

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

М О В А

**НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЧАСОПИС
З МОВОЗНАВСТВА**

№ 18

О д е с а
«АСТРОПРИНТ»
2 0 1 2

Головний редактор
Главный редактор
Editor-in-chief

Дмитро Семенович ІЩЕНКО
Дмитрий Семёнович Ищенко
Dmytro S. Ishchenko

Заступники головного редактора
Заместители главного редактора
Vice-editors

Олександр Іванович БОНДАР
Александр Иванович Бондарь
Oleksandr I. Bondar

Ірина Михайлівна КОЛЕГАЄВА
Ирина Михайловна Колегаева
Iryna M. Kolehajeva

Відповідальний секретар
Ответственный секретарь
Secretary

Євгеній Миколайович СТЕПАНОВ
Евгений Николаевич Степанов
Yevgeniy N. Stepanov

Редакційна колегія

Редакционная коллегия

Н. В. Бардіна, Л. М. Голубенко, В. В. Горбань, Л. М. Гукова, Д. Дзевановська, М. І. Зубов, Н. Г. Іванова, Т. Ю. Ковалевська, В. О. Колесник, Л. О. Петрова, С. В. Плотницька, Л. Ф. Фоміна
Н. В. Бардина, Л. Н. Голубенко, В. В. Горбань, Л. Н. Гукова, Д. Дзевановска, Н. И. Зубов, Н. Г. Иванова, Т. Ю. Ковалевская, В. А. Колесник, Л. А. Петрова, С. В. Плотницкая, Л. Ф. Фомина

Часопис засновано в 1993 році. Свідоцтво про реєстрацію в Державному комітеті телебачення і радіомовлення України КВ № 8932 від 6 липня 2004 р.

Часопис «Мова» Постановою президії ВАК України № 1-05/6 від 12 червня 2002 р. включено до переліку № 10 наукових фахових видань України. Перереєстровано Постановою президії ВАК України № 1-05/8 від 22.12.2010 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою ОНУ.

У збірнику представлені дослідження актуальних теоретичних і прикладних проблем лінгвістики на матеріалі різних мов: української, російської, болгарської, польської, кримськотатарської, англійської, французької, китайської, середньогрецької. Адресовано широкому колу філологів: науковцям, вчителям, методистам, студентам.

Адреса редакції / Адрес редакции / Address: Французький бульвар, 24/26, кімн. 111, 113
Одеса, Україна, 65058
Телефон / Phone: +38 (048) 776-22-77; Факс / Fax: +38 (048) 746-51-14
E-mail: stepanov.odessa@gmail.com; nlla@mail.ru; odessarusyaz@rambler.ru

ПИТАННЯ ЗАГАЛЬНОГО МОВОЗНАВСТВА І СОЦІОЛІНГВІСТИКИ

<i>Космеда Т. А.</i> Коммуникативная компетенция Л. В. Щербы: штрихи к портрету (на материале воспоминаний об учёном)	5
<i>Матушкова Е. П.</i> Актуализация понятия «идентичность» в социогуманитарном знании XX века	10
<i>Ковальчук Г. В.</i> Питання культури української мови	13
<i>Дмитрієв С. В.</i> Номінація особи у контексті лінгвокультурної картини світу носіїв українського сленгу	16

ПИТАННЯ КОМУНІКАТИВІСТИКИ ТА КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

<i>Пачев О. Н., Степанов Е. Н.</i> Коммуникативные характеристики жанра футбольного телерепортажа	22
<i>Романенко В. А.</i> Метонимическая индексация как условие предцирования	25
<i>Рудик І. М.</i> Лінгво-когнітивні характеристики ідеологем	30
<i>Кутуза Н. В.</i> Позитивація як сугестивний чинник соціальної реклами	33
<i>Співак О. М.</i> Мовленнєвий конфлікт: структура і динаміка	37
<i>Ткаченко Г. В.</i> Реалізація різних скриптів у ментальному лексиконі	40
<i>Неклесова В. Ю.</i> Віртуальний скрипт як частина особистісної хронології (за даними асоціативного експерименту)	43

ПИТАННЯ КОНЦЕПТОЛОГІЇ ТА МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

<i>Бушев А. Б.</i> Общность концептосфер славянских народов: поэзия славянских стран	47
<i>Пожарицька О. О.</i> Авторський концепт позитивності в художньому творі: філологічна інтерпретація	53
<i>Буткова Г. В.</i> Декодування мовної картини світу в творчості Ю. Яновського: лексико-синонімічні заміни	58
<i>Меженская Н. А.</i> Колористика стихии «вода» в художественной картине мира В. Астафьева и В. Тендрякова	62

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ МОВИ ТА ДІАЛЕКТОЛОГІЇ

<i>Каиржанов А. К.</i> Особенности древнерусского перевода «Хроники» Георгия Амартола и «Истории Иудейской войны» Иосифа Флавия	65
<i>Швец А. И.</i> Традиционная народная культура и её отражение в диалектной лексике (на материале русских говоров Одесской области)	71
<i>Георгієва С. І.</i> Етапи дослідження болгарських переселенських говірок в Україні: динаміка в часі та сучасний стан	75
<i>Делюсто М. С.</i> Парадигматика іменника в українській південнобессарабській говірці	79

ПИТАННЯ ПОРІВНЯЛЬНОЇ ЛІНГВІСТИКИ ТА ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

<i>Кость С. С.</i> Творчість Карела Запа у контексті слов'янських взаємин у Східній Галичині в 30—40-х рр. XIX ст.	84
<i>Мирошниченко М. І.</i> Назви діячів з інвективним компонентом в українській і французькій мовах	87
<i>Дерік І. М.</i> Про специфіку перекладу числівників з китайської мови на українську та англійську (контрастивний аналіз)	90

ПИТАННЯ ФОНЕТИКИ ТА ПРОСОДИКИ

<i>Пейчева О. М.</i> Основні причини фонетико-фонологічного явища нестабільності (з історії південнослов'янських мов та їх діалектів)	95
<i>Висоцька З. І., Гейна О. В.</i> Художньо-естетичне значення алітерації дрижачого [p] у поезії Ліни Костенко	98
<i>Савченко Е. Ю.</i> Особенности фразового ударения в оформлении тема-рематической структуры высказывания	101

ПИТАННЯ ЛЕКСИКОЛОГІЇ, СЕМАНТИКИ І ПРАГМАТИКИ

<i>Касім Г. Ю.</i> Витоки експресивності оказіоналізмів, уживаних у текстах ЗМІ	104
<i>Семененко О. Ю.</i> Функціонування операторів-вимірників тематичної групи <i>резервуари, посуд</i> із семантикою неозначено великої кількості у структурі поетичного дискурсу	107
<i>Валиахметова А. Р.</i> Развитие многозначности иноязычного существительного <i>флешбэк</i> и вариативность его управления в современном русском языке	111
<i>Короглу Л. А.</i> Дистрибуція субстантива <i>хане</i> в кримскотатарському мові	117
<i>Кондрацька О. В.</i> Запозичення назв осіб за професією та їх асиміляція в сучасній польській мові	120
<i>Мойсеєнко Н. Г.</i> Особливості функціонування лексем <i>SUCH</i> та <i>SO</i> в сучасній англійській мові	123
<i>Кузик О. А.</i> Лексичні засоби реалізації інвективної прагматики в англомовному політичному дискурсі ЗМІ	128

З М І С Т

ПИТАННЯ ОНОМАСТИКИ

<i>Валеева Л. В.</i> Виртуальная семантика ономастической лексики в массмедийном дискурсе	133
<i>Григорчук Ю. М.</i> Сакральна символіка антропонімів у повісті Віри Вовк «Тотем скальних соколів»	137
<i>Нікульшина Т. М.</i> Семантико-когнітивні особливості антропонімів ірреального світу на матеріалі англійської та української мов (з досвіду лексикографічного дослідження)	142
<i>Шумарина Т. Ф., Мурадян І. В.</i> Антропонимическая каузация дискомфорта в речевой коммуникации	146
<i>Шевчук Л. В.</i> Динаміка найуживаніших чоловічих імен мешканців сіл центральної частини Одеської області	150
<i>Буза Т. В.</i> Динаміка жіночих особових імен (на матеріалі українсько-російського іменника Центральної Донецчини)	153
<i>Ильин Д. Ю.</i> Структурно-семантические особенности топонимических единиц в языке региона	157

ПИТАННЯ ТЕРМІНОЗНАВСТВА

<i>Войцева Е. А.</i> Общие тенденции терминологической номинации в развитии лексики водного хозяйства (на материале русского и польского языков)	162
<i>Байтерьякова Н. Ю., Байтерьяков О. Э.</i> Проблема однозначности термина на прикладі англійської спелеологічної термінології	167
<i>Собченко А. С.</i> Функционирование футбольной терминологии в русскоязычном спортивном репортаже	170

ПИТАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ

<i>Петров А. В.</i> Фразеологические единицы в составе семантических полей русского языка	173
<i>Луцеева Ю. Н.</i> Вариативность имён числительных в составе фразеологизмов	176

ПИТАННЯ МОРФОЛОГІЇ

<i>Колесникова Л. В.</i> Стативы в когнитивно-дискурсивной парадигме русского языка	181
<i>Петров А. В.</i> Система именных форм безличности в русском языке	186
<i>Сізова Л. В.</i> Категорія перфектності англійського дієслова	188

ПИТАННЯ СИНТАКСИСУ, ТЕКСТИКИ, ДИСКУРСОЛОГІЇ

<i>Бублейник Л. В.</i> Поетика мовчання: текстові структури роману Ю. Ілленка «Юрко Ілленко — Апостолові Петру»	194
<i>Назаренко О. М.</i> Комунікативна діяльність адресанта в репрезентації текстової категорії діалогічності	199
<i>Харисова Т. Е.</i> Тургеневские традиции в стихотворении А. А. Блока «Девушка пела в церковном хоре...»	202
<i>Кондратенко Н. В.</i> Поліфонія як вияв карнавалізації мови в художньому дискурсі некласичної парадигми	205
<i>Плисак Д. В.</i> Художня комунікація vs дискурс: до проблеми співвіднесення понять	208
<i>Панасенко Т. А.</i> Елементи мовної гри в енігматичних текстах у різносистемних мовах	211
<i>Костарев Е. С.</i> Предвыборная листовка и лозунг как жанры политического дискурса	215

ПИТАННЯ ГЛОТОДИДАКТИКИ І МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ МОВИ

<i>Плотницкая С. В., Вит Н. П., Еременок О. И.</i> Язык и сознание с точки зрения лингводидактики	219
<i>Авдомина А. Ю.</i> Работа в области лексической синонимии как один из путей формирования речевой культуры учащихся (на материале методического наследия К. Б. Бархина)	221
<i>Арефьева Н. Г.</i> Репрезентация гендерных концептов в методике преподавания русского языка как иностранного (на материале фразеологии и паремиологии)	224
<i>Черновалюк И. В.</i> Реферирование текста в иностранной аудитории	227
<i>Матвеева Н. М.</i> Поливалентная технология оценивания учебной деятельности иностранных студентов при изучении дисциплины «История и культура Украины»	230
<i>Милютина Е. Н., Чулакова Е. А.</i> Куратор учебной группы и социально-культурная адаптация иностранных студентов подготовительного факультета	233

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Петрова Л. А.</i> Девлетов Р. Р. Практический курс трилингвального обучения дисциплинам лингводидактического цикла: [Монография] / Ремзи Рефикович Девлетов. — Симферополь: Оджакъ, 2011. — 356 с.	236
<i>Степанов Е. Н., Каиржанов А. К.</i> Византизм и ментальность Киевской Руси, часть I. Раздумья на степной дороге, часть II: [научное издание] / Абай Каиржанович Каиржанов. — Астана: КазУЭФМТ, 2011. — 304 с.; Киев: Издательский дом Дм. Бурого, 2012. — 312 с.	237
<i>Кутуза Н. В., Кондратенко Н. В.</i> Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу: Монографія / Наталія Василівна Кондратенко; [За ред. проф. К. Г. Городенської]. — К.: Видавничий дім Дмитра Бурого, 2012. — 328 с.	240

НАШІ АВТОРИ / НАШІ АВТОРЫ

Наші автори	242
Наши авторы	244

Т. А. КОСМЕДА

**КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ Л. В. ЩЕРБЫ:
ШТРИХИ К ПОРТРЕТУ (на материале воспоминаний об учёном)**

В прагматически ориентированной лингвистике большое внимание уделяется изучению коммуникативной компетенции языковой личности. Прежде всего интерес вызывают личности элитарные, к которым и принадлежит Л. В. Щерба, изучение языковой личности которого осуществляется ретроспективно.

Ключевые слова: прагматически ориентированная лингвистика, коммуникативная компетенция, ретроспекция, элитарная языковая личность.

«Язык есть кусочек жизни людей...»

Л. В. Щерба [14: 7]

Современная прагматически ориентированная лингвистика выдвигает проблему описания языковой личности, представление её типов с учётом различных параметров. На сегодня частично разработан вопрос о выделении признаков «сильной языковой личности», языковой личности писателей [см. об этом: 7], языковой личности педагога, учёного и под. [напр.: 6; 8], элитарной языковой личности. Согласимся с мнением А. В. Фёдорова о том, что «*об индивидуальном стиле учёных пишут редко и мало: встречаются в отдельных случаях лишь беглые замечания на эту тему, что не вовсе случайно: ведь в стиле любых научных сочинений проявление индивидуального начала постоянно заслоняется, а то и подавляется функционально-речевым, и трудности для анализа — немалые*» [12: 272]. Важно учитывать особенности собственно «живой» повседневной речи языковых личностей, в том числе и тех, чью речь непосредственно сегодня мы уже воспринимать не имеем возможности. При этом используется методика ретроспективного анализа [9].

Термин «языковая личность», как известно, принадлежит В. В. Виноградову, а в современной лингвистике это понятие активно разрабатывается прежде всего Ю. Н. Карауловым [5].

Цель настоящей статьи — на основании ретроспективного анализа с учётом воспоминаний об учёном его современников, его собственных высказываний очертить основные признаки Л. В. Щербы как языковой личности, прежде всего, в проекции на его «живую» речь.

Материалом ретроспективного изучения Л. В. Щербы как языковой личности служат статьи учеников, соратников и родственников учёного, в которых характеризуется его речевое поведение, прежде всего научный и педагогический дискурс, в частности Д. Л. Щербы, В. В. Виноградова, Р. И. Аванесова, М. И. Матусевич, Л. И. Жиркова, Ф. П. Филина.

Следует подчеркнуть, что, по свидетельству родственников Л. В. Щербы, большое влияние на формирование его коммуникативной компетенции оказала мать учёного — Екатерина Валериановна. Как отмечено в воспоминаниях, «*умная женщина, с волей, восприимчивая и отзывчивая, обладающая к тому же литературными способностями и хорошим литературным стилем, она оказала известное влияние на своего единственного сына*» [13: 7]. Позднее как мировоззрение, так и коммуникативная компетенция Л. В. Щербы были подвергнуты влиянию видных учёных-лингвистов, его учителей, прежде всего А. А. Шахматова, А. И. Соболевского, И. А. Бодуэна де Куртенэ. Кроме этого, Лев Владимирович длительное время занимался психологией, теоретически изучив сложный процесс порождения речи. По твёрдому убеждению учёного, изучать языки необходимо на основе живой речи. Именно так он изучал лужицкий язык, ср.: «*Он учит язык на месте, живя одной жизнью с семьёй, принявшей его, участвуя с нею в полевых работах, разделяя воскресные развлечения и, приобретая таким образом друзей, легко расширяет поле своих наблюдений*» [13: 8].

В 20-е годы XX в. Лев Владимирович состоял учёным секретарём Института живого слова, который приобрёл всемирную славу. Здесь учёный читал такие курсы, как «Фонетические методы», «Сравнительный очерк произношений», «Общее введение в теорию живого слова», «Научный синтаксис русского языка» [13: 13]. Самым существенным и характерным для языка как средства общения, по его мнению, является, безусловно, его устная форма, т. е. как теоретик языкознания Л. В. Щерба считал живую, устную речь наиболее значимым объектом для науки, важным признаком характеристики личности каждого отдельного человека. Для Л. В. Щербы «*исследование всякой языковой структуры было связано с погружением личного сознания в духовный мир носителей языковой системы*» [2: 31], который проявлялся в речи. В докладе «Новейшие течения в методике преподавания родного языка» Л. В. Щерба говорил об этом же.

«В каждом языке мир представлен по-разному, понимается по-разному. Мы смешиваем вещи и слова — вещи воспринимаем так, как они даны в словах, и величайший акт культурного развития состоит в освобождении мысли от плена слова... Язык наш благодетель, но он и наш враг потому, что он нас ведёт к неправильным понятиям» [Цит. по: 2: 37]. Именно на это обратил особое внимание и В. В. Виноградов, характеризуя лингвистическую концепцию Л. В. Щербы: по мнению академика Щербы, лингвисту необходима «многолетняя специальная тренировка» своего языкового сознания — главного и вместе с тем труднейшего и тончайшего инструмента языковедческого исследования. «Но понятно, это языковое сознание имеет свои исторические границы. Острее и непосредственнее всего оно может проявить себя при погружении в живую устную речь. Примат живой устной речи перед текстами, перед мёртвым языком — вот лингвистический лозунг, вытекающий из этого метода» [2: 32].

Одну из первых попыток анализа речи Л. В. Щербы предпринял А. В. Фёдоров, исследуя письменный научный стиль языка произведений учёного [12]. Если обобщить наблюдения А. В. Фёдорова над индивидуальным стилем речи Л. В. Щербы, то можно выделить 10 таких характерных черт:

1. Разговорное или устно-разговорное начало неотделимо у исследователя от научных соображений, определений, оценок, оговорок, т. е. от самого содержания высказываний, оно составляет с ним органическое единство.

2. Устно-разговорное начало ярче всего выступает в статьях и публичных выступлениях по методике преподавания и по вопросам грамматики.

3. Манера изложения, с одной стороны, проста, но с другой, — вполне представляет сложность авторской мысли.

4. Форма изложения сочетается с вопросом-ответным построением речи.

5. Выступления начинаются без всяких вступительных условностей в разговорном ключе.

6. Ярко выражается тонкая «игра стилями».

7. Естественность речи — результат своеобразного соотношения терминологической лексики с лексикой общепотребительной или разговорной, с отдельными идиоматически окрашенными оборотами, с синтаксическими построениями, присущими устной речи. Нигде нет перегрузки терминами, специальной лексикой. При возможности выбора между коротким разговорным словом либо нейтральным словосочетанием, выражающим то же понятие, отдаётся предпочтение первому. Фамильярно-разговорное сочетание или явно разговорное слово могут служить и средством ярко выраженной оценки.

8. Ключевые слова дискурса часто повторяются, являясь своего рода опорными и связующими моментами в ходе изложения мысли.

9. Частое употребление формы 2-го л. мн. числа не только в докладах, но и в статьях. Эту форму обращения можно считать маркером доверительного общения со слушателем (читателем); существенной является и роль местоимения «я» и его форм. Это не просто проявление личного начала (и уж, конечно, не эгоцентризма), а прежде всего выражение высокой ответственности, которую автор берёт на себя, излагая свои взгляды, и одновременно средство отграничить их от чужих; стремясь во всём быть точным, учёный не только скрупулёзно ссылается и на литературу вопроса, и на устные источники информации, но и оговаривает (всегда от первого лица) те случаи, когда он не мог своевременно воспользоваться той или иной книгой либо статьёй, а также совершенно откровенно делится своими сомнениями или неуверенностью в чём-либо.

10. Языковые средства, применяемые учёным, всегда закономерно обусловлены ситуацией высказывания.

Однако наиболее яркие воспоминания о коммуникативном поведении Л. В. Щербы, на мой взгляд, оставил Р. И. Аванесов, в частности чрезвычайно ценным для описания Л. В. Щербы как языковой личности является свидетельство Р. И. Аванесова о том, что академик Щерба «больше любил говорить, чем писать, писал туго, а говорил легко, интересно, тут же на ходу, на глазах собеседников, приходя к выводам, кажется, неожиданным и для него самого, высказывая иногда парадоксальные, но всегда интересные мысли...» (разрядка моя. — Т. К.) [1: 5]. Об этом же пишет и Д. Л. Щерба: «...он писал медленно, с исключительной тщательностью отделявая свои работы. Зато он щедро сеял свои мысли в разных других формах общения и оставил после себя много учеников и последователей» (разрядка моя. — Т. К.) [13: 21]. Лев Владимирович и сам рассказывает, как много усилий он уделяет выступлениям, беседам на научные темы, особенно в последние годы жизни, ср.: «... я очень устаю последнее время, всё куда-то хожу и что-то говорю или пишу. Всё как-то складывается, что отказаться невозможно: то диспут, то мой доклад, то выступление по чужому докладу и т. п.» [10: 18].

Во время выступлений учёный любил импровизировать, его манеру выступлений современники называют «афористической», «с интересными мыслями, отступлениями, неожиданными паузами и раздумьями, полемикой с самим собой...» [1: 6]. На то, что Л. В. Щерба любил импровизацию, указывает и его ученик Л. И. Жирков. Так, Л. И. Жирков утверждает, что его

любимий учитель практиковал также и «импровизацию беседы с экзаменуемым», поэтому «процесс экзамена и для него оставался интересным» [4: 91]. Л. И. Жирков утверждает, что самым ярким моментом его воспоминаний об отношениях со Львом Владимировичем является экзамен...» [4: 89].

В общении с коллегами Л. В. Щерба старался всегда, невзирая на расхождения во мнениях, категорически не отстаивать свою точку зрения, а найти общие положения, для него важно было прежде всего понять причину расхождений во мнениях, понять своих оппонентов, что является, как известно, наиболее важной чертой коммуникации, настроенной на положительный эффект, коммуникации толерантной, которая не приемлет всякого рода конфликты. Такие свои качества профессор Щерба демонстрировал на учёных заседаниях, конференциях, встречах.

Как утверждают современники учёного, в процессе общения он умел создавать благоприятную атмосферу, в частности именно такую атмосферу ощущали присутствующие на заседаниях Лингвистического общества Петербургского университета, которое возглавлял Л. В. Щерба. Как вспоминает Д. Л. Щерба, «непринуждённая атмосфера свободного и широкого обмена мыслями, царившая в обществе, привлекает разных лингвистов» [13: 13].

Однако всё-таки Льва Владимировича считают неутомимым спорщиком. Он принадлежал к людям, которые постоянно сомневаются в своих высказываниях, никогда и ничего не утверждают безапелляционно и при необходимости могут изменить своё мнение. Таковыми, как правило, являются талантливые педагоги. В собеседнике, как уже отмечалось, академика Щербу чаще «притягивало не то, в чём они сходились с ним, а то, в чём расходились» [1: 5]. Доклады Л. В. Щербы всегда собирали большую аудиторию, и Лев Владимирович провоцировал активное их обсуждение. Р. И. Аванесов называет его «неутомимым спорщиком», подчёркивая, что часто он «спорил и сам с собой в присутствии собеседника, выдвигая и тут же разбирая разные возможные точки зрения, вводя его в свою творческую лабораторию, в диалектику своей мысли. Во многом — даже высказанном им самим — он сомневался, и это было подлинным двигателем его мысли» (разрядка моя. — Т. К.) [1: 5]. Во время споров Лев Владимирович любил шутить, легко иронизировать, особенно над единомышленниками: они часто «пикитировались» с Д. Н. Ушаковым: «Щерба называл произношение Ушакова провинциальным за «тряпки», «немьки», «боус», «видют», «любют». Дмитрий Николаевич не оставался в долгу, так как произношение Щербы оставалось желать лучшего» [1: 5]. Как подчёркивает Р. И. Аванесов, Щерба не только любил, но и «умел шутить, ему был свойствен тонкий юмор, нередко он высказывался парадоксами» [1: 6]. В качестве примера Рубен Иванович вспоминает такой диалог: «Я не люблю читать книги, — сказал Л. В. — «Почему?» — «Потому что, если читаешь бездарную книгу, она быстро наскучивает и бросаешь её. А если читаешь талантливую книгу, она возбуждает твои собственные мысли и... тоже бросаешь её» [1: 6].

В своих воспоминаниях Р. И. Аванесов обращает внимание на некоторые характерные черты манеры повседневного общения Льва Владимировича с разными собеседниками, ср.: «Л. В. Щерба был маститый учёный, а в моих глазах ещё и старик (мне не было 30, а ему — немногим за 50!). Но со всеми он говорил на равных, будь то академик или студент: с уважением, вниманием, доброжелательностью, без «очков» догматизма, глубоко ему чуждого» (разрядка моя. — Т. К.) [1: 4]. Об этом же пишет и Ф. П. Филин, ср.: «... он никогда не навязывал своих мнений собеседникам, включая и студентов, только что переступивших порог высшего учебного заведения» [11: 20]. На стремление разговаривать с читателем «на равных» как на отличительную черту стиля Л. В. Щербы указывает и А. В. Фёдоров.

Есть воспоминания о главных коммуникативных качествах академика Щербы, проявляющихся в его педагогической коммуникации. «Читая лекции или разговаривая, он побуждал думать, стремился высекать искры самостоятельного лингвистического мышления у слушателя...» [11: 21]. Д. Л. Щерба также подчёркивает, что «даже лекции его носили своеобразную форму размышлений вслух. Он вообще никогда не принимал ничего готового. Решая какую-нибудь проблему, он её всю продумывал заново, делая её своей. Со щепетильной добро-совестностью, ища решения, Л. В. не смущался тем, что оно приходило иногда не сразу, иногда через годы [13: 21]. На это же обращает внимание и А. В. Фёдоров: «Лектор же он был виртуозно опытный, и манера «думать вслух» сама была глубоко продуманной, в ней имелся свой расчёт и своя система; были у неё свои признаки: доверительность тона, постоянная обращённость к конкретной аудитории, широкое использование общеупотребительной и разговорной лексики, открытое проявление личного начала» [12: 272].

Как подчёркивает Л. И. Жирков, Л. В. Щерба «любил преподавать, любил воздействовать на мысль своих учеников, будить её, расширять её кругозор, углублять её содержание» [4: 88]. Он отмечает, что беседы с Л. В. Щербой имели характер рекомендационный, ибо учитель не навязывал своим ученикам какие бы то ни было мысли, но поддерживал их инициативу, стимулировал поисковый характер работы, хотя и в мягкой, ненавязчивой форме требовал то,

что, по его мнению, было обязательным, но при этом давал возможность делать собственный выбор. Его коммуникативная компетенция не включала *речевой жанр запрещения*, скорее — он не возражал против иного выбора. *«Из указания Л. В. я вывел, — пишет Л. И. Жирков, — что ученикам надо давать сначала книги, излагающие вопрос просто, хотя и на уровне современного развития науки. Л. В. научил меня, что в педагогике, даже в педагогике университетской, в полной мере действует принцип: клин надо забивать тонким концом. Многие профессора грешат против этого принципа, называя ученикам сразу целую коллекцию книг, написанных лингвистами разных школ и направлений; в результате ученик приходит на экзамен с кашей в голове, неспособным к самостоятельному мышлению...»* [4: 90].

Лев Владимирович вместе со своей супругой Татьяной Генриховной был радушным хозяином, любил гостей и умел их принимать [см. об этом: 1: 4]. В неформальном общении, в общении со знакомыми, друзьями Лев Владимирович умел всегда найти нужные слова, особенно в сложных ситуациях, когда человека нужно было поддержать. Д. Л. Щерба акцентирует внимание на том, что *«как человек, Лев Владимирович отличался исключительной внимательностью к людям, добродушием и простотой обращения, и эти качества неизменно привлекали к нему всех, кому приходилось с ним общаться»* [13: 21]. А Рубен Иванович вспоминает, что во время его болезни академик Щерба находил такие слова, которые *«излучали столько доброты, душевности, сочувствия, житейской мудрости, что... лечили... больше, чем врачи»* [1: 7]. О высоком уровне коммуникативной компетенции Льва Владимировича, в частности блестящее владение им такими важными для коммуникатора речевыми жанрами, как *сочувствие и утешение*, свидетельствует письмо, которое приводит в своей статье Рубен Иванович, рассуждая о речевом поведении учёного, проявившееся во время тяжёлой болезни Аванесова и написанное ему в больницу.

Ф. П. Филин любимым речевым жанром академика Щербы считает *совет*, отмечая: *«А сколько Л. В. Щерба помимо своих публикаций давал советов окружающим его лицам, всей нашей науке о языке? Он имел не только большой талант. Он был щедрым, любил и мог дарить свои идеи»* [11: 27].

Об «общении в письмах», однако уже в последние годы жизни академика Щербы (с 27 января 1942 г. по 14 декабря 1944 г.) рассказывает и М. И. Матусевич, подчёркивая, что в этих письмах речь идёт не только о проблемах науки, о методических воззрениях учёного. Эти письма содержат сведения о его жизни, семье, планах переезда в Москву и о самом этом событии [см.: 10].

Для многих талантливых учёных и педагогов характерным речевым действием является выражение *сомнения*, о чём уже в этой статье упоминалось, однако свидетельством сказанного является и указание на любимые слова, фразы, выражения Льва Владимировича, который часто повторял: *«А, может быть, это и вовсе не так, ведь могут быть и совсем другие решения»*. *И это была не рисовка, а самая суть подхода к делу»* (разрядка моя. — Т. К.) [11: 21]. Как утверждает Ф. П. Филин, у Л. В. Щербы было любимое дискурсивное выражение, указывающее на его стремление всё подвергать сомнению, — *«типичное щербовское — может быть, это и не так, подумайте над этим сами»* (разрядка моя. — Т. К.) [11: 27]. Д. Л. Щерба называет иную любимую фразу академика: *«Со щепетильной добросовестностью, ища решения, Л. В. не смущался тем, что оно приходило иногда не сразу, иногда через годы. «Это ещё надо подумать», — говорил он и успокаивался только тогда, когда вскрывал «настоящее положение вещей» — как любил говорить». Мысль его при этом всегда шла по главным линиям, оставляя всё второстепенное, и потому была особо интересной и плодотворной»* (разрядка моя. — Т. К.) [13: 21]. Размышляя о языковой личности Льва Владимировича, В. В. Виноградов также считает, что *«больше всего поражает... как бы намеренное подчёркивание сомнительности, гадательности...»* [2: 35].

Умел Лев Владимирович и сердиться, проявлять твёрдость, требовать доказательств (ср.: *«Всё его творчество было размышлением. Он терпеть не мог шаблона, слепого подражания авторитетам. Он был предельно скромн, мягок и ненавязчив в обращении. Однако, когда было нужно, проявлялась и твёрдость»* [11: 21]), он указывал на недопустимость голословности, считал необходимым всегда для доказательства чего-либо оперировать фактами: *«Оригинальные научные обобщения и тонкие наблюдения над фактами он излагал в простой форме, делал их доступными для широких кругов, занимаясь практическими вопросами»* [13: 21].

Р. И. Аванесов обращает наше внимание также на очень ценное качество языковой личности как таковой, присущее Л. В. Щербе, — умение слушать, ср.: *«На моём жизненном пути я встречался с многими выдающимися учёными и среди них с несколькими крупными личностями. Но Л. В. Щерба по широте своих общественных интересов, по своему общественному темпераменту, по исключительной принципиальности и одновременно терпеливому умению слушать своих научных «противников» и вникать*

в их построения, по постоянной неудовлетворённости достигнутым и склонности к новым поискам, по смелости, с которой он мог отказаться от ранее высказанных им утверждений, если он находил более верные решения, по своему личному обаянию и благородству, по своей житейской и человеческой мудрости он был неповторим и единственен. В каком-то смысле, как личность, на него походил другой обаятельный русский человек — Д. Н. Ушаков» (разрядка моя. — Т. К.) [1: 3].

Таким образом, перед нами гармоничная и сильная языковая личность учёного и педагога, обладающая не только умением говорить, при этом говорить убедительно, доказательно и, в то же время, ненавязчиво, небезапелляционно, ярко, живо, красиво, образно, но и умением слушать; языковая личность, обладающая умением стратегически и тактически правильно реагировать коммуникативные задачи, поведение, строить речевые жанры (наиболее часто реализуемые среди них — совет, рекомендация, пожелание, сочувствие, сомнение); языковая личность, умеющая не только слушать, но и понимать. Лев Владимирович был мастером коммуникации во всех ситуациях общения: будь то его научная или педагогическая деятельность, общение с друзьями, коллегами, знакомыми, учениками и под. Ему как сильной и элитарной языковой личности свойственно умение импровизировать, а также редкое качество обладания юмором и на уровне его порождения, и на уровне его понимания и восприятия.

В Украине сегодня появляются научные исследования по педагогике, в которых актуализирована проблема повышения уровня коммуникативной способности преподавателей, педагогов, их коммуникативной, риторической компетенции, в том числе и владение педагогическими коммуникативными жанрами, стратегиями и тактиками. Согласимся с Н. Б. Голуб, что «дальнейшего исследования требуют вопросы изучения особенностей речи носителей элитарного типа украинской речевой культуры...» [3: 29]. Описание типичных и нетипичных коммуникативных стратегий и тактик — это ещё одно белое пятно современной гуманитарной науки.

1. Аванесов Р. И. О встречах с Львом Владимировичем Щербой / Р. И. Аванесов // Теория языка, методы его исследования и преподавания: К 100-летию со дня рождения Льва Владимировича Щербы. — Л.: Наука, 1981. — С. 3—14.

2. Виноградов В. В. Общелингвистические и грамматические взгляды акад. Л. В. Щербы / В. В. Виноградов // Памяти академика Льва Владимировича Щербы (1880—1944): Сборник статей. — Л.: Изд-во ЛГУ им. А. А. Жданова, 1951. — С. 31—62.

3. Голуб Н. Б. Теоретико-методичні засади навчання риторики у вищих педагогічних навчальних закладах: автореф. дис. ... д. пед. наук.: 13.00.02 / Національний пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова / Н. Б. Голуб. — К., 2009. — 48 с.
4. Жирков Л. И. Л. В. Щерба как организатор / Л. И. Жирков // Памяти академика Льва Владимировича Щербы (1880—1944): Сборник статей. — Л.: Изд-во ЛГУ им. А. А. Жданова, 1951. — С. 88—92.

5. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / [Отв. ред. Д. Н. Шмелёв]. — М.: Наука, 1987. — 264 с.

6. Космеда Т. А. Дискурсивні слова як центр комунікативної стратегії вченого і педагога у проєкції на мовну особистість А. П. Загнітка / Т. А. Космеда // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А. П. Загнітка. — Донецьк: ДонНУ, 2010. — Вип. 20: На честь 55-річчя проф. А. П. Загнітка. — С. 205—210.

7. Космеда Т. Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри / Т. А. Космеда. — Львів: ПАІС, 2006. — 328 с.

8. Космеда Т. А. Мовна спроможність, комунікативна компетенція, мовна особистість як проблемні питання сучасного українського мовознавства / Т. А. Космеда // Лінгвістична палітра: зб. наук. праць з актуальних проблем лінгвістики / За заг. ред. проф. Л. А. Лисиченко. — Харків, 2009. — С. 129—140.

9. Космеда Т. А. Ретроспекція як методологічна основа дослідження «живого» мовлення Івана Франка // Мовознавство. — № 6. — 2008. — С. 28—33.

10. Матусевич М. И. Последние годы жизни Льва Владимировича Щербы (1880—1944) / М. И. Матусевич // Теория языка, методы его исследования и преподавания: К 100-летию со дня рождения Льва Владимировича Щербы. — Л.: Наука, 1981. — С. 14—20.

11. Филин Ф. П. Из воспоминаний о Льве Владимировиче Щербе / Ф. П. Филин // Теория языка, методы его исследования и преподавания: К 100-летию со дня рождения Льва Владимировича Щербы. — Л.: Наука, 1981. — С. 20—28.

12. Фёдоров А. В. Индивидуальный стиль речи учёного (из наблюдений над языком трудов Л. В. Щербы) / А. В. Фёдоров // Теория языка, методы его исследования и преподавания: К 100-летию со дня рождения Льва Владимировича Щербы. — Л.: Наука, 1981. — С. 272—277.

13. Щерба Л. Л. Лев Владимирович Щерба (1880—1944) / Д. Л. Щерба // Памяти академика Льва Владимировича Щербы (1880—1944): Сборник статей. — Л.: Изд-во ЛГУ им. А. А. Жданова, 1951. — С. 7—22.

14. Щерба Л. В. О частях речи в русском языке // Русская речь: Сб. изд. Отд. словесности искусств; Государственный институт истории искусств. — Л.: Academia, 1928. — С. 5—27.

T. A. Kosmeda

SHCHERBA'S COMMUNICATIVE COMPETENCE: TRAITS OF THE PERSONALITY (on the material of memoirs about the scholar)

Pragmatically oriented linguistics aims at studying a language personality's communicative competence. First of all, the elite attracts attention, among them is L. V. Shcherba, whose language personality is analyzed retrospectively.

Key words: pragmatically oriented linguistics, communicative competence, retrospection, elite language personality.

Т. А. Космеда

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНЦІЯ Л. В. ЩЕРБИ: ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТУ
(на матеріалі спогадів про вченого)

У прагматично орієнтованій лінгвістиці велику увагу приділяють вивченню комунікативної компетенції мовної особистості. Передусім інтерес викликають особистості елітарні, до яких належить і Л. В. Щерба, вивчення мовної особистості якого здійснюється ретроспективно.

Ключові слова: прагматично орієнтована лінгвістика, комунікативна компетенція, ретроспекція, елітарна мовна особистість.

УДК 81-13'1:161.114'12: 17.023.31:009"19"

Е. П. МАТУЗКОВА

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ «ІДЕНТИЧНОСТЬ»
В СОЦІОГУМАНІТАРНОМ ЗНАННІ ХХ ВЕКА

В статті описується історико-понятійна проблематика ідентичності і актуалізація поняття «ідентичність» в соціогуманітарних науках другої половини ХХ століття. Розглядаються фундаментальні теорії і підходи к изучению ідентичності, серед яких ведучими являються психоаналітичний і соціологічний.

Ключевые слова: ідентичність, соціогуманітарні науки, психоаналітичний підхід, соціологічний підхід.

В ХХІ столітті в лінгвістиці спостерігається небувалий ріст досліджень, присвячених проблематиці ідентичності особистості і колективу. Вивчаються етнічна, національна, культурна, релігійна, віртуальна, особиста, соціальна, колективна, вікова і багато інших прояви ідентичності. Однак проблематика ця займала значуще місце в працях багатьох психологів, соціологів і філософів ще в початку ХХ століття. Створення ідентичності як наукового поняття ізначально і внаслідок, на протязі більшої частини ХХ століття, шло в трьох напрямках: філософському, психоаналітичному і соціологічному.

Виникнення самої теорії ідентичності в першій половині ХХ століття пов'язано з еволюцією і переосмисленням таких традиційних понять філософії, логіки, психології і соціології як «самість», «самоопределеніє», «самосвідомість», «Я», «особистість», «ідентичність» і «різниця», в тій чи іншій мірі співвідносимих з поняттям «ідентичність». Завдяки цьому окреслюються і формуються два ведучих підходи к изучению ідентичності: психоаналітичний, заснований на теорії психоаналізу (З. Фрейд, Э. Фромм), і соціологічний, заснований на прагматичній теорії самості У. Джеймса, концепції зеркальної самості Ч. Кулі і теорії соціальної інтеракції Дж. Міда.

В 60—70-х роках минулого століття проблема ідентичності «виходить за межі психологічного контексту» [3, 148] і швидко стає «центральним поняттям більшості культур — орієнтованих дискурсів» [1, с. 400]. Спостерігається взаємопроникнення філософського, соціологічного і психологічного словоупотреблень «ідентичності». Поняття ідентичності не тільки доповнює, уточнює, але і все частіше заміняє традиційні поняття «Я», «самості», «образу Я», «Я — концепції» і т. д. Це час знаменується широким використанням самого терміна «ідентичність», так і поступовим введенням його в міждисциплінарний науковий обиход.

Усе це відбувається завдяки численним дослідженням, в яких ідентичність трактується в залежності від наукових положень окремих учених, спеціальних дисциплін, теорій, концепцій і підходів к изучению цього багатогранного і складного феномена. Численність і різноманітність таких трактовок ставить перед будь-яким дослідником ідентичності завдання описання, систематизації і упорядкування наукових праць по проблематиці ідентичності і їх фундаментальних положень з тим, щоб прослідкувати особливості актуалізації поняття «ідентичність» в соціогуманітарному знанні 60—70-х років ХХ століття. По тому звернення в межах даної статті к вышеуказанной тематикі представляється нам обґрунтованим і актуальним.

Ітак, широке поширення самого терміна «ідентичність» в цей період пов'язано зусім з іменем американського психоаналітика Э. Эриксона (E. Erikson). В праці «Ідентичність: юність і криза» (*Identity, Youth and Crisis, 1969*) вчений визначає ідентичність

как длящееся внутреннее равенство с собой в непрерывности самопереживаний индивида, как чувство самотождества, собственной истинности, полноценности, сопричастности миру и другим людям [2, с. 404; 13, с. 170; 16]. Связывая идентичность с переживанием индивидом себя как целого и исследуя динамическую адаптивную функцию идентичности, Э. Эриксон вводит понятие «кризиса идентичности» (*identity crisis*), который сопровождает человека на каждой стадии жизни. Ученый выделяет в полном жизненном цикле человека восемь кризисов, знаменующих переход от одной стадии культурного становления личности к другой, и соответствующие им типы идентичности. При этом «кризис идентичности» исследуется во взаимосвязи психологического и социологического аспектов и рассматривается не только и не столько как возрастной феномен, сколько как социально-исторический, зависящий и от терминов социального обновления, и от той ценности, которую данная культура придаёт индивидуальности [9; 16; 18, с. 331, 333].

Считается, что именно благодаря Э. Эриксону и его последователям произошло слияние психологического, социального и философского словоупотреблений «идентичности» [12], что, в свою очередь, дало импульс к универсализации проблематики идентичности и её выходу за границы философской и научной дисциплинарности [2, с. 348]. Это позволило соотносить трактовки идентичности в философском и социогуманитарном знании и обнаружить их топологическую близость и взаимовлияние, тогда как изначально они складывались как параллельные и решающие различные задачи [1, с. 403].

Психологический аспект проблематики идентичности также разрабатывает и французский психоаналитик Ж. Лакан (J. Lacan), интерпретируя теорию З. Фрейда в свете структурной лингвистики Ф. де Соссюра (*Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis, 1979*). Через изучение структур языка этот представитель европейского структурализма пытается выявить бессознательные структуры человеческой психики, определяющие социальное поведение людей. Благодаря его исследованиям становление идентичности окончательно стало рассматриваться как прежде всего социально конструируемый, а не биологически обусловленный процесс [8, с. 26; 14, с. 107—111; 18, с. 403—404]. В психологии развивается отдельное направление, изучающее персональную (личную) идентичность (Э. Эриксон, З. Фрейд, А. Фрейд, Т. Адлер и др.). Таким образом, в описываемый период психоаналитический подход, с которым ассоциируется возникновение теории идентичности, продолжает играть ведущую роль в изучении идентичности личности.

Не менее интенсивно исследуется идентичность как категория социального знания в рамках социологического подхода. В 60—70-е годы XX в. активно разрабатываются старые и появляются новые теории, школы, концепции, а также исследования отдельных учёных, посвященные проблематике идентичности.

Так, в теории символического интеракционизма, основанной на трудах Ч. Кули и Дж. Мида, идентичность рассматривается и как результат социальной интеракции, и как фактор, ее обуславливающий. Идентичность, таким образом, трактуется как социализированная часть «Я» (me) в ее соотносённости с самостью (self), как способ увидеть себя со стороны. В этом плане формирование идентичности происходит в процессе принятия, формулирования позиции, роли и точки зрения Другого. Благодаря этому проясняется точка зрения и позиция Другого относительно нас. Идентичность и интерпретация постоянно переходят одна в одну (P. Berger, E. Hughes, H. Blumes, L. Warner, E. Banfield и др.).

В теории ролей П. Бергера (*P. Berger, Invitation to Sociology, 1966*) утверждается, что у индивида не одна, а несколько идентичностей, поскольку индивид или «Я» представляет собой совокупность определенных ролей. Таким образом, поиски идентичности подразумевают исполнение индивидом различных ролей. Тем самым идентичность уравнивается с удачно «играемой» ролью, а идентификация, вернее, переидентификация трактуется как смена ролей. Неумение справиться с различными ролями-идентичностями вызывает ролевой конфликт, который понимается как кризис идентичности [2; 15].

И. Гофман в своей «драматической модели социального взаимодействия» («драматургическая социология» — *dramaturgical sociology*) синтезирует теорию символического интеракционизма и теорию ролей (*E. Goffman, The Presentation of Self in Everyday Life 1959, Stigma 1964, Frame Analysis 1974*). Основная идея его подхода, который иногда называют драматургическим интеракционизмом, состоит в том, что в процессе взаимодействия люди обычно разыгрывают друг перед другом своеобразные «шоу», режиссируя впечатления о себе, воспринимаемые другими. Люди проектируют собственные имиджи, собственные социальные роли, причём обычно такими способами, которые служат их собственным интересам. Исходя из этого, учёный определяет идентичность как сложное производное от процессов инсценирования, самопредставления, «подчинения-командования», занятия ролевых дистанций, стигматизации и маскирования [17; 4].

Пионер американского структурализма Р. К. Мертон (R. K. Merton), обосновывая теорию «референтных групп» (*theory of reference groups*), вводит в научный обиход понятие референтной группы, по отношению к которой и возникает идентичность индивида (*Social Theory*

and Social Structure), складывающаяся именно в результате его самоотнесения с коллективом и подтверждения (или не подтверждения) последним положения этого индивида в социальной структуре общества, т. е. его социального статуса. Причём сам индивид далеко не всегда принадлежит к данной группе, более того, эта группа может быть для него принципиально недоступна, выдумана, иллюзорна [2, с. 348; 8, с. 27—29; 18, с. 465].

На стыке психоанализа и теории символического интеракционизма разрабатывается реалистическая теория конфликтов (*conflict theory*), основанная на работах Р. Дарендорфа, М. Шерифа, Дж. Рекса, Д. Локвуда, Д. Кемпбелла и др. (R. Dahrendorf, M. Sheriff, J. Rex, D. Lockwood, D. Campbell), посвящённых анализу межгрупповых конфликтов. Понятие идентичности эти учёные пытаются использовать для того, чтобы определить групповую принадлежность индивида. Поэтому идентичность в их теории является следствием осознания человеком своей причастности к какой-то группе, что происходит под влиянием реальных межгрупповых действий. Межгрупповое поведение как психологический феномен возникает тогда, когда индивиды, принадлежащие к одной группе, взаимодействуют с членами другой группы (индивидуально или коллективно) в терминах их групповых идентичностей [7, 26—29].

Теория конфликтов М. Шерифа, Д. Кемпбелла и их последователей (С. Шериф, М. Бруер) дала толчок последующим исследованиям в этом направлении, называемом сегодня «ситуативным или бихевиористическим подходом к исследованию идентичности» [7, с. 26—27]. Представители этого подхода, по-новому, по сравнению с психоанализом, пытались ответить на вопросы, касающиеся причин возникновения агрессии между группами или внутри группы. Однако этот подход не получил ожидаемого развития в дальнейшем, поскольку в результате новых экспериментов появились факты, не вписывающиеся в данную теорию.

Активно разрабатываемая в этот же период теория когнитивного баланса (*cognitive balance theory*) Ф. Хейдера (F. Heider) и теория когнитивного диссонанса (*cognitive dissonance theory*), основанная на трудах Л. Фестингера (L. Festinger), также повлияли на представления о социальной природе идентичности. Именно они легли в основу последующих исследований в рамках теории социального сравнения и социальной идентичности в русле зарождающегося в этот период и формирующегося в дальнейшем когнитивного подхода к исследованию идентичности (Г. Тэджфел, Д. Тернер, Д. Абрамс, М. Хогг и др.).

В западноевропейской философии этого времени понятие «идентичности» также является фокусом пристального внимания многих исследователей. Теории франкфуртской школы, французский постструктурализм, Э. Левинас и другие критикуют философскую традицию в описании идентичности. Так, ведущий представитель франкфуртской школы социальных исследований Т. Адорно (Th. W. Adorno) оспаривает господствующее на протяжении многих лет «мышление идентичности», которое игнорирует «нетождественное». Также на критике идентичности как исключительно тождества построена философия Иного (Другого) у Э. Левинаса. Реабилитации «различия» и, более того, демонстрации его первичности в идентичности личности посвящены работы французских постструктуралистов Ж. Делёза «Различие и повторение» (1968) и Ж. Деррида «Письмо и различие» (1967), в которых учёные сосредотачиваются на исследовании проблем распада идентичности. Разделяя представления теории символического интеракционизма об идентичности, эти исследователи акцентируют внимание на роли языка в формировании и развитии последней. В этом плане они основываются на идеях Ф. де Соссюра (*The Course in General Linguistics, 1949*) о знаковой природе языка, его структурной системности и социальной и культурной обусловленности всех его значений [5; 6].

Согласно современным авторитетным справочным изданиям по философии (Новейший философский словарь 1998, Новая философская энциклопедия 2011, Философия: Энциклопедический словарь 2004), постструктуралистская и более ранняя герменевтическая критики (П. Рикёр) оказали значимое влияние на перспективы исследования идентичности, вскрыв опосредующую роль знаково-символических средств и, прежде всего, языка в формировании структур идентичности. В частности, в этом ключе исследовались возможности совмещения в пространстве идентификаций механизмов автономии (самодостаточности, автономности, независимости идентификационных параметров), синонимии (тождественность различных в иных горизонтах идентификационных параметров) и омонимии («накладывание», «маскирование друг через друга идентификационных параметров»). Тем самым открывались возможности как «социологизации» (перспективы социолінгвістики, соціосеміотики, культурної семантики і т. п.), так и «психологизации» герменевтических анализов [1; 11; 10]. В целом исследования идентичности в постструктуралистско-герменевтической теориях помогли преодолеть наследие классической и неклассической философии, а идентификация стала трактоваться как «практики означивания и самообозначения индивидуальности, конституирующей человека как «Я» в его отличности от «тела» и «личности» через ограничение выбора из многообразия (множественности) возможного» [1, с. 403].

Таким образом, в 60—70-е годы XX в. проблема идентичности выходит за рамки узкой дисциплинарности, прежде всего, психологической, и вскоре становится одной из центральных

в соціогуманитарному знанні. В научному обиході з'являється і широко використовується сам термін «ідентичність», замінюючи і остаточно витісняючи традиційну понятійність. Приблизительно з середини 70-х років термін «ідентичність» прочно входить в термінологічний апарат філософських і соціально-гуманитарних наук.

1. Абушенко В. Л. Ідентичність / В. Л. Абушенко // Новейший философский словарь / Сост. А. А. Грицанов. — Минск: Изд. В. М. Скакун, 1998. — С. 400—404.
2. Абушенко В. Л. Ідентичність / В. Л. Абушенко // Социология. Энциклопедия / Сост. А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко и др. — Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2003. — С. 344—349.
3. Бойко В. Ідентичність соціальна // Соціологічна енциклопедія / Укладач В. Г. Городенко. — К.: Академвидав, 2008. — С. 148—149.
4. Гофман І. Представлення себе другим в повсякденній житті / Пер. с англ. и вступ. статья А. Д. Ковалёва. — М.: «Директ-Медиа», 2007. — 546 с.
5. Делез Ж. Различие и повторение / Ж. Делез. — СПб.: Петрополис, 1998. — 384 с.
6. Деррида Ж. Избранное: Тотальность и бесконечное / Ж. Деррида, Э. Левинас. — СПб.: Культур-инициатива, 2000. — 415 с.
7. Иванова Н. Л. Социальная идентичность: теория и практика / Н. Л. Иванова Т. В. Румянцева. — М.: Изд-во СГУ, 2009. — 453 с.
8. Исаев Б. А. Социология. Краткий курс. — СПб.: Питер, 2008. — 224 с.
9. Кон И. Ідентичність // Онлайн Енциклопедія Кругосвет. Електронний ресурс. Режим доступа: <http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye-nauki/sociologia/IDENTICHNOST.html>.
10. Малахов Ю. С. Ідентичність // Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. общ.-научн. фонд; Научно-ред. совет: предс. В. С. Стенин. — М.: Мысль, 2011. — Т. II. — С. 78—99.
11. Малахов Ю. Ідентичність // Философия: Энциклопедический словарь / Под ред. А. А. Ивина. — М.: Гардарики, 2004. — С. 299—300.
12. Малахов Ю. С. Неудобства с идентичностью // Вопросы философии. — 1998. — № 2. — С. 43—53.
13. Шанар В. Б. Психологічний глумачний словник. — Х.: Прапор, 2004. — 640 с.
14. Barker C. Cultural Studies. Theory and Practice. — SAGE Publications, London — Thousand Oaks — New Delhi, 2003. — 484 p.
15. Berger Peter L. Invitation to sociology: a humanistic perspective. — Harmondsworth: Penguin, 1966. — 219 p.
16. Erikson E. N. Identity, Youth and Crisis / E. N. Erikson. — N.Y.: Norton & co, 1969. — 336 p.
17. Goffman E. The presentation of Self in Everyday life. — Gardens City, NY, 1959. — 255 p.
18. A Dictionary of Sociology / Ed. by G. Scott and G. Marshall. — 3-d Ed. Revised. — Oxford: OUP, 2009. — 816 p.

О. П. Мотузкова

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ «ІДЕНТИЧНІСТЬ» У СОЦІОГУМАНІТАРНОМУ ЗНАННІ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті описується історико-понятійна проблематика ідентичності й актуалізація поняття «ідентичність» у соціогуманитарних науках другої половини ХХ століття. Розглядаються фундаментальні теорії та підходи до вивчення ідентичності, серед яких провідними є психоаналітичний і соціологічний.

Ключові слова: ідентичність, соціогуманитарні науки, психоаналітичний підхід, соціологічний підхід.

O. P. Matuzkova

IDENTITY CONCEPT TOPICALITY IN THE XX-th CENTURY HUMANITIES

The article deals with historic perspectives of identity evolution as a scholarly concept. It focuses on its topicality in the second half of the XX-th century and analyzes fundamental theories and traditions in identity humanistic discourse with two leading ones: psychoanalytical and sociological.

Key words: identity, humanities, psychoanalytical tradition, sociological tradition.

УДК 811.161.2'271:372.461

Г. В. КОВАЛЬЧУК

ПИТАННЯ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Статтю присвячено проблемі культури української мови за часів розбудови Української держави, типовим помилкам і огріхам, що найчастіше мають місце в усному та письмовому мовленні не лише учнів та студентів, а й інших громадян, які спілкуються українською мовою щодня в різних сферах життєдіяльності.

Ключові слова: мовна особистість, культура мовлення, мовне спілкування.

Якщо словник мови — це дзеркальне відображення народного світогляду в слові, то словник особистості яскраво свідчить про її індивідуальні обрії сприйняття навколишнього світу, про рівень її духовності. Адже багатий словниковий запас мовця — виразна ознака високої ерудиції, інтелектуального потенціалу. І навпаки, його бідність — тривожний сигнал про розумову обмеженість. Творче поєднання культури і мови є запорукою збагачення духовних цінностей кожної людини і всього суспільства загалом. Загальновідомо, що низька культура мовлення — ознака бездуховності.

Людське суспільство ніколи не було байдужим до мови — найважливішого засобу спілкування, знаряддя розвитку духовної культури людей. У період розбудови Української держави, коли розвиваються національні форми вітчизняної культури, ширшими стають і суспільні функції мови. Як знаряддя масової комунікації освіти, науки, як засіб передачі художньо-естетичної інформації, українська має відповідати потребам суспільства, що розвивається, потребам часу. Невипадково такими актуальними в нашому житті є питання мовної культури.

Навчити студентів правильно й доречно користуватися словом, прищепити любов до нього, розвинути мовне чуття, розкрити його глибину та красу — обов'язок викладача-словесника.

Культура мови — невіддільна ознака загальної культури людини. Володіти точним, лаконічним, стилістично виразним словом повинен кожен фахівець. Адже суспільна активність сучасної людини величезна; вона нерозривно пов'язана із впливом слова, його дією. Завдяки слову, завдяки пізнавальній функції ми знайомимось із найрізноманітнішими галузями науки, з величезним надбанням української культури, літератури. Під культурою мови переважно розуміють дотримання літературних норм в усному та письмовому мовленні. Іноді додають, що володіти мовленнєвою культурою — значить «говорити гарно, виразно, логічно, аргументовано». Проте такий підхід спрощений. Поняття «культура мови» надзвичайно об'ємне, і в науці підходять до нього набагато ширше. Підґрунтям культури мовлення вважають любов, прив'язаність до рідної мови; культуру мови пов'язують з почуттям поваги до державної мови та її історії, з турботою про її функціонування, з відповідальністю за свої мовленнєві дії, поняття «культура мови» пов'язують також з діяльністю суспільства та індивідуума, спрямованих на найкраще пізнання, збагачення, вдосконалення та розвиток мови. Зміст поняття мовної культури охоплює:

1) ступінь ознайомлення суспільства з мовними нормами, вміння свідомо використовувати нормативні форми і вислови, критично ставитися до порушення норм, спроможність висловлювати думку ясно, стисло, зрозуміло;

2) діяльність, яка має на меті піднесення рівня знань про мову, їх пропаганду і закріплення мовних норм;

3) лексико-фразеологічну, граматичну та орфографічну внормованість, тобто вживання слів, їх форм, звуків, звукових комплексів, синтаксичних конструкцій відповідно до установлених норм, усунення мовних помилок, невиправданих запозичень, невдалих неологізмів, чужорідних елементів, вульгаризмів тощо;

4) естетику мови, тобто спроможність відчувати її красу, вишуканість, довершеність.

Українцям доводилося долати різні перешкоди, утверджуючи свою мову, записуючи, як казав І. Я. Франко, її нестертий слід «самостійно між культурні мови». Сьогодні українська літературна мова — це досконалий різновид національної мови, до формування й утвердження якого докладало зусиль не одне покоління письменників, науковців, інтелігентних людей різних соціальних верств. Цією мовою витворено великий масив багатой, стилістично різноманітної словесної культури, спроможної задовольнити смаки найвибагливішого читача.

На ступінь володіння мовцем багатством мови вказує культура його мовлення. Як надійна опора у вираженні самостійної думки, вона забезпечує самовираження особистості, регулює етичні, емоційні норми її поведінки. Вправління у точності слововживання — це практично усвідомлене самокоригування рівня загальної культури особистості (наприклад, в орфоєпії, наголошуванні). Слід підкреслити, що в окремих словах подвійний наголос не впливає на лексичне значення слова (*завжди — завжди; загадка — загадка; злоба — злоба*), а в інших його зміна регулюється семантикою лексики: *типівий* (характерний) — *тіповий* (зразковий). Варто пам'ятати, що наголос у східнослов'янських мовах (і в українській зокрема) динамічний, рухливий, а це, в свою чергу, вимагає уважності при слововживанні.

Індивідуальний акт мовлення — це процес самовираження мовця, який використовує словниковий склад мови для особистого користування. На жаль, не завжди вдається скористатися цим багатством належним чином. Тому й маємо таке потворне явище як мовний суржик. В. Сухомлинський говорив: «Скалічена, попсована мова ніколи не підносила людину, а, навпаки, принижувала її, примітизувала мислення, заважала їй зростати інтелектуально, призводила до знищення народної культури». Науковці серйозно застерігають: суржик — жива модель нового новоутворення шляхом змішування двох слов'янських мов — української та російської, своєрідна лінгвістична мутація. І є загроза, що наслідком цього процесу могла б стати втрата української мови як самобутньої, неповторної лінгвістичної одиниці. Усіма способами його треба

долати з допомогою літературної мови, у структурі якої надзвичайно високим є ступінь збереження прадавньої граматичної основи.

Гарна, правильна мова багато в чому залежить — і про це написано в усіх посібниках з питань культури мови — від правильного вибору слова. Віддаючи перевагу тій чи іншій мовній одиниці, ми маємо керуватися певними критеріями. Критерії можуть бути різні. Мовець часто орієнтується на певні авторитети (письменників, учених), дехто любить погортати словники, довідники, посібники. Особливої уваги заслуговують такі критерії: «українськість», нормативність обраного слова чи вислову. Неабияке значення має також суб'єктивний чинник (розвинуте чуття мови, орієнтація на «звучність» слова, його красу). Наприклад, нормативними вважають прислівникові пари *навесні/весною*, *влітку/літом*, *взимку/зимою*. Однак у кого розгорнуте чуття мови, той обере перші слова з наведених пар, бо вони утворені вже на українському ґрунті. Нормативними є вислови *кожного дня* і *щодня*, *кожного року* і *щороку*. Українець, який «чує» свою мову, вживатиме утворення з префіксами *що-*: *щовечора*, *щойно*, *щорічно*, *щомиті* тощо.

Професійне мовлення вимагає максимальної точності слововживання, а також творчої роботи з синонімією (порівняйте спільне та відмінне в словах: *заступник* — *замісник*; *об'єм* — *обсяг*, *неординарний* — *оригінальний*; *керівництво* — *управління* — *керування*; *дохід* — *прибуток*; *договір* — *угода* — *контракт*. Труднощі у розмежуванні лексичного значення слова становлять також пароніми, характерні для ділової української мови, наприклад: *оціадний* — *оціадливий*; *тактовний* — *тактичний*; *показник* — *показчик*; *уява* — *уявлення*; *економний* — *економічний*; *ефективний* — *ефектний*; *адреса* — *адрес*; *особовий* — *особистий* і под. Здається, слово *минулорічний* має у своєму складі два компоненти українські — *минулий* і *рік* (*річний*). Проте це слово — калька російського *прошлогодний*. Навіщо його вживати, коли є українське слово *торішній*, що зберігає особливість традиційного утворення і є природним.

Поширеними у газетному мовленні, в наукових працях стали фрази на зразок: *у даний час*; *у даній установі*; *у даній роботі*. Слід підкреслити, що слово *даний* у наведених вище фразах не має сенсу. Замість нього потрібно вживати *сьогодні*; *тепер*; *у цій установі*; *у цій роботі*. Слова *дано*, *дані* мають безпосереднє відношення до математики. Наприклад, *дано x = 100*, *дані комп'ютера*. У діловому мовленні щодо вислову *дані про автора* відчутна тенденція замінювати на *відомості про автора*.

Звісно, помилок є дуже багато, вони різні: логічні, правописні, акцентуаційні. Вивчення різноманітних помилок має давню традицію. Вони є об'єктом аналізу лінгвістів, методистів, практиків редагування, текстологів, психологів та ін. Ф. С. Бацевич вважає, що про помилки можна говорити, коли вироблені засади нормативності. Аналізуючи різноманітні мовленнєві порушення, комунікативні невдачі, вникаючи в їх природу, пізнаючи механізми допущених помилок — описок, неточностей, огріхів, ляпсусів, аномалій — можна розкрити закони мовленнєвої поведінки людини і на цій підставі виробити практичні рекомендації. Слушні поради можна почерпати з праць Б. Антоненка-Давидовича, О. Пономарева, С. Караванського. Рекомендації щодо правильності/неправильності слововживання подають Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак та ін. Опрацювавши довідкову літературу, мовець може підвищити рівень загальної лінгвістичної освіченості носіїв мови, збагатити інформацію про розумне спілкування.

Рекомендації щодо конкретних явищ мовної практики ґрунтуються на результатах дослідження лексики, граматики, історії української мови, на вивченні діалектів мови, її зв'язків і взаємодії з іншими мовами. Так, щоб відповісти на питання, чи варто вживати те чи інше слово і як ним користуватися, особистого досвіду або самого «чуття мови» замало. Для цього треба знати, що означає слово і звідки воно з'явилося, що ним позначали і як його вживали раніше, тобто треба знати, чому саме такою, а не іншою є сучасна мовна норма. Праці з культури мови мають на меті привернути увагу до форми висловлення, до взаємозалежності змісту вираженої думки і стилю її висловлювання. Культура мови — це, насамперед, культура мислення. Високою культурою мають володіти не лише люди, професія яких безпосередньо пов'язана зі словом. У суспільстві освічених, культурних людей виробляється уважне ставлення до слова. Грамотна, логічна, точна мова, вибір тону, інтонації розмови, бесіди, намагання не тільки змістом, а й звучанням естетичного слова вплинути на слухача — характерні ознаки культурної, освіченої людини. Слово, мовлене чи написане, збуджує думку й почуття, якщо воно доречно, змістовне, стилістично відшліфоване. Недбала форма висловлення свідчить про неглибоку, неточну думку. Адже мова — це не лише засіб передачі думки, а й засіб її формування, народження. Ось чому, коли говорять про високу культуру мови, про красу слова — як риси загальної культури людей, — насамперед мають на увазі високу культуру мислення, культуру вираження людських емоцій, почуттів.

Отже, цілком зрозуміло, що кожна людина повинна дбати про культуру власного мовлення, бути чуйною до Слова, тому що рівень розвитку кожної мови залежить від рівня індивідуального мовлення численних її мовців. Дбати про культуру власного мовлення — означає бути постійно дуже уважним до власної вимови, наголосу, до лексики, до морфології та синтаксису,

стилістики та терміносистем. Болюча мовна проблема повинна викликати наполегливу, розумну, творчу працю над Словом. Працю, котра повинна охопити всю націю. Крім «чуття мови», для цього потрібні ґрунтовні знання. У пригоді стане тут найпильніше вслухання в живе мовлення різних верств суспільства, уважне читання наукової та художньої, оригінальної та перекладної літератури. Улюбленою літературою повинні бути словники та довідники. Однак головний засіб для підвищення культури власного мовлення — це читання відповідної фахової літератури.

Висока культура мовлення — це постійна інтенсивна робота думки, щоб висловлюватися якнайточніше, якнайправильніше, якнайстиліше. Рідна мова — головний чинник формування нації, саме тому слід належно цінувати її й плекати протягом усього життя.

1. *Антоненко-Давидович Б. Д.* Як ми говоримо / Б. Д. Антоненко-Давидович. — К.: Либідь, 1991. — 256 с.
2. *Бабич Н. Д.* Культура фахового мовлення: навч. посібник / Н. Д. Бабич, К. Ф. Герман, М. В. Скаб. — Чернівці: Книги — XXI, 2005. — 572 с.
3. *Грищенко Т. Б.* Українська мова та культура мовлення / Т. Б. Грищенко. — К.: Центр навчальної літератури, 2003. — 536 с.
4. *Жайворонюк В. В.* Українська мова в професійній діяльності: навч. посібник / В. В. Жайворонюк, В. М. Бріцин, О. О. Тараненко. — К.: Вища школа, 2006. — 431 с.
5. *Сербенська О. А.* Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей / О. А. Сербенська, М. Й. Волощак. — К.: ВЦ Просвіта, 2001. — 204 с.
6. *Чмут Т. К.* Культура спілкування: навч. посібник. — Хмельницький: ХІРУП, 1996. — 345 с.

G. V. Kovalchuk

THE PROBLEMS OF THE UKRAINIAN SPEECH CULTURE

The article is devoted to the problem of the Ukrainian speech culture during the post-soviet period. It analyses the typical mistakes in the speech of pupils, students and other people who use Ukrainian in different spheres of life.

Key words: individual broadcasting, culture of speech, linguistic intercourse, language personality.

Г. В. Ковальчук

ВОПРОСЫ КУЛЬТУРЫ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

Статья посвящена проблеме культуры украинского языка во времена перестройки украинского государства, анализу типичных ошибок и огрехов в устной и письменной речи учеников, студентов, других слоев населения, которые используют украинский язык ежедневно в разных сферах жизнедеятельности.

Ключевые слова: языковая личность, культура речи, речевое общение.

УДК 811.161.2'276.2'373.23

С. В. ДМИТРИЇВ

НОМІНАЦІЯ ОСОБИ У КОНТЕКСТІ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОЇ КАРТИНИ СВІТУ НОСІЇВ УКРАЇНСЬКОГО СЛЕНГУ

У статті досліджується проблема впливу лінгвокультурної картини світу носіїв українського молодіжного та міського сленгів на номінативні процеси даних соціолектів. Окрема увага приділяється особливостям та специфіці номінації особи у мові молоді та решти мешканців міста, які активно використовують сленг у повсякденній комунікації.

Ключові слова: молодіжний сленг, мовна картина світу, міський сленг, меліорація, пейоризація, номінація особи, комунікативна модель.

У цій статті ми робимо спробу визначити роль лінгвокультурної картини світу носіїв українського сленгу у процесі формування корпусу лексики на позначення номінації особи.

Одним із наймасовіших соціолектів переважної більшості мов є сленг як різновид розмовного мовлення. Картина світу носіїв сленгу, зважаючи на різномірність її представників, позначена багатогранністю й багатовимірністю. «Помилкою було би вважати, що сфера функціонування сленгу — міські соціальні низи. Важливим соціально-прагматичним аспектом сленгу є його використання в неофіційних ситуаціях усного спілкування. Ним можуть користуватися

без ризику для своєї мовної репутації освічені люди, якщо вони близько знайомі одне з одним, разом працюють, мають спільні інтереси тощо. По-друге, існують територіально-регіональні відмінності сленгу. Хоча соціальні діалекти меншою мірою, ніж територіальні, пов'язуються з якоюсь місцевістю, вже поліетнічний характер держави, територіальні різновиди відповідної національної мови, культурні традиції того чи іншого регіону, характер мовних контактів відбуваються на соціально-лінгвальному обличчі субстандарту взагалі та сленгу зокрема...» [2, с. 42]. На нашу думку, сленг є одним із найдавніших соціолектів у світовому масштабі. Ще до появи державних утворень, коли міста мали абсолютну автономність, сленг уже існував, гармонійно розвиваючись разом із динамікою культурних, технічних, економічних та геополітичних ресурсів часу, обслуговуючи потребу вербального зв'язку представників різних соціальних груп. За зовнішньою примітивністю ховалась колосальна енергетичність лексики, як правило, влучної, гострої, лаконічної. Її творець — народ, що вкладав у мовотворчість неповторність свого часу, експресію почуттів та енергетику завзятості: «Мова, що засукує рукава, плює на долоні, приступає до роботи» [3, с. 214]. Слід зазначити, що сленгом володіють (навіть не використовуючи його елементів у мовленні) майже всі мешканці того чи іншого населеного пункту. Тобто, кожен індивід автоматично диглос. Окрім розмовного варіанту літературної мови, людина володіє ще й сленгом свого регіону. Виняток складає молодіжний сленг, який не завжди зрозумілий старшому поколінню через певний бар'єр у різниці вікових картин світу. Сленг — абсолютної відкритої мовна система, яка селекційним шляхом відбирає до свого складу лексичні елементи, що мають найвищий потенціал експресивності різних соціолектів, розширюючи й меліоруючи або пейоризуючи їх семантику. Зважаючи на це, можна стверджувати, що узуальна картина світу користувачів сленгу носить мозаїчний структурний характер: від погляду на світ носія розмовного літературного мовлення — до погляду носія кримінально-злочинного соціолекту. У соціолінгвістиці традиційно виділяють молодіжний та загальноміський сленги. Безперечним є факт динамічності, ширшої відкритості та емоційності саме молодіжного сленгу, що тісно пов'язаний із КС молодої людини та, відповідно, ставленням до навколишньої дійсності.

«Слід підкреслити, що молодіжний сленг з-поміж інших соціальних страт є чи не найскладнішою мовною структурою, оскільки він синтезує всі інші страти з неодмінною печаттю групової, індивідуальної мовотворчості та «вікового» мовного смаку.

Безумовно, молодіжному сленгу, як ніякому іншому соціолекту, притаманна певна розмитість меж. Вичленувати його як замкнену підсистему, як об'єкт спостереження можна лише умовно. Звичайно, певна частина молодіжного лексикону залишається надбанням тільки для цього соціуму, але загалом варто відзначити постійне динамічне проникнення МС у ширші соціально-мовні страти.

Думка про МС як підсистему національної мови заслуговує на увагу ще й в аспекті опосередкованого фактора загального сленгу на шляху контактної взаємодії МС з розмовною національною мовою в цілому» [2, с. 190].

Людина (особа), її вчинки, характеристики, приналежність соціальна й національна — один з основних об'єктів МКС користувачів молодіжного сленгу. На думку Л. О. Ставицької, МКС молодіжного сленгу в ставленні до людини репрезентована в таких картиномовних площинах:

- 1) частини тіла людини;
- 2) людина як носій фізичних рис;
- 3) фізіологія та хвороби;
- 4) соціальні характеристики людини;
- 5) вітальні цінності;
- 6) емоційно-почуттєві цінності;
- 7) пізнавальні цінності;
- 8) моральні цінності;
- 9) побутові звичаї;
- 10) естетичні цінності.

Надзвичайна експресивність лексичного складу молодіжного сленгу позначається на цілісній МКС її носіїв. У переважній більшості це знижена полівалентна семантика. «Експресія знижувальної оцінки відрізняє всі закриті та напівзакриті жаргонні підсистеми: кримінальні, студентські, військові та решту, проте експресія молодіжного сленгу — явище більш високого порядку, яке є загальнохарактеризуючою мовною ознакою не окремої соціально-професійної групи, а значної частини всього суспільства — молоді в цілому. З одного боку, це експресія відсторонення, яка зумовлена природним бажанням молодих людей до виділення, виокремлення, але з іншого боку, сленг, маючи широку та недостатньо визначену соціальну базу, надає цьому відстороненню інший напрям, інший імпульс: відкидання норми як функціональний засіб оцінювальної експресії, емоційне, образно-евфемістичне, іронічне слововживання у сфері повсякденного побутового спілкування» [1, с. 153].

Для реалізації ідеї «виокремлення» та «відсторонення» молодь, як правило, визначає своє місце в соціумі стосовно решти його представників — позиціонує себе не просто як окрема

група, а як колектив, що може оцінювати навколишній світ за параметрами власних цінностей та розуміння світу. Саме експресивна оцінювальність породжує номінативні моделі на позначення особи: як внутрішньоосоціальні, так і номінації, що спрямовані на решту представників соціуму. Отже, номінації особи в МКС носіїв молодіжного сленгу належить великий за обсягом лексичний корпус, позначений квазісинонімією та високим рівнем експресивності: «В українському молодіжному сленгу незначна кількість родових назв людини, проте детально структурована група назв осіб за статевою приналежністю. Розвинені квазісинонімічні ряди на позначення різних понять» [2, с. 43]. Найвища частотність номінацій особи репрезентована у межах ЛСГ на позначення фізичних рис людини та її соціальної характеристики.

«Найактуальнішою для сленгового вжитку є ознака «високий», «дужий», яка стосується і звичайної людини, і певних соціокультурних типів, як-от: «член кримінального угруповання» (*бик, севал, шайба*)» [2, с. 197]. Дана закономірність зрозуміла: в молодіжному середовищі панує культ фізичної сили, зовнішньої досконалості — один з найдоступніших способів самоствердження та самореалізації. Релевантними ознаками чоловіка-носія фізичних рис є «великий, дужий» (*чебурактор, шайба, качило*); низький (*курдунель, бджонц, штемп*); лисий (*кіндерсюрприз, плейшнер*); модний (*стильняк*); неприємний вигляд (*чмир, чмуридо, зачмошений*) [2, с. 197].

Номінація жінок за віком представлена, в основному, з негативно-зверхньою конотацією: *рудера* (похилый вік); *лошиця* (середній вік); *чубчик, герла* (молода дівчина, жінка). Щодо візуальної вікової характеристики, то вона виражається лексемами «ветеран», «старпер», «нафталін» в парних гендерних субстандартах.

На нашу думку, подана Л. О. Ставицькою характеристика лексико-семантичного корпусу «Людина як носій фізичних рис» потребує певного доповнення: по-перше, фізичні характеристики розміру фізичного тіла особи та ознаки сили релевантні не лише для чоловічої статі, а й для жіночої: *кобила* (велика й широка жінка), *зубочистка* (висока й худа), *дюймовочка* (маленька) і таке інше, а по-друге, — конотація МС у бік фізичних рис не завжди носить негативний відтінок: багато зменшувально-пестливих форм з іронічно-жартівливою або кепкувальною маркованістю без рис яскравої або прихованої агресії. Особливо це виявляється в корпоративному спілкуванні молоді: «бичечок», «кобилка», «шпичечка» та ін. Негативна оцінність та пейоративність, як правило, спрямована проти «чужих» або «антиподів, ворогів». Як бачимо, МКС молоді полівалентна: схильна як до меліорації, так і до пейоризації семантичних полів вживаної лексики.

Соціальна характеристика людини в узусній КС молодіжного соціолекту представлена у чотирьох площинах: професія або заняття; національність або місце проживання; соціальний стан; сексуальні меншини та наркомани. Щодо соціальної характеристики за професією, родом занять, то «у цій лексичній підсистемі актуалізуються номінації на позначення осіб популярних професій та занять, відносно нових у соціально-професійній інфраструктурі суспільства: бізнесмен (*бізнесовець, бізнесюк*), менеджер (*менгер*), охоронець (*викидайло*), жебрак-прохач (*аскач*), стійких і традиційних: лікар (*айболит*), водій (*драйвер*), а також тих, із представниками яких молоді доводиться стикатися: жінка, яка торгує самогоном (*альбіна*)» [2, с. 198]. Як бачимо, частину номінацій складають запозичення з англійської мови, а частину — запозичення з лексичного корпусу кримінально-злочинного соціолекту. Переважна більшість молоді у процесі набуття або вибору професії ще не має чіткого життєвого напрямку, а отже, вкладає у номінації дещо зверхній погляд на ті професійні ознаки, які носять старші представники суспільства, що вже професійно визначились та облаштувались.

Дещо відмінну конотацію мають номінації особи, пов'язані з національністю та місцем проживання. Як і будь-якій живій істоті, людині притаманне здійснення контролю за «власною територією». Будь-яке втручання у поле комфорту людини (а особливо молоді) викликає відповідну реакцію протидії агресивного характеру. Особливо це стосується некоректного проникнення у межі впливу української молоді представників кавказьких народів за останні 20 років. «Актуалізованими є ті етніми, які традиційно у національній картині світу є емоційно забарвленими: поляк (*бзденик, подляк*), єврей (*айд, щирий українець*); які включені до сленгової картини світу за фактом територіальної близькості: білорус (*зюзюк*), фактом туристичних, ділових контактів: чех (*пенічка*), фактор проживання інших народів на території України: кавказець (*носоріг, хач*), азербайджанець (*азер (айзер), азербон*), негр (*нігер, гуталін*), а також фактом культурної експансії: американець (*америкос*), італієць (*макаронник*)» [2, с. 198]. Інтуїтивно молоді намагається протистояти будь-якій експансії, будь-якому обмеженню моральних або територіальних свобод з боку чужинців. Така експресивна номінативна протидія спостерігається і на внутрішніх теренах України у випадках некоректного вторгнення на чужі території: щодо представників чужих міст, містечок і навіть сіл.

Отже, номінації особи є виразниками однієї з ментальних рис українського народу — територіальної та психологічної корпоративності; захисту територіальної та психологічної зони комфорту від «чужих» (прийшлих).

З визначенням різкої межі між різними соціальними верствами в Україні у кінці ХХ — на початку ХХІ століття, у свідомості молоді виникає новітня мовотворча поведінка, спрямована проти такої нерівності (звичайно, йдеться про дітей пересічних та збіднілих батьків). Це одразу ж дало цілу низку номінацій представників соціальних верств: багач (*крутик, крутелик, мутило, жирний карась* та ін.); діти багатіїв (*мажорик, жорик, папунькин, крутеня, джосик* та інші); рідня (приближені) багатіїв (*мафія* (у значенні родина), *крута фамлія, біднячки, лисики* та інші). Не меншою кількістю номінацій наділені й люди, що знаходяться поза межею зубожіння: *лах, ляхно, чулик, бомжара, чмо* та інші. Отже, молодіжна КС позиціонує себе десь посередині — між дуже бідними й дуже багатими. «Абсолютну більшість лексем цього ряду становлять номінації на позначення людини із провінції або з села (бик, бульо-мульо, кирило, рагуль), що має у своїй основі низку культурних та ментальних чинників» [2, с. 198].

Попри глибоке вкорінення у молодіжному субполі буття алкоголю, наркотиків, наявність певної кількості представників нетрадиційної сексуальної орієнтації, молодіжна КС позиціонує своє відсторонення від даних явищ, відповідно реагуючи у номінативних виявах мовленнєвої субкультури: «Ці групи постають об'єктом іронічного кепкування. Цікаво відзначити, що номінації, які функціонують у молодіжному середовищі, жаргонізованому мовленні (*гей, лесбос; наркаш, наркаліга, нарком, наркоша*), фіксують власне погляд «стороннього» на ці мікросоціуми, представники яких для внутрішньокорпоративного спілкування обирають принципово інші лексеми (у гомосексуалістів, наприклад, — один з нас), що майже не проникають у ширші соціолекти» [2, с. 199].

На окрему увагу заслуговує емоційно-оцінна система номінацій особи на позначення психічно хворих людей та надмірно агресивних у поведінці, яка свідчить про несхвальне ставлення до них у молодіжній КС: *довбонутий, крейзі, бізкуватий, відморожений, відірваний, пройханий, скін, гопник, відморозок* та інші.

З цинічно-кепкувальним ставленням пов'язані номінації, які позначають нездатних до науки, навчання, розумового розвитку осіб: «На негативному полюсі перебувають доволі потужні синонімічні ряди на позначення людини з повільною реакцією (*гальмо*), розумово відсталі (*понеделок*), обмеженої (*дятел*). Ознака, яка уточнює «дурість, глупоту» і містить у собі уточнення «некмітливий (тупий)» (*бивень, даун*), за частотністю стоїть на першому місці серед інших семантичних уточнювачів і навіть кількісно трохи перевищує синонімічний ряд зі значенням «дурень» (*баняк, дупель*) — 10 проти 9» [2, с. 205].

Молодь і юнацтво, як і у всі часи розвитку людства, переживають романтично-ідеалістичний період життя, коли в КС людини особливе місце посідають поняття честь — чесність, дружба, вірність (гендерна та дружня) та інші: *дружбан, друган, кумпель* (товариш), *своjak* (свій у всіх компаніях). «Для молодіжного соціуму вельми показова негати́ва таких явищ, як брехливість (*андерсен* — брехун, *динамік* — той, хто дає надію й не дотримується обіцянки, *лажів* — схильний до обману, *лажайло* — ненадійна людина, *пацюк* — зрадник)» [2, с. 205].

На особливе ставлення в КС молодіжного соціолекту «заслужують» представники карних органів (міліції). «Схильність молоді до непослуху фіксує також лексико-фразеологічний ряд: *втик, вставити, втикати* кому — покарання за непослух, невиконану роботу. Соціальні аспекти такого непослуху пов'язуються функціональним у МС ЛСП «міліція» (міліціонер — *афен, фараон, ментяра*)» [2, с. 206].

Підсумовуючи сказане вище, слід зазначити, що українська молодіжна субкультура має багатогранну та національно своєрідну картину світу, що досить активно проявляється у номінації особи, морально-понятійних категоріях. Система номінацій особи в МКС українського молодіжного соціолекту неоднорідна, що свідчить про абсолютну її відкритість і динамічність у відборі нових засобів номінації природним (зважаючи на рівень експресивності) шляхом. У переважній більшості МКС української молоді не є агресивною, — швидше ігровою. Не прослідковується схильність до невинуватої жорстокості, насильства, морального розкладання. Негативні явища суспільства піддаються швидше влучному мовному висміюванню, аніж схваленню, що свідчить про відносне здоров'я молодого покоління українців як у психофізичному, так і в моральному напрямках.

Окремим явищем української мовної картини світу є міський сленг, який заповнює лауну невимушеного спілкування дорослих мешканців міста, що не виключає взаємопроникнення елементів молодіжного соціолекту й навпаки, через абсолютну відкритість та взаємодію обох мовних систем. Проте, у силу звуженості кола комунікативних можливостей (порівняно з МС, який використовує новітні технології онлайн спілкування) має яскраво виражений територіальний характер в умовах різної валентності «покриття» україномовним населенням українських міських територій: «Як урбаністична культура в цілому, міський сленг — територіально зумовлене явище» [2, с. 256]. На нашу думку, урбосоціолекти України можна розподілити на такі лінгвокартиномовні об'єднання як: західноукраїнські урбосоціолекти, середньоукраїнські урбосоціолекти, південноукраїнські урбосоціолекти та урбосоціолекти Донбасу й Донеччини. Наш розподіл базується на концентрації україномовного населення на тих чи інших територіях і, від-

повідно, використанні в цих соціолектах української лексики. Так, якщо в західноукраїнських містах базовою мовою урбосоціолектів є українська мова, то в південноукраїнських — російська: «Щодо центрального та східного регіону, то тамтешній сленг сформувався під пресингом російської мови та відповідної жаргонної субкультури. Тотальне цілеспрямоване поросійщення українського етносу унеможливило розвиток сленгу на українській мовній основі» [2, с. 256].

Якщо лексична система МС більш масова у використанні (її знають майже всі представники даної вікової категорії), то міський соціолект використовують далеко не всі мешканці міста. Це пов'язано із соціальною градацією населення. Дехто спілкується виключно сленговим мовленням, а певна частина мешканців показово відмежовується від соціолекту, використовуючи виключно літературну розмовну мову. Вибір залежить від освіченості, кола спілкування та індивідуального мовного смаку.

Картину світу носіїв урбосоціолекту можна поділити на такі сегменти: алкоголь та сфера його вживання; райони міста та їх місце в урбосистемі (номінації, позначення); вулиці та їх місцева «семантика»; побутова сфера та родинні зв'язки.

Алкогольна культура міста глибоко досліджена російським мовознавцем В. В. Хіміком у 5 розділі монографії «Поэтика низкого, или просторечие как культурный феномен» (2000): «Однією з унікальних сфер традиційної мовної словотворчості, регулярної й масової реалізації естетичного прийому відстороненості є п'ятика й пов'язані з нею субкультурні таксони цього рутинного й водночас такого ж привабливого для мовної реномінації явища» [4, с. 158]. І хоча культура п'ятики Росії й України відрізняються, дане явище має спільні релевантні психофізичні мотивації та міжмовний обмін на лексичному та обрядовому рівнях. Алкогольна «культура» міста дає квазісинонімічний ряд лексем на позначення особи, яка зловживає алкогольними напоями: *п'яничка, п'янчужка, п'янь* (як індивідуальна, так і збірна номінації), *кирятьщик, кирик, кирюха, алкан, ханик, алік, алконавт, синяк, піон, синюшник, ханюк, баклажан, хронік* (чоловічого роду) та жіночі: *синячка, ханичка, хана, киря, алканка, алкашиха, хризантема, хронічка, кольоровка, фіалка* та інші. Таке номінативне зацікавлення питущим індивідом свідчить про високий відсоток його присутності у структурах КС урбосоціолектів.

Доволі вагоме значення для мешканців міста має структурна система міста: райони, старі назви частин міста, назви різних закутків. «У вузькому розумінні термін «міський сленг» можна вважати вокабуляром вторинних номінацій на позначення міських реалій, зрозумілих тільки мешканцям цього міста (містечка) або навіть жителям певного мікрорайону. Слід зважити на творчий за своєю суттю характер вторинної номінації, яка засвідчує лінгвокреативні аспекти мовного самовияву субетносу, специфічне почуття гумору, гри зі словом тощо». [2, с. 258]. Дуже часто особові номінації пов'язані саме з місцем проживання чи народження в місті: Катарка (район) — *катарчаник (-нка)*; базар Анголенка (Запоріжжя) — *анголівський (-ська)*; селище Котовського (район Одеси) — *посілковський (-ка), котовець (-ці)*; Подол (район Києва) — *подолець (-льці)* та інше.

Такими ж систематизаторами КС носіїв урбосоціолектів є міські топонімічні структури вулиць, площ, майданів та інше. Приналежність до однієї вулиці в КС жителя міста прирівнюється іноді ледь не до родової спорідненості. Тому назва вулиці нерідко виступає субкодом для учасників комунікативного акту: Пушкінська — *пушкінські* (хлопці), Колодіжна — *колодінський* (парубок), Таврійська — *таврівський* (-ська) (дівчина, хлопець) та ін.

«Сленгові номінації зі сфери міського побуту не обмежуються суто вторинною назвою міської реалії, а можуть входити в значно глибші екзистенційно-психологічні, емоційні сфери буття субетносу, що відповідним чином позначається на комунікативному мікрокліматі урбаністичного середовища» [2, с. 260]. Як правило, у будь-якому місті наявні знакові суспільно-побутові місця: лікарні (зокрема, психічні), органи верховної влади міста та карних закладів, цвинтарі тощо. Найчастіше жартівливі номінації особи стосуються психіатричних клінік та венеричних лікувальних центрів, рідше (в силу релігійної моралі) обігруються назви цвинтарів. Так, скажімо, на людей, що поведуть себе неадекватно, в Одесі кажуть *олександрійський, свердловець* або *слобідський*, а в Маріуполі — *пашківець* (вулиця Пашківського).

Отже, слід зазначити, що міські соціолекти України, як і молодіжний міський сленг, у переважній більшості не мають виявів немотивованої агресії. Картина світу його носіїв швидше має жартівливо-іронічну валентність експресії, аніж агресивно-ворожої. На відміну від кримінально-злочинного соціолекту, міський сленг (як і молодіжний) має поділ на «своїх» та «чужих» лише умовно-топонімічний, а не є відкритим протиставленням власної КС соціальній та психологічній свідомості решти суспільства, хоча і є частковим носієм гомогенних рис аргю, але, здебільшого, на лексико-семантичному рівні.

Як бачимо, КС користувачів молодіжного та міського сленгу багато в чому є відзеркаленням загальноукраїнської моделі світу, для якої є чужою спонтанна немотивована агресія, жорстокість, ворогування та зненависть. Навпаки, у лексичних системах даних соціолектів переважає жартівливо-іронічна тональність, зверхньо-поблажлива доброзичливість, кепкування та здоровий гумор.

1. *Поливанов Е. Д.* За марксистское языкознание / Е. Д. Поливанов. — М.: Федерация, 1931. — 240 с.
2. *Ставицька Л. О.* Арго, жаргон, сленг / Л. Ставицька. — К.: Критика, 2006. — 462 с.
3. *Сэндберг К.* Избранное / Карл Сэндберг. — М.: Худож. лит., 1981. — 342 с.
4. *Химик В. В.* Поэтика низкого, или просторечие как культурный феномен / В. В. Химик. — СПб.: Филол. ф-т СПбГУ, 2000. — 272 с.

Умовні скорочення

КС — картина світу; МКС — мовна картина світу; МС — молодіжний сленг.

С. В. Дмитриев

НАИМЕНОВАНИЯ ЛИЦА В КОНТЕКСТЕ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЙ КАРТИНЫ МИРА НОСИТЕЛЕЙ УКРАИНСКОГО СЛЕНГА

В статье исследуется проблема влияния лингвокультурной картины мира носителей украинского молодежного и городского сленгов на номинативные процессы этих социолектов. Отдельное внимание уделяется особенностям и специфике номинации лица в речи молодежи и других жителей города, которые активно используют сленг в повседневной коммуникации.

Ключевые слова: молодёжный сленг, языковая картина мира, городской сленг, мелиорация, пейоризация, наименование лица, коммуникативная модель.

S. V. Dmytriev

NOMINATION OF PERSONS IN THE PICTURE OF THE WORLD BY UKRAINIAN SLANG NATIVE SPEAKERS

The article considers the problem of peculiarities of linguistic and cultural picture of the world by Ukrainian slang native speakers. Particular attention is paid to nomination of persons in this subculture.

Key words: slang, sociolect, picture of the world, nomination of persons, communicative model, Ukrainian.

О. Н. ПАЧЕВ, Е. Н. СТЕПАНОВ**КОММУНИКАТИВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЖАНРА
ФУТБОЛЬНОГО ТЕЛЕРЕПОРТАЖА**

Статья является результатом анализа наиболее характерных для жанра футбольного телерепортажа речевых приёмов и средств передачи информации о футбольном матче. Соединение черт разговорной речи и публицистического стиля свидетельствует об их контаминации в жанре футбольного телерепортажа.

Ключевые слова: футбольный телерепортаж, футбольный дискурс, вербальные и невербальные средства коммуникации, публицистический стиль, разговорная речь.

Коммуникация — это целенаправленный процесс, деятельность, одним из средств которой является речь, а знаковой целостной формой организации — текст [4, с. 32]. Целью коммуникации является передача информации. Появление в XX веке новых каналов информации: радио, телевидения, Интернета, мобильной телефонной связи — обусловило высокую динамику развития информационных жанров и коммуникативных средств, характерных для каждого из них.

В конце XIX — начале XX века появляется много видов спорта, среди которых наиболее популярным у разных слоёв населения на всех континентах стал футбол. Каждый футбольный матч становится центральным событием села, города, страны, а иногда и континента. Сегодня подробная передача информации об игре команд высокого уровня стала необходимостью во всём мире. Осуществляется передача такой информации разными способами, но наиболее распространённым и популярным является комментируемый телевизионный репортаж, производимый спортивными тележурналистами, имеющими высокую профессиональную подготовку в области коммуникативистики и спорта. Соединение в футбольном телерепортаже вербальных и невербальных средств коммуникации в рамках футбольного дискурса, использование всевозможных способов и приёмов передачи живой информации устным путём в форме монолога, способного передать телезрителям эмоциональное состояние болельщиков на стадионе и самого футбольного телекомментатора, делает изучение этого самобытного жанра актуальным и чрезвычайно необходимым.

Целью данной статьи является исследование наиболее характерных для жанра футбольного телерепортажа речевых приёмов и средств передачи информации о событии, а также передачи эмоционального состояния болельщиков. **Материалом** исследования служат аудиовидеотексты с отрывками из футбольных матчей общей продолжительностью звучания 360 минут, записанные в 2008—2012 гг. и комментируемые популярными российскими телекомментаторами Виктором Гусевым, Василием Уткиным, Георгием Черданцевым, Владимиром Стогниенко, Алексеем Смертиным, Геннадием Орловым, Дмитрием Губерниевым, Дмитрием Градиленко, Ильёй и Алексеем Казаковыми, а также отрывки более ранних телерепортажей Николая Озерова, Котэ Махарадзе, Владимира Маслаченко.

Телевизионная речь предполагает наличие ярко выраженной тематической направленности. Футбольный телерепортаж является одним из тематически ориентированных текстов с устоявшимися оригинальными правилами коммуникативного поведения репортёра, которые формировались ещё в эпоху господства радио. Аудиовизуальное восприятие футбольного телерепортажа требует от адресата понимания средств футбольного дискурса, в котором имеются тематические группы лексики и фразеологии этого дискурса. Многие для формирования самобытности жанра футбольного радио- и телерепортажа в отечественной журналистике и коммуникативистике было сделано такими известными футбольными журналистами-комментаторами, как Вадим Синявский, Николай Озеров, Котэ Махарадзе, Владимир Маслаченко. Н. Н. Озерова и К. И. Махарадзе по праву считают основоположниками спортивного телерепортажа [2, с. 258—263, 283—291].

Традиционным является разграничение коммуникации на вербальную и невербальную. Вербальная коммуникация — целенаправленная психолингвоментальная деятельность адресанта и адресата, результатом которой является информационный обмен с помощью речевых средств. Невербальная коммуникация — это «взаимодействие человека с окружающей средой с помощью пяти органов чувств... без участия словесных знаков» [4, с. 33—34]. Невербальная коммуникация может происходить при помощи сенсорики, такесики, кинесики, окулистики, проксемики, хронемики, вторичных коммуникативных систем — математической, компьютерной символики, искусства, игры [3, с. 151—178]. В футбольном телерепортаже важнейшую роль играют, прежде всего, речевые средства коммуникации. Жанр футбольного телерепортажа относится к группе информационных телевизионных жанров, в которых с помощью вербальных

и фонационных (тон, интонация, фразовое ударение, темп, паузация и др.) средств адресант стремится передать, а адресат — аудиально узнать, получить информацию о событиях, происходящих на футбольном поле во время матча. Визуальное восприятие матча даёт возможность получать информацию о невербальной коммуникации игроков, судей, болельщиков, стражей порядка, осуществляющейся на футбольном матче с помощью игровых невербальных средств коммуникации, среди которых оптико-кинетические (мимика, жестикация, походка, бег, прыжки, позирование, выражение глаз, направление взгляда и др.), тактильные (прикосновения, удары), пространственно-временные (расположение участников матча, дистанция между ними).

По способу подачи футбольный телерепортаж всегда является комментированным жанром, так как во время футбольного матча происходит быстрая смена событий. На большом поле находятся 22 игрока, несколько судей, тренеры, определённым образом ведут себя болельщики, а телекамера не может в одночасье показать действия каждого участника с близкого расстояния. Следовательно, футбольный матч — такое событие, которое телезрителю непонятно или не совсем понятно без пояснений репортёра. Репортёр поясняет происходящее на экране с помощью закадрового текста.

В особенностях репортёрского комментирования футбольного матча заключены коммуникативные особенности этого жанра. Так, с точки зрения отношения к подготовленному заранее тексту и, соответственно, речевой активности в момент сообщения только лид, который в этом жанре является жёстким и с помощью которого репортёр представляет комментируемое событие (конкретный футбольный матч) и его участников (тренеров и игроков двух противоборствующих команд), всегда является заранее подготовленным и полностью (иногда частично) воспроизводимым сообщением. Остальной текст репортажа является продуцируемым. Телерепортёр имеет возможность пользоваться только данными протокола матча, чтобы правильно называть имена футболистов, перемещающихся по полю, и комментировать действия судей. Иногда воспроизводятся заготовленные тексты об истории команд, биографии футболистов. Обычно эти тексты подаются в начале трансляции, когда протокольная часть лида уже изложена, а матч либо его второй тайм ещё не начался. Биографическая информация о футболистах, тренерах, судьях, как правило, звучит тогда, когда кого-либо из них оператор показывает крупным планом либо после прецедентного действия в игре, достойного особого комментария.

Продуцируемый текст телерепортёра во время комментирования футбольного матча всегда произносится быстро. Репортёр стремится успеть осветить каждое игровое действие, происходящее на поле, проанализировать и дать ему ту или иную оценку, связать с аналогичными действиями, осуществлявшимися в прошлом. Чаще всего футбольный репортаж ведут два журналиста, поскольку уследить за действиями футболистов одному человеку и правильно их прокомментировать крайне сложно. Спортивные журналисты обычно оценивают своих коллег — футбольных комментаторов — по тому, *успевает за мячом он или не успевает за мячом* во время репортажа.

Имеется немало приёмов ведения футбольных репортажей, направленных на поддержание эмоционального состояния болельщиков у телеэкранов. Ярким приёмом, например, является приём одновременного увеличения скорости речи и повышения интонации в момент наступления острых моментов у ворот. Телекомментаторы в момент острых ситуаций насыщают свою речь специфическими вербальными средствами: междометиями (*Пас! Торбинский! Ну ёлки-палки, ну может же повезти в конце концов раз!* (Г. Черданцев)); сравнительными оборотами (*Оборона сыпется, как штуртурка* (И. Казаков, 2011). *Разбегаются по полю, как тараканы* (В. Уткин, 2010). *Филимонов стоит в воротах, как циркуль* (В. Маслаченко)); фразеологическими оборотами (*Торбинский закормил передачами Сычёва* (В. Уткин, 2009). *Гол в раздевалку просто подарил Быстров. Судья свистит, первый тайм завершён* (В. Гусев, 2009). *Последние минуты матча. Вместо того, чтобы отдать нас на лево, он совершил удар по воробьям, и последние шансы сравнять счёт улетучились* (Г. Черданцев, 2009); *футбольная вдова* — женщина, которая в дни футбольных матчей не рассчитывает ни на какую помощь мужа, считает мужа «временно умершим» на время матча); футбольной метафорой (*Роналдо обводит одного, второго, третьего, ничего не может поделаться оборона, мяч прилип к ноге* (Г. Черданцев, 2008). *Сумасшедший по силе удар расстрелял вратаря, и тот чуть вместе с мячом не залетел в ворота* (А. Казаков, 2009). *Достается Робсону от этого Уэста: тот массирует его всю игру* (В. Маслаченко). *Все вчерашние восемь голов ну просто курят в стороне!!!* (Г. Черданцев)); футбольными терминами и профессионализмами (*Тбилисцы! Китиани! Дараселия! Вошёл в штрафную! Ну! Можно бить! Обвёл второго! Удар по воротам! Гооол! Гооол! Гооол!* (К. Махарадзе) *Зачем ты здесь затеял [обводку] вблизи штрафной, теперь получи и распишись* (Г. Черданцев, 2010); *Я же тебе кричу, что он вне игры* (И. Казаков, 2010); *Сёмин пошёл выяснять отношения с боковым [арбитром, судьёй] матча. Да-а, не сладко будет ему* (В. Гусев, 2010)); сленгизмами (*Сачкует, я нам скажу, глубокоуважаемый мною Ван Нистелрой. Увы, увы!* (В. Маслаченко). *Робсон избавился от своей полукончёрки*

(В. Маслаченко). *И, чтобы не тянуть, расскажу вам о составах команд* (В. Уткин). *Аришин побегом забивать покер!* (Г. Черданцев)).

Выражение экспрессии футбольного телекомментатора не ограничивается эмоциональными средствами разговорной речи и просторечия. Футбольный телерепортаж обычно полон высокой риторикой, экспрессии патриотического пафоса, чему служат характерные для публицистического стиля метафоры, фразеологизмы, патетические сравнения, просьбы, риторические восклицания, риторические обращения, пожелания, призывы. Например: *Матч в сердце России... Мурашки по коже... Надежда на будущее...* (Из разных репортажей Н. Озерова, Д. Губерниева, В. Гусева). *Давайте, ребята, мы верим в вас* (В. Гусев). *Мы ждём от сборной России только победы в сегодняшнем матче* (В. Гусев). *«Кому?» — раздаётся крик на трибуне, под которым я подписываюсь* (В. Гусев). *Ну и молодцы... так и надо... спокойнее, увереннее...* (В. Гусев). *Отдай мяч ближнему!* (В. Маслаченко). *Евсеев! Держаться! Спокойнее, не надо горячиться* (В. Уткин). *Россия — в полуфинале!!! Россия — вперёд!* (Г. Черданцев). Соединение в футбольном телерепортаже черт разговорной речи и публицистического стиля свидетельствует об их контаминации в этом жанре коммуникации.

Постоянная смена событий на футбольном поле требует от футбольного комментатора внимания и сосредоточенности. Однако во время прямого эфира возникают ситуации, отвлекающие комментатора от работы. В эти моменты нередки «речевые сбои», оговорки. Наиболее часто это такие явления:

— ненамеренная тавтология (например: 1) *Трудно представить, что встречаются две сильнейшие сборные континента: Голландии и Нидерландов* (Г. Черданцев, 2008). Вместо «Германии» комментатор случайно произнёс «Голландии»: оба слова начинаются на «Г». 2) *Ибрагимович бесхитростно сыграл в этом эпизоде Златан* (Г. Орлов, 2009). Геннадия Орлова что-то отвлекло, субъект действия был назван в начале предложения по фамилии, а в конце предложения — снова, но уже по имени. 3) *По-моему, жара действует не только на игроков, но и на футболистов* (Г. Орлов, 2010). 4) *Мяч ушёл в полёте мяча* (В. Уткин, 2009));

— плеоназм (например: 1) *Роналдо в своей автобиографии указал интересный факт, оказывается, в детстве он делал шесть ошибок в фамилии* (В. Уткин, 2010). 2) *Впервые дебютировал за сборную в 2005 году* (В. Гусев, 2011). 3) *Пока есть свободная вакансия вратаря, ещё не приобрели лондонцы никого* (В. Уткин, 2009). 4) *Игроки «Локомотива» вернулись обратно в штрафную площадь* (Д. Градиленко, 2010));

— нарушение анафорических отношений (например: 1) *Вот это удар! Я на него обратил внимание ещё в гостинице* (В. Уткин, 2010). 2) *Очень опасно навешивает Гуренко, но футболисты «Шинника» отбивают его далеко* (Г. Черданцев, 2010). 3) *Французы выступали в нашей оборонной группе и именно от неё потерпели единственное поражение* (В. Гусев, 2010)).

В футбольном телерепортаже большое значение имеет языковая личность репортёра. Так, в зависимости от реализуемой базовой коммуникативной цели, манеры ведения репортажа, преобладающих в процессе передачи информации о событиях на футбольном поле речевых средств, современная дискурсивная языковая личность футбольного комментатора имеет такие типы: «репортёр», «аналитик», «знаток», «ироник», «балагур», «болельщик», «актёр» [2, с. 255—291]. Проанализированный материал позволяет квалифицировать Виктора Гусева как дискурсивную личность комментатора-«репортёра», Василия Уткина — как комментатора-«ироника», Георгия Черданцева — как дискурсивную личность, совмещающую в себе черты комментатора-«знатока» и комментатора-«болельщика».

Абсолютное большинство футбольных телерепортажей по способу трансляции являются прямыми, на них непосредственно присутствуют комментаторы, а матч транслируется в эфир в момент совершения действия при помощи передвижной телевизионной станции. На таких телерепортажах операторы, которые обычно обслуживают матч для всех телерепортёров, дают возможность осуществить лид и стендапы. При повторе телерепортажа в другое время закадровый текст, видеоряд, звуковые фрагменты (синхрон), шумы, лид и стендапы, которые были при прямой трансляции, обычно сохраняются. В современной спортивной тележурналистике практикуется также выполнение фиксированных телерепортажей в тех случаях, когда телекомпания приобретает некомментируемый репортаж [1, с. 35—40] о футбольном матче зарубежных команд либо комментируемый на иностранном языке, а аккредитация на матче своих журналистов невыгодна и интерес к нему проявляет ограниченный круг специалистов и любителей футбола, а также тогда, когда репортаж из-за разницы во времени невозможно показать в зоне вещания в момент его совершения. Если с этого матча ведут репортаж русскоязычные комментаторы, он полностью монтируется, как и прямой репортаж. Если же комментарий переводится либо производится на основе видеоряда и письменной информации о матче, полученной от других информационных агентств, текст, как правило, воспроизводится в полном объёме,

звучит он медленнее и менее эмоционально, чем при прямой трансляции. Кроме того, в этом случае отсутствуют стендапы.

По типу звукового сопровождения футбольный репортаж является синхронным, так как содержит, кроме голоса комментатора, естественные шумы, раздающиеся на футбольном поле; по типу актуализированной информации — событийным и твёрдым (запланированным), потому что в нём актуализировано единичное заранее запланированное событие — футбольный матч. Адресат футбольного телерепортажа массовый.

1. *Князев А. А.* Основы тележурналистики и телерепортажа: Учеб. пособие / Кыргызско-Российский Славянский ун-т / А. А. Князев. — Бишкек: Изд-во КРСУ, 2001. — 160 с.

2. *Мальшева Е. Г.* Русский спортивный дискурс: лингвокогнитивное исследование: Монография / Е. Г. Мальшева. — Омск: Изд-во Ом. гос. ун-та, 2011. — 324 с.

3. *Садохин А. П.* Межкультурная коммуникация: Учеб. пособие / А. П. Садохин. — М.: Альфа-М; ИНФРА-М, 2004. — 288 с.

4. *Селиванова Е. А.* Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографич. учеб. пособие / Е. А. Селиванова. — Киев: Фитосоциоцентр, 2002. — 336 с.

О. М. Пачев, Ё. М. Степанов

КОМУНІКАТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЖАНРУ ФУТБОЛЬНОГО ТЕЛЕРЕПОРТАЖУ

Стаття є результатом аналізу найхарактерніших для жанру футбольного телерепортажу мовленнєвих прийомів і засобів передачі інформації про футбольний матч. Поєднання рис розмовного мовлення та публіцистичного стилю свідчить про їх контамінацію в жанрі футбольного телерепортажу.

Ключові слова: футбольний телерепортаж, футбольний дискурс, вербальні та невербальні засоби комунікації, публіцистичний стиль, розмовне мовлення.

O. N. Pachev, Ye. N. Stepanov

COMMUNICATIVE CHARACTERISTICS OF THE TV FOOTBALL COMMENTARY

This article deals with football telecasting and its speech analysis. The combination of colloquial and journalistic styles indicates their contamination in the genre of TV football commentary.

Key words: football TV report, football discourse, verbal and nonverbal communication, journalistic style, conversational speech.

УДК 81'23'367'373.612.2

В. А. РОМАНЕНКО

МЕТОНИМИЧЕСКАЯ ИНДЕКСАЦИЯ КАК УСЛОВИЕ ПРЕДИЦИРОВАНИЯ

В статье говорится об индексально-метонимическом знакообразе, являющемся основой предикции как актуализации того или иного фрагмента картины мира.

Ключевые слова: метонимия, индексальный знакообраз, предикация, функция.

В структурализме и традиционном языкознании понимание (герменевтика) интерпретировалось как универсальная категория, независимая от участников ситуации общения и определяемая значением языковых форм [см., напр., 14]. Однако было установлено, что понимание зависит от модели мира участников акта коммуникации и от «фактора интереса» [2: с. 300]. Герменевтика (греч. «толкую, разъясняю, перевожу») даёт возможность рассматривать слово, тексты не как имманентные структуры, смысл которых может быть истолкован для другого, будучи сам изначальным (интерпретация), а как метаструктуры, производящие индивидуальное или социальное знание, обращённое к рефлексивному слою сознания [4: с. 274]. Герменевтический подход к тексту позволяет выявить в нём коды культуры, если сам текст располагает ими. От степени информированности читателя зависит выделение психологического сказуемого, «психологического предиката», ремы высказывания [6: с. 76—77]. Замысел произведения си-

мультанно воплощается в пространственно-понятийной схеме и в схеме временной развёртки. Пространственно-понятийная схема — сетка соотношения понятий, поле номинации, где действует критерий осмысленности, лингвистический опыт, чувство языка, знание узуса — условий и правил употребления единиц. Схема временной развёртки выявляет «грамматику мысли» [6: с. 260—261], которая отражает логику событий. Здесь создаётся поле предикации и определяется порядок следования понятийных комплексов образования мысли. В лингвистике под предикацией понимается отнесение содержания высказывания к действительности, осуществляемое в предложении. В предикации логический субъект раскрывается логическим предикатом (что-то о чём-то утверждается или отрицается) [13: с. 226].

При декодировании смысла метонимически организованного текста необходима опора на внутренний контекст, включающий прошлый опыт коммуниканта, «запрограммированный в его сознании и структуре нервной системы» [8: с. 18]. В литературе на этом иногда основываются смысловые курьёзы. Метонимическая звуковая омонимия лежит в основе приёма «испорченного телефона», когда звуковой комплекс, имеющий один смысл, вызывает ассоциацию с другим звуковым, известным реципиенту по прошлому опыту восприятия:

На ком шапка горит

*Имя многие таланты,
К несчастью, наши интенданты
Преподозрительный народ.
Иной, слыша слово «ворон»,
Решает, что сказали: «Вор он»,
И на его, конечно, счёт;
А если кто проговорится
Невинным словом «воробей»,
Он начинает сторониться,
Поймавши звуки: «Вора бей».*

(Д. Д. Минаев);

или в основе ассоциативного сближения паронимов:

*Каждый день
Я прихожу на пристань.
Провожая всех,
Кого не жаль,
И гляжу всё тягостней
И пристальней
В очарованную даль*

(С. А. Есенин);

*За этот ад,
За этот бред,
Пошли мне сад
На старость лет. (...)
Скажи: довольно муки — на
Сад — одинокий, как сама.
(Но около и сам не стань!)
— Сад, одинокий, как ты Сам.*

(М. И. Цветаева)

Сколько социумных предикаций (или идентификаций), столько картин, или образов мира, столько моделей поведения, обусловленных, согласно концепции А. А. Леонтьева, классовой, профессиональной структурой социума [9: с. 116]. В эссе «О том, как я видел Толстого на пароходе «Св. Николай»» А. И. Куприн описал изменение поведения великого писателя в зависимости от разных прагматических установок. Приведём отрывок из этого очерка: «Он приехал в двухконном экипаже с поднятым верхом. Коляска остановилась. И вот из коляски показалась старческая нога в высоком болотном сапоге, ища подножки, потом медленно, по-старчески, вышел он. (...) Помню его утомлённый, старческий, тонкий голос. И вообще он производил впечатление очень старого и большого человека (...).

Приехали новые знакомые Льва Николаевича, и я увидел нового Толстого, — Толстого, который чуть-чуть кокетничал. Ему вдруг сделалось тридцать лет; твёрдый голос, ясный взгляд, светские манеры (...).

(...) В это время пришли какие-то англичане, и вот я опять увидал нового Толстого, выдержанного, корректного европейского аристократа, очень спокойного, щеголявшего безукоризненным английским произношением.

Вот впечатление, которое я вынес от этого человека в течение десяти — пятнадцати минут. Мне кажется, что, если бы я следил за ним в продолжение нескольких лет, он так же был бы неуловим».

Первый вариант поведения Л. Н. Толстого не является семиотическим, так как знаковый аспект поведения раскрывается только в том случае, если есть наблюдатель. В остальных эпизодах представлена знаковая ситуация, в которой характер поведения Л. Н. Толстого меняется в зависимости от типа адресата (новые знакомые, англичане).

Изучение метонимического процесса как предикативного вписывается в лингвокогнитивную парадигму, основу которой составляет изучение природы и сущности знания и познания, результатов восприятия действительности и познавательной деятельности человека, накопленных в виде осмысленной и приведённой в определённую систему информации [1: с. 174], согласующейся с ценностно-смысловыми стандартами культуры на определённом этапе развития. Здесь особо значим принцип селективности [1: с. 178], согласно которому отбирается лишь та информация, которая наиболее существенна для человека данного этнокультурного пространства и в данное время. Следовательно, метонимизация, как и метафоризация, основывается на принципе кадрирования внимания. По мнению У. Эко, в знаке не воспроизводятся свойства объекта, изображение не обладает свойствами отображённого им предмета, в нём сфокусирован тот или иной угол восприятия, мысленной репрезентации [16: с. 291], что нам представляется очевидным по отношению к метонимии. Распознавая изображение чего-либо, мы используем определённый код узнавания. «Такой код вычленяет некоторые черты предмета, наиболее существенные как для сохранения их в памяти, так и для налаживания будущих коммуникативных связей. Например, мы издалека распознаём зебру (и затем сможем её воспроизвести на рисунке), не обращая особого внимания на строение её головы, пропорции ног и туловища и т. д., — важны лишь её две наиболее характерные черты: четвероногость и полосатость» [16: с. 291]. Коды распознавания культурно детерминированы: «(...) для нашей культуры зебра — это экзотическое животное, необычно оно по сочетаемости указанных двух характеристик; а для африканских племён, у которых зебра не экзотичный, а достаточно распространённый вид четвероногого животного, значимыми и требующими внимания могут оказаться совершенно другие свойства» [16: с. 291]. Как известно, способность вычленять отдельный признак предмета при нивелировании других, не значащих для данной ситуации или не распознанных представителями иной культуры, является отличительной чертой синекдохи как разновидности индексального знакообраза. В аспекте метонимизации релевантна методика целевой интерпретации текста. Если у субъекта создана целевая установка на определённый аспект текста (идея, образ коммуникатора, запомнить общее впечатление и т. д.), то он оперирует не со всем текстом, а только с частью, несущей эту информацию [9: с. 240—241]. Таким образом, разночтения текста зависят как от поливокальности самого текста (множественность голосов), так и от герменевтической практики читателя. Аналогично различаются авторские предикатные вокализации.

Сравним два фрагмента:

(...) *Черёмуха спит.
Ах, опять эти пчёлы под нею!
И никак я понять не умею,
На цветах ли, в ушах ли звенит.*
(А. А. Фет, «Пчёлы»)

(...) *И весь день, в траве высокой
Лёжа, слушать бы я рад,
Как заботливые пчёлы
Вкруг черёмухи жужжат.*
(А. Н. Плещеев, «Мой садик»)

В первом фрагменте из стихотворения А. А. Фета образ пчёл метонимически скрепляет объективный и субъективный планы перцепции «на цветах ли, в ушах ли звенит». При аппликативном совмещении планов репрезентации образа происходит сдвиг предикации. Звон проникает извне в уши лирического героя, полностью слившегося с миром природы. Во втором фрагменте из стихотворения А. Н. Плещеева та же тема выдержана в объективной тональности: лирический герой отделён от образов пчёл и черемухи. Это взгляд стороннего наблюдателя.

Концепция фокусировки внимания при метонимическом предикативном сопряжении сопрягается с идеей актуального членения предложения в синтаксисе.

При актуальном членении предложения (концепция В. Матезиуса), как подчёркивает Б. А. Успенский, «во фразе «Вошла Наташа» слово «вошла» представляет *данное*, выступая в роли логического субъекта предложения, а слово «Наташа» — *новое*, являясь логическим *предикатом*. Построение фразы, таким образом, соответствует последовательности восприятия наблюдателя, находящегося в комнате, который сначала воспринимает, что *кто-то* вошёл, а потом видит, что этот «кто-то» — *Наташа*.

Между тем во фразе «Наташа вошла» *данное* выражается, напротив, словом «Наташа», а *новое* — словом «вошла». Фраза строится, таким образом, с точки зрения человека, которому

прежде всего дано, что описывается поведение Наташи, а относительно большую информацию несёт тот факт, что Наташа именно *вошла*, а не сделала что-либо иное. Такое описание возникает прежде всего тогда, когда при повествовании используется точка зрения самой Наташи» (выделено Б. А. Успенским. — *В. Р.*) [17: с. 31]. Аналогичную мысль о метонимическом фокусе как акте предикцирования встречаем у Ж.-П. Сартра: «Например, что-то новое появилось в моих руках — в том, как я, скажем, беру трубку или держу вилку. А может, кто его знает, сама вилка теперь как-то иначе даётся в руки. Вот недавно я собирался войти в свой номер и вдруг замер — я почувствовал в руке холодный предмет, он приковал моё внимание какой-то своей необычностью, что ли. Я разжал руку, посмотрел — я держал всего-навсего дверную ручку» [15: с. 19]. В приведённом примере предикация отождествлена с острашением: «Предметы не должны нас беспокоить: ведь они не живые существа. Ими пользуются, их кладут на место, среди них живут, они полезны — вот и всё. А меня беспокоят, и это невыносимо. Я боюсь вступать с ними в контакт, как если бы они были живыми существами!» [15: с. 25]. Разрушение фрейма путём перецентровки слотов, смещения иерархических связей между слотами, замещения одних слотов другими в составе фрейма или сценария приводит к новому взгляду на вещи, новому знанию. Подобным образом о каузировании как о мене регистра предикации писал Ч. У. Моррис: «Когда человек ест яблоко, он действительно становится в каком-то смысле пассивным, и яблоко «действует на него»» [10: с. 138]. Таким образом, при выяснении индексальных (метонимических) связей важно не только то, что «делает действующее лицо с объектом», но и то, «что делает с действующим лицом объект» [10: с. 138]. По Ч. С. Пирсу, то, на что индекс указывает, называется «субъектом утверждения» [11: с. 182]. Упраздня субъект утверждения, на который индекс направляет внимание реципиента, мы лишаем знак его индексной функции, превращая его тем самым в первичный объект. Индекс, следовательно, в частности метонимия как его разновидность, входит в состав *дицисигнума* (двойных или информационных знаков) [11: с. 166], таких знаков, которые передают информацию, в противоположность иконическому знаку, «из которого информация может быть извлечена» [11: с. 166]. Уподобляясь предложению-утверждению, метонимические индексы предполагают наличие с логико-семантической стороны субъекта и предиката, а с синтагматической — antecedента и консеквента. В. Я. Пропп установил наличие в нарративе предикатных функций [12], а К. Леви-Стросс выявил влияние на характер переменных — предикатов — типов постоянных — субъекта, термов, задающих вектор предикации [7]. Поэтому по функции предиката можно судить о типе субъекта предикации, и, наоборот, от типа субъекта выводится зависимость типа предиката. Устойчивый набор связей между предикатами и субъектами, по сути, может быть описан в категориях фрейма и ситуации. Подмена функций, закреплённых за разными субъектами, увеличение или сужение функций субъекта разрушает традиционный фрейм (ср.: *злая/добрая Баба-Яга*). Перецентровка иерархической структуры слотов в составе фрейма является поводом для создания риторики образа на любом языковом уровне его репрезентации. Это отчетливо видно на примере аппликативной метонимии, лежащей в основе создания метафоры.

Фрейм как стереотипный набор параметров ситуации, понятия, подобно стереотипизированным фразам, клише, во многом узуален. На основе узуального фреймирования создаются метонимические цепочки, когда один импульс порождает всю цепь зависимостей (металепсис): *королевство — король — корона, детство — ребёнок — коляска (игрушка)* и т. п. [5: с. 63].

Выделение базовых слотов фрейма объекта, ситуации и прочего, детерминированное общекультурной, личностной или национальной ментальностью, аналогично выделению денотатов, организующих предметный план текста и выполняющих ориентировочную функцию в пространстве смыслов (Г. Д. Чистякова) [6: с. 169].

Избирательность метонимического принципа отображения действительности в сознании человека порождает неадекватность языка и опыта. Согласно данному положению, «язык представляет собой фильтр, который позволяет когнитивной системе отсекалть всё лишнее из опыта для того, чтобы система не перегружалась и адекватно функционировала. Однако эта полезная функция приводит к тому, что сознание человека игнорирует важные части его опыта, что приводит к формированию существенно обеднённого списка альтернатив при решении проблемных ситуаций» [2: с. 236].

Адресат может дискретно воспринимать различные аспекты семемы ключевого слова или текста в целом: собственно языковой, социопсихологический, прагматический, аксиологический, референтно-денотативный, сигнификативный, эстетический, образный и т. п. Варьирование степени детализации при описании ситуаций относится к процедурным механизмам воздействия на сознание [2: с. 222] путём метонимизации, организующей свертротпы — литоту, гиперболу, мейозис, эвфемизм, дисфемизм. Так, из ряда номинаций «события», «гражданская война», «крупномасштабные столкновения вооружённых группировок в борьбе за государственную власть» (пример А. Н. Баранова) первая и третья номинации более абстрактны вследствие их эвфемистичности; вторая более конкретна, и вследствие этого именно она активизирует соот-

ветствующие прагматические ассоциации. Другой пример автор приводит из «Словаря Великобритании» и «Большого Имперского словаря» Э. Хермана [2: с. 221], где зверства определяются как «убийства, совершаемые ими», вьетнамцами (гипербола); возмездие — как «убийства, совершаемые нами», американцами (литота, эвфемизм); фанатизм — «его глубокие убеждения» (гипербола дисфемистического типа); вера — «наши глубокие убеждения» (эвфемизм); самоопределение — «право народа избирать правительство, удобное нам» (эвфемизм); анархия — «быстрое непривычное изменение, не соответствующее моим интересам» (дисфемизм). В приведённых примерах синонимы к слову «убийство» («возмездие» и «зверства») являются в обоих случаях отклонением от истины с тем или иным приоритетом оценочных интерпретаций одной и той же ситуации и демонстрируют случай эмпатии, т. е. представления денотативной ситуации с разных позиций: «Буржуазия хочет остаться буржуазией, но так, чтобы этого никто не замечал; именно сокрытие буржуазией своей сущности требует непрерывного мифотворчества» [3: с. 118]. Как видим, собственно интерпретирующая функция сближает сверхтропы с метафорой; индексирующая функция параллельных способов презентации одной и той же ситуации — с метонимией.

Итак, накопление и обработка информации в процессе её восприятия осуществляется порциями, квантами (дискретно), создающими смысловое поле с опорными пунктами в виде ключевых слов и доминирующих сем, синекдохически выделенных фрагментов «картины мира». При этом всегда имеют место личностные подходы к сегментации действительности, задающие определённый модально-предикативный вектор интерпретации текста любого медийного типа.

1. *Алефиренко Н. Ф.* Современные проблемы науки о языке: Учеб. пособие / Н. Ф. Алефиренко. — М.: Флинта; Наука, 2005. — 415 с.
2. *Баранов А. Н.* Введение в прикладную лингвистику: Учеб. пособие / А. Н. Баранов. — М.: УРСС, 2003. — 360 с.
3. *Барт Р.* Избранные работы. Семиотика. Поэтика / Пер., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова / Р. Барт. — М.: Прогресс, 1989. — 616 с.
4. *Верещагин Е. М.* Лингвострановедческая теория слова / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. — М.: Русский язык, 1980. — 320 с.
5. *Завьялова М. В.* Исследование речевых механизмов при билингвизме (на материале эксперимента с литовско-русскими билингвами) / М. В. Завьялова // Вопросы языкознания. — 2001. — № 5 — С. 60—86.
6. *Зимняя И. А.* Лингвopsихология речевой деятельности / И. А. Зимняя. — М.: Моск. психолого-социальный ин-т; Воронеж: НПО «МОДЭК», 2001. — 432 с.
7. *Леви-Стросс К.* Структура и форма. Размышления об одной работе Владимира Проппа / К. Леви-Стросс // Семиотика: Антология / Сост. Ю. С. Степанов. — М.: Академ. Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. — С. 423—452.
8. *Леонтович О. А.* Проблема ретрансляции и адаптации культурных смыслов / О. А. Леонтович // Вестник МГУ. — Сер. 19. — Лингвистика и межкультурная коммуникация. — 2008. — № 2. — С. 18—24.
9. *Леонтьев А. А.* Основы психолингвистики / А. А. Леонтьев. — М.: Смысл, 1999. — 287 с.
10. *Моррис Ч. У.* Из кн. «Значение и означивание» / Ч. У. Моррис // Семиотика / Под ред. Ю. С. Степанова. — М., 2001. — С. 129—143.
11. *Пирс Ч. С.* Из работы «Элементы логики. Grammatica Speculativa» / Ч. С. Пирс // Семиотика: Антология / Сост. Ю. С. Степанов. — М.: Академ. Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. — С. 165—226.
12. *Пропп В.* Морфология волшебной сказки / В. Пропп. — М.: Лабиринт, 2001. — 144 с.
13. *Розенталь Д. Э.* Словарь-справочник лингвистических терминов. — 3-е изд. / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. — М.: Просвещение, 1985. — 399 с.
14. *Рузавин Г. И.* Проблема понимания и герменевтика Г. И. Рузавин // Герменевтика: история и современность. — М.: Мысль, 1985. — С. 94—108.
15. *Сартр Ж.-П.* Стена: Избранные произведения / Ж.-П. Сартр. — М.: Политиздат, 1992.
16. *Усманова А. Р.* Знак иконический / А. Р. Усманова // Постмодернизм: Энциклопедия. — Минск: Интерпресервис; Книжный дом, 2001. — С. 289—292.
17. *Успенский Б. А.* Поэтика композиции / Б. А. Успенский // Семиотика искусства. — М.: Языки русской культуры, 1995. — С. 9—218.

V. A. Romanenko

METONYMICALLY INDEXING AS A CONDITION OF PREDICATION

The article deals with some index metonymy sign-image, which is based on the predication as actualization of certain fragments of the world picture.

Key words: metonymy, index sign-image, predication, function.

В. А. Романенко

МЕТОНІМІЧНА ІНДЕКСАЦІЯ ЯК УМОВА ПРЕДИКУВАННЯ

У статті йдеться про індексально-метонімічний знакообраз, що є основою предикуювання як актуалізації того чи іншого фрагмента картини світу.

Ключові слова: метонімія, індексальний знакообраз, предикація, функція.

І. М. РУДИК**ЛІНГВО-КОГНІТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ІДЕОЛОГЕМ**

У статті проаналізовано визначення ідеології та на його основі встановлено базові характеристики ідеології як форми суспільної свідомості. Розглянуто параметри ідеологеми як одиниці ідеологічної системи. Досліджено також механізм перетворення мовної одиниці на ідеологему.

Ключові слова: ідеологія, ідеологема, оцінність, концепт, мовна одиниця.

1. Дослідження ідеології як форми суспільної свідомості

На тлі суспільно-політичних процесів, які останнім часом значно активізувалися в усьому світі, дедалі більшого значення набуває вивчення соціально орієнтованої комунікації. Дослідників цікавлять різні її аспекти: філософські (П. Бергер, Дж. Серль, Ю. Хабермас), психологічні (Д. Зілман, Г. Саломон, Є. Л. Доценко), соціологічні (Д. Белл, І. Гофман, Н. Смелзер, Л. Фестингер), політологічні (Зб. Бжезинський, С. Г. Кара-Мурза), лінгвістичні (Т. ван Дейк, Дж. Лакофф, А. В. Олянич, Г. Г. Почепцов, Й. А. Стернін, А. П. Чудинов, О. Й. Шейгал).

В межах соціально орієнтованої комунікації значною увагою науковців користуються форми й одиниці ідеології. У цьому світлі актуальним видається виокремлення суттєвих когнітивних характеристик ідеології та ідеологеми як її одиниці. Метою цієї статті, таким чином, є аналіз сутності ідеології та ідеологеми з когнітивних позицій, а також встановлення лінгвістичних параметрів ідеологеми.

Ідеологію (з грецької — *вчення про думку*) визначають як систему політичних, правових, моральних, релігійних, естетичних і філософських поглядів та ідей, в яких усвідомлюється й оцінюється ставлення людей до дійсності [9, с. 481].

Таке визначення ідеології дозволяє зробити кілька важливих висновків. По-перше, ідеологія є формою суспільної свідомості, оскільки охоплює групу людей та повідомляє їм знання про оточуючий світ. По-друге, ідеї, які утворюють ідеологію, формуються на основі історичного та практичного досвіду певної соціальної групи. Дві зазначені особливості ідеології дозволяють провести паралелі між нею і наукою, оскільки остання є однією з форм суспільної свідомості, яка покликана отримати й систематизувати об'єктивні знання про дійсність [9, с. 876].

З іншого боку, на відміну від науки, ідеологія не може претендувати на «об'єктивність» знань, які вона поширює в суспільстві, оскільки, як видно з визначення, містить певний оцінний, а тому суб'єктивний, компонент.

2. Ідеологема як одиниця ідеологічної системи

Одиницею ідеологічної системи є ідеологема, перші спроби визначення й аналізу якої належать ще М. М. Бахтіну, й саме його підхід є підґрунтям сучасних тлумачень цього поняття. Задля більшої об'єктивності зауважимо, що термін *ідеологема* вперше з'являється на сторінках «Формального методу в літературознавстві» (1928) і «Марксизму й філософії мови» (1929) — праць, авторами яких формально зазначено, відповідно, П. М. Медведєва й В. М. Волошинова. Але згодом, у 1970 році М. М. Бахтіна було названо єдиним автором праць, виданих під прізвищами М. М. Бахтіна, В. М. Волошинова й П. М. Медведєва [3, с. 240]. Ряд учених, однак, не поділяють цієї думки й притримуються концепції подвійного авторства «Марксизму й філософії мови» та «Формального методу в літературознавстві», відзначаючи при цьому функціонування в зазначених творах бахтінської філософської термінології та критичної аргументації (див., напр., [5]). В обох випадках, таким чином, маємо підстави стверджувати, що поняття ідеологеми впроваджено й сформульовано або власне М. М. Бахтіним, або безпосередньо під його впливом.

Отже, за М. М. Бахтіним, ідеологема є експлікацією ідеології, її продуктом. Ідеологема як продукт ідеології є матеріальною одиницею, і формою її існування виступають слова, дії, предмети реального світу й інші знаки: «И мировоззрения, верования, даже зыбкие идеологические настроения... становятся идеологической действительностью, только осуществляясь в словах, в действиях, в одежде, в манерах, в организациях людей и вещей, одним словом, в каком-либо определенном знаковом материале» [7, с. 15—16]. Ідеологію ж учений розуміє у широкому сенсі, як процес творення знаків, процес взаємодії свідомості адресанта зі свідомістю адресата:

«Ведь знаки возникают только в процессе взаимодействия между индивидуальными сознаниями. И само индивидуальное сознание наполнено знаками. Сознание становится сознанием, только наполняясь идеологическим, resp. знаковым содержанием» [2, с. 16].

Конкретизуючи визначення М. М. Бахтіна, І. Г. Вепрева й Т. О. Шадріна визначають ідеологему як мовну чи мовленнєву одиницю, навантажену ідеологічними смислами [1, с. 124]. Ще більш однозначне тлумачення, яке водночас відтворює багаторівневість бахтінської ідеологеми, запропоновано доктором філологічних наук, професором Г. Ч. Гусейновим, згідно якого ідеологема — це «минимальный отрезок письменного текста или потока речи, предмет или символ, который воспринимается автором, слушателем, читателем как отсылка — прямая или косвенная — к метаязыку, или к воображаемому своду мировоззренческих норм и фундаментальных идейных установок, которыми должно руководствоваться общество» [4].

Таке визначення дозволяє віднести до ідеологем мовні й мовленнєві одиниці різних рівнів, які, крім того, відрізняються когнітивною сутністю описуваних концептуальних категорій. На цій підставі О. Г. Малишева, застосовуючи термінологію Й. А. Стерніна, виокремлює ідеологему-поняття (що являє собою концепт, який містить найбільш загальні, суттєві ознаки предмета чи явища, результат їх відображення й осмислення), ідеологему-фрейм (цілісний, багатоконпонентний концепт, об'ємне уявлення, деяку сукупність стандартних знань про предмет чи явище), ідеологему-гештальт (комплексну, цілісну функціональну розумову структуру, яка впорядковує у свідомості багатоманітність окремих явищ), та ідеологему-архетип (яка є основним компонентом загального ядра знань і уявлень) [6, с. 36—37].

3. Мовна одиниця як ідеологема

Якщо відносити до ідеологем мовні одиниці, як було зроблено вище, то виникає питання, яким чином одиниці мови перетворюються на ідеологеми. Одиниця мови, згідно трикутника Огдена і Річардса, містить мовний знак, який через розумове поняття корелює з певним денотатом, або фрагментом реального світу. Ідеологема ж як одиниця ідеології корелює, з одного боку, з денотатом (оскільки повідомляє деяке знання про оточуючий світ, сформоване на основі історичного й практичного досвіду групи), а з іншого боку, з оцінкою денотата (оскільки в ній усвідомлюється й оцінюється ставлення людей до дійсності). Крім того, оцінність, притаманна ідеологемі, є соціально обумовленою, тобто, її аксіологічний модус залежить від соціальної приналежності носія даної мови.

Отже, при переході до розряду ідеологем мовна одиниця набуває оцінності, сформованої в суспільній свідомості певної групи. Формування такої оцінності в колективній свідомості відбувається шляхом цілеспрямованого впливу на колективного адресата за допомогою сучасних ЗМІ. Так, в наведених нижче уривках промови Д. Кемерона спостерігаємо формування такої ідеологеми, як «Сильна Британія». На нашу думку, визначена ідеологема належить до ідеологем-гештальтів, оскільки являє собою комплексну функціональну розумову структуру, яка впорядковує в свідомості британців багатоманітність окремих, але взаємопов'язаних явищ. До складу ідеологеми «Сильна Британія» входять наступні базові концепти:

а) ідеологема-поняття «Поліція»:

(1) *But last week we didn't just see the worst of the British people; we saw the best of them too... The policemen and women and fire officers who worked long, hard shifts, sleeping in corridors then going out again to put their life on the line.*

(2) *And in the light of last week it's clear that we now have to go even further, even faster in beefing up the powers and presence of the police.*

Already we've given backing to measures like dispersal orders, we're toughening curfew powers, we're giving police officers the power to remove face coverings from rioters, we're looking at giving them more powers to confiscate offenders' property — and over the coming months you're going to see even more.

б) ідеологема-фрейм «Сім'я»:

(1) *The question people asked over and over again last week was 'where are the parents?... Either there was no one at home, they didn't much care or they'd lost control.*

(2) *I don't doubt that many of the rioters out last week have no father at home.*

(3) *We are working on ways to help improve parenting — well now I want that work accelerated, expanded and implemented as quickly as possible. This has got to be right at the top of our priority list.*

(4) *...within the lifetime of this Parliament we will turn around the lives of the 120,000 most troubled families in the country.*

в) ідеологема-фрейм «Освіта»:

(1) *We need an education system which reinforces the message that if you do the wrong thing you'll be disciplined... but if you work hard and play by the rules you will succeed.*

(2) *They (some schools — I. P.) expect high standards from every child and make no excuses for failure to work hard. They foster pride through strict uniform and behaviour policies. And they provide an alternative to street culture by showing how anyone can get up and get on if they apply themselves.*

(3) *Are we really doing enough to ensure that great new schools are set up in the poorest areas, to help the children who need them most? And why are we putting up with the complete scandal of schools being allowed to fail, year after year?*

За допомогою зазначених концептів мовець формує ідеологему «Сильна Британія», яка проєктує в уяві колективного адресата образ батьківщини з відданими, витривалими, освіченими людьми, які живуть у повних і щасливих сім'ях, і чий інтереси мають і будуть захищені державою. Д. Кемерон переводить мовні одиниці *поліція, освіта, сім'я* до розряду ідеологем через наділення їх значним позитивно-оцінним потенціалом. В термінології М. М. Бахтіна, виокремлені ідеологеми виникають у процесі взаємодії між індивідуальними свідомостями суб'єкта й об'єкта соціально орієнтованої комунікації.

Таким чином, ідеологема як одиниця ідеології, по-перше, повідомляє колективному адресату деяке знання про оточуючий світ, яке є результатом історичного й практичного досвіду групи, по-друге, формує ставлення цієї групи до дійсності. Рівнозначні мовні одиниці, які переходять до розряду ідеологем, різняться когнітивною сутністю описуваних ними концептуальних категорій. Визначення й аналіз базових ідеологем сучасного англомовного світу вважаємо перспективною подальших досліджень у галузі соціально орієнтованої комунікації.

1. *Вепрева И. Г.* Идеологема и мифологема: интерпретация терминов / И. Г. Вепрева, Т. А. Шадрин // Научные труды профессоров Уральского института экономики, управления и права. — Екатеринбург: Изд. УрГУ, 2006. — Вып. 3. — С.120—131.

2. *Волошинов В. Н. (Бахтин М. М.)* Марксизм и философия языка. Основные проблемы социологического метода в науке о языке / В. Н. Волошинов. — Л.: Прибой, 1929. — 284 с.

3. *Гржибек П.* Бахтинская семиотика и московско-тартуская школа / П. Гржибек // Лотмановский сборник 1. — М., 1995. — С. 240—259.

4. *Гусейнов Г. Ч.* Советские идеологеми в русском дискурсе 1990-х / Г. Гусейнов. — М.: Три квадрата, 2004. — 272 с.

5. *Коровашко А. В.* Заметки об авторстве спорных бахтинских текстов / А. В. Коровашко // Вестник Нижегородского государственного университета им. Н. И. Лобачевского. Серия Филология. — 2000. — № 1. — С. 62—66.

6. *Мальшева Е. Г.* Идеологема как лингвокогнитивный феномен: определение и классификация / Е. Г. Мальшева // Политическая лингвистика. — 2009. — № 4 (30). — С. 32—40.

7. *Медведев П. Н. (Бахтин М. М.)* Формальный метод в литературоведении: Критическое введение в социологическую поэтику / П. Н. Медведев. — Л., 1928.

8. *Мирошниченко А. А.* Толкование речи. Основы лингво-идеологического анализа / А. А. Мирошниченко. — Ростов-на-Дону, 1995. — 112 с.

9. *Советский энциклопедический словарь.* — М.: Советская энциклопедия, 1980. — 1600 с.

И. Н. Рудик

ЛИНГВО-КОГНИТИВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ИДЕОЛОГЕМ

В статье проанализировано определение идеологии и на его основе установлены базовые характеристики идеологии как формы общественного сознания. Рассмотрены параметры идеологеми как единицы идеологической системы. Изучен также механизм преобразования языковой единицы в идеологему.

Ключевые слова: идеология, идеологема, оценочность, концепт, языковая единица.

I. M. Rudyk

LINGUAL COGNITIVE FEATURES OF IDEOLOGEMES

The article analyzes the definition of ideology and uses it to work out the basic features of ideology as a form of social consciousness. It studies parameters of ideologeme as a unit of ideological system. The author also outlines the mechanism of transforming a language unit into an ideologeme.

Key words: ideology, ideologeme, evaluation, concept, language unit.

Н. В. КУТУЗА

ПОЗИТИВАЦІЯ ЯК СУГЕСТИВНИЙ ЧИННИК СОЦІАЛЬНОЇ РЕКЛАМИ

У статті розглянуто специфіку створення емоційності як чинника програмованої сугестивності соціальної реклами. Увагу зосереджено на особливостях мовного втілення позитивних емоцій, ролі позитивних афективів і прецедентних текстів.

Ключові слова: афектив, емоції, позитивація, прецедентні тексти, соціальна реклама, сугестія.

Останнім часом відсоток соціальної реклами значно зростає, що зокрема зумовлено підвищенням уваги державних соціальних служб до проблем суспільства, демонструванням рекламними агенціями своєї креативності у створенні специфічного, «елітарного» (за Д. Рождественською) виду реклами тощо. Явище соціальної реклами зацікавлює багатьох зарубіжних учених (див. праці Л. Дмитрієвої, В. Зазикіна, Г. Ніколайшвілі, Н. Паршенцевої, Д. Рождественської, Л. Рюминої, С. Сергєєва, Є. Степанова, Л. Федотової та ін.), проте українські дослідники лише починають звертати увагу на її специфіку (розвідки А. Біденка, А. Гринько-Гузевської, Н. Грицюти, О. Лаврик, Т. Ревенко, Є. Ромата та ін.). В аспекті ж емоційного забарвлення, зокрема створення емоційного позитивного навантаження як векторного чинника сугестивності, соціальну рекламу майже не досліджено попри комунікативну вагу категорії емотивності та необхідність дослідження особливостей її реалізації в рекламних різновидах, що визначає загальну актуальність обраної теми.

Об'єктом дослідження стали тексти соціальної реклами, предметом — мовні фактори створення позитивної емоційності як впливового чинника рекламного дискурсу. Фактичним матеріалом слугувала соціальна реклама (95 текстів), що функціонувала в різних видах ЗМІ (телевізійна, зовнішня, в Інтернеті тощо).

Мета статті полягає у виокремленні актуальних мовних маркерів позитивації як фактора сугестивності соціальної реклами. Це, у свою чергу, передбачає необхідність вирішення низки конкретних завдань: розглянути специфічні риси соціальної реклами, особливості її сприйняття та запам'ятовування залежно від емоційної скерованості, виявити специфіку характерних позитивних афективів і прецедентних текстів як активних впливових маркерів сугестивного тексту соціальної реклами.

Незважаючи на те, що соціальна реклама зацікавлює багатьох учених, у сучасному інформаційному просторі її загальноприйнятого визначення не існує, хоч усі дослідники однак у розумінні сутності та цілей цього виду реклами. Соціальна реклама — особлива форма впливу на масову аудиторію з метою керування її соціальною поведінкою [13: 7]. Однією зі специфічних рис соціальної реклами Л. Дмитрієва, Ю. Бернадська, Т. Костильова, С. Марочкіна та Н. Ткаченко називають високий рівень впливу емоційного компонента рекламного навіювання: «Соціальна реклама повинна викликати сильні емоції, чи то шок, страх, радість чи обурення, причому за силою свого впливу вона має бути набагато сильнішою, ніж реклама комерційного продукту» [13: 197]. Отже, активація емоцій є доволі важливим фактором, оскільки вони визначаються переважно неусвідомленими процесами, скеровані на недомінантне сприйняття, а отже, характеризуються ірраціональністю, яку вважають підґрунтям сугестії, витлумачуваної як «спосіб комунікативного впливу, розрахований на некритичне сприйняття інформації... Цій формі спілкування притаманний досить сильний емоційний вплив, і вона здатна викликати не лише бажаний відгук, але й задані форми поведінки» [13: 198].

Таким чином, емоції відіграють важливу роль у конструюванні сугестивних повідомлень, які зумовлюють програмовану поведінку реципієнта, що вдало використовують піарники, рекламисти. Емоції (від лат. «emoveo» — хвилюю) визначають як психічний процес імпульсивної регуляції поведінки, заснований на чуттєвому віддзеркаленні вагомості зовнішніх впливів [2: 13]. В. Вілюнас вважає, що «емоції є тією мовою, тією системою сигналів, за допомогою якої суб'єкт дізнається про потребу того, що відбувається» [там само].

Застосування емоцій різного характеру в рекламних дискурсах пояснюють такими чинниками: 1) у наш час інформаційного буму емоції набувають великої ваги, бо реципієнт не в змозі обробити великий обсяг інформації: «Що сильніше інформаційні переваження, то більше людський мозок орієнтований на емоційну експертизу інформації, яка звільнює свідомість від аналітичних розрахунків. Вибір можна робити несвідомо, ґрунтуючись виключно на емоційних перевагах, без участі розумової діяльності» [15: 40]; 2) навіть важливість інформації визна-

часться, на думку В. Ценьова, в першу чергу, силою її емоційного підкріплення, тобто, якщо інформація викликала досить сильну емоцію, то вона (інформація) радше за все збережеться (навіть якщо й буде непотрібною) [див. 15: 39]. Емоції відіграють важливу роль у «впровадженні» нав'язувальної інформації, блокуючи критичне оцінювання, тому знання специфіки емоцій, різновидів і відповідних реакцій індивіда/реципієнта на активацію певних емоцій сприятимуть максималізації сугестивності соціальної реклами.

Емоції виконують сигнальну та регулювальну функції, спонукають людину до знань, праці, вчинків або стримують її [8: 211]. Характерна особливість цього психічного процесу полягає в тому, що, здійснюючи майже блискавичну інтеграцію всього організму, вони сигналізують про корисні або шкідливі впливи на нього. Охоплюючи всі різновиди переживань людини — від глибоко травмувальних страждань до вищих форм радості й соціального відчуття життя — емоції можуть стати як позитивним чинником у життєдіяльності, оптимізуючи активність організму, так і негативним, пригнічуючи всі його функції [8: 212].

Емоції як психічний процес мають свої закономірності та динаміку (виникнення, вище напруження й розрядження). Дослідник А. Кармін, пояснюючи їхню дію в комерційній рекламі, стверджує, що з цієї позиції рекламист, емоційно мотивуючи споживача, створює у нього психічну напругу, для розрядки якої йому потрібно здійснити певну дію, котрою стає купівля товару, рекомендованого рекламою. Якщо ж емоція викликала якесь спонукання до дії, але це спонукання залишилося нереалізованим, то виникає «ефект незавершеної дії» (або «ефект Зейгарник») [4: 144]. Він полягає в тому, що незавершені дії запам'ятовуються краще, ніж завершені. Лише за доволі сильної мотивації повністю вирішені завдання запам'ятовуються краще невирішених. Якщо ж мотивація до виконання завдання відносно слабка, то вона витісняється зі свідомості, але «застрягає» у підсвідомості, зберігаючи там деяку напругу, й у певних ситуаціях нагадує про себе. На практиці це спричинює те, що під впливом бажання щось придбати, яке колись виникло, але залишилося нереалізованим, людина здійснює незаплановану імпульсивну купівлю. Таким чином, емоційна мотивація, стимульована рекламою, може мати як миттєву, так і «затриману», пролонговану ефективність [4: 145].

Отже, в емоціях виражено емоційний досвід людини, а виникнення і згасання почуттів підкорено всім закономірностям формування умовного рефлексу. Емоціям властива також полярність, яка реалізується в тому, що кожна емоція, кожне почуття за різних обставин можуть виявлятися протилежно: радість — горе, любов — ненависть, симпатія — антипатія, задоволення — незадоволення, тобто полярні переживання мають явно виражений позитивний або негативний відтінок [8: 212]. Крім того, емоції завжди мають особистісний, суб'єктивний характер, тобто існує зв'язок емоцій людини з переживанням її особистого «Я» й у своїх уподобаннях людина найчастіше керується емоційними примітивами: хочу — не хочу, смачно — несмачно, люблю — не люблю, гарно — негарно, подобається — не подобається, не перевантажуючи свій мозок складними аналітичними й порівняльними процесами [15: 41], а отже, емоції висуваються на перший план у процесах рекламного впливу.

Для того, щоб сконструювати рекламне повідомлення з прогнозованим ефектом, потрібно знати власне специфіку позитивних/негативних емоцій задля підвищення впливового потенціалу відповідних текстів.

Особливістю позитивних емоцій є те, що вони стимулюють суб'єкта досягти мети, негативних — уникати ситуацій, які активують неприємні стани [див. 9: 35]. Позитивні емоції викликають більше довіри до інформації, а негативні змушують ставитися до інформації з недовірою [див. 15: 39]. Позитивні емоції допомагають людині правильно та надовго запам'ятати й відтворювати отриману інформацію. Негативні емоції, навпаки, спричинюють викривлення отриманих відомостей, і «людина намагається навіть і не запам'ятовувати матеріал, що викликає негативні емоції» [див. 9: 35].

Таким чином, створюючи відповідний емоційний фон, який у тексті/дискурсі актуалізується в семантиці лексем, можна зпозитивовувати/знегативовувати вектор впливовості рекламного дискурсу. У межах такого підходу є релевантним застосування афективів — емоційно-оцінних слів — з метою нав'язування оцінки й відповідного емоційного стану, який керуватиме людиною. Таким лексемам притаманний широкий спектр конденсованих смислових, емоційних конотацій [6: 84]. Конотацію ж визначають як «семантичну сутність, що входить узально або okazіонально в семантику мовних одиниць і виражає емотивно-оцінне та стилістично марковане ставлення суб'єкта мовлення до дійсності при її позначенні у висловленні, що отримує на ґрунті тієї інформації експресивний ефект» [14: 109]. Апелюючи до вищих цінностей — відчуття патріотизму, національної гордості, гідності тощо, ці слова з позитивною/негативною аксіосистемною маркованістю здійснюють вплив на слухачів, частково чи повністю блокуючи їхню раціональну свідомість [6: 84]. Таким чином, цим лексемам притаманний потужний конотативний компонент, який реалізується в тексті, наприклад: *Я — Українець... Я — багатий, я — розумний, я — своєю працею зробив все, що зараз маю, я — вірю в майбутнє своєї держави. Я — Українець.*

Не приховуйте свій успіх — задекларуйте доходи! Справді, Ви досягли успіху завдяки своєму розумові, наполегливості, таланту. Ваш високий статок та солідний статус гідні того, аби пишатися своєю роботою протягом року. Зробіть ще один важливий крок: задекларуйте свої доходи. Ви бачили життя. Ви знаєте, як нелегко дістаються гроші. Ви маєте розуміти, що тисячі менш захищених людей потребують піклування держави. Задекларуйте доходи та сплатіть податки. Ви поважаєте себе. Вас поважатимуть інші. Київська міська державна адміністрація, Державна податкова адміністрація в місті Києві.

Конотативні складники можна виявити, застосовуючи методику компонентного аналізу та спираючись на матеріали «Нового тлумачного словника української мови» [11]. Наприклад, *вірити* — 1. Бути впевненим, переконаним у чому-небудь, йняти віру (віри); // Бути впевненим у кому-небудь, вважати когось гідним довір'я. 2. Приймати щось за правду. 3. Мати довір'я до когось. 4. Бути релігійним; вірувати. 5. Вставне слово, що вживається для більшого переконання того, до кого звернена мова [11 (1: 478)]; *держава* — апарат політичної влади в суспільстві. // Країна з таким апаратом політичної влади [11 (1: 734)]; *майбутній* — 1. Який настане, буде; прийдешній; грядущий, будучий, наступний, потомний. // Який відбудеться, завтрашній. // Який з'явиться, житиме пізніше. // Який стане кимось (за соціальним станом, фахом і т. ін.). // Який буде зроблений, вирощений і т. ін. // Який буде досягнутий. 2. у знач. ім. *майбутнє*. Час, який настане. 3. у знач. ім. *майбутнє*. Те, що станеться, відбудеться з ким-, чим-небудь: доля [11 (2: 550)].

Отже, конотативний ореол у семантиці цих лексем має чітко визначене позитивне навантаження, оскільки містить цінні, важливі для кожної людини поняття (*віра, майбутнє, держава, гідність, повага*), під час сприйняття яких активізуються вищі рівні мотиваційної структури особистості.

Відомо, що будь-яка особистість прагне до позитивних емоцій, бо вони їй більш властиві, і за своєю природою людина налаштована мислити позитивно [10: 65]. Серед позитивних емоцій (інтерес, радість, гордість, гумор та ін.) радість є основною й неавтономною емоцією [див. 15: 129]. Радіючи, люди більш схильні просто насолоджуватися тим, що їх радує, і менш схильні до критичного аналізу таких об'єктів, подій чи інформації [15: 130], тобто раціональні аргументи, наведені в такій рекламі, можуть і не подіяти — споживачі будуть зосереджені на своїх емоціях. Крім того, коли у людини гарний настрій, то вона прагне зберегти його та уникає процесу мислення, який відволікає від приємних відчуттів і, можливо, здатних погіршити їх [10: 66]. Отже, такі повідомлення викликають приємні, позитивні емоції і не потребують робити висновки самостійно, бо подають готові рішення.

Відзначимо, що виявити ефективну впливовість власне соціальної реклами практично неможливо (на противагу іншим видам реклами), проте проведення досліджень (суб'єктивне шкалювання, асоціативний експеримент тощо) надасть змогу «скорегувати рекламну кампанію під час її проведення, але вони не повинні бути основними критеріями ефективності, тобто перевірка цих позицій має смисл лише на етапі передтестування — до соціальної кампанії, коли ще не пізно скорегувати повідомлення» [13: 5]. До того ж, можливо навіть уникнути небажаних асоціативних зв'язків, максимально підвищити програмований ефект, використовуючи при конструюванні таких контекстів асоціативні словники [1; 7], «щоб отримати відомості, які стосуються з'ясування специфіки комплексних сприйняттєвих реакцій» [5: 297].

Для того, щоб найкраще втілити ідею та актуалізувати заплановане сприйняття соціальної реклами, треба дотримуватися певних вимог до підвищення її ефективності, де серед інших В.Зазикін, Е.Зазикіна, А.Мельников називають універсальну форму, зрозумілу адресатам будь-якої вікової, національної, соціальної чи професійної групи [3: 172]. З огляду на це вважаємо, що більша ефективність і впливовість властиві такій соціальній рекламі, яка містить прецедентні тексти, що є частотними сугестивними маркерами. Можемо пояснити це тим, що переважно термін сприйняття та осмислення реципієнтом рекламних текстів досить обмежений через низку багатьох факторів (напр., швидкість руху — транспортна, зовнішня реклама тощо). Тому прецедентні тексти, яким притаманні загальна відомість і усталені асоціативні зв'язки, значно полегшують ці когнітивні процеси, оптимізуючи вплив завдяки зрозумілості змісту, що не вимагає додаткових зусиль декодування з боку реципієнта: «зберігаючи певний початковий смисл, прецедентні тексти володіють можливістю, потрапляючи в поле людського сприйняття, оновлювати та примножувати цей смисл» [12: 32]. До того ж, і сприймаються вони позитивно. Наприклад, реклама, яка транслювалася одеськими телеканалами, а також у скороченому варіанті розташовувалася на бігбордах і сітілайтах, містила прецедентні тексти, що за функціональністю співвідносні зі слоганами. Отже, в цих слоганах соціальної реклами прецедентні тексти зафіксовано: а) в **нетрансформованому, первинному, незмінному вигляді** й б) **трансформованому**, де видозмінено / замінено деякі лексеми.

А) Нетрансформовані, первинні, незмінні прецедентні тексти зафіксовано в слоганах, розташованих переважно на фоні історичних краєвидів та співвідносних з назвами або рядками пісень, присвячених Одесі: *У Черного моря* (назва пісні); *Єсть город, которий я вижу во сне...*

(рядок пісні «У Чорного моря»); *Ах, Одеса, жемчужина у моря* (назва пісні й перший рядок цієї пісні), *Ах, Одеса, не город, а невеста; Одеса — мама* (рядки пісні «Ах, Одеса, жемчужина у моря»); зазначимо, що ці пісні виконував легендарний співак Леонід Утьосов; *Ты в сердце моём* (рядок пісні «Одесса, мой город родной», що має ще одну назву «Песня об Одессе», яка є з оперети І. Дунаєвського «Белая акация», вважається гімном Одеси); *В семь сорок он подойдет* (рядок із пісні «Семь сорок» невідомих авторів).

Б) Трансформовані прецедентні тексти (відомі вислови/прислів'я), де видозмінено/замінено деякі лексеми, дають змогу акцентувати на власне «місцевому» патріотизмі. В основі цих слоганів застосовано прислів'я *Мой город — мой дом!* (Мой дом — моя крепость!), *Одесса — большая деревня* (Город — большая деревня), а також прислів'я/вислови, які склалися ще за радянських часів: *Одесса — житница Украины* (Украина — житница СССР), *Великий и могучий одесский язык* (Великий и могучий русский язык).

Таким чином, прецедентні тексти, які містяться в основі соціальних слоганів, створюють позитивний емоційно-експресивний ореол і переважно мають прогнозовану сприйняттєву реакцію.

Отже, створюючи прогнозований емоційний фон соціальної реклами завдяки низці мовних засобів (афективи, прецедентні тексти), рекламисти інтенсивно спонукають індивіда до програмованих дій залежно від вектора емоційності, де позитивні — активують діяльнісну домінуючу та сприяють кращому запам'ятовуванню, негативні мають протилежні властивості. Використання позитивних емоцій у соціальній рекламі може бути перспективним завдяки тому, що людям природно мислити позитивно й у силу цього вони намагаються відмежуватися від вражень, які їм неприємні. Застосування позитивних афективів, прецедентних текстів в основі слоганів соціальної реклами створює позитивний ореол, підвищуючи сугестивний потенціал таких повідомлень, що, у свою чергу, сприяє активнішому формуванню ціннісних настанов і моделей поведінки, пропонованих соціальною рекламою. Наведене увиразнює перспективність подальших досліджень у зазначеному напрямі.

1. *Асоціативний словник української рекламної лексики* / Уклад. Т. Ю. Ковалевська, Г. Д. Сологуб, О. Г. Ставченко. — Одеса: Астропринт, 2001. — 116 с.
2. *Виллонас В. К.* Основные проблемы психологической теории эмоций / В. К. Виллонас // Психология эмоций / [Под ред. В. К. Виллонаса, Ю. Б. Гиппенрейтер]. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. — С. 13—47.
3. *Зазыкин В. Г.* Психология рекламы и рекламной деятельности: [Монография] / В. Г. Зазыкин, Е. В. Зазыкина, А. П. Мельников. — М.: ИНТЕЛБУК; ЭЛИТ, 2009. — 224 с.
4. *Кармин А. С.* Психология рекламы / А. С. Кармин. — СПб.: ДНК, 2004. — 512 с.
5. *Ковалевська Т. Ю.* Онімні пріоритети асоціативного простору реклами: семантика та класифікаційні ознаки / Т. Ю. Ковалевська // Реклама та PR у масовоінформаційному просторі: Монографія / [Т. Ю. Ковалевська, Н. В. Кондратенко, Н. В. Кутуза, О. О. Порпуліт, А. В. Ковалевська] / За заг. ред. О. В. Александрова; [Відп. ред. Т. Ю. Ковалевська, Н. В. Кутуза]. — Одеса: Астропринт, 2009. — С. 297—310.
6. *Копнина Г. А.* Речевое манипулирование: [Учеб. пособие] / Г. А. Копнина. — М.: Флинта, 2008. — 176 с.
7. *Кутуза Н. В.* Короткий асоціативний словник рекламних слоганів / Н. В. Кутуза, Т. Ю. Ковалевська. — Одеса: Астропринт, 2011. — 80 с.
8. *Максименко С. Д.* Загальна психологія: Навч. посібник / С. Д. Максименко. — 3-є вид., переробл. і доповн. — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 272 с.
9. *Мокшанцев Р. И.* Психология рекламы: Учеб. пособие / Р. И. Мокшанцев. — М.: ИНФРА-М; Новосибирск: Сибирское соглашение, 2000. — 230 с.
10. *Назайкин А.* Рекламный текст в современных СМИ: Практич. пособ. / А. Назайкин. — М.: Эксмо, 2007. — 352 с.
11. *Новий тлумачний словник української мови:* В 4 т. / [уклад. О. Сліпущко, В. Яременко]. — К.: Аконт, 1999.
12. *Постнова Т. Е.* Прецедентные тексты в рекламе / Т. Е. Постнова. — М.: МГОУ, 2007. — 126 с.
13. *Социальная реклама* / [Л. М. Дмитриева, Ю. С. Бернадская, Т. А. Костылева, С. С. Марочкина, Н. В. Ткаченко]; под ред. И. Л. Дмитриевой. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2009. — 271 с.
14. *Телия В. Н.* Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. — М.: Наука, 1986. — 144 с.
15. *Ценёв В. В.* Психология рекламы. Реклама, НЛП и 25 кадр / В. В. Ценёв. — СПб.: Речь, 2007. — 224 с.

Н. В. Кутуза

ПОЗИТИВАЦИЯ КАК СУГГЕСТИВНЫЙ ФАКТОР СОЦИАЛЬНОЙ РЕКЛАМЫ

В статье рассмотрена специфика создания эмоциональности как фактора программированной суггестивности социальной рекламы. Внимание сосредоточено на особенностях языкового воплощения позитивных эмоций, роли позитивных аффективов и прецедентных текстов.

Ключевые слова: аффектив, эмоции, позитивация, прецедентные тексты, суггестия, социальная реклама.

N. V. Kutuza

POSITIVITY AS A SUGGESTIVE FACTOR OF SOCIAL ADVERTISING

The characteristic aspects of creating emotionality as a factor of programmed suggestive influence in social advertising are analyzed in this article. It is aimed at the specific qualities of verbal objectification of positive emotions, the role of positive affectivity and precedential texts.

Key words: affectus, emotions, positivity, precedential texts, suggestive influence, social advertising.

О. М. СПІВАК

МОВЛЕННЄВИЙ КОНФЛІКТ: СТРУКТУРА І ДИНАМІКА

Стаття присвячується аналізу структури та динаміки конфліктних ситуацій, виявленню ускладнень, що спричинюють конфлікт у педагогічній ситуації.

Ключові слова: конфлікт, конфліктна ситуація, структура конфлікту, динаміка конфлікту.

Будь-яка взаємодія людей між собою передбачає спілкування та спільну діяльність. Процес педагогічної взаємодії також складається із двох складових частин: педагогічного спілкування та спільної діяльності педагогічного змісту. Як стверджує С. Б. Бричок, головною умовою й одночасно основною формою педагогічної взаємодії суб'єктів навчального процесу є педагогічне спілкування того, хто навчає, із тим, хто навчається. Практично на всіх етапах розв'язання педагогічних завдань педагог вдається до адекватної системи педагогічного спілкування, через яку, власне, і організовується педагогічна взаємодія [1, с. 33].

Є багато різних дефініцій поняття «педагогічне спілкування», але на нашу думку, ця — найбільш доцільна: «Педагогічне спілкування — система соціально-психологічної взаємодії між учителем та учнем, спрямована на створення оптимальних соціально-психологічних умов для обопільної діяльності» [2, с. 30].

Основна сфера діяльності педагога — навчальне заняття. Воно поєднує різні форми, жанри, функціональні різновиди спілкування. Учителю важливо дотримуватися мовленнєвого етикету заняття, творчо інтерпретувати конкретні комунікативні ситуації. Це розширює комунікативні можливості педагога, забезпечує ефективний обмін почуттів і думок, робить спілкування бажаним, а процес передавання та сприйняття інформації — цікавим, психологічно актуальним.

Н. П. Волкова наголошує, що вчитель повинен вміти оперативно і правильно орієнтуватися в постійно змінюваних умовах спілкування, знаходити відповідні комунікативні засоби, які відповідали б його індивідуальності, обставинам спілкування та індивідуальним особливостям учня, постійно відчувати і підтримувати зворотний зв'язок у спілкуванні. Педагогічне спілкування як професійно-етичний феномен вимагає від учителя спеціальної підготовки не лише щодо технології взаємодії, а й морального досвіду, педагогічної мудрості в організації взаємин з учнями, батьками, колегами у різних сферах навчально-виховного процесу. Воно передбачає високу культуру, яка засвідчує вміння педагога реалізовувати свої можливості у спілкуванні з іншими людьми, здатність сприймати, розуміти, засвоювати, передавати зміст думок, почуттів, прагнень у процесі навчання і виховання [2, с. 30].

Існує багато чинників, які перешкоджають нормальному, плідному спілкуванню. Саме через них і виникають певні непорозуміння між учасниками комунікації, які переходять у недоброчинне ставлення, образи, відчуження, а зрештою — у конфлікт. Дослідженням проблеми педагогічного конфлікту, причинами його виникнення, його структурою та динамікою, способами вирішення займалися різні вчені: Н. П. Волкова, Г. В. Локарева, Т. Д. Щербан, О. О. Лобанов, В. М. Кушнірюк, З. І. Белоусова, О. М. Поєнко та багато інших, але у мовознавстві цій проблемі приділено недостатню увагу. На нашу думку, це питання заслуговує більш детального вивчення, адже саме вдалий вибір тих чи інших мовленнєвих засобів допоможе вирішити конфліктну ситуацію. Саме у цьому й полягає *актуальність* нашого дослідження.

Метою статті є аналіз структури та динаміки мовленнєвого конфлікту, що передбачає вирішення таких *завдань*: дослідити, які саме ускладнення виникають у процесі спілкування та призводять до конфліктних ситуацій, з'ясувати структуру, сферу та динаміку мовленнєвих конфліктних ситуацій, способи їх вирішення.

Н. П. Волкова вказує такі основні типи ускладнень, що виникають у процесі спілкування:

- 1) відмінності між мовним та немовним спілкуванням;
- 2) вплив на взаємодію прихованих (хибних) припущень;
- 3) проблема прихованого контексту спілкування [2, с. 36—37].

Розглянемо ці ускладнення на деяких прикладах.

Вчитель пояснював на уроці нову тему. «Якщо комусь не зрозуміло, я ще раз поясню», — сказав він, стоячи біля дошки та склавши руки на грудях таким чином, ніби відгородився від дітей. — «Всім зрозуміло? Тоді йдемо далі». Але наступного дня виявилось, що більшість учнів не виконали домашнє завдання, і коли вчитель запитав, що трапилось, діти мовчали. Як бачимо, вербальна та невербальна поведінка вчителя надає протилежну інформацію. Вчитель сказав дітям, що буде пояснювати правила, якщо це буде потрібно. Проте

своєю поведінкою він демонстрував байдужість, певну замкненість. Отже, учні побоюлися запитувати, вони засумнівалися у щирості вчителя. Саме таке ускладнення під час спілкування є початком конфлікту. Адже учні не виконали завдання, оскільки не зрозуміли, чого від них вимагають, а вчитель у свою чергу наголошуватиме на тому, що він усе пояснив. Сталося протиріччя між вербальною та невербальною поведінкою вчителя, що і призвело до конфліктної ситуації.

Розглянемо такий приклад:

Під час уроку в учня 7 класу на підлогу впала ручка. Тільки-но він зігнувся, щоб її підняти, вчителька зробила йому зауваження:

— *Що, Миколо, знову починаєш? Сядь, будь ласка, рівненько і працюй.*

— *Але ж я нічого не зробив! — відповів хлопець з обуренням.*

— *Ти ж у нас ніколи не винен, і всі вчителі роблять тобі зауваження лише тому, щоб до тебе, ні в чому не винному, причепитися!*», — сказала вчителька, підвищивши голос. — *Працюй мовчки! Завжди ти любиш посперечатися!*

Як бачимо, педагог ставиться до хлопця упереджено, адже всі вчителі роблять йому зауваження, а це означає, що він на всіх уроках поводить себе однаково. Саме ці хибні припущення стають перепоною під час спілкування вчительки та учня. Ця ситуація є початком конфлікту, який триватиме довгий час, тому що упереджене ставлення вчителів до учнів є дуже неправильним.

Наступна мовленнєва ситуація:

Під час уроку вчителька викликала Дмитра до дошки, щоб він виконав вправу. Хлопець був дуже сором'язливим і відмовився виходити, оскільки боявся, що зробить помилку і його однокласники почнуть насміхатися. Вчителька здивовано запитала: «То ти відмовляєшся виходити до дошки? Я зараз поставлю тобі двійку! Виходь швиденько!». Але хлопець ще взятіше похитав головою, що ні, не вийде. Тоді вчителька промовила: «Я сьогодні же скажу твоїм батькам, що ти відмовляєшся працювати у мене на уроці!». Учень демонстративно закрив зошит і підручник. Через дії педагога у класі відбувся конфлікт. Вчитель навіть не намагався дізнатися про справжні причини відмови учня і своєю поведінкою загострив ситуацію у класі.

Дослідники виділяють багато інших чинників, які не лише заважають спілкуванню, але й є передвісниками конфліктів. До них можна віднести негативну критику («Контрольну роботу ви написали дуже погано. У мене складається враження, що учні дев'ятого класу працювати взагалі не вміють і вважають, що їм вже нічого не потрібно!»), образливі порівняння («Вчителька зробила зауваження: «Вероніко, ти пишеш, як курка лапою». Учні засміялися, а хтось із однокласників додав: «Та й не лише пишеш!»), накази («А зараз ви повинні прочитати правило та записати його у зошит! Швиденько працюємо!»), погрози («Якщо я зараз вижену тебе з класу, то наступного разу ти сюди прийдеш уже з батьками!»), упереджений діагноз мотивів поведінки («Та ти взагалі ніколи нічого не хочеш робити!», «Що, знову зошита немає? А в тебе він хоч колись був?» чи «Ти просто дуже невихована людина, якщо дозволяєш собі так висловлюватися!»), відмова від обговорення питання («Я навіть не хочу знову це чути, у тебе завжди є якісь незрозумілі пояснення!» «Я не буду слухати твої пояснення, мене це не цікавить!») та інші.

Вчені розрізняють поняття «конфлікт» та «конфліктна ситуація». Як вони засвідчують, першоджерелом конфлікту або умовою його виникнення вважається конфліктна ситуація — тобто ситуація «прихованого або відкритого протиробства двох чи декількох учасників, кожне з яких переслідує свої цілі, мотиви або засоби вирішення проблеми, що має особисту значущість для кожного з її учасників» [3, с. 245]. Конфліктна ситуація, що вимагає вирішення, передбачає існування кількох обов'язкових елементів: 1) учасників конфлікту — двох або більше, які переслідують несхожі або протилежні цілі; 2) об'єкт конфлікту (конкретне явище, причина, стан справ, навколо якого розгортається суперечка); 3) рушійну силу — інцидент (факт зіткнення протилежних сил) [3, с. 245].

Різні погляди на ситуацію, розбіжності у думках, негативна критика певної дії одного з учасників спілкування — все це призводить до виникнення конфліктної ситуації, яка, у свою чергу, переростає у конфлікт.

Н. Рябокін у своєму дослідженні звертає увагу на те, що будь-якому конфліктові передує суперечлива ситуація, але не кожна суперечлива ситуація закінчується конфліктом. Якщо суперечлива ситуація позитивно вирішується без шкоди для учасників спілкування, то вона вичерпується і не переходить у конфліктну ситуацію. Невирішення суперечливих питань призводить до конфліктної ситуації, а їх нагромадження — до конфлікту. При цьому необхідним є зовнішній вплив, поштовх або інцидент [6].

Г. В. Локарева стверджує, що педагогу (або домінанті спілкування) необхідно пам'ятати, що конфлікт за своїми функціями і кінцевим результатом може бути позитивним або негативним. Позитивні конфлікти виконують конструктивну функцію і сприяють просуванню взаємостосунків

і діяльності колективу вперед, ніби-то виштовхуючи колектив зі стану застою. Негативні — виконують деструктивну функцію, розвалюючи колективні стосунки [5, с. 135—136].

Дуже важливим для педагога є вміння аналізувати суперечки та конфліктні ситуації, спрогнозувати їх результат, адже лише маленька помилка призведе до погіршення атмосфери у колективі, стосунків з учнями, а це у свою чергу спричинить зниження рівня знань. По-перше, діти не сприйматимуть те, що їм розповідає «поганий» учитель (саме таку характеристику йому зроблять учні), по-друге, й сам педагог не зможе плідно працювати у класі, де до нього вороже ставляться.

Будь-який конфлікт має свою певну структуру та динаміку.

Н. П. Волкова наголошує, що структура конфліктної ситуації складається із внутрішньої та зовнішньої позицій учасників взаємодії та об'єкта конфлікту. Внутрішню позицію учасників конфлікту утворюють мета, зацікавлення й мотиви учасників. Вона безпосередньо впливає на конфліктні ситуації, знаходиться немовби «за кадром» і часто не обговорюється під час конфліктної взаємодії. Зовнішня позиція виявляється в мовленнєвій поведінці конфліктуючих сторін, віддзеркалюється в їх поглядах. Розрізнити внутрішню й зовнішню позиції учасників конфлікту необхідно, щоб побачити за зовнішнім, ситуативним, внутрішнє, суттєве [2, с. 57—58].

Проаналізуймо таку ситуацію: *Вчителька запізнилася на декілька хвилин на урок. Увійшовши до класу, вона побачила, що Влад М. тримає у руках лійку для квітів, а декілька його однокласників стоять біля дошки, оббризкані водою.*

— Щоденники мені на стіл, а Влад — в першу чергу! Учитель запізнився на декілька хвилин, а ви тут обливання влаштували, — вигукнула вчителька.

Всі поклали щоденники, окрім хлопця.

— Владе, я чекаю!

— А чому я? Це вони гралися, а я забрав у них лійку, щоб Вам віддати!

— Ось тільки не потрібно мені тут розказувати! Я все бачила своїми очима!

— Але ж Ви не бачили, що я обливав їх. Я не дам Вам щоденника, — вперто промовив учень.

На це вчителька відповіла:

— Ми не почнемо працювати, поки Влад не дасть мені свій щоденник. І чим більше уроку ми витратимо на суперечки, тим більше домашнього завдання ви всі отримаєте.

Учні сердито поглянули на свого однокласника, і учень змушений був покласти щоденник учительці на стіл, але на уроці він так і не працював.

Як бачимо, зовнішня позиція учасників конфлікту така: вчитель прагнув покарати винуватців, а учень, у свою чергу, намагався довести свою невинність. Якщо ж зосередитися на внутрішній позиції конфліктуючих сторін, то ми побачимо, що вчитель боявся втратити авторитет перед класом і саме тому вперто стояв на своєму, а учень боявся покарання батьків за зауваження в щоденнику і тому також не хотів поступатися.

За словами Н. П. Волкової: «Часто конфлікти виникають тому, що одна сторона зосереджується на меті, якої потрібно досягнути, інша — на неминучих для себе жертвах. Об'єкт конфлікту буває дуже важко виявити. Нерідко він для обох сторін різний: для вчителя об'єкт — дисципліна, для учня — намагання самовиразистись. Усунення конфлікту може розпочатись з об'єднання об'єктів: для того, щоб підтримати дисципліну в класі, вчитель доручає підлітку цікаву справу, виконуючи яку він задовольняє потребу самоствердження» [2, с. 58].

О. С. Чернишов визначає три фази перебігу конфліктних педагогічних ситуацій: гострий початок конфлікту з порушенням соціальних норм та цінностей одним із учасників ситуації; реакція співрозмовника; зміна норм і цінностей (іноді навіть до зруйнування окремих норм) у двох різних напрямках: покращення чи погіршення відносин, що склалися раніше [7, с. 9]. У свою чергу Н. П. Волкова говорить, що динаміка конфлікту складається з трьох основних стадій: наростання, реалізація та згасання [2, с. 58].

Розглянемо динаміку конфлікту на такому прикладі: *«Вчителька на уроці української мови запитувала домашнє завдання. Учні по черзі зачитували свої речення. Коли черга дійшла до Дениса, то він прочитав речення з підручника. «А де твій зошит? Чому не виконав домашнє завдання?», — запитала вчителька. «Я виконав, але забув зошит вдома», — відповів хлопець. «Тільки не потрібно мені тут казки розповідати, двієчник! За урок ти отримувєш незадовільно». Хлопець почав сперечатися з учителем, урок було зірвано». Наростання конфлікту почалося тоді, коли педагог запитав у хлопця, чому той не виконав домашнє завдання, але навіть не вислухав його пояснень. Реалізація — вчитель називає учня двієчником та ставить йому погану оцінку, той у свою чергу починає сперечатися. Як результат — урок зірвано, стосунки між учасниками конфлікту зіпсувалися (тобто згасання конфлікту).*

А. О. Лобанов пропонує такі шляхи подолання конфлікту:

- 1) виявлення конфлікту — тобто з'ясування його сутності;
- 2) аналіз особливостей перебігу та розвитку конфлікту;
- 3) безпосереднє розв'язання конфлікту [4, с. 153—154].

Для розв'язання конфліктних ситуацій педагогу необхідно мати достатні знання з психології і педагогіки, вміння спілкуватися з певними віковими категоріями учнів, володіти знаннями індивідуальних особливостей суб'єктів конфліктної ситуації, мати витримку, бути емоційно стриманою людиною. І обов'язково кожен повинен пам'ятати, що попередити виникнення конфлікту легше, ніж потім гідно вийти з нього.

Перспективу дослідження вбачаємо в подальшому опрацюванні педагогічних мовленнєвих конфліктів, аналізі шляхів їх вирішення.

1. Бричок С. Б. Сутність і зміст процесу педагогічної взаємодії: особистісно орієнтований вимір / С. Б. Бричок // Педагогічний дискурс: Зб. наук. праць. — Хмельницький, 2007. — Вип. 2. — С. 32—35.
2. Волкова Н. П. Педагогічні комунікації: Навч. посібник / Дніпропетр. нац. унів. / Н. П. Волкова. — Дніпропетровськ: РВВ ДНУ, 2002. — 92 с.
3. Конфліктологія / Л. М. Герасіна, М. І. Панов, Н. П. Осипова та ін. — Харків: Право, 2002. — 256 с.
4. Лобанов А. А. Основы профессионально-педагогического общения: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / А. А. Лобанов. — М.: ИЦ Академия, 2002. — 192 с.
5. Локарева Г. В. та ін. Педагогічне спілкування: (Науково-методичний посібник) / Г. В. Локарева, Л. І. Міщик, О. О. Почерніна; [МОН України]. — Запоріжжя: ЗДУ, 2000. — 154 с.
6. Рябокінь Н. Мовленнєві акти негативної реакції як чинники конфлікту / Н. Рябокінь. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/>
7. Чернышев О. С. Практикум по решению конфликтных педагогических ситуаций: Учеб. пособие / А. С. Чернышев. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Изд-во Моск. психолого-социального ин-та; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2010. — 192 с.

О. Н. Спивак

РЕЧЕВОЙ КОНФЛИКТ: СТРУКТУРА И ДИНАМИКА

Статья посвящена анализу структуры и динамики конфликтных ситуаций, выявлению осложнений, которые способствуют возникновению конфликтов в педагогической ситуации.

Ключевые слова: конфликт, конфликтная ситуация, структура конфликта, динамика конфликта.

O. N. Spivak

SPEECH CONFLICT: STRUCTURE AND DYNAMIC

The article is dedicated to the analysis of the structure and the dynamic of some conflict situations, the detection of complications that cause conflicts.

Key words: conflict, conflict situation, the structure of conflict, the dynamic of conflict.

УДК 811.111'373.22'23

Г. В. ТКАЧЕНКО

РЕАЛІЗАЦІЯ РІЗНИХ СКРИПТІВ У МЕНТАЛЬНОМУ ЛЕКСИКОНІ

У статті досліджено реалізацію всіх типів скриптів, наявних у ментальному лексиконі індивіда, на матеріалі англійських хремотонімів за результатами асоціативного ономастичного експерименту.

Ключові слова: когнітивна ономастика, ментальний лексикон, скрипт, фрейм, хремотонім.

Знання, які отримує людина і зберігає в пам'яті, є відображенням навколишнього світу. Не можна точно зобразити, як людина мислить, які структури знання використовує, яким чином ці структури репрезентуються у свідомості та як корелюють між собою. Метою нашої розвідки є розгляд питання репрезентації когнітивних структур та реалізації різних типів скриптів у ментальному лексиконі індивіда. Актуальність порушеної проблеми полягає в потребі вивчення когнітивних структур організації хремотонімної лексики, зокрема скриптів. Об'єктом дослідження були обрані хремотоніми-концепти, які структурують скрипти певного типу. Матеріалом дослідження є словники, енциклопедії, довідники та Інтернет-ресурси, художні тексти американських та британських авторів, зокрема фантастичного жанру.

У свідомості індивіда постійно відбувається обробка даних, отриманих ззовні, отже виникає необхідність у ментальній репрезентації власних назв різних типів об'єктів, зокрема хремотоні-

мів. Власні назви предметів у ментальному лексиконі людини вважаємо складовою індивідуального хрематонімного фрейму. Він є частиною загальнономовного фрейму, кожна ланка якого репрезентує індивідуальну свідомість, що поєднується із загальнономовною свідомістю та відображає картину світу певної культури. Усі хрематоніми, пізнані людиною в процесі життєдіяльності, є складником індивідуального хрематонімного фрейму. За допомогою методик асоціативного відтворення слова ми спроможні зареєструвати більш частотні прояви, ядро, основу, які й будуть формувати і утворювати ментальний лексичний світ — ментальний лексикон людини.

З урахуванням останніх тенденцій розвитку ономастики, а саме з позицій когнітивної ономастики, яка вивчає функціонування онімів у ментальному лексиконі носіїв мови, можемо розподілити всі хрематоніми за ступенем організації їх у ментальному лексиконі окремого індивіда на три скрипти, як було вперше запропоновано О. Ю. Карпенко [5, с. 131—136]: 1) узуальні (історичні або реальні), які дійсно існували або існують, ті, що оточують нас. Їх можна побачити в музеях, на експозиціях та в приватних колекціях (*the Coronation Chair*); 2) віртуальні (вигадані), які створені фантазією людини. Ці приклади можна знайти в літературних творах, кінофільмах та комп'ютерних іграх (*the Philosopher's Stone*); 3) сакральні (напівреальні, напіввигадані), що відносяться до священного, релігійного або що сприймаються як священні (*the Tree of Knowledge*).

«При «читанні» скриптів віртуальні репрезентації подій ментально реконструюються з їхніх описів», забезпечуючи адекватний вибір хрематоніма-концепта, та «інтерпретуються як моделі для стимуляції в продукуванні реальних подій» [10, с. 197], згідно з якими, за допомогою асоціацій, відбувається створення чи пошук хрематоніма-концепта та розташування його у відповідному місці. Ці дві операції дають можливість визначити окремі якості побудови ментального лексикона індивіда та зафіксувати їх за допомогою проведення асоціативного експерименту при продукуванні отриманих асоціативних реакцій.

Узуальний скрипт містить реальні хрематоніми, що дійсно були наявні в об'єктивній реальності: *St. George's Cross, Z Grill Stamp, King George IV State Diadem*. Скрипт такого типу реєструє власні назви предметів, які насправді увійшли в історію раніше або існують тепер. Інформацію про них ми можемо знайти скоріше в словниках, довідниках, енциклопедіях, вони з'являються в засобах масової інформації. Реальними предметами ми вважаємо ті, що дійсно існували або існують, які увійшли як знакові в історію та які документально зафіксовані.

Віртуальний скрипт охоплює хрематоніми, які використані у творчій діяльності людини. Ці приклади можна знайти у творах жанру фентезі, в кінофільмах та комп'ютерних іграх: *the Philosopher's Stone, the Heart of Ahriman Talisman, the Tullmarin Bow*. Власне такі назви предметів не завжди можуть бути документально зафіксовані в словниках або енциклопедіях, тому що багато власних назв вилучено з літературних, переважно фантастичних творів, але «навіть у фантастичних творах автор спирається на діючі ономастичні системи і норми» [3, с. 82]. Велика кількість останніх сконцентрована у відносно молодому жанрі фантастики, а саме у фентезі як його жанровому різновиді, що виник у ХХ ст. Твори цього жанру до останнього часу практично не вивчалися, але з розвитком ономастології як самостійної науки дослідники почали звертати увагу і на нього. Відповідний жанр стає об'єктом лінгвістичного вивчення саме завдяки великій насиченості онімами, зокрема хрематонімами. Характерною рисою є той чинник, що, «утворюючи та описуючи нереальний світ, письменник-фантаст в той же час прагне бути переконливим» [4, с. 75], надаючи таким чином оніму можливість існувати реально.

Сакральний скрипт індивідуального хрематонімного фрейму має риси реального і віртуального скриптів, адже він охоплює хрематоніми як реальних, так і ірреальних предметів. За визначенням Ж. М. Аругюнової, «сакральне (від лат. «присвячене богам», «священне», «заборонене», «прокляте») — святе, священне, важлива світоглядна категорія, що виокремлює галузі буття та стану існуючого, які сприймаються свідомістю як принципово відмінні від повсякденної реальності та виключно цінні» [1, с. 392]. Цей скрипт репрезентує власні назви предметів, які згадуються в міфах, легендах, священних обрядах: *the True Cross, the Noah's Arch, The Holy Crown of Jesus Christ*, які сприймаються людиною як щось сакральне, священне [9, с. 63]. Сакральне дозволяє виокремити життєві норми, зрозуміти навколишній світ [11, с. 222]. Передбачаємо, що за результатами вільного асоціативного експерименту сакральний скрипт буде реалізовано міфонімами, біблійонімами, хрематонімами, що позначають релігійні атрибути, міфологічні цінності.

Варто зазначити, що ділянки скриптів у межах фреймів не є фіксованими. Хрематоніми одного типу скрипта можуть переходити в хрематоніми іншого, а іноді бути в той самий час притаманними обом типам. Таким чином, з'являються ще три види скриптів — мішані: віртуально-сакральний, сакральньо-узуальний і віртуально-узуальний [7, с. 85]. Зрозуміло, що реалізація останніх трьох типів скриптів відбувається рідко, в нетипових випадках.

Узуально-віртуальний скрипт відображає предмети, які реально існують, що стали об'єктами творчої діяльності людини. Художній світ переносить хрематонім узуального скрипту до сфери віртуального скрипту, робить його фіктивним, надає додаткові функції та характеристики. Хрематоніми даного скрипту позначають власні назви реальних предметів, використа-

них у художніх творах. Функцією хремотонімів цього типу є створення ілюзії реальності, адже «кожна реальність віртуальна» [8, с. 55]. Реально існуючі предмети, інформація про які зафіксована в енциклопедіях, словниках, довідниках, автор описує в художньому творі, таким чином зумовлює перехід хремотоніма з узуального у віртуальний скрипт: *the Skull Max, the Heart of the Ocean, the Leo Suitcase*.

Узуально-сакральний скрипт містить хремотоніми, що сприймаються людиною як сакралії, реалізує перехід власних назв реально існуючих предметів у сферу сакральності, де для однієї людини предмет сприймається як реальний, священний, а для іншої — як міфічний. Репрезентація цього типу скрипта залежить від «ідеологічної точки зору» [12, с. 97] людини, від її релігійних поглядів, світогляду: *Saint Edward's Crown, Imperial State Crown, the Mace*.

Сакральньо-віртуальний скрипт уміщує хремотоніми сакрального типу, які використані у творчій діяльності людини: в художніх творах, переважно в жанрі фентезі, в комп'ютерних іграх, в кіноіндустрії тощо — власні назви священних предметів, які реально існують у культурі індивіда: *the Holy Grail, the Excalibur*, «автор створює свій міфологічний простір у літературі» [7, с. 88—89]. «Віртуальний фентезі світ є уявним і нереальним, однак унаслідок функціонування у ньому традиційних концептів-міфологем, які визначають структуру давньоанглійської мовної концептуальної картини світу, він є відомим, знайомим, а тому й відносно реальним» [6, с. 15].

Таким чином, ментальний лексикон індивідуума має стільки онімних концептів, скільки власних назв він знає. Це і є його індивідуальним ономастиком, який об'єднується в декілька фреймів. «Між думкою і словом знаходяться складні структури свідомості, когнітивні структури (фрейми, сцени або сценарії)» [2, с. 68], такими структурами є мовленнєві та розумові процеси, «пов'язані з класифікацією досвіду людини та його категоризацією» [2, с. 68]. Знання, отримані в процесі життєвого досвіду, відбиваються у свідомості індивіда у вигляді концептів, які структурують скрипти й організуються фреймами.

Власні назви відіграють важливу роль в організації ментального лексикону індивідуума, тому що за кожною назвою стоїть не тільки значення, але і функціональна, енциклопедична та невербальна інформація, яка міститься у власному досвіді людини. Отже, скрипт — когнітивна структура, що забезпечує і допомагає реалізувати комунікативну ситуацію. Всі хремотоніми за ступенем реальності та ірреальності можемо умовно поділити на шість скриптів: узуальний, або реальний — репрезентує хремотоніми реального світу; віртуальний — репрезентує хремотоніми, які виникли у процесі творчої діяльності людини; сакральний — містить хремотоніми, які відносять до релігійної сфери буття людини; узуально-віртуальний — суміш реального і вигаданого світів, репрезентує реальні хремотоніми, які було використано у творах; сакральньо-узуальний — охоплює хремотоніми, буття яких є двостороннім і відображає реальні хремотоніми, які сприймаються як сакралії; сакральньо-віртуальний — репрезентує священні хремотоніми, про які було згадано у творчій діяльності людини.

1. Арутюнова Ж. М. Культурология: XX век: словарь. — СПб., 1997. — 428 с.
2. Борисенкова Л. М. Фрейм — Пропозиция — Предикация // Разноразрядные характеристики лексических единиц: Сборник науч. статей по материалам докл. и сообщ. конф. — Часть 4. Слово в тексте (Смоленск, 19—20 мая 2001 г.). — Смоленск: СГПУ, 2001. — С.67—73.
3. Калинин В. М. От литературной ономастики к поэтонимологии / В. М. Калинин // Ономастичні науки. — 2006. — № 1. — С. 81—89.
4. Калинин Е. А. Жанрообразующая роль онимов в научной фантастике // Питання сучасної ономастики: VII Всеукраїнська ономастична конф. (1—3 жовтня 1997 р.). — Дніпропетровськ, 1997.
5. Карпенко О. Ю. Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв: Дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.15 / Карпенко Олена Юріївна. — Одеса, 2006. — 416 с.
6. Колесник О. С. Мовні засоби відображення міфологічної картини світу: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі давньоанглійського епосу та сучасних британських художніх творів жанру фентезі): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «германські мови» / О. С. Колесник. — Київ, 2003. — 21 с.
7. Неклесова В. Ю. Когнітивна природа власних назв на позначення часу: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 — загальне мовознавство / Валерія Юріївна Неклесова. — Одеса, 2010. — 230 с.
8. Руднев В. П. Словарь культуры XX века / В. П. Руднев. — М.: Аграф, 1999. — 384 с.
9. Baldick C. The Concise Dictionary of Literary Terms / C. Baldick. — New York: Oxford University Press Ltd., 2006. — 187 p.
10. Langacker R. Investigations in Cognitive Grammar / R. Langacker. — Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 2009. — 396 p.
11. Scott A. Making Relicts Work / R. A. Scott // The Artful Mind. Cognitive Science and the Riddle Human Creativity: [ed. M. Turner]. — Oxford and New York: Oxford University Press Inc., 2006. — P. 211—223.

А. В. Ткаченко

РЕАЛИЗАЦИЯ РАЗНЫХ СКРИПТОВ В МЕНТАЛЬНОМ ЛЕКСИКОНЕ

В статье исследуется реализация всех типов скриптов в ментальном лексиконе индивида на материале английских хремотонимов по результатам ассоциативного ономастического эксперимента.

Ключевые слова: когнитивная ономастика, ментальный лексикон, скрипт, фрейм, хремотоним.

A. V. Tkachenko

REALIZATION OF DIFFERENT SCRIPTS IN MENTAL LEXICON

The article researches the realization of scripts of all types in individual mental lexicon based on English proper names according to the results of associative onomastic experiment.

Key words: cognitive onomastics, frame, mental lexicon, proper name, script.

УДК [811.111+811.161.2]’23’373.2—139

В. Ю. НЕКЛЕСОВА

ВІРТУАЛЬНИЙ СКРИПТ ЯК ЧАСТИНА ОСОБИСТІСНОЇ ХРОНОЛОГІЇ (за даними асоціативного експерименту)

У статті проводиться аналіз даних ономастичного асоціативного експерименту. Увага приділяється опису онімів-стимулів, що актуалізують віртуальний скрипт.

Ключові слова: хрононім, асоціативний експеримент, віртуальний скрипт.

Дослідження онімів має давні традиції у лінгвістиці. Проте деякі розряди онімів тільки починають привертати увагу науковців [2; 4; 6; 9]. Проблема відображення онімів у мовленнєвій свідомості лише розробляється невеликим колом лінгвістів.

Асоціації відіграють центральну роль у дослідженні мислення, пам'яті, процесів сприйняття інформації та у вивченні уявлень про навколишній світ. Асоціація — «це зв'язок між стимулом та відгуком» [10, с. 101], який формується «на підставі умовного рефлексу суб'єктивного реагування на відповідні стимули» [8, с. 235] та продукується «без вагань або внутрішньої цензури» [15, с. 56]. На думку Р. Ленекера, семантичні структури пов'язані з когнітивними доменами, під чим він розуміє будь-який тип концептуалізації: чуттєвий досвід, концепт чи мережу концептуальних конструкцій [13, с. 31].

У ході нашого експерименту асоціація є першим словом, що спало на думку реципієнта. Звичайно, ми апріорі вважаємо, що опитувані чітко виконували наші інструкції і не намагались виділитися за допомогою якихось дивних відповідей. Інакше, «психологічно пов'язані деталі, які спадають на думку» [11, с. 41], не будуть автентичними, а лише штучно створеними.

Концептуальна структура, яка викликається з пам'яті для того, щоб зрозуміти вислови, — скрипт — має елементи, які мовець очікує почути або побачити [14, с. 77]. Прототипічна послідовність подій — скрипт, люди не формують абстрактні уявлення про знайому їм черговість подій [12, с. 36].

Існує три види скриптів: віртуальний, узуальний, сакральний [3, с. 132]. Предметом даного дослідження є віртуальний скрипт. Поняття віртуальності розуміється найчастіше як те, що стосується новітніх технологій. Отже, віртуальністю ми називаємо світ Інтернету, комп'ютерних ігор. Але це поняття є ширшим, воно, на нашу думку, охоплює все, що вигадав людський мозок протягом століть, адже комп'ютер — це лише надбання кінця ХХ століття. Віртуальний скрипт реалізується у вигаданих, альтернативних, можливих світах.

Найчастіше під дію віртуального скрипту підпадають хрононіми, які взято з реального життя та використано у творчій діяльності людини. У першому колі ментального лексикону людини завжди є місце для творчих надбань цивілізації. Однак в одних це визнані світові шедеври, а в інших це сумнівні ток-шоу. У першому колі респондентів опинилися такі хрононіми: *Оскар*, *Новий рік*, *2001: Космічна Одиссея*. Наявність першого стимулу пояснюється впливом та поширенням американського способу життя та світогляду на культурні традиції всієї земної кулі. Цінності суспільства США все частіше стають своєрідним еталоном, взірцем для багатьох народів Європи та Азії. Не оминули цього і наші респонденти.

Присутність хрононіму *Новий рік* в особистісній хронології опитуваних є очікуваним результатом. Це свято є знаковим для багатьох людей; не дивно, що це відобразилося у творчій діяльності, насамперед пісенній.

Оскар 127/77/21/16/0 Власні назви вказують на акторів та фільми, які отримали цю премію або номінувалися на неї: «*Аватар*», *Бред Пітт*. Ця власна назва стала «соціальним знаком, почала працювати на породження ідеологічного фантома» [2, с. 7]. Емоційні сценарії вказують на престижність цього заходу. Оскар вже не просто церемонія вручення нагород,

це — успіх у кар'єрі будь-якого актора, і навіть більше — це частина *dolce vita*, солодкого життя.

Новий рік 146/72/10/6/2 Простежуються дві лінії семантичного гештальту «традиція»: обов'язкові (*мандарини* (8), *подарунки* (8)) та бажані (*млинчики з червоною ікрою*). Оними, присутні у нашому словнику, є загально визнаними символами та невід'ємними властивостями свята. Наявність асоціату *олів'є* (5) свідчить про широку популярність і навіть традиційність цієї страви. Однак від оригінального дореволюційного рецепту у ньому мало чого залишилось, і офіційно цей салат називається «Зимовий».

Реакція *Дід Мороз* є поодиноким, скоріш за все, його сприймають як персонаж дитячого свята, проте респонденти вже вийшли з цього віку. Реакція *Abba* — відсилання до їх пісні-хіта про Новий Рік, яка є одним з небагатьох «гімнів» свята. Сюди ж відносимо і уривок цитати з пісні «Новогодняя» групи «Дискотека Авария»: *...до нас мчить* (рос. *...к нам мчится*). Реакція *Юліанський календар* — прояв знань, які розкривають частину енциклопедичної картини світу. Не можна із впевненістю стверджувати, що художній фільм «*Іронія долі, або з легкого парю*» (2) є символом цього свята у нового покоління, скоріш за все він сприймається як обов'язковий атрибут для старшого покоління.

Реалізація сакрального скрипту зумовлена асоціатом *ялинка* як символом Нового року. Реакція *ялинка* (22) є найуживанішою, як і у стимула *Різдво*. Дерево у легендах є сакральним центром світу [1, с. 17], як символ свята має древні традиції, що простежуються в багатьох народів світу, навіть таких віддалених темпорально і локально, як єгиптяни та кельти. Цей онім є символом циклічності, він відкриває і водночас замикає цикл.

Взагалі найбільшу частину ментального лексикону займає універсальний скрипт, дія віртуального скрипту є не дуже впливовою. Це, на нашу думку, є відображенням взаємозв'язку внутрішнього світу людини з соціумом. Універсальний скрипт містить культурні константи, у випадку хрононімії лексики це не тільки спільна хронологія на базі культурно обраних засобів виміру часу як, скажімо, календар або годинник, а й усвідомлення спільного минулого, теперішнього та майбутнього. Дотримуючись звичаїв праотців та передаючи їх своїм нащадкам, людина намагається подолати обмеження життя одного індивіда за допомогою приєднання до соціуму, етнічної єдності. Особистість усвідомлює себе частиною чогось більшого і на основі всього цього будує свій глибоко інтимний світ та ментальний лексикон.

2001: *Космічна Одиссея* 116/60/31/15/0 Сучасні респонденти сприймають його взагалі як *ідеонім*. Загальний характер реакцій має декілька рівнів: давньогрецька культура, новий та найновіший час.

Сам онім *Одиссея* став неодмінно символізувати подорож та пригоди. У словнику конотативних онімів Є. С. Отін фіксує таке значення «блукання, повні пригод; мандрівка, поїздка, сполучені з переборюванням великих труднощів» [5, с. 331].

Письменник А. Кларк ввів нове поняття космічної Одиссеї. Фільм, знятий відомим кінорежисером С. Кубриком, сприяв поширенню цієї назви, укоріненню у знаннях; зараз однойменний фільм вважається культовим, тобто є одним із тих фільмів, що багато видань обов'язково рекомендують подивитися. З цим фактом пов'язані такі асоціати: *космічний корабель, експедиція*. Вони були об'єднані під назвою, яка добре відображає їх сутність: *космічний Одиссей*, людина, яка вирушила у глибини космосу, у незвідане. Онімичні лемми *полоти НАСА, Гомер* (3), *Артур Кларк* вказують на інтертекстуальний характер світової культури, є відображенням неперервності розвитку та створення нових культурних понять. Міфологічні сюжети і мотиви стали активно використовуватися у змісті художніх творів, що є відображенням «неоміфологічної свідомості» [7, с. 184].

Як жанр наукова фантастика тісно зрослася з таким поняттям, як подорож до зірок та інших планет; отже, цілий комплекс асоціацій вказує на це: *космічний корабель* (5), *Теорія струн*.

Онім є безперечним породженням віртуального скрипту. У масовій свідомості сплелися два творіння: «Одиссея» та «Іліада» — як зразки подорожей. Адже обидві поеми пов'язані подіями Троянської війни і завдяки стандартизації освіти стали обов'язковими для вивчення як здобуток та культурна спадщина всього людства. Асоціації до «Одиссеї»: *Гомер, Одиссей, війна, епопея, Каліпсо, мандрівка, мандрівка Одиссея, минуле, пригода, пригоди Ясона та аргонавтів, Улісс* (латинізована форма Одиссея). До «Іліади»: *Гомер, Одиссей, війна, епопея, мандрівка, мандрівка Одиссея, минуле, пригода, пригоди Ясона та аргонавтів, Улісс*. Як бачимо, найчастіше вони збігаються.

Накладання кількох шарів віртуального скрипту зумовлюють циклічність оніму: *космічний Одиссей*. З початком ери космічних досліджень науковці взяли за зразок назви, що вже існують у культурі; так трапилось із космонімами та астрономіями раніше. Тепер кампанії, дослідження, експедиції також носять конотовані назви: у заголовках статей (рос. *Космическая одиссея 2011: коммерциализация космоса*), у науковій діяльності (дослідницька програма НАСА, англ. *Odyssey Space Research LLC*, університетська програма рос. *Космическая одиссея*).

Згідно з даними ономастичного асоціативного експерименту, у найближчому колі носіїв ментального лексикону присутні власні назви віртуального скрипту, які є віддзеркаленням масової когнітивної мережі — культури. Кількість власних назв становить 22 % від загальної кількості назв першого кола індивідуального ментального лексикону, що є свідченням їх вагомої ролі у формуванні особистісної хронології на тлі загальної картини світу.

Витяг із зразка асоціативного словничка хрононімів

У словниковій статті перша цифра позначає загальну кількість реакцій, друга цифра позначає кількість різних реакцій, третя — кількість онімних реакцій взагалі, четверта — кількість різних власних назв, що увійшли до складу відповідей, п'ята — кількість відмов.

2001: *Космічна Одиссея* 116/60/31/15/0

фільм 18, «*Зоряні війни*» 8, космос 7, кіно 6, космічний корабель 5, фантастика 5, *Всесвіт* 3, *Гомер* 3, зірки 3, корабель 3, *Одиссей* 3, пригода 2, роман 2, sci-fi 2, апарат, *Артур Кларк*, білі костюми, війна, жіночого роду, давай, захоплення, експедиція, епопея, *Іліада*, інопланетяни, інтерес, *Калінсо*, капітан *Блад*, кінематограф, класика, комп'ютер усіх вбив і сам боявся помирати (зміст), космічне явище, космічний *Одиссей*, *КУБРИК!!!*; мабуть назва космічного корабля, мандрівка, мандрівка *Одиссея*, минуле, наукова фантастика, нісенітниця, *НЛО*, передача, пізнання, політ, польоти *НАСА*, пригоди *Ясона* та аргонавтів, ракета, розповідь, серіал, слід дістати стару енциклопедію, спецефекти, *Стенлі Кубрик*, телевізор, *Теорія струн*, техніка, технології, *Улісс*, черговий супутник?; *Pandora*, science-fiction, ship.

Новий рік 146/72/10/6/2

ялинка 22, свято 10, мандарини 8, подарунки 8, сніг 6, *Олів'є* 5, 31 грудня 4, нове життя 3, сім'я 3, іграшки 2, «*Іронія долі*» 2, куранти 2, привід 2, салют 2, шампанське 2, 1 січня, алкоголь, апельсини, бджілки у душі, бенгальські свічки, бенкет, весело, веселощі, вечеря о 20.00, вихідний, вогні, гараж, головний біль, голосно, грудень, дід *Мороз*, дім,...до нас мчить, друзі, зелений колір, зима, зміни, знову, келихи шампанського, літо, млинчики з червоною ікрою, ніч разом, ностальгія, нудота, очікування дива, п'ятника, північ (12 ночі), підготовка, початок, президент, прикраси, радість, сімейне тепло, салат, скоро, смуток, спиртне, стукіт годинника, телевізор, УРА!!!; феєрверк, чекаю на 2012, *Червона площа*, щастя, *Юліанський календар*, ялинки-вбивці, ялинкові шари, *Abba*, happy, home, *New Year Tree*.

Оскар 127/77/21/16/0

нагорода 10, статуетка 9, фільми 7, червона доріжка 7, кіно 5, сукні 4, зірки 3, золота статуетка 3, премія 3, церемонія нагороди 3, red carpet 3, вечірня сукня 2, еліта 2, номінація 2, церемонія вручення *Оскара* 2, церемонія 2, т, «*Аватар*», «*Аватар*». Не вважаю вибір гідним; «*Аватарові*» дадуть, мабуть?; академія магії, актери, божевілья, *Бред Пітт*, *Брюс Уїлліс*, відомі, «*Володар кілець*», гарні наряди, «*Гей, Арнольд*», *Джордж Клуні*, добрий фільм, дядечко, дядько, дядько *Оскар*, завіса, запах кориці, золота людина з мечем, золотий приз, золото, кіноіндустрія, кінопремія у США, кінофестиваль, комерційне кіно, конкурс, краще б не бачити, *Луї де Фюнес*, люди, мейнстрім, мені не буде, найкращі, нескінчене нагородження, несправедливе нагородження, *Одрі Хепберн*, *Оскар Уайльд*, ось це добре, перемога, погані фільми, подяки, посмішка, слава, сцена, телевізор, «*Титанік*», *Уайльд*, у статуетці немає золота, фільм «*Шоколад*», *Хеллі Беррі* стала першою темношкірою актрисою, яка получила; церемонія нагородження в області кінематографії, чекання, червона килимова доріжка, червоний килим, щорічна церемонія, سینема, *Nicole Kidman*, *Penelope Cruz*, «*Thank you*».

1. Душечкина Е. В. Русская ёлка: История, мифология, литература / Е. В. Душечкина. — СПб.: Норинт, 2002. — 416 с.

2. Исупов К. Г. Имя / К. Г. Исупов // Ономастичні науки. — 2008. — № 2. — С. 6—8.

3. Карпенко О. Ю. Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв: Дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.15 / Карпенко Олена Юріївна. — Одеса, 2006. — 416 с.

4. Неклесова В. Ю. Скрипт і сценарій як структури репрезентації знань / В. Ю. Неклесова // Україністика: нові імена в науці: зб. статей за матеріалами II Всеукраїнської наук.-практ. конф. студентів і молодих науковців. — Горлівка, 2009. — С. 36—38.

5. Отин Е. С. Словарь коннотативных собственных имён / Е. С. Отин. — [3-е изд., перераб. и доп.]. — Донецк: Юго-Восток Лтд., 2010. — 518 с.

6. Реммер С. А. Хрононимы как особый разряд собственных имён: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / Реммер Сергей Андреевич. — Донецк, 2005. — 185 с.

7. Руднев В. П. Словарь культуры XX века / В. П. Руднев. — М.: Аграф, 1999. — 384 с.

8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник / О. О. Селіванова. — Полтава: Довкілля-К, 2008. — 712 с.

9. Чжоу Шао Бо. Номинация отрезков времени в разноструктурных онимических пространствах: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / Чжоу Шао Бо. — Донецк, 2003. — 252 с.

10. Bussman H. Routledge Dictionary of Language and Linguistics / H. Bussman; [transl. and ed. by G. Trauth and K. Kazzazi.]. — London and New York: Taylor and Francis e-Library, 2006. — 1304 p.

ПИТАННЯ КОМУНІКАТИВІСТИКИ ТА КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

11. *Crystal D.* A Dictionary of Linguistics and Phonetics / D. Crystal. — [6th ed.]. — Hong Kong: Blackwell Publishing, 2008. — 530 p.
12. *Gibbs R. W. Jr.* Prototypes in Dynamic Meaning Construal / Gibbs R. W. Jr. // *Cognitive Poetics in Practice*. — London, New York: Taylor & Francis e-Library, 2003. — P. 27—40.
13. *Langacker R.* Cognitive Grammar / R. Langacker // *Cognitive Linguistics: Basic Readings*. — Berlin: Walter de Gruyter, 2006. — P. 29—68.
14. *Stockwell P.* Cognitive Poetics: An Introduction / Stockwell P. — London, New York: Taylor and Francis e-Library, 2005. — 193 p.
15. *The Cambridge Dictionary of Psychology* / [ed. D. Matsumoto]. — New York: Cambridge University Press, 2009. — 587 p.

V. Y. Neklesova

VIRTUAL SCRIPT AS A PART OF PERSONAL CHRONOLOGY (based on data of the associative experiment)

The article deals with the analysis of the data of the onomastic associative experiment. The focus of the article is the description of the personal names that represent the virtual script.

Key words: chrononym, associative experiment, virtual script.

В. Ю. Неклесова

ВИРТУАЛЬНЫЙ СКРИПТ КАК ЧАСТЬ ЛИЧНОСТНОЙ ХРОНОЛОГИИ (по данным ассоциативного эксперимента)

В статье проведён анализ данных ономастического ассоциативного эксперимента. В центре внимания — описание онимов стимулов, которые актуализируют виртуальный скрипт.

Ключевые слова: хрононим, ассоциативный эксперимент, виртуальный скрипт.

А. Б. БУШЕВ

**ОБЩНОСТЬ КОНЦЕПТОСФЕР СЛАВЯНСКИХ НАРОДОВ:
ПОЭЗИЯ СЛАВЯНСКИХ СТРАН**

Статья демонстрирует общность концептов и тем славянской поэзии, что указывает на жизненность идеи славянского единства в новых геополитических реалиях Европы XXI века.

Ключевые слова: современная славянская поэзия, славистика, концепты.

Примечание: в словах латинской графики автором исключены диакритические значки.

В данной статье рассматривается концептосфера поэзий славянских стран в аспекте общеславянского единства. Поставлены задачи рассмотреть на примерах тематизм и концептосферу поэзий славянских стран, представленных в антологии «Из века в век».

В 2011 году Россия вновь принимала международный поэтический фестиваль славянской поэзии «Поющие письма». Как и в былые годы, состоялись выступления поэтов из славянских стран, презентации книг антологии славянской поэзии серии «Из века в век», выступления учёных литературоведов и переводоведов, переводческие мастер-классы, концерты, поездки и много других мероприятий.

В рамках предшествующих фестивалей были представлены стихи поэтов славянских стран. Так, иностранными участниками Второго фестиваля, который прошёл в Твери в 2010 году, были Радомир Андрич (Сербия), Ристо Василевский (Македония), Нико Графенауэр (Словения), Горан Джорджевич (Сербия), Милан Есих (Словения), Петро Засенко (Украина), Ярослав Кованда (Чехия), Алесь Кожедуб (Белоруссия), Зоран Костич (Сербия), Виталий Крикуненко (Украина), Милутин Мичович (Черногория), Владимир Некляев (Белоруссия), Борис А. Новак (Словения), Элка Няголова (Болгария), Надя Погова (Болгария), Андреа Радулович (Черногория), Братислав Ташковский (Македония), Михаил Хабай (Словакия), Фикрет Цацан (Хорватия), Андрей Червенияк (Словакия). Сами имена и география участников свидетельствуют о славянском единстве.

За последние несколько лет в Твери было представлено десять книг из серии «Славянская поэзия XX—XXI веков». Последнему, польскому тому, начиная с 2002 года, предшествовало издание двуязычных поэтических антологий других славянских народов: македонской, сербской, белорусской, украинской, чешской, болгарской, словацкой, хорватской поэзии... Первый том славянской поэтической антологии появился в 2002 году. И неслучайно издание было решено начать с македонского тома, ибо македонцы, при всей сложности вопроса, имеют наибольшее отношение к святым Кириллу и Мефодию — их подарила миру именно македонская земля. Книжки этой поэтической серии появляются при поддержке союзов писателей славянских стран, учёных-филологов наших стран, переводчиков, поэтов, при поддержке Министерства культуры и массовых коммуникаций РФ, Федерального агентства по культуре и кинематографии в рамках празднования дней славянской письменности и культуры, а сам фестиваль «Поющие письма» проводится в Твери в третий раз.

Автор проекта фестиваля и председатель редколлегии антологии, переводчик и составитель, почётный член союзов писателей Сербии, Македонии и Черногории Сергей Николаевич Гловюк — постоянный творческий мотор праздника. «Я искренне верю, что бережно собранное поэтическое наследие славянских народов послужит их сближению и лучшему взаимопониманию и в настоящем, и в будущем», — таков лейтмотив деятельности редактора серии.

Атмосферу праздников задают музыкальные выступления, выступления гостей и послы славянских стран, а подлинной жемчужиной является чтение поэтами из Македонии, Сербии, Болгарии, Хорватии, Польши, России, Черногории своих и чужих стихов. И музыка славянского стиха, и пластика славянской речи, и знакомые всем славянские корни слов, и менталитет и образ мыслей славян — всё роднит нас и настраивает на общую волну. Общего у нас много. Общее у нас слово. И слово традиционно много значит. Родство наших языков, душ ни у кого не вызывает сомнения, нас роднит и общая история. Как сказано С. Гловюком, при поразительном разнообразии, разномыслии и разном историческом опыте славян от самоидентификации таковыми никто никогда не отказывался, несмотря на все исторические коллизии.

Перед собравшимися в прошлые годы выступали македонские поэты Гане Тодоровский, Братислав Ташковский, серб Радомир Андрич, болгарский поэт Димитр Христов. Польские, хорватские поэты также читали свои стихи. Что немаловажно — всё было представлено на родном, а затем на русском языке — в билингвальном формате. Это возможность и оценить нюансы

смысловой картины, и насладиться звучанием славянской речи, и услышать мелодику стиха. Так, во время памятной презентации словенского тома антологии в 2008 году в библиотеке им. М. Горького выступали поэты из Словении Нико Графенауэр и Алойз Ихан, их российские переводчики. Стихи словенских поэтов читали Симон Добравец, Жанна Перковская, другие участники вечера. Жалко, что не приехали приглашенные поэты из Белоруссии и Украины. Однако были прочитаны стихи Лины Костенко и Евгении Янищиц.

«Веселье», «невеликий», «новый», «праздную», «люблю», «образ», «пепел», «поминаю», «любезный», «единый», «сила», «срам», «страх», «помогать», «благодать», «снег», «смех» — список узнаваемых славянских слов может быть продолжен до бесконечности. Это важнейшие понятия славян, концепты нашей культуры. Кириллица воплощает систему универсальных кодов славян, но таковы же и славянские корни, которые в силу исторической судьбы западнославянских народов написаны латиницей.

Издательская же работа продолжается. В этой серии подготовлен том поэзии Польши, параллельно возник замысел поэтической антологии народов кириллической азбуки. Второй том из этой серии был также презентован в библиотеке им. Горького. Он посвящён башкирской поэзии. В сборниках серии «Из века в век», по меткому выражению переводчика В. Куприянова, представлен путь поэзии славян за одну еще не оконченную человеческую жизнь. Это поэзия, случившаяся на нашем веку.

При детальном знакомстве с изданными антологиями нетрудно заметить, что даже в славянских языках латинской графики легко, без труда определяется решающее значимое количество общеславянских корней — концептов единого общеславянского фонда культуры, позволяющего понимать славянскую поэзию без перевода.

Посмотрим на знакомые корни общеславянского фонда слов в чешском языке и поэзии: *mraz, mesic, srdce, vino, cervene, duse, mlceni, slov, vzletl, ziv, vecnosti, bezmerna, na cele, propast, lyra...* Мы без труда расшифровываем родные слова: мороз, месяц, сердце, алые (червонные), душа, молчание, слов, взлетел бы, жив, вечности, безмерна, на челе, пропасть, лира...

Глаголы *pismet, myslet, ze rozumim* тотчас же понятны русскому: *пишете, понимаю, ду-мать...* Общеславянские концепты *ocim, telo, tma, den, domu* — это ведь такие знакомые русским слова *очи, тело, врат, день, домой, руку — рука, prostorem, sladky, mrtve ne budime* — *пространство, сладкий, мёртвых не разбудим*. Славянскому миру понятно без перевода *mlekat vina, vecere, snehu, zima, usta, trava, sveta, krasa, leto, prach, nebe, dar, v dome, radost*.

Справедливым было бы считать, что на то мы и объединены славянской судьбой наших языков, чтобы понимать без перевода:

Vzduch mi protokal mezi prsty — воздух протек между перстами, между пальцами.

A Leto me vtahlo do rozpalenych ulic mesta — лето втянуло меня в горячие улицы города.

Чешская поэзия интровертна, самодостаточна, иронична. Это урбанистическая поэзия, поэзия рисунка. Ей, как и всякой европейской поэзии, свойственен авангардный язык, поиск. Вообще, поэзии славянских народов разные: так, говорят о рефлексивной минорной словенской поэзии, об одной из самых значительных в мировой польской поэзии.

Подборка стихов польских поэтов посвящена в журнале 2010 года памяти погибших в авиакатастрофе под Смоленском. 10 апреля 2010 года — Ярослав Ивашкевич, Вислава Шимборская, Збигнев Херберт, Роман Сливоник, Богдан Дроздовский, Уршула Козел, Ежи Харасымович, Анджей Бартынский...

А посмотрим, например, на музыку словацкого стиха

*Al dokazes lasku
Opisat slovami
Laska sa do slov
Uvaznit neda.*

Это стихи современного словацкого поэта Штефана Храпы, понятные без перевода «Если можешь любовь описать словами, все оттенки её... Любовь невозможно упрятать в тюрьму слов». *Просим, человек, надежда, сердце* — как в унисон звучат наши слова со словацкими *prosite, cloveku, nadej, srdcu*. Понятно без лишних объяснений: *celym svetom* — *это же целым светом, целым миром*. Посмотрим на общеславянские слова в словацком и русском языках: *века, срastись, слепота, волосы, первый, близко, навсегда, снег, свет, взор, ласка, книга, слово, дети, робить, главы, басни, слезы, обратить, солнечный, радость...*

Общая у нас и история. Незаживающая косовская рана — печальный славянский опыт конца двадцатого века.

Так, словацкий поэт Павел Яник создает страшное стихотворение «Косово»:

*Горящий
Бумажный Гете
Молится
По-сербски*

*За четыре сотни мертвых детей
В каменных глазах Шиллера
Блестит слеза ртути
Это цыганский плач
По маленькому дому гонимых
На дне Адриатики
Кровь имеет искушающий цвет
Синеватого свечения неба,
С которого она падает
Легкая и сверкающая
Как спрей майского дождя
Чтобы удобрить раненую землю.*

Есть в наследии этого поэта стихотворения, посвящённые ласточкам, Пушкину — тоже явные знаки общности менталитетов славянских народов. И русские поэты слагают стихи о счастье и несчастье, о встрече, о слове, о пути-дороге, о птицах.

В 2007 году был издан том хорватской поэзии «Из века в век», и его участники и переводчики тоже были на тверской земле в гостях фестиваля славянской поэзии.

*Возникает гора, высокая,
Белая от снега, передо мною.
Гляжу на нее, а она говорит: поднимайся!
И я поднимаюсь.
Собираю снег.*

Эти стихи хорватского поэта Крешимира Багича «Подъём» имеют параллели в русской поэзии золотого и серебряного веков. Таков же поэтический восторг перед красотой Кавказа и Крыма, перед красотой гор, перед красотой горнего мира.

Приятно, что в двадцать первом веке тысячи русских смогли посетить Сербию, Хорватию, Черногорию, почувствовать славянский мир, выразить солидарность с народами многострадальной Югославии, которая стала полигоном распада многонационального государства.

И опять общее: то, что не нужно переводить: *gosti, strasno, brasno, voda, srce, pusta zvuke, glas, zavesa neba, zrnce, zvijezda*. Стоит только привыкнуть к необычной латинской графике славянских слов — так уж сложилась судьба этих славянских языков. Кстати, именно в хорватском языке долгое время существовала глаголица — как считают многие авторитеты, первая азбука, принесенная славянским народам моравскими просветителями.

Приятно отметить, что первый том антологии славянской поэзии связан с землей Кирилла и Мефодия — с древней Македонией. Вскоре появился и Болгарский том. История государства Болгария насчитывает 1300 лет: основанная в 681 году, Болгария менее чем за два века превращается в могущественное царство и центр христианской цивилизации в Восточной Европе. Великое дело братьев — святых Кирилла и Мефодия, созданная ими славянская азбука и письменность, крещение болгар дают возможность болгарам занять достойное место в европейской культурной и религиозной общности. Христианизация Восточной Европы — от Чехии и Моравии до степей Руси — была делом болгар.

Нет нужды говорить о том, что нам особенно дороги поэзия братских украинского и белорусского народов — народов Киевской Руси, трагически разделенного восточнославянского братства. Усилиями поэтов и литературоведов В. Г. Крикуненко и Л. Н. Тубиной, бывшими гостями фестиваля в Твери в 2010 году, созданы антологии поэзии этих стран. Здесь представлены имена как поэтов-классиков, так и поэтов последнего времени, среди которых должны быть названы Евгения Янищиц — белорусская поэтесса, трагически рано ушедшая из жизни, и Владимир Некляев, вошедший в клинч с белорусскими властями.

*Всматривайся в глаза вселенной,
Всматривайся в глаза себе...
Но прежде научись видеть красоту своего языка
В маленьких глазенках буквы і*

Это стихи самой юной участницы украинской антологии Катерины Калытко, которой было семь лет во время беловежских событий. Вот как они звучат по-украински:

*Подивися ув очі Всесвітові,
Подивися собі ув очі...
Але насамперед вчися бачити
Красу своєї мови
У маленьких оченятах літери «і»*

Понятно без перевода. По мнению многих исследователей украинской поэзии, последнюю сегодня характеризуют небывалое разнообразие и активный творческий поиск собственной укра-

инской идентичности в двадцать первом веке. Приятно отметить, что участниками антологии стали украинские поэты, проживающие сегодня вне пределов Украины, в том числе живущие в России.

Исследователям литературы и любителям поэзии интересно прочитать лирику представителей расстрелянного возрождения Украины, стихи представителей так называемого Станиславского (ивано-франковского) литературного авангарда, оценить размах поэтов украинского зарубежья. В эмиграции сформировались и сохранили родную украинскую речь такие поэты, как Василь Барка, Олег Зуевский, Эмма Андриевська, Богдан Бойчук, Богдан Рубчак, Вира Вовк, Юрий Тарнавский, Роман Бабовал и другие. Необычна судьба украинской поэтессы немецко-норвежско-ирландского происхождения, американки в нескольких поколениях Патриции Кылыны. Уже в зрелом возрасте, будучи женой поэта Юрия Тарнавского, она выучила украинский язык и стала писать на нём. Интересна Нью-йоркская группа украинских поэтов. По мнению авторитетного литературоведа и поэта В.Крикуненко, их творчество не ощущает влияния литературы страны поселения, наоборот, среди писателей Киева и Львова мы можем найти куда как больше имитаторов североамериканской поэзии.

В томе украинской поэзии представлено творчество украинских поэтов, которым муза диктовала стихи в мордовских, пермских лагерях, которые были подвергнуты репрессиям в годы советской власти. Интересны традиции новации украинского авангарда (Бу-ба-бу, новая де-генерация, девятидесятники, постдевятники). И везде ощущается в поэзии связь с традицией, с классикой — с вещим словом Шевченко, со стихами И. Франко, Л. Украинки, П. Грабовского. Вдумчивого читателя не может не привлечь осмысление чернобыльской трагедии в современной украинской поэзии.

Обозревая историю белорусской поэзии послевоенного времени, Л. Н. Турбина замечает, что испытаний у белорусского народа хватало в минувшем веке. В белорусской поэзии мощно прозвучало так называемое поколение начала шестидесятых годов, названное филологическим поколением. «Все мы из хат», — сказал об этом поколении Янка Сипаков. Все эти поэты были обожжены войной, все они высказывали новые идеи оттепели шестидесятых годов. В поколении белорусских поэтов-семидесятников выявляется много интересных, заслуживающих внимания имен — Сергей Законников, Геннадий Пашков, Алесь Рязанов, Владимир Некляев, Рыгор Семашкевич, Виктор Ярец, Юрка Голуб, Леонид Голубович, Нина Матяш, Таиса Бондарь, Раиса Боровикова, и конечно, безвременно погибшая Евгения Янищиц, которая вот так обращается в своих стихах к собственной матери:

*Мама, сею не жито я, сею не лён.
Но слова мои тоже льняные, ржаные
Благодарствуй
За твой голубой небосклон,
Благодарствуй за наши страданья земные.*

Василю Быкову посвящает поэт свое стихотворение «Обелиски»:

*Живём — как светлой памяти залог.
У каждого — далёко или близко —
есть на земле заветный уголок
С немеркнущей звездой обелиска.*

В. Некляев в своих стихах, посвящённых Людмиле, пишет:

*Не расслышу отклика мольбе,
Прокричав в провал глухой?
«Иисусе!»
Боже мой. Я плачу без тебя
Боже мой, и без тебя смеюсь я.*

Давайте посмотрим на эти хрестоматийные строки на белорусском языке:

*Не пачую водгуку у мальбе,
Пракрычу у прасцяг глухі
«Ісусе!»
Божа мой, я плачу без цябе,
Божа мой, я без цябе смяюся.*

Следующее поколение белорусских поэтов — это те, кто пришел в поэзию в конце восьмидесятых годов на высокой волне национального Адраджэння (Возрождения). Одной из тем белорусской поэзии становится Чернобыль.

В конце века в Беларуси появились новые поэтические голоса Алеся Пашкевича, Микола Вича, Алеся Туровича.

В 2008 году в Твери презентован словенский том поэзии. Что касается Словении, то впервые на протяжении многовекового исторического пути она обрела свою государственность лишь в 1991 году. После того, как прасловенское государство Карантания в VIII веке прекратило свое существование, словенцы находились в составе Священной Римской империи, империи Габсбургов, Австро-Венгрии, Королевства сербов, хорватов и словенцев, Социалистической Федеративной республики Югославия. Типичная судьба малых европейских народов, недаром кто-то из поэтов окрестил свою историю как европейское захоустье.

Словения председательствовала в Евросоюзе. По мнению словенского дипломата, она понимает роль славянских межкультурных связей. Ширится славянское измерение ЕС — членами Евросоюза стали Польша, Словения, Чехия, Болгария. Это уже не только западноевропейский, но и славянский Евросоюз. Общеизвестно, что отношения между славянскими народами, несмотря на разные периоды (от дружбы и братания до споров) — существенный фактор в Европе. Кроме того, в недавней истории именно славянским народам суждено было пережить катаклизмы двух мировых войн и социалистических экспериментов двадцатого века.

Всё это находит отражение в таком реактивном жанре как поэзия. Временные рамки антологии поэзии, представленной в сборнике, — последние шестьдесят лет: после окончания второй мировой войны и до входа в двадцать первый век. По мнению многих знатоков, в словенской поэзии отклик находит как социальное, так и бытийное, отражение как индивидуальной судьбы, так и судьбы народа, находят выброс колоссальное количество энергии народа, связь традиции и нарождающегося нового, национальный и общеславянский дух.

По мнению С.Гловюка, словенская поэзия второй половины XX века — это поэзия сосредоточенного, самоуглубленного поиска смыслов, поэзия рефлексивная и в большей части минорная, поэзия экзистенциальных тем (жизнь и смерть).

Среди лучших словенских поэтов, представленных в книге, следует назвать следующие имена: Иван Минатти, Цирил Злобец, Лойзе Кракар, Тоне Павчек, Дане Зайц, Грегор Стрниша, Каетан Кович, Светлана Макарович, Нико Графеннауэр, Томаж Шаламун, Тоне Кунтнер, Милан Есих, Борис А. Новак, Алойз Ихан и многие другие.

Кажется, что от имени всех словенских поэтов Янез Менарт декларирует (пер. С. Мнацакяна):

*На память спутникам моим
Я, переживший ту эпоху,
Оставляю назиданий дым
И память, что подобна вздоху:
Пора поднять на вечный щит,
Приметы рыцарства и веры:
Честь, благородство, чувство меры...
Пусть вечно благовест звучит,
Впечатанный в бессмертный камень:
Потомки, не сдавайтесь!
Амен!*

В стихах Андрея Розмана — Роз резонируют события совсем недавней истории (пер. Ж. Перковской):

*И вновь несчастные друг друга убивали,
Торговцы смертью торговали,
Цивилизация от страха обомлела,
Паниковала, цепенела.
В Европе хаос и упадок.
Тогда, чтоб навести порядок,
Как голубь мира, добрый и крылатый,
опять явился ей блок НАТО.*

Каждый из нас может вспомнить те драматические события, сотни репортажей, выступления наших учёных Е. Ю. Гуськовой, Н. А. Нарочницкой, Л. В. Ивашова, А. А. Язьковой в печати по балканским проблемам, демарш Е. М. Примакова.

Поэзии Марьяна Строяна присущи вечные мотивы (пер. А. Ермаковой):

*Но кануло мгновенье. Сгинул вечер.
И дня сосуд опорожнен до дна, —
и взгляд недвижных звезд тяжел и вечен,
И снега нового мерцает тишина.*

Поэтическая декларация звучит из уст Томажа Шаламуна (пер. Н. Эрвич):

*Если я, Томаж Шаламун, с голодухи подожду,
Значит, мы у черты, значит, плохи дела.
В листьях ивы играет луч.
А скот по домам бредет,
мальчик с кружкою молока*

*Спотыкается, тает снег,
как величествен каравай
И картинно гости пьяны.
Пронеси же робость, школяр,
словно хвою зимой сосна.
Да пригубим ночных равнин —
оторвемся и воспарим.*

Поэты славянских стран получают встречный творческий импульс на тверской земле. Македонский поэт Ристо Василевский написал такие стихи в память о посещении Ниловой пустыни:

*И над волнами
Иноком истовым
Храм на холме возвышается пристанью,
Духа пристанищем, русскости сгустком,
Это и есть Столобенская пустынь.
Именно этот
Остров Столобный
Выбрал для подвига
Нил преподобный.*

Черногорский поэт и философ Милутин Мичович написал нижеприведённые стихи по другому поводу:

*Старый дуб,
Выстоявший и проживший века,
Солнцу, взошедшему над кроной,
Рассказал о радостях земных дорог.*

Но кажется, будто это о славянском мире.

Современные проблемы славянской поэзии — и представление разномыслия и вольнодумства, и коммерциализация, и утрата литературоцентризма, и изменение читательского вкуса.

За залом в Горьковской библиотеке, на стенах которого появились портреты славянских просветителей, теперь закреплено название: Славянский зал. Во время последних встреч сколько добрых слов было сказано о черногорском гении Негриче. На стенах славянского зала прекрасно смотрятся портреты выдающихся людей славянского мира — Александра Пушкина, Адама Мицкевича, Петра Негоша, Тараса Шевченко, Янки Купалы.

Собирается славянский мир, вспоминая панславизм. Если посмотреть на новую карту Европы, то там много славянских стран.

Поэтический мир славян... О стремлении поэзии славянского мира быть услышанной свидетельствуют многочисленные встречи. Сегодня проводятся поэтические чтения во всем славянском мире, действуют крупные фестивальные площадки — это фестивали в Белграде, и Стружские вечера поэзии в Македонии, и Варшавская поэтическая осень, и Шевченковские дни на Украине, и Поэтический городской театр в черногорской Будве, и дни славянской письменности и культуры в России, и Смедеревская поэтическая осень в Сербии. Чего стоит Пушкинский праздник поэзии, который не чужд Тверской области, где есть замечательные места, названные тверским кабинетом поэта.

Нет нужды говорить о том, что такой фестиваль — это и повод вновь задуматься о судьбах русского языка, его геополитическом положении языка, объединяющего наши народы. Это и возрождение культурных связей и контактов, и популяризация поэтического слова братских славянских литератур. Неслучайно, в альманахе праздника 2010 г. опубликованы стихи А. С. Пушкина на многих славянских языках.

Звучащее поэтическое слово заставляет размышлять о многом, сохранить поэтическое наследие славянских народов, задуматься об исторической роли славянства и судьбе славянского мира, идущего в третье тысячелетие.

Из века в век. Поющие письмена: Общественно-литературный, культурологический журнал. — Тверь, 2010.

A. B. Bushev

THE COMMUNITY OF SLAVONIC NATIONS' CONCEPTS: THE POETRY OF SLAVONIC COUNTRIES

The article is dedicated to the commonness of concepts and subjects of the Slavonic poetry. It shows the viability of Slavonic unity in the new geopolitical European reality of the 21st century.

Key words: modern slave poetry, concepts.

О. Б. Бушев

СПІЛЬНІСТЬ КОНЦЕПТОСФЕР СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ: ПОЕЗІЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ КРАЇН

Стаття демонструє спільність концептів і тем сучасної слов'янської поезії, що вказує на життєвість ідеї слов'янської єдності в нових геополітичних реаліях Європи ХХІ століття.

Ключові слова: сучасна слов'янська поезія, славістика, концепти.

УДК 801.561.3:81'1'23

О. О. ПОЖАРИЦЬКА

АВТОРСЬКИЙ КОНЦЕПТ ПОЗИТИВНОСТІ В ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ: ФІЛОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

Стаття розглядає різні дефініції терміна «концепт» у сучасній лінгвістиці. У процесі аналізу автор пропонує власну філологічну інтерпретацію цього поняття щодо досліджень художнього тексту та мовленнєвого портрету головних героїв.

Ключові слова: авторський концепт, позитивність, негативність, персонажне мовлення, синтаксис.

Когнітивна наука, що отримала чіткого окреслення як така лише у 60-х рр. ХХ ст., спричинила появу нової парадигми наукових знань. Так, 1956 року на Симпозіумі Масачусетського університету вчені дійшли остаточної згоди, що вивченням законів сприйняття, запам'ятовування та мислення має займатися окрема наукова галузь. Когнітивна лінгвістика, що виникла з неї майже 30 роками пізніше, у свою чергу, не лише отримала позитивне сприйняття наукової спільноти, а й досі залишається одним з найактуальніших напрямів дослідження лінгвістичних проблем. Якщо «мова являє собою безперервну діяльність духу, що намагається перетворити звук у вираження думки» [6, с. 91], то когнітивна лінгвістика саме й намагається вирішити проблему когнітивно-інструментальної природи мови, її роль у породженні, сприйнятті та розумінні інформації.

Наша робота присвячена аналізу основоположного та ключового терміна когнітології «концепт» у плані його розуміння на перетині мовної матерії тексту та авторського мислення його творця. Актуальність дослідження впливає з гносеологічної важливості проблеми *мова—мислення*, а також зумовлена відсутністю серйозної гносеологічної бази розуміння сутності концепту як лінгвістичного терміна. Отже, основним методом дослідження мови та мовлення в когнітивній парадигмі слугує концептуальний аналіз, що складається у виявленні смислового наповнення і формального втілення різних концептів. Таким чином, основною поняттєвою категорією когнітивної лінгвістики є концепт (сенса, ментальне уявлення). Проте саме поняття концепту в науці про мову досі не отримало однозначної інтерпретації.

Дослідженню концепту як лінгвістичної категорії та термінологічного апарату когнітивної лінгвістики присвячували свої роботи такі видатні лінгвісти, як С. Аскольдов, М. Ф. Алефіренко, А. Бабушкін, А. Вежицька, С. Воркачов, Р. Джекендорф, Н. Жинкін, Ю. Караулов, В. Карасик, О. Кубрякова, В. Манакін, О. Селіванова, Ю. Степанов, І. Стернін та ін.

Загалом, на даний момент існує біля двадцяти різних дефініцій концепту, кожна з яких по-новому розглядає це складне ментальне утворення. Запозичений з математичної логіки, термін «концепт» а priori, як і будь-який інший науковий термін, потребує достатньо чіткої дефініції. Інакше неможливо було б простежити й дослідити способи його матеріалізації у мові.

Метою нашого дослідження є окреслення авторського концепту позитивності в художньому творі і його матеріальне втілення в синтаксисі мовлення головного героя-носія цього концепту. Відповідь на це питання надасть змогу пояснити майже неосвітлену в лінгвістиці галузь категоризації світу у людському уявленні на загально сприйняте позитивне та негативне.

Таким чином, у фокусі даного дослідження є концепт позитивності як авторське розуміння моральних цінностей і можливість його прояву у мовленні персонажів твору. Для вирішення поставленої проблеми простежимо походження і сучасне розуміння концепту в лінгвістиці в цілому.

Термін «концепт» виник у середні віки у філософії, визначивши напрямок філософів-прихильників Абельяра як концептуалізм. Під концептом у філософії розуміють смислове ядро, спільність речей у їх когнітивному значенні в навколишньому світі, «КОНЦЕПТ (лат. *conceptus* — поняття) сутність поняття, його змістова наповненість при абстрагуванні від конкретно-

мовленнєвої форми виразу» [24]. Згідно з «Енциклопедичним словником» Ф. Брокгауза і І. Єфрона, «концепт чи поняття, як воно є, не можна видати за те спільне, що існує в речах; можна стверджувати лише, що існує щось таке у речах, з приводу чого з'являється концепт. Концепт же сам по собі існує лише в розумі, у думках дослідника навколишнього світу — але досліджене та пізнане в цьому понятті має об'єктивний характер та обґрунтовано природою речей, як вони створені творцем» [21, с. 465].

Пізніше термін «концепт» став широко використовуватися в мовознавстві як основа теорії категоризації і прототипу. Когнітивна лінгвістика оперує поняттями «концепт» і «концептуальна інформація» людей про світ навколо них, включаючи саму людину. Концепт у даному аспекті подібний значенню слова, але відрізняється системою зв'язків: якщо стосовно значення слова ми говоримо про систему мови, то концепт функціонує в системі логічних відносин і форм у мовознавстві та логіці [27, с. 123].

Згідно з визначенням В. Ніконової, «концепти є одиницями пізнання світу, це фрагменти свідомості та мислення, що відображають та узагальнюють людський досвід та осмислену в різних типах діяльності дійсність. Концепти розуміють як цілісні утворення особливого вигляду, яким властива здатність поповнюватись, змінюватись та відображати людський досвід» [14, с. 164].

З наведеного вище виходить, що концепт у філософії і лінгвістиці — зміст поняття, смислове значення імені (знаку). Він відрізняється від самого знаку і від його наочного значення (денотата, об'єму поняття). Концепти виступають виразниками когнітивної картини світу у свідомості. К. Юнг, Е. Нойман, Е. Мелетинський присвятили свої роботи опису архетипічних властивостей вивчення концептів. Багато українських філософів і фахівців у галузі мовознавства (серед них О. Селіванова, Ж. Соколовська, Л. Синельникова, Л. Пелепейченко та ін.) вивчали дану проблему. В. Манакін вказує на безліч інтерпретувань концепту, а С. Аскольдов прямо називає концепт «досить загадковою величиною» та пов'язує його з лексичним значенням слова [1, с. 267].

Отже, у сучасній концептології загалом виокреслюються два підходи до розуміння концепту: когнітивний та лінгвокультурологічний. Якщо когнітивна лінгвістика виявляє типи концептів — фрейм, схема, сценарій, — то лінгвокультурологічні дослідження складають словники концептів як культурних цінностей [19].

Представники когнітивного підходу вважають концепт локалізованим у свідомості засобом людського мислення, що має мовну об'єктивізацію.

До дослідників когнітивних концептів належать такі видатні лінгвісти, як А. Бабушкін, О. Бессонова, О. Воробйова, С. Жаботинська, О. Кубрякова, М. Піменова, З. Попова, І. Стернін, О. Селіванова, І. Шевченко та ін. Так, О. Кубрякова зазначає, що концепт — це квант знань, оперативна одиниця пам'яті, ментального лексикону [26, с. 90]. О. Селіванова вказує, що це — фрагменти знання, способи їх обробки, переробки та використання; «інформаційна структура свідомості, різнооб'єктна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних та невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості та позасвідомого» [17, с. 410]. В. Кузнецов ототожнює смисл і концепт, кажучи, що останній є загальним ментальним змістом [11, с. 21]. І. Стернін вважає основою концепту першообраз, а сам концепт — мисленнєвою організованою структурою. Проте дослідник підкреслює суб'єктивність концепту, який є, на його думку, результатом індивідуального пізнання, а виведення загальних концептів вважає таким, що призводить до спрощення суті певного концепту [20]. К. Рахліна термінує концепт як мовне явище, інваріант значення лексеми, головною ознакою якого є неізолірованість і пов'язаність з іншими концептами [15]. Проте, не можна відкидати невербальну та енциклопедичну сторони концепту, а також той факт, що концепти необов'язково висловлюються лише лексично. Наприклад, В. Кашкін пропонує розглядати мовну базу концепту як поле — систему різнорівневих одиниць, що базується на певній семантичній категорії, тобто концепті [9, с. 45]. Р. Джекендорф називає концептом сутність у людській голові, що показується людині у мові, малюнках та ін. [23].

До представників другої групи належать Н. Арутюнова, О. Бабаєва, А. Вежицька, С. Воркачов, В. Карасик, Д. Лихачов, В. Нерознак, Ю. Степанов та ін. Ю. С. Степанов пов'язує концепти з культурою у людській свідомості та вважає, що вони — «згусток культури у свідомості людини, те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини» [19, с. 14]. А. Вежицька вказує, що концепт — об'єкт зі світу ідеального, який має ім'я та відображає певні культурнозумовлені уявлення людини про світ діяльності, та зазначає, що лише мовні універсали можуть допомогти при зіставленні концептуальних систем різних мов [4, с. 46]. О. Бабаєва характеризує концепт як структуру, де фіксуються цінності певного соціуму, а загальну мету лінгвокультурології пов'язує з установленням ціннісних орієнтирів соціуму [2, с. 110—111]. В. І. Карасик тлумачить концепти у поєднанні трьох основних складників: поняття, асоціація, цінність [8]. В. І. Карасик та Г. Г. Слишкін, розрізняючи два види концептів — когнітивні та лінгвокультурні, — наголошують, що в останньому є акцентуалізація ціннісного елементу.

«Лінгвокультурний концепт — умовна ментальна одиниця, що використовується в комплексному вивченні мови, свідомості та культури», знаходиться у людській свідомості, реалізується у мові та/або мовленні та детермінується культурою. Таким чином, концепт вважається ментальною проекцією елементів культури [7, с. 76].

Г. Слишкін наводить дві основні відмінності між когнітивним та лінгвокультурним розумінням концепту. По-перше, «для когнітивіста одному концепту відповідає одна мовна одиниця; для лінгвокультуролога концепт має властивість поліапеліруваності, тобто може і має реалізуватися за допомогою цілого ряду одиниць мови», по-друге, «для когнітивіста кожному слову відповідає свій концепт; для лінгвокультуролога іменами концептів є обмежене число культурно значущих одиниць (концептами є лише абстрактні сутності)» [18, с. 22].

Як відомо з формальної логіки, одним з найважливіших завдань визначення є уточнення змісту слів, що використовуються в процесі роздуму [12, с. 67]. Наведені вище різноманітні дефініції концепту переконують у необхідності чіткої конкретизації даного терміна для адекватного використання його в конкретному лінгвістичному дослідженні. З цієї метою спробуємо специфікувати значення «концепту» для граматичного дослідження у плані авторського вираження ним позитивності/негативності в художньому творі.

Визначимо значення концепту для художнього твору.

Якщо концепт слугує «поясненню одиниць ментальних чи психічних ресурсів нашої свідомості або тієї інформаційної структури, що відображає знання та досвід людини» [26, с. 90], то він відображає суть явища в свідомості людини, не будучи при цьому поняттям, тотожним «плану змісту» художнього образу. План змісту художнього образу в такому разі нестиме об'єктивну інформацію про образ, що одержується лише з певного твору-носія даного образу і можливий буде тільки за наявності твору. Концепт же певних особових якостей і явищ (позитивність/негативність, любов/ненависть, розумність/дурість тощо), у свою чергу, спочатку існує у свідомості людини, оскільки це «оперативна змістовна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку, всієї картини світу, віддзеркаленої в людській психіці» [там же] і лише репрезентується художніми образами, викликаючи їх відповідне сприйняття у читача. Дані концепти не є природженими, а формуються у процесі пізнання світу і комунікації. Саме цим і пояснюється багатоаспектне вивчення терміна у філософії і мовознавстві, а також у літературознавстві, тісно пов'язаному з обома науками.

Таким чином, концепти при читанні художнього твору формуються в думках читача на базі творів, це загальні поняття про навколишній світ, людську особу і систему етичних норм, що є особливою формою пізнання дійсності, а сам концепт у художньому творі являє собою форму пізнання оточуючої дійсності, що дає уявлення про навколишній світ та відображає знання та досвід людини, використовуючи ментальні та психічні ресурси свідомості. Окрім загальнолюдських, на авторський концепт накладається сітка національного та індивідуально-авторського концепту.

У кожному окремо взятому художньому творі закладені певні концепти позитивності і негативності моральних якостей і моделей поведінки, які реалізуються в системі персонажів. Саме на зіставленні персонажів-носіїв різних за своєю суттю ідей моральності, що втілюють їх у своїх діях і вчинках, найчастіше будується зовнішній конфлікт у творі (герой-антигерой) [28, с. 603].

Автор висловлює та прокламує свої ідеї через власні твори. Якщо на архаїчних стадіях розвитку мистецтва персонажі не володіли чіткими характеристиками, а були просто дійовими особами, то пізніше вони стають безперечними носіями людських характерів та ідей [28, с. 56]. Ми згодні з В. Г. Ніконовою в тому, що «сформульовані у контексті когнітивної лінгвістики ідеї про існування концептуальної картини світу як цілісної, постійно конструйованої системи знань про універсум, яку має індивід... дають можливість дослідити авторський концептуальний світ, що уможлиблює описання психологічного «портрету» автора, дає змогу порівняти образні картини світу різних поетів та письменників» [14, с. 163].

Двадцяте століття запропонувало багато ідей для вирішення проблем зв'язку між мисленням та мовленням людини як творця певного мовотвору. У художньому творі є три головні антропоцентри — автор, персонаж, читач [10, с. 85]. Зрозуміло, що лише перші двоє виступають у художньому творі мовцями. Н. Д. Арутюнова зазначає, що «мовлення — конкретне говоріння, яке протікає у часі та занурено у звукову... чи письмову форму. Під мовленням розуміють як сам процес говоріння (мовленнєву діяльність), так і його результат (мовленнєві твори, що фіксує пам'ять та письмо)» [27, с. 414]. Тобто взаємини між розумовими процесами мовця і відтвореним ним текстом, а також між автором і художнім твором, що також відображає розумову діяльність його творця, ідентичні. «Мовлення має автора, що передає у ньому свої думки, почуття, для яких він обирає слова та структури речень» [там же].

Етико-естетичний ідеал письменника охоплює людське життя в цілому, дає перспективу розвитку особи, взаємини особи і суспільства. Образи-носії позитивних концептів у літературі володіють яскравою, могутньою індивідуальністю, завжди неповторні, своєрідні, завжди різко

відрізняються. Ці характеристики в поєднанні з відвагою, рішучістю і завзяттям створюють чарівність повноцінної, яскравої людини, через образ якої автор висловлює читачеві свій світогляд. Водночас, у мовленні героїв-виразників авторського сприйняття добра та зла, без сумніву, відображається і особа самого автора-творця. Отже, вивести авторський концепт позитивності або негативності на матеріалі художнього твору можна, тільки проаналізувавши систему персонажів, що діють у ньому.

Спостерігається декілька варіантів віддзеркалення етичної концепції автора:

1. Наявність суто позитивних героїв, що борються з несправедливістю і є об'єктом для наслідування в питаннях моралі (як, наприклад, Гамлет в однойменній трагедії Шекспіра, Роланд у «Пісні про Роланда»). Це непряме вираження авторської думки, що вимагає у читача буквального сприйняття і не викликає активної уявної роботи.

2. Відсутність чітко виписаного позитивного персонажа або млявість його образу в порівнянні з яскравою опуклістю антигероя або наявність у героя здебільшого негативних, ніж позитивних рис. Автор вимагає від читача, щоб той сам зробив висновок, проаналізувавши характер негативної властивості. Тут спрацьовує принцип «від зворотнього», коли справжній герой твору — фантом, якого малює уява шляхом зворотнього віддзеркалення негативних якостей негативного персонажа у вигляді відповідних позитивних якостей.

Простежуючи у своїх роботах зв'язок між мовною особистістю та загальнонаціональною мовою в усіх різновидах її формування, В. В. Виноградов не лише описував елементи тексту, але й виокремлював центральний образ автора, що вважав закладеним у літературному творі та доступним для пізнання шляхом аналізу складових тексту [5].

Отже, система авторського світогляду знаходить своє віддзеркалення як на рівні стилістики і лексики, так і на рівні фонетики і граматики, переважно синтаксичного її аспекту. Категорія синтаксису є тут однією з найменш наявних через майже відсутність жанрового диктату, синтаксичним похідним (на відміну від стилістичного і лексичного наповнення, де спостерігається більш яскраво виражена залежність від літературного стилю і, головне, жанру) [28, с. 184] і через відсутність чіткої оцінної сторони (наявність таких у стилістиці і лексиці виходить з самої класифікації жанрових ознак) [там же]. Проте твердження, що синтаксична складова тексту, на відміну від усіх інших, не несе інформації про авторське ставлення до того, що він зображує, порушує філософський закон єдності форми і змісту в мові («Природна умова мови зберігати одну форму для одного значення та одне значення для однієї форми» [22, с. 52] і робить нез'ясовною можливість одночасного співіснування стількох синтаксичних варіантів виразу одного сенсу). «Найбільш узагальнені ілюкутивні цілі (тобто цілі мовленнєвого акту) відображаються в граматичній структурі речення», — стверджує Н. Д. Арутюнова [27, с. 413]. Відповідно, якщо розглядати художній твір як одне зі втілень мовленнєвого впливу автора на читача, то значущість синтаксичної організації тексту не викликає сумніву. На необхідність синтаксичного аналізу тексту вказує і німецький письменник ХХ ст. Г.Белль (лауреат Нобелівської премії за 1972): «Оцінюйте слова, вивчайте синтаксис, досліджуйте ритміку!» [3, с. 134].

Таким чином, дослідження авторського концепту позитивності може проходити саме через цілісний аналіз авторського тексту та синтактики мовлення головних героїв.

Н. Хомський підкреслює роль індивідуального мовлення персонажу та зауважує, що воно обов'язково бере участь у творенні ідеї твору та соціальних відносин у ньому [21, с. 132]. Так, ми погоджуємося з І. Р. Мокаєвою в тому, що «етичні концепти — одиниці індивідуальної та суспільної свідомості, етнічно, культурно, ментально обґрунтовані, знаково оформлені фрагменти мовної картини світу, що включають у себе пізнання, знання та волевиявлення» [13, с. 15], проте уточнюємо, що у художньому творі авторські морально-етичні концепти реалізуються у системі образів, оскільки споконвічно саме конфлікт двох етичних категорій «добра» та «зла» зі своєрідним підрозділом героїв та їхніх вчинків за цими двома категоріями лежить в основі більшості художніх творів [28, с. 603].

Звідси можна зробити висновок, що концептуальна категоризація світу в термінах позитивності / негативності в художньому творі може проявлятися навіть на рівні синтаксису персонажного мовлення головного героя — рупора авторського уявлення про духовні ідеали сучасного йому суспільства і добра в цілому.

1. Аскольдов С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. — М., 1997. — С. 276—379.

2. Бабаева Е. В. Лингвокультурологические характеристики русской и немецкой аксиологических картин мира: Дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.20 — Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание / Е. В. Бабаева. — Волгоград, 2004. — 438 с.

3. Белль Г. Франкфуртские лекции / Г. Белль // Каждый день умирает частица свободы. — М., 1989. — 243 с.

4. Вежибицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / Вежибицкая А. — М.: Языки славянской культуры, 2001. — 288 с.

5. Виноградов В. В. Проблема авторства и теория стилей / Виноградов В. В. — М.: Госуд. Изд-во художественной литературы, 1961. — 611 с.

6. фон Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / фон Гумбольдт В. / [Пер. Г. В. Рамишвили]. — М.: Прогресс, 1984. — 400 с.
7. Карасик В. И. Лингвокультурный концепт как единица исследования / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: [Научное издание] / [Под ред. И. А. Стернина]. — Воронеж: Воронежский гос. ун-т, 2001. — С. 75—81.
8. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс: Монография / В. И. Карасик. — М.: Гнозис, 2004. — 390 с.
9. Кашкин В. Б. Универсальные грамматические концепты / В. Б. Кашкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: [Научное издание] / [Под ред. И. А. Стернина]. — Воронеж: Воронежский гос. ун-т, 2001. — С. 45—52.
10. Колегаева И. М. Текст как единица научной и художественной коммуникации / Колегаева И. М. — Одесса: Ред.-изд. отд. обл. упр. по печати, 1991. — 163 с.
11. Кузнецов В. Г. Герменевтика и гуманитарное познание / В. Г. Кузнецов. — М.: МГУ, 1991. — 191 с.
12. Логика / [под. ред. Г. А. Левина]. — Минск: Изд-во Белорусского ун-та, 1974. — 336 с.
13. Мокаева И. Р. Этические концепты в языковой картине мира (На материале русского и карачаево-балкарского языков) // Мокаева Ирина Рамазовна: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19: Нальчик, 2004. — 155 с. — РГБ ОД, 61:04—10/1092.
14. Ніконова В. Г. Концептуалізація світу в трагедіях Шекспіра / В. Г. Ніконова // Учен. зап. Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. — Т. 17 (56). — 2004. — № 1. — С. 163—168. (Сер. Филология).
15. Рахилина Е. В. Когнитивный анализ предметных имен: семантика и сочетаемость / Е. В. Рахилина. — М.: Русские словари, 2000. — 415 с.
16. Светоносова Т. А. Когнитивная лингвистика и лингвокультурология: черты и различия / Т. А. Светоносова // Филологические науки в МГИМО: [сборник науч. трудов]. — № 27 (42) / МГИМО(У) МИД России: [Отв. ред. Г. И. Гладков]. — М.: МГИМО-Университет, 2007. — С. 39—46.
17. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: [Підручник] / О. О. Селіванова. — Полтава: Довкілля-К, 2008. — 712 с.
18. Слышкин Г. Г. Лингвокультурные концепты и метаконцепты: Дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.19 / Г. Г. Слышкин. — Волгоград, 2004. — 323 с.
19. Степанов Ю. С. Константы: словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. — М.: Академический проект, 2001. — 990 с.
20. Стернин И. А. Может ли лингвист моделировать структуру концепта? / И. А. Стернин // Когнитивная семантика: Мат.-лы 2-й междунар. школы-семинара по когнитивной лингвистике, 11—14 сент. 2000 г. / [Отв. ред. Н. Н. Болдырев; ред.: Е. С. Кубрякова и др.]: В 2 ч. — Тамбов: Изд-во Тамб. ун-та, 2000. — Ч. 2. — С. 13—17.
21. Хомский Н. Язык и мышление. Язык и проблемы знания / Хомский Н. — Благовещенск: БГК им. И. А. Бодуэна Де Куртене, 1999. — 254 с.
22. Bolinger D. Meaning and Form / D. Bolinger. — London; NY: Longman, 1977. — 212 p.
23. Jackendoff R. What Is a Concept? / R. Jackendoff // Frame, Fields, and Concepts. New Essays in Semantic and Lexical Organization. — Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1992. — P. 191—208.
24. Абушенко В. Л. Новейший философский словарь / В. Л. Абушенко, Н. Л. Кацук. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/New_Dict/360.php.
25. Энциклопедический словарь / Брокгауз, Ефрон. — СПб.: Изд-во Дело, бывшее Брокгауз—Ефрон. — 1899. — Т. 52. — 1242 с.
26. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина [под. общ. ред. Е. С. Кубряковой]. — М.: Филол.-ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. — 245 с.
27. Лингвистический энциклопедический словарь / [Под ред. Ярцевой]. — М.: Науч. изд-во «Большая Российская Энциклопедия», 2002. — 634 с.
28. Современный словарь-справочник по литературе / [Сост. и научн. ред. С. И. Кормилов]. — М.: Олимп: ООО Фирма «Изд-во АСТ». — 704 с.

О. О. Pozharytska

THE AUTHOR'S CONCEPT OF POSITIVITY IN A LITERARY WORK: PHILOLOGICAL INTERPRETATION

The article examines different definitions of the term «concept» in modern linguistics. In the process of analysis, the author suggests her own philological interpretation of this notion with regard to literary text research and main characters' speech portraits.

Key words: author's concept, positivity, negativity, personage speech, syntax.

Е. А. Пожарицкая

АВТОРСКИЙ КОНЦЕПТ ПОЗИТИВНОСТИ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПРОИЗВЕДЕНИИ: ФИЛОЛОГИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ

В статье рассматриваются различные дефиниции термина «концепт» в современной лингвистике. В процессе анализа автор предлагает свою филологическую интерпретацию этого понятия применительно к исследованию художественного текста и речевого портрета главных героев.

Ключевые слова: авторский концепт, позитивность, негативность, персонажная речь, синтаксис.

Г. В. БУТКОВА

**ДЕКОДУВАННЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ В ТВОРЧОСТІ
Ю. ЯНОВСЬКОГО: ЛЕКСИКО-СИНОНІМІЧНІ ЗАМІНИ**

У статті досліджено лексико-синонімічні заміни в різних прижиттєвих редакціях романів Ю. Яновського, з'ясовано естетичну енергетику тексту.

Ключові слова: ідіостиль письменника, лексичні синоніми, лексико-синонімічні заміни, мовностильова матриця письменника, Юрій Яновський.

Сучасний стан розвитку української лінгвостилістики визначає пріоритетність одного з актуальних напрямків філологічної науки — вивчення ідіостилу письменника, зокрема лексико-синонімічних замін та їх естетизації в художньому тексті.

Проблема вивчення естетичного потенціалу синонімії та лексичних замін у художньому творі перебувала в полі зору українських дослідників (В. Ільїна, Л. Паламарчука, І. Ощипко, Л. Пологи, М. Фашенко, А. Бевзенко, А. Порожнюк та ін.), однак, як відзначав Р. Будагов, «індивідуальна майстерність, як і їх внесок у відповідні літературні мови, все ще погано вивчена і в нас, і за кордоном» [1, с. 245]. Теза Р. Будагова актуалізує й сьогодні означену проблему, оскільки відбулася відчутна зміна наукової парадигми лінгвістичної науки, домінування антропоцентричного принципу в аналізі мовних явищ, зосередження уваги на функціональних можливостях її одиниць, осмислення мови як національно-культурного феномена [2; 6]. Г. Клаус з цього приводу зауважував: «Лише в тому разі, якщо ми пояснимо для себе, як слова [...] впливають на людину, ми будемо спроможні повністю зрозуміти процеси пізнання» [4, с. 215].

Художній твір — явище багатомірне, що ґрунтується на внутрішніх законах, які забезпечують умови функціонування значень лексичних одиниць. У межах контексту значеннєвий план лексеми перебуває під впливом вербального світу та об'єктивної дійсності. Втілюючи свої задуми в конкретний твір, письменник працює над словом, відображає фрагменти концептуальної картини світу крізь призму власного «я» та безпосередньо реалізує елементи мовної системи конкретного соціуму, формує стосунки між комунікантами, моделює способи висловлювання тощо [2, с. 383]. Експлікація висловлювання, як відомо, формується передусім суб'єктом мовлення. Вона зумовлюється його комунікативними намірами [2, с. 383], виявляючи в тексті «референтний потенціал словесного значення в тому чи іншому обсязі» [6, с. 136].

Лексичні синоніми в мові художньої літератури є виразними стилістемами, які реалізують естетичні функції мови, характеризують мовний контекст, стан формування літературної мови, динаміку лексико-семантичних змін та стилістичної диференціації. Лексико-синонімічні парадигми в художньому тексті відбивають вербально виражений фрагмент концептуальної картини світу крізь призму інтенції суб'єкта мовлення (письменника). Отже, їх виявлення дає змогу з'ясувати лексичне багатство художньої мови того чи іншого митця як іманентного маркера його ідіостилу. Метою статті є вивчення специфіки лексико-синонімічних замін у романах Ю. Яновського та з'ясування чинників, що їх зумовили. Реалізація мети уможливить, на нашу думку, виявлення особливостей мовностильової матриці як естетичного компонента текстів письменника, що в окресленому аспекті ще не вивчалися ґрунтовно й масштабно.

Для дослідження залучено такі прижиттєві редакції романів Ю. Яновського: «Вершники» за 1935, 1937, 1939, 1946, 1950, 1954 рр.; «Майстер корабля» за 1928, 1930, 1931, 1983 рр., що лягли в основу видання 1982—1983 рр.

Зіставлення лексичних замін в аналізованих виданнях творів переконало, що більшість із них припадає на останні прижиттєві редакції й засвідчує роботу письменника над удосконаленням мови в аспекті поглиблення образності, посилення виразності й точності художнього вислову, що врешті-решт призводить до употужнення естетичної енергетики тексту.

Серед виявлених лексико-синонімічних замін можна виділити декілька груп:

1. Заміни, зумовлені потребою уточнити вислів. Вони припадають на розряд загальномовних синонімів, немаркованих, які з ростом майстерності художника-романіста перестають його задовольняти й виступають як уміння, з одного боку, бачити нове у реальному житті та глибоко аналізувати засобами художнього слова, а з іншого — доцільно використовувати ці засоби, досягаючи високого рівня естетичної досконалості. Порівняємо номени *запах* і *пахощі* в контексті:

Запах жінки примусив мене глибше зітхнути, набираючи повітря (М. к., 1928, 48);

Пахощі жінки примусили мене глибше зітхнути, набираючи повітря (М. к., 1983, 36).

Така заміна, якщо оперувати категоріями естетики, породжує амбівалентність — подвійність чуттєвого сприйняття, коли той самий об'єкт викликає в людини різні почуття: запах — задоволення/незадоволення, пахощі — тільки задоволення. Це стосується насамперед образу Тайах, яку автор змальовує романтичними фарбами (*вона пахне чудово, як солодкий тремтячий запах, як звук віоліни*).

Замилування морськими пахощами, від яких герої відчуває екзальтацію, солодкою мlostю ефіру, що особливо п'янить, породило заміну: запах — пахощі (моря):

Ви ніколи не жили біля моря? Ви не знаєте запаху порту й не ловили бичків на хвилерізі? (М. к., 1928, 15);

Ви ніколи не жили біля моря? Ви не знаєте пахощів порту й не ловили бичків на хвилерізі? (М. к., 1983, 13).

Синонім *жадань* у порівнянні з його паралеллю *бажань* — «внутрішнє прагнення, потяг до здійснення чого-небудь» [5, 1, с. 87] емоційно-нараженіше, поетичніше, характерне для стилю художньої літератури. Довершеність лексеми *жадань* породжує глибшу асоціативність, викликає в людині естетичне почуття більш широкого діапазону — вона мріє, жадає. Напр.:

Мелодія самотності, пустельного вітру, нездійснених бажань і кочової романтики (М. к., 1928, 21);

Мелодія самотності, пустельного вітру, нездійснених жадань і кочової романтики (М. к., 1983, 17).

Аналогічними мотивами керувався письменник при здійсненні синонімічної заміни *проклятий* — *завзятий*. У пошуках найвиразнішого зображення своїх героїв він змушений був у виданні 1950 року опустити двозначну лексему *проклятий*, бо мова йшла не про тих, кого проклинають, жорстоко засуджують і навіть ненавидять, а про *одчайдушних, занозистих, кострубатих, невідступних пролетарів всевеликого Донбасу* (В., 1950, 400), які наполегливо переборюють труднощі, невідступно домагаються здійснення поставленої мети.

Лексема *проклятий* була небажаною і суперечливою для автора, неприродною для його романтичної концепції. Для найадекватнішого позначення сем *нестримний, сильний, запеклий* він зупинився в своєму виборі на номіналі *завзятий*, кодуєчи в ньому почуттєву напругу. Напр.:

Приймав я більшовиків і безпартійних, щоб були шахтарської кріпкої крові чи заслужені доменціки, щоб в'їдливі, прокляті, щоб кипіли й не переливалися через край, щоб вуглецю було не більше одного процента, словом, щоб проба показувала завязту сталь (В., 1935, 62; 1937, 94; 1939, 107; 1946, 112);

Приймав я більшовиків і безпартійних, щоб були шахтарської кріпкої крові чи заслужені доменціки, щоб в'їдливі, завзяті, щоб кипіли й не переливалися через край, щоб вуглецю було не більше одного процента, словом, щоб проба показувала завязту сталь (В., 1983, 400).

Різною концентрацією чуттєвого змісту наповнені лексеми *спечний, гарячий, пекучий*, що передають серпневий день у різних модуляціях: від задушливого, дуже нагрітого сонцем повітря — *спечний* до гарячого, жаркого — *гарячий*; до жаркого, палючого — *пекучий*. Такі прикметникові заміни породжують нові асоціації в зв'язку з актуалізацією периферійних сем, посилюють емоційну напругу сприйняття зустрічі представників різних революційних сил у новелі «Подвійне коло» та відчуття душевного, нестерпного й пекучого болю в Данилка в новелі «Дитинство». Напр.:

Спечний день пахне нагрітою липою (В., 1935, 23; 1937, 34; 1946, 39);

Гарячий день пахне нагрітою липою (В., 1950, 44; 1983, 352).

Тоді Данилка озирнувся навколо і вперше відчув себе самотнім і, мов вітер дмухнув його з місяця, побіг безвісти під спечним сонцем ступу, а відстань між прадідом та правнуком усе збільшувалась і збільшувалась, наче природа аж тепер схотіла відновити оту рівновагу поколінь (В., 1935, 18);

Тоді Данило озирнувся навколо і вперше відчув себе самотнім і, мов вітер дмухнув його з місяця, побіг безвісти під пекучим сонцем ступу, а відстань між прадідом та правнуком усе збільшувалась і збільшувалась, наче природа аж тепер схотіла відновити оту рівновагу поколінь (В., 1950, 29; 1983, 354).

2. Заміни діалектної, розмовно зниженої лексики синонімами літературної мови.

В аналізованій групі синонімічних заміни можна виділити такі:

а) заміни, зумовлені заміщенням усно-розмовного елемента літературним, без зміни лексичного значення. Порівняймо:

Я тепер дуже поважна людина, і до моїх послуг завше ціла фільмотека країни (М. к., 1928, 9);

Я тепер дуже поважна людина, і до моїх послуг завжди ціла фільмотека країни (М. к., 1983, 8).

Тепер вони (руки) мерзнуть мені завше (М. к., 1928, 12);

Тепер вони (руки) мерзнуть мені повсякчас (М. к., 1983, 10).

Невідомо, кого більше завше в їдальні: людей за столами чи псів під столами (М. к., 1928, 43);

Невідомо, кого більше завсіди в їдальні: людей за столами чи псів під столами (М. к., 1983, 33).

Завше свідомо й несвідомо йому стоятиме в голові ідея сценарію (М. к., 1928, 26);

Весь час свідомо й несвідомо йому стоятиме в голові ідея сценарію (М. к., 1983, 21).

Номени *завше-завсіди, повсякчас, завжди, весь час* можна вважати функціонально-еквівалентними, бо їх лексичне значення становить собою комплекс тотожних семантичних компонентів.

Так, вилучене з роману «Майстер корабля» розмовне «завше» — запозичення з польської мови, в якій *zawsze* є результатом злиття прийменника *za* та прислівника [wszegdy], що походить з пол. *wъszgdy [З, 2, с. 220]. Однак не можна послідовно простежити заміну розмовних елементів літературними (див.: *завше* /розм./ — *завсіди* /розм./; останній виявляється також розмовним і вживається як результат злиття прийменника *za* в часовій функції та прислівника /усігди/ [З, 2, с. 219]. Можна припустити, що заміни тут викликані, по-перше, прагненням до перетворення їх у літературний елемент; по-друге, бажанням уникнути повторів шляхом використання адекватних лексичних синонімів як художньо-зображувального засобу; і, нарешті, лексема «завше» пов'язана в романі з мемуарною розповіддю головного героя — То-Ма-Кі, який на схилі літ перебирає в пам'яті золоті спогади своєї юності (прототип О. Довженка). Саме цим зумовлене усунення з контексту зайвих розмовних елементів, недоречних повторів того самого слова в устах О. Довженка, який у романі повинен бути вимогливим до своєї мовної палітри.

Номен *касарня* — *казарма* виступають у своєму основному значенні — спеціальна будівля для розміщення військової частини [5, 4, с. 114, 70], але відрізняються вживаністю (*касарня* — діалектизм) і становлять запозичення з польської мови — [З, 2, с. 398], (*казарма* — запозичення через посередництво польської мови з німецької — *kasern, kasarme, kasarm* — [З, 2, с. 340]. Письменник знімає вузькодialeктне слово *касарня*, що було найбільш поширеним у говорах південно-західного наріччя, й замінює його літературним. Зразками цього типу заміни може слугувати й чимало слів, що здатні виконувати ту ж роль у межах однієї фрази. Однак вони стали предметом виправлень, оскільки відзначаються іномовністю й побутують у розмовній мові населення переважно південно-західних областей України.

Поодинокі постріли і навіть залпи бійців губилися в цьому землетрусі, Чубенко подумав про тих, що сиділи в шанцях, під зливою смерті, перед лютістю білої гвардії... (В., 1935, 48);

...дмухнув з південного заходу майстро, і стояли нерухомо башти степового неба (В., 1935, 6; 1937, 5; 1939, 5; 1946, 5; 1950, 7);

Поодинокі постріли і навіть залпи бійців губилися в цьому землетрусі, Чубенко подумав про тих, що сиділи в окопах, під зливою смерті, перед лютістю білої гвардії (В., 1983, 383; 1950, 90).

...дмухнув з південного заходу майстро, і стояли нерухомо в ежі степового неба (В., 1983, 330).

Лексему *башти* через чеську й, можливо, польську мови запозичено з італійської *bastia* «бастіон, фортеця» [З, 1, с. 156], а лексему *вежа* вважають запозиченням з польської мови [З, 1, с. 344]. Отже, обидві лексеми іншомовні за походженням. Проте автор у перших редакціях надав перевагу першій, оскільки вона на той час була більш поширеною, ніж *вежа*. І тільки через два десятиліття лексему *башта* було замінено на *вежа*.

б) Заміни, зумовлені заміщенням усно-розмовного елемента літературним, з уточненням лексичного значення. Напр.:

Це вийшла сотня смертників, які в полон не здавалися, тиша була в селі, ні душі на вулиці, — сотня стояла стрункою, як і належить регулярній частині (В., 1937, 62; 1939, 70; 1946, 73);

Це вийшла сотня бійців, які в полон не здавалися, тиша була в селі, ні душі на вулиці, сотня стояла стрункою, як і належить регулярній частині (В., 1983, 374).

Ю. Яновський убачав у «чубенківцях» не смертників, приречених на загибель, а бійців «кріпкої крові», «донбасівської природи», більшовиків і партійців найвищої марки, яким належить майбутнє. На початку 50-х років він відновлює слово *смертники*. Цілком імовірно, що письменник виходив з концепції побудови образів на контрастах: *сотня смертників з виразками, ранами, що несли перед собою обмотані руки, мов келехи, і вони були велетнями, красою полку, авангардною сотнею*. Заміна в останній прижиттєвій редакції на «смертники» мотивується ще й уникненням повтору: в макроконтексті роману кілька разів виступає лексема бійці — *оточили бійці; деякі бійці порозстібали сорочки; розставивши бійців фронтом*. Отже, цією заміною автор робить акцент на фізично витривалих, стійких в екстремальних умовах бійцях.

Загін Чубенка помалу посувався крізь ліс. Донбас далекий і жадний, стояв їм в очах, доменцики й слюсарі, мартенцики й складуви, шахтарі й вальцювальники, рудокопи й чорнороби — усі йшли за їхнім Чубенком, за мовчазним сталеваром Чубенком, командиром червоного полку, завзятим, невідступним і непосидючим (В., 1935, 33);

Загін Чубенка помалу посувався крізь ліс, Донбас далекий і жаданий, стояв їм в очах, доменцики й слюсарі, мартенцики й складуви, шахтарі й вальцювальники, рудокопи й чорнороби — усі йшли за їхнім Чубенком, за мовчазним сталеваром Чубенком, командиром червоного полку, завзятим, невідступним і непосидючим (В., 1983, 364).

Заміна *жадний* — який бажає чогось, прагне до чого-небудь [5, 2, с. 502] на *жаданий* — якого бажають, давно ждуть, про якого мріють; *довгожданий, жданий* [5, 2, с. 501] пов'язане з тим, що останнє повніше передає зміст речення, ідею твору, посилює семантичні обертони (*поранені чубенківці марять Донбасом, він їм ввижається курний і рідний*).

Усно-розмовні елементи забезпечують у межах художнього мовлення арсенал стилістичних засобів — чітку визначеність, ритмомелодику, конденсацію думки, відтворення колориту

розмовного мовлення. Йдеться про звукові варіанти слів, що спираються на різний діалектно-розмовний ґрунт, як-от: *фури* демонів (В., 1935, 6; 1937, 6; 1939, 7) — *хури* демонів (В., 1946, 7; 1950, 9; 1983, 331); з *коримми* (В., 1935, 13; 1937, 16; 1939, 17) — з *корчми* (В., 1946, 18; 1950, 21; 1983, 338); *дорогий* (В., 1937, 29; 1939, 32; 1946, 33) — *дорожчий* (В., 1950, 37; 1983, 348).

в) Заміна русизмів власне українськими словами, порівняймо:

Сашко подавав йому ленти, тачанки пішли врозтіч, кіннотники розбіглися вмить, «здавайся! жидай зброю! червоні!» (В., 1935, 10; 1937, 10; 1939, 11; 1946, 12);

Парень я був крепкий і загвоздистий, думаю — чому це одне життя так собі котиться, а інше на м'яких перинах блохи трусить? (В., 1935, 60; 1937, 91; 1939, 104; 1946, 109);

...одного прекрасного підвечір'я ми з Адаменком та щитані люди з наших загонів зустрілися в одному місці, і то було те місце, про яке ми вмовлялися, проте і його можна було використати (В., 1935, 69; 1937, 105; 1939, 105; 1946, 125);

Сашко подавав йому стрічки, тачанки пішли врозтіч, кіннотники розбіглися вмить, «здавайся! жидай зброю! червоні!» (В., 1983, 334).

Хлопець я був кріпкий і загвоздистий, думаю — чому це одне життя так собі котиться, а інше на м'яких перинах блохи трусить? (В., 1950, 111; 1983, 398).

...одного прекрасного підвечір'я ми з Адаменком та лічені люди з наших загонів зустрілися в одному місці, про яке ми вмовлялися, проте і його можна було використати (В., 1950, 125; 1983, 409).

Стилізація розмовності в романах Ю. Яновського — це свідоме використання письменником характерних ознак розмовного стилю, яке полягає в увиразненні живої народної мови та її естетичної модифікації з метою досягнення стилістичних ефектів — часового й локального колоритів, соціального типу зображуваного середовища, особливостей мовлення персонажів тощо.

3. Виправлення-заміни з метою усунення стилістичних недоглядів. Йдеться про заміну невдало вжитих лексем у синтаксичній конструкції, що веде до неточності змісту, логічної невідповідності між поєднаними словами. Порівняймо:

Люди ж поважні, що не люблять більше одного разу на рік виїздити за місто, одержавши мою обіцянку за силу цікавих речей, про які мова буде далі, можуть тим часом прочитати післяобідню газету... (М. к., 1928, 15);

Люди ж поважні, що не люблять більше одного разу на рік виїздити за місто, почувши мою обіцянку за силу цікавих речей, про які мова буде далі, можуть тим часом почитати пообідню газету... (М. к., 1983, 13).

У редакції 1928 року маємо предметно-логічну невідповідність між граматично пов'язаними словами «одержати обіцянку». Ці лексеми характеризуються різним діапазоном лексичної сполучуваності: одержати можна листа, зарплату, відпустку, урожай тощо. Лексема *обіцянка* має меншу ємність сполучуваності, а, отже, є синтагматично закритою. Порівняймо ще заміну *ходили через ціле життя* на *ходили ціле життя*:

Вони йшли, преніжно обнявшись, їм у вічі дмухав трамонтан, позаду калатало море, вони йшли впевнено й дружно, як ходили через ціле життя (В., 1935, 22; 1937, 30; 1939, 34; 1946, 35);

Вони йшли, преніжно обнявшись, їм у вічі дмухав трамонтан, позаду калатало море, вони йшли впевнено й дружно, як ходили ціле життя (В., 1983, 349).

Прийменник *через* при абстрактній лексемі *життя* не здатний передати просторові відношення: синтагматично зв'язаними є, наприклад, моделі *ходити через яр, міст, майдан, село* тощо.

Отже, мовленнєвий простір художніх текстів Ю. Яновського спроектований на лексичні одиниці національної кодифікованої системи, в арсеналі якої наявна достатня кількість засобів для вираження думки письменника. Вони відображають уподобання автора (специфіку його лексичного та семантичного рівнів мови), інформаційного тезаурусу, асоціативних зв'язків тощо. Лексико-синонімічні заміни сконцентровані на важливу мовленнєву, естетично-пізнавальну енергію в художньо-змодельованому поетичному мікросвіті, показують динаміку розвитку образу й художнього мислення загалом, засвідчують зростання майстерності письменника. Дослідження семантично-стилістичного потенціалу заміни, актуалізація яких зумовлюється відповідним художнім дискурсом, визначає не лише актуальність, але й окреслює його перспективи в аспекті з'ясування історичного й культурного феномена письменника.

1. *Бойко Н.* Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти / Н. Бойко. — Ніжин: Аспект-Поліграф, 2005. — 552 с.

2. *Будагов Р.* Писатели о языке и язык писателей / Р. Будагов. — М., 1984.

3. *Етимологічний словник української мови: У 7 т.* — К., 1982—1989. — Т. I—IV.

4. *Клаус Г.* Сила слова: гносеологический и прагматический анализ языка / Г. Клаус. — М.: Прогресс, 1967. — 214 с.

5. *Словник української мови: В 11 т.* — К., 1970—1980.

6. *Языковая номинация: Виды наименований* / Под ред. Б. А. Серебренникова. — М., 1977.

Умовні скорочення

М. к. — «Майстер корабля»; В. — «Вершники».

G. V. Butkova

**DECODING OF THE LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD IN Yu. YANOVSKY'S CREATIVE WORK:
LEXICO-SEMANTICAL SUBSTITUTION**

The article deals with the problem of lexico-synonymous substitution in different Yu. Yanovsky's editing novels. The aesthetic text energetics was revealed in this article.

Key words: the writer's idiosyncrasy, lexical synonyms, lexico-synonymous substitution, the writer's language style matrix.

Г. В. Буткова

**ДЕКОДИРОВАНИЕ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА В ТВОРЧЕСТВЕ Ю. ЯНОВСКОГО:
ЛЕКСИКО-СИНОНИМИЧЕСКИЕ ЗАМЕНЫ**

В статье исследованы лексико-синонимические замены в разных прижизненных редакциях романов Ю. Яновского, выявлена эстетическая энергетика текста.

Ключевые слова: идиостиль писателя, лексические синонимы, лексико-синонимические замены, речестилевая матрица писателя.

УДК 811.161.1'23'373'612.2:159.937.513 В. Астафьев, В. Тендряков

Н. А. МЕЖЕНСКАЯ

**КОЛОРИСТИКА СТИХИИ «ВОДА» В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ КАРТИНЕ
МИРА В. АСТАФЬЕВА И В. ТЕНДРЯКОВА**

Предметом исследования в статье являются особенности колоративной лексики, связанной с описанием водной стихии, в текстах В. Астафьева и В. Тендрякова.

Ключевые слова: художественная картина мира, колоративная лексика, колоратив, эпитет.

Художественное произведение привлекает внимание исследователей с точки зрения антропоцентрической сущности, позволяющей увидеть писателя как языковую личность и художника, отражающего в своих произведениях индивидуальное восприятие мира сквозь призму языка.

Одним из аспектов гуманитарных исследований является описание отдельных фрагментов мира, существенных как для обыденного, так и для художественного сознания. Особый интерес представляет исследование репрезентантов стихий (вода, воздух, земля, огонь), так как обширная парадигма образов природы, в частности, водной стихии, позволяет проследить процесс творческого воссоздания мира, который направляется идеей художника, его переживанием.

Важной составляющей индивидуально-авторской картины мира являются колоративы, поскольку в художественном тексте они способны обогащаться прямо или опосредованно новым содержанием. Способность к формированию экспрессивных, оценочных коннотаций у цветочных прилагательных определяет возможности образования у них переносных значений, разнообразных семантических сдвигов, развитие символического потенциала, что активно используется в художественном творчестве. Подбор цветообозначения играет существенную роль в конструировании мира художественного произведения, так как характер использования колоративов в произведениях отражает своеобразие цветового видения мира.

Цветовая гамма водной стихии в произведениях В. Астафьева и В. Тендрякова представляет сложное взаимодействие красок и их оттенков. Для обозначения цвета водной поверхности и любой воды, существующей в природе, писателями используются узуальные и окказиональные колоративы.

В русском языке синий цвет воды является эстетическим идеалом, а в художественной литературе синее море — это прототипический цветовой образ моря, традиционно восходящий к фольклорному эпитету. В изображении воды обоими авторами используется традиционный синий цвет: *синяя льдина* (Астаф., 1992—1994, 557); а после дождя — *синие лужи* (Тендр., 1968, IV, 217); — его оттенки: *когда мы попили из горного ручья сладкой, голубой в пузырьках воды...* (Астаф., 1984, II, 392); *возле зимних прорубей, где вода была синяя, днем — голубая, утрами — с прозеленью* (Астаф., 1957—1968, III, 156); *хвосты тайменей... рубят отливающую синевой струю Ознобихи* (Астаф., 1958—1959, I, 164); *бирюзовую гладь озера* (Тендр., 1969, IV, 406). Индивидуально-авторской особенностью текстов В. Астафьева является цветовое изображение реки, включенное в состав

метафорической конструкции: *в осень, когда река расшита седою то-голубой стежью...* (Астаф., 1972—1975, IV, 258); *и только бархатно-мягким всплеском трав по речному оподолью, в которых плутала, путалась и билась синенькой жилкой речка Опариха* (Астаф., 1972—1975, IV, 68).

Помимо чистых колоративов писателями используются цветовые оттенки с определённым значением, например, температуры: *у самых ног кружилась голубовато-холодная вода* (Астаф., 1957—1968, III, 41). Иногда цвет воды «утяжеляется» благодаря цветовым эпитетам, используемым автором: *сталистая, свинцовая, лежало-свинцовая: потому-то в ненастье у реки особый цвет, не просто свинцовый, а лежало-свинцовый, древний* (Астаф., 1957—1968, III, 120); переполенное свинцовой водой озеро поражало меня своей мощью (Тендр., 1977, V, 239). Цвет воды в ненастную погоду может передаваться с помощью неколоративной лексики: *хмурые воды Енисея* (Астаф., 1961, II, 379); *пасмурная гладь воды* (Тендр., 1961, II, 25).

Зелёный цвет при характеристике воды используется писателями либо при описании водоемов со стоячей водой: *прудок илист, ядовито-зелен, даже водомеры не бегают по нему* (Астаф., 1966—1967, II, 91); *так прошла зима, из-под снега выползли прогретые проплешины, в оврагах копилась застойная зеленая вода* (Тендр., 1965, I, 252), — либо при описании волнения на водной поверхности: *то тут, то там среди возникающей ряби вспускают и опадают кипенные, зеленовато-белые столбы* (Тендр., 1984, III, 619).

Особенностью использования колоративной лексики коричневых оттенков при характеристике воды у писателей является общий рыжий цвет в изображении воды: *сначала крутила бойко, аж брызгала из-под камня точила рыжая вода* (Астаф., 1957—1968, III, 136); *из припорошенных снегом моховых кочек под сапогами брызгала рыжая вода* (Тендр., 1965, I, 189). Индивидуальными цветовыми эпитетами воды являются у В. Астафьева — *глиняная: в ручьях и речках, все еще дурью полных, вода мутная, глиняная...* (Астаф., 1972, IV, 164); у В. Тендрякова — *кофейная, ржавая: через ржавую лесную речонку была переброшена шаткая лава* (Тендр., 1965, I, 50); *эту лужу, на вид мелкую, безобидную, с торчащими из кофейной воды бугристыми хребтами глины, нельзя брать с разгона* (Тендр., 1973, IV, 11).

Особенностью использования цветовых эпитетов в произведениях писателей является наличие антонимичных пар колоративных прилагательных в одном или разных контекстах. Для произведений В. Астафьева характерно использование цветовой оппозиции «светлый — темный»: *превратят светлую реку в грязную лужу* (Астаф., 1957—1968, III, 154); *заблудившие льдины привидениями кружились в темной воде* (Астаф., 1957—1968, III, 284).

Оценочная оппозиция «свет — тьма», сквозь призму которой постигается мир, является традиционной для славянской культуры, что не могло не найти отражения в текстах произведений писателя и его представлениях о стихии воды. В целом же вода представлена в художественной ткани произведения как светлая, высветленная, прозрачная: *Мана побыстрее Енисея и по светлее, хотя и Енисей светел тоже* (Астаф., 1957—1968, III, 97); *листья осинников, еще только чуть подрумяненные первыми иньями, гоняло от берега к берегу по высветленной до дна воде* (Астаф., 1972, IV, 66) — наличие указанного колоратива легко объясняется тем, что для русского человека очевидна взаимосвязь «Свет» — «Бог» [3, с. 29].

Реже река у писателя предстаёт как серебряная: в подобных примерах, помимо эпитетов, цветовое значение содержат глагольные формы или существительные: *манило ступить на гладь реки, пойти по ней, по серебряной...* (Астаф., 1957—1968, III, 316); *впереди вроде бы засеребрился Енисей, выстуженный холодным утром* (Астаф., 1957—1968, III, 356). Любой поток воды может принимать данный цвет в текстах В. Астафьева: *серебристая снеговница тонко течёт по ней (реке), затопляя в излучинах ольшаники и черёмушники...* (Астаф., 1967, II, 353). У В. Тендрякова только в одном примере колоратив *серебряный* характеризует дождь: *далеко, далеко позади серебряный дождь* (Тендр., 1977, V, 218).

Особенностью цветовой характеристики реки у В. Астафьева является постоянный акцент на цвете её поверхности: какой бы колоратив ни использовался автором, в тексте присутствует указание на блестящую или сверкающую речную гладь: *сверкавшая почти гладкая вода* (Астаф., 1990—1992, 158).

У В. Астафьева интерес представляет эпитет «жёлтый», используемый автором по отношению к воде. Традиционно этот цвет передаёт оттенки вечернего неба, солнечного дня, электрического света, но в прозе писателя это цвет мёртвой, стоячей воды: *блеклую, изжелта мертвенную воду* (Астаф., 1972, IV, 156). Это может быть также замерзшая вода, существующая в природе в виде льда и снега: *совсем скоро вспухнут горные речки зеленовато-желтой наледью* (Астаф., 1957—1968, III, 81).

Для произведений В. Тендрякова традиционно использование прилагательных с доминантой чёрного цвета в изображении воды. В художественных текстах обоих писателей эпитет *чёрный*

используется при характеристике реки как стихии мрачной, страшной: *река в ночи... под прывым, высоким берегом пугающе черна, могильна* (Астаф., 1992—1994, 362); *но озеро, пугающе чёрное, беспроглядное, все до краёв заполнено луной* (Тендр., 1977, V, 320). Помимо чёрного цвета, в значении «непроницаемый, глубокий» авторами может использоваться эпитет *тёмный*: *лишь вода, в забереге стремительно полнилась мороком, темнела со дна от напора могучих сил* (Астаф., 1957—1968, III, 158); *вода под лодкой мрачная, тёмная, крутятся клочья жёлтой пены* (Тендр., 1965, I, 127). Общей тенденцией использования эпитета *чёрный* не исчерпывается возможность употребления этого колоратива в произведениях В. Тендрякова, в художественных текстах писателя для воды любого водоёма характерен *чёрный цвет*: *от чёрного ручья уже вели в лес пробитые им следы* (Тендр., 1965, I, 181); *на болотистой долинке кружит лениво чёрная река, брось щепку в её воду — не тронется с места* (Тендр., 1965, I, 186); *озёра стоят чёрные, при виде их зябнет спина* (Тендр., 1965, I, 203). Чёрный — это цвет, к которому могут быть применены критерии разделения цветов, выделенные А. Вежицкой [1]: время, когда человек видит в цвете; различие между тёмными и светлыми цветами и др. Следует отметить, что они не являются определяющими, поскольку были учтены раньше при рассмотрении оппозиции «светлый — тёмный», традиционного изображения колоратива *чёрный* в текстах обоих авторов. В данном случае нам представляется более точным замечание С. А. Кошарной о том, что слово «чёрный» в глубокой древности не воспринималось славянами негативно [2, с. 30].

В текстах В. Тендрякова выделены эпитеты, конкретизирующие этот цвет, указывающие на его глубину: *нефтянисто-чёрная, смолисто-черная, горяче-черная, дегтярная: в дегтярной воде* (Тендр., 1979—1982, V, 632); *сама река, обморочно опрокинувшаяся под небом, смолисто-черная, вязкая, неподвижная, — не сморщится, не шелохнет прибрежную былинку* (Тендр., 1965, I, 283).

В произведениях писателя эпитеты, передающие чёрный цвет, создают представления о реке то как о вязкой субстанции (*маслянисто-тёмная, смолистая, смолисто-вязкая: по расплавленно смолистой реке скользит сквозь метель лодка* (Тендр., 1965, I, 284); *он огляделся и в маслянисто-тёмной воде, по которой ползли клочья серого тумана, заметил что-то чёрное* (Тендр., 1973, IV, 68); *над стынущей смолистой заводью* (Тендр., 1977, V, 241)), то как о гладкой зеркальной поверхности (*вода темна, незыблема, как твердь, и мрачно зеркальна* (Тендр., 1977, V, 222)).

Таким образом, фрагмент цветовой картины мира В. Астафьева и В. Тендрякова, в частности, водной стихии, имеет свои особенности, что обусловлено неповторимостью цветовидения и художественного мировоззрения писателей. В художественном пространстве текста цветовые обозначения становятся репрезентантами фрагментов индивидуальной колоративной картины мира писателей в изображении стихии «вода».

1. Вежицкая А. Язык, культура, познание / А. Вежицкая. — М., 1996. — 411 с.
2. Кошарная С. А. В зеркале лексикона. Введение в лингвокультурологию / С. А. Кошарная. — Белгород, 1999. — 142 с.
3. Леденева В. В. Семантика и функции «светлых слов» в эпистолярной Н. С. Лескова // Русский язык и славистика в наши дни: Материалы Междунар. науч. конф., посвященной 85-летию со дня рождения Н. А. Кондрашова — М., 2004. — С. 507—603.

Н. О. Меженська

КОЛОРИСТИКА СТИХІЇ «ВОДА» В ХУДОЖНІЙ КАРТИНІ СВІТУ В. АСТАФ'ЄВА І В. ТЕНДРЯКОВА

Предметом дослідження статті є особливості колоративної лексики, яка використовується для опису водної стихії у творах В. Астаф'єва і В. Тендрякова.

Ключові слова: художня картина світу, колоративна лексика, колоратив, епітет.

N. A. Mezhenkaya

COLOURS OF WATER IN THE ARTISTIC PICTURE OF THE WORLD OF V. ASTAFIEV AND V. TENDRIAKOV

The article deals with the features of names of colours, used by V. Astafiev and V. Tendriakov for description of water in their texts.

Key words: artistic picture of the world, colour vocabulary, name of colour, epithet.

УДК [811.161.1'01+811.14'04]'25'373.74:347.78.034

А. К. КАИРЖАНОВ

ОСОБЕННОСТИ ДРЕВНЕРУССКОГО ПЕРЕВОДА «ХРОНИКИ» ГЕОРГИЯ АМАРТОЛА И «ИСТОРИИ ИУДЕЙСКОЙ ВОЙНЫ» ИОСИФА ФЛАВИЯ

В статье рассматриваются проблемы межъязыковой идиоматичности языка Я1 по отношению к языку Я2 в области фразеосочетаний.

Ключевые слова: межъязыковая идиоматичность, лингвосинергетика, диссипация, синергия, дистрибуция, концепт, перевод, среднегреческий и древнерусский языки.

В данной статье рассматривается степень типологической близости языка «Хроники» Георгия Амартола, «Истории Иудейской войны» Иосифа Флавия и других переводных памятников древнерусской письменности (Я1) по отношению к прототипам среднегреческого языка (Я2) в области сочетаемости лексем, подвергшихся имплицитной и эксплицитной дистрибутивной предикации.

Сущность этого явления состоит в том, что об одном и том же событии, лице, группе лиц и т. п. сообщается дважды и более и сообщения эти оформляются сходными синтаксическими конструкциями. Это как бы две эквивалентные либо градуальные по содержанию мысли, два близких суждения об одном и том же предмете, лице и т. п. Результатом дистрибутивной предикации является дистрибутивная коммуникативная единица. Члены такой коммуникативной единицы, используя эксплицитную или имплицитную формы повторной передачи одной и той же идеи, определяющей инвариантным значением всей синтаксической конструкции, уточняют, объясняют, оттеняют либо усиливают значение фразеосочетания (ФС) в семантическом статусе Д1Д1, Д1Д2, Д2Д2, К1Д1, К1Д2, К1К1. В качестве основного метода используется аппарат Д/К [1]. В структуре аналогичных синтаксических конструкций происходит трансформация денотативного значения ФС типа Д1Д1 в коннотативное — К1К1 (подробнее см. [8]).

МЯИ «сводится собственно к тому, что та или иная лексема Я1 соответствует не одной, а нескольким лексемам Я2. Это означает, что лексема Я1 расчленяется на семемы относительно Я2 и данная межъязыковая полисемия может не совпадать с внутриязыковой. Степени внутриязыковой и межъязыковой идиоматичности чаще всего не совпадают: сочетание может быть совсем неидиоматичным или очень малоидиоматичным внутри данного языка и в то же время обладать резко выраженной идиоматичностью относительно другого языка» [10, с. 70; 6, с. 77—78]. С другой стороны, высокоидиоматичное внутри данного языка ФС может оказаться малоидиоматичным относительно другого языка [10, с. 71]. Так, ФС **отъвррати лице** высокоидиоматично в Я1, ибо означает не физическое действие, 'отвернуть лицо' (Д1Д1), а отказ от помощи (материальной и моральной — К1К1). Среднегреческий эквивалент этого ФС *αποστρέφειν το πρόσωπον* также высокоидиоматично — значение его не отличается от **отъвррати лице**. Но ФС Я1 по отношению к ФС Я2 малоидиоматично, ибо во многих местах контекста указанная выше эквивалентность неизменна: не **отъвррати лица** своего отъ ништа (И. 1076, 418 [5]) — *μη αποστρέψης το πρόσωπον σου από πτώχου* (ibid., 791); ср. данное ФС из Псалтыри [14] в Я1 и Я2: не **отъвррати лица** твоего отъ мене // и не оуклони ся гневомъ отъ раба твоего (32) — *μη αποστρέψης το πρόσωπον σου απ' εμού // και μη εκκλίνης εν όργη απο του δούλου σου* (Ibid., 202).

ФС **омрачити лице** малоидиоматично в Я1, ибо означает 'ослепить ярким светом' (Д1Д1). Среднегреческий эквивалент этого ФС *αμαυρώω όφεις* высокоидиоматично, ибо не означает 'затемнять, делать неясным', а 'затмевать, помрачать' (ДРС, 92 [9]), последнее не является первым словарным значением в Я2. Но ФС Я1 по отношению к ФС Я2 высокоидиоматично, ибо в одном контексте отсутствует эквивалентность: некоторому светозарному бывшую облакоу на месте томъ, **омрачающъ** // и отвращающъ **лица** видящимъ. Амарт, 102, 3—5. — *τινα λοιπον φωτο ειδη, νεφέλην γεγενησθαι κατα τον... τόπον εκείνον αμαυρούσαν και αποτειχίζουσαν τας όψεις των ορώντων* (Б, 128, 1—3 [2]). В этом сопоставлении обнаруживаем, что исследуемые ФС Я1 являются калькой ФС Я2.

Итак, МЯИ — наличие специфического перевода хотя бы одного компонента Я2 на Я1. Степень МЯИ может быть различной — от близкой к нулевой до абсолютной. Так, близки к нулевой МЯИ все русские ФС с глаголом **братъ** и украинские ФС с глаголом **брати**. Абсолютная

идиоматичность у русского ФС **братъ ноту** по отношению к английскому языку, в котором оно переводится *to sing a note* ('петь ноту'). Также обладает абсолютной идиоматичностью русское сочетание лексем **братъ на душу** по отношению к казахскому языку, в котором оно переводится **оз мойына алу** [13].

При определении степени МЯИ следует различать явления интерпретации и собственно перевода (И. И. Ревзин, В. Ю. Розенцвейг [12]). При собственно переводе (эквивокабульном переводе) сохраняется первоначальная схема структурно-синтаксических отношений оригинала, при интерпретации же (неэквивокабульном переводе) схема структурно-синтаксических отношений оригинала разрушается, а сохраняется лишь инвариант смысла. При этом необходимо иметь в виду, что интерпретация есть не любое отклонение от схемы структурно-синтаксических отношений оригинала, а лишь не вытекающее неизбежно из правил корреспонденции [9, с. 3—19].

Строго отграничивая явления описания от собственно перевода, мы для определения степени МЯИ привлекаем лишь сочетания лексем, переданные на языке памятников древнерусской письменности при помощи собственно перевода («глагол + существительное»).

Изучая текст переводных памятников и сопоставляя его со среднегреческими текстами, мы пытаемся выявить творческую индивидуальность переводчиков Амарт, Иуд [1; 6] и других текстов, исследовать формы и способы передачи идиоматичности ФС в языке древнерусской письменности и среднегреческом языке, выявить степень идиоматичности в языке древнерусской письменности (внутреннюю) и древнеславянско-греческую МЯИ.

Исходя из вышеизложенных принципов, мы выделяем пять классов межъязыковой идиоматичности:

- 1) ФС малоидиоматичные внутри Я1, являющиеся малоидиоматичными относительно Я2;
- 2) ФС малоидиоматичные внутри Я1, являющиеся высокоидиоматичными относительно Я2;
- 3) ФС высокоидиоматичные внутри Я1, являющиеся малоидиоматичными относительно Я2;
- 4) ФС высокоидиоматичные внутри Я1, являющиеся высокоидиоматичными относительно Я2;
- 5) ФС высокоидиоматичные внутри Я1, являющиеся высокоидиоматичными относительно Я2 (в нашем случае среднегреческие сочетания лексем, подвергшиеся импликация в составе дистрибутивных коммуникативных единиц).

Все исследованные нами примеры фразеосочетаний первого класса демонстрируют параллельные (присущие Я1 и Я2) способы выражения эквивалентных понятий. Такие фразеологические соответствия представляют собой формы буквального перевода.

См. примеры: и **власы постригъ** // и въ мнишьское пощение осудивъся. Амарт, 357, 26—27. — και την κομην αποχειράμενος // μοναδικην άσκησιν υποκριόμενος (В, 535); и в **зоубы глядати** // от нихже оуведати, коликолетенъ се коневи. Амарт, 505, 6—7. — τούς τε **οδόντας διασκοπῆσαι**, // αφ ων η των ετων ποσότης διαγινώσκειται του δε ίππου θρασυνομένου (В, 5).

Однако встречаются такие сочетания лексем в Я1 и Я2, в которых этой идентичности понятий мы не обнаружили. Ср., например, фразеосочетание в Я1 имеет семантический статус Д1Д1 (**потребити жрътвници**), а в Я2 — Д1Д2 (**καθαίρω βωμου**). Но такое несоответствие не даёт оснований говорить о более высокой идиоматичности в том или ином языке, так как это несоответствие находится на денотативном уровне, поэтому мы относим такие явления в области сочетаемости лексем в Я1 и Я2 к малоидиоматичным сочетаниям.

Случаев несовпадения (кроме одного фразеосочетания — **хранити сънь** — ταμίαις ύπνων (буквально означает: «хранитель сна»)) компонентов и конструкций в исследованных нами коммуникативных единицах не наблюдалось. Мастерство переводчика здесь ощутимо только в одном аспекте: если, например, в Я2 используется сочетание лексем, обозначающее опосредованную экстралингвистическую сущность (Д2), то в Я1 переводчик может передать его значение такими сочетаниями, которые отражают непосредственную внеязыковую реальность (Д1). Ср. пример: (Д1Д2) **συνθλάω όπλα** — (Д1Д1) **съкроушити оружие**. Это демонстрирует тонкое языковое чутьё переводчика, хорошо знающего среднегреческий текст. В большинстве случаев мастерство переводчика, к сожалению, мало ощутимо, так как он использует наиболее частое (первое словарное) денотативное значение того или иного компонента фразеосочетания.

Необходимо отметить, что здесь дистрибутивная предикация влияет только на внутриязыковую идиоматичности: служит для эксплицирования денотативных семем. В области межъязыковой идиоматичности дистрибутивная предикация не оказывает никакого влияния на семную структуру анализируемых фразеосочетаний в семантическом статусе Д1Д1, Д1Д2, Д2Д2, так как этот процесс протекает в Я1 и Я2 изолированно друг от друга и они не пересекаются друг с другом. Здесь мы устанавливаем лишь типологическое сходство-различие между сочетаниями лексем.

В Я1 наблюдается широкое семантическое калькирование со среднегреческого прототипа, так называемый «рабский перевод» (Н. А. Мещерский), когда переводчики не находили эквивалент в родном языке, а стремились передать буквальное содержание среднегреческого текста и сочетания лексем в частности. Однако это ни в коем случае нельзя относить к «ущербности»

языка древнерусской письменности XI века: оно, наоборот, свидетельствует о явлении обогащения и накопления фразеологического фонда языка в начальной стадии его развития.

Теперь перейдём к системно-синергетическому аспекту языковой системы византийских и древнерусских переводных памятников письменности.

Нами выдвинуто положение о том, что языковая система обладает синергией, механизм эволюции языка осуществляется при помощи взаимодействия двух источников: наращивающего источника (генерация), обладающего тенденцией к кодификации, формирующей эмическую составляющую языка, и тенденцией диссипации, обладающей тенденцией диффузии и дисперсии, формирующей этическую структуру языковой системы. В переводных памятниках древнерусской письменности наблюдаем «рабское» калькирование со среднегреческих прототипов.

Определяя внутреннюю смысловую сущность древнерусского и среднегреческого текста, мы определили и когнитивные аспекты (знание), выраженные в дистрибутивной коммуникативной единице соответствующими сочетаниями лексем в семантическом статусе Д1Д1, Д1Д2, Д2Д2. Именно в подобных текстах при восприятии той или иной информации о реальной действительности, представляющей собой континуум предметов и вещей, мы можем представить, как ориентировался, жил и действовал средневековый человек.

Определены византийская и древнерусская картина мира, которая выявлена в результате применения как минимум двух исследовательских процедур: а) экспликации Д и объективирования гештальтов средневекового мира, лежащих в основе жизнедеятельности эллина и восточных славян; б) созидания в текстах новых гештальтов мира в семантическом статусе Д1Д2, Д2Д2, которые являются следствиями рефлексии языковой системы.

Языковая картина мира реконструирована на основе анализа лексико-фразеологической подсистемы динамической, нелинейной (дискретной), открытой языковой системы. Человек не просто познает мир, присутствие человека в мире сопряжено с переживанием этого мира. И эта рефлексия является изначальной и предшествует любым рациональным конструкциям, что отражается динамичностью языка. Средневековый автор, по-видимому, осознал, что человек в контексте понимания предстает неоконченной, незавершенной реальностью. Для того чтобы человек мог понимать текст, автор прибегает к бинарной конструкции, благодаря которой возникает позиция «понимающего вслушивания» (Мартин Хайдеггер [16]). Такое восприятие текста отражается открытой, нелинейной языковой системой. И только в этом случае человек становится причастным бытию, где он погружается в пространство значений, определяемых бинарной дистрибутивной предикацией. Этот процесс, который отражается в языке, снимает, прежде всего, двусмысленность текста и человеческую реальность делает открытой бытию.

В дистрибутивной коммуникативной единице предикация одна и та же ситуация, которую можно передать с помощью разных языковых форм в зависимости от знаний и реальных возможностей и желаний автора. Возможность выбора выражения для понимания усиливается бинарной предикацией. Содержание такой синтаксической конструкции является важнейшей частью когнитивной семантики (conceptus).

Анализ межъязыковой идиоматичности ФС первого класса позволил выявить следующее. В процессе мыслительных операций интегрирования и комбинирования различных элементов мыслительного содержания было установлено, что во время перевода со среднегреческого прототипа новые предметные (денотативные) связи и отношения составили новые знания в семантическом статусе Д2. И это новое значение, в котором имеется хотя бы одна сема, пересекающаяся с семемой Д1, не существует автономно ни в среднегреческом, ни в древнерусском текстах, оно вплетено синергией языка в уже известное и существует на фоне всей коммуникативной единицы и, в частности, в контексте сочетания лексем.

Анализ межъязыковой идиоматичности фразеосочетаний второго класса позволяет констатировать, что некоторые компоненты фразеосочетаний модели («глагол + существительное») требуют употребления рядом с ними лексем со специфическим, особым значением. Переводы таких фразеосочетаний иллюстрируют высокое мастерство переводчиков Я1 в подборе необходимых эквивалентных лексем, тонкое языковое чутьё.

См., напр.: **ожидати преставления** — αναβάλλεσθαι κοίμησις, **оставити даръ** — αφες (αφίημι) δωρον, **съвршати оудъ** — αποτελέω αρμονίαν и др.

В Я1 наблюдается широкое семантическое калькирование со среднегреческого прототипа, когда переводчики стремились передать буквальное содержание среднегреческого текста в целом и фразеосочетаний в частности. Этим фактором объясняется появление в Я1 фразеосочетаний с семантическим статусом Д1Д1, Д1Д2, Д2Д2, тогда как среднегреческий текст отражает сочетания лексем с высокой внутриязыковой идиоматичностью, получившие семантический статус К1Д1, К1Д2, К1К1.

См., напр.: **творити правду** — επασκέω δικαιοσύνη, **творити съставление** — τίνω σύστασιν, **дати дары** — παρέχω δωρεας и др.

Такие факты свидетельствуют о явлении обогащения и накопления фразеологического фонда языка в начальный период его развития.

Дистрибутивна предикація здесь протекать параллельно в обоих языках, то есть остается в рамках внутриязыковой идиоматичности: в Я1 служит для эксплицирования денотативных семем, в Я2 служит не только для эксплицирования коннотативных семем, но и для имплицирования денотативных фразеосочетаний, то есть наблюдается процесс перевода денотативных сочетаний в коннотативные. См., например: *иже въ нихъ оумъ извѣстѣе испытавъше // разоумъмъ бжествнымъ обатеша*. Студ, 266, 14—17. — *καὶ τὸν ἐν αὐταῖς νοῦν ἀκριβέστερον ἐρευνήσαντες // γινώσκιν θειοτέραν ἐπλούτησαν* (Ibid., 428). Ср. особенности перевода этого памятника письменности в работе Д. С. Ищенко [7].

Итак, фразеосочетания второго класса межъязыковой идиоматичности не демонстрируют процесс пересечений дистрибутивной предикации между Я1 и Я2.

Теперь обратим внимание на системно-синергетический аспект лексико-фразеологической подсистемы древнерусской и среднегреческой языковой системы.

Семантический сдвиг в компонентах среднегреческого ФС произошёл в результате действия механизма синергии языка — усилением процесса диссипации, хотя наращивающий источник (генерация) языковой системы сумел сдержать этот процесс в рамках кодификации. Внутриязыковая идиоматичность в Я1 остаётся малоидиоматичной по сравнению с ФС Я2, в котором и проявились наиболее ярко и полно семантические сдвиги до степени К1.

Мы считаем, что проблему межъязыковой идиоматичности нужно рассматривать только на эфемерной линии между *conceptus-om* лингвистического знака и психологическими аспектами воображения и ощущения, так как эти аспекты формируют «целостные образы» (гештальты). В нашем отечественном языкознании до сих пор считается аксиомой, что действие смысла сосредоточивается в слове, а образование этого смысла обуславливается контекстом предикации. Так было на Западе в начале XX века и у нас на излёте этого же столетия под влиянием афористических идей Л. Витгенштейна. Сегодня этого оказывается недостаточно без привлечения последних достижений в области естественных и гуманитарных наук.

Идиоматичность нужно рассматривать в структуре синергии (механизм, подобие), в которой и формируется коннотативная семантика. Этот процесс связывается с иконическим аспектом фокуса дискурса. Появление коннотативного значения понимается как отклонение от норм кодифицированного языка, но это такое отклонение, которое не фиксируется ни в одном толковом словаре, потому что семантическая инновация не столько суть семантического сдвига, сколько последствие взаимодействия как минимум двух семантических полей. Такое взаимодействие порождает не только переход от денотативной несогласованности к фигуративному согласованию полей, но и появление обертонов значений, которые становятся эфемерными в контексте другой предикации.

Итак, восприятие (ощущение) и высказывание немислимо без конкретно-исторического контекста и учета особенностей воспринимающего субъекта и составляющего текст автора. Мы понимаем, что рефлексия не является панацеей для осмысления текста и при помощи нее нельзя проникнуть в сущность того или иного явления. Однако возникают пограничные ситуации, когда не приходится рассчитывать на рефлексивные акты, нацеленные на овладение какой-либо идеей, и в этом случае субъект может полагаться только на самого себя. Чтобы устранить эту ситуацию, автор текста прибегает к бинарной предикации, то есть мир можно познать через субъект-объектные отношения с помощью бинарной опредмечивающей рефлексии. Цель такой рефлексии — сделать чужое своим. Это специфическое «знание-усвоение» (Х.-Г. Гадамер [3]). Византийские и древнерусские тексты демонстрируют толкование (интерпретацию) текста и аппликацию (применимость к конкретной исторической ситуации). Только в этом случае истинное явление, заложённое в другом бытии, проявляется в тексте более зримо и рельефно.

Анализ фразеосочетаний третьего класса даёт основание утверждать, что в Я1 один из компонентов сочетания лексем испытывает семантический сдвиг до степени К1, тогда как среднегреческий прототип обозначает непосредственную (или опосредованную — (Д2)) экстралингвистическую сущность (Д1). Отметим, что стала явственнее намечаться тенденция формирования сочетаний лексем, являющихся исконно славянскими по происхождению: некоторые компоненты (в основном глагольные лексем) фразеосочетаний стали требовать употребления рядом с ними лексем со специфическим, особым значением. Переводы таких сочетаний лексем демонстрируют возросшее мастерство древнерусских переводчиков в подборе необходимых эквивалентных лексем, сохраняя при этом структурно-грамматическую основу среднегреческого прототипа. См., напр.: **въздати въздаание** — *ἀνταποδίδωμι ἀντιαπόδομα*, **отметати замыслы** — *ἀποστρέφω βούλας*, **льетити дшоу** — *ἀγαπάω ψυχήν* и др. Несмотря на формирование исконно славянских сочетаний лексем, в Я1 наблюдается широкое семантическое калькирование со среднегреческого прототипа. См., напр.: **наводити скоколжение** — *ἐπαγῶ ολίσθου*, **доити въ немощь** — *δύω εἰς ἀδυναμίαν*, **покрыти землю** — *ἐπικαλύπτω γῆν* и др. Дистрибутивная предикация здесь так же, как и в предыдущих классах фразеосочетаний, протекает параллельно в обоих языках, оставаясь в рамках внутриязыковой идиоматичности: в Я1 служит для эксплицирования или имплицирования значений фразеосочетаний, в Я2 — только для эксплицирования денотативных

семем. См., напр.: Феодосии (...) бжствъное крщение приамъ // и въ бесмртъе обновивъся. Амарт, 373, 20—21. — *ὅς πριν τελευτήσῃ το θειον βαπτισμα δεξάμενος, // και εις την αδανασιαν αναγεννηθεις ετελεύτησεν* (B, 562).

Синергия диссипации проявляется в семантическом сдвиге в компонентах фразеосочетаний. В этих сочетаниях появляются новые для древнерусского человека коннотативные значения. При переводе лексем Я2 автор Я1 тщательно подбирает эквиваленты из живого языка, которые в большинстве случаев функционируют в «устойчивых формулах» (В. В. Колесов), но иногда их значения не полностью эквивалентны в тексте Я1. Произошло своеобразное наложение новых значений (здесь мы не обнаруживаем так называемого расширения лексического значения, как это наблюдается в современных языках) в контексте «устойчивых формул», и для эксплицирования новой семантики используется бинарная предикация. Это диктовалось в основном приёмами исихазма. Иначе говоря, автор средневекового текста сумел раздвинуть горизонт текста — поле зрения читателя, охватывающее и обнимающее всё то, что может быть увидено как минимум под двойным углом зрения. Так, в одной части коммуникативной единицы возникает предструктура *понимания*, а во второй и последующей частях предложения возникает ситуация *погружения* читателя в структуру понимания доминирующего смысла текста. Возникает триада: *предрешение, предусмотрение и предвзятие*. Такое положение вещей предполагает включение и понимание человеком новых для него коннотативных значений в Я1. Такая аппликация текста позволяет читателю осознавать более зримо конкретную историческую ситуацию или какую-либо новую метафизическую сущность.

Авторы текстов Я1 и Я2 стремятся не к тому, чтобы изменить мироощущение человека, а к тому, чтобы помочь ему постичь истинное положение вещей, которое заложено в тексте. Этот текст воспринимается как «другое бытие», проявляющееся более отчетливо при дистрибутивной предикации. В итоге авторам текстов Я1 удаётся буквально обуздать диссипативные проявления речевой стихии: определяется изменчивое (калькирование) и сохраняется в структуре «наращивающего источника» (новые коннотативные значения) языковой системы.

Исследуемые фразеосочетания в семантическом статусе D1K1(D2K1), K1K1 подвергаются дистрибутивной предикации в структуре коммуникативных единиц. Части коммуникативных единиц служат для эксплицирования коннотативного значения исследуемых фразеосочетаний.

Все кальки со среднегреческого языка объединяет одна общая особенность: они прибавляют к славянским лексемам добавочные значения, которые переносят их из бытового плана в план более высокий, в сферу философских, культурных, сакральных и мировоззренческих ассоциаций. Эти новые дополнительные семемы становятся коннотативными в отличие от денотативных, — связанных с непосредственной внеязыковой сущностью.

Исследуя семантические и фразеологические кальки с греческого, мы проникаем в коннотативное мышление восточных славян, выясняем, какое великое участие в формировании этого коннотативного мышления приняли идеи и эстетические взгляды, исходившие от византийских хронистов, писателей и богословов. См., напр., глагол **растити**, который имел исконное значение 'разрастать, размножать' (Срезн, III, 89), и приобрёл новое коннотативное значение 'увеличивать, усиливать, приумножать'. Это произошло потому, что он стал употребляться не только с наименованиями каких-либо растений (**трава, смоковие, виноградъ**), но и с абстрактными существительными, как **грехи, желанье**. Не присущая искони предикативу **растити**, сочетаемость заимствована у среднегреческого глагола *αύξω (αύξάνω)*, который, как и славянский **растити**, образован от корня со значением 'рост'. Ср. сочетание нового времени: *Продолжает расти и популярность молодого поэта среди молодежи; В нем росло недовольство собой*. В Я1 круг сочетаемости лексемы **растити** расширился за счёт разнообразных в семантическом отношении лексем, но этот процесс протекал в рамках устойчивых средневековых формул. Современные семантические сдвиги, в отличие от средневековых, происходят совершенно в других условиях: в свободном творческом контексте.

Таким образом, семантическая калька явилась основой для создания, накопления и формирования фразеологического фонда в Я1.

Рассмотрим системно-синергетический аспект языковой системы в Я1 и Я2.

Синергия диссипации проявляется прежде всего в семантическом сдвиге в компонентах фразеосочетаний, и этот процесс прослеживается в текстах Я1 и в оригинальных текстах Я2. Среднегреческие сочетания лексем подверглись семантическому калькированию в Я1, в котором идиоматичность Я2 была сохранена в структуре древнерусских «устойчивых формул». Эти формулы были новыми явлениями для древнерусского человека, поэтому они подверглись дистрибутивной предикации. Возникла своеобразная аппликация текста, благодаря которой древнерусский читатель, по-видимому, и греческий читатель, более зримо мог ощутить, осмыслить и осознать определенную метафизическую сущность описываемых явлений, которые были важными, по мнению авторов, и предикировались в древнейших сакральных и исторических текстах. Кроме того, имплицитное «другое бытие» превращалось в эксплицитное «свое бытие», что отвечало основным требованиям католической доктрины.

Анализ межъязыковой идиоматичности фразеосочетаний пятого класса позволяет сделать вывод, что все семантические кальки со среднегреческого языка объединяет одна общая тенденция: они приращивают к славянским лексемам и их сочетаниям в структуре «устойчивых формул» добавочные значения, которые переносят их из «внешнего бытия» в «метафизическое бытие»: в сферу философских, культурных, сакрально-мировоззренческих ассоциаций, что было новым явлением для жителей Киевской Руси. Эти новые дополнительные семемы получены в результате влияния диссипативных процессов (диффузии и дисперсии), когда древнерусский переводчик не только сумел сохранить синтаксическую модель Я2, но и смог эксплицировать имплицитные для древнерусского читателя коннотативные значения лексем и их сочетаний.

Здесь нами проанализированы фразеосочетания, подвергнутые импликацией, высокоидиоматичные внутри Я1, являющиеся высокоидиоматичными относительно Я2. Так, члены дистрибутивной коммуникативной единицы, используя имплицитную форму бинарной передачи эквивалентной идеи, преобразуют денотативные семемы одного или обоих компонентов сочетания лексем в семантическом статусе Д1Д1 (Д1Д2, Д2Д2) в коннотативные — К1Д1 (К1Д2, К1К1). См.: **створить сеть** предъ лицемъ искренняго своего, // въ ню впадетъ ногама своими и створяя злое, ввалитъся во нь. Амарт, 190, 2—3. — *ὅς παρασκευάζεται δίκτυον ἐπὶ πρόσωπον τοῦ πλησίον, περιβαλεῖ αὐτο τοῖς εαυτοῦ ποσίν, καὶ ὁ ποῖων πονηρὸν εἰς αὐτο ἐγκυλισθήσεται* (Б, 272).

В Я2 коммуникативная единица подвергается дистрибутивной предикации: части предложения, используя имплицитную форму повторной передачи эквивалентной семантики 'замышлять что-либо против кого-либо', преобразуют денотативное значение сочетания Я2 в коннотативное, получившее семантический статус К1К1. Переводчик смог сохранить структурно-синтаксическую модель Я2 и перенёс в Я1 коннотативное значение среднегреческого оригинала.

1. Амарт — *Истрин В. М.* Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе / В. М. Истрин. — Петроград, 1922. — Т. II.
2. Б — *Boor de Carolus.* Georgii monachi chronicon / Boor de Carolus. — Lipsiae, 1904.
3. *Гадамер Х.-Г.* Истина и метод: основы философской герменевтики / Х.-Г. Гадамер. — М., 1988. — С. 317—548.
4. ДРС — *Древнегреческо-русский словарь* / [сост. И. Х. Дворецкий]. — М., 1958. — Т. I—II.
5. И. 1076. — *Изборник 1076 года* / Изд. подг. В. С. Голышенко, В. Ф. Дубровина. — М., 1965.
6. Иуд — *Мещерский Н. А.* История Иудейской войны Иосифа Флавия в древнерусском переводе / Н. А. Мещерский. — М.—Л., 1958.
7. *Ищенко Д. С.* Лексические особенности трех редакций славянского перевода поучений Феодора Студита / Д. С. Ищенко // *Слов'янський збірник: Зб. наук. праць.* — Одеса, 2005. — Вип. XI. — С. 12—16.
8. *Каиржанов А. К.* Семантико-стилистическая симметризация фразеологии в переводных памятниках письменности XI века: (на материале греческих и древнеславянских фразеосочетаний) / А. К. Каиржанов // *Проблемы сопоставительной типологии иностранных и родного языков.* — Алма-Ата, 1989.
9. *Комиссаров В. Н.* Перевод и интерпретация // *Тетради переводчика* / Под. ред. Л. С. Бархударова. — М., 1982. — Вып. 19.
10. *Копыленко М. М.* Исследование в области славянской фразеологии древнейшей поры: Дисс. ... д-ра филол. наук / М. М. Копыленко. — Л., 1967.
11. *Копыленко М. М.* Сочетаемость лексем в русском языке / М. М. Копыленко. — М., 1973.
12. *Ревзин И. И.* Основы общего и машинного перевода / И. И. Ревзин, В. Ю. Розенцвейг. — М., 1964.
13. *Русско-казахский фразеологический словарь.* — 2-е изд., доп. и испр. / Под ред. М. Б. Балакаева, С. К. Кенесбаева, М. М. Копыленко. — Алма-Ата, 1989. — С. 24.
14. Студ — *Житие Феодора Студита* // *Выголексинский сборник* / Изд. подг. В. Ф. Дубровина, Р. В. Бахтурина, В. С. Голышенко. — М., 1977. — С. 134—409.
15. Син пс — *Северьянов С.* Синайская псалтырь: Глаголический памятник XI века / С. Северьянов. — Петроград, 1922.
16. *Хайдеггер М.* Бытие и время / М. Хайдеггер. — М., 1977.

A. K. Kairzhanov

PECULIARITIES OF THE OLD RUSSIAN TRANSLATION OF «CHRONICLE» BY GEORGE AMARTOL AND «HISTORY OF JUDAIC WAR» BY JOSEPH FLAVIY

The article deals with the problem of interlanguage idiomatic features of L1 to L2 in the field of phraseological combinations.

Key words: interlanguage idiomatic, linguacinergetics, dissipativity, cinergy, distribucia, concept, translation, Medieval Greece and Old Russian.

A. K. Kaїржанов

ОСОБЛИВОСТІ ДАВНЬОРУСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ «ХРОНІКИ» ГЕОРГІЯ АМАРТОЛА Й «ІСТОРІЇ ЮДЕЙСЬКОЇ ВІЙНИ» ЙОСИПА ФЛАВІЯ

У статті розглядаються проблеми міжмовної ідиоматичності мови М1 по відношенню до мови М2 у галузі словосполучень.

Ключові слова: міжмовна ідиоматичність, лінгвосинергетика, дисипація, синергія, дистрибуція, концепт.

УДК 811.161.1'282.4'373:008(477.74)

А. И. ШВЕЦ

ТРАДИЦИОННАЯ НАРОДНАЯ КУЛЬТУРА И ЕЁ ОТРАЖЕНИЕ В ДИАЛЕКТНОЙ ЛЕКСИКЕ (на материале русских говоров Одесской области)

В статье анализируются результаты моделирования диалектной глагольной лексики, функционирующей в русских переселенческих говорах Одесской области. Обнаружено, что дифференциальные признаки конфессиональности, обрядовой специфики, ценности социальной ситуации выступают ее важными структурными элементами, обнаруживая ключевые понятия традиционной духовной культуры русских переселенцев.

Ключевые слова: переселенческие идиомы, диалектная глагольная лексика, вербализация понятийного пространства, структурная организация, лексико-семантическая парадигма, моделирование локальной культуры.

Все области наук, связанные с изучением истории и современного состояния материальной и духовной культуры этноса, в значительной степени опираются на данные диалектной лексики. Этот пласт национального языка является богатейшей эмпирической базой и ценным источником этнокультурной информации, обладает большой прогнозирующей силой в плане глотто- и этногенеза. Разновекторное изучение его открывает широкие перспективы в разрешении проблемы взаимодействия языка и традиционной духовной культуры. В современной русистике особенно ярко об этом свидетельствуют исследования антропоцентрической направленности Е. Л. Березович, Т. И. Вендиной, Е. А. Нефёдовой, С. Е. Никитиной, Н. И. Толстого, С. М. Толстой, ориентированные на изучение диалектного языка в широком контексте народной культуры.

В рамках антропологического изучения диалектной картины мира актуальным по-прежнему остаётся понятие семантического поля, а также соответствующее традиционное обращение к различным лексико-семантическим группировкам как «полигону» для проведения исследований и отработки приемов анализа. И всё же, несмотря на разноаспектность современных диалектологических студий, на наличие апробированных методик анализа материалов говоров, состояние изучения разных ТГЛ, ЛСГ как русских, так и других славянских диалектов остаётся неодинаковым и в целом далеко не удовлетворительным. В частности, в русистике недостаточно полно описана глагольная лексика говоров. Это самая конструктивная и культурно информативная подсистема диалектов. Образует лауну эта область и в исследовании русских переселенческих говоров Одесской области — изолированных идиомов, развитие которых после переселения продолжалось независимо от процессов в метрополии.

В настоящей работе мы обратимся к анализу глагольной лексики говоров и её функциональных альтернатив, номинирующих некоторые ключевые понятия традиционной духовной культуры русских переселенцев южного региона Одесской области. Подобное описание лексики выступает одновременно и одним из способов ее моделирования. Определение мотивационных моделей в рамках семантического поля, средств и способов номинации, характера внутренней формы лексических единиц позволяет конструировать модель представлений, социально-типичных позиций, отношений, оценок диалектоносителей — представителей исследуемых социокультурных локусов. Исследование проводилось с учётом структурной организации, семантики глагольной лексики в условиях бытования её в разных частных диалектных системах (ЧДС): в говорах, носители которых исповедуют каноническое православие, и в говорах, носителями которых являются староверы.

В работе в качестве концептуального параметра использовалась лексико-семантическая парадигма (ЛСП), которую мы понимаем вслед за Сентенберг как «целостное, незакрытое и способное к развитию множество слов или их лексико-семантических вариантов, объединённых вокруг доминанты общности лексического значения, упорядоченных отношением семантической производности и служащих целям дифференцированной номинации» [1: 61]. ЛСП глагольной лексики как микрополе явилось базой для сравнения на единой основе фрагментов лексико-семантических систем исследуемых идиомов, для установления отношений между ними, а также для их дальнейшего моделирования. В ходе изучения анализу подвергались ЛСП различной структуры, представляющие собой подмножества слов, относящиеся к предконечным или конечным ветвям лексического древа глагола. Такие лексико-семантические объединения наименее абстрактны, конструктивны и культурно информативны. Их компоненты, обладая определенной семантической общностью, представляют разнообразные «кусочки действительности». Такие подмножества слов Н. Ю. Шведова назвала «картинками жизни». Предконечные множества, от-

ражающие одну языковую «картинку жизни»), но принадлежащие разным частным диалектным системам, раскрывают вариативный характер представлений в лексике того или иного отрезка смыслового континуума, репрезентируют вариативность общей диалектной картины мира как одной из её составляющих, отражаемой национальным языком.

Систематизация и экспликация репертуара глагольной лексики осуществлялась через идеографическую классификацию с соответствующей операцией конфронтации диалектного материала микросистем опорных говоров. Это позволило воспроизвести структурные и семантические особенности каждой номинативной единицы, ее географию и послужило основой для построения структурно организованных сема-ономасиологических микросистем-моделей. Обращение к семантическим сеткам-моделям с дистрибуцией лексем, тщательное сопоставление наборов номинативных единиц, принадлежащих выделенным субсегментам в разных ЧДС, выявило стабильные, вариативные и индивидуальные звенья номинации, зоны особых лексических сгущений, количественные пропорции соотносительных номинационных отрезков.

В нашей работе большое внимание уделено зонам особых лексических сгущений и зонам индивидуальных звеньев номинации.

Зоны особых лексических сгущений выделяют центральные понятия в системе ценностей исследуемых этносоциумов. Это лексика, которой свойственна яркая маркированность, поликомпонентность, частотность употребления и полихрония, вскрываемая через спектр мотивологических признаков номинаций. Ее исследование позволяет выявить имплицитную культурно-значимую информацию, механизмы её кодирования и трансляции, то есть увидеть то, как культура в условиях бесписьменного общества использовала в поисках оптимальных способов хранения и передачи информации семантическую структуру слова, его парадигматические связи.

Обратимся к анализу в рамках ЛСП.

Лексико-семантическая парадигма конгломеративного типа «Иметь (какой-либо) внешний вид» структурирована парадигматическими подмножествами, интегрированными ДП 'рост', 'тело', 'лицо', 'волосы', 'покровы тела', 'ноги', единицы которых обозначают различные процессы становления (приобретения) какого-либо признака внешности.

В структуре данного семантического поля ярко выделяется поликомпонентное звено соотносительных номенов, связанных градационно и актуализирующих сему 'рост': *на'вырас'т'и*, *ураст'ат* 'вырасти, стать (становиться) выше', *выжаха'ца* 'вырасти, стать выше', *выбухат'*, *выбуха'ца*, *пада'йт'и* 'стать (становиться) выше и старше', *бол'ет*, *набол'ет*, *убол'иват'* 'стать (становиться) больше (выше) и старше', *выдур'и'ца*, *вылун'и'ца* 'чрезмерно вырасти, стать очень высоким и глупым' // *ун'и'жа'ца* 'становиться ниже (о пожилых)', *скра'шы'ца* 'стать ниже, ссохнуть от старости' // *топат'*, *тол'ка* *тапач'ка стават'* 'быть совсем маленьким, незрелым (о ребенке)'. Как видно, основными способами глагольной номинации выступают морфологическая и семантическая деривация. Морфологическая деривация часто осуществляется по модели *вы...ть(ся)*, где префикс привносит в глаголы значение интенсивного движения изнутри наружу и уже этим определяет ход формирования образа внутренней формы (ср. образ разбухающей почки, проклеывания из яйца). Основной путь формирования глагольной семантики в исследуемом семантическом звене — это метафоризация. Представляет интерес лексико-семантическая разработанность закрепления в семантической структуре описываемых глаголов экспрессивно-эмоциональной оценки изменений размеров человеческого тела по критериям «выше» и «ниже» (при этом норма не актуализируется), «должное» и «недолжное».

Дистрибуция лексем на сема-ономасиологических сетках выделенного семантического фрагмента обнаруживает характерную зависимость сем 'рост' и 'возраст', а в отдельных случаях и имплицитную связь с семой 'сила' (ср. *скра'шы'ца* буквально 'потерять силу сцепления в некой целостности, легко разъединиться на мелкие составляющие' или *ун'и'жа'ца* буквально 'терять в вертикальной величине из-за потери стержня — поддерживающей жизненной силы'; *топат'*, *тол'ка* *тапач'ка стават'* 'ещё не иметь жизненной силы для уверенной ходьбы'). Мы, в свою очередь, отмечаем, что в глагольной лексике диалектоносителей исследуемых ЧДС закреплены устоявшиеся представления о росте как внешней визуальной характеристике жизненных вех человека (детство — юность) — молодость — старость). Такой стереотип восходит к архаическому прошлому, когда возраст определялся только как известный уровень роста или силы.

Характерно, что обнаруженная семантическая связь сохраняется (то есть живёт на уровне подсознания) и в структуре инновационных глагольных номинаций, производных более позднего времени, вероятно, после переселения (СРНГ не фиксирует использование глаголов *пада'йт'и*, *вылун'и'ца* с отмеченной нами семантикой на территории метрополи). В то же время, как показывает анализ, категория роста в семантической структуре глагола выступает не только маркером возрастного состояния человека, но и его интеллектуальной характеристикой. Обнаруживается это при рассмотрении особенностей вербализации ситуации 'пресечение «идеальной» границы роста не по возрасту, при несоответствии интеллектуальному развитию'. Закономерно,

что такие номены как *выдур'ицца*, *вылун'ицца* 'чрезмерно вырасти, стать очень высоким и глупым' содержат негативную оценку. Их культурная коннотация 'чрезмерно высокий рост, не соответствующий возрасту, — признак ущербности внутреннего мира человека, признак нехватки ума' ярко обнаруживается при анализе парадигматических связей (ср. с нейтральным глаголом *ун'ижацца* 'становиться ниже (о пожилых)', в семантике которого логически упорядочены соответствия возраста и роста).

Добавим, что лексические материалы других ЛСП дают дополнительную информацию, необходимую для понимания представлений носителей традиционной культуры, связанных с сущностью возраста. Возраст как жизненная категория долгое время не связывается чётко с годами жизни. Сказанное обнаруживается и при опросе информантов. Это подтверждается и такими частотными языковыми конструкциями как *Ја нашола'а, кагда в'ишн'а цв'и'ла. Ја'во нашл'и, кагда жн'и'ва бы'л'и*.

Зоны лексических сгущений отмечены в структуре лексико-семантических парадигм глаголов биологического существования. Так, ситуация 'появление новой жизни' вербализована посредством единиц, изображающих её с разных позиций, — субъекта действия и объекта действия, которые являются её сущностными конкретизаторами: *на'род'ит'*, *панара'д'ит'*, *пр'ин'ис'ит'и*, *абра'д'ицца*, *пр'ив'ис'ит'и*, *апра'стацца*, *и'м'ет'*, *панада'ват'*, *анус'ит'ет'*, *апараж'н'ицца*, *Бог дал (даст)* (о роженице); *с'пол'а прын'ис'ит'и*, *пат ск'ир'дој нај'ит'и*, *ула'в'ит'*, *ула'в'ит'*, *в'оз'иры*, *ку'н'ит'*, *быт'* за'казанным, *ф'ка'пус'ит'и нај'ит'и*, *пус'ит'ит'* на св'ет, *пака'зат' св'ет*. Перед нами знаки субститутивного характера — эвфемизмы (в их роли выступают метафоризированные общеупотребительные глаголы). Производство их обусловлено различной мотивировкой. В одних случаях используется образ 'освобождение от ноши, груза, бремени', в других — религиозный мотив, но наиболее продуктивными выявились архаические мотивы «найденный ребёнок», «ребёнок — дитя растений», появление которых обусловлено табуированием ситуаций появления новой жизни.

Устойчивое использование архаического мотива найденного ребёнка в акте вербализации семантического пространства «Появление жизни» позволяет говорить о том, что перед нами не просто ряд значений, а внутренне организованная семантическая сфера со своей прагматикой. Анализ сема-ономастиологических сеток показал, что глагольная лексика, производная в контексте описанной языковой модели с идеей 'находки, приобретения', комплементарно дополняется глагольными знаками, обозначающими полярную ситуацию — 'прекращение жизни' и использующими мотив 'потери': *С'т'и'р'ала ја на вајн'и тр'ох сын'оч'ка ф'* (о погибших на войне). *С'т'и'р'ала дош'еш'ка д'и'т'онка* (о смерти младенца при выкидыше) (Ср. общеупотребительные выражения *потерять близких*, *понести потери в войне*, *понести тяжёлую утрату*).

Смысловую цепочку в номинациях с использованием мотива найденного ребёнка дополняют единицы, указывающие на обряд расставания с умершим. Это представляющие семеме 'хоронить' метафорические глаголы-эвфемизмы *п'р'атат'* и *ха'ват'*, имеющий широкий ареал распространения в русских говорах, поддерживаемый украинским языком и его говорами. Указанные факты позволяют говорить о сложной языковой метафоре, уходящей в древние мифопоэтические представления о зеркальности прихода человека на этот свет и уходе из него.

Сложность метафорического переноса обуславливает структуру и иных лексико-семантических переходов: найти > потерять; приобрести > потерять; приобретать > прятать. Вероятно, можно говорить и о модели дать > забрать (ср.: глагол *панада'ват'* 'родить много детей' и зафиксированный в говорах старообрядцев глагол *пазаб'рат'* 'лишить жизни'). Появление указанных антонимичных глагольных метафор обусловлено системно, так как именно этот тип отношений является конституирующим для семантических множеств, называющих полярные ситуации 'появление жизни' и 'прекращение жизни'. В наивной картине мира диалектоносителей прекращение жизни — смерть — не является концом бытия, поскольку в смерти заключена жизнь, и она понимается как инверсия жизни. Поэтому вполне логично появление повторных когнитивных импульсов, закономерно повторение (или развитие) мотивов номинации, соответственно и конфигураций звеньев семантической структуры в ЛСГ «Преобразование жизни».

Анализ индивидуальных номинативных звеньев показал, что ДП 'конфессиональная принадлежность', 'обрядовая специфика', 'ценностная характеристика социальной ситуации' могут выступать важными элементами глагольной семантики, транслирующими культурную информацию, влияющими на формирование конфигурации структуры микросистем диалектной глагольной лексики и собственно культурной системы.

Ярко демонстрируют сказанное номены разной структуры, формирующие индивидуальные звенья инвариантной модели, например, в ЛСП партитивов «Вступать в брак». В исследуемых селах зафиксированы универбы *м'ишацца* и *пам'ишацца*, представляющие пример соотносительной локальной вербализации одной и той же ситуации 'вступать в брак' с использованием единой словообразовательной модели, но с разной оценочной актуализацией включённого актанта объекта действия (он дифференцируется по признаку 'конфессиональность' // 'нацио-

нальність'). Так, для діалектоносителей-нестарообрядцев актуальною оказалась семема 'вступать/вступить в брак с *представителем иной национальности*', а для староверов — семема 'вступать в брак с *иноверцем*'. Культурные семы сигналізують о всегда актуальної, а потому и оценочній, для русских переселенцев дихотомії «свой» — «чужой», связанной со структуризацією свого культурного простору.

Представляет интерес семантическое варьирование в пространстве описательной единицы *пак'рыт' мала'дују* 'во время свадебного обряда покрыть платком голову брачующейся'. Оно обусловлено отличием в реалемном плане. Обряд покрытия девушки-невесты женским головным убором во время совершения церковного таинства (на паперти церкви перед началом венчания) сохраняется и сейчас, но только в селах старообрядцев. В то же время обозначение *пак'рыт' мала'дују* фигурирует в рассказах пожилых информанток-нестароверок, но как составляющая народного обряда, а не церковного. Суть самого обрядового действия во всех населенных пунктах русских переселенцев одна — закрепить визуально изменение социального статуса вступающей в брак девушки. Различия же в использовании номинативной единицы обусловлены преобладанием в старообрядческих селах церковной традиции, подчинившей себе народную. У диалектоносителей, исповедующих каноническое православие, санкционирующее начало обряда было продиктовано народной традицией, которая со временем под влиянием городской культуры утратилась.

Особенности народного воззрения на бытовые и жизненные процессы актуализируются и при анализе других глагольных ЛСП.

ЛСП «Быть здоровым». Так, в говорах старообрядческих сёл наряду с базовым общепотребительным репрезентантом понятия 'иметь здоровье' отмечены индивидуальные аналитические номены, актуализирующие ДП разной степени и качества проявления здоровья: *пaj't'и у хот* 'начать выздоравливать', *быт' пр'и 'с'ил'и* и *хад'ит' пр'и 'с'иб'е* 'быть здоровым, иметь силы обслужить себя'. Их семантика обнаруживает ценностные для диалектоносителей характеристики здоровья. В ЧДС староверов зафиксирована соотносительная единица *пaj't'и на л'ек* 'начать поправляться после таинства соборования', противопоставленная описанной цепочке по признаку 'после совершения церковного таинства'.

За счёт индивидуальных звеньев разветвляется структура ЛСП «Быть здоровым» в сегменте 'способствовать выздоровлению', что обусловлено локальной вербализацией различных способов магического и немагического лечебного воздействия, причем как у старообрядцев, так и староверов. Например: *выл'иват' на јажы'в'ику п'ир'ипуг* 'выливать в сосуд с водой над головой болящего расплавленную смолу дерева, произнося заклинательные слова', *са'жат' в тр'ибу'ху* 'лечить детский рахит, помещая ребенка в коровий желудок и произнося заговоры от болезни', *вы'катыват'* 'лечить выкатыванием в полевой траве'.

Следующий ряд примеров демонстрирует усложнение конфигурации инвариантной модели, вызванное отличиями в реалемном плане. Так, старообрядцы используют номен *св'иват' мла'д'енца* с семантикой 'заворачивать новорожденного в пеленки', а староверы — в значении 'свивать новорожденного свивальником вокруг по пеленкам крестообразно трижды'. По ДП орудийности соотносятся обозначения *ад'ет' на тот св'ет, абр'ад'ит' (пак'којнава)* 'одеть покойного в подготовленную на смерть одежду (преимущественно новую)' в ЧДС старообрядцев и *ад'ет'/саб'рат' на тот св'ет, саб'рат' (пак'којн'ика)* 'одеть умершего в специально подготовленную для него по старообрядческому чину одежду' в ЧДС староверов. Признак 'конфессиональности' усложняет структуру ЛСП «Покрыть кого-(что-) либо одеждой» в звене 'покрыть головным убором'. В одной из старообрядческих ЧДС лексема *пак'рыт'* 'надеть платок для посещения богослужения, закрепив два его конца высоко на груди булавкой' внутрисистемно и межсистемно противопоставлена глаголам с семантикой 'надевать (надеть) платок, обвязав его концы вокруг шеи': *пав'азыва'уца, пав'и'за'уца, пак'ры'уца, пак'рыт', пак'рыт', пак'ры'уца, запака'ва'уца, выв'азыва'уца, зап'и'на'уца* с семантикой 'надевать (надеть) платок, обвязав его концы вокруг шеи'. Информантки объясняли, что *пав'азыва'уца* женщины для работы в доме или на огороде, а если идут в церковь, то нужно *пак'рыт' платок* (обнаруживается характерная синтагматика).

Анализ глагольной лексики говоров и её функциональных альтернатив, номинирующих некоторые ключевые понятия традиционной духовной культуры русских переселенцев южного региона Одесской области, показал, что культурные коннотации как компонент закрепленного в культуре значения языкового знака являются значимым фактором формирования языка как части культуры. Эти важные конструктивные составляющие глагольной семантики транслируют культурную информацию, влияют на формирование структуры микросистем диалектной глагольной лексики, а соответственно и на конфигурацию исследуемых локальных культурных систем.

1. Сентерберг И. В. Лексическая семантика английского глагола: Учеб. пособие к спецкурсу. — М.: МГПИ им. В. И. Ленина, 1984. — 96 с.

А. І. Швець

**ТРАДИЦІЙНА НАРОДНА КУЛЬТУРА ТА ЇЇ ВІДБИТТЯ В ДІАЛЕКТНІЙ ЛЕКСИЦІ
(на матеріалі російських говірок Одеської області)**

У статті аналізуються результати моделювання діалектної дієслівної лексики, що належить російським переселенським говіркам Одеської області. Виявлено, що важливим структурним елементом дієслівної лексики і її функціональних альтернатив, що номінують деякі ключові поняття традиційної духовної культури російських переселенців, виступають диференційні ознаки конфесіональності, обрядової специфіки, цінності соціальної ситуації. З'ясовано засоби і способи, закономірності вербальної маркації центральних понять у досліджуваних локальних культурах.

Ключові слова: переселенські ідіоми, діалектна дієслівна лексика, вербалізація понятійного простору, структурна організація, лексико-семантична парадигма, моделювання локальної культури.

A. I. Shvets

**TRADITIONAL FOLK CULTURE AND ITS REFLECTION IN A DIALECT LEXICON
(on material of the Russian dialects of Odessa region)**

The article deals with the results of dialectal verbal lexicon in Russian migrant dialects of Odessa region. The author has found out that the most important structural elements of spiritual culture include traditional ceremonies, confession-ism, values of social situations, etc.

Key words: migrant idioms, dialectal verbal lexicon, verbalization of concept space, structural organization, lexico-semantic paradigm, design of local culture.

УДК 811.163.2'282.4(477.7)«18+19+20»

С. І. ГЕОРГІЄВА

**ЕТАПИ ДОСЛІДЖЕННЯ БОЛГАРСЬКИХ ПЕРЕСЕЛЕНСЬКИХ
ГОВІРОК В УКРАЇНІ: ДИНАМІКА В ЧАСІ ТА СУЧАСНИЙ СТАН**

У статті розглянуто етапи дослідження болгарських переселенських говірок в Україні з ХІХ по ХХІ ст. Болгарські переселенські говірки упродовж тривалого часу залишаються предметом уважного вивчення в дескриптивному, лінгвогеографічному, зіставному, генетичному, етнолінгвістичному та соціолінгвістичному аспектах.

Ключові слова: болгарська мова, болгарська діалектологія, болгарські переселенські говірки.

У першій чверті ХІХ ст., коли закладалося лише підґрунтя болгарської літературної мови й активні процеси її формування були ще попереду, відбулося переселення частини болгар, які жили за Дунаєм, у південні райони нашої країни. З того часу починається новий, незалежний шлях розвитку переселенських говірок основного мовного масиву. Паралельні еволюційні процеси в обох мовних системах не могли бути тотожними протягом тривалого часу, хоча й дотепер у багатьох випадках діють однакові тенденції. Необхідність трансформувати деякі елементи свого побуту, традиційні способи ведення господарства, обробки землі, догляду за тваринами залежно від нового середовища, безпосередні контакти з представниками інших народностей, запозичення їхнього досвіду — все це викликало активізацію мовних процесів у дещо іншому напрямі, ніж у метрополії [10, с. 37—38].

Факт збереження етномовної цілісності болгарськими переселенцями, як справедливо зазначає П. Ю. Гриценко, є цінним як об'єкт досліджень саме завдяки своїй унікальності, несхожості з долею інших етномовних анклавів на теренах України, передусім сербів, поляків, чехів, вірмен, росіян. За винятком росіян, які постійно мали умови для безперешкодного розвитку своєї мови і культури та державний захист національних інтересів, інші анклави, їхні мови такого захисту не мали, що позначилося на долі цих етнічних груп на території України [8, с. 45].

Інтеграція з іншими болгарськими говірками — міждіалектна взаємодія та взаємодія з іншими мовами регіону — не спричинили втрати самобутності болгарських переселенських говірок. Підсумовуючи роль історичних та соціокультурних чинників, що сприяли збереженню болгар-переселенців як окремого етносу з актуалізованою етнічною самосвідомістю й історичною пам'яттю, науковці відзначають передусім переважну моноетнічність поселень, наявність зв'язків між болгарськими селами, збереження мови, фольклору, багатьох важливих рис традиційної духовної і матеріальної культури [17, с. 24]. Провідне місце серед чинників збереження етнічної цілісності, безумовно, належить мові.

Ще у 1830 р. Є. Копітар вказав на необхідність вивчення мови бессарабських болгар, зазначивши, що «це слід зробити терміново, поки переселенці ще не втратили своєї рідної мови» [9, с. 110].

Болгари Бессарабії стали об'єктом дослідження першого російського болгариста Ю. І. Венеліна, який відвідав Бессарабію в 1823—1825 рр., де ознайомився з болгарами, зібрав свідчення про них, формулюючи для себе питання про їхню історію. Праця В. І. Григоровича «Очерк путешествия по Европейской Турции» стала помітним етнолінгвістичним описом болгар та їхньої мови; автор використав комплексний підхід, вивчаючи історію, побут, духовну культуру та фольклор болгар. Його мовознавчі інтереси ґрунтувалися на етичних філософських позиціях, з особливою увагою до морально-етичного фактора відродження слов'ян. Цим його підхід відрізнявся від національно-мовної позиції, притаманної І. І. Срезневському, чи національно-релігійної позиції О. М. Бодяньського. Професор В. Григорович залишив після себе велику наукову спадщину, серед якої дослідженням з болгарської мови, літератури та історії належить почесне місце.

В етнолінгвістичному напрямку працював і М. С. Державін, який описав побут, звичаї і мову болгар-переселенців Півдня Росії в I пол. ХХ ст.; йому, зокрема, належить думка про те, що ці діалекти становлять явище, здатне до самостійного розвитку, що в них поєднано риси глибшої порівняно з метрополією консервативності та зародки нового [9, с. 7—8]. Важливою була оцінка дослідником переселенських говірок як живої багатоманітності діалектних явищ, які перебувають у постійному розвитку, перетворюючи зовнішні впливи у власну національну мовну цінність [9, с. 9]. Вивченням історії, мови й побуту болгар-переселенців свого часу займалися А. Ф. Музиченко, Л. А. Булаховський, Д. П. Дринов, С. Б. Бернштейн та ін.

У середині ХХ ст. активізувалося вивчення болгарських говірок Півдня України, насамперед московськими дослідниками під керівництвом С. Б. Бернштейна. Результатом численних експедицій стала серія описових праць, вміщених у збірнику «Статьи и материалы по болгарской диалектологии» (1952—1962) та «Атлас болгарских говоров в СССР» (1958); останній заклав підвалини інтенсивного використання лінгвогеографічного методу в болгаристиці, став предтечею фундаментальної праці «Български диалектен атлас» у 4 томах. Матеріали «Атласа болгарских говоров в СССР» та численні описи дослідників цього творчого колективу широко використовуються як джерело унікальної інформації про болгарські говірки, зокрема як живе свідчення з історії болгарської мови та її варіативності.

Для з'ясування напрямів еволюції чи для констатації статичної структури болгарських говірок України, що передбачав і С. Стойков, відсутні дослідження, докладні описи цих говірок у 80—90 рр. ХХ ст. Зауважимо, що говірки зберігають у своїй структурі чимало рис, не притаманних літературній мові або втрачених останньою. Докладне зіставлення говірок дозволяє поглибити вивчення історії фонетичної і граматичної систем; значні відкриття у галузі історії мови зроблено саме на підставі діалектних свідчень, зокрема монографічних описів говірок.

Болгарські переселенські говірки упродовж тривалого часу залишаються предметом уважного вивчення в дескриптивному, лінгвогеографічному, зіставному, генетичному, етнолінгвістичному та соціолінгвістичному аспектах.

Дослідження болгарських переселенських говірок передбачає не лише опис структури безвідносно до інших говірок, а й зіставлення з тими говірками метрополії, які дослідники визнають як ймовірне джерело постановня переселенських говірок; інша площина зіставлення — з літературним ідіомом, що дозволяє встановити набір диференційних ознак, якими говірка вирізняється на тлі літературної мови. Доводиться констатувати, що зіставне дослідження переселенських болгарських говірок на тлі говірок метрополії до сьогодні реалізовано у болгаристиці недостатньо.

Оскільки говірка функціонує насамперед і переважно в усній формі, то пріоритетним залишається опис говірки як окремої самодостатньої системи. При цьому опис говірки принципово не відрізняється від опису мови: говірка постає як мова, яка функціонує на обмеженій території як форма спілкування окремого визначеного соціуму. Стосовно болгарських говірок зауважимо, що компактність проживання їхніх носіїв — болгар-переселенців — сприяло тому, що болгарі не зазнали асиміляції іншими сусідами. Збереження болгарських діалектів зумовлене значною чисельністю болгар (близько 230 тисяч), а також збереженням національних традицій у побуті й виробництві [28, с. 25]. Незаперечним є факт, що «...кожне нове системне дослідження окремих говірок несе нові свідчення і неочікувані факти, які змінюють й уточнюють знання про їхній характер, а з іншого боку, — стверджують їхню єдність з усіма іншими болгарськими говорами [там само, с. 8]».

Сьогодні в Україні продовжуються дослідження, метою яких є відтворення сучасного стану болгарських говірок, які побутують у селах з переважно болгарським населенням; це насамперед дослідження І. А. Стоянова [20—28], В. О. Колесник [11—16], С. Д. Топалової [29—31], С. І. Георгієвої [5—7], О. М. Пейчевої [18], П. Бокової [3—4] та ін.

Сучасний стан болгарських говірок на тлі говірок метрополії та літературної мови відбито у діалектологічній серії «*Българските говори в Украйна*» [1; 2; 11], перший випуск якої вийшов 1998 р., та щорічник «*Одеська болгаристика*». Описані говірки сіл Кириччи, Кубей, Калчево, Євгеновка, Зоря та ін.

Дослідження структурних елементів переселенських говірок, як і матеріальної і духовної культури болгар півдня України, дозволяє встановити їх типи та зв'язки з діалектами метрополії, що зроблено, наприклад, у нашій роботі стосовно говірки с.Зоря (Камчик) [5; 7]. Встановлено, що діалектний матеріал не підтверджує думку істориків про переселення зорянських болгар із с. Прилеп і Подвіс, а фіксує інший ареал — р-н Елхово и Тополовграда [6].

Іншим аспектом є дослідження процесу нівелювання балканських рис граматичної будови і словникового складу переселенських говірок під впливом східного слов'янства. Проблема *дебалканізації* — втрати мовних елементів, спільних для всіх балканських мов і трактованих як балканізми, — була досліджена у працях проф. В. О. Колесник [15]. Процес дебалканізації є дуже важливим для розуміння сутності балканізмів як специфічного явища слов'янських балканських мов. Дослідниця зауважує, що розгляд балканізованих явищ вимагає уваги не тільки до їх форми, але й до їх граматичної семантики, тому що процеси дебалканізації нерідко проходять зі збереженням формальних ознак і навіть їх гіпертрофією, але з утратою змістового боку граматичних балканізмів. Досліджуючи болгарські переселенські говірки в Україні, які функціонують у небалканському безартиклевому мовному середовищі, спостережено зворотний процес — механізм переходу від мови артиклевої до безартиклевої, що здійснюється в умовах мовних контактів. Головною причиною дебалканізації, на погляд В. О. Колесник, є все ж чинники екстралінгвістичні: зміна середовища й умов функціонування говору, руйнація «компактності і консервації» [15].

Болгарські переселенські говірки щоразу частіше виступають об'єктом вивчення лінгвістів, оскільки дають змогу проведення на своєму матеріалі широкого діапазону досліджень. Вони є дедуктивними через те, що внаслідок впливу генетично неспоріднених говірок і чужих мов зазнають звуження сфери функціонування (передусім внаслідок заступлення діалектного мовлення іншими ідіомами, відчутного руйнування цілісного мікросоціуму носіїв говірки) та змін структури говірок, на що вказує різного ступеня інтерференція з оточуючими говірками та літературною мовою.

Мовна ситуація болгарських сіл півдня України досліджена у працях С. Д. Топалової [31]. На її думку, сьогодні в болгарських селах Одеської області використовуються дві мови-посередниці — російська і болгарська діалектна, що відповідає поняттю «екзогенна» мовна ситуація (двокомпонентна за Л. Б. Нікольським) [31, с. 270]. Кожна мова має своє функціональне навантаження: російська мова використовується як офіційна, а болгарська діалектна як розмовна; мовна ситуація може бути охарактеризована як незбалансована екзогенна: у мовному репертуарі індивіда спостерігається конкуренція різних форм існування мови — літературна, розмовна, мезолект, діалект та ін. У цій ситуації наявні маркери, які належать до різних нормативних статусів. На метамові типології мовних ситуацій, де L_{mai} — велика мова, якою володіють більш $\frac{1}{4}$ населення — це в регіоні російська офіційна і болгарська діалектна, L_{min} — мала мова, якою послуговуються від 5 до 25 % населення (албанська, гагаузька, молдавська); L_{spec} — особлива мова, що вивчають у школі (українська мова і болгарська літературна), мовна ситуація в болгарських селах компактного проживання в Одеській області за схемою Стюарта—Фергюсона має такий вигляд: $SL = 2L_{mai} + 2L_{min} + 2L_{spec}$ [31, с. 267].

Саме на матеріалі болгарських переселенських говірок в Україні ситуація білінгвізму може бути вивчена як з позиції описового мовознавства, так і з точки зору соціолінгвістики, що найефективніше відбувається через об'єднання та зіставлення результатів таких досліджень, які перебувають у зв'язках взаємодоповнення. Мова як один із кодів, якими поперемінно користується білінгв, має досліджуватися як динамічна система, що функціонує та перебуває в розвитку, і через те важливим є не лише встановити мовні зміни, але й адекватно їх пояснити.

З точки зору поняття редукованості, важливим видається також з'ясування причин функціонально-структурного збереження говірок за умов активної міжмовної взаємодії, адже носії досліджуваних говірок на сьогодні користуються, як правило, двома (трьома і більше) мовами. Двомовність веде до мовного контакту та мовної взаємодії, наслідком якої є інтерференція — відхилення від норм двох чи більше мов, якими користується їх носій; тому перебування мови у ситуації білінгвізму позначається, насамперед, на її словниковому складі, її структурі. Ситуація білінгвізму передбачає вивчення ступеня поширення інтерференції на різні ділянки мови, а також інтенсивності, з якою різні мови піддаються інтерференції, та її наслідків — від часткової асиміляції до цілковитого занепаду чи утворення нових мов у процесі мовного контакту.

Іншим аспектом є також етнолінгвістичні дослідження [7; 12—14; 16; 26]. На підставі переселенських болгарських говірок вдалося відтворити такі ланки попередніх етапів розвитку мови, свідчення про які вже відсутні у говірках метрополії. Дослідження підтверджують думку про те, що культурний вплив є первинним, а мовний — вторинним. Мовна інтерференція є ре-

зультатом впливу культури того чи іншого етносу [12, с. 319]. Результати етнолінгвістичних досліджень будуть представлені в «Етнолінгвістичному словнику болгар Півдня України», робота над яким триває вже багато років.

1. Барболова З. Особености на българския говор в с. Червоноармейское (Кубей), Болградски район, Одеска област в Украйна / З.Барболова // Българските говори в Украйна. — Одеса: Астропринт, 1999. — Вып. II. — 152 с.
2. Барболова З., Колесник В. Говорът на българите в с. Кирнички, Бесарабия / З. Барболова, В. Колесник // Българските говори в Украйна. — Одеса: Астропринт, 1998. — Вып. 1. — 158 с.
3. Бокова П. Българският диалект сред буджакското многоезичие. Върху материал от с. Суворово (Шекерлик-Китай), Украйна/ П. Бокова // Българският език през XX век. — София: Проф. Марин Дринов, Пенсофт, 2001. — С. 381—386.
4. Бокова П. Ю. Граматическата интерференция на руските заемки в суворовския диалект / П. Ю. Бокова // Научковий вісник Ізмаїльського державного педагогічного інституту. — 2000. — Вып. 9. — С. 147—151.
5. Георгієва С. І. Основні риси болгарської переселенської говірки с. Зоря: тексти / С. І. Георгієва // Одеська болгаристика. — Одеса, 2005—2006. — Вып. 3—4. — С. 134—145.
6. Георгієва С. І. Болгарська переселенська говірка мішаного типу: стан та етапи формування: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.03 — слов'янські мови / С. І. Георгієва. — К., 2006. — 24 с.
7. Георгієва С. Българските народни празници в село Заря (материали към етнолінгвистичния речник на българите в Украйна) / С. І. Георгієва // Одеська болгаристика. — Одеса, 2005—2006. — Вып. 1. — С. 93—101.
8. Гриценко П. Ю. Българські говірки України як феномен культури / П. Ю. Гриценко // Відродження мов і культур західних та південних слов'ян в Україні. — Київ: Наукова думка, 1995. — С. 42—49.
9. Державин Н. С. Болгарські колонії в Росії / Н. С. Державин // Сборник за народни умотворения и народопис. — София, 1914. — Т. 1. — Кн. XXIX. — 468 с.
10. Стойков Ст. Основно диалектно деление на българския език / Ст. Стойков // Славянска филология. Доклади, съобщения и статии по езикознание. — София: БАН, 1963. — Т. 3. — С. 105—119.
11. Колесник В. А. Евгеновка (Арса). Ономастика. Говор. Словарь / В. А. Колесник // Българските говори в Украйна. — Одеса: Гермес, 2001. — 228 с.
12. Колесник В. А. Концепция этнолингвистического атласа болгарской диаспоры на Украине / В. А. Колесник // Украйна і Болгарія: віхи історичної дружби (матеріали міжнародної конференції, присвяченої 120-річчю визволення Болгарії від османського іга). — Одеса, 29—31 жовтня 1998 року. — Одеса: Друк, 1999. — С. 314—319.
13. Колесник В. А. Етнокультурный аспект исследования лексики болгарской диаспоры / В. А. Колесник // Слов'янський збірник. — Одеса: Астропринт, 1998. — Вып III. — С. 55—61.
14. Колесник В. О. Етнолінгвістична специфіка болгарських говірок вільшанського типу / В. О. Колесник // Археологія та етнологія Східної Європи: Матеріали і дослідження. — Одеса: Астропринт, 2000. — С. 337—350.
15. Колесник В. А. Дебалканізація болгарських переселенських говірок в Україні. Граматична система / В. А. Колесник. — Одеса: Астропринт, 2003. — 352 с.
16. Колесник В. А. Диагностирующие черты болгарской свадебной терминосистемы / В. А. Колесник // Научковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Літературні мови та діалекти Українського Подунав'я. — Ізмаїл, 2006. — Вып. 21. — С. 45—56.
17. Маркова Л. В. Особенности этнического развития болгар СССР / Л. В. Маркова // Болгаристика в системе общественных наук. Вторая Всесоюзная конференция по болгаристике. — Харьков, 1991. — С. 22—25.
18. Пейчева О. Иноязычное влияние на фонетику славянского диалектного слова / О. Пейчева // Слов'янський збірник. — Одеса: Астропринт, 2002. — Вып. IX. — С. 208—214.
19. Стойков Ст. Българска диалектология / Ст. Стойков — София: Проф. Марин Дринов, 2002. — 430 с.
20. Стоянов І. Болгарська мова в Україні: проблема функціонування і розвитку лексики: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.03 — слов'янські мови / І. А. Стоянов. — К., 1995. — 47 с.
21. Стоянов І. А. Болгарские элементы в русских говорах Одесской обл. / И. А. Стоянов // Русские говоры на Украине. — К.: Наук. думка, 1982. — С. 99—115.
22. Стоянов І. А. Българските говори на територията на Съветския съюз / И. А. Стоянов // Съпоставително езикознание. — 1982. — № 3—8. — С. 237—247.
23. Стоянов І. Езикът на българите в Украйна и Молдова в социологичен аспект / И. Стоянов // Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Т. 3. — Велико Търново, 1994. — С. 295—303.
24. Стоянов І. А. Из спостережень над системою числівника в болгарських говірках півдня України / І. А. Стоянов // Мовознавство. — 1983. — № 4. — С. 27—33.
25. Стоянов І. А. К типологии лексических соответствий болгарского и украинского языков / И. А. Стоянов // Болгарская русистика. — 1984. — № 6. — С. 60—63.
26. Стоянов І. А. Назви сортів винограду в болгарських говірках Оuedцини / І. А. Стоянов // Мовознавство. — 1979. — № 6. — С. 40—48.
27. Стоянов І. Пути развития устной и письменной формы болгарского языка на Украине / И. Стоянов, Э. Стоянова // 13 Mednarodni Slavistični kongres. Ljubljana, 15—21 avgusta 2003: Zbornik povzetkov. 1. Del. Jezikoslovsje. — Ljubljana, 2003. — С. 279.
28. Стоянов І. А. Мова болгар України в її усній та писемній формі / І. А. Стоянов, Е. П. Стоянова, І. Г. Дадіверін. — Одеса: Оптимум, 2002. — 494 с.
29. Топалова С. За историята и езика на туکانците в Бесарабия (с лингвистичен материал от Болградско) / С. Топалова // Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. — Велико Търново, 1995. — Т. 4. — С. 389—400.
30. Топалова С. Чийшийските говори в Бесарабия / С. Топалова // Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. — Велико Търново, 1996. — Т. 5. — С. 375—382.
31. Топалова С. Д. Языковая ситуация болгарских сёл юга Украины / С. Топалова // Записки з загальної лінгвістики. — Одеса: Астропринт, 2002. — Вып. 5. — С. 265—271.

S. I. Georgieva

STAGES OF STUDIES OF BULGARIAN MIGRANT DIALECTS IN THE UKRAINE: DYNAMICS IN TIME AND CURRENT STATE

The article examines the stages of research of Bulgarian migrant dialects in Ukraine in the XIX—XXI centuries. Bulgarian immigration dialects for a long time remain the subject of study in descriptive, lingvogeographic, comparative, genetic, ethnolinguistic and sociolinguistic aspects.

Key words: the Bulgarian language, Bulgarian dialectology, Bulgarian immigration dialects.

С. И. Георгиева

ЭТАПЫ ИССЛЕДОВАНИЯ БОЛГАРСКИХ ПЕРЕСЕЛЕНЧЕСКИХ ГОВОРОВ В УКРАИНЕ: ДИНАМИКА ВО ВРЕМЕНИ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ

В статье рассмотрены этапы исследования болгарских переселенческих говоров в Украине с XIX по XXI в. Болгарские переселенческие говоры уже долгое время остаются предметом внимательного изучения в дескриптивном, лингвгеографическом, сопоставительном, генетическом, этнолингвистическом и социолингвистическом аспектах.

Ключевые слова: болгарский язык, болгарская диалектология, болгарские переселенческие говоры.

УДК 811.161.2'282.36

М. С. ДЕЛЮСТО

ПАРАДИГМАТИКА ІМЕННИКА В УКРАЇНСЬКІЙ ПІВДЕННОБЕССАРАБСЬКІЙ ГОВІРЦІ

Статтю присвячено опису парадигматики діалектного іменника. Автор на підставі свідчень діалектних текстів, записаних від носіїв української південнобессарабської говірки, встановлює специфічні риси субстантивної діалектної словозміни — уніфікацію і функціональну лакунарність та суміжні з ними явища.

Ключові слова: говірка, діалектний текст, іменник, граматична форма, відмінок, уніфікація.

Українські південнобессарабські говірки, частково досліджені А. А. Москаленком [15], Т. П. Заворотною [10], А. М. Муқан [16; 17], В. П. Дроздовським [7; 8], П. Ю. Гриценком [4; 5], описані в «Атласі української мови» (т. 3, ч. 2), і сьогодні потребують уваги мовознавців. Адже, маючи переселенський характер, що зумовило наявність у мовленні діалектоносіїв рис усіх трьох наріч (південно-західного, південно-східного та північного), функціонуючи у полілінгвальному середовищі (у межиріччі Дністра і Дунаю суттєво представлені 5 національних мов: українська, російська, румунська, болгарська, гагаузька — та їх діалекти), ці унікальні говірки, на жаль, докладного системного вивчення ще не отримали. Особливо це стосується граматичного рівня діалектної системи, що й визначило актуальність пропонованої статті.

Об'єктом аналізу обрали відмінково-числову парадигму іменника базової степової говірки Південної Бессарабії — с. Шевченкове Кілійського р-ну Одеської обл. — найбільшого осередку компактного проживання українців у Наддунав'ї (за інформацією виконкому Шевченківської сільради українці становлять 93,5 % населення, росіяни — 4,5 %, молдаване — 1 %, болгари — 0,5 %, інші національності — 0,2 %). Для її вивчення використали методологічні засади дослідження граматичного рівня діалектної мови — діалектну текстографію та застосування інваріантної моделі-матриці.

Джерелом дослідження послужили діалектні тексти, записані від 30 носіїв говірки — 22 жінок і 8 чоловіків 1918—1944 років народження (переважно наративи, зрідка — діалоги), загальний обсяг 59 787 слововживань (10,5 а. а.); а також матеріали «Атласу української мови» [1].

Зауважимо, подібно до інших українських говірок, на словозміну іменника досліджуваної говірки впливають фонетичні процеси, напр., палаталізація /p/ (*x^lmar'i*, *дво^lr'i*); відмінювання іменника зберігає архаїчні елементи, напр., функціонування субстантивних форм наз. в. множини у позиції знах. в. у назв істот (*до^lйїти ко^lрови*), форм род. в. III відміни з флексією *-и* (*з^lлости*, *пакости*) тощо.

Вивчення субстантивної морфології говірки на підставі діалектних текстів та з використанням інваріантної моделі-матриці уможливило й фіксацію специфічних явищ, що стосуються

не лише типів відміни, а й динаміки системи відмінювання. До них відносимо уніфікацію та функціональну лакуарність.

У словозміні іменника уніфікація виявляється у взаємодії підтипів парадигм за твердістю/м'якістю, типів парадигм у межах частини мови, у спрощенні граматичної системи, у набутті парадигматики, у функціональній взаємодії граем та у варіантності форм.

Стирання диференціації твердого та м'якого різновидів відмінювання діє переважно у бік активізації твердого типу (формальні показники твердого типу діють у м'якому типі). Так, у I відміні іменників м'якого та мішаного різновиду в орудн. в. однини, окрім флексії *-іу* (*Хіфед'е'іу*, *Олейу*, *Гришейу*), за аналогією до твердої групи поширене закінчення *-оіу* (*сажойу*, *Ал'ошойу*, *Сашойу*, *зе'м'л'оіу*, *чере'плиц'оіу*, *с ква'сол'оіу*). Зазначимо, що закінчення *-оіу* в орудн. в. однини іменників м'якого підтипу звичайно виступає в східнополіських, подільських, слобожанських, закарпатських й степових говірках [1, т. 3, ч. 3, к. 23; 15]. У кличн. в. однини ці субстантиви мають флексію *-у* (*т'от'у*), а також закінчення *-о* (*н'ан'о*, *Над'о*), «засвоєне, імовірно, від іменників твердої групи» [21, с. 166].

Словозміна м'якої та мішаної групи іменників чоловічого та середнього роду II відміни зазнає впливу твердої групи у формі орудн. в. однини, тому у мовленні старших і молодших представників говірки переважає флексія *-ом* порівняно з *-ем*: *токарем*, але *дн'ом*, *грихвел'ом*, *вуг'ом*, *Андрейом*, *гара'жом*, *ком'шом*, *дерев'ц'ом*. Флексія *-ом* в орудн. в. однини для іменників чоловічого роду м'якої групи колишніх *-jo-* основ має значне поширення в українському мовному континуумі [1, т. 3, ч. 3, к. 24]. Як зауважує І. Г. Матвіяс, вона вживається в цій формі «в карпатських говорах і в подільських та східнополіських говірках, зрідка в усіх трьох південно-східних, у середньополіському й західнополіському говорах та в решті південно-західних говорів» [13, с. 55].

На субстантиви II відміни чоловічого роду м'якого та мішаного різновиду відмінювання здійснюється вплив твердого різновиду і у формах дав. в. та місц. в. однини, де окрім закінчення *-ев'і* (*прис'ідателе'ев'і*, *хлопце'ев'і*), вони мають й закінчення твердої групи *-ов'і* (*на кон'ов'і*, *кажу вра'ч'ов'і*, *у шала'шов'і*, *по полотени'ов'і*), що спостерігається і в інших степових та подільських говірках [1, т. 3, ч. 3, к. 29]. Так В. П. Логвин щодо сіл Монаші, Черкеси, Стара Царичанка відзначає: «як і в сучасній літературній мові, у досліджуваних говірках місц. в. однини іменників II відміни зберігає закінчення *-ов'і*, *-у* та *-і*, причому *-ов'і* послідовно виступає у випадках з основою на м'який та шиплячий» [12, с. 36].

Рідше спостережено зворотне явище — вплив м'якого різновиду відмінювання на твердий. Зокрема, у формі род. в. однини іменників твердої групи I відміни, що спорадично мають флексію *-і*: *передала йо'му шос' зверх'н'орм'і*; *нахил'ус'а до бат'ушк'і*. Ці форми властиві й іншим говорам української мови [23]. Г.Ф. Шило писав: «Походження такого закінчення слід вбачати в аналогії до іменників жіночого роду м'якої групи — *зим'л'і*». Однак погоджуємося, що «окрім цих іменників, вплив на появу такого закінчення могли ще мати іменники основ на *-і*-, в яких, до речі, таке ж закінчення, напр.: *ноч'і*, *т'ін'і*, *сол'і*» [23, с. 82].

Взаємодія між парадигмами є наслідком поширеного у діалектній мові явища хитання у граматичному роді. Окрім внутрішнього, вона має й зовнішній характер — виявляється у взаємовпливах у межах одного словозмінного типу та в межах різних. Зауважимо, що набуття іменниками іншого словозмінного типу спостережено і в інших степових говірках [22].

Зафіксовано випадки впливу іменників I відміни на II і III відміни. Так, за зразком твердої підтипу I відміни повністю змінюються іменники *метра*, *літра*, *кілометра*, *грама*, *стола*, *призвіс'ка*; за зразком м'якого підтипу — іменники *кроватьа*, *стула*, *шнел'а*, *жиз'на*; за зразком мішаного підтипу — субстантив *ко'миша*.

Взаємодія парадигм I та III відміни зафіксована в орудн. в. однини іменників жіночого роду III відміни, де окрім флексій *-іу* (*сол'іу*, *ноч'іу*) та *-у* (*ос'ін'іу*, *сол'у*), маємо *-оіу* (*нут'оіу*). Наявність фіналі *-оіу* у таких формах «є однією з цікавіших діалектних рис, що охопила значну територію південно-східних, південно-західних і частково північних діалектів» [2, с. 61]; див. також [1, т. 3, ч. 3, к. 31]. Вона, на думку С. П. Бевзенка, є результатом впливу іменників колишніх *-ā-* (*-jā-*) основ.

Тексти фіксують й уплив II відміни іменників на I. Про це свідчать форми кличн. в. іменників цього парадигматичного підтипу із закінченням — *у* (*сваше'чку*), яке в українських говірках є результатом впливу іменників чоловічого роду *-jo-* основ, де воно виникло з аналогії до іменників колишніх *-й-* основ [2]. Крім того, С. П. Бевзенко відзначає, що «проникнення даної флексії в групу пестливих іменників жіночого роду може бути пояснене тим, що вони своїми словотворчими засобами (суфіксами) були дуже близькими до іменників чоловічого роду» [2, с. 63]. Кличні форми з флексією *-у* відомі й деяким південно-західним говорам [23].

Подібно до іменників II відміни, які у формах род. в. множини мають закінчення *-іу* (*шоф'іор'іу*, *бол'т'іу*, *кор'м'іу*), у род. в. (знах. в.) множини іменників I відміни, як і в інших південно-східних [2], південно-західних [6; 23] та північних говорах [1, т. 1, к. 219] також виступає ця флексія (*жан'вет'іу*, *ха'т'іу*, *видумк'іу*, *с'обак'іу*, *п'яници'іу*, *сп'ідниц'іу*,

к^ир^ни^ц'і^й). Якщо в літературній мові I відміні «властиві одиничні випадки відхилення від нульового закінчення» [20, с. 313] у цій формі (*бавів, губів*), то у досліджуваній говірці це явище більш поширене: флексія *-і^й* зафіксована у 23 випадках, а нульова — у 25. В. П. Дроздовський відзначав, що у південнобессарабських говірках «флексію *-і^й* з наголосом на ній найчастіше набувають іменники жіночого роду I відміни, у яких наявний суфікс *-к-*» [8, с. 147]. Однак, як бачимо з прикладів, у говірці с. Шевченкове цієї закономірності не спостерігається, оскільки закінчення *-і^й* широко представлене й в іменниках без суфікса *-к-*. Відзначимо, що флексію *-і^й* у род. в. множини зафіксовано і в іменників III відміни (*бол'ез'н'і^й, ме^лдал'і^й, мисл'і^й*), які, ймовірно, у цій формі зазнали впливу I відміни.

Відзначаємо також вплив II типу відміни на IV, про що свідчить фіксація у текстах безсуфіксної форми орудн. в. іменника IV відміни з флексією *-ом* (*з'вариш борич с кур'чом*). Цей факт підтверджує зауваження А. М. Мукач, що в наддунайських говірках «іменники середнього роду II та IV відмін на *-а, -я* в орудн. в. однини уподібнились до іменників середнього роду на *-о* (*лист'ом, кур'чом*)» [18, с. 207]. Подібне явище відоме й іншим степовим говіркам [19] та деяким південно-західним [1, т. 2, к. 188; 7].

У межах II відміни спостережено взаємодію родових підтипів. Так, словозміна субстантивів середнього роду II відміни впливає на іменники чоловічого роду, оскільки у формах множини іменники чоловічого роду з м'яким та твердим кінцевим приголосним основи, як і в інших степових та слобожанських говірках [1, т. 3, ч. 4, с. 207, 197], у наз. в. мають, поряд з закінченням *-і*, флексію *-а* (*вчите^л'а, шофе^л'р'а, тракто^л'ра*). Дослідники степових говірок пояснювали таке явище «впливом відповідних форм сусідніх російських говорів» [16, с. 195]. Однак вважаємо, що ця специфічна риса зумовлена граматичною аналогією до іменників середнього роду цієї ж відміни, які у наз. в. множини мають відповідну флексію (пор.: *пол'а, мо^л'ра, села, стада*). Зауважимо, що флексія *-а* поступається флексіям *-и* та *-і* за частотою уживання, пор.: *-и/-і* — 45 форм і *-а* — 9 форм.

Натомість словозміна іменників чоловічого роду впливає на словозміну субстантивів середнього роду. Так, у род. в. множини подібно до іменників чоловічого роду субстантиви середнього роду II відміни мають закінчення — *і^й* (*сам со^л'б'і пригото^л'аїє і поло^л'тенц'і^й і тру^л'ну об'ит'*).

Словозміна множинних субстантивів впливає на парні іменники I відміни, оскільки у формі род. в. множини іменник *но^л'га* зафіксовано з флексією *-ей* (*їа вес' час с'іно скирду^л'вала / шо но^л'гей позби^л'валас'а*). Зауважимо, що закінчення *-ей* у цій формі іменників I відміни характерне для багатьох поліських і частини південно-західних говорів [1, т. 3, ч. 3, к. 25]. Вважаємо, що флексія *-ей* у род. в. множини може бути результатом аналогії до множинних іменників (*д'ітей, курей, грошей, дверей*), адже іменники *руки* і *ноги*, як відомо, називають потенційно множинними, оскільки частіше вони функціонують у формі множини. Появу цього явища Ф. Т. Жилко пояснює впливом колишніх іменників *-й* основ на інші основи, а також зазначає, що «зрідка ця риса виявляється в південно-східних говорах. Наприклад: *но^л'гей, ру^л'кеї* (степові говірки)» [9, с. 82].

Нечисленні іменники іншомовного походження мають функціонально неповну парадигму. Запозичені субстантиви на *-о* (*к'іно, рад'іво, пал'то, к'іло*) відмінюються носіями говірки за зразком II відміни як *се^л'о* (*та так ми й не^л'бачили і не^л'знали ц'ого к'і'на; ран'че ж не^л'ходили до клуба / к'і'на не^л'було; їа прожила не^л'померла без^л'к'і'на; розр'ішали по^л'к'ілу молока на х'верм'і брат'*). Ця тенденція простежується і в інших говірках, зокрема степових [7; 16] та середньонадніпрянських [14].

Серед незмінюваних іменників є й абрєвіатури, що виявляють подібні ознаки. Так, реалізовані у текстах лексеми *ДОСАФ, МТС* у род. в., знах. в. та місц. в. змінюються як іменники II відміни (*н'ішо^л'от до^л'сафа на курси шофе^л'ро^л'ї; а цей директор ен^л'тесу^л'каже; в'ін бу^л'ї у ен^л'тес'і тим / агро^л'номом*). Зафіксовано також втягування до словозмінних парадигм середнього роду незмінюваних абрєвіатур на зразок *с'іл'но* (*в^л'с'іл'ні раб^л'ота^л'ї*). Такий характер відмінювання цих іменників відзначали й інші дослідники наддунайських говірок [18].

Відзначимо також і вплив ад'єктивного типу на різновідмінювані іменники. Тексти свідчать, що за зразком ад'єктивного типу можуть змінюватися й різновідмінювані іменники — чоловічі прізвища типу *Б'режн'ей* (*а то^л'д'ї вже / при Б'режн'евому / ми с'тали жит' доб^л'ре*).

Зазначимо, що результатом взаємодії між типами та підтипами відмінювання є варіантність форм. У іменників це явище властиве формам кличн. в. однини I відміни (*дочко, с'ваше^л'чку*), формам наз. в. (*род'іт'ел'ї, вчите^л'л'а*) та род. в. множини (*шоф'їор'і^й, д'іло^л'ї, год^л'ї*) II відміни, род. в. множини (*но^л'чей, мисл'і^й*) та орудн. в. однини (*ноч'і^й, пут'о^л'їу, сол'ї^л'ї*) III відміни, орудн. в. множинних іменників (*са^л'н' ами, сан'ми*).

З явищем міжпарадигматичної взаємодії перегукується й внутрішньопарадигматична, власлива відмінковим грамам іменника. Зокрема, у текстах наз. в. взаємодіє з грамою кличн. в. (*мамо прийшли; д'ад'ко ми зараз прийде^л'мо*); грамама род. в. — з грамамами наз. в.

(тан'ц'і не^е знала), дав. в. (не^е прот'іу^і бого^в'і; зверх^і норм'і) та місц. в. (у бат'ках); грамема знах. в. взаємодіє з грамемами наз. в. (оштрафували^і мати), род. в. (просити^і кох-точки) та місц. в. (поставит' на ногах); грамема орудн. в. — з грамемою знах. в. (йїздила за кусок хл'їба).

Більшість названих прикладів уподібнення можна кваліфікувати як спрощення чи рух до спрощення системи словозміни, що полягає й у відсутності деяких морфонологічних явищ, зокрема чергувань. В іменників відсутність субституції *г—з*, *к—ц* (хаз'айк'і, у книг'і) відзначено у формах дав. в. та місц. в. однини І відміни.

Уніфікація реалізується й у набутті словами з неповною в інваріантній моделі-матриці парадигмою повноти. Так, відзначено утворення протилежних та корелятивних числових форм іменниками *singularia tantum* (транспорт — транспорту) і *pluralia tantum* (Помазани — Помазан), відмінювання незмінюваних іменників (к'їло — к'їла). Натомість парадигматично комплектні в інваріантній моделі-матриці слова у говірці нерідко є функціонально лакунарними, що актуалізує необхідність перевірки їхньої комплектності/некомплектності додатковими прийомами. Функціональна лакунарність — відсутність реалізації у мовленні діалектоносіїв певної граматичної форми з певним граматичним значенням — насамперед пов'язана з функціонуванням кличн. в. усіх типів відміни, непрямих відмінків іменників IV відміни й незмінюваних іменників. Наприклад, у текстах іменники, що позначають недорослих істот, типу *дит'а*, *те^л'а*, *йаг'на* репрезентовано насамперед формами наз. в. / знах. в. (*молод'ім зерно да'руйут' чи м'їшок // йаг'на чи в'їу'у; нас мален'к'і йаг'на'та; л'ітом о'це кур'ч'ата / каче^л'на'та / гу'си^л'на'та*). Складається враження, що носії говірки уникають вживання таких іменників у формах непрямих відмінків; подібне зауважено і в слобожанських говірках: *нашому те^л'а*, *йаг'на*, *поро'са* [3, с. 144].

Отже, застосування інваріантної моделі-матриці та діалектної текстографії для опису діалектної словозміни іменника української південнобессарабської говірки свідчить: 1) особливим маркером діалектної словозміни є функціональна лакунарність; 2) за винятком IV відміни, можна використовувати традиційну класифікацію типів відміни з підтипами, з урахуванням відміни множинних іменників (хоча поляризація підтипів за твердістю/м'якістю кінцевого приголосного основи, а також відміна незмінюваних та різновідмінюваних іменників можуть нівелюватися); 3) словозміну визначає уніфікація — міжпарадигматична та внутрішньопарадигматична взаємодія, вирівнювання парадигматики, що відбиває загальну тенденцію до спрощення системи словозміни у говірці.

1. Атлас української мови: [в 3 т.]. — Т.1. Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі / [ред. тому І. Г. Матвіяс]. — К.: Наук. думка, 1984. — 498 с. — (391 карта); Т. 2. Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі / [ред. тому Я. В. Закревська]. — К.: Наук. думка, 1988. — 520 с.; Т. 3. Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я і суміжні землі / [ред. тому А. М. Залеський, І. Г. Матвіяс]. — К.: Наук. думка, 2001. — 266 с. — (206 карт).

2. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови / С. П. Бевзенко. — Ужгород: Закарпатське обл. вид-во, 1960. — 415 с.

3. Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнослобожанських говірок: [Монографія] / К. Д. Глуховцева. — Лу- ганськ: Альма-матер, 2005. — 592 с.

4. Гриценко П. Е. Генезис и семантическая структура сельскохозяйственной лексики украинских западностеп- ных говоров: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)» / П. Е. Гри- ценко. — К., 1980. — 27 с.

5. Гриценко П. Ю. Моделирование системы диалектной лексики / П. Ю. Гриценко; Відп. ред. І. Г. Матвіяс. — К.: Наук. думка, 1984. — 228 с.

6. Дзедзелевский И. А. Украинские говоры Нижнего Поднестровья: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 661 «Языки народов СССР (украинский язык)» / И. А. Дзедзелевский. — Одесса, 1952. — 15 с.

7. Дроздовский В. П. Украинские говоры Бессарабского Приморья (на материале обследования Саратовского, Та- тарбунарского и Белгород-Днестровского районов Одесской области): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 661 «Языки народов СССР (украинский язык)» / В. П. Дроздовский. — К., 1962. — 27 с.

8. Дроздовський В. П. Південнобессарабські українські говірки / В. П. Дроздовський // Праці Х республіканської діалектологічної наради. — К., 1961. — С. 132—155.

9. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. — [2-е вид. перероб.]. — К.: Радянська школа, 1966. — 307 с.

10. Заворотная Т. П. Лексика украинских придунайских говоров: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 661 «Языки народов СССР (украинский язык)» / Т. П. Заворотная. — Черновцы, 1968. — 16 с.

11. Лисенко П. С. Деякі морфологічні особливості говірок правобережних (середніх) районів Черкащини / П. С. Ли- сенко // Середньонаддніпрянські говори. — К., 1960. — С. 22—44.

12. Логвин В. П. Морфологічна система говірок нижньої правобережної Наддністрянщини / В. П. Логвин // Те- риторіальні діалекти і власні назви. — К., 1965. — С. 33—43.

13. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / І. Г. Матвіяс; Відп. ред. П. Ю. Гриценко. — К.: Наук. думка, 1990. — 168 с.: іл.

14. Могила А. П. Словозміна в говірках середньої Черкащини / А. П. Могила // Середньонаддніпрянські го- вори. — К., 1960. — С. 44—64.

15. Москаленко А. А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. До IV Міжнародного з'їзду славістів / А. А. Москаленко. — Одеса: Вид-во Одеського пед. ун-ту, 1958. — 78 с.

16. *Мукан А. М.* Варіантність форм у деяких новостворених говорах української мови / А. М. Мукан // Українська діалектна морфологія. — К., 1969. — С. 191—199.
17. *Мукан А. М.* Украинские наддунайские говоры. Фонетико-грамматические особенности: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 661 «Языки народов СССР (украинский язык)» / А. М. Мукан. — К., 1961. — 16 с.
18. *Мукан А. М.* Українські наддунайські говірки. Фонетико-граматичні особливості: Дис. ... кандидата філол. наук / 661 Агафія Михайлівна Мукан. — Глухів, 1960. — 291 с.
19. *Омельченко З. Л.* Морфологическая структура восточнестепных говоров Украины: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)» / З. Л. Омельченко. — Ужгород, 1985. — 25 с.
20. *Сучасна українська літературна мова*: підручн. / [А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.]; За ред. А. П. Грищенка. — [3-тє вид.]. — К.: Вища школа, 2002. — 439 с.
21. *Терешко Л. С.* Клична форма в українських говірках Одещини / Л. С. Терешко // Праці Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. — 1957. — Т. 147. — Вип. 6. — С. 163—169.
22. *Чабаненко В. А.* Особливості відмінювання іменників у степових говірках долини р. Кінської / В. А. Чабаненко // Українська лінгвістична географія. — К., 1966. — С. 95—102.
23. *Шило Г. Ф.* Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра / Гаврило Федорович Шило. — Львів: Вид-во Львів. пед. ін-ту, 1957. — 254 с.

M. S. Delyusto

NOUN'S WORD-INFLEXION OF THE UKRAINIAN SOUTHBESSARABIAN DIALECT

The article deals with a description of noun's word-inflexion in individual dialect system based on the dialectal texts. The author establishes the peculiarities of realization of substantive grammatical categories of gender, number and case in the dialectal texts in comparison with other tools of their investigation.

Key words: dialect, dialectal text, noun, grammatical form, case, unification.

М. С. Делюсто

ПАРАДИГМАТИКА ИМЕНИ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО В УКРАИНСКОМ ЮЖНОБЕССАРАБСКОМ ГОВОРЕ

Статья посвящена описанию словоизменения диалектного имени существительного. Автор на основании данных диалектных текстов, записанных у носителей украинского южнобессарабского говора, устанавливает детерминантные черты диалектной субстантивной парадигматики — унификацию и функциональную лакунарность, а также смежные с ними явления.

Ключевые слова: говор, диалектный текст, имя существительное, грамматическая форма, падеж, унификация.

С. С. КОСТЬ

ТВОРЧИСТЬ КАРЕЛА ЗАПА У КОНТЕКСТІ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ВЗАЄМИН У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ В 30—40-х рр. ХІХ ст.

У статті проаналізовано творчість Карела Запа у контексті слов'янських взаємин у Східній Галичині в 30—40-х рр. ХІХ ст. Автор доводить, що Карел Зап цікавився і польською, і українською літературою, багато писав на цю тему, але вказував на суперечності, які існували між обома народами.

Ключові слова: творчість Карела Запа, українсько-польські взаємини, міжкультурні комунікації слов'ян, українське відродження, історія української літератури, історія польської літератури.

Карел Зап — відомий чеський етнограф, фольклорист, редактор, один із перших дослідників чесько-польських та чесько-українських культурних зв'язків періоду літературного відродження у слов'янських країнах у 30—40 роках ХІХ ст. У 1836 р. К. Зап приїхав до Львова як державний службовець — асистент бухгалтерії (займався прибутками від продажу тютюну і гербових марок). Натхненний думкою слов'янської єдності, він вирішує більше дізнатися про культуру, побут і настрої суспільства, в якому він опинився. У Львові навколо нього почали гуртуватися львівські чехи: Ф. Яхім, К. Піхлер, Л. Ріггерсберг, Я. Коубек та ін. Саме за сприяння К. Запа К. Гавлічек-Боровський знайомиться із польськими та українськими літераторами та громадськими діячами, зокрема із Д. Зубрицьким, Я. Головацьким, І. Вагилевичем, А. Рошішевським.

Мету статті ми вбачаємо в тому, щоб дослідити рівень обізнаності К. Запа з польським та українським життям в Галичині, з польською та українською літературою, його оцінку українсько-польських взаємин та відображення цих моментів у його публіцистичній та епістолярній спадщині.

К. Зап підтримував тісні стосунки з діячами «Руської трійці», про що свідчить їхнє листування, зокрема з Я. Головацьким, яке опублікував 1909 року К. Студинський [1]. В одному із листів до К. Запа Я. Головацький писав, що нові чеські журнали так його зацікавили, немов би вродженого чеха, бо на його думку, власне, українці не мають чим похвалитися, а тому він і висловлює слова гордості за своїх побратимів, бо це дає українцям сили і витримки на шляху українського просвітництва.

У листах до Я. Головацького К. Зап інформував його про чеське літературне життя, зокрема про творчі плани П. Шафарика, Й. Палацького, Я. Ербена, В. Ганки. Важливою і цікавою, на нашу думку, є тема обміну літературою, що прослідковується у деяких листах. Так, у листі від 6.V.1843 К. Зап пише: «Відсилаю тобі через свою дружину [Гонората Запова. — *Авт.*] пакуночок із книжками... від Срезневського у подарунок «Українські балади», від Бодяньського через п. Дворжака «Українські казки», від Чеської матиці «Всесвітню географію» Томка, «Історію Чехії» Томка, «Часопис чеського музею» за 1842, 1843» [1: 77]. Часто у листах можемо зустріти і згадки про українських письменників з Великої України, які за сприяння, зокрема, і чехів, у тому числі і К. Запа, встановлювали літературні контакти з галицькими українцями. Наприклад, у листі від 12.IX.1843 до Я. Головацького К. Зап пише: «...хочу тобі повісти, що Гавлічек пише, що Бодяньський має до тебе прохання, щоб ти надіслав для його всеслов'янської хрестоматії декілька галицьких народних пісень і декілька пісень у високому стилі... і обіцяє тобі за це книги, які б ти лише не забажав» [1: 89]. К. Зап згадує не лише О. Бодяньського. У листах є згадки про літературні контакти К. Запа з І. Срезневським, який переслав для нього водевіль І. Котляревського «Москаль-чарівник» та працю М. Костомарова «Історичне значення українських пісень». Знаходимо у листах і згадки про працю К. Запа «Стежки і прогулянки по Галицькій землі», зокрема про критичні відгуки на її адресу зі сторони польської громадськості у Львові: «...чекаю кожної хвилини, що буря проти мене вибухне. Паулі був першим, що екземпляр купив і літав з ним, як навіжений, по всіх знайомих і виступав проти мене. Вже і Беловський на мене гнівається, а до інших я не насмілюся ходити. Можеш собі подумати, щоб я із щирим серцем поїхав із Львова... звиваю тебе про поміч, борони мене, якщо хочеш і яким способом можеш» [1: 123].

Принадно зазначимо, що за допомоги К. Запа П. Й. Шафарик одержав зі Львова переклади М. Шашкевича, статті Я. Головацького, І. Вагилевича, які згодом вийшли у часописі «*Časopis Českého Muzea*» протягом 1838—1841 рр. Окрім цього, К. Зап переклав чеською мовою нарис І. Головацького (брата Я. Головацького) «Роздуми русина дорогою зі Львова до Брна», який був надрукований у часописі «*Poutník*» 1846 р. у Празі. Він же вперше переклав чеською мовою повість М. Гоголя «Тарас Бульба».

Знайомство із чеськими письменниками було важливими чинником у становленні нової і молодшої генерації галицьких літераторів. І. Франко, дослідник культурного розвитку галицьких українців, чеської літератури і чесько-українських зв'язків, у статті «Літературне відродження Полудневої Русі і Ян Коллар» зазначав: «Все те, безперечно, спричинювалося до розбудження почуття слов'янського серед молодих і гарячих русинів і склонило їх увійти в ближчі зносини з представителями західного слов'янства. І таких вони нашли у Львові, де тоді, за абсолютного режиму, в університеті і по всіх урядах було багато чехів. Особливо два світлі мужі — Зап і Коубек заслужили собі на вдячну згадку як приятелі і не в одному вчителі наших молодих русинів» [2: 258]. Очевидно, не без впливу К. Запа у середовищі молодих чеських письменників (йдеться про К. Гавлічка-Боровського, Я. П. Коубка) формувалася думка про Україну, а саме про окремішність мови та народу. Так, у 1846 році у часописі «Pražské noviny» у статті «Слов'янин і Чех» К. Гавлічек-Боровський пише про самодостатність українського народу і мови, про придушену свободу України з боку Росії і Польщі, про гетьманів Б. Хмельницького та І. Мазепу. Чеський дослідник Ф. Заплетал у своїй праці «Русини і наші будителі» (1921) наводить цитату із листа Я. П. Коубека до В. Ганки від 25.V.1833 р., у якому йдеться про подібність української та чеської мов: «Мова русинів є зараз предметом мого головного дослідження, яке для мене, чеха, викликає велику приємність... для чеха є справжньою розкішню розмовляти з русинами» [5: 8]. Згодом ці думки він висловив і в своїй рецензії про переклад Краледворського рукопису, що його зробив І. Вагилевич. Подібні думки про окремішність українського народу висловлював і К. Зап у своїй публікації «Стежки і прогулянки по Галицькій землі» (1844).

Знайомство з чеськими письменниками позитивно впливало на розвиток українського культурного життя. Наслідком цього було те, що українські делегати від Галичини і Закарпаття на Слов'янському конгресі в Празі 1848 року мали підтримку чеської делегації, а йшлося про визнання українців окремим народом зі своєю мовою, культурою, історією, традиціями.

Як відомо, у цьому конгресі брали участь дві делегації галицьких русинів: делегація Головної Руської Ради (І. Борискевич, о. О. Заклинський, о. Г. Гинилевич та А. Добрянський із Закарпаття) і делегація т. зв. Руського Собору, що дотримувався пропольської орієнтації (Л. Сапіга, К. Ценглевич, Л. Стецький). Руський Собор було засновано у травні 1848 р. на протигагу Головній Руській Раді, яка висловлювала соборницькі прагнення. Керували Руським Собором нащадки тих українських шляхтичів, які вже давно спольщилися, але були тут і представники української інтелігенції, наприклад, І. Вагилевич. Якщо оцінювати формально, то діяльність Руського Собору теж можна сприймати як факт слов'янської єдності, але, скажімо, К. Зап неодноразово переконувався у тому, що поляки дбають про свої інтереси, що вони домінують у Галичині і далеко не завжди лояльні і справедливі у ставленні до русинів. У всякому разі не без допомоги чеської делегації на конгресі було створено польсько-українську комісію і досягнуто угоди під назвою «Переговори русинів з поляками в Галичині», в якій йшлося про політичну, культурну, національну, мовну рівноправність русинів і поляків. Комісія ухвалила ще одне рішення — про поділ Галичини на східну і західну, тобто на українську (Львів) і польську (Краків), але конгрес це рішення не схвалив. Зрештою, поляки не поспішали виконувати й перше рішення угоди, а після прийняття в Австрійській монархії конституції (1867) вони фактично керували краєм й ігнорували національні права русинів.

Польське середовище в сер. XIX ст. у Львові, зокрема і літературне, мало великий вплив на розвиток українсько-польських взаємин того часу. Тут виходило багато польськомовних часописів, серед них — «Gazeta Polska», «Kurjer Lwowski», у яких публікувалася актуальна інформація щодо суспільно-політичних подій, культурного, мистецького життя міста, зокрема рецензії на твори, вистави, виставки.

К. Зап був знайомий і з польськими літераторами, які мешкали у Львові — А. Роцішевським, В. Богуславським, завдяки яким вивчив польську мову та заглибився у дослідження історії польської літератури і культури. Це спонукало його до написання відповідних оглядів у часописі «Časopis Českého Muzea»: «Stručný přehled nejnovějších plodů literatury polské» (1838), «Nové spisy polské», «Nejnovější plody polské» (1839), «Přehled současné literatury polské až do roku 1842» (1844), «Literatura polská» (1838) і декілька народознавчих статей, насамперед, це «O duševním a básnickém životě lidu polského» (1840) і «Zorian Doluha Chodakowski» (1842). Окрім статей, у «Časopise Českého Muzea» є низка публікацій в часописах «Květy» і «České Včele» про діячів польської літератури — А. Кухарського, В. Мацейовського та ін. На шпальтах часописів «Květy», «Česká Včela» К. Зап вміщує рецензії на твори відомих польських письменників, перекладає чеською мовою найновіші польські твори, інформує про польське культурне життя у Львові. Він, наприклад, написав про відкриття міського театру Скарбка.

У публікації «Přehled současné literatury polské až do roku 1842» К. Зап робить огляд польської літератури з поч. XIV ст., коротко описуючи всі етапи розвитку польської літератури: літературу Відродження, бароко, класицизму, романтизму, не оминає увагою і сучасну йому літературу. К. Зап акцентує увагу на творах класиків польської літератури Відрод-

ження — Я. Кохановського та М. Рея, з творчістю яких пов'язують створення основ польської літературної мови, представників доби романтизму: А. Міцкевича, Ю. І. Крашевського, А. Горчинського, В. Поля. К. Зап пише також про представників «української школи» в польській літературі. Це польські письменники та поети доби романтизму, які в своїй творчості зверталися до української історичної тематики, зокрема писали повісті, поеми про козацькі та гайдамацькі повстання, польсько-українську шляхту, описували побут українців, цікавилися українським фольклором. К. Зап оглядово знайомить своїх читачів із творчістю Б. Залеського, С. Гошинського, М. Грабовського, А. Мальчевського, Ю. Словацького, В. Поля, М. Чайковського, Т. Падурі. У статті «Literatura polska» (1838) К. Зап детальніше розповідає про «українську школу» в польській літературі. Автор звернув увагу на те, що її представники по-різному відображали українську тематику. Так, Гошинський писав про гайдамацький рух, Залеський — про національно-визвольний рух часів Хмельниччини, Мальчевський показує Україну польську, шляхетську. Але К. Зап добре знав історію українського народу і тому часто критикував польських літераторів «української школи» за необ'єктивне змалювання історичних подій, за зверхнє ставлення певної частини польського суспільства до українців і до їх мови. Ось як К. Зап охарактеризував поетичну творчість Б. Залеського: «Його героїчні козацькі пісні не є зовсім козацькими думами... за своєю власною індивідуальністю він є справжнім поляком, напевно, із тієї причини оспівує козаків не в душі українського козака, а в душі українського польського шляхтича» [4: 70]. А ось як оцінював К. Зап роман С. Гошинського «Канівський замок» (1828), в якому змальовує події із життя українського населення Київщини: «Тему також взято із України, а саме з останнього повстання українських селян проти польської шляхти у 1768 році, подія зовсім життєва, дуже вдалим є застосування народних переказів і звичаїв» [4: 70]. К. Зап загалом позитивно оцінював творчість представників «української школи» в польській літературі, бо він це сприймав як можливу передумову, як один із фактів порозуміння між українцями і поляками. Він сприймав це літературне явище в контексті ідеї слов'янської єдності. Інша річ, що життя доводило протилежне — у кожного із слов'янських народів були і свої інтереси. У цій же статті він коротко характеризує праці польських авторів на історичну, народознавчу, мовознавчу, теологічну, медичну тематику. Карел Зап звертає увагу на ту важливу роль, яку в польській літературі виконували серійні видання («Encyklopedia powszechna», «Mała encyklopedia polska»), альманахи («Rusalka», «Wianek»), а також часописи, які виходили у Варшаві, Кракові, Львові, Вільнюсі («Gazeta Warszawska», «Biblioteka Warszawska», «Biblioteka narodowego zakładu imienia Ossolińskich» та ін.).

Про польську літературу К. Зап писав і в часописі хорватського письменника і критика Ст. Вразы «Kolo». У листі до нього К. Зап зазначав: «...польський народ є сам по собі великий, а з іншого боку занадто високої думки про себе... тому не дивуймося, що так мало взаємності, так мало, сказав би, братського духу у них помічаємо. Зате із радістю Вас можу запевнити, що найкращого друга можемо знайти у тутешніх русинах; їхня ситуація подібна до нашої і це веде їх у наші обійми» [3: 51].

К. Зап писав і про історію українсько-польських стосунків, порівнюючи побутове та суспільне життя українців та поляків. Чеський дослідник відзначав негативні моменти у спілкуванні обох народів. При цьому він нікого не хотів таким чином підбурювати — він лише бажав, щоб ці два народи жили у злагоді та співпраці, бо на ті кривди, які польська шляхта чинила українцям, вони, у свою чергу, відповідали повстанням, озлобленням і відразою. Чесність, об'єктивність, принциповість К. Запа у праці «Стежки і прогулянки по Галицькій землі» (1844) зумовили критику поляків за їхнє несправедливе ставлення до русинів. Це викликало незадоволення польської громади. Ось як він про це пише до С. Вразы: «Дякую Вам за похвалу свого Дзеркала. Не повірите, які я тут за це терплю наклепи від поляків... а хто найбільше проти мене лютує, то славний меценат слов'янський А. Роцішевський, який ганебну писанину на мене наскрябав, називаючи її критикою...» [3: 57–58].

Безперечно, публікації К. Запа про польську і українську літературу треба розглядати не лише у контексті слов'янських взаємин, але й контексті українського національного відродження. Ці публікації свідчать про К. Запа як про прихильника ідеї слов'янської єдності. Його публікації відзначаються увагою до фактів польського літературного процесу і ґрунтовним знанням всіх етапів розвитку польської літератури. К. Зап наголошував на провідній ролі польської літератури у слов'янському світі, зокрема у західних і південних слов'ян, але він бачив і майбутнє української літератури, яка спиралася на багатющі традиції народної творчості. Важливий висновок полягає і в тому, що К. Зап як прихильник слов'янської єдності писав і про суперечності між українцями і поляками, про несправедливе ставлення до українців з боку поляків.

1. *Студинський К.* Кореспонденція К. Головацького в літах 1835—1849 / К. Студинський // Збірник філологічної секції Наукового товариства імені Т. Шевченка. — Львів, 1909. — Т. 11—12. — 463 с.

2. *Франко І.* Літературне відродження Полудневої Русі і Ян Коллар / І. Я. Франко. — К., 1955. — Т. XVIII. — С. 254—263.

3. Paul K. *Dopisy československých spisovatelů Stanku Vrazovi a Ljudevitu Gajovi* / K. Paul. — Skupina II. — Číslo 23. — Praha, 1923. — 198 s.
4. Zap K. *Přehled současné literatury polské až do roku 1842* / K. Zap // *Časopis Českého Muzea*. — 1844. — S. 53—96
5. *Zapletal F. Rusini a naši buditelé* / F. Zapletal. — Praha, 1921. — 67 s.

S. S. Kost

KAREL ZAP'S CREATIVE WORK IN THE CONTEXT OF SLAVONIC RELATIONSHIPS IN EASTERN HALYCHYNA IN THE 30—40s OF THE XIX c.

The article analyzes Karel Zap's creative work in the context of Slavonic relationships in the 30—40s of the XIX century. The author proves that Karel Zap was interested in both the Polish and Ukrainian literatures, wrote a lot on this subject, but he also pointed out the contradictions which existed between two peoples.

Key words: Karel Zap's creative work, Polish and Ukrainian relationships, intercultural communications of Slavs, Ukrainian renaissance, history of the Ukrainian literature, history of the Polish literature.

С. С. Кость

ТВОРЧЕСТВО КАРЕЛА ЗАПА В КОНТЕКСТЕ СЛАВЯНСКИХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ В ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЦИИ В 30—40-х гг. XIX в.

В статье дан анализ творчества Карела Запа в контексте славянских взаимоотношений в Восточной Галиции в 30—40-х гг. XIX в. Автор показывает, что Карел Зап интересовался и польской, и украинской литературой, много писал на эту тему, указывая на противоречия, существовавшие между двумя народами.

Ключевые слова: творчество Карела Запа, украинско-польские взаимоотношения, межкультурные коммуникации славян, украинское возрождение, история украинской и польской литературы.

УДК [811.161.2+811.133.1]’276.2’373.23

М. І. МИРОШНИЧЕНКО

НАЗВИ ДІЯЧІВ З ІНКЕКТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ В УКРАЇНСЬКІЙ І ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВАХ

Стаття присвячена розгляду семантичної будови іменників на позначення назв діячів у французькій та українській мовах, виявленню у складі їх значення інкективних компонентів і дослідженню можливих функцій зазначеної лексики у межах спілкування двох народів.

Ключові слова: категорія діяча, оцінка, інкектива, пресупозиції.

На сучасному рівні розвитку світової спільноти в цілому й українського суспільства зокрема, основними стають відгалуження мовознавчої науки, що досліджують, перш за все, людину, її стосунки, тобто застосовують антропоцентричний підхід до вивчення певних явищ. Чи не головне місце посідає проблема самовираження людини, яке подекуди може відбуватися в досить агресивній, грубій і неприйнятній з точки зору моральних цінностей формі. Певна категорія людей у процесі спілкування прагне самоствердитися за рахунок образи слабших, менших, можливо, не настільки інтелектуально розвинених, висловлюючи негативну оцінку ситуації, особи, її діяльності. За одним із визначень, вирази або слова, що зазвичай супроводжують подібне самоствердження, іменуються інкективами, і без їх дослідження в наш час видається неповноцінним вивчення самого суспільства і його мови.

У різні періоди і крізь призму різноманітних підходів інкективну лексику досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені О. П. Корольова, Г. В. Кусов, В. М. Мокієнко, А. Плуцер-Сарно, Л. О. Ставицька, Т. М. Кондратюк, Л. П. Столярова, А. Андерсон, Е. Партрідж, П. Траджіл, С. Rouyarenc, N. Ruwet, M. Vonhomme і багато інших.

Проте до сьогодні термін «інкектива», досить часто вживаний дослідниками, на нашу думку, не є терміном у його чіткому визначенні, оскільки не має основних притаманних термінові ознак: однозначності, єдиного загальноприйнятого вживання, обов'язково закріпленого у словниках. Так, А. Ю. Позолотін зазначає наявність, принаймні, трьох визначень поняття «інкектива». О. В. Саржина наголошує на необхідності розрізнення двох (мовного та мовленнєвого)

значень названого поняття [4, с. 3]. В. І. Жельвіс пропонує два принципові пояснення тлумачення терміна «інвектива», зауважуючи, що в широкому розумінні інвективою можна назвати практично будь-які вияви агресивного ставлення до опонента [2, с. 13].

Словники так само не подають єдиного тлумачення інвектив. Зокрема, у Великому тлумачно-му словнику сучасної української мови відповідна словникова стаття має такий вигляд:

інвектива *книжн.* гострий виступ проти когось, чого-небудь; гостре обвинувачення [1, с. 502].

СУМ подає практично таке саме тлумачення:

ІНВЕКТИВА, *и, ж., книжн.* Гострий викривальний виступ проти когось, чого-небудь; гостре обвинувачення [5, 4, с. 24].

У словниках іншомовних слів російською та українською мовами, у Великому енциклопедичному словнику, у Тлумачному словнику Ушакова, так само, як і в найдоступнішій зараз Вікіпедії, поняття інвективи пов'язується переважно з жанровим різновидом сатири, гнівною образою, різким виступом проти когось або чогось. Як бачимо, жодного натяку на тлумачення згаданого поняття інвективи як мовного або мовленнєвого терміна. І лише в наукових працях учених-лінгвістів простежується значення терміна «інвектива» у царині мовознавства. Отже, саме такою розмаїтістю тлумачень терміна «інвектива» й відсутністю системного дослідження на теренах української і французької мов пояснюється **актуальність** написання даної роботи.

Метою дослідження є аналіз семантичної будови іменників на позначення назв діячів у французькій та українській мовах, що передбачає вирішення таких **завдань**: виявлення інвективних компонентів у складі лексичного значення агентивних назв обох мов і дослідження можливих причин їх появи й особливостей функціонування у межах національних мов двох народів.

Вибір для дослідження словникового матеріалу *Nomina agentis* не є випадковим — на нашу думку, саме в лексичі, максимально наближеній до людини, її духовного світу й до світу речей, що її оточує, найповніше виявляються людські прагнення, світобачення, бажання, реакції, оцінки (найчастіше негативні, оскільки позитивне в більшості випадків сприймається як норма й не фіксується у словниках, а негативне одразу ж привертає увагу).

З метою написання даної статті на українському ґрунті було здійснено суцільну вибірку слів згаданої категорії за Словником української мови в 11 томах, Словником сучасного українського сленгу (упорядник Т. М. Кондратюк), Коротким словником жаргонної лексики української мови й Словником нецензурної лексики та її відповідників Л. О. Ставицької.

На матеріалі французької мови було використано Французско-русский словарь современного сленга и ненормативной лексики, Словарь разговорной лексики французского языка Ю. П. Спирина, *Dictionnaire de l'argot moderne de Géo Sandry et Marcel Carrère, Le français, tel qu'on le parle de Paul Guéléva, Dictionnaire du français familier et populaire (Griniovà E. F., Gro-mova T. N.) та Micro-Robert en poche: dictionnaire du français primordial.*

Кількість лексичних одиниць *Nomina agentis* за згаданими словниками у кожній мові склала близько 3 тисяч. Після добору названих іменників було проведено декомпозицію їх лексичних значень за допомогою методики компонентного аналізу й виявлено, що за словниками української мови основними в семантичній будові досліджуваного класу слів є такі визначення:

1. Той, хто професійно виконує дію;
2. Той, хто спеціалізується в чомусь, є спеціалістом у чомусь;
3. Той, хто здійснює певну тимчасову або актуальну дію.

У згаданих значеннях можна виділити семи ідентифікації й диференціації. Ідентифікаційною інтегральною семою є «особа», а диференційну частину складає інформація про рід діяльності, об'єкт впливу, створення, знаряддя, спосіб діяльності, місце виконання дії. Інформація ідентифікаційного характеру — «діяльність» — є імпліцитною у семантиці позначення дії.

З'ясувалось також, що українські іменники-агентиви мають приховані семантичні пресупозиції у сучасному їх розумінні (певна фоновіа інформація, знайома учасникам спілкування, істинність якої може бути перевірена) і для переважної більшості іменників досліджуваної групи зберігаються сталі семантичні пресупозиції «особа; дорослість; чоловіча стать». Проте, деякі з них мають і пресупозитивну оцінку (переважно негативну), зокрема, це українські іменники типу: *оббріхувач, окомиллювач, скиглій, мудрий, торохтій, утискувач, чистоплюй, розкрадач, рвач, потуральник, поневолювач, підбрехач, партач, побігач, плаксій, перепродувач, підтасовувач, бабій, виказувач, крутій, злодій, зубрій, горлач, гордій, гультяй, здирник, ледач, лиходій, луній (лихвар), попихач* тощо. Такі іменники, як *скиглій, горлач, гордій, гультяй, плаксій* містять також характеристику людини, розкривають її вдачу, вади характеру.

Проте далеко не у всіх випадках негативну пресупозитивну оцінку іменника можна безапеляційно вважати інвективним компонентом. На матеріалі даної роботи дотримуватимемось визначення інвективи як грубого, вульгарного слова, засобу вербальної агресії з метою завдання образи.

Згідно з поданим визначенням, навіть серед названих прикладів інвективні компоненти у значенні мають не так багато слів: *оббріхувач, окомиллювач, скиглій, чистоплюй, рвач,*

підбрехач, партач, побігач, крутій, зубрій, горлач, гультай, здирник, попихач, живодер, душогуз, дармоїд, драгун, тому ми й звернулися до словників сленгу, жаргону й арго української мови. У згаданих вище словниках наявна велика кількість слів інвективного спрямування, проте більшість із них є емоційною характеристикою співрозмовника чи ситуації висловлювання без називання роду діяльності. Найбільш яскравими ж ілюстраціями нашої тези про наявність інвективного компонента у структурі значення *Nomina agentis* вважатимемо такі лексичні одиниці: *дрочитель* (*дрочко, дрочуган, дрочун, мазутчик*), *бізнесюк, спекуль, викидайло, вишибала, відморозок, гонник, динамік, штангіст, лажайло, кумар, довбанат, прошимандовка, улюлюк, хвостик, грузило, насиратель, бухарик, синюшниця, трахаль, бабодур, ебак* (*єбун, єбака, їбун, їбар*), *факер, соратниця, підстилка, промокашка, холерник* та багато інших.

Однак усі аналізовані іменники об'єднують те, що вони частіше вживаються у розмовному мовленні, мають інвективний компонент, тісно пов'язаний зі свідомістю кожної людини, з її прагненням узгодити свої та чужі життя з певним ідеалом, нормою, що базується на засудженні певних дій людини, слабкодухості чоловіків, злодіяння, поневолення людей, завдання шкоди собі та іншим, гаєння часу, обдурювання інших.

Провівши аналіз *Nomina agentis* на матеріалі французької мови, ми дійшли подібних висновків: лексичних одиниць на позначення особи за виконанням постійної чи тимчасової дії предостатньо. В аналізованих словниках такі слова містять у складі тлумачення слова «*celui qui travaille*», «*celui qui fait*», «*spécialiste*». При цьому, так само, як і для лексичних одиниць української мови, у компонентах значення можна виділити асертивні й пресупозитивні компоненти, відповідні до української мови, що не є дивним: у переважній більшості країн світу й відповідних народів умовою для виконання певних дій (зокрема, професійних) є досягнення людиною порівняно дорослого віку, самоствердження індивіда як повноцінного члена соціуму.

Серед аналізованих іменників наявні й такі, у складі значень яких можна виокремити імпліцитну *appréciation axiologique*, а також інвективу (у термінології різних французьких дослідників «*insulte*», «*injure*», «*juron*», «*invective*», «*les vannes*», «*gros mots*»). Найбільш яскравими прикладами таких лексичних одиниць, на нашу думку, є такі (подаємо без артиклів): *canard, charognard, charogne, con, putain, salaud, lâche, vicelard, arnaquer(-euse), arracheur de crocs (dentiste), bagarreur, baiseur(-euse), banquezingue, affiche, amazone, balance, bavard (avocat), blanchisseur (assassin), débard(b)ot, echassière, epongeur, fenêtrière, fileuse, gagneuse* тощо.

Отже, навіть на досить обмеженій кількості яскравих прикладів можна зробити певні висновки: у більшості випадків під приціл інвективи потрапляють особи, що з певних причин займаються «прадавньою професією» — надання сексуальних послуг і виконання дій, із цим пов'язаних. Причому найбільш різноманітними у кількісному відношенні є назви жінок.

Крім того, важливу функцію у французькій мові виконують інвективи, що принижують моральну гідність або негативно оцінюють зовнішність, риси характеру людини, засуджують її поведінку, виконання дій, що не є високоморальними в суспільстві, чи недбале виконання навіть професійної діяльності.

У результаті використання подібної лексики сучасна людина, особливо підлітки, молодь формують власну індивідуальність, тішать своє еґо, самостверджуючись за рахунок образи колег, приятелів, знайомих, принижуючи їх, і таким чином немов підносячись над іншими, що програють на фоні образника. Очевидно, що інвективи більш поширені в жаргонному розмовному мовленні, оскільки особа, яка посіла певне місце в суспільстві, самовиражається за рахунок професійної майстерності, особистих досягнень, позбавилась комплексів, не опускається до образ і прокльонів. На це здатні люди, що негативно ставляться до довкілля, мають невирішені внутрішні конфлікти, суперечності, будують агресивні та брехливі стосунки з оточуючими, а саме в такому стані й перебувають переважно підлітки, люди, викинуті за межі суспільства (бездомні особи, правопорушники, загалом люди, що з тих чи інших причин потрапили «на дно суспільства»). Тому як у французькій, так і в українській мовах інвективні назви, що в більшості своїй порушують мовні літературні норми, наявні переважно у словниках розмовної лексики, жаргону певних соціальних груп.

Проте подібні лексичні одиниці є, на нашу думку, необхідними у складі будь-якої мови, адже за допомогою інвектив людина позбавляється гнітючих психологічних станів, стресу, надмірного навантаження, висловлює свої емоції, тобто духовно підноситься. У процесі викиду емоцій перлокутивний ефект досягається саме за рахунок вживання ненормативної, обценної лексики, яку більшість людей використовують одномоментно, рефлекторно, практично не замислюючись над її значенням, підсвідомо оберігаючи ядро національної мови — літературну мову від руйнування внаслідок використання в ситуаціях насильства, агресії, девалоризації, зниження статусу адресата тощо.

Кількісно чисельнішими є *Nomina agentis*, утворені від дієслів, що самі по собі виражають негативну оцінку, проте є й похідні від нейтральних слів літературної мови, що ситуативно переосмислились носіями мови й уживаються в негативних значеннях.

Отже, основними функціями інвективно маркованої лексики є агресивна, атрактивна, емотивна, маніпулятивна й психологічна.

Наявність інвективних назв діячів за професією особливо актуальна для французів, приказка яких засвідчує, що людина стає собою, лише навчившись певного ремесла (*Le métier fait l'homme*) й усвідомивши свою свободу, одержану через кваліфіковану працю [3, с. 405]. Саме це святкують французи Першого травня (на відміну від українців, що на сучасному рівні асоціюють травневі свята швидше з пережитком радянської епохи, ніж зі святом подяки за наявну змогу завдяки обраній професії підвищитись над іншими, що виконують навіть некваліфіковану роботу з метою заробляння прожиткового мінімуму).

Як бачимо, інвективи наявні в обох мовах, особливо у дискурсі, в розмовній лексиці й функції, що їх виконують інвективно марковані лексичні одиниці, є досить різноманітними. У подальших розвідках було б цікавим розглянути більш широко ментальність українців і французів з точки зору використання ними *Nomina agentis* і дослідження найяскравіших представників згаданої групи лексики з погляду їх етимології.

1. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / [Уклад. і гол. редактор В. Т. Бусел]. — К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. — 1728 с.
2. *Жельвис В. И.* Поле брани. Сквернословие как социальная проблема в языках и культурах мира / В. И. Жельвис. — М.: Ладомир, 1997. — 330 с.
3. *Історія європейської ментальності* / Ред. П. Дінцельбахера; [Пер. з нім. В. Кам'янець]. — Львів: Літопис, 2004. — 720 с.
4. *Саржина О. В.* Русские инвективные имена лица: комплексный анализ: Автореферат дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 «Русский язык» / О. В. Саржина. — Томск, 2005. — 13 с.
5. *СУМ — Словник української мови: в 11 томах* / [Уклад. І. К. Білодід та ін.]. — К.: Наук. думка, 1970—1981.

М. И. Мирошниченко

НАЗВАНИЯ ДЕЯТЕЛЕЙ С ИНВЕКТИВНЫМ КОМПОНЕНТОМ В УКРАИНСКОМ И ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена анализу семантического строения существительных, называющих деятелей во французском и украинском языках, выявлению в составе их значений инвективных компонентов и исследованию возможных функций названной лексики в рамках общения двух народов.

Ключевые слова: категория деятеля, оценка, инвектива, пресуппозиция.

M. I. Myroshnichenko

NOMINA AGENTIS WITH INVECTIVE COMPONENT IN UKRAINIAN AND FRENCH

The article is dedicated to the analysis of the semantic structure of *Nomina agentis* in Ukrainian and French, it aims to find out the invective components and their functions in national communications.

Key words: action category, appreciation, invective, presupposition.

УДК [811.581+811.111+811.161.2]'25'367.627:347.78.034

І. М. ДЕРІК

ПРО СПЕЦИФІКУ ПЕРЕКЛАДУ ЧИСЛІВНИКІВ З КИТАЙСЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ ТА АНГЛІЙСЬКУ (контрастивний аналіз)

Українська, англійська та китайська мови мають деякі спільні та відмінні риси щодо значення, творення і вживання числівників. У статті описано ті випадки, які викликають особливі труднощі під час перекладу числівників з китайської мови на українську та англійську.

Ключові слова: числівник, китайська мова, українська мова, англійська мова, спільні та відмінні риси, труднощі перекладу.

Проблематика статті може бути окреслена як контрастивний аналіз числівників у китайській мові у порівнянні з англійською та українською.

Об'єктом дослідження є числівники в китайській, англійській та українській мовах. Предмет дослідження — особливості графічного відображення (позначення на письмі), змістового навантаження (семантичне наповнення) та функціонування (лексична та синтаксична валентність).

Розбіжності китайської мови з англійською та українською спостерігаються вже власне у різновиді письма — ієрогліфічне письмо в китайській мові на відміну від буквеної графічної системи — алфавіту (відповідно кириличного чи латинського). Суттєва відмінність ієрогліфа від літери полягає насамперед у тому, що ієрогліф є найменшою змістовою одиницею китайської мови, що має своє значення та може використовуватися як окрема автономна значеннева одиниця — повний аналог слова в англійській та українській мові.

Літера в англійській та українській мовах є лише графічним символом, найменшою змістовою одиницею на письмі є графема, у мовленні — фонема. Але, як відомо, фонема в англійській та українській мові може позначатися на письмі як однією літерою — на кшталт: **e** [k] у слові *cat* або **e** [s] у слові *city*, **k** [к] у слові *кава*, так і двома і навіть трьома літерами — напр.: [r:] у словах *read, feed*, [e] у слові *head*, [v] у слові *book*. В українській мові завжди позначаються на письмі двома літерами африкати **дж** [дж], **дз** [дз], в англійській мові — африкати [tʃ], [dʒ] перед «німим» **e** у фінальній позиції. Див. наприклад: *бджола, дзюркотити, chalk, chair, hedge, hedgehog*. У багатьох словах фонема [k] в англійській мові також позначається сполученням двох літер: напр.: **ck** [k] — *back*, **ch** [k] — *chemistry*. Так саме одна літера може позначати складну фонему — африкату або дифтонг: **j, g** [dg] у словах *Jane, jumper, gypsy, ginger*; **y, i** [ai] у словах *my, fine, hi, high*, **o** [əv] у словах *note, code*. Смыслорозрізнавальна функція англійських та українських фонем якнайкраще ілюструється тестом опозицій у так званих мінімальних парах.

У китайській мові всі ієрогліфи поділяються на три великі групи:

а) піктографи — ієрогліфи, які утворюють прадавній шар китайської писемності, їх вік становить понад 5000 років. Ці ієрогліфи є символічним схематичним зображенням найсуттєвіших реалій людського життя та понять свідомості нації. Піктографи постійно еволюціонують. За період свого тривалого існування вони зазнали чимало фонетичних та семантичних трансформацій-адаптацій. Приклади піктографів: 女 — «жінка», 子 — «дитина», 月 — «місяць»;

б) власне ієрогліфи — символи, що є графічним відображенням абстрактних понять. Приклади власне ієрогліфів: 力 — «сила», числівники 一 — «один», 三 — «три»;

в) складні ієрогліфи-піктограми — ієрогліфи складної структури, які утворюються шляхом поєднання декількох піктографів чи ієрогліфів або піктографів та ієрогліфів. Приклади складних ієрогліфів-піктограм: 阳 — «яскравий»: поєднання піктографів 月 — «місяць» та 陽 — «сонце»; 好 — «гарний»: поєднання піктографів 女 — «жінка» та 子 — «дитина» [4; 5; 6].

Оригінальний склад системи піктографів та ієрогліфів є відображенням самотньої картини світу китайського народу, доказом синергетичного складу мислення цієї нації, метафоричності її рідної мови.

В українському мовознавстві поширені дві класифікації числівників: семантична і структурна. У сучасній літературній українській мові числівники поділяються за семантичним принципом на три великі групи — кількісні, збірні і дробові. При подальшій деталізації кількісні числівники поділяють на означено-кількісні та неозначено-кількісні. Означено-кількісні числівники позначають кількість, яка складається з певного числа одиниць, і називають абстрактно-математичне число, як напр.: *сто, дванадцять, тридцять*. Неозначено-кількісні числівники не називають точної кількості, вираженої в числах, а лише вказують на неї. Напр.: *кілька, декілька, кільканадцять, чимало, скільки, стільки* та ін. На підставі відсутності категоріального значення кількості й числа ці слова зраховуються багатьма мовознавцями до так званих числівникових займенників [2, с. 127].

Характерна особливість лексичного значення збірних числівників полягає в тому, що вони позначають лише кількість предметів чи істот і не позначають абстрактного числа. Збірні числівники називають кількість як нерозчленовану сукупність предметів і істот, як напр.: *двоє, дванадцятєро*. Саме на цій ознаці ґрунтується протиставлення кількісних та збірних числівників.

Дробові числівники позначають кількість, яка складається з певного числа одиниць цілого, і називають абстрактно-математичне дрібне число, напр.: *півтора, півтори, півтораєта*. Конструкції типу *дві третіє, одна ціла і сім десятіє* — іменуються як синтаксичні одиниці (слово-сполучення) із лексичним значенням кількості [2, с. 129].

За структурним принципом відповідно до широкого розуміння числівника як морфологічної одиниці виокремлюють такі розряди: прості, складні й складені (І. Милославський, А. Грищенко, К. Городенська) [1]. До простих належать ті числівники, які в своїй структурі мають лише один корінь: назви чисел першого десятка (*один, три, чотири*); збірні числівники (*двоє, шестєро*); числівники *сто* і *сорок*; числівники з суфіксами **-дцять, -надцять** [1, с. 129]. Однак К. Городенська пропонує відносити останню групу числівників до розряду складних на тій підставі, що вони історично сформувались на базі кількох коренів, напр.: *дванадцять* (два + на + дцять).

До складних традиційно належать ті числівники, які мають у синхронії у структурі два корені: назви десятків від *п'ятдесят* до *дев'яносто*; назви сотень, числівник *півтора*, збірні числівники *обидва*, *обидві* [2, с. 129]. Складені числівники визначаються як аналітичні назви, утворені з кількох простих і складних числівників та іменників (*двісті двадцять шість*); дробові числівники (*три десятих*, *дві цілих і сім десятих*) (І. Милославський, А. Грищенко, К. Городенська) [1]. Але, як зазначає В. О. Горпинич, це є синтаксичні, а не морфологічні одиниці [2, с. 130].

Класифікація числівників у китайській мові також відбувається за двома провідними принципами (семантичним та структурним). Різниця полягає у тому, що переважаюча кількість китайських числівників за семантикою є кількісними, і лише два числівники 俩 «двоє» і 仨 «троє» визначаються як збірні, однак уживаються вони тільки в усному мовленні [4; 5; 6].

В англійській мові значення нерозчленованої сукупності предметів реалізується у лексемах *both*, *either*, *neither*. Однак у англійській мовознавчій літературі ці морфеми класифікуються як *'predeterminers'*, що за багатьма критеріями наближаються до партитивних займенників [12, с. 61]. Однак у більшості випадків використовуються словосполучення типу **the + числівник + of + об'єктний відмінок особового займенника** зі значенням множини (*us*, *them*, *you*), напр.: англ.: *the three of them* — укр.: *усі троє*.

Значення невизначеної кількості передається в англійській мові за допомогою так званих *'general quantifiers'* — *many/much*; *little/few*; *a lot of*; *a little/a few*; *several*, деякі з яких протиставляються один одному за граматичною валентністю [12, с. 66, 111]. Так, морфеми *'many'*, *'a few'*, *'few'* передають відповідно лексичні значення «багато», «декілька», «мало» тільки у сполученні з іменниками, що називають обчислювальні предмети (*Variable Nouns*); морфеми *'much'*, *'a little'*, *'little'*, *'several'* (укр.: «декілька») уживаються тільки з іменниками граматичного числа однини (*Singularia Tantum*) — матеріально-речовинними та абстрактними іменниками [12, с. 81—84].

Слід зазначити, що в англійській мові існує чітка диференціація кількісних та порядкових числівників (*Cardinal and Ordinal Numerals*) [12, с. 112—113]. У сучасній українській мовознавчій літературі можна зустріти різні погляди на морфологічну приналежність лексем типу *перший*, *другий*, *десятий* тощо. Дехто з дослідників визначає їх як порядкові числівники, однак В. О. Горпинич ґрунтовно доводить у «Морфології української мови», що ця категорія слів «точно називає «місце позначуваного предмета в ряді» за допомогою числа, тобто означає ознаку предмета за числом, виражає її за допомогою прикметникової флексії, має синтаксичний рід, число і відмінок, а також категорію істоти/неістоти (напр.: треті півні — Н. в.; до третіх півнів — Р. в.; бачу треті двері — Зн. в.)» [2, с. 99]. Все це дає дослідникові підставу класифікувати ці морфеми як окремий підрозряд відносних прикметників — порядкові прикметники, що називають ознаку предмета за відношенням до числа [2, с. 99].

Слід також зазначити, що у китайській мові немає морфологічної категорії відмінка, у англійській мові форму об'єктного відмінка утворюють тільки особові займенники, синтетичну форму родового відмінка (*The Genitive Case*) утворюють за допомогою граматичного афікса *-s* тільки певні групи іменників (іменники на позначення істот, пір року, проміжків часу, географічних назв (*the Earth*, *Europe*), назви інституцій (*school*, *university*), а також іменники *'ship'*, *'country'*, *'brain'*, *'mind'*). Числівники в англійській мові не мають категорії числа, роду та відмінка.

В українській мові диференціальною ознакою кількісних числівників у порівнянні з прикметником та іменником є відсутність категорії роду. З огляду на зазначене вище, українські мовознавці (В. О. Горпинич, К. Городенська, А. Грищенко) [2; 1] визначають лексеми з кількісною ознакою і залежною (синтаксичною) категорією роду (напр.: *третій*, *шостий*, *один*, *одна*, *одне*) як прикметники. Окремі випадки протиставлення числових лексем за родами (див., напр.: *один* — *одна* — *одне*, *два* — *дві*, *обидва* — *обидві*, *півтора* — *півтори*) «є залишками родового протиставлення зниклої давньої категорії імені, що зберігають синтаксичний характер категорії роду як ознаки прикметника» [2, с. 122]. На думку В. О. Горпинича, «незважаючи на числовий характер лексичного значення, український числівник має специфічну граматичну категорію числа, якою він відрізняється від граматичної категорії числа іменника. Всі числівники української мови, крім лексем *один* (*одна*, *одне*), за значенням і формою є словами тільки множини (*pluralia tantum*). Іншою диференціальною ознакою морфологічної одиниці числівник в українській мові є наявність граматичних форм родового, давального, орудного і місцевого відмінків (*-ох*, *-ом*, *-ома*, *-іма*, *-ох*), які відрізняють числівник від іменника (*-ів*, *-ам*, *-ами*, *-ах*) і прикметника (*-их*, *-им*, *-ими*, *-их*)» [2, с. 123].

Специфічною синтаксичною властивістю українського числівника слід вважати його своєрідну синтаксичну полівалентність — здатність виконувати функції будь-якого члена речення: підмета (*Шість ділиться на два*); присудка (*Сума двох чисел становить десять*); додатка (*Три додати до трьох*); означення (*Дівчина володіє трьома мовами*); обставини (*Чотири ділиться на два*).

Специфіка китайської мови виявляється у наявності своєрідних числівників на кшталт 万 («десять тисяч») і 亿 («тисяча мільйонів»). За своїм значенням один ієрогліф є повним еквівалентом складних кількісних іменників [4; 5; 6].

Однак головним завданням під час здійснення адекватного перекладу з китайської на англійську та українську є подолання відмінностей у функціонуванні числівників. Передусім, у китайській мові використовують числівники для вираження днів тижня, наприклад, 周一 («понеділок»), 周二 («вівторок») і т. д. У цих словах 周 означає «тиждень», а 一 і 二 — «перший» і «другий», тобто перший і другий дні тижня. Так само утворюються назви місяців. Наприклад, у назвах 一月 («січень»), 二月 («лютий») є числівники 一 («один») і 二 («два»), а ієрогліф 月 означає «місяць», тобто перший і другий місяці року [4; 5; 6]. У цих випадках китайці використовують кількісні числівники у значенні порядкових. А в українській та англійській мовах кожний місяць року та день тижня мають свої назви (пор.: укр. *січень*, англ.: *January*; укр.: *березень*, англ.: *March*). Ці лексеми класифікуються в англійській та українській ономастиці як різновиди хрононімів, що за визначенням О. В. Суперанської є «позначенням певних відрізків і моментів часу», «власними назвами, різними за своїми характеристиками» [9, с. 197–198]. Деякі лінгвісти розмежовують такі групи хрононімів, як менсоніми (назви місяців) та гемероніми (назви днів тижня) [9; 11]. Дослідження менсонімів та гемеронімів у діяchronії дозволяє дійти висновку про наявність у них мотивації, внутрішньої форми, своєрідної метафоричності (зв'язок із прикметами пори року чи з міфологією).

Ключовими моментами, що враховуються під час перекладу, є також розбіжності у позначенні дат. Наприклад, дату 15/05/2008 (день/місяць/рік) у китайській мові передають як 2008/05/15 (рік/місяць/день), тобто у зворотному порядку, в англійській мові — 05/15/2008 (місяць/день/рік). В українській мові для позначення дати вживають порядкові прикметники (напр.: *Конференція відбулася 15 (п'ятнадцятого) травня 2008 (дві тисячі восьмого року)*). В англійській мові з цією ж метою використовують порядкові числівники для позначення дня та кількісні для позначення року (напр.: *May the fifteenth twenty hundred and eight*) або (*the fifteenth of May twenty hundred and eight*). Китайською мовою це речення буквально буде перекладатися як «Конференція відбулася дві тисячі вісім рік травень п'ятнадцять».

Подібність у вживанні числівників між двома мовами відображено у вираженні часу. Наприклад, час «13 год. 15 хв.» в українській мові читають як «тринадцята година п'ятнадцята хвилинка», або «п'ятнадцять хвилин на другу дня», або «чверть на другу дня»; а час «1 год. 30 хв.» читають як «перша година тридцята хвилинка» або «пів на другу»; час «13 год. 50 хв.» читають як «тринадцята година п'ятдесята хвилинка» або «за десять друга дня». В англійській мові час позначається за таким же принципом: «13.15» позначається як «thirteen fifteen» або «a quarter past one» або «fifteen minutes past one»; час «1.30» читають як «one thirty» або «half past one»; час «13.50» читають як «thirteen fifty» або «ten minutes to two». Китайці так само зазначають час, але всі використовувани числівники — кількісні. Якщо треба відповісти на питання «Коли?», то у китайській мові перед числівником на позначення часу додають прийменник 在, що відповідає українському «о» (напр.: «о першій годині»), але числівники не змінюються. В англійській мові для позначення часу використовується прийменник «at» («at a quarter past one»).

Слід окремо зупинитись на засобах вираження приблизної кількості в китайській, українській та англійській мовах. В українській мові приблизну кількість відтворюють за допомогою прийменників «понад», «до», слів «більше», «менше» і т. д. або просто змінюють порядок розташування слів. Наприклад, вислови «понад три години», «години три» виражають значення «приблизно дві години». Вислів «о п'ятій годині» означає точно визначену годину. В англійській мові таку функцію виконують прислівники «about», «approximately», «nearly» та лексикалізований суфікс -ish («We'll start at sevenish»). У китайській мові ситуація значно простіша. Приблизну кількість виражають за допомогою деяких прислівників, наприклад, 大约, 大概, 不多, 几乎, 将近 і т. д., які за значенням подібні до українських слів «понад», «приблизно», «майже».

На відміну від української та англійської мови, в китайській мові у сполученні з числівниками уживається ще одна частина мови, 量词 (у перекладі з китайської так звані «лічильні слова»). Цю частину мови не вживають окремо від числівника, за значенням вона є повним еквівалентом українських слів на кшталт: «штука», «пара» та ін. Такі слова мають визначену синтаксичну позицію — вони завжди вживаються між числівником та іменником. Наприклад, український вислів «п'ять книг» китайською мовою передається трьома ієрогліфами 五本书. Однак у публіцистичному стилі лічильні слова можуть іноді не вживатися.

1. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія: Підручник / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. — К.: Либідь, 1993. — 336 с.

2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навч. закладів / В. О. Горпинич. — К.: Академія, 2004. — 336 с.

3. *Дубічинський В. В.* Українська мова. Сучасний довідник. Орфографія, стилістика, граматика, пунктуація, словники / В. В. Дубічинський. — Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2010. — 542 с.
4. *Коротков Н. Н.* К проблеме морфологической характеристики современного китайского литературного языка // Труды XXV Международного конгресса востоковедов. — М., 1963. — Т. V. — С. 101—108.
5. *Коротков Н. Н.* Общее языкознание и китайский язык (Системность языковой действительности и системность науки о языке) // 3-я Конференция по китайскому языкознанию. — М., 1986. — С. 39—41.
6. *Котова А. Ф.* Китайский язык: Учеб. пособие для 2 курса: В 2 ч. / А. Ф. Котова. — М.: Изд-во МГУ, 1992. — Ч 1.
7. *Кочерган М. П.* Основи зіставного мовознавства: Підручник / М. П. Кочерган. — К.: Академія, 2006. — 424 с.
8. *Плющ М. Я.* Українська мова: Довідник / М. Я. Плющ, Н. Я. Грипас. — К.: Рад. шк., 1990. — 255 с.
9. *Суперанская А. В.* Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. — М.: Наука, 1973. — 366 с.
10. *Єрмоленко С. Я.* Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор. — К.: Либідь, 2001. — 224 с.
11. *Чжоу Шао Бо.* Номінація відрізків часу в різноструктурних онімічних просторах: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.15 — загальне мовознавство / Чжоу Шао Бо. — Донецьк, 2004. — 21 с.
12. *Quirk R.* A University Grammar of English / R. Quirk, S. Greenbaum. — London: Longman, 1998. — 484 p.

И. М. Дерик

О СПЕЦИФИКЕ ПЕРЕВОДА КИТАЙСКИХ ЧИСЛИТЕЛЬНЫХ НА УКРАИНСКИЙ И АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫКИ

Украинский, английский и китайский языки имеют общие и отличительные характеристики в аспекте значения, образования и употребления числительных. В статье описаны случаи, вызывающие особые трудности в процессе перевода числительных с китайского языка на украинский и английский.

Ключевые слова: числительное, китайский язык, украинский язык, английский язык, общие и отличные характеристики, трудности перевода.

I. M. Derik

THE PECULIARITIES OF TRANSLATING CHINESE NUMERALS INTO THE UKRAINIAN AND ENGLISH LANGUAGES

The Ukrainian, English and Chinese languages possess common as well as specific features in the aspect of numerals semantics, formation and application. In the focus of the article there are certain cases which cause particular difficulties while translating numerals from Chinese into Ukrainian and English.

Key words: numeral, the Chinese language, the Ukrainian language, the English language, common and specific features, translation difficulties.

О. М. ПЕЙЧЕВА

ОСНОВНІ ПРИЧИНИ ФОНЕТИКО-ФОНОЛОГІЧНОГО ЯВИЩА НЕСТАБІЛЬНОСТІ

(з історії південнослов'янських мов та їх діалектів)

У пропонованій роботі представлена спроба встановлення максимально повного корпусу причин і умов розвитку такого фонетико-фонологічного явища як консонантна нестабільність, виявлення ієрархії і взаємовпливів чинників даного процесу, узагальнення та систематизація існуючих точок зору на цю проблему.

Ключові слова: нестабільність, консонант, південнослов'янські мови, діалект, субститут, елізія.

У славістиці нестабільність одиниць на фонетико-фонологічному рівні ще недостатньо досліджена, як при вивченні літературних мов, так і в діалектології. Поки що в науковій літературі немає чіткості в застосуванні терміну для номінації поняття «нестабільність елемента мовної системи». Нестабільність як характеристику певного мовного явища або мовної одиниці лінгвістичні словники не фіксують, отже, у мовознавстві таке поняття не термінологізовано.

На нестабільність одиниць на фонологічному рівні як на явище, яке потребує спеціального терміна, одним із перших звернув увагу видатний болгарський лінгвіст І. Леков, який у роботі порівняльного характеру «Напрямки розвитку фонологічних систем слов'янських мов» («Насоки в развою на фонологічните системи на славянските езици») [7] привернув увагу славістів до таких фонем у слов'янських мовах та діалектах і запропонував їх класифікацію. Не використовуючи терміну «нестабільний», І. Леков назвав такі фонemi «слабкими», зазначивши найважливішу ознаку — тенденцію до втрати (елізії) або заміни (субституції) іншими звуками.

На такі властивості фонем вказували й інші лінгвісти. Так, С. Бернштейн, розглядаючи долю фонemi /x/ в окремих слов'янських діалектах, виділяв «хитливі» фонemi [2: 227].

Стабільність у мові — це усталеність, незмінність одиниці у мовній системі. Нестабільність — навпаки, нестійкість, яка виявляється в ряді субституцій, що виводять даний знак за межі певного типу, а також у його повній елізії. Тобто нестабільний консонант — це, на нашу думку, такий приголосний, який через фоно-артикуляційні особливості звука-репрезентанта або через специфіку формування звукового ланцюжка у конкретній мовній системі має тенденцію до елізії і (або) субституційних змін.

У статті представлено спробу встановити максимально повний корпус причин і умов розвитку такого фонетико-фонологічного явища як консонантна нестабільність, виявити ієрархію і взаємовпливи чинників цього процесу, узагальнити та систематизувати вже існуючі точки зору на цю проблему.

На формування і розвиток нестабільності консонантів впливали різноманітні чинники, як внутрішньомовного, так і екстралінгвального характеру. Без сумніву, тільки комплексний аналіз причин даного явища дозволить встановити лінгвістичний статус нестабільних консонантів, з'ясувати закономірності даного процесу в різних ареалах Славії.

1. Фонетичні зміни часто обумовлені тенденцією до зручної вимови. Розмаїтість синтагматично обумовлених звукових змін у слов'янських мовах і діалектах підкреслює, що саме вимовна зручність у них розуміється по-різному.

З усіх приголосних звуків південнослов'янських мов найбільш нестабільним є задньоязиковий фрикативний [x]. Він по-різному представлений як у літературних мовах, так і в діалектах.

Задньоязиковий [x] дуже рано почав зникати в південнослов'янських народних говірках. А. Белич писав, що в говірках сербської і хорватської мов цей процес почався ще в XVI столітті [1: 106].

Не викликає сумніву, що репрезентант даної задньоязикової фонemi в пізню спільнослов'янську епоху вже мав неоднакове звучання в окремих діалектах. В одних — давнє зімкнене утворення, в інших — змінився у фрикативний задньопіднебінний або гортанний звук. Лінгвісти відзначають, що «слов'янський x мав доволі широку артикуляцію, і у зв'язку з цим відносно слабкий веллярний шум тертя» [9: 169], а дзвінкий ларингальний h і веллярний γ у слов'янських мовах — це просто дві фонетичні реалізації однієї й тієї ж фонemi, — дзвінкого кореляту x. Звернувши увагу на давній слов'янський перехід $\gamma > h$, М. С. Трубецької зазначав, що «дзвінкий h спочатку з'явився тільки як рідкісний (факультативний) варіант поряд із γ» [9: 172].

2. М. С. Трубецької також вказував на процес ларингалізації x, тобто перетворення x у глухий ларингальний придих, що позначається ним h на відміну від дзвінкого h. Через це

фонема /x/ випала з групи задньопіднебінних, і співвідношення x:k зникло. Подальший діалектний розвиток цього h характеризується, на думку М. С. Трубецького, з одного боку, його одзвінченням у певних позиціях, а з іншого боку — тенденцією до повного зникнення, причому субститутами h часто виступають дзвінки v, g, j (див. [9: 177]).

На сучасному етапі h або подальші стадії його розвитку можна спостерігати в південно-слов'янських діалектах, але початковий ареал переходу $x > h$ визначити вже не вдається. Наполягаючи саме на такому спрямуванні розвитку задньопіднебінних у слов'янських мовах, М. С. Трубецької зазначав, що «у всіх слов'янських мовах панує тенденція до послаблення велярного шуму в задньопіднебінних спірантів» [9: 179].

3. На характер і статус консонанту не можуть не впливати його артикуляційно-акустичні характеристики. Ще в 1933 році в роботі Б. Милетича «Вимова сербськохорватських звуків (експериментально-фонетичне дослідження)» зверталася увага на той факт, що при експериментальних дослідженнях виявлені дві різні реалізації фонему /x/: перша група інформаторів вимовляла велярний спірант (x), інша — ларингальний спірант (h) [8: 115]. Ці два звуки відрізняються не тільки за місцем творення, але і за ознакою наявності / відсутності шуму, тобто у вимові першої групи випробуваних «шум ледве чується, а у вимові іншої групи немає ніякого характерного шуму» [8: 115]. Природно, що за послаблення артикуляційного процесу в мовленнєвому потоці в слабких позиціях (наприклад, інтервокальна, кінець мовного такту й ін.) такий звук переходить у слабку аспірату або випадає зовсім. На думку Б. Милетича, і в літературній вимові «сербськохорватське «x» зазвичай вимовляється із слабкішим шумом, ніж в інших слов'янських мовах, так, що може розглядатися як перехідний звук між [x] і [h]» [8: 119].

Питання про реалізацію даної фонему до кінця не вирішено і в граматиках болгарської літературної мови, де консонант «x» визначається як велярний, задньоязиковий. Однак професор Б. Шкліфов вважає, що пояснення творення цього звуку в болгарській мові перенесено з російських граматик і є неточним. «Болгарський літературний «x» є проміжним звуком між велярним та ларингальним, тобто увулярним ([χ]). При його творенні... язик знаходиться у відносному спокої, як при вдиху / видиху» [10: 75]. На думку Б. Шкліфова, у болгарських діалектах існує тільки увулярне [x], що є першим етапом зміни реалізації фонему /x/, і саме перетворення велярного X в увулярний і визначає подальшу долю даного звуку, тобто увулярний [χ] переходить у ларингальний (див. [10: 76]).

4. Сучасні лінгвісти звертають увагу на явище *леніції* («послаблення»), тобто на збільшення затвору при артикуляції приголосних, що призводить до посилення току повітря; при цьому глухі приголосні подзвінчуються, а дзвінки набувають особливого придихового характеру (див. [3]). М. Л. Гринберг вважає, що дане явище могло зародитися в епоху падіння редукованих і пов'язане з опозицією напруженості/ненапруженості змінених у праслов'янській мові [3: 33].

Як відомо, глухі й дзвінки приголосні в принципі відрізняються не тільки за участю голосу, але і за рівнем напруженості артикуляції. Так утворюються артикуляції типу fortis і lenis (сильна і слабка). Глухість/дзвінкість і різний ступінь напруженості можуть конкурувати у своїй значущості для упізнання приголосного як звукотипу. Вважається також, що опозиція за напруженістю приголосних відбиває більш ранній стан мови, ніж кореляція за участю голоса.

Заміна дзвінкого приголосного глухим означає зниження / втрату голосу і підвищення напруженості. Падіння кінцевих редукованих в історії слов'янських мов було одним із проявів того, що кінець слова знаходився в зоні зниженої мовленнєвої уваги. У такій же ситуації знаходився і кінцевий приголосний. У зв'язку з цим показовою є синтагматична поведінка фарингального спіранта h у деяких українських говірках. Особливість артикуляції цього спіранта визначається в ненапруженості й у неповному утворенні голосу. Про те, що спіранти, локалізовані у фарингальній / задньопіднебінній зоні, є менш напруженими в порівнянні з іншими приголосними, свідчать факти й інших слов'янських діалектів.

5. Проте не завжди зміна приголосного відбувалася саме таким шляхом. Відомо, що розвиток розбіжностей між слов'янськими мовами відноситься до епохи падіння редукованих. У цю епоху формувалися основні мовні типи: вокалічний, що розвився надалі шляхом максимальної диференціації голосних, і консонантний, розвиток якого характеризувався максимальною диференціацією приголосних (див. [5: 120]). Належність конкретної мови чи діалекту до того або іншого типу також могла обумовити напрямок зміни консонантів.

6. Акустико-артикуляційні особливості репрезентантів фонем не можуть розглядатися як єдина причина фонетико-фонологічної нестабільності. Відомий болгарський лінгвіст І. Кочев висуває на перший план системні відношення у фонологічній системі конкретної мови, пояснюючи нестабільність деяких консонантів (j, w, x) їхньою фонологічною непарністю, відсутністю опозитивних звуків [6: 251], і відзначає, що коли розвиток x и j пов'язаний насамперед із звуженням чи розширенням ужитку тих або інших фонем, то розвиток w, крім кількісного, має і якісний характер: з одного боку — шляхом переходу в лабіодентальний виникає звук [ф] як потенційно глуха фонема, а з іншого боку — через наступні соноризацію і вокалізацію (в [y]) встановлюється зв'язок із системою вокалізму [6: 251].

Соноризація відзначається і при зміні /x/, її переході в /j/, що робить структуру слова в цілому «менш консонантною». Саме фонематичною непарністю даних фонем деякі лінгвісти пояснюють взаємозамінність, змішування їхніх репрезентантів (наприклад, перехід *x > w, v, y, ŷ, φ, ϕ*). Подібно до /x/, приголосний [j] також переходить у *w (y, ϕ)*. Цьому сприяє та обставина, що обидва консонанти одночасно є і фрикативними, і сонорними.

7. Як чинник розвитку нестабільності може розглядатися і походження фонем з іншого звукового типу. Яскравим прикладом цього є перехід *v > ŷ*. Відомо, що індоєвропейське **w* (консонантне *u*) перейшло в слов'янських діалектах у губно-зубний спірант [v]. Але це перетворення не є спільнослов'янським. У пізньопраслов'янський період ця фонема була представлена звуками різної артикуляції: губно-зубним в одних діалектах і білабіальним — в інших. Звідси й могли виникнути розбіжності в реалізації даної фонемі.

В усіх слов'янських мовах і діалектах, де фонема **v* мала білабіальне утворення, простежується тенденція до перетворення [v] наприкінці складу в нескладове [ŷ], а на початку слова перед приголосним розвивається складотворчий [u]. Ця тенденція деякою мірою спостерігається в російській (у її південному наріччі), білоруській, українській, словенській, словацькій, сербській мовах.

Як зазначає Ю. О. Карпенко, в українській мові основний прояв **v* — губно-губний [w], його варіація [ŷ] і варіант [u]. Всі ці три звуки знаходяться у відношеннях додаткової дис-трибуції [4: 77].

8. Ще одним не менш важливим чинником функціонування і набуття особливого статусу деяких консонантів варто вважати і міжмовні контакти. Прикладом такого впливу може служити стабілізація фонем /x/ і /φ/ у деяких південно-західних болгарських говірках (під впливом грецької мови), а також аналогічне явище в сербських мусульманських говірках (під впливом арабської і турецької мов).

Необхідно також зазначити, що з погляду стабільності/нестабільності фонем релевантним виявляється і вплив субстрату на досліджувану мову або групу мов. Так, наприклад, маючи на увазі, що нестабільність «х» охоплює серед південнослов'янських сербські, чорногорські, боснійські, македонські і частково хорватські діалекти, а словенські говірки, навпаки, добре зберігають цей звук, і з огляду на те, що словенська і хорватська мови не входять у балканський мовний союз, С. Б. Бернштейн наполягає на тому, що дану тенденцію не можна розглядати ізольовано від аналогічної тенденції в інших балканських мовах (наприклад, у румунській). Це дає підставу вченому розглядати вплив балканського мовного субстрату як ще один із чинників, що сприяють формуванню різноманітного статусу даного консонанту в слов'янських мовах [2].

Вважаємо за необхідне зазначити, що таке розмежування причин нестабільності можна вважати до деякої міри умовним, оскільки статус кожного конкретного консонанта в різних мовах обумовлений цілим комплексом причин, причому в кожному конкретному випадку домінує той або інший чинник.

1. *Белић А.* Основе историје српскохрватског језика. Фонетика / А. Белић. — Београд: Просвета, 1968. — 270 с.
2. *Бернштейн С. Б.* Очерк сравнительной грамматики славянских языков / АН СССР, Ин-т славяноведения / С. Б. Бернштейн. — М.: Изд-во АН СССР, 1961. — 350 с.
3. *Гринберг М. Л.* Расцвет и падение лениции взрывных в словенском языке / М. Л. Гринберг // ВЯ. — 2001. — № 1. — С. 31—42.
4. *Карпенко Ю. О.* Фонетика і фонологія сучасної української мови / Ю. О. Карпенко. — Одеса: Чорномор'я, 1996. — 144 с.
5. *Коломієць В. Т.* Историчні джерела типологічних особливостей слов'янських мов у галузі фонетики / В. Т. Коломієць // Мовознавство. — 1985. — № 2. — С. 41—59.
6. *Кочев И.* Съдбата на невключени в корелация на звучност-безвучност съгласни в някои източни български говори // Изследвания върху историята и диалектите на български език / И. Кочев. — София: Изд-во БАН, 1979. — С. 250—254.
7. *Леков И.* Насоки в развоја на фонологичните системи на славянските езици / И. Леков. — София: Изд-во БАН, 1960. — 221 с.
8. *Милетић Б.* Изговор српскохрватских гласова (експериментално-фонетска студија) / Б. Милетић // СДЗ. — Кн. V. — Београд: Слово, 1933. — 160 с.
9. *Трубецкой Н. С.* К истории заднебных в славянских языках / Н. С. Трубецкой // Избранные труды по филологии. — М.: Наука, 1987. — С. 168—179.
10. *Шклифов Б.* Проблеми на българската диалектна и историческа фонетика с оглед на македонските говори / Б. Шклифов. — София: Качармазов, 1995. — 120 с.

О. Н. Пейчева

ОСНОВНЫЕ ПРИЧИНЫ ФОНЕТИКО-ФОНОЛОГИЧЕСКОГО ЯВЛЕНИЯ НЕСТАБИЛЬНОСТИ (из истории южнославянских языков и их диалектов)

В статье рассматривается комплекс причин, обуславливающих и стимулирующих нестабильность консонантов как особое фонетико-фонологическое явление, а также представлен обзор основных мнений славистов по этой проблеме.

Ключевые слова: нестабильность, консонант, южнославянские языки, диалект, субститут, элизия.

O. N. Pejcheva

THE MAIN REASONS OF PHONETIC-PHONOLOGICAL PHENOMENON OF UNSTABILITY
(from the history of south-slavic languages and their dialects)

This thesis is devoted to research of the status, causes, conditions and peculiarities of functioning unstable consonants in South-Slavonic languages and their dialects.

Key words: unstable consonant, dialect, South-Slavonic languages, phoneme, substitute, elision.

УДК 801.632:811.161.2'342.42:821.161.2—1 Л. Костенко

З. І. ВИСОЦЬКА, О. В. ГЕЙНА

**ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ АЛІТЕРАЦІЇ ДРИЖАЧОГО [Р]
У ПОЕЗІЇ ЛІНИ КОСТЕНКО**

У статті розглянуто найбільш поширений тип алітерації дрижачого «р», проаналізовано його фоностилістичні функції, визначено індивідуально-авторські особливості використання цього типу алітерації у мовотворчості Ліни Костенко. Досліджено проблеми звукового символізму в поетичному тексті.

Ключові слова: фоностилістика, алітерація, звук, поетичний текст, фоностилістичні засоби.

Стилістичний аспект дослідження засобів звукосмислової організації поетичного тексту передбачає розгляд звукових повторів та звукового символізму, що безпосередньо пов'язані з проблемами змістовності звукової форми та експресивності звуків, встановлення смислових відношень між словами на підставі схожості їх фонетичного складу тощо.

У процесі творчості, намагаючись досягти максимального образно-естетичного ефекту, кожен автор по-своєму використовує мовний матеріал, явні й приховані можливості елементів різних мовних рівнів. Зокрема, це стосується і так званих фонетичних потенцій мови, які повною мірою використовуються далеко не всіма поетами. Узагалі досягнення смислово-емоційного ефекту за допомогою активізації цілеспрямованого «освоєння» звукових засобів мови — явище дещо нове в українській стилістиці.

Протягом століть у поезії на перший план висувалася смислова її сторона, тоді як звукова вважалася другорядною, допоміжною і була зведена головним чином лише до рими. Довгий час у стилістиці панівною була і зараз активно побутує думка про те, що «окремий звук як такий ніякого самостійного значення не має, хоча в будь-якому тексті можуть бути використані всі без винятку звуки, між змістом і його фонетичним оформленням часто спостерігається прямий чи опосередкований зв'язок» [1].

На противагу цьому виступає теорія І. Качуровського — видатного вченого-україніста, що плідно працює на ниві української словесності, а отже, із власного досвіду знає про «потойбічні» аспекти творчості. У праці «Фоніка» в розділі «Символіка і містика фонічних компонентів літературного твору» він відстоює думку про те, що окремі звуки нашої мови можуть мати символічне, навіть містичне значення, яке, однак, не є раз і назавжди даною константою. У кожному конкретному контексті воно може виявлятися по-різному, аж до протилежності [4: 135—151].

У своїй статті на основі розглянутих поглядів ми намагаємося враховувати смисловиражальні символічні можливості, що закладені у природу звука, не підіймаючи їх при цьому до рівня визначального чинника семантико-смислової структури тексту. Фоностилістичні явища ми розцінюємо як одну із таких складових, яка без відповідного лексичного, синтаксичного контексту не може виявити всієї повноти закладених у неї значень. Водночас нехтування звукосмислових потенцій мови є неприпустимим. Тому змістовно досконалий, але «фонетично не інкрустований» текст часто виглядає бідним, художньо невиразним, позбавленим належної тональності, музикальності, поетичної плавності.

Визначальним засобом звукового увиразнення ритмікосмислової будови вірша є алітерація. В. С. Калашник визначає алітерацію як «повторення однакових або подібних за звучанням приголосних у віршовому рядку, фразі чи строфі для підсилення інтонаційної виразності, звучності і музичності» [3: 48].

Алітерація є одним із тих фоностилістичних засобів, які сприяють подоланню звукової нейтральності тексту, допомагають організувати його емоційно-смислову структуру. Проблематика сформульованої теми визначається важливістю стилістичного навантаження цього явища по-

етичної мови, а також урахуванням того, що в українському мовознавстві такий вид смислової організації поезії досліджено недостатньо. Ця проблематика підкреслюється ще й тим, що дослідження здійснюється на матеріалі поезії Л. Костенко, творчість якої визнано однією із смислово-наймісткіших і мовно-естетично, евфонічно (з погляду звукописної виразності) найдовшеніших у сучасній українській літературі.

Мова художнього стилю Ліни Костенко засвідчує значну кількість майстерних зразків використання виражальних можливостей приголосних. Поетеса, «спираючись на природну якість того чи іншого звука, досягає увиразнення вислову» [5: 40]. Адже, на думку Г. Гачева, саме приголосні «заповнюють чистий космос різноманітністю, причому глухі зімкнені = чоловіче начало вогнеземлі, дзвінки і сонорні — носові = жіноче, вода; фрикативні — повітря» [2: 357]. Як бачимо, відомий лінгвостиліст пропонує надзвичайно широкі звуко-смислові узагальнення, прив'язуючи їх до так званої «натурфiлософської мови» природних стихій.

Проаналізовані поетичні тексти Л. Костенко показали, що алітерація дрижачого [p] є одним із найбільш поширених типів алітерацій. Тому у статті досліджено фоностилістичні функції дрижачого [p], який виступає засобом естетизації, увиразнення поетичної мови; визначено індивідуально-авторські особливості використання звукописних явищ у мовотворчості Л. Костенко.

Мета нашого дослідження — з'ясувати механізм емоційно-експресивного, смислового, ритмо-інтонаційного увиразнення (алітерація) текстів Л. Костенко за допомогою фонетичних засобів мови.

Для реалізації поставленої мети передбачається розв'язання таких завдань: з'ясування проблеми «звукового символізму»; дослідження фоностилістичних функцій алітерації як засобу естетизації, увиразнення поетичної мови та визначення індивідуально-авторських особливостей використання алітерації у мовотворчості Л. Костенко.

Дослідник експресивної семантики звукових повторів Л. Тимофєєв стверджує, що «емоція — це душа повторюваності, повторюваність — душа звукоритмічної організації мовлення» [6: 142]. Стосовно поетичного тексту можемо додати, що такі повтори є також важливим засобом його звуко-смислової організації. Зокрема, одним із основних типів звукових повторів, завдяки яким поети досягають художньо-естетичного, евфонічного увиразнення вислову, є **алітерація**.

Дослідження цілеспрямованих повторів приголосних у мовотворчості Л. Костенко як одного із засобів образно-емоційної організації звуко-смислового увиразнення тексту, на нашу думку, є важливим елементом вивчення особливостей неповторного, глибоко закоріненого в традиційній українській поезії, і одночасно новаторського ідіостилу цієї авторки. У статті зупинимося на розгляді найбільш поширеного і художньо найвиразнішого звукового повтору у поезії Ліни Костенко — алітерації дрижачого [p].

Освоєння звуко-смислових потенцій цього приголосного вже віддавна стало традиційним для української поетичної мови. Варто відзначити, що таку дієву, напружену фоносемантику [p] значною мірою зумовлюють його природні акустичні властивості — звучність як сонорного (тон переважає над шумом), артикуляторна напруженість як вібранта тощо. У мовотворчості Л. Костенко така потенційна активність цього звука часто використовується як оптимальний засіб увиразнення картин бушування природної стихії (рвучкого вітру, бурі, грому): «Гроза проходила десь поруч. / Було то блискавка, то грім. / Дорога йшла кудись на Овруч»; «Краплини перші вдарили об шибку / Кардіограма блиснула крива. / Вітри з розгону поламали скрипку» [7: 18, 275].

Про цілеспрямованість нагнітання [p] в останньому з наведених прикладів красномовно свідчить перифраз **крива кардіограма**, вжитий замість лексеми **блискавка**. Окрім глибокої асоціативної метафоричності, він привертає увагу триразовим повтором [p], що дуже актуально з погляду аналізованого звуко-смислового явища.

Така фонетична змістовність алітерації [p] є настільки виразною, що яскраво простежується навіть на рівні мінімальних відрізків тексту: «А вітер, вітер, вітер!... Як шарпає той вітер!...»; «Раптова буря, вітер супротивний» [7: 23, 460].

Рвучкість, нестримність розбурханої стихії, увиразнена за рахунок насичення тексту словами із домінуванням [p], у наведених прикладах відчувається майже фізично.

Такий стилістичний ефект ілюзії реального слухового та візуального сприйняття спостерігаємо у поетичних рядках, що відтворюють гамірні, напружені, навіть стресові ситуації: «Ластівки тікають із Європи, / Що поробиш? Скрегіт, регіт, рев» [7: 54].

Або наведемо інший приклад, коли за допомогою систематичного (в 11 словах із 17) повтору [p] замальовується динамічна, сповнена життя, руху, картина міського побуту. Мовно-образне, в тому числі і звукове, наповнення тексту при цьому цілковито скероване на максимально рельєфне зображення задуманого авторкою епізоду, відтворення гучного, але нерозбірливого гамору, тощо: «Шумів базар. Проходили транзити. / Лежали хури червонястих руд. / Вгорі жили царі і ворожбити. / Внизу роївся ремісничий люд» [7: 443].

Окрім зазначеної вже фоностилістичної функції підсилення семантики енергії, дієвості, напруженості, приголосний [p] може бути активізований також для увиразнення інших мотивів.

Особливо показовими у цьому плані є контексти, де алітерація [p] слугує допоміжним засобом вираження крайньої міри тривоги, розпачу, обурення. Тобто і в цих випадках «внутрішня енергія» звука [p] не відходить на задній план, а стає вдалим доповненням загальної експресії тексту. Ось, наприклад, як майстерно Л.Костенко використовує повтор [p] для підкреслення мотивів гніву, обурення: «Негідно бути речником юрби. / Раби рабів ще гірше ніж раби»; «Кості перевернуться в гробницях / Гірких і гордих прадідів моїх» [7: 262, 315].

Доречним видається також насичення поезії звуком [p] і тоді, коли необхідно підкреслити загальний зміст розпачу, болю або ж тривоги: «Руйновище віри, і розпач, і розпач! / Під попелом смутку похований шлях. / Зажурені друзі сахнулися врозтіч»; [7: 59]; «Вартуй! Вартуй!» — з Курилівської брами... / «Вартуй! Вартуй!» — від Київських воріт» [8: 25].

Ще виразнішою є фоностилістична функція алітерації [p] у тих контекстах, де вона виступає своєрідним «каталізатором» вираження концентрованого значення приреченості, безвиході, безнадії. Найвна у попередньому прикладі семантика болю у таких текстах набуває особливої загостреності, максимальної експресії, аж до трагізму: «Вмирав актор. Він був смертельно хворий. / Він був старий. І це була не роль. / Віджив той голос, наче грецькі хори. / Вмирав актор, шекспірівський король»; «Верба усохне, і спляють грушу. / Зелене море зроблять із Дніпра. / Ще брат живий, та він глухий на душу, / Є братова, але вона стара» [7: 250, 397].

Як переконливо свідчать наведені приклади, такі алітерації є дуже вдалим засобом вираження мотивів приреченості, занепаду сил, втрати надії, ілюзій тощо — багаторазовий повтор [p] при цьому надає текстам тривожного звучання, викликає стійкі асоціації з набатним, прощальним дзвоном.

Кульмінаційне, на нашу думку, значення трагізму простежується за алітерацією [p] у відомій «Пасторалі ХХ ст.»: «Набрякли від крові рядна. / Троє їх, пастушків, Павло, Сашко і Степан. / Розбирали гранату. І ніяка в житті Ариадна / вже не виведе з горя отих матерів» [7: 32].

У наведеному уривку [p] входить до складу 9 з 25 слів (у слові «розбирали» повторюється двічі), надаючи мові карбованості, суворості жорстокості. Звуковий повтор при цьому видається майстерним доповненням до загального лексичного складу, специфічного синтаксису — поезія починається з коротких, неповних, непоширених, парцельованих речень, які поступово переростають у двоскладні, повні, поширені, що відповідає емоційному поглибленню зображуваної трагедії. На нашу думку, засіб звукопису у цьому контексті можна вважати своєрідним завершальним штрихом у створенні цілісної картини трагічної смерті підлітків і невимовного горя їх матерів.

Висновки. Здійснений огляд фоностилістичних функцій алітерації [p] у поезії Ліни Костенко свідчить про доволі активне послуговування нею авторки для увиразнення багатьох мотивів та образів, що дає змогу пересвідчитися в обґрунтованості наукової тези про «внутрішню форму» звука. Беручи до уваги те, що звуки вже імпліцитно можуть нести в собі певне експресивне значення, яке, однак, повною мірою здатне актуалізуватися чи конкретизуватися лише в контексті, Л.Костенко активно використовує ці виражальні можливості для максимального підкреслення стилістичного значення стрижневих лексем, увиразнення художнього смислу емоційної атмосфери та ритмо-інтонаційного малюнка тексту в цілому.

Загалом на підставі численних розглянутих у статті прикладів можемо зробити висновок про те, що Ліна Костенко інтуїтивно відчуває можливості встановлення звукосемантичних зв'язків між словами у поетичному тексті.

1. Веселовский А. Н. Историческая поэтика. — Л.: Худож. лит., 1940.
2. Гачев Г. Национальные образы мира. — М.: Советский писатель, 1988.
3. Калашник В. С. Особливості слововживання в поетичній мові: Навч. посібник. — Харків, 1985.
4. Качуровський І. В. Фоніка. — К.: Либідь, 1994.
5. Мельничайко В. Теорія і практика лінгвістичного аналізу художнього тексту // Лінгвістичний аналіз художнього тексту: завдання і методи. — Тернопіль, 1997. — С. 25—59.
6. Тимофеев К. И. Семантические модели повторения в языке поэзии. — Новосибирск, 1983.
7. Костенко Ліна. Вибране. — К.: Дніпро, 1989.
8. Костенко Ліна. Маруся Чурай. — К.: Дніпро, 1982.

З. И. Высоцкая, О. В. Гейна

ХУДОЖЕСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ АЛЛИТЕРАЦИИ ДРОЖАЩЕГО «Р» В ПОЭЗИИ ЛИНЫ КОСТЕНКО

В статье рассмотрен наиболее распространенный тип аллитерации дрожащего [p], проанализированы его фоностиллистические функции, определены индивидуально-авторские особенности использования этого типа аллитерации в языковом творчестве Лины Костенко. Исследованы проблемы звукового символизма в поэтическом тексте.

Ключевые слова: фоностиллистика, аллитерация, звук, поэтический текст, фоностиллистические средства.

Z. Vysotska, O. Geina

ART AND AESTHETIC SIGNIFICANCE OF THE TREMBLING «R» ALLITERATION IN LINA KOSTENKO'S POETRY

The article deals with the most commonly used type of the trembling «r» alliteration and functions of phonostylistics. The authors have examined individual characteristics of Lina Kostenko's sound symbolism in her poetry.

Key words: phonostylistics, alliteration, sound, phonostylistics tool, poetic text.

УДК 801.612.3:[811.111+811.161.2]367.521

Е. Ю. САВЧЕНКО

ОСОБЕННОСТИ ФРАЗОВОГО УДАРЕНИЯ В ОФОРМЛЕНИИ ТЕМА-РЕМАТИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ ВЫСКАЗЫВАНИЯ

Статья посвящена экспериментально-фонетическому исследованию роли фразового ударения при передаче тема-рематиической структуры высказывания, а также выявлению способов его актуализации. Особое внимание уделяется мелодическому компоненту интонации и его роли в оформлении различных типов фразового ударения в англоязычном и украиноязычном высказывании.

Ключевые слова: фразовое ударение, логическое ударение, эмфатическое ударение, синтагматическое ударение, тема, рема.

Важнейшей функцией, выполняемой интонационными средствами в речи, является логико-коммуникативная функция, реализуемая в основном через акценты. Логико-коммуникативные категории выражаются преимущественно тональными средствами: различиями в размещении акцента в высказывании, а также некоторыми особенностями его реализации [7, с. 181].

Одним из заслуживающих внимания компонентов логико-коммуникативной функции высказывания является его тема-рематиическая структура. Важная роль интонации в её оформлении является одной из наименее изученных проблем современного языкознания. В науке принято считать, что из двух частей высказывания наиболее информативной является рема, которая содержит именно то, что представляет собой главную коммуникативную цель высказывания, т. е. чаще всего нечто новое, неизвестное реципиенту [3].

Актуальность данной работы обусловлена повышенным интересом лингвистов к изучению звучащей речи в процессе её восприятия с целью вычленения наиболее значимой в коммуникативном плане информации, а также тем, что в специальной литературе не определено в полном объёме, за счёт каких средств интонации достигается маркированность ремы, что позволяет реципиенту безошибочно определять коммуникативно важную информацию.

Целью данной работы является определение роли фразового ударения при передаче тема-рематиической структуры высказывания, а также выявление особенностей мелодики при её актуализации. Для достижения поставленной цели были решены следующие задачи:

- определены и описаны мелодические интонационные средства, принимающие участие в передаче тема-рематиической структуры высказывания в устной английской и украинской речи;
- проанализированы особенности функционирования фразового ударения, принимающего участие в реализации тема-рематиической структуры англоязычного и украинского высказывания.

Материалом исследования послужили аудиовизуальные записи программы «Топ Гир» (на английском и украинском языках). Длительность звучания экспериментального материала составила 111 минут.

Изучением проблемы фразовой акцентуации, её просодических и синтактико-семантических средств занимались А. М. Антипова [1; 2], Т. М. Королёва [8], Т. М. Николаева [9; 10], И. Г. Торсуева [13], И. Фужерон [14], М. А. К. Halliday [19], D. Bolinger [15; 16; 17; 18] и другие учёные.

Фразовое ударение — это необычайно сложное явление в плане выявления как его основных просодических коррелятов, так и его типологии, поскольку оно теснейшим образом связано с другими аспектами речи и непосредственно определяется ситуацией общения. М. В. Дорохова определяет фразовое ударение как совокупность ударных слогов во фразе, которая реализуется в речи через контрасты по степени выделенности, а также через позиционные и комбинаторные свойства ударных слогов, лежащих в основе организации акцентной структуры фразы [5, с. 7].

А. М. Антипова утверждает, что фразовое ударение организует высказывание, служит основой ритмической структуры фразы, выделяет смысловый центр предложения [2, с. 63]. Распределение ударения во фразе в первую очередь определяется семантическим фактором: лексически полные слова обычно стоят под ударением [2, с. 61].

При маркировке ремы высказывания А. М. Антипова [1, с. 45] различает два типа фразового ударения: централизованное (состоящее из одного или более индивидуально выделенных слов) и децентрализованное (представленное всей фразой в целом). Оба типа ударения существуют, по крайней мере, в двух разновидностях: эмфатической и неэмфатической. В синтагме содержится одно слово или группа слов, на которых респондент хочет сосредоточить внимание реципиента. К примеру, в высказываниях *I'm desperate now* — Я в розпачі слова *desperate*, в розпачі выделяются фонетически и семантически и произносятся с нисходящим тоном, являясь ремой высказывания. Данный пример демонстрирует централизованное ударение, т. е. ударение, сосредоточенное на одном слове, остальные же слова воспринимаются как безударные или слабоударные.

Рассмотрим еще один пример: *I'm desperate for \ wheels. Мені тачка потрібна*. Этот речевой отрезок произнесён с нисходящей шкалой среднего диапазона и низким нисходящим тоном, все смысловые слова выделены в равной степени и составляют смысловый центр высказывания. Вся фраза является тем главным, что респондент сообщает реципиенту, и характеризуется децентрализованным ударением. Во фразе с децентрализованным ударением смысловая связь между словами более тесная, чем при централизованном. Поэтому-то вся фраза и воспринимается как единый смысловой центр. При централизованном ударении слова получают индивидуальную выделенность, и поэтому связь между ними менее тесная [1, с. 45].

Рассматривая особенности реализации фразового ударения в речи, обратим внимание на его разновидности: синтагматическое, логическое и эмфатическое ударения.

Синтагматическое ударение — это усиленное ударение на одном из слогов синтагмы, в совокупности с мелодией и паузами оформляющее синтагматическое членение. Посредством выделения наиболее важного по смыслу слова синтагматическое ударение служит для фонетического объединения синтагмы и для отделения её от соседней синтагмы [4, с. 290]. Оно способствует правильному пониманию текста, определяет порядок слов, а также является сигнализацией за-

вершённости или незавершённости фразы. Например: *The lesson we've learned al/ready was that it was easier to / rent a car than \ buy one. Ми вже усвідомили, що авто простіше взяти напрокат, ніж купити*.

Для придания определённой смысловой нагрузки наиболее весомым в плане семантики словам в высказывании, респондент выделяет их с помощью логического ударения, маркируя таким образом для реципиента релативную часть информации. О. А. Колыхалова и К. С. Махмурян под логическим ударением понимают особое средство выделения какого-либо слова, используемого в качестве интонационного средства противопоставления или усиления [11, с. 17]. Выделенность слова логическим ударением имеет решающее значение для интерпретации смысла предложения и маркирования связи между его членами [8, с. 120]. Рассмотрим несколько примеров: *James can dress for dinner. А Джеймс перевдягнеться перед вечерю. James can dress for dinner. А Джеймс перевдягнеться перед вечерю. James can dress for dinner. А Джеймс перевдягнеться перед вечерю.*

Для характеристики эмоционального способа передачи слова в речи Л. В. Щерба ввёл термин «эмфатическое ударение». Это ударение «выделяет» и усиливает эмоциональную сторону слова или выражает аффективное состояние говорящего при употреблении того или иного слова. Различие между логическим и эмфатическим ударением заключается в том, что логическое ударение привлекает внимание к данному слову, а эмфатическое делает его эмоционально насыщенным. В первом случае проявляется намерение респондента, а во втором выражается его непосредственное чувство [12].

Для выражения ремы компонент высказывания обычно выделяется эмфатическим или логическим ударением, которое резко меняет интонационный рисунок, обуславливая понижение (или повышение) тона и ослабляя ударение на всех последующих словах. Этот компонент может (в силу инверсии, нарушающей нормальный, объективный порядок слов) выдвинуться на первое место в предложении. Однако при сохранении эмфатического ударения такое выдвигание в переднюю позицию не обязательно [12]: *It's a flaming \ cow, mate! Це ж корова!*

Л. Р. Зиндер, характеризуя эмфатическое ударение, пишет: «В качестве средства эмфатического ударения, кроме изменения высоты тона, широко используется фактор времени». В украинском и английском языках «эмфатическое ударение осуществляется главным образом посредством удлинения или, наоборот, сокращения всего выделяемого слова, особенно ударного слога. Так, при подчеркивании уверенности, несомненности ударные гласные удлиняются, а в случае категорического утверждения наблюдается краткое произношение, но максимально

энергичное» [12]: *I've got you steak and chee-e-e-se biscuit. У мене для вас гостинці: стек і булка з си-и-и-ром.*

Следует заметить, что рема не имеет акцентной специфики, отличающей её от темы. Она отличается лишь теми интонационными характеристиками, которые связаны с иллокутивными и модальными смыслами, поскольку эти смыслы реализуются на рематической составляющей. Новое обычно оформлено акцентом, тогда как старое его не имеет [7, с. 185].

Таким образом, как утверждает Т. М. Королёва, «на уровне фразового ударения различия акцентуации в сопоставляемых языках обусловлены тем, что английский язык, аналитический по своему грамматическому строю, характеризуется наличием большего количества безударных служебных слов, выполняющих различные грамматические функции, чем украинский язык, относящийся к языкам синтетического строя. Кроме того, в английском языке в противоположность украинскому преобладает тенденция не выделять ударением такие полуслужебные слова, как личные и притяжательные местоимения, модальные глаголы и т. д. Если в украинском языке в реализации фразового ударения ведущую роль играет темпоральный компонент просодии при существенном участии интенсивности, то в английском языке наиболее ярким маркером ядерного слога является контраст по частоте основного тона при минимальном участии длительности» [8, с. 122]. Отсюда, в процессе восприятия иноязычной звучащей речи и возникают трудности, связанные с вычленением наиболее значимой информации, позволяющей реципиенту безошибочно определять коммуникативно важную часть сообщения.

Как показали данные настоящего исследования, фразовое ударение играет одну из наиболее важных ролей в оформлении тема-рематической структуры высказывания, при этом мелодический компонент интонации является активным средством актуализации нового, завершённого и эмоционального.

1. Антипова А. М. Ритмическая система английской речи: Учеб. пособие для студентов. — М.: Высш. школа, 1984. — 119 с.
2. Антипова А. М. Система английской речевой интонации: Учеб. пособие для вузов. — М.: Высш. школа, 1979. — 131 с.
3. Валгина Н. С. Современный русский язык: Учебник / Н. С. Валгина, Д. Э. Розенталь, М. И. Фомина. — М.: Логос, 2002. — 528 с.
4. Грамматика русского языка: В 2 т. Т. 2. Синтаксис. — М.: Наука, 1980. — 702 с.
5. Дорохова М. В. Ритмическая организация американской речи: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / М. В. Дорохова. — М.: РУДН, 1996. — 22 с.
6. Зиндер, Л. Р. Общая фонетика / Л. Р. Зиндер. — М.: Высш. школа, 1979. — 312 с.
7. Кодзасов С. В. Законы фразовой акцентуации / С. В. Кодзасов // Просодический строй русской речи. — М.: 1996. — С. 181—204.
8. Королёва Т. М. Интонация модальности в звучащей речи / Т. М. Королёва. — К.; Одесса: Вища школа, 1989. — 147 с.
9. Николаева Т. М. Семантика акцентного выделения / Т. М. Николаева. — М.: Наука, 1982. — 278 с.
10. Николаева Т. М. Фразовая интонация славянских языков / Т. М. Николаева. — М.: Наука, 1977. — 278 с.
11. Полянская М. А. Просодия английской фразы в речи носителей китайского языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / М. А. Полянская. — Владивосток, 2011. — 26 с.
12. Роль произношения при вербальном общении [Автор неизвестен] — Режим доступа: http://dere.com.ua/library/other/rol_proiz_1.shtml
13. Торсуева И. Г. Интонация и смысл высказывания. — М.: Наука, 1979. — 109 с.
14. Фужерон И. Ядерное и фразовое ударение / И. Фужерон // Известия РАН, Серия литературы и языка. — 2005. — Т. 64 — № 2. — С. 32—39.
15. Bolinger D. A theory of Pitch Accent / D. Bolinger // Word. — Vol. 14. — 1958.
16. Bolinger D. Intonation as Stress Carrier / D. Bolinger // Litera. — Istanbul. — № 2. — 1955.
17. Bolinger D. Relative Height. Prosodic Feature Analysis / D. Bolinger. — Ottawa—Montreal, 1970.
18. Bolinger D. Two views of accent / D. Bolinger // Journal of linguistics. — V. 21. — 1985.
19. Halliday M. A. K. Notes on transitivity and theme in English / M. A. K. Halliday // Journal of Linguistics. — 1967. — № 3. — P. 37—81.

Ye. Yu. Savchenko

THE PECULIARITIES OF THE PHRASAL STRESS IN REPRESENTING THE TOPIC-COMMENT STRUCTURE OF THE UTTERANCE

The article is devoted to the experimental phonetic research of the role of the phrasal stress in representing the topic-comment structure of the utterance as well as with revealing the means for its actualization. The special attention is given to the melodic component of the intonation and its role in representing different types of phrasal stress in statements in English and Ukrainian.

Key words: phrasal stress, logical stress, emphatic stress, syntagmatic stress, topic, comment.

Є. Ю. Савченко

ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗОВОГО НАГОЛОСУ В ОФОРМЛЕННІ ТЕМА-РЕМАТИЧНОЇ СТРУКТУРИ ВИСЛОВЛЮВАННЯ

Статтю присвячено експериментально-фонетичному дослідженню ролі фразового наголосу при передачі тема-рематичної структури висловлювання, а також виявленню способів його актуалізації. Особлива увага приділяється мелодійному компоненту інтонації і його ролі в оформленні різних типів фразового наголосу в англійському і українському висловлюванні.

Ключові слова: фразовий наголос, логічний наголос, емоційний наголос, синтагматичний наголос, тема, рема.

Г. Ю. КАСІМ

ВИТОКИ ЕКСПРЕСИВНОСТІ ОКАЗІОНАЛІЗМІВ, УЖИВАНИХ У ТЕКСТАХ ЗМІ

У статті розглянуто джерела експресивності okazіоналізмів, уживаних у сучасних україномовних друкованих та електронних ЗМІ.

Ключові слова: okazіоналізм, експресивність, узуальний неологізм, потенційне слово, мовні особливості ЗМІ.

Оказіоналізми вперше привернули увагу дослідників як компоненти поетичного тексту. Цей аспект аналізу okazіональних одиниць є й тепер предметом зацікавленень в україністиці, про що свідчать праці Ж. В. Колоїз [3; 4; 5], Г. М. Вокальчук [2], О. М. Рудь [6; 7] та інших дослідників. Проте на сьогодні okazіоналізми вийшли за межі художніх текстів і широко вживаються у сучасних ЗМІ. Більше того, вони стали однією з характерних ознак сучасного публіцистичного стилю, причому ознакою дуже помітною та яскравою, що дало підстави визначати нашу добу як «век okazіоналізмів» (О. А. Земська), говорити про «оказіональний вибух» та досліджувати особливості okazіоналізмів, що вживаються у сучасних ЗМІ [9], матеріал яких ілюструє та підтверджує цю думку.

Оказіоналізми (індивідуально-авторські новотвори, стилістичні неологізми) створюються, на відміну від узуальних неологізмів, зі стилістичними настановами: для увиразнення мовлення, посилення його експресивності [8: 504]. Досягнення цієї мети може бути реалізоване у вигляді прагнення до деавтоматизації сприйняття: завдяки незвичній формі слова привертає увагу його семантика [1]. Н. Г. Бабенко вважає головними причинами появи okazіоналізмів передусім необхідність висловити думку а) точно, б) лаконічно, а також в) дати власну оцінку номінованому явищу [1]. Отже, головним мотивом творення okazіоналізмів є вочевидь їхня експресивність. Не випадково ті кількадесят назв, що були запропоновані на позначення такого типу одиниць, часто самі є експресивними завдяки своїй прозорій метафоричній образності: *слово-метеор*, *слово-одноденка*, *слово-беззаконник* (О. Земська), *одноразовий неологізм*, *«слово-самоделка»*, *слово-експромт*, *«ефемерна інновація»*, *егологізм* тощо. Та й той термін, що прижився, — запропонований Н. І. Фельдман у 1957 р. *оказіоналізм* [10], — є, зважаючи на його мотивацію (від лат. occasionalis «випадковий»), не позбавленим оцінності.

Витоки експресивності okazіоналізму лежать в його нестандартності, яка може бути пов'язана з семантикою мотивуючого слова або самого okazіоналізму, з його дериваційними особливостями.

Експресивність може породжуватися контрастом між семантикою чи стилістикою слова, що мотивує okazіоналізм, — і семантикою та стилістикою слів, що мотивують узуальні слова аналогічної структури. Так, назва конференції в Ялті з питань європейської стратегії — **Європосиденьки** (Тиждень, 23 вересня 2011) — на фоні інших утворень подібної структури, стилістично й оцінно нейтральних (*євростандарт*, *євроінтеграція*, *єврозона*, *євровалюта*) є іронічною саме тому, що мотивуючому слову цього okazіоналізму *посиденьки* властива не лише стилістична маркованість у вигляді розмовності, а й конотативна сема несхвальності (пор. *посиденьки справляти*). Як правило, узуальні назви на -логія, -манія мають першу основу іншомовного походження (*археологія*, *біологія*, *геронтологія*; *графоманія*, *еротоманія*, *клеттоманія* тощо). При творенні ж okazіоналізмів аналогічної структури перші основи мають принципово інший характер: **якбитологія** — використано український сполучник (частину мови, яка узуально не використовується для творення інших слів), та ще й з експресивно-розмовною часткою -то; пор.: *Сюжет Романа Недзельського в стилі «якбитологія», коли надворі 2015 рік і судять Януковича, містив кілька підтем <...>* (ТК, 15 вересня 2011). Використання в утворенні **парканоманія** «прагнення влади огороджувати парканом місця можливих протестних виступів, тим самим роблячи їх недоступними для протестувальників» першої основи, пов'язаної з назвою побутової реалії, порушує узуальну сполучуваність основи —манія та стає джерелом експресивності okazіоналізму: *Парканоманія, котра зараз набрала обертів — непоганий шанс перевести боротьбу з режимом у конструктивне і перспективне русло* (УП, 21 листопада 2011). Творець okazіоналізму може домогтися відхилення від норми й шляхом абсолютизації якихось узуальних тенденцій. Наприклад, серед узуальних слів на -знавець знаходимо не тільки номінації «високого» стилю (*людинознавець*) чи нейтральні (*природознавець*), а й такі, як зафіксовані у СУМ *бджолознавець*, *машинознавець*, *собакознавець*, де друга основа

сполучається з першим компонентом досить конкретної, «матеріальної» семантики. Тож автор окаяоналізму *бурякознавець* витончено абсолютизував частково реалізовану в мові можливість творення подібних номінацій: <...> з *фанатичним блиском зубів і очей дивилися в світле майбутнє дебели трактористки і бурякознавці, — а села в цей час без будь-яких ознак життя лежали, виморені голодом* (УП, 1 липня 2011).

Експресивним буде окаяоналізм, що формально збігається з узуальним словом, проте має зовсім інше значення. Експресивний ефект створює саме ігрове «зіткнення» цих двох значень (притаманного узуальному слову та властивого окаяоналізму): *Отже, будь-яке цивільно-правове зобов'язання можна трансформувати у злочин. Було б бажання у «трансформера»*. А *стимул для виникнення такого бажання завжди напоготові, і вибір є — погроза, примус, підкуп...* (УП, 6 жовтня 2011). Узуальне *трансформер* — «робот, здатний змінювати свою форму», а в тексті — «той, хто трансформує, перетворює зобов'язання на злочин». Пор. ще: *Автозаки швидко наповнили «протестантами» і журналістами* (Тиждень, 9 грудня 2011), де *протестанти* «учасники акції протесту» формально збігається з узуальним *протестанти* «прибічники протестантизму, одного з поширених напрямків християнства». Мовна гра, як завжди, є ефективним джерелом експресивності. Наголосимо, що не вважаємо утворення типу *трансформер* чи *протестант* семантичними окаяоналізмами на тій підставі, що вони виникли не внаслідок розвитку семантики формально тотожної узуальній лексеми, а є результатом використання мотивуючої лексеми в новій номінативній ситуації. Тобто не *протестант* «прихильник протестантизму» > *протестант* «учасник акції протесту», а *протестувати* > *протестант* «учасник акції протесту».

Складніша схема обігравання слів представлена при іменуванні телесеріалу («мильної опери») *милодрамою*: *А скільки, цікаво, незміцнених мізків ти закомпостирував з допомогою своєї глобальної СТС-милодрами в бойовому складі з бідних наст, татусевих дочок, тупих прекрасних няньок?* (Дзеркало тижня, 11 листопада 2011). Мильна опера (калька з англ. soap opera) — серіал, тобто багатосерійний твір мелодраматичного характеру на сімейні та побутові теми. У мовленні відбулося скорочення *мильна опера* > *мило*: *Тим більше що на театрі — у вільний від «мила» час — дехто, як і раніше, зайнятий небезпечною спецоперацією...* (Дзеркало тижня, 9 грудня 2011). Співзвучність і семантичний перегук понять *мильна опера* / *мило* та *мелодрама* породили гібридне утворення *милодрама*.

Деривативні девіації при творенні аналізованих окаяоналізмів виявилися дуже різноманітними. Таким відхиленням може стати:

а) використання більше ніж двох мотивуючих слів: <...> *адже всі згадані емоції були емоціями двадцяти-з-гак-ом-річної людини* (ТК, 31 серпня 2011); *Головний меседж Лариси Задорожної прикладі «сусідньо-майже-братської» Словаччини — землю іноземцям не продаватимуть* (ТК, 7 липня 2011); *На тлі останніх подій практично непомітно прослизнула інформація про черговий «геніально-інфраструктурно-інноваційний» проект влади* (УП, 14 жовтня 2011); <...> *лавинopodobний драйв турбо-панк-рок-машини на ймення «Воплі Відоплясова»* <...> (Тиждень, 19 листопада 2011); <...> *творчістю фізиків-ліриків, інженерів людських душ і беззубих ми-за-ми-ра-авторів* <...> (Дзеркало тижня, 14 жовтня 2011) та ін.;

б) надлишкове вживання двох семантично близьких префіксів: *Звісно, для Івана Ганзери перемога в такому супермегапроекті — це чи не єдина можливість реалізувати себе як співака в майбутньому* (ТК, 13 вересня 2011);

в) ненормативна демінутивність, яка надає номінації зневажливості: <...> *на відміну від режимів Каддафі чи Мубарака, наш режимчик не має ідейно відданих йому бойовиків* (УП, 28 вересня 2011); *А можливо, корпоративчик з участю однокашників...* (Дзеркало тижня, 9 грудня 2011); <...> *серед демократичних сил виявилось сім «гетьманчиків», які <...> вирішили іти в президенти* (Тиждень, 26 лютого 2010 р., с. 18). В окаяоналізмі *гетьманчик* «той, хто рветься до влади всупереч інтересам України» експресивність зумовлена не лише зменшувальним суфіксом, а й актуалізацією, виведенням на перший план додаткової семи, представленої у прислів'ї «Де два українці, там три гетьмани». Експресивність окаяоналізму *нунсенятка*, утвореного від аббревіатури НУНС (блок партій «Наша Україна», «Народна самооборона» та ін.), зумовлена не тільки демінутивністю, а й зміною типу мотивуючого слова. Як зазначає Ж. В. Колоїза, окаяональні номи такої структури («переважно антропонімами та ергонімами утвореннями»), і «значення недорослості в таких випадках знівельовано» [3: 13—14]. Проте значення недорослості, властиве узуальним утворенням на -ат/а, накладається на сприйняття мовцями зазначених окаяоналізмів, надаючи їм негативно оцінних конотацій. Пор.: *За темпами зменшення довіри серед власних прихильників регіонали давно вже випередили ганебні показники нунсеняток Ющенко* (УП, 28 вересня 2011).

Досить типовими є деривативні девіації — утворення форм вищого / найвищого ступеня порівняння у відносного прикметника чи навіть дієприкметника (як відомо, ступені порівняння в українській мові мають лише якісні прикметники): *Втім, системніша проблема криється*

ся не в меню, а в замовникові (Дзеркало тижня, 9 грудня 2011); *Так, може, змусити їх говорити без матюків — і текст став би ще «просунутішим»?* (УП, 22 листопада 2010). Дієприкметник *просунутий* набув у сучасному мовленні переносного прикметникового значення «високого рівня, престижний». Ще одна досить регулярна деривативна девіація — утворення іменників з префіксом *недо-*, який узуально використовується як дієслівний: *Нам здавалися смішними і милими всі ці українські телефільми, телевістави, <...> концерти вітчизняних недозірок* (Телекритика, 7 грудня 2010); *<...> за умов вітчизняної недодемократії* (УП, 20 грудня 2010); *Що ж ти наробила, Україно, коли проголосувала за команду, в якій міністр-хам називає етнічну українську групу якимось недонародом?* (УП, 19 лютого 2010); заголовок: *Недоопозиція: опоненти влади втрачають популярність* (Тиждень, 17 жовтня 2011). Утворені таким чином okazіоналізми порівняно з мотивуючим іменником набувають додаткової семи «несправжній, неповноцінний, низького рівня».

Okazіоналізми, що набули популярності, можуть стати зразком для творення багатьох інших okazіоналізмів подібної семантики. Як-от за зразком *рейганоміка* (калька англ. reaganomics «державна економічна політика уряду Рональда Рейгана») утворено *путіноміка*: *Став знаменитим завдяки копіткій і дуже ефективній боротьбі з корупцією в Газпромі, ВТБ, «Транснефті» та інших бездонних діжках путіноміки* (Тиждень, 9 грудня 2011).

Принагідно зазначимо, що «одноразовість» okazіоналізму не варто абсолютизувати: вона не завжди є його облігаторною рисою. Одиниця, що виникла як okazіональна, створена для конкретного тексту/ситуації спілкування, може відірватися від цього контексту й піти у самостійне життя, як це сталося з okazіоналізмами *одобрямс*, *прихвати́зація* (виникли, як відомо, в російській мові, але були запозичені й українською): *Чи не демонструє така всезагальна видимість підтримки <...>, що в країні настав всезагальний апатичний «одобрямс»?* (ТК, 15 липня 2011); *Шкода, що Янукович теж втратив цю ниточку — зв'язок зі своїми виборцями і сьогодні задовольняється штучним сурогатом «одобрямсу» зvezених, кон'юнктурних чиновничих залів* (УП, 21 листопада 2011); *<...> плекає надію на те, що влада все-таки має план і, закінчивши з розкраданням, прихвати́зацією й побудовою вертикалі, зробить своїм громадянам якщо не «як у Європі», то хоча б «як у Білорусі (до кризи)»* (ТК, 15 вересня 2011); *У народних масах це дійство було названо прихвати́зацією* (Тиждень, 11 грудня 2009). Okazіоналізм, утворений контамінацією слів *привати́зація* та *прихвати́ти* «присвоїти» (евфемістичне позначення поняття «вкрасти»), став узуальним словом з яскраво негативною оцінкою: *прихвати́зація* — іронічна назва процесу переходу державного майна в руки індивідуального власника, який супроводжувався порушеннями юридичних та етичних норм. Досить активно функціонує й відповідне дієслово *прихвати́зувати/прихвати́зовувати*: *Може, це в якійсь іншій Україні було «прихвати́зовано» й розпродано все, що тільки можна?* (ТК, 9 листопада 2011); *<...> панування знахальної псевдоеліти, яка розкошує за рахунок бідності інших, «прихвати́зовує» національні багатства* (УП, 24 листопада 2011).

«Неодноразовими» є також експресивні номінації *зомбоящик* «телевізор»: *Але варто виключити контрольовані владою «зомбоящики», подивитися навколо, включити сарказм — і ви побачите дивну картинку* (УП, 25 липня 2011); *маски-шоу* «захоплення силовими структурами певних організацій/підприємств». Спецназівці, як відомо, мають особливу форму, одним із компонентів якої є чорна маска, що закриває обличчя, а «Маски-шоу» — назва серіалів, створених популярною одеською комік-трупюю «Маски». У публіцистичних текстах згадка «масок-шоу» пов'язана, як правило, не з комік-трупюю: *Після «масок-шоу», улаштованих правоохоронцями в офісах кримських підприємств НРБ, він заявив, що їде з Криму* (Дзеркало тижня, № 45, 2010 р.); *<...> в країні продовжується переділ власності на користь нових «патріотів», і маски-шоу в офісах великих і малих підприємств Вітчизни є яскравим тому підтвердженням* (ТК, 9 вересня 2011); *Популярні як ніколи «маски-шоу»* (Тиждень, 16 жовтня 2011).

Чимало дослідників розмежовують okazіоналізми й так звані потенційні слова на підставі наявності/відсутності відхилень від словотвірних стандартів мови (якщо відхилення є — це okazіоналізм, якщо нема — потенційне слово). Проте далеко не всі лінгвісти вважають порушення словотвірних норм облігаторною ознакою okazіоналізму. Так, О. О. Селіванова обережно зазначає, що okazіоналізми «нерідко створюються за нетрадиційними словотвірними зразками і з порушенням мовних норм» [8: 510].

На нашу думку, відхилення від словотвірних моделей мови, притаманні певній частині okazіоналізмів, не слід вважати їхньою обов'язковою особливістю. Наявність таких відхилень є скоріше одним із засобів надання okazіональним утворенням експресивності. А облігаторною ознакою okazіоналізму, яка виразно протиставляє його потенційним словам та номінативним (а не експресивним) узуальним неологізмам, є саме його експресивність. Видається, що принципова відмінність між okazіоналізмами й потенційними словами полягає не в нестандартності перших та стандартності других. Принципова відмінність між ними — наявність/відсутність експресивності. Якщо мовленнєве утворення експресивне — це okazіоналізм. Якщо ні — це скоріше

все ж таки потенційне слово. А порушення традиційних словотвірних моделей при творенні окаяніалізму — це лише один із засобів зробити слово експресивним, досягнувши деавтоматизації сприйняття.

Скорочення: УП — «Українська правда»; ТК — «Телекритика».

1. *Бабенко Н. Г.* Оказіональне в художественному тексті. Структурно-семантичний аналіз: Учебное пособие / Калинингр. ун-т. — Калининград, 1997.
2. *Вокальчук Г. М.* Короткий словник авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття // Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект): [Монографія] / Г. М. Вокальчук; За ред. А. П. Грищенка. — Рівне: НВП «Перспектива», 2004. — С. 94—491.
3. *Колоїз Ж. В.* Оказіональна деривація: теоретичний та функціонально-прагматичний аспекти: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Жанна Василівна Колоїз. — К., 2007. — 41 с.
4. *Колоїз Ж. В.* Тлумачно-словотвірний словник окаяніалізмів / Ж. В. Колоїз. — Кривий Ріг: ТОВ «ЯВВА», 2003. — 168 с.
5. *Колоїз Ж. В.* Оказіональна мовотворчість В. Стуса (словотвірний та функціонально-стилістичний аспекти) / Ж. В. Колоїз // Вісник ХНУ: Сер. Філологія: [Матеріали Між нар. наук. конф. «Дискурс як об'єкт філологічної інтерпретації»] (Харків, 11—12 травня 2001 р.) / Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. — Харків, 2001. — № 520. — Вип. 33 — С. 157—161.
6. *Рудь О. М.* Поетичне слововживання складних прикметників та дієприкметників / О. М. Рудь. — Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2001. — 270 с.
7. *Рудь О. М.* Структура, семантика та функціонування складних прикметників в українській поетичній мові ХХ століття: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. М. Рудь. — К., 2002. — 21 с. — Режим доступу: <http://www.lib.uaru.net/inode/6081.html>.
8. *Селіванова О. О.* Лінгвістична енциклопедія. — Полтава: Довкілля-К, 2010. — 844 с.
9. *Турчак О. М.* Оказіоналізми в мові української преси 90-х років ХХ століття: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. М. Турчак. — Д., 2005. — 19 с.
10. *Фельдман Н. И.* Оказіональные слова и лексикография // Вопросы языкознания. — 1957. — № 4. — С. 64—73.

Г. Ю. Касим

ИСТОЧНИКИ ЭКСПРЕССИВНОСТИ ОККАЗИОНАЛИЗМОВ, ИСПОЛЬЗУЕМЫХ В ТЕКСТАХ СМИ

В статье рассмотрены источники экспрессивности окказионализмов, употребляемых в современных украиноязычных печатных и электронных СМИ.

Ключевые слова: окказионализм, экспрессивность, узуальный неологизм, потенциальное слово, языковые особенности СМИ.

G. Yu. Kasim

EXPRESSIVITY SOURCES OF OCCASIONALISMS USED IN MEDIA TEXTS

The article deals with the sources of expressivity of occasionalisms, used in the modern Ukrainian print and electronic media.

Key words: occasionalism, expressiveness, usual neologism, a potential word, mediallynguistics.

УДК 811.161.2'373'38(043.5)

О. Ю. СЕМЕНЕНКО

ФУНКЦІОНУВАННЯ ОПЕРАТОРІВ-ВИМІРНИКІВ ТЕМАТИЧНОЇ ГРУПИ РЕЗЕРВУАРИ, ПОСУД ІЗ СЕМАНТИКОЮ НЕОЗНАЧЕНО ВЕЛИКОЇ КІЛЬКОСТІ У СТРУКТУРІ ПОЕТИЧНОГО ДИСКУРСУ

У статті аналізуються структурно-семантичні особливості функціонування у поетичному мовленні операторів-вимірників тематичної групи *резервуари, посуд* (вмістище) із зметафоризованим значенням 'багато кого-, чого-небудь' у складі нерозкладних кількісно-іменних словосполучень.

Ключові слова: поетичне мовлення, невизначено велика кількість (НВК), інтенсифікатор, квантитативно-номінативні словосполучення.

Однією з категорій людського пізнання є категорія кількості, в межах якої виокремлюють означену, неозначену та приблизну кількість. Ці різновиди вияву кількості в мові пов'язані зі

специфікою когнітивної та практичної діяльності людини, з певними умовами перебігу комунікативних процесів, із прагматичною скерованістю повідомлення.

Загальну структуру та систему функцій макрополя квантитативності на матеріалі різних мов уже ґрунтовно досліджено. Структуру функціонально-семантичного поля (ФСП) квантитативності в сучасній німецькій мові вивчали Л. Г. Акуленко [3], Д. А. Кашина [12], у російській мові — В. В. Акуленко [1], автори монографії «Теория функциональной грамматики: Качественность. Количественность» [21], в українській мові — С. А. Бронікова [7], В. І. Дмитрук [11] тощо.

Різні ділянки функціонально-семантичного поля неозначеної кількості (ФСП НК) активно розроблялися протягом II пол. XX ст. Генітивні конструкції, стрижневим компонентом яких виступає іменник із метафоричним неозначено-кількісним значенням, ставали одним із численних об'єктів аналізу в роботах Н. А. Басілая [4], А. В. Бельського [5], Л. Д. Чеснокової [23], І. К. Марковського [16]. Лексико-фразеологічну мікросистему «багато» в сучасній російській мові вивчали М. Ю. Тихонова [22], В. В. Новицька [19], Т. П. Перетятко [20], О. І. Лашкевич [15]. На матеріалі української, російської й англійської мов метафоричні квантитативно-номінативні сполуки зі значенням оцінки неозначеної кількості опрацювали В. М. Вовк [9], С. О. Швачко [24], лексико-фразеологічні засоби вираження НК у зіставному й перекладацькому аспектах — Н. Л. Клименко [13], С. І. Кравцова [14], А. В. Моренцова [17]. Метафоричні мовні засоби оцінки НК як конститuentи мікрополів неозначено великої кількості (НВК) і неозначено малої кількості (НМК) у німецькій і російській мові описала Л. Г. Акуленко [2]. На матеріалі українського художнього мовлення різноманітні засоби експлікації поняттєвої категорії неозначеної субстанціональної квантитативності висвітлили О. М. Бонєцька [6], К. Г. Городенська [10], З. О. Митяй [18] та ін.

Необхідність аналізу цілісної структури ФСП НК та окремих його ділянок на матеріалі українського поетичного мовлення зумовлена як відсутністю таких розвідок в українському мовознавстві, так і високою частотністю використання різноструктурних репрезентантів цього значення в поетичному дискурсі.

Метою дослідження є з'ясування особливостей взаємодії парадигматичних і синтагматичних аспектів функціонування операторів функції неозначеної квантифікації тематичної групи *вмістища* (*резервуари, посуд*), установлення семантичного оточення цих неозначено-кількісних квантитативів, тобто їхньої реалізованої семантичної валентності у сполученні з актуалізаторами цього значення — генітивами і засобами модифікації неозначено-кількісної семантики.

До досліджуваної групи операторів функції НВК уналежнюємо лексеми, виникнення семи НВК у яких мотивується мовним/мовленнєвим образом великих вмістищ: *чаша, склянка, штоф, кварта, ківш, баклага, банка, відро, цебро, дзбан, бочка, діжа, барило, корито, всипище, торба, мішок, лантух, чувал, тека, сумка, клунок, кошик, кишеня, криниця, цистерна*.

Лексеми на позначення вмістищ із значенням НВК у секундарному вживанні поєднуються з різними лексико-граматичними розрядами субстантивів, що належать до різних семокласів. Традиційними для поетичного мовлення об'єктами вимірювання виступають соматизми:

Нема кому доріг продати чи сивини у бороді, / чи поту штоф (П. Коробчук); *...що буде (лише не хитруй), / як до наших от відер татаро-поліської крові / та додати іще / кучеряву краплину котрусь?* (Б. Нечерда); *...посануй мені серце «з перцем», / криогенне або з запалом, / і не бійся, що буде мало, / в мене крові ще два відерця...* (Л. Литвинчук); *Напишіть: Він [Стріха Едвард — О. С.] сліз не має, / Цей Едвард, / А кров — барилами, / Пожежками — вогонь / У / собі / носить* (К. Буревій); *Отак би жив. І за плечима / Носив би торбу інших ран* (М. Вінграновський); *Я людина і маю мішок болячок. / Ще й невдачі докола стирчать патиконо* (Б. Нечерда).

Сльози, як і кров, вимірюються переважно *відрами / відерцями, квартами*: *...фартухи підставляйте, / Фартухи підставляйте / під сльози лайдацькі, / Пригорці підставляйте та ще й відерця...* (І. Драч); *Цілі дні вони сиділи, / Голосили, та сопіли, / Та стогнали, та ревли, / Сльози відрами лили* (В. Симоненко); *...Самотиння, Туга й Неміч / Сіли на ніч коло нені, / Сіли трійлом в узголів'ї, / При старому безголів'ї, / Картярують в карти, / Визбирують гіркосльози / В кварти, щербокварти* (І. Драч).

Значення НВК фіксується словниками тільки у лексеми *торба* як відтінок примарного значення, у лексем *штоф, відро, кварта, мішок* окремого ЛСВ на позначення НВК немає, але є можливість позначати певну кількість того, що вміщується або наповнює ці предмети, причому у трьох з них — *кварта, штоф, відро* — фіксується здатність бути мезуративами (ці значення марковані як застарілі). У поетичному мовленні контекстуально зазнає актуалізації сема НВК при збереженні семи 'вмістище'. У полісеманта *барило* відсутня як можливість визначати певну міру, так і значення НВК.

Рідини зазвичай вимірюються *відрами*, при них трапляються інтенсифікатори:

Я завжди хотів мати / багато всього <...> грошей — / (промовчимо), / а горілки — / не менше відра... (С. Пантук); *— Ох, яка смачна вода в твоїй криниці, / Що ніяк,*

ніяк не можу я напиться. / І дівчина тихо мовила до нього: / — То візьми з собою трохи у дорогу. / І відро набрала повне із горою (А. Ройченко).

У першому прикладі на значення НВК накладається ще й апроксимаційне значення зі вказівкою на нижню межу кількості. Вимірники саме цього розряду можуть реалізовувати при інтенсифікації і лівобічну, і правобічну валентність — *повне відро води із горою*.

Широкий репертуар вмістищ-конституентів мікрополя НВК представлений у ролі вимірників субстанцій на позначення психоемоційних станів людини, почуттів:

Двиготіла натхнення бурхлива діжа... (В. Березінський); *І я на ранок — знічений і добрий — / Несу натхнення спорожнілі торби* (С. Жадан); *Ніч навипиньках зайшла до кімнати, / торбу снів принесла кольорових...* (І. Геращенко); *Доказів мало???* / *Доказом будуть / Лантухи вкрадених вір і надій* (В. Симоненко); *Коли вечір'я / Вливає в мене / Цебро густої тихої знемоги...* (П. Засенко); *...Жага неминуча / У серці горить. / Клятая спрага / Сушить його...* / *Дай-но баклагу / Коханья свого!* (М. Гершкович); *Дві великі — великі любові. / І келих щастя — / один на двох* (В. Вовк).

У кодифікованій літературній мові полісеманти *діжа*, *цебро*, *банка* і моносеманти *баклага*, *келих* не мають ані окремих ЛСВ, ані відтінків значення, які б відбивали їхню здатність бути носіями значення НВК, у полісеманта *лантух* (дублет — *чувал*) зафіксоване секундарне значення — 2. *чого*. Міра, що дорівнює вмістові такого мішка. // *перен.* Про велику кількість чого-небудь [8: 606].

Оператором функції неозначено великої кількості *ківви* вимірюються зазвичай негативно конотовані субстантиви:

Ковшамі самотності сплачене мито / за всі незнання і за всі навманья (Л. Костенко); *Бо успіхи в нього, нівроку, / хоч лиха черпнув він ковшем* (Д. Білоус).

У полісеманта *ківви* теж відсутній кодифікований ЛСВ на позначення НВК.

Гріхи вимірюються переважно *торбами* або *чашами*:

Гріхів маєм торбу, але хто їх не мав... (М. Палієнко); *Гріхів моїх чаша / важка аж підняти незмога / «А Ваша усе-таки тяжча...» — / сказала я Богу* (І. Жиленко).

У полісеманта *чаша* у примарному значенні наявний відтінок — *перен.* Про міру радощів або страждань, які випали на чю-небудь долю [8: 1595].

Негативно конотовані лексеми цього семокласу вимірюються також *цеберками*, *відрами*, *дзбанамі*:

Ой не треба мені чаю! Коли маєш сором, / Дай мені цеберку м'юки у прикуску з горем (В. Симоненко); *...вже випито горя дзбан / і стесано всі роки* (І. Геращенко); *Хоч вий, на користь квінт і децим, — / нудьгу не вихлюпай відерцем!* (І. Геращенко); *І гіркоту цієї муки / пили ми з повного відра...* (М. Драй-Хмара).

Сема НВК може ґрунтуватися не тільки на мовному образі великого вмістища, як в останньому прикладі, а й підсилюватися образом безпорадності людини, неможливості здійснити вчинок. Моносемант *дзбан* сему НВК отримав дискурсивно.

Вимірюються операторами НВК цього розряду також лексеми на позначення різних об'єктів усного та писемного мовлення:

Чувал безцінних літер / кладу до твоїх ніг (О. Соловей); — *Юні ми года свої продали. / А тоді середній віддали, / Сто ковшів пісень іще та казок, / Та думок не лічено, та думок* (Н. Тихий); *Люди часто живуть після смерті: / Вріже дуба, а ходить і їсть <...> Носить лантухи настанов, / Підмічає серйозні вади / У діяльності істанов* (В. Симоненко); *...тамбури — філії газових камер / лантухи фраз...* (П. Коробчук); *...я можу намолотити вам три лантухи / і півтори торби / насправді ж / я колекціоную цитати дерева...* (П. Коробчук); *Мистецтвознавці суці наговорять / мішечок вовни, тему заговорять / і перескочать ловко до манер* (М. Стрельбицький); *Понакидали об'яв / стільки демагоги, / що коли б мішок підняв — / підкосило б ноги* (В. Березінський).

У наведених прикладах спостерігаємо розмаїття засобів актуалізації семи НВК. Це і генитивні квантитативно-номінативні словосполучення — *чувал літер*, і сполуки, де місце стрижневого компонента з метафоричним значенням 'багато' посідає числівник та підпорядкований йому іменник-вимірник і вже при них знаходиться об'єкт квантифікації — *сто ковшів пісень*, і модифіковані ФО із частковою субституцією й імпліцитним об'єктом квантифікації — *намолотив три лантухи і півтори торби (слів)*, і орудний знаряддя — *поштівки пер мішками*, і складнопідрядне речення, де реципієнту потрібно самостійно зробити імплікатуру. Крім семи НВК, актуалізується й оцінка номінованої кількості, детермінована мовленнєвою інтенцією адресанта.

Вимірники-вмістища активно сполучаються з лексемами сфери інтелектуальної, розумової діяльності людини:

У мене розуму, либонь, мішок і сумка... (В. Лагоза); *Хіба я гетьман? Вси пище глупот.* / *Так дався оморочити оманам* (Л. Костенко); *Існує велика тека достатньо*

суперечливих спогадів про те, хто, коли і за яких обставин уперше побачив і — яке зухвальство! — привітав його (Ю. Андрухович).

Об'єктами вимірювання виступають матеріальні й духовні цінності:

Він випиває слави повну склянку / Терпкої, хліборобської — до дна... (П. Засенко);
Припер він бочку, повну слави, / для приятелів і друзяк (В. Березінський).

Вимірюються й опредметнені дії, процеси, стани:

Власне, / нічого не сталося, просто так: / поетика, / риторика, / арифметика, / хворі нирки / та / повні кишені дешевої медитації (О. Стернічук); У чергах, в побутовій суєті / Зумій не розмінятись на дрібниці, / Лиш з праці — невичерпної криниці — / Вичерпуючи істини святі (М. Гершкович).

Репрезентативними для поетичного мовлення об'єктами вимірювання є пори року, атмосферні явища, стани природи:

Батько приніс у хату / Повен мішок літа, / Сіно приніс... Свято... (В. Вакуліч); Аж раптом загули громи осінні, / Мов торбу гроз хмільний Ілля згубив (Б. Чіп); А дощ аж пражив і з'їдав солому / Жорсткими всепоїдними зубами, / А дощ аж збожеволів — лив цистернами... (І. Драч) ...олень... / вартує підпільні гриби, кошики тиші... (П. Коробчук).

Об'єкти рослинного світу теж зазнають вимірювання: ...ну хочеш я тобі принесу літа ще / і полуницю ціле корито з шапкою (Р. Малко).

Зрідка об'єктами вимірювання стають назви істот:

Долання земного тяжіння — / Справа публіки і рецензентів, / Що мають повні кишені танцівниць (Е. Андієвська); З-під ніг камінчик цоркає в проваллі. / Тополя з торбою горобців / постояла на обрії та й пішла далі (Л. Костенко).

Оператори функції НВК розряду вмістища виявляють активну сполучуваність із конкретними дискретними іменниками і конкретними недискретними (речовинними): ...Щоб назад / повну торбу, з горою, / Нелегких трудоднів принести (Д.Іванов); ...блискавка креше: / презирства кому? — / діжечку дьогтю? (В. Корж).

Сема НВК не кодифікована у лексем-моносемантів *всипище, тека, бочка, дзбан*, у полісемантів *корито, кишеня, цистерна, криниця*. У полісеманта *склянка*¹ у примарному значенні виокремлено відтінок значення — *чого*. Такою є посудина, наповнена чим-небудь, кількість чогось, що вміщається в такій посудині [8: 1333], у полісеманта *кошик* зазначено — 2. *розм.* Міра, що дорівнює вмісту кошика [8: 581].

Конституенти розряду, значення НВК яких базується на мовному/мовленнєвому образі великих вмістищ, мають широкий дистрибутивний потенціал і поєднуються з конкретними дискретними іменниками (назви неістот і значно рідше істот), із конкретними недискретними (речовинні), із збірними й абстрактними іменниками. При них частіше, ніж при інших квантитативах, наявні інтенсифікатори *великий, повний/повен, цілий (лівобічна валентність)* та словоформи *з шапкою, з горою (правобічна валентність)*.

Образи НВК/НМК сенсibilізуються шляхом актуалізації антитези:

Біда, та й годі, з нашим Петькою, / До благ він рветься напролом: / Якщо державі дасть — ніпєткою, / А у держави взять — відром (Ю. Кругляк); Совок живе, як гном / З уявою багатю: / Мріє землю копати совком, / А гроші гребти лопатою (П. Осадчук).

Наявні в текстах узуальні / потенційні оператори функції НВК є ситуативними індикаторами мовленнєвих преференцій митців. Вибір авторами-продуцентами поетичних творів тих чи тих конституентів ФСП НК каузується комунікативною перспективою висловлення.

1. Акуленко В. В. О выражении количественности в семантике языка / В. В. Акуленко // Категория количества в современных европейских языках. — К.: Наукова думка, 1990. — С. 7—40.

2. Акуленко Л. Г. Выражение неопределённо большого и малого количества в немецком языке и тексте / Л. Г. Акуленко // Вестник Харьковского университета. — 1982. — № 231. — С. 3—8.

3. Акуленко Л. Г. О структуре поля количества в современном немецком языке / Л. Г. Акуленко // Вестник Харьковского университета. — 1984. — № 258. — С. 3—8.

4. Басилая Н. А. Бинарные метафорические словосочетания: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.660 «Русский язык» / Н. А. Басилая. — Тбилиси, 1972. — 28 с.

5. Бельский А. В. Метафорическое употребление существительных (К вопросу о генитивных конструкциях) / А. В. Бельский // Учёные записки І МГПІІІЯ: Экспериментальная фонетика и психология речи. — М.: Изд-во МГУ, 1954. — Т. VIII. — С. 279—298.

6. Бонещка О. М. Реалізація категорії квантитативності у художніх творах / О. М. Бонещка // Проблеми граматики і лексикології української мови: зб. наук. праць. — К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2001. — С. 39—44.

7. Бронікова С. А. Функціонально-семантичне поле квантитативності в сучасній українській мові: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / С. А. Бронікова. — Одеса, 2004. — 205 с.

8. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та СД): 250 000 слів / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К.; Ірпінь: ВТФ Перун, 2007. — 1736 с.

9. Вовк В. Н. Языковая метафора в художественной речи. (Природа вторичной номинации) / В. Н. Вовк. — К.: Наукова думка, 1986. — 143 с.

10. *Городенська К. Г.* Вираження неозначеної кількості засобами української мови / К. Г. Городенська // Мовознавство. — 1978. — № 4. — С. 18—21.
11. *Дмитрук В. І.* Квантитативні слова в сучасній українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / В. І. Дмитрук. — Кіровоград, 1998. — 16 с.
12. *Кашина Д. А.* Функционально-семантическое поле количества (на материале современного немецкого языка): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 «Германские языки» / Д. А. Кашина. — М., 1973. — 20 с.
13. *Клименко Н. Л.* Сопоставительный анализ неопределённо большого количества в английском и русском языках / Н. Л. Клименко // Категория количества в современных европейских языках. — К.: Наукова думка, 1990. — С. 131—145.
14. *Кравцова С. И.* Фразеологические синонимы со значением количества в русском и украинском языке / С. И. Кравцова // Русский язык и литература в школах УССР. — 1981. — № 1. — С. 23—26.
15. *Лашкевич А. И.* Именные словосочетания со значением метафорического количества / А. И. Лашкевич. — Минск: Вышэйшая школа, 1985. — 142 с.
16. *Марковский И. К.* Слова со значением «неопределённой множественности» в современном русском языке / И. К. Марковский // Филологические науки. — М.: Высшая школа, 1974. — № 4. — С. 77—84.
17. *Моренцова А. В.* Фразеологические единицы в поле количественности английского и русского языков / А. В. Моренцова // Категория количества в современных европейских языках. — К.: Наукова думка, 1990. — С. 198—212.
18. *Митяй З. О.* Використання мовних конструкцій на позначення кількості в прозових творах Василя Барки (на матеріалі роману «Жовтий князь») / З. О. Митяй // Вісник Запорізького осередку вивчення української діаспори. — Запоріжжя: ЗДУ, 2004. — Вип. 2. — С. 150—155.
19. *Новицкая В. В.* Лексика с количественным значением в современном русском языке / В. В. Новицкая. — М.: Наука, 1985. — 271 с.
20. *Перетяцько Т. П.* Лексические средства обозначения неопределённо большого количества предметов: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10660 «Русский язык» / Т. П. Перетяцько. — Алма-Ата, 1972. — 23 с.
21. *Теория функциональной грамматики: Качество. Количественность* / [Отв. ред. А. В. Бондарко]. — С.Пб.: Наука, 1996. — 264 с.
22. *Тихонова М. Ю.* Лексико-фразеологическая микросистема «много» в современном русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10660 «Русский язык» / М. Ю. Тихонова. — Самарканд, 1971. — 28 с.
23. *Чеснокова Л. Д.* Категория неопределённого множества и семантические формы мысли / Л. Д. Чеснокова // Семантика грамматических форм. — Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского гос. пед. ин-та, 1982. — С. 21—31.
24. *Швачко С. А.* Языковые средства выражения количества в современном английском, русском и украинском языках / С. А. Швачко. — К.: Вища школа, 1981. — 144 с.

А. Ю. Семененко

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ОПЕРАТОРОВ-ИЗМЕРИТЕЛЕЙ ТЕМАТИЧЕСКОЙ ГРУППЫ РЕЗЕРВУАРЫ, ПОСУДА С СЕМАНТИКОЙ НЕОПРЕДЕЛЕННО БОЛЬШОГО КОЛИЧЕСТВА В СТРУКТУРЕ ПОЭТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

В статье анализируются структурно-семантические особенности функционирования в поэтической речи операторов-измерителей тематической группы *резервуары, посуда (вместилище)* с метафоризованным значением ‘много кого-то, чего-нибудь’ в составе неделимых количественно-именных словосочетаний.

Ключевые слова: поэтическая речь, неопределённо большое количество (НБК), интенсификатор, квантитативно-номинативные словосочетания.

O. Yu. Semenenko

FUNCTIONING OF THE OPERATORS-GAUGES OF THEMATIC GROUP OF TANKS, VESSELS WITH SEMANTICS OF INDEFINITELY LARGE NUMBER IN THE STRUCTURE OF POETIC DISCOURSE

This article analyzes the structural and semantic peculiarities of operators-gauges functioning in thematic group of *tanks, vessels (container)* with metaphoric meaning ‘much of something’ in the indivisible quantitatively nominative phrases in poetic language.

Key words: poetic language, indefinitely large number (ILN), intensifiers, quantitatively nominative phrases.

УДК 811.161.1'373.45/.612.2

А. Р. ВАЛИАХМЕТОВА

РАЗВИТИЕ МНОГОЗНАЧНОСТИ ИНОЯЗЫЧНОГО СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО ФЛЕШБЭК И ВАРИАТИВНОСТЬ ЕГО УПРАВЛЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматриваются семантика и синтаксические свойства иноязычного неологизма *флешбэк* в современном русском языке.

Ключевые слова: иноязычные заимствования, вариативность, именное управление, полисемия.

Вопросы, связанные с употреблением заимствованных слов и их фиксацией в словарях, всегда вызвали исследовательский интерес. На рубеже XX—XXI веков они стали особенно актуальными в связи с интенсификацией процесса заимствования в русском языке.

В центре внимания лингвистов, изучающих иноязычные слова, обычно находятся социолингвистические вопросы (динамика процесса заимствования, статус с точки зрения необходимости или, наоборот, избыточности в русском языке, отношение рядовых носителей языка к иноязычной лексике, прогнозирование возможности закрепления заимствования в русском языке) и особенности освоения заимствований: фонетического, орфографического, словообразовательного, грамматического и семантического. Изучению иноязычных слов посвящены работы таких лингвистов, как Л. П. Крысин [5; 6; 7], М. А. Кронгауз [4], И. Б. Левонтина [8], И. В. Нечаева [10], Е. В. Маринова [9] и многих других. При этом исследование грамматического освоения сводится к изучению морфологических свойств иноязычных слов: это в первую очередь род, число, склонение и категория одушевлённости для существительных, а также средства морфологической адаптации для существительных, прилагательных и глаголов. Синтаксические свойства, т. е. поведение заимствований в словосочетании, обычно остаются за пределами внимания лингвистов: информация об их подчинительных связях отсутствует в словарях иноязычных слов и в толковых словарях русского языка.

Тем не менее, очевидно, что сочетаемость заимствованных слов с другими словами вызывает у говорящих не меньше трудностей, чем, например, правописание и ударение. На это указывает Л. П. Крысин: «Зона иллюстраций — в виде словосочетаний, речений — особенно актуальна для лексикографического представления неологизмов, поскольку у носителей языка трудности могут возникать как раз при употреблении иноязычного неологизма в тексте, при его соединении с другими словами в составе предложения» [7, с. 97].

В данной статье речь пойдёт о семантике и управлении иноязычного неологизма *флешбэк*. Оно заимствовано русским языком из английского в конце XX — начале XXI в. У многих носителей современного русского языка возникает трудности как с определением значения, так и с написанием слова *флешбэк*. Об этом свидетельствуют, в частности, вопросы на справочном интернет-портале «Грамота.ру»: «Вопрос № 243501. Значение слова «флэшбэки». Ответ справочной службы русского языка. Флешбэк — (в кинематографе, иногда также в литературном произведении) короткий ретроспективный эпизод; прерывание хронологического повествования серией кадров, относящихся к более ранним событиям. Это слово также употребляется (преимущественно в молодежном жаргоне) в значении ‘воспоминание; повторное переживание каких-либо ярких ощущений’»; «Вопрос № 212389. Как правильно писать — «флешбек», «флэшбэк», «флэшбек» или как-то еще и какое точное определение этого слова? Ответ справочной службы русского языка. Правильно: флешбэк».

Помимо вышеприведённых вопросов на «Грамоте.ру», это подтверждают и результаты устного опроса носителей: большинство опрошенных затруднялись точно объяснить значение слова *флешбэк* и назвать правильный вариант написания, признавая, однако, что слово им встречалось.

Орфографический облик этого слова представлен в узусе четырьмя вариантами: *флешбэк*, *флэшбэк*, *флешбек*, *флэшбек*. Лексикографическую фиксацию оно получило в написании *флешбэк* только в одном словаре — «Новом словаре иностранных слов» (далее — НСИС).

НСИС толкует *флешбэк* как «кинематографический приём неоднократного замедленного повторения ряда ключевых кадров для запечатления деталей эпизода».

В узусе встречаются примеры, иллюстрирующие более широкое значение:

(1) *Флэшбек — художественный прием в кинематографе и прозе, при котором зрителю/читателю внезапно показывают сцены из воспоминаний героев*¹.

(2) *Ехала в метро, дочитывала (на английском) третью часть «Испытания короля», флэшбэк про ночь мятежа в королевском дворце (2011).*

(3) *Приятная игра... <...> Сюжет начинается с середины, после этого идет флешбэк на события предыдущих недель, которые каким-то образом поспособствовали преступлению, а далее уже расследуем (2009).*

Таким образом, мы видим, что *флешбэк*, во-первых, относится не только к сфере кинематографии, но также к литературе и компьютерным играм; во-вторых, означает не только художественный приём, но и сцену, которую вставляет автор при помощи данного приёма; в-третьих, сам приём необязательно заключается в неоднократном и замедленном повторении кадров — по крайней мере, ни один из рассмотренных примеров этого не подразумевает.

Обратимся к языку-источнику. Как толкуют *flashback* английские словари? Большинство словарей выделяют два основных значения: «сцена в фильме, романе и т. п., относящаяся к бо-

¹ Здесь и далее примеры взяты из Интернета. В них сохраняется орфография и пунктуация источника. Интернет-адреса были слишком громоздкими, поэтому в данной статье они не приводятся. В скобках указывается только год примера (в тех случаях, когда его возможно установить).

лее ранним событиям, чем основное повествование» и «неожиданное, яркое и чёткое воспоминание о чём-то произошедшем» (например, Compact Oxford English Dictionary, Cobuild Student Dictionary for Learners of English, Macmillan Dictionary). У второго значения присутствует отрицательная коннотация: либо в составе самого толкования: «a disturbing vivid memory of an event in the past, typically as the result of psychological trauma or taking LSD» — «беспокоящее яркое воспоминание о произошедшем в прошлом, обычно в результате психологической травмы или после принятия ЛСД» (Compact Oxford English Dictionary), «a very clear memory of something unpleasant or painful that happened in the past» — «очень яркое воспоминание о чём-то неприятном или болезненном, произошедшем в прошлом» (Macmillan Dictionary); либо в иллюстративной части: *He has recurring flashbacks to the night his friends died* ≈ *Он постоянно вспоминает о ночи, когда погибли его друзья* (Cobuild Student Dictionary for Learners of English). Таким образом, английское *flashback*, согласно словарным толкованиям, отсылает к негативным событиям в прошлом.

Наблюдения над употреблением существительного *флешбэк* в русском языке позволяют нам выделить несколько значений. Следует отметить, что в значении 'кинематографический приём' (единственном значении, зафиксированном в словаре) оно употребляется очень редко и по результатам поиска в Яндексe¹ исчерпывается немногочисленными примерами, в основном в профессиональных сообществах (например, на форуме сценаристов²).

Чаще всего *флешбэк* употребляется в значении «сцена в фильме, относящаяся к более ранним событиям»:

(4) *Серия перетекает в непрерывный флешбэк о жизни Ричарда.*

(5) *Из флешбэков становится ясно, что несколько лет назад Анна, работая в Москве, рождает сына и сразу после родов узнает о кончине своего отца в Ереване.*

Встречаются также примеры, в которых *флешбэк* означает сцену в литературном произведении или компьютерной игре (см. (2) и (3)).

Итак, основным значением заимствованного слова *флешбэк* в русском языке является значение «сцена в фильме, литературном произведении, компьютерной игре и т. п., относящаяся к более ранним событиям».

Рассмотрим, в каких ещё значениях употребляется лексема *флешбэк*.

Так, в примерах (6) и (7) *флешбэк* означает «воспоминание о чём-л., мысленное возвращение к чему-л.»:

(6) *Электру посещает флешбэк о её детстве (2007).*

(7) *Ты очень здорово описываешь, читаешь, и как будто попадаешь туда. Очень странно, что у меня каждый раз возникает флешбэк на Мальту, там много похожего (2007).*

Это значение возникло в результате семантического калькирования структуры английского *flashback* с той разницей, что у русского существительного *флешбэк* «воспоминания» нет отрицательных коннотаций.

В следующих примерах реализуется более широкое значение — «хронологический обзор того, что было в прошлом»:

(8) *Сегодня практически каждый знает, что 14 февраля — это День Святого Валентина. Однако мало кто сможет более-менее четко объяснить: а что же значит этот праздник? Какова его предыстория, чьим, собственно, он является? И почему мы должны его отмечать? Итак, флэшбэк в историю этого дня (2010).*

(9) *Организаторы уверены, что выставка «Samara. Flashback» позволит горожанам не просто вспомнить имена известных самарцев, но и связать их биографии со своей повседневной жизнью, задуматься о том, что каждый человек может оставить след в истории города (2011).*

(10) *Исторический флэшбек в новогоднем ролике «Евросети». «Евросеть» начинает новую новогоднюю рекламную кампанию, поднимая историческую тему сотового телефона (2007).*

Так, в примере (10) *флешбэк* — это история развития мобильного телефона. В рекламном ролике «Евросети» показано, как изменился мобильный телефон внешне: в 1997 году — громоздкий, с примитивным дизайном, в 2007 году — маленький и изящный, и с точки зрения распространённости: если в 1997 году мобильник был предметом роскоши, его пользователем в рекламном ролике изображён «новый русский» в малиновом пиджаке, то в 2007 году мобильник уже является повсеместным средством общения.

Примеры (11) и (12) иллюстрируют значение «воспроизведение чего-л., имевшего место в прошлом»:

(11) *Музыкальный флешбек: о музыкальных переделках. Почему и в каких формах «старая» музыка возвращается к нам снова и снова? (2008).*

¹ Поиск осуществлялся 22.08.2011.

² <http://forum.screenwriter.ru/>.

(12) *Большинство купальных костюмов отличаются богатой фурнитурой. Пожалуй, это самый большой флешбэк к 1950-м годам: на купальники 2011 вернулись из прошлого пуговицы, бельевые крючочки, шнуровки* (2011).

Итак, наблюдения над употреблением существительного *флешбэк* в современном русском языке позволяют сделать вывод о его детерминологизации. Будучи изначально кинематографическим термином, в конкретных речевых употреблениях оно используется как нетерминологическое:

флешбэк 1. Сцена в фильме, литературном произведении, компьютерной игре и т. п., относящаяся к более ранним событиям.

флешбэк 2. Воспоминание о чём-л., мысленное возвращение к чему-л. (актуализация в мозгу прошлой ситуации).

флешбэк 3. Хронологический обзор того, что было в прошлом.

флешбэк 4. Воспроизведение чего-л., имевшего место в прошлом.

У **флешбэк 1** есть антоним, заимствованный также из английского языка, — *флешфорвард*. Оно означает сцену в фильме, литературном произведении, компьютерной игре и т. п., относящуюся к событиям, которые произойдут или могут произойти в будущем. Ср. толкование в англоязычной «Википедии»: «interjected scene that takes the narrative forward in time from the current point of the story in literature, film, television and other media» — «сцена в литературном произведении, фильме, телевидении и других средствах информации, прерывающая повествование и отсылающая к моменту в будущем». Такие сцены используются, когда герой, например, представляет предстоящую встречу. Например, в фильме «Мусорщик» героиня ждёт героя и представляет его в образе бедняка, а он приходит одетым по последней моде. *Флешфорвард* также может подаваться как сновидение персонажа, которое предсказывает дальнейшее развитие сюжета. Так, в телесериале «Вспомни, что будет» (оригинальным, американским названием которого является *FlashForward*) всё население планеты впадает на несколько минут в сон, в котором каждый видит своё будущее.

Существительное *флешфорвард* не зафиксировано ни в одном словаре русского языка и пока функционирует только как термин. При этом, как видно из обсуждения на форумах сценаристов, он известен не всем специалистам в области кинематографии, ср.: «А кстати, термином «флешфорвард» я бы все-таки не стала злоупотреблять — очень легко запутаться. К тому же — зуб даю — редакторы и продюсеры не всегда владеют подобной терминологией и их ваше умничанье будет только раздражать», «прием распространенный, просто термин для нас новый» (обсуждение на форуме сценаристов, 2008). Примеры употребления неологизма:

(13) *Сериал должен был закончиться флешфорвардом, показывающим, как сложилась жизнь главных героев через пять лет после основных событий.*

(14) *Фильм начинается с флешфорварда — сцены аварии, в которой чуть не погибают Белов и двое его друзей (зима 1997 года) и которая фактически становится «началом конца» бригады. После сцены аварии события излагаются в хронологическом порядке, начиная с лета 1989 года.*

Вариативность управления существительного флешбэк.

Синтаксическое поведение слова *флешбэк* зависит от того, в каком значении оно употребляется.

Так, **флешбэк 1** может управлять шестью конструкциями:

1) предложно-падежной конструкцией *о + П. п.*:

(15) *Как вы знаете, перед вступительными роликами в обоих сценариях сначала идёт небольшой флешбек о событиях первой части* (2011).

(16) *Все, что известно о прошлом бесстрашной воительницы морей, можно почерпнуть из 106 серии, включающей в себя замечательный флэшбек о прошлом Харуки и Мичиру.*

2) предложно-падежной конструкцией *к + Д. п.*:

(17) *В 1-й части, кстати, флешбэк к алмазтиновой пуле в его голове есть — как только он попал в школу мутантов, его обследуют и расскажут, что пуля попала ему в голову и чуть не убила...* (2009).

(18) *Практически никаких пояснений (кроме еще более запутывающего флешбека к некому таинственному индейскому племени) творящемуся на экране нет* (2007).

3) предложно-падежной конструкцией *с + Тв. п.*:

(19) *Некоторые сценарии начинаются с событий в прошлом, и только затем следуют события в настоящем. Так начинаются фильмы «Вверх», «Стар Трэк», «Отступники». Это позволяет зрителю понять и принять дальнейшие поступки героев, предысторию их конфликтов. Если бы мы, например, не видели флэшбэк со смертью отца Вильяма Волоса и других храбрых шотландцев, мы бы не понимали той страсти к свободе, которую испытывает герой «Храброго сердца»* (2011).

(20) *Но еще в оригинале пародия кончилась вместе с браком родителей: собственно здорово и смешно сделан только в начале первой серии флэшбек со встречей Бандераса и Гуджино* (2003).

4) предложно-падежной конструкцией на + В. п.:

(21) *9-я серия, что могу сказать, заметно уступает 8-й, смотреть скучновато, есть только начало драки и все, ну еще флешбэк на жизнь Пакоты* (2008).

(22) *Сюжет начинается с середины, после этого идет флешбэк на события предыдущих недель, которые каким-то образом поспособствовали преступлению* (2009).

5) предложно-падежной конструкцией про + В. п.:

(23) *Да за четвертую [серию] вообще ничего не произошло, пленников вытащили из ямы, да показали простой флэшбэк про толстяка...* (2005).

(24) *Ехала в метро, дочитывала (на английском) третью часть «Испытания короля», флэшбэк про ночь мятежа в королевском дворце* (2011).

6) беспредложным Р. п.:

(25) *Вырезан флэшбэк смерти Сета, когда агенты ФБР упоминают его в морге.*

(26) *«Movies.com»... опубликовали новые материалы о сценах, которых нет в книге, но, скорее всего, будут в экранизации. Вот пара из них: флэшбек знакомства мистера и миссис Эвердин (возможно даже опишут влюбленность отца Пита в миссис Эвердин)* (2011).

Чаще всего употребляется первый вариант — о + П. п. Здесь значение слова *флешбэк* сближается со значением слова *история*; по аналогии с ним развивается и управление (ср. *флешбэк о событиях — история о событиях*). Такова же природа управления про + В. п. (ср.: *флешбэк про толстяка — история про толстяка*).

В примерах (17) и (18) *флешбэк* — это некоторый ключ к разгадке происходящих в фильме событий. Так, *флешбэк к адамантиновой пуле* — ключ к тайне, почему герой фильма потерял память. По аналогии со словом *ключ* в значении «средство, возможность для разгадки, понижения чего-л., для овладения чем-л.» (БТС) используется конструкция к + Д. п.

Конструкция с + Тв. п. возникла под влиянием разговорной речи. Её продуктивность лингвисты отметили ещё в 1960-х гг.: «...форма «с + тв. п.» развивает более отвлечённые, более автономные значения: от выражения объекта и косвенного субъекта к выражению темы, повода» [11, с. 248]. Этот вариант управления имеется и у синонимичных существительных *сцена* и *эпизод*, ср.:

Сцена с допросом девушки, на мой взгляд, совершенно бессмысленно испорчена (2008).

Серия № 19. Эпизод с холодильником Джо. Холодильник Джо сломался, и он пробует выклянчить у друзей денег, чтобы купить новый.

В конструкции на + П. п. предлог, вероятно, используется «в качестве знака синтаксической связи» [2, с. 247] между словом *флешбэк* и управляемым существительным. Следовательно, эта конструкция не обогащена каким-либо дополнительным значением по сравнению с другими рассмотренными конструкциями.

В примерах (25) и (26) с беспредложным родительным падежом *флешбэк* копирует синтаксическое поведение существительного *сцена*: *флешбэк смерти* — это *сцена смерти*, *флешбэк знакомства* — *сцена знакомства*.

Флешбэк 2 может управлять двумя конструкциями: о + П. п. (см. (6)) — по аналогии с синонимичным существительным *воспоминание* — и на + В. п. (см. (7)) — видимо, как средство выражения синтаксической связи.

Флешбэк 3 редко употребляется с управлением. Встречаются примеры с конструкцией в + В. п, см. схожие примеры (8) и (27):

(27) *Небольшой флэшбек в историю — самая первая N-Gage [смартфон фирмы Nokia] вышла в 2003-м году и представляла собой телефон, в чем-то схожий внешне с PSP [игровой приставкой фирмы Sony]* (2009).

Флешбэк 4 управляет двумя конструкциями:

1) к + Д. п.:

(26) *Плавки с завышенной талией. Флешбэк к моде 60-х* (2009).

(27) *Хорн честно отработал контракт: придумал ко многим песням «взрослые» фортепианные аранжировки, а из композиции «Last Days of Disco» и вовсе сделал такой флешбэк к восьмидесятилетнему синтипопу* (2010).

2) в + В. п. (когда зависимые слова означают время в прошлом, к которому отсылает *флешбэк*):

(28) *Классика часового искусства, бренд Casio предлагает модель BG-5600WH-7ER, такой флешбэк в 80-е* (2011).

(29) *Флэшбэк в 50-е. Дизайн стиральной машины Smeg LBE16RO напоминает о внешнем облике тех изделий, которые выпускали в 50-х гг. XX в.*

Итак, распределение вариантов управления в зависимости от значений существительного *флешбэк* таково:

1. **Флешбэк 1:** *флешбэк о чём-л., к чему-л., с чем-л., на что-л., про что-л., чего-л.;*
2. **Флешбэк 2:** *флешбэк о чём-л., на что-л.;*
3. **Флешбэк 3:** *во что-л.;*
4. **Флешбэк 4:** *флешбэк к чему-л., во что-л.*

Заметим, что существительное-антоним *флешфорвард* управляет только конструкцией *к чему-либо*.

(23) *Вы также можете использовать флэшбэк, чтобы показать, почему случилось событие, как оно случилось, или, возможно, флэшфорвард к событию, которое может или нет произойти в ближайшем будущем.*

(24) *Формальное новаторство Хоппера проявилось в как бы залипающих переходах между сценами, предвещающих флешфорвард к финальной сцене.*

Подводя итоги, необходимо добавить: учитывая, что существительное *флешбэк* является неологизмом, его значение и синтаксическое поведение ещё формируются. Следовательно, в статье определены лишь некоторые явления и тенденции, зафиксированные на данном этапе освоения лексемы.

1. *Большой толковый словарь русского языка* / Под ред. С. А. Кузнецова. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.gramota.ru/slovari/info/bts/>, свободный. Загл. с экрана. Данные соответствуют 02.10.2011. Словарь опубликован в авторской редакции 2009 года.

2. *Гловинская М. Я.* Активные процессы в грамматике (на материале инноваций и массовых языковых ошибок) / М. Я. Гловинская // *Современный русский язык: Активные процессы на рубеже XX—XXI веков.* — М.: Языки славянских культур, 2008. — С. 187—267.

3. *Захаренко Е. Н., Комарова Л. Н., Нечаева И. В.* Новый словарь иностранных слов / Е. Н. Захаренко. — М.: Азбуковник, 2008. — 1040 с.

4. *Кронгауз М. А.* Русский язык на грани нервного срыва / М. А. Кронгауз. — М.: Знак: Языки славянских культур, 2007. — 232 с.

5. *Крысин Л. П.* Иноязычное слово в контексте современной общественной жизни / Л. П. Крысин // *Русский язык конца XX столетия (1985—1995).* — М., 1996. — С. 142—161.

6. *Крысин Л. П.* Лексикографическое представление иноязычного слова: типы грамматической информации / Л. П. Крысин // *Облик слова.* Сб. статей пам. Д. Н. Шмелёва. — М., 1997. — С. 65—71.

7. *Крысин Л. П.* Проблемы представления новых иноязычных заимствований в нормативных словарях / Л. П. Крысин // *Слово в современных текстах и словарях: Очерки о русской лексике и лексикографии.* — М.: Знак, 2008. — С. 83—97.

8. *Левонтина И. Б.* Русский со словарём / И. Б. Левонтина. — М.: Азбуковник, 2010. — 335 с.

9. *Маринова Е. В.* Иноязычные слова в русской речи конца XX — начала XXI в.: проблемы освоения и функционирования / Е. В. Маринова. — М.: ЭЛПИС, 2008. — 495 с.

10. *Нечаева И. В.* Орфографическая нестабильность иноязычных заимствований и проблемы кодификации / И. В. Нечаева // *Русский язык сегодня.* Вып. 4. Проблемы языковой нормы. Сб. статей / Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова РАН. — М., 2006. — С. 396—412.

11. *Русский язык и советское общество.* Морфология и синтаксис современного русского литературного языка / Под ред. М. В. Панова. — М.: Наука, 1968. — 368 с.

А. Р. Валиахметова

РОЗВИТОК БАГАТОЗНАЧНОСТІ ІНШОМОВНОГО ІМЕННИКА *ФЛЕШБЭК* І ВАРІАТИВНІСТЬ ЙОГО КЕРУВАННЯ В СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ МОВІ

У статті розглянуто семантику та синтаксичні властивості іншомовного неологізму *флешбэк* у сучасній російській мові.

Ключові слова: іншомовні запозичення, варіативність, іменникове керування, полісемія.

A. R. Valiakhmetova

DEVELOPMENT OF THE POLYSEMY OF THE BORROWED NOUN *ФЛЕШБЭК* AND VARIATION OF ITS CONTROL IN THE MODERN RUSSIAN LANGUAGE

This paper deals with semantics and syntactic features of the borrowed neologism *флешбэк* in the modern Russian language.

Key words: borrowed words, variation, nounal government, polysemy.

Л. А. КОРОГЛУ

ДИСТРИБУЦИЯ СУБСТАНТИВА *ХАНЕ* В КРЫМСКОТАТАРСКОМ ЯЗЫКЕ

Статья посвящена изучению дистрибутивного потенциала субстантива *xane*, функционирование которого зафиксировано на страницах газеты «Терджиман». Рассматриваются сочетаемостные возможности существительного на синтагматическом уровне, анализируется взаимосвязь субстантивной основы с другими корнями в сложных словах.

Ключевые слова: дистрибуция, внутренняя сочетаемость, субстантив, семантика, крымскотатарский язык.

Методика дистрибутивного анализа была разработана в начале XX в. Л. Блумфилдом и широко применялась в фонологии и морфологии. Однако некоторые экспериментальные приёмы дистрибуции использовались и ранее в исследованиях Ш. Балли, О. Есперсена, Л. В. Щербы и др. учёных.

Дистрибутивный анализ как особая методика исследования языка сформировался в американской дескриптивной лингвистике. В 40—60-е годы XX века появились многочисленные работы, посвященные описанию отдельных сторон фонетики, морфологии, синтаксиса языков различного строя. Одним из важных следствий, вытекающих из работ дескриптивистов, является постановка вопроса о моделировании лингвистического исследования. Дистрибутивный метод при анализе семантики слова позволяет измерить степень родства между словами, построить на этой основе семантические классы, определить степень многозначности и терминологичности слова, а также установить степень устойчивости/фразеологичности сочетающихся слов. Всё это способствовало созданию новых семантических теорий. Поэтому метод дистрибутивного анализа эффективен для исследования языковых единиц, в том числе и на материале крымскотатарского языка.

О. С. Ахманова определяет *дистрибуцию* как «совокупность (класс) всех окружений (контекстов), в которых может встречаться данная языковая единица, противопоставляемых всем тем окружениям, в которых она встречаться не может, т. е. место, порядок, сочетаемость и свойства её употребления в плане расположения отдельных частей высказывания относительно друг друга» [1, с. 137].

М. В. Влывацкая отмечает, что в языкознании термин «дистрибуция» употребляется в двух значениях. Во-первых, это совокупность всех линейных окружений данной языковой единицы, и во-вторых, — совокупность всех сочетаний исследуемой языковой единицы. Иногда эти значения не дифференцируются, и тогда дистрибуция рассматривается как совокупность всех контекстов языковой единицы. В основе понятия дистрибуции лежит отражение того факта, что каждая языковая единица (за исключением предложения) обладает ограниченной в большей или меньшей степени способностью сочетаться с другими подобными единицами [2, с. 42].

Цель нашего исследования — выявить дистрибутивные возможности субстантива *xane* и его основы в крымскотатарском языке. В качестве объекта выступают лексические единицы с корнем *xane*, функционирующие в газете «Терджиман».

Отметим, что в современном крымскотатарском языке количество слов с данным корнем незначительно и широко не используется, часто заменяясь эквивалентом. Однако на страницах газеты «Терджиман» употреблено более восьмидесяти единиц. Причем *xane* функционирует и как самостоятельное слово в значении «дом, жилище», и как компонент сложных слов, образованных на базе словосочетаний «существительное + существительное».

Анализ контекстов в дистрибутивном аспекте позволил определить семантические изменения, происходящие в структуре основы существительного *xane* в результате взаимодействия с другими основами.

1. Семантика исследуемого существительного сужается, актуальной становится функциональная направленность объекта — «дом для временного проживания»: *гедже ханеси* (ночлег) «место для ночного сна, для проведения ночи (не у себя дома)»; *шифахане* (лечебница) — «амбулаторно-поликлиническое учреждение, оказывающее помощь населению в лечении или удалении косметических дефектов»; *хастахане* (больница) — «дом, в который пациенты приходят для диагностики заболеваний, предварительного лечения»; «дом, где больные проходят длительное лечение»; *хабсхане* (тюрьма) — «дом, где содержатся лица, лишённые свободы (арестанты, заключённые)»; *мусафирхане* (гостиница) — «дом для временного проживания приезжих с одноместными или неодноместными номерами, с обслуживанием».

Сочетаемость с другими основами приводит к возникновению обширного синонимического ряда: *етимхане* (приют), *шефкэатхане* (дом милосердия, приют для престарелых),

аджизлер ханеси (интернат для инвалидов), *тербие хане* (приют) — «благотворительное учреждение для одиноких стариков, сирот, для бездомных».

Большую группу составляют сложные слова с корнем *хане*, в семантике которых сохраняется сема 'помещение', но нейтрализуется компонент 'для жилья'. Функциональная направленность помещения меняется — оно приобретает более конкретный характер: помещение, дом для проведения официальных мероприятий: *махкемеханеси* (здание суда); *кэадыхане* (дом судьи, кадия) — «дом, где располагается общественный орган, рассматривающий проступки членов какого-нибудь коллектива; *клуб ханеси* (клуб) — общественная организация, объединяющая людей на основе общности, близости интересов, сходства занятий; дом, где человек отдыхает; *меджлис хане* (парламент) — «место, где располагаются органы высшего государственного законодательства; представительное собрание»; *маарифхане* (министерство просвещения) — «центральное правительственное учреждение, ведающее какой-н. отраслью управления»; *ибадетхане* (дом молитвы); *фахыше хане* — «дом, где проводятся общественные мероприятия»; *эльчихане* (посольство), *консулхане* (консульство) — «дипломатическое представительство, возглавляемое консулом»; *полисхане* (полицейский участок) — место нахождения полиции. Вещественное значение актуализирует первый компонент, однако, например, в современном турецком языке вместо *хане* используются аффиксы *-лык/-лук*: *эльчи-лик* (посольство), *консолос-лук* (консульство).

Обширный ряд составляют субстантивы с компонентом *хане*, обозначающие учебные заведения: *mektebхане* (здание школы), *медресе хане* (медресе), *музыка хане* (музыкальная школа) — дом, где учатся музыке, *дерсхане* (класс) — школьная комната, дом для учебных занятий.

Семантический компонент 'функциональная направленность помещения' объединяет синонимическую парадигму субстантивов со значением «полиграфическое предприятие, где производится набор и печатание изданий»: *басмахане*, *табыхане*, *матбуат ханелер* (типография).

Сема «помещение» в структуре лексемы *хане* обусловила её сочетаемость с основами субстантивов, в семантике которых выделяется сема 'зрелище, представление': *театроханеси* (театр) — здание, в котором происходят представления, даются спектакли; *темашахане*, *сейирхане* (зрительный зал) — помещение, где проходят зрелищные мероприятия. Смысловая нагрузка в таких словах падает на первый компонент, который формирует значение слова. В лексемах *темашахане* и *сейирхане* оба компонента равноправны по семантической значимости, а в лексеме *театроханеси* акцент ставится на первый компонент, поэтому в речи вторая основа нейтрализуется.

Пространственный компонент является ведущим и в существительных *кэыраатхане* (читальня, читальный зал) — место, где посетители читают книги, периодику, *китабхане* (библиотека) — учреждение, собирающее и хранящее произведения печати и письменности для общественного пользования, а также осуществляющее справочно-библиографическую работу.

Все перечисленные лексемы объединены семьей 'дом, где человек отдыхает'.

Во многих композитах сема 'помещение' становится интегральной, а первый компонент выполняет дифференциальную функцию:

а) сложные субстантивы со значением «учреждение общественного питания»: *кэахвехане* (кофейня) — маленький ресторан с продажей кофе; *чайхане* (чайная) — дом, ресторан с продажей чая; *ашхане* — столовая, харчевня; *мейхане* — питейное заведение;

б) сложные субстантивы со значением «учреждение по изготовлению промышленных или производственных товаров»: *кярханеси* (производство, предприятие) — место производства различных товаров; *токъмеджихане* — литейный цех; *деббагъ хане* (кожевенная мастерская) — место изготовления изделий из кожи; *борудхане* (пороховой завод) — учреждение по производству взрывчатых веществ; погреб; *топхане* (артиллерийский завод) — место изготовления артиллерийских снарядов; *ташхане* (каменоломня) — месторождение различных пород камня, где производится его выработка;

в) сложные субстантивы со значением «культовые учреждения»: *кешишхане* (монастырь) — территория, храм и все помещения, принадлежащие монастырю, *бадетхане* (храм, святилище) — здание для богослужения, церковь, *уфакъ ибадет хане* (часовня) — маленькое здание для молений, богослужений с иконами и, в отличие от церкви, без алтаря, *патрикхане* (патриархия) церковная область, управляемая патриархом, *мисъёнерхане* (дом миссионера) — место пребывания духовного лица, посылаемого церковью для распространения христианской религии среди инаковерующих;

г) сложные субстантивы со значением «учреждение торговли, работы»: *тиджаретхане* (помещение для торговли) — место продажи всевозможного товара; *ишхане* (рабочий центр) — дом, где находятся офисы различных предприятий; предприятие;

д) сложные субстантивы со значением «учреждения, предоставляющие услуги»: *почтахане* (почтовое отделение) — учреждение для пересылки писем, посылок, бандеролей, денег,

телеграфхане (отделение телеграфа) — дом, учреждение, где принимаются и отправляются всевозможные сообщения; *мехлхане* (*отсрочка, займ, здание, банк*) — место выдачи денег взаймы;

ж) сложные субстантивы со значением «культурно-познавательные учреждения»: *нюмюнехане* (музей), *музе хане* (музей), *антик ханеси* (музей). Данный синонимический ряд объединен архисемой 'учреждение, занимающееся собиранием предметов старины';

з) сложные субстантивы со значением «государственные учреждения» *ресми хане* (официальное учреждение), *девлет хане* (государственное учреждение), *хукюмет хане* (государственное учреждение), *диванхане* (приёмная комната) — «комната для посетителей, служебное помещение»; *хазинехане* (казенная палата) — «дом хранения денежных средств государственного бюджета», *идарехане* (дом управления), *дарпхане* (монетный двор) — «государственное предприятие, занимающееся чеканкой монет», *мюзакерехане* (конференц-зал) — «зал для торжественных собраний, совещаний, конференций», *мушавере хане* (зал совещаний) — «зал для торжественных собраний, совещаний, конференций», *язы хане* (рабочий кабинет), *микъдар хане* (счетная палата) — «высший орган для осуществления финансового контроля, функционирующий в ряде стран» *гюмрюк хане* (таможня), *баджхане* (таможня), *таможня хане* (таможня). Как видим, синонимические отношения в данной группе базируются на семах 'государственное учреждение, контролирующее провоз товара через границу', 'место, где взималась пошлина';

и) сложные субстантивы со значением «лечебные учреждения»: *догъурма хане* (родильный дом), *эджахане* (аптека) — учреждение (или подразделение больницы), осуществляющее изготовление и отпуск лекарств, *карантин ханеси* (карантинная стража);

к) сложные субстантивы со значением «исследовательские учреждения» *расд хане* (астрономическая обсерватория).

Субстантив *хане* употребляется в словосочетаниях, образующихся по модели (сущ. + сущ.). Компоненты таких словосочетаний находятся в атрибутивных отношениях, причем чаще выражается признак принадлежности дома какому-либо человеку. Значение лица передает препозитивный компонент, характеризующийся а) этническим признаком: *мусульман ханеси* (дом мусульманина); б) гендерной принадлежностью: *малике ханеси* (дом хозяйки), *харем хане* (здание гарема), *кызынынъ ханеси* (дом девушки), *зевдже хане* (дом жены). Родовой признак соотносится только с женским полом.

Таким образом, каким бы из перечисленных признаков ни обладали словосочетания, их семантика соотносится с человеком. Субстантив *хане* сохраняет значение дома, принадлежащего человеку.

Систематизация компонентов по семантике показывает, что в лексемах, пришедших в крымскотатарский язык из русского языка, нагрузка падает на первый компонент. Поскольку вещественное значение слова определялось первым компонентом (*консулхане, почтахане, телеграфхане, клубхане, хазинехане, идарехане* и т. д.), то субстантив *хане* подвергся десемантизации, ср.: *консолослук, эльчилик, театр, клуб* и т. д. Однако такой процесс не распространялся на все лексемы подобного типа. В словах *дарпхане, топзане, ашхане, китабхане, борудхане, языхане* и т. д. семантическая нагрузка равномерно распределяется на оба компонента, поэтому употребление композита без субстантива *хане* изменит значение слова.

Если изначально основа субстантива *хане* сочеталась с персидскими или арабскими словами, то в конце XIX — начале XX в. наблюдается реализация ее внутреннего потенциала с основами, заимствованными из русского языка.

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. — М.: УРСС, 2004. — 576 с.

2. Влавацкая М. В. Понятие дистрибуции в отечественной и зарубежной лингвистике. [Электронная версия] / М. В. Влавацкая. — Режим доступа: www.gramota.net/materials/2/2011/1/9.html.

3. Кононов А. Н. Грамматика современного турецкого литературного языка / А. Н. Кононов. — М.—Л., 1956. — 569 с.

4. Меметов А., Мусаев К. Крымтатарский язык. — Ч. I. Общие сведения о языке. Ч. II. Морфология: Учеб. пособие / А. Меметов, К. Мусаев. — Симферополь, 2003. — 288 с.

5. Меметов А. Земаневий кырымтатар тили / А. Меметов. — Симферополь: Кырымдевокъувпеднешир, 2006. — 320 с.

6. Сейдаметова Н. С. Иноязычные элементы в словообразовательной системе крымскотатарского языка / Нарие Сейдаметовна Сейдаметова // Вопросы духовной культуры. — С. 117—118.

7. Стернин И. А. Проблемы анализа структуры значения слова / И. А. Стернин. — Воронеж: Изд-во Воронежского унив., 1979. — 155 с.

8. Усеинов С. М. Русско-крымскотатарский, крымскотатарско-русский словарь / С. М. Усеинов. — Симферополь: ИД «Тезис», 2007.

9. Турецко-русский словарь. — М.: Русский язык, 1977. — 966 с.

10. Акритар У. İsmail Gaspıralı Seçilmiş eserleri. Roman vehikayeleri 1. — İstanbul: Ötüken neşriyat A. Ş., İstanbul, 2007. — 476 с.

11. Develioglu F. Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lugat. — Ankara: Aydın kitabevi, 2009. — 1195 с.

Л. А. Короглу

ДИСТРИБУЦІЯ СУБСТАНТИВА *ХАНЕ* У КРИМСЬКОТАТАРСЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено вивченню дистрибутивного потенціалу субстантива *xane* на матеріалі його вживання в текстах газети «Терджиман». Розглянуто сполучні можливості іменника на синтагматичному рівні, проаналізовано взаємозв'язок субстантивної основи з іншими коренями у складних словах.

Ключові слова: дистрибуція, внутрішня сполучуваність, субстантив, семантика, кримськотатарська мова.

L. A. Koroglu

DISTRIBUTION OF SUBSTANTIVE *XANE* IN THE CRIMEAN TATAR LANGUAGE

On the base of texts of the newspaper «Терджиман» [Terdzhiman] the paper studies the combinability of the noun *xane* on the syntagmatic level and examines the relationship of *xane* with other roots in compound words.

Key words: the noun *xane*, distribution, internal combinability, substantive, semantics, the Crimean Tatar language.

УДК 811.162.1'373.613/45

О. В. КОНДРАЦЬКА

ЗАПОЗИЧЕННЯ НАЗВ ОСІБ ЗА ПРОФЕСІЄЮ ТА ЇХ АСИМІЛЯЦІЯ В СУЧАСНІЙ ПОЛЬСЬКІЙ МОВІ

У статті подано аналіз запозичень у назвах осіб за професією, зафіксованих у сучасній польській мові. Розглянуто проблеми, що виникають при вживанні того чи іншого запозичення замість його польського відповідника.

Ключові слова: запозичення, асиміляція, назви осіб за професією, польська мова

Лексика будь-якої мови неоднорідна за своїм складом: значний відсоток у ній становлять запозичені слова. У польській мові запозичення почали з'являтися ще на початку її розвитку: найбільш давні належать до старопольського періоду, а пізніші — до часу формування літературної мови. Ранні запозичення входили до системи польської мови переважно усним шляхом ще до XII ст., а пізніші — засвоювалися через літературні джерела, причому як безпосередньо, так і через посередництво інших мов. Більшість запозичень на ґрунті іншої мови зазнають певних змін і проходять певні етапи: засвоєння (швидке включення слів до усного мовлення) (іншомовні слова) і освоєння (асиміляція) (протягом певного часу мовні одиниці включаються до системи мови-реципієнта) (запозичені слова). Отже, запозичення можуть бути частково або повністю освоєними. Екзотизми, рідковживані номінації, неологізми можуть залишитися неосвоєними іншомовними словами [2, с. 329]. Подібні процеси запозичень проходили у всіх слов'янських мовах і розглядалися у роботах багатьох дослідників, зокрема у працях Б. М. Ажнюка, Д. В. Будняк, М. П. Годованої, С. П. Гриценка, Я. Ільницької, Н. Ф. Клименко, Л. П. Крисіна, М. В. Орешкіної, Г. П. Півторака, Н. О. Попової, І. Р. Проника та ін. Проблеми запозичень у польській мові торкалися Н. Є. Ананьєва, А. Марковський, Е. Маньчак, В. Цинковський, Г. Ягоджінський, С. Декерт, М. Гловінський та багато інших учених.

Метою цієї статті є аналіз процесу засвоєння іншомовних назв осіб за професією в сучасній польській мові, а також труднощів, пов'язаних з асиміляцією цих мовних одиниць.

У сучасній лінгвістиці термін «запозичення» вченими розуміється надто широко. Загалом такі слова не сприймаються мовцями як чужорідний елемент і не потребують пояснень щодо форми і значення [3, с. 179]. Л. П. Крисін, наприклад, називає запозиченням «процес переміщення різних елементів з однієї мови в іншу» [5, с. 18], а Д. В. Будняк у визначенні «лексичного запозичення» поєднала аспекти діахронії та синхронії і запропонувала таку дефініцію: «Лексичне запозичення — це тривалий процес, внаслідок якого слова та структурні елементи однієї мови постійно засвоюються системою іншої мови на основі мовних, економічних і культурних відносин різних народів» [1, с. 12—13]. Саме при лексичному запозиченні елементи однієї мови зазнають чи не найпомітніших змін в іншій мові — це і субституція звуків, і адаптація до нової фонологічної системи, і морфологічне освоєння. Під «лексичним запозиченням» також розуміють слово, яке прийшло у мову для вираження понять, диференціації уже наявних і позначення раніше невідомих предметів і явищ [7, с. 56]. Лексичні запозичення зумовлені позамовними чинниками, до яких належить необхідність називати нові поняття, а також впровадження запозичень з мови, яка вважається престижною [4, с. 26; 6, с. 412].

Залежно від характеру процесу запозичення іншомовні лексеми, що входять до польської мови, поділяємо на прямі та опосередковані запозичення. Загалом серед польських назв осіб за професією спостерігаємо майже всі можливі різновиди запозичень. Це і лексичні запозичення, наприклад, **aktor** (актор) < лат. *actor*, **antreprenier** (антрепренер) < фр. *entrepreneur*, **taksator** (таксатор) < фр. *taxateur* «особа, яка визначає ціну, вартість нерухомості», **reżyser** (режисер) < фр. *régisseur*, **sztauer-trymer** < нім. *Stauer-trymer* «працівник у порті, який займається розміщенням корабельного вантажу», і словотвірні запозичення (напр., **normalizator**, **filolog**, **teatrológ**, **kostiumolog** — нормувальник, філолог, театрознавець, костюмолог). У цих запозиченнях лексичні елементи були засвоєні або безпосередньо з якоїсь мови (говоримо про прямі запозичення), як, наприклад, назви **impresario** (імпресаріо) < *imprezario*, **komediant** (комедіант) < *commediante* — з італійської мови, або ж опосередковано — через інші мови, як назва професії **operator** (оператор) < фр. *opérateur* < лат. *operātor*, *ōris* [11; 14, с. 1230, 1221, 904]. Зокрема, в польському Індексі професій [11] ми виявили прямі запозичення з німецької: *Boltzmann* > **bosman** (боцман), *Kellner* > **kelner** (офіціант), *Rothgiesser* > **ludwisarz** (ремісник); з англійської: *actuary* > **aktuarisz** (актуарій), **broker** (брокер), *bookmaker* > **wukmacher** (букмекер), *detective* > **detektyw** (детектив), *jockey* > **dżokej** (жокей); з французької: *animateur* > **animator** (аніматор), *dentiste* > **dentysta** (стоматолог), *éditeur* > **edytor** (видавець); з латинської: *antiquarius* > **antykwariusz** (антикварій), *auditor* > **audytor** (аудитор), *inspector* > **inspektor** (інспектор), *capellus* > **kapelusznik** (капелюшник) [14, с. 172, 759, 32, 177, 181, 268, 310, 69, 261, 314, 320, 79, 115, 548]. До опосередкованих запозичень належать лексеми, які ввійшли через мову-посередника, наприклад: **agent** (агент) < нім. *Agent*, від фр. *Agent*, **architekt** (архітектор) < нім. *Architekt*, від лат. *architectus*, **ekspedytor** (експедитор) < нім. *Expeditior*, від фр. *expéditeur* [14, с. 20, 92, 323—324].

Дослідник Б. Дунай стверджує, що після 1989 року в лексичному складі сучасної польської мови відбуваються інтенсивні зміни [10, с. 85]. Зокрема, в останньому десятилітті минулого століття у ній з'явилося багато нових запозичень, значна частина яких окреслює назви осіб за професією. Характерною рисою запозичень є їх пристосування до фонетичних та граматичних норм мови-реципієнта та наступне творення від них нових слів за допомогою власних словотвірних засобів. Серед назв осіб за професією у сучасній польській мові, з погляду на походження, можна виокремити такі найголовніші шари іншомовної лексики:

1. Слова латинського походження: **administrator** < *administro*, **adwokat** < *advocatus*, **aktor** < *actor*, **chirurg** < *chirurgus*, **demonstrator** < *demonstro*, **dyspozytor** < *dispositor*, **imitator** < *imitor*, **informatör** < *informo*, **inspektor** < *inspector*, лат. *inspiciens* > через нім. *Inspizient* > **inspicjent**, **introligator** < *intro ligare*, **kompozytor** < *compositor*, **korektor** < *corrector*, **kurator** < *curator*, **lektor** < *lector*, **mediator**, **muzyk** < *musicus*, **obserwator** < *observator*, **prokurator** < *procurator*, **wizytator** < *visitator* (адміністратор, адвокат, актор, хірург, демонстратор, диспетчер, імітатор, інформатор, інспектор, палітурник, помічник режисера, композитор, коректор, куратор, лектор, медіатор, музикант, обсерватор, прокуратор, інспектор) [14, с. 11, 208, 258—259, 305, 532, 543, 548—549, 558, 657, 685, 710, 736, 800, 857, 891, 1024, 1333].

2. Лексичні запозичення з німецької мови: **drukarz** «друкар» < *Drucker*, **dyrygent** «дирижер» < *Dirigent*, **felczer** «фельдшер» < *Feldscher*, **ekspedient** «продавець» < *Expedient*, **grafik** «графік» < *Graphiker*, **kuśnierz** «кушнір» < *Kürschner*, **laborant** «лаборант» < *Laborant*, **rymarz** «лимар» < *Riemer*, **płatnerz** «зброяр» < *Plattner*, **ślusarz** «слюсар» < *Schlosser*, **żolnierz** «солдат» < *Söldner*. Цікавою з точки зору ступеню адаптації видається нам запозичена з німецької мови назва професії **dekarz**, тобто **покривельник**. У німецькій мові під *Decker* розуміли професію, представники якої накривали (< *decken* 'накривати, покривати') дахи [14, с. 301, 381, 323, 460, 720, 989, 251]. Вважаємо це запозичення фонетичним освоєнням, оскільки навіть німецький суфікс **-er** фонетично пристосувався до польської мови: **-er** > **-arz**. Таким самим чином запозичено до польської мови і назву професії **слюсаря** — пол. **ślusarz** (< нім. *Schlosser* «людина, яка займається замками») [14, с. 1226].

3. Лексичні запозичення з італійської мови: **galwanizer** від прізвища фізика *L. Galvani*, **kapitan** < *capitano*, **scenarzysta** < *scenarista*, **statysta** < *statista* [14, с. 432, 598, 1127, 1176].

4. Лексичні запозичення з французької мови: **alpinista** < *alpiniste*, **ankieter** < *enquêteur*, **archiwista** < *archiviste*, **bileter** < *billeteur*, **ceramik** < *céramique*, **dekorator** < *décorateur*, **instalator** < *instalateur*, **instruktor** < *instructeur*, **inżynier** < *ingénieur*, **kaskader** < *cascadeur*, **konfekejoner** < *confection*, **konferansjer** < *conférencier*, **konserwator** < *conservateur*, **konstruktor** < *constructeur*, **kopista** < *copiste*, **krupier** < *croupier*, **kurier** < *courrier*, **fryzjer** < *friseur* (перукар) [14, с. 47, 70, 92, 198, 253, 549, 561, 610, 664, 670—671, 698, 710—711].

5. Запозичення з англійської мови: **dealer**, **hostessa** < *hostess*, **impregnatör** < *impregnant*, **koder** < *coder*, **mikser** < *mixer*, **menedżer** < *manager*, **prezenter** < *presenter*, **spiker** < *speaker*, **steward**, **stewardesa** < *stewardess*, **telemarketer**, **trener** < *trainer* [14, с. 243—244, 514, 536, 639, 825—826, 807—808, 1016, 1170, 1180, 1242, 1278]. Щодо останніх, то англійські слова

почали поширюватись у польській мові головним чином у XIX ст. Спочатку вони стосувалися лише мореплавства та спортивної лексики. Сьогодні ж серед англійських запозичень переважає лексика, пов'язана з наукою, технікою, політикою, розвагами, назвами одягу, їжі. Ці запозичення можна розділити на певні групи, серед яких — і назви осіб за професіями [12, с. 23]. Щоразу частіше спостерігаємо засилля саме англійських назв посад і професій, особливо у галузях, що стрімко розвиваються, — передусім в інформатиці, рекламі. Фіксуємо таке явище навіть тоді, коли існує польський відповідник вживаних англіцизмів: **Office Manager** замість **kierownik biura**, **Junior Accountant** замість **młodszy księgowy** [13, с. 64].

Значну частину агентивних назв у польській мові становлять інтернаціоналізми. Інтернаціоналізмами вважаємо такі лексеми, які зафіксовано в чотирьох або більше мовах, що відносяться не менше ніж до трьох мовних груп: пол. dyrektor < лат. director; англ. director, нім. Direktor, фр. directeur, ісп. direttore, укр. директор [14, с. 301; 8, с. 248]. Слід відзначити у назвах осіб за професією велику кількість запозичень грецького походження, які належать до інтернаціональної лексики: **analitik**, **antropolog**, **archeolog**, **astrolog** < *astrológos*, **bibliotekarz** < *bibliothēke*, **biofizyk** < *βιοφυσικός*, **biolog** < *βιολόγος*, **choreograf**, **ekolog** < *οικολόγος*, **ekonomista**, **epidemiolog** < *επιδημιολόγος*, **etnograf**, **farmakolog** < *φαρμακολόγος*, **filolog** < *φιλόλογος*, **filozof** < *φιλόσοφος*, **fizjoterapeuta** < *φυσιοθεραπευτή*, **geofizyk**, **geograf**, **geolog**, **historyk** < *histór*, **logopeda**, **meteorolog** < *μετεωρολόγος*, **pedagog**, **politolog**, **psycholog**, **refleksolog** < *ρεφλεξολόγος* та ін. [14, с. 61, 75, 91, 108, 154, 158, 159, 211, 320, 350, 361, 377, 392, 393, 442, 505, 755, 815, 955, 998, 1038, 1069].

Зважаючи на наведені вище факти і приклади, можна відзначити, що кількість запозичень назв осіб за професією зі слов'янських мов надзвичайно мала: це слово чеського походження (богемізм) **kucharz** «кухар/повар» < *kuchař* (запозичення зі *східнослов'янських* мов нами не були зафіксовані). Аналіз досліджуваного матеріалу засвідчує, що запозичення назв осіб за професією — закономірне об'єктивне явище, яке не має істотних обмежень, а також важливий засіб поповнення польської лексики. В сучасній польській мові серед агентивно-номінативних одиниць вживаються слова, засвоєні з багатьох мов. Ці слова входили до складу польської лексики в різні часи й різними шляхами: безпосередньо з мови-джерела або ж через посередництво інших мов. Запозичена лексика в сучасній польській мові становить приблизно 20 % всього її словникового складу [12, с. 54]. Серед 1770 назв, зафіксованих у польському Індексі професій [див. 11], запозичення складають майже 18 %: з цих 18 % безпосередні — 12,7 %; ті, що увійшли за посередництвом інших мов (так, наприклад, багато слів з латинської мови польська мова перейняла за посередництвом чеської та німецької мов), — 5,3 %. Іншомовні слова, входячи в польську мову, адаптуються, підпорядковуються повністю або частково її графічній, звуковій та граматичній системам. Графічним освоєнням іншомовного слова вважається його написання польськими літерами відповідно до правил польського правопису, наприклад, чес. (з лат.) *capellanus* — **kapłan**. Полонізація іншомовних назв професій — це їх пристосування до правил польської вимови, при цьому вони можуть запозичуватись або згідно їх вимови, або на підставі їх написання. Проблема запозичених назв професій набрала в Польщі великого розмаху. До цього спричинили темп і обсяг економічних змін, інтенсивність професійних контактів між репрезентантами різних середовищ. У системі іншомовні назви пристосовуються графічно (як у слові **menedżer** < англ. **manager**), англ. **recruiter** змінюється поступово у **rekrutera**, точно так, як наприкінці XIX століття назва **engineer** модифікувалася в **inżynier**. Досить часто, як відзначає польська дослідниця Т. Смулкова, стару назву іншомовного походження заступає нова, наприклад: **pedel** (нім. *Pedell*) > **woźny**; **szanownistka** (fr. *chansonnette* 'piosenka') > **piosenkarka**; **żurnalista** (fr. *journaliste*) > **dziennikarz** [13, с. 21; 14, с. 956, 1211, 1348]. У групі назв осіб за професією завжди було багато запозичень, найчисленніша ж їх група — це варваризми з англійської мови (*dealer*, *manager*). У мовленнєвій комунікації вони не відігравали б великого значення, знайомство з ними та їхнє вживання були б обмежені, якби не наявність цих назв у багатьох прес-оголошеннях, а особливо у репортажах, уміщених у найбільш поширених газетах [13, с. 110].

Запозичення не завжди виявляються доцільними, однак виправдовують себе у випадку, коли їхні польські відповідники не передають точного значення іншомовного виразу, для пор.: **dyrektor** (нім. *Direktor*, фр. *directeur*) — «особа, яка стоїть на чолі інституції, підприємства або закладу і керує ними»; **prezes** (нім. *Präsident*) — «особа, яка стоїть на чолі інституції, організації, товариства; голова»; **przewodniczący**, **przewodnicząca** — «голова якогось гуртка, який керує його діяльністю» та т. п. [14, с. 301, 1016].

Таким чином, розглянутий матеріал, що стосується різновидів запозичень у назвах професій у сучасній польській мові, дає змогу констатувати: серед запозичень у цій групі преважують запозичення з французької мови — 24 %, німецької — 23 %, грецької — 15,67 %, латинської — 14 %, англійської — 12,21 %, причому останні збільшують свою кількість у геометричній прогресії, що пояснюється імпліцитним зв'язком між позамовною дійсністю та мовленнєвою практикою носіїв мови. Запозичення з інших мов є іманентною ознакою мови. Жодна

мова не може розвиватися в ізоляції. Польська мова не є винятком і поповнює свій словниковий склад також за рахунок запозичень, які збагачують не тільки периферію, але й ядро термінополя агентивно-професійної лексики. Група назв професій є ще мало вивченою під цим кутом, а тому ми і вирішили присвятити цій проблематиці своє дослідження.

1. Будняк Д. В. Полонизми в современном украинском литературном языке: Автореф. дисс. ... докт. филол. наук: 10.02.02 / Киев. гос. ун-т им. Т.Шевченко. — К., 1991.
2. Войцєва О. А. Водогосподарська лексика польської мови: від давнини до сучасності. — Чернівці, 2010.
3. ЕУМ — Українська мова: енциклопедія / Ред. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. — К., 2000.
4. Ільницька Я. Лексичні запозичення як індикатор взаємодії культур // Мова і історія: Пер. зб. наук. праць. — К., 2005 — Вип. 80. — С. 23—32.
5. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке. — М., 1968.
6. Малевич Л. Д. Мовна і позамовна детермінованість процесів термінологічного запозичання / Л. Д. Малевич // Наук. записки. Серія «Філологічна». Матер. міжнар. наук.-практ. конф. «Міжкультурна комунікація: мова — культура — особистість». — Острого, 2010. — С. 411—415.
7. Семчинський С. В. Семантична інтерференція мов. — К., 1974.
8. СІС — Словник іношомовних слів / [уклад. Л. О. Пустовіт та ін.]. — К., 2000.
9. Сienkowski W. Wpływy i zapożyczenia obce w powojennej polszczyźnie pisanej. Z zasadnień słownictwa współczesnego języka polskiego / Red. K. Dejna. — Warszawa, 1978.
10. Дунай В. Nowe słownictwo: przekręt // Rozmaitości językowe / Pod red. M. Skarżyńskiego i M. Szpiczakowskiej. — Kraków, 2002. — S. 85—90.
11. Indeks zawodów ujętych w klasyfikacji zawodów i specjalności wprowadzonej rozporządzeniem Ministra Gospodarki i Pracy z dnia 8 grudnia 2004 r. (Dz.U. Nr 265, poz. 2644), zmienionej rozporządzeniem Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 1 czerwca 2007 r. (Dz. U. Nr 106, poz. 728).
12. Mańczak-Wohlfeld E. Tendencje rozwojowe współczesnych zapożyczeń angielskich w języku polskim. — Kraków, 1995.
13. Smółkowa T. Neologizmy we współczesnej leksyce polskiej. — Kraków, 2001.
14. WSWO — Wielki słownik wyrazów obcych / Pod red. M. Bańko. — Warszawa, 2010.

О. В. Кондрацкая

ЗАЙМСТВОВАНИЯ НАИМЕНОВАНИЙ ЛИЦ ПО ПРОФЕССИИ И ИХ АССИМИЛЯЦИЯ В СОВРЕМЕННОМ ПОЛЬСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье проанализированы заимствования наименований лиц по профессии, зафиксированные в современном польском языке. Рассмотрены проблемы, которые возникают при употреблении того или иного заимствования вместо его польского соответствия.

Ключевые слова: заимствование, ассимиляция, наименования лиц по профессии, польский язык.

O. V. Kondratska

BORROWINGS OF PERSONS' NAMES ACCORDING PROFESSION AND THEIR ASSIMILATION IN MODERN POLISH

The article deals with the borrowed names according the profession and the problems of their usage instead of the Polish equal expressions.

Key words: assimilation, the names of persons according a profession, Polish.

УДК 811.111'06'367.63

Н. Г. МОЙСЕЄНКО

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛЕКСЕМ *SUCH* ТА *SO* В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У статті аналізуються точки зору лінгвістів щодо особливостей функціонування лексем *such* та *so* у сучасній англійській мові, визначаються проблеми, пов'язані із встановленням їх частиномовного статусу.

Ключові слова: лексема, частини мови, займенник, іменник, прикметник, прислівник.

У сучасній англійській мові не існує єдиного погляду на місце лексем *so* та *such* у системі частин мови. Деякі граматисти, описуючи функціональні особливості цих лексем, їх частиномовний статус не визначають взагалі [23, с. 399].

Метою даної статті є аналіз точок зору лінгвістів щодо граматичних властивостей зазначених лексем та окресленню кола проблем, пов'язаних із встановленням їх частиномовного статусу.

Традиційно **so** та **such** відносяться до неозначених [5, с. 25; 20, с. 43] або вказівних [10, с. 63; 11, с. 42] займенників. Однак існують інші погляди на граматичний статус цих мовних одиниць. Так, лексема **so** трактується Дж. Несфільдом як вказівний прислівник:

1. *My business is urgent, you will find it so.*
2. *Is he an enemy? He is so* [21, с. 39].

При цьому **so** у першому прикладі є субститутом прикметника **urgent**, а у другому — іменника із артиклем «**an enemy**».

Дж. Кьорм, як і Дж. Несфільд, вважає лексему **so** прислівником, але у той же час він вказує на те, що вона може вживатися як предикативний займенник [14, с. 49].

Етимологічні словники зазначають, що у давньоанглійській мові дана мовна одиниця функціонувала як прислівник, і розкривають її семантику як «**in such a manner** (у такій манері), **in that way** (у такій спосіб), **to that extent** (у такій мірі)» [28, с. 447]. Наскільки це значення зберігається у прономінальних та проад'єктивних вживаннях лексеми **so** — має бути предметом інших досліджень.

У. Френсіс дану лексему у субстантивних вживаннях не розглядає зовсім, він лише відзначає, що вона, як **very** та **quite**, може функціонувати у ролі модифікатора прикметника, тобто бути прислівником [16, с. 46]. Б. О. Ільш [19, с. 37], Т. Фролова [9, с. 40—57], Л. С. Бархударов та Д. А. Штелінг [1, с. 9—11], Є. Гордон та І. Крилова [18, с. 268—302] у своїх роботах цю лексему навіть не згадують. Б. Хаймович та Б. Роговська називають лексему **so** у значенні «**in this way**» займенником [20, с. 107]. До нього вони відносять також слова **here**, **there**, **now**, **then**, оскільки, як пояснюють ці граматисти, pronouns (проімена) можна класифікувати відносно інших частин мови як pronouns, proadjectives, pronumerals та proadverbs (проімена, проприкметники, прочислівники, проприслівники [20, с. 107]. Р. Куерк та С. Грінбаум зазначають, що лексема **so** вживається як проформа замість підрядного додаткового речення: *Oxford is likely to win the next boat race. All my friends say so* [22, с. 301].

На нашу думку, у наведеному вище прикладі лексема **so** може розглядатися як просубстантив, бо вона у реченні виконує функцію додатка і заміщує структуру предикації, яка може бути трансформована у підрядне додаткове речення: *All my friends say that Oxford is likely to win the next boat race.*

Тлумачні словники позначають лексему **so** наступним чином: WCD, WED, RHD, UED, WBD, WNWD, W7NSD — як займенник [38, с. 456; 39, с. 657; 35, с. 349; 36, с. 376; 37, с. 546; 40, с. 765; 41, с. 795], EWD — як прислівник, сполучник, прикметник [31, с. 875]; ALD — як прикметник, що має здатність переходити у сполучник або вигук [27, с. 805]; LD — як прислівник, сполучник, прикметник [32, с. 987]; ChTCD — як прикметник, що має здатність переходити у сполучник або вигук [29, с. 985]; NERD — як прислівник, сполучник, вигук, причому у статті «прислівник» зазначається, що лексема **so** може вживатися у граматичному значенні займенника, наприклад:

1. *Has the train gone? I think so.*
2. *Your friend is diligent, but you are not so* [34, с. 987].

Однак наведені у даних прикладах вживання досліджуваної лексеми мають і інше пояснення. Так, у граматиці Р. Куерка та С. Грінбаума у прикладах, подібних прикладу 1, вживання лексеми **so** розуміється як субстантивне [22, с. 234]. Приклади, подібні прикладу 2, у словнику LD ілюструють ад'єктивне вживання даної мовної одиниці:

He is clever — probably too much so for his own good [32, с. 987].

Д. Байбер та ін. трактують лексему **so**:

а) прислівником ступеню (*He was so interesting* [12, с. 72]);
 б) проформою (*Do you think they're going to attack? I expect so.* (**So** відповідає структурі предикації *that they're going to attack* [12, с. 72]). При цьому автори не пояснюють, який саме граматичний статус має ця проформа. На наш погляд, вживання **so** у функції додатку свідчить про її субстантивізацію;

в) адвербіальною зв'язкою (*At least we still get promoted, so our season's not been completely lost* [12, с. 85]). Інша точка зору надає лексемі **so** у таких вживаннях граматичного статусу прислівника [30, с. 1349];

г) членом складеного субординатора **so that** (*But police do not think the arson attack was a deliberate attempt to put out lights in the town so that looting could take place* [12, с. 86]);

д) членами корелятивного субординатора **so...that** (*Confidence is so fragile at his stage that if recovery were to falter, interest rates would have to be reduced* [12, с. 86]). Ми вважаємо, що у даному випадку **so** є модифікатором прикметника **fragile** і має розглядатись як адвербіальна проформа із значенням інтенсифікації.

Граматисти Р. Картер та М. Мак Карті розглядають **so** як:

а) субститутивну форму, що вживається замість «that — клоза» (*And I know she's fond of Nicky. She told me so.* (**So** відповідає структурі предикації *she's fond of Nicky* [13, с. 134]);

б) субститутивну форму, що позначає різні відрізки мовлення:

1. А: *There's so many places that won't insure you now unless you've got locks on your doors and windows.*

В: **So** I heard. (**So** позначає всю репліку мовця А) [13, с. 134].

У випадках А та Б (1) автори вказують лише на функцію даної мовної одиниці як субститута, щодо її частиномовної приналежності висновків не наводять.

2. *I love those red tulips.*

So do I [13, с. 135].

На нашу думку, в даному випадку лексема зберігає давньоанглійське значення прислівника **swa (so)**, що співвідноситься із позначенням способу дії та перекладається як «у такій манері, таким шляхом, у такій спосіб». *So do I* можна розуміти як: «Я дію таким шляхом», тобто таким шляхом, як зазначено у попередньому висловлюванні.

в) Субститутивну форму, що вживається замість прикметника або предикативної фрази:

1. *It has been the house that has been empty years ago. It had remained so* [13, с. 136]. У наведеному прикладі **so** є замісником прикметника **empty**. Його синтаксична функція збігається з синтаксичною функцією прикметників, це свідчить про ад'єктивізацію даного субститута.

2. *I am angry. I have been so, many years.*

3. *He was and remains so, very conscious of his responsibilities* [13, с. 134].

У таких вживаннях **so** співвідноситься із предикативами, вираженими прикметником «**angry**» та прикметниковою фразою «**very conscious of his responsibilities**», виконує синтаксичну функцію ад'єктивних предикатів, указує на неозначену якість, тобто має всі ознаки ад'єктивної проформи.

г) Як прислівник ступеню:

I'm sorry, I'm so late [13, с. 135]. У даному випадку **so** є модифікатором прикметника **late** (той, що спізнився) і має інтенсифікуюче значення, однак ступінь якості не ідентифікує, тому вважатись прислівником у точному сенсі цього терміну, на наш погляд, не може.

д) Премодифікатор квантифікаторів: (*There were so many people in the queue, I just gave up and went home* [13, с. 135]. **Many** — детермінатор із квантифікативним значенням «багато». Лексема **so** є інтенсифікатором цього значення, однак ступінь інтенсифікації є неозначеним. Премодифікатор — це синтаксична функція лексеми **so**, граматичний статус даної лексеми у таких вживаннях автори не визначають.

е) Прислівник способу дії (*Just bend your knees — so* [13, с. 136]). У даному прикладі, на нашу думку, граматичний статус лексеми **so** та її давньоанглійського попередника **swa** збігається. Обидві мовні одиниці трактуються як прислівники способу дії і мають значення «таким способом, у такій манері».

є) Як субординативний сполучник (*He said he was busy, so as not hurt his feelings* [13, с. 137]).

ж) Як дискурсний маркер:

А: *I'm not having it cold in the morning.*

В: *Oh.*

А: *So what sort of pudding is it?* [13, с. 137].

Дискурсний маркер сприймають як «елемент, що не має тісного зв'язку із головним висловлюванням і є його конектором із наслідковим висловлюванням» [12, с. 104]. Таке визначення описує функціональне значення лексеми **so**, а не її граматичні характеристики та статус. Існує точка зору, що у таких вживаннях **so** є прислівником [30, с. 713].

М. Суон вважає, що **so** — це:

а) прислівник ступеню (*He is so silly*);

б) субстантивне слово (*The weather is stormy and will remain so over the weekend* [26, с. 514]).

Р. Сайд та Гі Велман називають лексеми **so** займенником і наводять такі приклади її прономінального вживання:

а) *I was very happy but my wife was rather less so* [23, с. 170]. У цьому випадку **so** співвідноситься із сполученням прислівника з прикметником, тому, на нашу думку, не може бути займенником, замісником субстантивів.

б) *He was an enormous influence on me, as a student and remained so in later life* [23, с. 170]. **So** є субститутом іменникової фрази «**an enormous influence on me**»; оскільки головним членом її є іменник, то в такому вживанні лексема **so** може вважатись займенником, але оскільки у іменника є залежні слова, то доцільно було б розглядати **so** як метазайменник, тобто таку мовну одиницю, що вміщує значення не тільки одного слова, але і зв'язаних із ним елементів, які у сукупності створюють одне складне поняття.

в) *He is late again. So it appears* [23, с. 170]. У цьому вживанні *so* є субститутом структури предикації, виконуючи синтаксичну функцію предикатива; така характеристика не відповідає суттєвим ознакам займенника.

Для Д. Іствуда лексема *so* — це прислівник ступеню (*I get so bored with nothing to do* [15, с. 271]). Автор описує також субститутивні вживання лексеми *so*, однак її частиномовний статус у цих випадках не визначає [15, с. 271—272].

Аналіз наведених вище точок зору свідчить про те, що лексема *so* розглядається у сучасній англійській мові як займенник, прикметник, прислівник, сполучник, вигук [7; 12; 16; 20; 22; 24; 27—41]. Ряд авторів описують функціональні характеристики даної мовної одиниці, але не визначають її граматичного значення [14, с. 136; 15, с. 272; 26, с. 115]. Деякі трактовки частиномовного статусу лексеми *so* є суперечливими.

Лексема *such* розвинулась із давньогерманських слів *swa, swe (so) + lik (body, form)*, у давньоанглійській мові це вже одне слово *swile* із значенням «*of the kind described or implied*», «такий, що має описані якості, або очікуваний, що мається на увазі, що припускається» [28, с. 470].

Словники ChTCD, EWD [29, с. 902; 31, с. 1542] позначають лексему *such* як прикметник та займенник, словники WBD, WNWD, NERD — як прикметник, займенник та прислівник [37, с. 2002; 40, с. 1104; 34, с. 1452]. Іноді словникові помітки є суперечливими. Так, у реченнях типу «*Such is not my intention*» словник UED трактує лексему *such* як прикметник [36, с. 1985], тоді як LD, W7NSD та NERD вважають її займенником [32, с. 1897; 41, с. 1104; 34, с. 2001], а словник ALD — прикметником і прислівником [27, с. 997].

У синтаксичній функції премодифікатора іменникової фрази (*such + adj. + N*) (*such terrible ideas*) ця лексема помічається словником RHD як прикметник [35, с. 1100], словниками WNWD, W7NSD, WBD — як прислівник [40, с. 799; 41, с. 1104; 37, с. 2002].

Окремі граматисти вважають лексему *such* «вказівним прикметником» та «вказівним займенником» [21, с. 120; 14, с. 16]. Більшість дослідників трактують її частиномовний статус як «вказівний займенник», що може вживатись як атрибутивно, так і субстантивно [26, с. 153; 20, с. 106; 17, с. 101; 18, с. 275].

Такі граматисти як Б. О. Ільш, І. І. Іванова, А. І. Смирницький дану лексему не розглядають взагалі [19; 3; 8]. Р. Куерк та С. Грінбаум наводять приклади тільки атрибутивного вживання *such*, стосовно приналежності даної мовної одиниці до тієї чи іншої частини мови вони висновків не роблять [22, с. 132].

Д. Байбер та ін. зазначають, що лексема *such* може вживатись як:

а) займенник (*Morality is a collective property and must be studied as such* [12, с. 281]). На нашу думку, більш доцільно вважати *such* у даному випадку метазайменником, бо він охоплює не тільки значення іменника *property*, але і залежних від нього одиниць «а» та «collective»;

б) як напівдетермінатор (*semi-determiner*) (*He is such a flipping bastard* [12, с. 281]);

в) як складений прийменник *such as* (*There are crystals, of substances such as tourmaline, which are sensitive to the polarization of light* [12, с. 282]);

г) як складений субординатор (*That a generalization covers a multitude of items, such that is impossible to nob each one, in no way makes the generalization unclear* [12, с. 282]).

М. Суон, розглядаючи функціональні можливості лексеми *such*, її частиномовного статусу не визначає [24, с. 568]. Дж. Іствуд відносить дану мовну одиницю до детермінаторів, вважаючи цю групу слів частиною мови [15, с. 1]. Р. Картер та М. Мак Карті в анафоричних уживаннях трактують *such* як детермінатор [13, с. 355], у сполученні *is that (such that)* — як складений субординатор [13, с. 559]. Р. Сайд та Гі Велман зазначають, що лексема *such* може вживатись перед іменником, щоб позначити минулу подію, відомий факт або поняття. Напр.: *Computers may potentially replace television though such a move seems a long way* [23, с. 170]. Частиномовний статус даної лексеми вони не визначають.

Отже у сучасній лінгвістиці лексему *such* відносять до неозначених займенників, до вказівних займенників, до детермінаторів, до напівдетермінаторів, до прикметників, до складених прийменників та складених субординаторів [12, с. 281—287; 13, с. 355; 14, с. 16; 21, с. 470; 23, с. 120; 29, с. 997; 31, с. 902; 33, с. 1542; 35, с. 1891]. Ряд авторів наводить функціональні характеристики даної лексеми, але її частиномовний статус не визначає [24, с. 132; 25, с. 170; 26, с. 568].

Підводячи підсумок всьому зазначеному вище, можна стверджувати, що лексеми *so* та *such* не мають чітко визначеного місця у системі частин мови у зв'язку із своєю складною граматичною природою. Специфічне широке абстрактне значення зробило їх спроможними до розгалуженого гіпостасису (міжкласової міграції). На наш погляд, питання про їх частиномовний статус може бути вирішене через призму теорії прототипів, у рамках підходу до частин мови як до дискурсно-когнітивних класів слів.

1. Бархударов Л. Грамматика английского языка / Л. Бархударов, Д. Штелинг. — М.: Высшая школа, 1973. — 423 с.
2. Емельянова О. В. Грамматика современного английского языка / О. В. Емельянова и др. — М.: Academia, 2003. — 639 с.
3. Иванова И. П. Теоретическая грамматика современного английского языка / И. П. Иванова, В. В. Бурлакова, Г. Г. Почепцов. — М.: Высшая школа, 1981. — 283 с.
4. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства / Ю. О. Карпенко. — К.: Академія, 2006. — 334 с.
5. Качалова К. Н. Практическая грамматика английского языка / К. Н. Качалова, Е. Е. Израилевич. — Элиста: Джангар, 2007. — 717 с.
6. Комаров А. С. Практическая грамматика английского языка для студентов / А. С. Комаров. — М.: Флинта, 2005. — 244 с.
7. Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов / І. В. Корунець. — Вінниця: Нова книга, 2003. — 459 с.
8. Смирницкий А. И. Морфология английского языка / А. И. Смирницкий. — М.: ИЛИЯ, 1959. — 440 с.
9. Фролова Т. В. Грамматика английского языка / Т. В. Фролова. — М.: Учпедгиз, 1961. — 244 с.
10. Alexeyeva I. Theoretical English Grammar Course / I. Alexeyeva. — Vinnytsya: Nova kniga, 2007. — 327 p.
11. Varabash T. A. A Guide to Better Grammar / T. A. Varabash. — М.: Юнвес, 2000. — 329 p.
12. Biber D. et al. Longman Grammar of Spoken and Written English / D. Biber. — Harlow: Pearson Education, 2006. — 1204 p.
13. Carter R. Cambridge Grammar of English / R. Carter, M. McCarthy. — Cambridge: Camb. Univ. Press, 2006. — 973 p.
14. Curme G. English Language / G. Curme. — N. Y.: Barnes and Noble, 1957. — 308 p.
15. Eastwood J. Oxford Learner's Grammar / J. Eastwood. — London: Oxford Univ. Press, 2009. — 432 p.
16. Francis W. The Structure of American English / W. Francis. — N. Y.: The Ronald Press, 1958. — 614 p.
17. Ganshina M. English Grammar / M. Ganshina, N. Vasilevskaya. — М.: Higher School, 1964. — 548 p.
18. Gordon E. A Grammar of Present-Day English / E. Gordon, I. Krylova. — М.: Vysshaya Shkola, 2009. — 334 p.
19. Ilyish B. A. The Structure of Modern English / B. A. Ilyish. — М.—Л.: Prosvetseniye, 1971. — 366 p.
20. Khaimovich B. A Course in English Grammar / B. Khaimovich, B. Rogovskaya. — М.: Higher School, 1967. — 298 p.
21. Nesfield J. English Grammar: Past and Present / J. Nesfield. — London: MacMillan, 1898. — 470 p.
22. Quirk R. A University Grammar of English / R. Quirk, S. Greenbaum. — London: Longman, 1976. — 484 p.
23. Side R. Grammar and Vocabulary for Cambridge Advanced and Proficiency / R. Side, J. Wellman. — London: Pearson Education Ltd., 2003. — 288 p.
24. Swan M. Practical English Usage / Michael Swan. — Oxford: Oxford Univ. Press, 2003. — 653 p.
25. Willis H. Modern Descriptive English Grammar / H. Willis. — N.Y.: Chandler, 1972. — 378 p.
26. Zandvoort K. A Handbook of English Grammar / K. Zandvoort. — London: Longman, 1957. — 351 p.
27. ALD — Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. — Oxford: Oxford Univ. Press, 1980. — 1037 p.
28. A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language. — Amsterdam: Elsevier Publishing Co., 1971. — 844 p.
29. ChTCD — Chambers Twentieth Century Dictionary. — Edinburgh: W&R Chambers Ltd., 1973. — 1651 p.
30. EUD — English-Ukrainian Dictionary. — Vinnytsa: Nova knyha, 2006. — 1700 p.
31. EWD — The New Hemlyn Encyclopedic World Dictionary. — London: The Hemlyn publishing Group, 1988. — 1973 p.
32. LD — Longman Dictionary of Contemporary English. — Essex: Longman, 2008. — 1668 p.
33. MD — McMillan English Dictionary for Advanced Learners. — Oxford: MacMillan Education, 2008. — 1689 p.
34. NERD — New English-Russian Dictionary. — М.: Soviet Encyclopedia, 1972. — 1685 p.
35. RHD — The Random House Dictionary of the English Language. — N.Y.: Random House, 1973. — 2059 p.
36. UED — The Universal English Dictionary. — London: Routledge and Kegan Paul, 1982. — 1447 p.
37. WBD — The World Book Dictionary. — Chicago: World Book, 1986. — 2812 p.
38. WCD — Webster's Collegiate Dictionary. — Springfield: Merriam, 1947. — 1274 p.
39. WED — Webster's Elementary Dictionary. — N. Y.: American Book Co., 1981. — 579 p.
40. WNWD — Webster's New World Dictionary. — Cleveland—N. Y.: The World Publishing Co., 1977. — 882 p.
41. W7NSD — Webster's Seventh New Collegiate Dictionary. — Springfield: Merriam, 1983. — 1221 p.

Н. Г. Мойсеенко

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ЛЕКСЕМ *SUCH* И *SO* В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье анализируются точки зрения лингвистов относительно особенностей функционирования лексем *such* и *so* в современном английском языке, определяется круг проблем, связанных с установлением их частеречного статуса.

Ключевые слова: лексема, части речи, местоимение, существительное, прилагательное, наречие.

N. G. Mouseenko

PECULIARITIES OF FUNCTIONING OF LEXEMES *SO* AND *SUCH* IN MODERN ENGLISH

The article deals with the analysis of linguists' points of view on peculiarities of use of lexemes *so* and *such* in Modern English, there were determined the problems concerning their part of speech status definition.

Key words: lexeme, parts of speech, pronoun, noun, adjective, adverb.

О. А. КУЗИК**ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНКЕКТИВНОЇ ПРАГМАТИКИ
В АНГЛОМОВНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ЗМІ**

У статті окреслено основні тенденції щодо вибору лексичних засобів для реалізації інвективної інтенції в англomовному політичному дискурсі мас-медіа. Об'єктивуються компоненти лексичного значення, які сприяють виникненню інвективного смислу.

Ключові слова: інвектива, мовленнєва агресія, неспеціалізовані знаки, пейоратив, спеціалізовані знаки.

Особливості дискурсивної реалізації інвективної інтенції як глобальної комунікативної мети дозволяють дослідникам (М. Д. Голєв, В. І. Жельвіс, І. А. Соболева, Е. Н. Басовская, О. С. Ісерс, Є. В. Ключєва, О. Л. Міхальова, Г. В. Завражина) розглядати явище мовленнєвої агресії як будь-який прояв «стилістично зниженої експресивності, оцінності, емотивності й езотеричності у стосунку адресата мовлення, ситуації, теми, предмету чи процесу соціально-мовленнєвого спілкування» [5, с. 53] та ввести вивчення комунікативно-прагматичних типів деструктивної мовленнєвої поведінки у сферу риторики.

Як риторичний прийом, а не засіб боротьби мовленнєва агресія визначається тим, що для вираження негативного ставлення до предмету мовлення адресант відбирає й відповідним чином організовує мовні знаки. Це залежить насамперед від особливостей мовної особистості адресанта, який володіє власним арсеналом засобів досягнення конкретної комунікативної мети, і особливостей дискурсивного простору та культури, до якої належить об'єкт інвективи. Відповідно, **об'єктом** даної розвідки стали різні групи лексичних засобів мовленнєвої агресії, відібрані з текстів англomовних ЗМІ суспільно-політичної тематики, що послуговували **матеріалом дослідження**. **Актуальним** вважаємо вивчення специфіки реалізації агресивних комунікативно-прагматичних інтенцій продуцента медіа-тексту, що визначає **мету дослідження** та зумовлює вибір **предметом** вивчення особливостей дискурсивного варіювання знаків мовленнєвої агресії залежно від наявності й аксіологічної наповненості в конкретних культурах різноманітних нормативних вимог і заборон.

У текстах ЗМІ як таких, що належать до інституційного дискурсу, агресивні стратегії й тактики реалізуються насамперед шляхом широкого використання арсеналу лексичних засобів мови, т. зв. «інвективного вокабуляру» (термін В. І. Жельвіса) — слів і словосполучень із негативно-оцінною семантикою або ж багатозначних лексичних одиниць, одне або кілька значень яких є негативно-оцінними.

Ця особливість лексичних інвектив знайшла відображення у запропонованому О. Й. Шейгал базовому поділі усіх лексичних знаків мовленнєвої агресії на спеціалізовані та неспеціалізовані [6, с. 121]. До першої групи дослідниця віднесла вербальні знаки, які транслюють агресію завдяки можливостям своєї внутрішньої форми: обценну лексику, загальні пейоративи, образливі слова. Одиниці цієї групи виформовують «інвективний континуум» (термін В. І. Жельвіса), «з одного кінця якого знаходяться слова загальновідомі, але засуджувані у більшості субкультур конкретної національної культури (обценізм), а з іншого кінця — слова, відносно прийнятні у певній мовленнєвій ситуації (загальнолітературні слова, яким притаманний інвективний потенціал)» [1, с. 24].

Автори видання «Понятие чести и достоинства, оскорбления и ненормативности в текстах права и средств массовой информации» пропонують поділ субстрату російської інвективної лексики на 8 розрядів: 1) слова і вирази, які первісно позначають антисуспільну, соціально засуджувану діяльність; 2) слова з яскраво вираженим негативним забарвленням, що становить основний зміст слововжитку; 3) назви професій, що вжито в переносному значенні (*кат, м'ясник*); 4) зоосемантичні метафори, що відсилають до назв тварин; 5) дієслова, що позначають вчинки, які викликають соціальне засудження; такі лексичні одиниці можуть містити пряму негативну оцінку; 6) слова, що містять у своїй семантиці негативну, причому достатньо експресивну оцінку чисісь особистості; 7) евфемізми для слів 1-го розряду, які зберігають їх оцінний (різко негативний) характер; 8) оказіональні (спеціально створені) каламбурні утворення, націлені на приниження адресата [4, с. 29—30]. Більшість із названих рубрик, які автори видання визначають для російської інвективної лексики, зберігають свою актуальність і для стратифікації спеціалізованих знаків мовленнєвої агресії, що зустрічаються в англomовних ЗМІ.

До другої групи лексичних одиниць, що здатні викликати інвективний прагматичний ефект, дослідники відносять слова, які, не маючи початково у своєму значенні інвективного компо-

ненту, «набувають такого змісту завдяки відповідному контексту» [2, с. 109] (у термінах О. Й. Шейгал це «неспеціалізовані знаки вербальної агресії»), «з урахуванням певних факторів текстотворення: характеру намірів кожного з учасників комунікації, специфіки взаємовідносин автора й адресата, особливостей ситуації спілкування, жанрово-типологічної приналежності тексту, його стилістичних параметрів, загалом — комунікативної стратегії та змістової програми тексту, що визначають шляхи й засоби досягнення певного комунікативно-прагматичного ефекту» [2, с. 109—110].

Аналіз текстів медіа-повідомлень періодичних видань Великобританії та США дозволяє виділити дві відмінні тенденції щодо частотності використання у них спеціалізованих знаків мовленнєвої агресії.

Перша з них характеризується невисоким рівнем (або й відсутністю) вживання одиниць обсяжної лексики, а також загальних пейоративів і образливих слів (т. зв. «обзивалок»). Ця тенденція притаманна провідним, «якісним» («quality») періодичним виданням Великобританії та США, що кваліфікуються як культурно-ділові, — такі як «The Guardian», «The (Daily) Telegraph», «The Times», «National Review», «Financial Times», «The Wall Street Journal», «USA Today», «Washington Post», «The Sunday Times», «New York Times», «New York Post» та ін. Така особливість пояснюється, на наш погляд, тією обставиною, що більшість із перелічених періодичних видань належить великим видавничим об'єднанням і трансконтинентальним медіахолдингам, офлайнова продукція яких виходить високими накладками і розповсюджується в усьому світі (так, наприклад, «Financial Times» виходить у 24 містах світу). Це вимагає від авторів медіа-текстів більш суворого дотримання принципу мовленнєвої толерантності, що виконує функцію фільтру, завдяки дії якого негативне ставлення до об'єкту агресії постає у «дозованому», передбаченому лінгвокультурними нормами вигляді. Ця особливість може зумовлюватися і концепцією самого видання як консервативного (як, наприклад, американська «National Review») чи на загал традиціями національної журналістики (це стосується насамперед англійських видань).

У цьому сенсі викликають зацікавлення спостереження І. С. Муратової, яка зазначає, що, зокрема, «лайлива лексика як спеціалізований знак вербальної агресії <...> не є характерною для англомовного політичного дискурсу, який характеризується більш «лояльною» формою» [3, с. 199]. Таку «більш лояльну», пом'якшену форму мовленнєвої агресії можна вбачати у т. зв. «обзивалках», як це робить дослідниця, а також у «навішуванні ярликів».

Наведемо деякі характерні приклади використання засобів такого типу для пониження соціального статусу об'єкту повідомлення, які були відібрані нами з матеріалів англомовних періодичних видань.

(1) *On the international stage, one big-name loser could be John Bolton, the combative US ambassador to the United Nations who was put in place by Mr. Bush as a «recess appointment» after failing to secure ratification by the Senate.*

У даному контексті інвективна прагматика реалізується за рахунок використання спеціального пейоративу-«обзивалки», в ролі якого виступає лексема «loser». За даними LDCE, це слово має декілька значень «1. Someone who is in worse situation than they were, because of something that has happened. 2. Someone who is never successful in life, work, or relationship. 3. Someone who has lost a competition, game, election etc.» [9, с. 961]. Як бачимо, за своїм лексичним значенням слово «loser», попри специфіку денотативного значення, не є інвективним, тобто первісно воно не призначене для того, щоб принизити гідність людини. Однак спрямоване на конкретну особу, воно «працює» на пониження її соціального статусу, як це відбувається у наведеному контексті, натякаючи на факт кар'єрної невдачі адресата. Актуалізуючи перше з існуючих значень слова, автор вживає його як спеціальний пейоратив для реалізації інвективної прагматики.

У наступній групі прикладів у ролі спеціального пейоративу використано фразеологізований вираз — словосполучення «lame-duck».

(2) *At a time when the country is bitterly divided, there is little mood for bipartisan cooperation and Mr Bush will be dogged by the «lame-duck» tag.*

(3) *Many of us are sure to predict that the President will quack like a lame duck.*

(4) *At home, George Bush is already a partial lame-duck president. He will get even lamer.*

Коментуючи наведені фрагменти, зазначимо насамперед, що словосполучення «lame-duck», яке виступає у них головним засобом інвективного фреймування, в межах англомовного політичного дискурсу функціонує здебільшого як «неформальний, розмовний («informal» [9, с. 900])» політичний термін, що має доволі складну етимологію і тривалу історію. Саме з арго англійських мисливців, як зазначає у своєму дослідженні Роберт Клейборн [7], термін «lame-duck», що прийшов з ветеринарії (водоплавні птахи, що мають проблеми з пересуванням, викликані захворюванням *Astraxaphysis*), поширився на інші дискурси. Історик і лінгвіст Чарльз Фанк [8] стверджував, що у XVIII ст. на Лондонській біржі «кульгавими качками» називали збанкрутілих

біржових маклерів, які не мали можливості виконати свої зобов'язання перед продавцями чи покупцями. Дещо пізніше так стали називати звичайних банкрутів. Від 1830-х років поняття «кульгава качка» починають вживати на позначення політиків, які хронічно не виконують своїх обіцянок, через що втратили популярність і довіру і перетворились на політичних банкрутів. На сучасному етапі термін «lame duck» є багатозначним. У LDCE цей термін фіксується у двох основних значеннях «1. a person, business, etc. that is having problems and needs a help; 2. <...> president, governor etc with no real power because his or her period in office will soon end» [9, с. 900].

Таким чином, поняття «lame duck» як політичний термін використовується на позначення політиків, котрі програли вибори або не мали права брати участь у виборах і обіймають цю посаду лише тому, що нова влада ще не встигла вступити у свої права. У цьому значенні дане поняття номінально не містить у собі інвективного компоненту. Водночас, у більш широкому розумінні поняття «lame duck» вживається як позначення «невдахи», «нездари», в тому числі й недолугого, неефективного, слабкого керівника чи політичного лідера, і характеризується негативною оцінністю, яка стає основою для використання даного виразу як інвектеми.

Саме в такому значенні і прагматичній функції стійка словосполучка «the «lame-duck»» ужита у першому з наведених вище фрагментів (2). У даному випадку словосполучка «lame-duck» функціонує як ярлик, що вияскравлює характер усталеного сприйняття Дж. Буша як політика, нездатного вибрати правильний політичний курс, об'єднати націю, вирішити її болючі проблеми. Стереотипізованість такого бачення політичної постаті Буша засвідчує також використання в одному вербальному ряду іменника «tag» («ярлик») і вжитого у переносному значенні дієслова «to dog» («переслідувати»).

У наступному з наведених прикладів (4) словосполучку «lame-duck» вжито як власне політичний термін («lame-duck president»). У такий спосіб автор медійного повідомлення лише акцентує увагу на тому факті, що Дж. Буш після повторного обрання (2005) на посаду президента більше не може бути обраний на цей високий пост. Відтак сам по собі вжитий у даному контексті вислів «lame-duck president» не пов'язаний з інвективною прагматикою. Однак у другій синтагмі («*He will get even lamer*») прикметник «lame» вже свідомо вжито у значенні «boring or not very good» [9, с. 900] для транслявання негативної оцінки особи та її діяльності і націлено на пониження соціального статусу цієї особи.

Найбільш інвективно насиченим видається висловлювання (3), в якому фразеологізований вислів «lame-duck», що покликаний вияскравити для читацького загалу безпорадність, а відтак і посадову невідповідність тодішнього президента, включено до складу зоосемантичного метафоризованого порівняння «quack like a lame duck». Інвективний ефект у даному випадку підсилюється завдяки обігруванню прямого й переносного значень дієслова «to quack», відповідно, «крякати» і «базікати, годувати пустими обіцянками».

Наведемо ще один цікавий приклад, узятий нами з матеріалу вашингтонського кореспондента англійської «The Daily Telegraph»:

(5) *Two years ago, in the run-up to the presidential election, Bush was fond of boasting to the adoring crowds: «In these elections we gonna ride herd, as they say down in Texas!» He promised to herd the voters to the polling booths in their millions and did just that. But this time the herd has dissipated into an unruly collection of stray flocks and the herder-in-chief has, it would seem, largely himself to blame.*

У даному випадку тактика девіації об'єкта повідомлення (президента США Буша) реалізується за посередництва образливої номінації «herder-in-chief». Ця номінація містить виразний елемент глузування з його недолугості як керманіча країни і неспроможності виконати свою пафосну передвиборчу обіцянку («we gonna ride herd»), що надає даному повідомленню іронічного забарвлення.

Наведені фрагменти засвідчують, що англомовні медіа-повідомлення, на відміну від багатьох сучасних українських і, особливо, російських медійних текстів, не містять лайливої лексики як такої, що виражається зазвичай табуйованими словами або загальними пейоративами. При цьому, як слушно наголошує І. С. Муратова, англомовний політичний дискурс обмежується використанням таких образливих мовних одиниць, які найчастіше акцентують увагу не на фізичних чи розумових вадах опонентів, а на прорахунках у їх політичній діяльності [3, с. 200].

Втім, в окремих випадках спостерігаються певні відхилення від цієї закономірності, як, зокрема, у наступному фрагменті:

(6) *But the transfer of power from Putin to his Little Sir Echo, Medvedev, and the show of military strength with those soldiers and clapped-out missiles in Red Square on Victory Day which followed it last week, made it clear who is really in charge.*

У даному випадку реалізація агресивної мовленнєвої стратегії відбувається з використанням в ролі спеціального пейоративу інвективно забарвленої перифрастичної номінації «Little Sir Echo». Сама по собі дана номінація є алюзією до популярної однойменної пісні на слова американської дитячої письменниці поч. ХХ ст. Лаури Сміт (Laura Rountree Smith). Рефрен цієї

пісеньки, яка донині переспівується різними виконавцями, будується як багатократне відлуння: «Little Sir Echo, how do you do? // Hello! (Hello!) Hello! (Hello!) // Little Sir Echo, we'll answer you // Hello! (Hello!) Hello! (Hello!) // Hello! (Hello!) Hello! (Hello!)» тощо. Використовуючи назву цього музичного твору як спосіб презентації тодішнього російського президента, автор медійного тексту мав на увазі акцентувати насамперед несамоствореність політики Д. Медведєва як «особистого спадкоємця» В. Путіна. При цьому інвективний ефект від використання такої номінації значно підсилюється тим, що прикметник «little» асоціюється не лише з меншою значущістю Медведєва (порівняно з Путіним, якого автор статті називає «real master of Russian destiny»), але й з його достатньо низьким як для чоловіка зростом (162 см). Таким чином, у даному випадку тактика девіації реалізується як одночасне акцентування і політичної несамоствореності, і характерних особливостей статури Д. Медведєва. Однак і у даному випадку попри прагматичну настанову на пониження статусу конкретного політика автори матеріалу не виходять за межі літературного слововжитку.

Поряд з відзначеною тенденцією до уникнення ненормативних лексичних одиниць у мас-медіа Великобританії та США спостерігається й інша тенденція — до підвищення рівня використання лайливих слів, табуованої лексики. Ця тенденція властива для періодичних видань нижчого штибу — передусім регіональних чи місцевих, які виходять здебільшого невеликими накладками та зосереджені переважно на житті порівняно невеликих громадських спільнот. Відповідно, проблеми, які піднімаються у публікаціях таких видань, є ближчими та болючішими для читачького загалу, що підвищує рівень конфліктогенності змісту публікацій та сприяє експресивізації мовлення.

Окреслену тенденцію можна розглядати й як характерну для видань, призначених для масового читача, середнього класу, а також суто онлайн-періодичних видань, таких, наприклад, як «Huffington Post», що є першим «чистим» Інтернет-виданням у США. За кількістю відвідувачів це видання поступається, за останніми даними, лише відвідувачам онлайн-ресурсу «The Wall Street Journal». Оскільки авторами інформаційно-аналітичних матеріалів, представлених у такому типі видань, окрім невеликої кількості професійних журналістів, виступають пересічні блогери, зацікавлені у розширенні своєї аудиторії, онлайн-медіатексти характеризуються барвистішим (порівняно з більшістю друкованих періодичних видань і відповідних їм Інтернет-сайтів) мовленням. Ця мовленнєва барвистість, комунікативне пожвавлення досягаються різними засобами, в тому числі завдяки використанню спеціалізованих знаків мовленнєвої агресії. Однак і у таких виданнях необхідність дотримання лінгвокультурної норми вимагає використання завуальованих форм інвектив і лайливих висловів, як-от:

застосування купюр/пропусків:

(7) *Meghan McCain: «Old School» Republicans Are «Scared Sh * * l e s s»;*

(8) *Rachel Maddow: Bill O'Reilly A 'Race-Baiting F * * k,' CNN Wanted Olbermann;*

евфемізмів:

(9) *Ken Salazar Gets a Kick in the You-Know-What* і т. п.

Таким чином, вибір лексичних інвектив, безпосередньо пов'язаний з рівнем комунікативної свободи щодо реалізації мовного потенціалу висловлювання, визначає сутність явища мовленнєвої агресії. Аналіз знакового простору публікацій дозволяє прослідкувати певну тенденцію щодо уникнення найбільш різких інвективних одиниць у висловлюваннях автора та їх появу у висловлюваннях інших соціальних акторів. Мовленнєвий каркас проаналізованих статей формується нормативною лексикою, тоді як власне інвективного характеру набувають смисли, породжені суб'єктно-об'єктною парадигмою журналістського тексту та реалізовані лексичними одиницями, конфліктогенний потенціал яких залежить від стилістичних характеристик, типу негативної оцінки, семантики інтенсивності, образності як складових модусного компоненту семантики інвективних висловлювань, тісно пов'язаного з диктумною інформацією.

Перспективу наступних розвідок вбачаємо у системному вивченні лексичних засобів інвективного фреймування повідомлення, які є частотними у медійних текстах Великобританії та США.

1. Жельвис В. И. Инвективная стратегия как национально-специфическая характеристика / В. И. Жельвис // Этнопсихолінгвістика. — М.: Наука, 1988. — С. 79—87.

2. Курьянович А. В. Инвективные речевые жанры в пространстве современной межличностной коммуникации / А. В. Курьянович // Вестник ТГПУ. — 2005. — Вып. 3 (47). — С. 106—112. — (Сер. Гуманитарные науки (Филология)).

3. Муратова И. С. Мовна інвектива як одиниця вербальної агресії в політичному дискурсі / І. С. Муратова // Вісник Житомирського державного університету. — 2009. — Вип. 48. Філологічні науки. — С. 198—201.

4. Понятие чести и достоинства, оскорбления и ненормативности в текстах права и средств массовой информации / [Авт.-сост.: А. А. Леонтьев, В. Н. Базылев, Ю. А. Бельчиков, Ю. А. Сорокин; Научн. ред. А. Р. Ратинов]. — М.: Фонд защиты гласности, 1997. — 128 с.

5. Соболева И. А. Медиажаргон: реалия, тренд или фантом? // Лінгвістика. — Луганськ: Вид-во ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2010. — № 3 (21). — Ч. II. — С. 53—57.

ПИТАННЯ ЛЕКСИКОЛОГІЇ, СЕМАНТИКИ І ПРАГМАТИКИ

6. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Е. И. Шейгал. — М.: ИТДГК «Гнозис», 2004. — 326 с.
7. Claiborne R. Loose Cannons, Red Herrings, and Other Lost Metaphors / Robert Claiborne. — W. W. Norton, 2001. — 254 с.
8. Funk C. E. Hog on Ice and Other Curious Expressions / Charles Earle Funk. — NY: Harper Collins Publishers, 2002. — 224 p.
9. *LDC* Longman dictionary of contemporary English / Editorial director Della Summers. — [4th edition]. — Edinburgh: Person Education Limited. — 2005. — 1950 p.

О. А. Кузык

ЛЕКСИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА РЕАЛИЗАЦИИ ИНВЕКТИВНОЙ ПРАГМАТИКИ В АНГЛОЯЗЫЧНОМ ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ СМИ

В статье рассмотрены основные тенденции выбора лексических средств для реализации инвективной интенции в англоязычном политическом дискурсе масс-медиа. Объективируются компоненты лексического значения, которые содействуют возникновению инвективного смысла.

Ключевые слова: инвектива, неспециализированные знаки, пейоратив, речевая агрессия, специализированные знаки.

O. A. Kuzyk

LEXICAL MEANS OF DEVELOPING INVECTIVE PRAGMATICS IN THE ENGLISH-LANGUAGE POLITICAL DISCOURSE OF MASS-MEDIA

The article determines main trends in selection of lexical means for fulfilling invective intentions in the English-language political discourse of mass-media. Components of the lexical meaning which conduce to the emergence of an invective sense are objectified.

Key words: invective, speech aggression, non-specialized signs, pejorative, specialized signs.

Л. В. ВАЛЕЕВА

**ВИРТУАЛЬНАЯ СЕМАНТИКА ОНОМАСТИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ
В МАССМЕДИЙНОМ ДИСКУРСЕ**

В статье утверждается полионтологическая природа собственного имени в социально актуализированных реальностях массмедийного дискурса, рассматриваются особенности семантической структуры материально объективированного и виртуального онима.

Ключевые слова: онтология, собственное имя, виртуальный знак, семантическая структура.

Реальность новой информационной эпохи утверждается не столько на основе предметов и связей объективного мира, сколько на основе интерпретационных возможностей и намерений субъектов. В гуманитарном знании последних десятилетий сосуществуют две модели описания социокультурных процессов. В соответствии с первой, происходит «крушение и демонтаж» традиционного мира, «стирание» ориентиров у человека как носителя культуры [12], отмечается дефицит «некоего внутреннего стержня», обеспечивающего необходимое единообразие в понимании и оценке базовых ценностей культуры [10], фиксируется фрагментация индивидуальной и практической деятельности человека [14]. Согласно второй, современное информационно-коммуникативное пространство реанимирует интерес к исходному, культурно-историческому структурированию человеческого сознания; новые синергетические формы познания, построенные по закону преемственности и согласованности, свидетельствуют о саморегуляции субъекта с помощью импровизации и «игры в реальность» [3]; вырабатывается новая этика, мировоззрение солидарности, толерантности, партисипации [1].

Стимулом и катализатором развития коммуникативной формации эпохи постмодернизма являются средства массовой коммуникации. «Средства массовой коммуникации — организационно-технические комплексы, обеспечивающие быструю передачу и массовое тиражирование словесной, образной и музыкальной информации» [7, с. 131]. Их стремительное развитие (от традиционных СМИ — печати, радио, телевидения — до технологий, связанных с появлением и распространением Интернета и формированием глобальной интерактивной сети) утвердило дискурс массмедийной коммуникации. В теории дискурсивных практик дискурс масс-медиа представляет интегративную структуру статусно-ориентированного типа, в которой «коммуниканты выступают в качестве представителей той или иной общественной группы, выполняют роль, предписываемую коммуникативной ситуацией» [9, с. 239]. У. Эко свидетельствует, что коммуникация — это «открытый» процесс и использование языковых кодов диктуется идеологией и обстоятельствами (комплексом биологических фактов, экономическим контекстом) и что индустриализация изменяет не только условия приема и отправки сообщения, но и сам смысл сообщений [23, с. 521]. Массмедийный дискурс становится средой дискурсивных инноваций, фиксированных в языковых формах, — стереотипах, паремиях, клише, языковых единицах. Ж. Бодрийяр пишет, что масс-медиа и есть сама революция вне зависимости от их содержания, благодаря только своей технологической структуре [2].

Современная наука в области гуманитарного знания констатирует, что человек, создавший антропоцентрическую научную парадигму, считающий себя центром мира, запустивший процессы тотальной модернизации, оказался невостребованным в реалиях современного мира и проблематичным в качестве субъекта современной истории [12]. Переосмысление соотношения категорий времени, памяти и истории порождает культурный плюрализм и множественность памяти [4] и приводит к развенчиванию культа рациональности и вещественности. Научное знание поворачивается от достоверного знания (очевидного знания, знания, истинность которого установлена) к вероятному знанию (знанию, истинность которого лишь подтверждена).

В онтологической интерпретации вероятность выступает как предрасположенность к появлению виртуального состояния. Виртуальность — это некоторое потенциальное состояние бытия с обязательным активным началом [15, с. 385]. Виртуальные события, состояния, элементы верифицируют знания, способные опережать вещественную реальность, изменять ее и создавать новую. Новые онтологические ряды, внеконтекстные по отношению к повседневности, получили название виртуальной реальности (термин, используемый у Н. Багдасарьян, М. Кастельса, А. Калмыкова, Н. Кирилловой, В. Красных, И. Мальковской, Н. Рябцевой и др.). Если материальный мир характеризуется прогнозирующим мышлением, то виртуальный мир программирует будущее. Юрий Громыко отмечает, что программирование привлекательно потому, что обязательно связано с личностной формой саморазвития [5]. Необходимо сказать, что,

в отличие от зарубежной философской традиции понимания и оценки феномена виртуальной реальности, которая строится на связи коммуникации и компьютерных технологий, отечественная школа виртуалистики разрабатывает концепцию, опирающуюся на постулат о разных уровнях психических реальностей и констатирующую сосуществование нескольких онтологических реальностей.

Целью нашего исследования является онтологическая идентификация ономастикона, верифицированного в масс-медиа.

Ономастикон как совокупность собственных имён на протяжении многих десятилетий рассматривался в системе лингвокраеведческих дисциплин, а именно исследовалась история возникновения онимов, их этимология, ареал распространения, лексико-семантическая классификация и структурно-словообразовательная характеристика [22]. Новые области лингвистической отрасли, такие, как когитология, прагматика, психолингвистика, лингвокультурология, связывают изучение собственного имени с вариативностью, особенностями коммуникативной ситуации (Е. А. Селиванова), со степенью интертекстуальности имени как выражения межличностных отношений на шкале интимность — официальность (А. В. Лахно), с развитием особого «культурного» смысла (Е. Л. Березович, Т. Г. Добросклонская, В. Г. Костомаров, В. И. Супрун), с прагматической значимостью как лингвосоциального артефакта (И. Ю. Безукладова, В. А. Ражина). Сложность разработки ономастикона вызвана природой собственного имени.

Исходя из традиционного определения имени как лингвистического знака, имеющего план выражения (означающее) и план содержания (означаемое), в значении собственного имени выделяют обязательный бытийный компонент, соответствующий значению предметности нарицательного имени. Автор учения о двуединой сущности лингвистического знака Ф. де Соссюр всегда подчеркивал ведущую позицию вещественного элемента (означаемого) в структуре языковой единицы. «Языковая сущность определяется полностью лишь тогда, когда она отграничена, отделена от всего, что её окружает в звуковой цепи» [19, с. 103]. Учёный намеренно добавлял к каноническому определению замечание о том, что это единицы языкового механизма и, как ни соблазнительно было бы их изолировать и не смешивать между собой, «в действительности язык представляет собой расплывчатую массу, в которой только внимательная привычка может помочь нам различать составляющие ее элементы» [19, с. 104].

В семантической структуре собственного имени наряду с бытийным выделяют классифицирующий элемент, представляющий денотат имени (люди, животные и под.), индивидуализирующий элемент, указывающий референт имени, и характеризующий компонент, помогающий идентифицировать референта в конкретной коммуникативной ситуации [6]. Таким образом, собственные имена представляются информационно-конвенциональными знаками, соответствующими многообразному и одномерному миру знаний: многообразному — так как невозможно запомнить все индивидуальные имена; одномерному — так как указывают на конкретного человека и более или менее значительное число животных, предметов, явлений.

Однако в эпоху информационного тоталитаризма одномерный мир трансформировался и обогатились виртуальные миры. В. Г. Костомаров отмечает, что тексты всех масс-медиа принципиально связаны с виртуальностью. «Сила массмедийного языка в том, что, притворяясь реальным, он скрывает свою условность — не в пример книжному...» [11, с. 183]. В массмедийном дискурсе собственные имена демонстрируют дискурсивный тип мышления (Н. Ф. Алефиренко, С. Д. Кацнельсон, А. Р. Лурия). Информационно-конвенциональная природа онима делает собственное имя непременным атрибутом виртуально-бытийных реальностей масс-медиа.

Б. Рассел утверждал, что существуют пропозиции «первичного» и «вторичного» вхождения. В первом случае пропозиция обладает свойствами нечто такого, с чем мы имеем непосредственное знакомство и можем об этом судить. Во втором случае пропозиция обозначает сущность посредством обозначающих фраз, и в этом случае мы знаем свойства вещи, не имея знакомства с самой вещью, и, следовательно, не зная ни одной пропозиции, в которой сама эта вещь была бы конституентой [18]. В дискурсах разговорного типа, характеризующихся обязательной диалогичностью и коммуникативной точностью, онимы конструируют окружающий мир, отождествляя коррелят (лицо, предмет, явление) как сущность действительного мира. В дискурсах монологического типа собственные имена являются конвенциональными языковыми единицами, ориентирующими участников коммуникации на пресуппозиции дискурса, на ценностную и культурно-национальную рефлексию субъекта. Именно онимы второго типа делают коммуникативную ситуацию вероятностной и обеспечивают актуализацию «нужных» знаний, соответствующих «реальностям» другого уровня, где знание не является столь универсальным критерием развития» [14, с. 35].

Собственные имена интерпретационно-вероятностного типа, помимо собственно ономастических признаков, таких, как семантика особого типа; способность конденсировать в себе информацию широкого, энциклопедического характера; отсутствие включенности в парадигматические отношения синонимии, антонимии и т. п.; морфологическая обособленность (с точки зрения категории числа); ограниченность включения в процессы деривации; своеобразный, отличный

от нарицательных слов набор как языковых, так и речевых функций; непереводаемость, или идиоматичность; большая приверженность сознательному регулированию со стороны носителей языка [20], обладают свойствами виртуального знака. Отличительными свойствами виртуальности являются порожденность (виртуальная реальность создается активностью какой-либо другой реальности); актуальность (виртуальная реальность существует только актуально, в ней свои время, пространство и законы существования); интерактивность (виртуальная реальность может взаимодействовать со всеми другими реальностями, в том числе и с порождающей ее как независимые друг от друга), автономность, погруженность, амбивалентность и, главное, доминирование вторичного знака [5; 8; 21]. О. В. Лутовина, исследовавшая виртуальный дискурс как производное виртуальной реальности, считает, что виртуальная реальность представляет собой символическую реальность, своеобразие которой заключается в конструировании идентичности. «Проблема идентичности сводится уже не к тому, чтобы построить, а затем охранять и поддерживать собственную целостность, а к избеганию устойчивой фиксации на какой-то одной идентичности и сохранению свободы выбора и открытости новому опыту» [13, с. 13].

В виртуальном мире у знака особый статус: он динамичен и диалектичен, он обладает удивительным свойством опережения реальности, по Яну Чеснову — забегания вперед [21]. Виртуальный знак характеризуется большой степенью полярности и «достраиванием» семантического образа в соответствии с предпочтениями адресанта. Социокультурная и субъективная целесообразность виртуального языкового знака связана с его интертекстуальностью и ассоциативной или прецедентной активностью.

Собственное имя в массмедийном дискурсе демонстрирует коммуникативную адаптацию выше перечисленных признаков.

Во-первых, наряду с бытийно-реальной номинацией оним представляет виртуальную номинацию. Собственное имя — реалионим соотносится с конкретным человеком: *Перефразируя известное высказывание господина Ульянова-Ленина, можно сказать, что Россия сегодня беременна модернизацией* (Эксперт, № 36, 2010) — наш опыт фиксирует историческую достоверность имени. Оним в дискурсивном значении вторичного знака обозначает атрибут, номинирующий социокультурный опыт или установку социального института (группы): *Здесь вопрос в другом: вероятно, в свое время стоило запретить коммунистическую партию, как та же Германия запретила нацистскую; тогда козырять именами Гитлера, Ленина и Сталина давно означало бы нарушать закон, а ведь самые агрессивные старики у нас все-таки законопослушны* (ЗН, № 36, 2010). В первом случае имя фактуально и иерархично и апеллирует к коллективной памяти поколений второй половины XX века и начала XXI века. Во втором фрагменте виртуальная семантика имени *Ленин* демонстрирует дискурсивную интерпретацию атрибута зла.

Во-вторых, семантика собственного имени различается по способу верификации. Для онима с реально-бытийной семантикой причины появления имени или неактуальны, или значимы для формирования когерентного текста: *Еще в 1979 году мы поставили задачу выпустить десятитомную биографию Ивана Франко. <...> Например, высказывались разные мнения по поводу происхождения самого Каменяра. Якобы он немецкого, еврейского, польского происхождения, но не украинского. Даже написание его фамилии подвергалось сомнению. Мы использовали документы, которые никто не может оспорить, — метрические книги греко-католической церкви, в которых записана родословная Ивана Франко. Проследили ее вплоть до XVII в. Там упокоен веков были украинцы* (ЗН, № 33, 2011). Виртуальная семантика имени маркирует разрыв с предметно обозначенными фактами и опирается на экспериментальную, рефлексивно субъективную каузацию. *Чеслава Милоша, нобелевского лауреата, поэта, прозаика, переводчика, эссеиста, литературоведа и дипломата, часто называют «польским Франко». Имея в виду критическое и бескомпромиссное отношение к различным общественным проблемам. За это его многие не любили. Когда писателя решили похоронить в Пантеоне заслуженных поляков (Краков), то многие его сограждане выступили против этого. Ему не могли простить работу в дипломатических учреждениях коммунистической Польши* (ЗН, № 34, 2011) — верифицированная связь *Чеслав Милош — Франко* находится в виртуальном поле коммунистического зла, в котором отмечается редукция имени *Франко* как символа коммунистического строя, а характеристика *критическое и бескомпромиссное отношение к различным общественным проблемам* становится коррелятом предательства.

В-третьих, реальность в ее классическом понимании аксиоматична. Ее основная проблема в том, что до конца XX века знания, вырабатываемые в естественных науках, главенствовали по отношению к другим видам знаний [5]. Семантика собственных имен классического типа объективирована во времени и пространстве. Собственное имя стилистически не дифференцировано. Реальность современных масс-медиа ориентирована на первичный опыт (перцептивный, локальный, эмоциональный), представленный посредством простого, стабильного, вызывающего доверие текста и соответствующих языковых средств. Образное бытие, символические

механизмы культуры становятся первичными по отношению к реальности [17]. Виртуальная семантика онама комбинирует различные культурные тексты, порождает миры, адаптированные к стремлению переживать, наслаждаться, саморазвиваться: *То есть, пожелай президент и правительство не на словах, а на деле посредством косвенных признаков установить подпольных Кореяко и почистить коррупцию во власти еще на подходе к ней, лучшего времени, чем выборы, найти невозможно. Грязные деньги просто фонтанируют. Нет, те, кто в контрах с властью, каждую копейку через договора проводят* (ЗН, № 34, 2011). В медиированных реальностях семантика собственных имен подчиняется задаче программирования событий и, следовательно, обязательно суггестивна.

В-четвертых, собственные имена в виртуальной реальности мифологизируются. Формирование множества идеологий коммуникации, которые соревнуются и конкурируют друг с другом в борьбе за те самые «фрагменты» душ, воли и желаний, которые обеспечивают, в конечном итоге, выигрыш удачной идеологии с соответствующими дивидендами [14], стирают разделение воображаемого и действительного и позволяют создавать мифологические миры. Виртуальный мир, как утверждает Е. Раздьяконова (и мы полностью согласны с ней), по сути, реальность мифологическая, так как предстает сознанию в качестве действительной и непосредственной, целостной жизненной среды существования человека [17].

Собственные имена в области академической ономастики делятся на группу реальных (материально представленных) объектов — реалионимов и группу имен «вымышленного объекта любой сферы ономастического пространства в мифах и сказках» [16, с. 125] — мифонимов: *Некоторые историки полагают, что именно айва была тем самым яблоком, которое Парис вручил богине любви Афродите* (ЗН, № 10, 2009). На периферии этой группы находится ономастическая собственно профессиональная лексика сакрального типа (представленная группой теонимов *Богородица, Будда* и под.).

Собственное имя в массмедийном дискурсе мифологизируется и продуцирует мифему, языковую единицу мифа [4]. Мифема объединяет лингвокультурологическую и социокультурную группы онимов. В одну группу входят мифонимы классического типа (*Феб, Сфинкс, Мерлин, Дед Мороз* и под.) и имена, представляющие вымышленные существа и явления необычными, уникальными средствами массовой коммуникации: *Йети, Несси, Чуакабра* и под. В эту же группу включается сакральная профессиональная лексика. Другую группу представляют мифемы, социально актуализированные, привлекательные для оказания воздействия на адресата, характеризующиеся признаками интертекстуальности и прецедентности: *Мата Хари с Лубянки. В 1997 году бывший руководитель советской внешней разведки генерал-лейтенант НКВД Павел Судоплатов <...> писал: «Жена известного скульптора Коненкова, наш проверенный агент, (...) сблизилась с крупнейшими физиками Оппенгеймером и Эйнштейном в Принстоне...»* (ЗН, № 51, 2005). Изучение семантической структуры собственного имени виртуальной номинации свидетельствует о доминировании мифологического компонента, что обуславливает типичное поведение онама как языковой единицы мифологического мышления.

Таким образом, уникальность массмедийного дискурса заключается в диктате информации над адресатом. Дискурсивное поведение собственного имени в текстах масс-медиа демонстрирует полионтологическую природу данной языковой единицы, представляющую одновременно экстерриториальность и имманентность человека. Виртуальная семантика собственного имени внеконтекстна по отношению к стабильным факторам: знанию, памяти, времени; верифицирована для концептуализированного явления; суггестивна; является конструктом и репрезентацией мифологического знания.

1. *Арефьева Н. Т.* Прогнозирование социокультурного развития: теоретико-методологические подходы: Автореф. дис. ... докт. филос. наук: 24.00.01 — «Теория и история культуры» / Н. Т. Арефьева. — М., 2011. — 39 с.

2. *Бодрийяр Ж.* Реквием по масс-медиа / Ж. Бодрийяр // Поэтика и политика: Альманах Российско-французского центра социологии и философии Ин-та социологии РАН. — М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 1999. — С. 193—226.

3. *Борботько В. Г.* Принципы формирования дискурса: От психолингвистики к лингвосинергетике / В. Г. Борботько. — [4-е изд.]. — М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. — 288 с.

4. *Валеева Л. В.* Мифема как вербальная матрица памяти / Л. В. Валеева // Наукові записки. — Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. — У 2 ч. — Вип. 96 (1). — С. 297—302. — Серія: Філологічні науки (мовознавство).

5. *Громыко Ю. В.* Проектное сознание: Руководство по программированию и проектированию в образовании для систем стратегического управления / Ю. В. Громыко. — М.: Институт учебника Paideia, 1997. — 560 с.

6. *Ермолович Д. И.* Имена собственные на стыке языков и культур / Д. И. Ермолович. — М.: Р. Валент, 2001. — 133 с.

7. *Желтухина М. Р.* Тропологическая суггестивность масс-медиа дискурса: о проблеме речевого воздействия тропов в языке СМИ: [монография] / М. Р. Желтухина. — М.: Ин-т языкознания РАН; Волгоград: Изд-во ВФ МУПК, 2003. — 656 с.

8. *Калмыков А. А.* Интерактивная гипертекстовая журналистика в системе отечественных СМИ / А. А. Калмыков. — М., 2009. — 84 с.

9. *Карасик В. И.* Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. — М.: Гнозис, 2004. — 390 с.

10. Ковалёв В. В. Аксиологические стереотипы как фактор устойчивости российского общества: Автореф. дис. ... докт. социол. наук: спец. 22.00.06 — «Социология» / В. В. Ковалёв. — Ростов-на-Дону, 2009. — 39 с.
11. Костомаров В. Г. Наш язык в действии: очерки современной русской стилистики / В. Г. Костомаров. — М.: Гардарики, 2005. — 287 с.
12. Круглов В. Л. Онтология «осевого сознания»: от метафизики центризма к антропологии культуры: Автореф. дис. ... д-ра филос. наук: спец. 09.00.01 — «Онтология и теория познания» / В. Л. Круглов. — Томск, 2011. — 42 с.
13. Лутовина О. В. Лингвокультурологические характеристики виртуального дискурса: Автореф. дис. ... д-ра филос. наук: спец. 10.02.19 — «Теория языка» / О. В. Лутовина. — М., 2009. — 39 с.
14. Мальковская И. А. Знак коммуникации. Дискурсивные матрицы / И. А. Мальковская — [2-е изд.]. — М.: Ком-Книга, 2005. — 240 с.
15. Новая философская энциклопедия: В 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. общ.-научн. фонд: [Научно-ред. совет: предс. В. С. Степин; зам. предс.: А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, уч. секр. А. П. Огурцов]. — М.: Мысль, 2010. — 2010. — Т.1. — 744 с.
16. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. — М.: Наука, 1978. — 198 с.
17. Раздьяконова Е. В. Миф и симуляция: конструирование мифологических реальностей постнеклассической культуры / Е. В. Раздьяконова // Дефиниции культуры: [сб. тр.]. — Томск: Изд-во Том. ун-та, 2009. — Вып. VIII. — С. 257—262.
18. Рассел Б. Об Обозначении [Электронный ресурс] / Б. Рассел; [Пер. В. А. Суровцева]. — Режим доступа: http://www.philosophy.ru/library/russell/denoting/denoting_r.html.
19. Соссюр Ф. де Курс общей лингвистики / Ф. де Соссюр; [Редакция Ш. Балли и А. Сеше]; [Пер. с франц. С. Чистяковой]: [под общ. ред. М. Рут]. — Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1999. — 432 с.
20. Хайрутдинова Г. А. Об эстетических ресурсах собственных имён / Г. А. Хайрутдинова // И. А. Бодуэн де Куртенэ и современные проблемы теоретического и прикладного языкознания: III Международные Бодуэновские чтения, Казань, 23—25 мая 2006 г.: труды и материалы: В 2 т. — Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2006. — Т. 2. — С. 97—99.
21. Чеснов Я. В. Виртуалистика: философско-антропологический анализ: [Учеб. пособие] / Я. В. Чеснов. — Саранск: Рузаевский печатник, 2008. — 130 с.
22. Щербак А. С. Ономастические концепты как особые единицы метаязыка [Электронный ресурс] / А. С. Щербак // Исследование познавательных процессов в языке: [сб. науч. трудов]. — 2009. — Вып. V. — С. 86—94. — Режим доступа: <http://cognitiveres.rak.ino/files/kiapdf/volumeV/Scherbak86-94.pdf>.
23. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / У. Эко: [Пер. с итал. В. Г. Резник и А. Г. Погоняйло]. — СПб.: Симпозиум, 2004. — 544 с.

Л. В. Валеева

ВІРТУАЛЬНА СЕМАНТИКА ОНОМАСТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ В МАСМЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ

У статті визначено поліонтологічну природу власного імені в соціально актуалізованих реаліях масмедійного дискурсу, розглянуто особливості семантичної структури матеріально об'єктивованого і віртуального оніма.

Ключові слова: онтологія, власне ім'я, віртуальний знак, семантична структура.

L. V. Valieieva

VIRTUAL SEMANTICS OF ONOMASTIC LEXICON IN DISCOURSE OF MASS MEDIA

This article deals with the poliontological nature's own name in the social realities of mass media discourse. There are considered semantic structures of the material and virtual onims.

Key words: ontology, onomastics, virtual onim, semantic structure.

УДК [811.161.2+821.161.2]’373.231:238.2 В. Вовк

Ю. М. ГРИГОРЧУК

САКРАЛЬНА СИМВОЛІКА АНТРОПОНІМІВ У ПОВІСТІ ВІРИ ВОВК «ТОТЕМ СКАЛЬНИХ СОКОЛІВ»

Статтю присвячено аналізу літературно-художнього антропонімікону повісті Віри Вовк «Тотем скальних соколів». Досліджено семантико-функціональні особливості антропонімів з урахуванням їх асоціативно-сміслових зв'язків. Доведено превалювання в онімному просторі твору культурологічно знакових власних назв із глибоким інтерпретаційним потенціалом та визначено їх роль у формуванні сакральної поетики повісті.

Ключові слова: літературно-художній антропонім, апелятив, семантика, символіка, персонаж, підтекст.

Творчість сучасної української письменниці з Бразилії Віри Вовк (Селянської) вражає глибиною ідейного наповнення, широтою мистецького кругозору й високим естетизмом мовного

мислення. Стильовий потенціал літературного доробку авторки створює, за словами Валерія Шевчука, «тонку природу мистецької матерії, вишукану, ... граційну, елегантну...» [25, с. 5], яка містить плідне підґрунтя для комплексного філологічного аналізу. На сьогодні творчість Віри Вовк ще не стала джерелом фахових літературознавчих досліджень (за винятком монографій Ірини Жодані [10] й Тетяни Ткаченко [21]), а як об'єкт лінгвістичних студій представлена лише розвідками Надії Грицик [6; 7]. Водночас саме комплексний аналіз доробку письменниці дасть змогу, на нашу думку, окреслити багатогранність її творчої індивідуальності.

Характерна стильова особливість мистецького почерку Віри Вовк — лаконічність художньої форми. Це зумовлює визначальну роль системи засобів мовного вираження в процесі конструювання художньої дійсності та засвідчує актуальність досліджень у заданому аспекті. *Мета* статті — літературознавчо-лінгвістичний аналіз антропоніміки Віри Вовк. Особлива увага до цього лексичного рівня зумовлена його функціональною специфікою: семантичною місткістю, інформативно-оцінним потенціалом, концептотвірною роллю в тексті, а також здатністю опосередковано виражати своєрідність індивідуального стилю автора. *Об'єктом* дослідження обрано історико-фантастичну повість Віри Вовк «Тотем скальних соколів», у якій найприкметніше виявляються особливості функціонування антропонімів у творчості письменниці, зокрема їх роль у формуванні підтексту.

На важливість ономастичних студій в царині літературного твору вказував ще Юрій Тинянов, зазначаючи, що «в художньому тексті немає непромовистих імен» [23, с. 269]. Розвиваючи цю тезу, Юрій Карпенко продовжував: «Треба лише встановити, що і скільки промовляють там власні назви» [14, с. 9]. З погляду розкриття ідейного змісту повісті й тлумачення її антропонімної символіки, аналіз особових імен персонажів варто здійснювати через паралельне зіставлення з тим хронологічним контекстом, на тлі якого вони вписані. На цьому наголошував ще Валерій Калінкін, позиціонує історичне тло твору «осьовою опорою» наукового пошуку» [11, с. 37].

У повісті «Тотем скальних соколів» Віра Вовк осмислює історію своєї малої батьківщини — села Старі Кути на Прикарпатті. Як зауважив Михайло Наєнко, «ідеться про час між падінням Австро-Угорської імперії і роки фашистської та червоної окупації України» [16, с. 14]. Сюжетна канва твору виразно засвідчує дві спіралі часового охоплення — паралельні і водночас антагоністичні одна одній. Перша — фольклорно-міфологічна, пов'язана з колом народних свят, які до II світової війни визначали життя мешканців «малого кутика». Друга — історична, яка виступає як антитеза попередній і оприявлює «вовчі часи» окупацій, під час яких Кути (колишнє містечко) «маліло, корчилося і врешті перетворилося в село» [4, с. 13]. Зображаючи нищення сакрального в реальній дійсності, Віра Вовк декларує його відродження у фантастичній, виводячи постаті легендарних представників роду Штефана Моканюка, імена яких символічно співвідносяться з назвами релігійних свят і містять глибокий інтерпретаційний потенціал. Цю особливість антропоніміки повісті проаналізуємо детальніше.

Розгортання центральної сюжетної лінії (Штефанового родоводу) на тлі поєднання реального й фантастичного рівнів відбувається завдяки введенню в текст колоритного оповідача — гуцула *Якова Гудза*. Устами авторки він творить «Євангеліє мого «бідного Кутика» [3, с. 80], того «раю на землі», «окремого світу невідомого начала, нищеного різними пануваннями» [4, с. 9]. Закладена у підтексті функція оповідача-проповідника, резонатора авторських ідей, отримує виявлення на антропонімному рівні. Герой названий іменем одного з апостолів — *Якова*. Як слушно зауважив Любомир Белей, «літературних персонажів, проповідників нових суспільно-політичних ідей в Україні, часто називають іменами апостолів та євангелістів» [1, с. 64]. Ім'я апостола алюзійно проектує на персонажа символічну місію — пророка, проповідника. У перекладі з давньоєврейської *Яків* — той, хто «іде слідом (по п'ятах)» [22, с. 413], у творі персонаж — учасник описаних історичних подій, його думка «іде слідом» за ними. Прикметне й прізвище героя — *Гудз*. Актуалізуючи конотативну специфіку семантики, воно відображає афористичний стиль розповідної манери героя, який ніби в'яже «вузлики на пам'ять», а також, можна припустити, символічно виражає функцію конденсації сюжету, оскільки сентенціями *Якова Гудза* розпочинається й завершується повість, у них переплітаються реальність і фантастика. «Невже, що дозволено Гомеру, — характеризує своє повісткування герой, — зась *Якову Гудзові*» [4, с. 109].

На тлі загострення подій історичного контексту (період польської — німецької окупації) Віра Вовк накреслює розгортання міфологічної сюжетної лінії, виводячи реально-фантастичний образ *Штефана Моканюка*, голови роду. Маркованість сакральним проступає досить виразно. Таємниче походження героя, ініціаційне купання в крутіжжі Черемошу, первісна гармонія з природою («раз лелека хотів звити собі гніздо в его чуприні» [4, с. 17]), дивовижна сила і мистецький хист — всі ці текстові вказівки акцентують «не-реальність» персонажа і дають підстави для його співвіднесення чи то зі слов'янським богом Родом (на що алюзійно наводить семантика заголовку: сокіл «за віруваннями предків — символ бога Рода» [5, с. 412]), чи то з легендарними постатями опришків (прикметна деталь: Штефан з'являється в селі ра-

зом із вірним другом — псом Довбушем). За твердженням Любомира Белея: «Літературно-художні антропоніми виступають важливим, а часто й невід’ємним елементом образної структури літературно-художнього тексту» [2, с. 30]. Добираючи власні назви персонажів, Віра Вовк передусім дбала, щоб вони відповідали конкретному регіональному антропонімійному узусові. Фонетична видозміна імені (*Штефан* < *Степан* [22, с. 350]) та прізвищева модель на *-ук* (*Моканюк*) притаманні західним регіонам України і служать опосередкованими виразниками територіальної належності героя. Прізвище це й досі поширене на Покутті. Як зазначає Ярема Селянський, «авторка пригадує плеяду цілком реальних персонажів, інколи змінюючи їх імена» [17], прізвища ж зберігаючи у незмінній формі. Важливе сюжетотвірне навантаження криє в собі ім’я героя. У перекладі з грецької Степан (Stephanos) означає ‘вінок’ [18, с. 100]. Закладена в лексичній семантиці антропоніма сакральна символіка кола, прадавнього знаку вічності, червоною ниткою проходить крізь увесь твір. Це — і коло народних свят, і ритуальне коло гуцульського аркану, який танцює над водоспадом син Штефана, Чудо. Символікою наведеного антропоніма авторка підтекстово декларує вічність у той час, як контекстуально зображає протилежне — «страшну дійсність» окупації [4, с. 45]. Зображаючи нищення сакрального в реальній дійсності, Віра Вовк проголошує його відродження у фантастичній (у лінії Штефанового родоводу), прикметно надаючи представникам роду імена святих (Степан, Марія, Маланка, Михайло, Іван), і виносячи ці імена у позицію підзаголовків. Так коло сакральної геортонімії стає колом сакральної антропонімії, втілюючи концептуальну ідею незнищенності святого, символічним уособленням якої є рід «скальних соколів».

Лінію містичного родоводу продовжує одруження Штефана з Марією-Мрією. Подвійна номінація героїні — не випадкова. За свідченням Івана Трійняка, «як і старі язичеські вірування, що тривалий час існували поруч із християнством, так і старі ймення аж до XVIII ст. вживалися разом із канонічними» [22, с. 6]. Подвійне ім’я *Марія-Мрія* відображає характерну для гуцулів єдність міфологічного і християнського світоглядів і водночас засвідчує маркованість сакральним. Як результат «фонетичного обігрування» [14, с. 54] основного імені онімізації семантики внутрішньої форми оніма... перехід апелятивної лексикої в онімну стає засобом естетизації дійсності» [24, с. 9, 16]. Світоглядна категорія *мрії*, закладена у внутрішній формі імені, переростає у полівалентний символ і трактується як мрія про майбутнє роду, про майбутнє України.

В заданому контексті розгортається й семантика основного імені героїні — *Марія*, особливо знакового для української літературної традиції, яка ґрунтується на Біблії. Реалізуючи внутрішню форму (з давньоєврейської *Miriam* (< *mirar* — ‘гирка’ [22, с. 212]) й актуалізуючи євангельську символіку, ймення-агіонім, за вдалим спостереженням Любомира Белея, «стало символом матері, жінки-страдниці, виразником найвищого драматизму» [1, с. 63—64]. Сюжет повісті Віри Вовк поступово накреслює трагічну динаміку філософського конфлікту мрії і дійсності. Одруження Степана з Марією-Мрією припадає на часи окупацій, коли Галичина опиняється «в огні» «двох гігантів: червоного і бурого» [4, с. 53]. У цій боротьбі «на життя і смерть» гине чоловік Марії, стаючи в оборону правди, як і його прототип, святий Стефаній. Як зауважує Ольга Смольницька, аби передати трагізм зображуваного, авторка «звертається до біблійних порівнянь: Штефан — святий, Микита — Юда, Марія — страсна Богородиця над Ісусом» [19, с. 106]. Таке залучення онімів-біблейзмів створює підґрунтя для символічної інтерпретації сюжету «Тотему скальних соколів».

Релігійно марковані антропоніми формують сакральний підтекст повісті, декларують незнищенність вічного в умовах «апокаліптичного XX століття» (С. Кримський). Із загибеллю Штефана фантастична лінія родоводу не переривається. Сюжет повісті, навпаки, набуває поглиблення, накреслюючи образи молодого покоління — Михайла (Чуда) і Маланки, названих сина й дочки Марії. В органічному сплетенні знов постають історична конкретика й фантазія авторки, а в подвійному імені персонажа-нащадка поєднуються християнський і язичницький світогляди. Антропонімна формула *Михайло-Чудо* безпосередньо мотивується контекстом — народженням «у празник Чуда архистратига Михаїла» [4, с. 40], однак підтекстове розгортання повісті зумовлює диференційоване вживання цих імен, на що теж вказує авторка: «назвали Михайлом, але кликали Чудом» [4, с. 40]. Надане герою ймення-метафора оприявлює міфологічний рівень твору, язичницький світогляд і характеризується тими ж ознаками, що й первісні антропоніми, які, як зауважує Ірина Железняк, «виникали тоді, коли в уяві людини ще зливалися воедино потреби й віра, господарство й світосприймання, мораль і побут» [9, с. 37]. Актуалізація внутрішньої форми апелятива *чудо* — «диво, дивина, знамення, небачене» [5, с. 593] — завдяки наданню йому статусу оніма конденсує символіку підтексту повісті. Поетикою дива оповита не тільки легендарна постать героя, який «мав дар видіння й читав людські думки» [4, с. 48], а й історія його народження, алюзійно накладена на слов’янський креаціоністський міф про Світове Дерево (дуб), першоптаха Сокола-Рода і народження з його яйця Всесвіту. Як подає «Українська міфологія», «з яйця вийшов рід людський, а іноді з нього народжується герой-

деміург (напівбог), в українській казці це богатир» [5, с. 613]. У повісті Віри Вовк з яйця народжується син Марії — Михайло-Чудо, майбутній командир повстанців.

Знаковим є і християнське ім'я персонажа — *Михайло*. З давньоєврейської воно перекладається «хто як Бог, рівний Богові» [22, с. 236]. На думку Олександри Суперанської, «ім'я й образ, які паралельно створюються письменником, доповнюють і уточнюють один одного» [20, с. 133]. Як відомо, «Михайл — небесний архістратиг, полководець вірних Богові ангелів і людей у космічній війні з ворогами Бога» [8, с. 365]. Названий на честь небесного покровителя, головний герой повісті символічно переймає його місію — боротьбу зі Злом. Пізнавши «трагічну істину свого народу, що нівечила духовні надбання одиниці в ім'я утопії про щасливу майбутність загалом» [4, с. 78], Михайло обирає шлях збройного опору і стає на чолі захисників рідного краю. Номінація-агіонім, дана герою, не випадкова. Актуалізація сем «божественності», «месіанізму» втілює віру авторки в зародження нового патріотичного покоління, спроможного «своїм розумом і впертими зусиллями вибороти право на існування і признання навіть у ворога...» [4, с. 102]. Втім, вимога дотримання історичної правди зумовлює трагічний розвиток подій у творі. Михайло усвідомлює, що «не може шукати порятунку там, де загинуло стільки побратимів» [4, с. 102], і героїчно гине в нерівному поєдинку, символічно уособлюючи долю українських партизанів. Водночас фантастичний рівень твору нівелює трагізм ситуації: смерть подається крізь призму безсмертного гуцульського аркану, а на болюче запитання письменниці: «Де ви тепер, ... Марічки, Коці, Юрки?» [3, с. 69] дає промовисту відповідь дружина Михайла, Маланка: «Ми вічні» [4, с. 88].

Символіка імені героїні (*Маланка*) на антропонімному рівні продовжує сакральний цикл геортонімів. Однак, на відміну від попередніх особових імен, первинна семантика яких відіграла формотворчу роль у структуруванні художнього підтексту, внутрішня форма антропоніма *Меланія* < «гр. melania 'чорна', 'темна'» [22, с. 223] служить засобом портретної характеристики героїні — дівчини «із чорними очима, що нагадували гірські озера й тягнули в крутіж» [4, с. 82]. Як зазначає Любомир Белей, «окрім імен-символів, виражальні можливості яких розкриваються у контексті світової культури, є і такі, що постали на українському ґрунті» [1, с. 65] на основі етнічних традицій, фольклорної обрядовості. Аналізований антропонім належить саме до такого типу імен, оскільки його символіка конкретизується безпосередньо в тексті повісті, стає, за словами Олени Карпенко, «ніби заголовком, символом свого носія» [12, с. 14]. Маланка Віри Вовк — символ «самої жіночої природи» [19, с. 108], у її образі, як наголошує авторка, поєднується «довга вервиця всіх тих мітологічних чи історичних мучениць, невинних жертв своєї статі» [4, с. 92]. Як і однойменна героїня «Свічиного весілля» Івана Кочерги, Маланка «поетично символізує Україну». Віра Вовк створює узагальнений фольклоризований образ героїні, підкріплюючи антропонімну символіку етнографічно ремаркою: «Яка гарна була вона в гуцульському вбранні, із суцільно вишиваними рукавами, зі зґардою на шії й вінком із позолоток на чолі» [4, с. 88]. Фольклоризований онім, алюзійно співвідносний з одним із трьох основних свят Різдвяного циклу («Церковне свято преподобної Меланії; у народі... Щедрий вечір» [8, с. 359]), акцентує задекларовану підтекстом сакральну символіку вічності, втілюючи концептуальну в Різдвяній містерії ідею відродження добра.

Цей ідейний мотив набуває поглиблення наприкінці повісті. Засвідчуючи неперервність Штефанового родоводу (а символічно — незнищенність нації), авторка виводить образ представника третього покоління «скальних соколів» — сина Маланки і Михайла-Чуда, *Івана*. Сакральна матриця фольклорної стихії — через символіку оніма — підтекстово проектується на образ героя, названого матір'ю «Іваном на спогад про Івана Купала в горах» [4, с. 100]. Прикметною деталлю є те, що антропоніми обох персонажів (Меланія, Іван), за матеріалами досліджень Наталії Колесник, — «найуживаніші особові назви... у фольклорних текстах» [15, с. 15]. Загальновідомий і факт історичного превалювання імені Іван у слов'янській культурі, зокрема — міфології. «Герой чи не кожної казки» [14, с. 130], він уособлює прихований потенціал народного духу — силу, кмітливість, мудрість — риси, якими письменниця наділяє в повісті молоде покоління. Віра Вовк не вдається до портретної характеристики юного героя, не описує деталей його біографії, оскільки творить образ-узагальнення всіх нащадків Штефанового роду. Значну роль у розкритті символіки образу та проєкції можливого розвитку сюжету відіграє семантика антропоніма, яка, крім фольклорно-міфологічного, має вагомe релігійне підґрунтя. Як зауважив Юрій Карпенко: «Ім'я в художньому творі може сказати більше, ніж задумав автор» [13, с. 36]. Первинне значення імені *Іван* — «божа милість, божа благодать», пов'язане з «д.-євр. Iohānān... «Ягве (бог) змилосердився, помилював» [22, с. 143], стає промовистою характеристикою того історичного контексту, на тлі якого виписаний персонаж. Іван уособлює генерацію незалежної України, «благодатного» періоду, за який мужньо боролися його дід і батько. Мрія про суверенність трьох поколінь роду, нарешті, здійснюється; повість набуває логічного завершення. Досягають гармонії дві спіралі часового охоплення — історична й фольклорно-міфологічна — і представник легендарного роду (Іван) постає в єдиному часовому проміжку з оповідачем (Яковом Гудзем) та художнім прототипом авторки (Лідою). Домінантне у слов'янській культурі ім'я

персонажа вдало поєднує міфологічний і релігійний світогляди, створюючи підґрунтя для символічної інтерпретації відкритого фіналу повісті. Низка релігійних асоціацій, викликана агіонімами Іван Предтеча, Іван Богослов, Іван Золотоустий, на пропріальному рівні актуалізує сакральний контекст. Символічна місія апостольства, проповідництва Істини, спершу пов'язана з образом Якова Гудза, проектується й на Івана, єдиного, «утаємниченого у свій родовід», знавця історичної правди. Устами авторки оповідач доручає Івану продовжити творення «Євангелії» її «бідного Кутика», пророкуючи: «І ти напишеш нову «Гляду» чи «Кутяду» [4, с. 109]. Це символічне завдання сакралізації історії в мистецтві (співвідносно з ідейним задумом повісті) втілює герой, створюючи не словесний, а скульптурний шедевр — тотем скальних соколів. Так на апелятивному рівні конкретизується семантика заголовку, а до релігійної підтекстової основи долучається міфологічна матриця. В постаті Івана відроджується легендарний образ Штефана-митця, засвідчуючи ідею тривкості генетичної пам'яті нації, а у витесаних майстром скульптурах «майбутніх соколів» оживають його нащадки, декларуючи віру письменниці в неперервність, вічність народного духу.

Здійснений аналіз літературно-художньої антропоніміки твору дав змогу виявити прикметну особливість її функціонування — символізацію й алюзійне «розшифрування» семантики найближчим художнім контекстом, на основі чого формується глибока образно-змістова єдність повісті. Надаючи особові імена персонажам, Віра Вовк дбає про семантичну місткість антропонімів, актуалізує їх конотативну специфіку, творячи онім-символ, онім-знак. Конденсуючи в собі об'ємну культурологічну інформацію, такі імена організовують ідейний зміст повісті, стають ключовими словами, що засвідчує винесення їх у позицію підзаголовків. Інтерпретовані письменницею власні назви відбивають домінуючу рису її художнього мислення — поєднання релігійного й міфологічного первнів. Це зумовлює загальну сакральну маркованість антропонімікону твору. Слід водночас відмітити важливу особливість функціонування особових імен у повісті «Тотем скальних соколів» — залучення їх до змістової системи протиставлень історичного й фантастичного. Авторка свідомо поєднує ці дві категорії, вибудовуючи на принципі антитези підтекстову структуру твору. В той час, як конкретика історичного тла зображає роки воєнних лихоліть ХХ століття, онімний простір фантастичного репрезентує вічне коло народних свят, які й після заборон продовжують існувати в сакральному вимірі, контекстуально, — в антропоніміконі представників роду «скальних соколів». Звідси — геортонімна специфіка імен героїв: Степан, Марія, Маланка, Михайло, Іван. Втілюючи притаманний їм спектр виражальних можливостей, аналізовані антропоніми сприяють розкриттю ідейного задуму повісті — проголошенню стійкості духовного гену нації в катаклізмах історичних епох. Так літературно-художня антропоніміка, актуалізуючи властивий їй символічний потенціал, стає засобом структурування сакральної поетики твору.

1. Белей Л. Літературно-художні імена-символи / Л. Белей // Культура слова. — 1996. — № 46—47. — С. 63—67.
2. Белей Л. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії: [Монограф.] / Л. Белей. — Ужгород, 2002. — 176 с.
3. Вовк В. Духи й деревіші: [повість] / Віра Вовк // Вовк В. Проза. — К.: Родовід, 2001. — С. 59—157.
4. Вовк В. Тотем скальних соколів: [повість] / Віра Вовк. — Ріо-де-Жанейро—Львів: БаК, 2010. — 116 с.
5. Войтович В. М. Українська міфологія / В. М. Войтович. — 2-е вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005. — 664 с., іл.
6. Грицик Н. Колірний компонент у структурі індивідуальної метафори Віри Вовк / Н. Грицик // Культура слова. — 2007. — № 66—67. — С. 57—61.
7. Грицик Н. Стилiстичні маркери релігійності у поезії Віри Вовк / Н. Грицик // Культура слова. — 2002. — № 61. — С. 44—48.
8. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. Жайворонок. — К.: Довіра, 2006. — 703 с.
9. Желєзняк І. М. Світоглядний код антропонімічної лексики / І. М. Желєзняк // Актуальні питання антропоніміки: зб. матеріалів наук. читань пам'яті Ю. К. Редька / Відп. ред. І. В. Єфименко. — К., 2005. — С. 76—88.
10. Жодані І. Емма Андiєвська і Віра Вовк: тексти в контексті інтерсеміотики: [Монограф.] / І. Жодані. — К.: ВДК Університет «Україна», 2007. — С. 79—101.
11. Калинкин В. Н. Поэтика онима / В. Н. Калинин. — Донецьк: Юго-Восток, 1999. — 408 с.
12. Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики: [Монограф.] / О. Ю. Карпенко. — Одеса: Астропринт, 2006. — 328 с.
13. Карпенко Ю. А. Имя собственное в художественной литературе / Ю. А. Карпенко // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. — М., 1986. — № 4. — С. 34—40.
14. Карпенко Ю. О. Літературна ономастика: зб. статей / Ю. О. Карпенко; Відп. ред. М. І. Зубов. — Одеса: Астропринт, 2008. — 328 с.
15. Колесник Н. С. Особові імена в українських народних обрядових піснях: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. С. Колесник. — Тернопіль, 1998. — 22 с.
16. Наєнко М. Про помежів'я літератури і паралітератури [Текст] / М. Наєнко // Літературна Україна. — 2011. — 10 лютого. — С. 7, 14.
17. Селянський Я. В країні мольфарів / Я. Селянський // Трибуна. — Режим доступу до журн.: <http://www.tribuna.org.ua/articles.php?id=30Zhtvctk>.
18. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей: словник-довідник / Л. Скрипник. — К.: Наукова думка, 2005. — 334 с.

19. *Смольницька О.* «Тотем скальних соколів» Віри Вовк як приклад українського магічного реалізму: [рец. на: Вовк В. Тотем скальних соколів. Ріо-де-Жанейро—Львів: БаК, 2010. 116 с.] / О. Смольницька // Слово і Час. — 2010. — № 12. — С. 105—109.
20. *Суперанская А. В.* Общая теория имени собственного: [Монограф.] / А. В. Суперанская. — М.: Наука. — 366 с.
21. *Ткаченко Т. І.* Феномен жіночого письма в українській літературі другої половини XX — початку XXI століття: [монограф.] / Т. І. Ткаченко. — К.: КиМУ, 2008. — 256 с.
22. *Трійняк І. І.* Словник українських імен / І. І. Трійняк. — К.: Довіра, 2005. — 509 с. — Бібліогр.: С. 488.
23. *Тынянов Ю. Н.* Поэтика. История литературы. Кино / Ю. Н. Тынянов. — М.: Наука, 1977. — 574 с.
24. *Хлистул І. В.* Власна назва в українській поезії II пол. XX ст. (семантико-функціональний аспект): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 — українська мова / І. В. Хлистул. — К., 2006. — 22 с.
25. *Шевчук Вал.* Проза Віри Вовк: [передмова] / Валерій Шевчук // Вовк В. Проза. — К.: Родовід, 2001. — С. 5—24.

Ю. Н. Григорчук

САКРАЛЬНА СИМВОЛІКА АНТРОПОНІМОВ В ПОВЕСТИ ВЕРИ ВОВК «ТОТЕМ СКАЛЬНИХ СОКОЛІВ»

Стаття посвячена аналізу літературно-художественного антропонімікона повісті Веры Вовк «Тотем скальних соколів». Исследовано семантико-функціональні особливості антропонімів з урахуванням їх асоціативно-смыслових зв'язей. Доказано преобладання в онімному просторі твору культурологічно-знакових імен власних з глибоким інтерпретаційним потенціалом і відзначено їх роль в створенні сакральної поезії повісті.

Ключевые слова: літературно-художественний антропонім, апеллятив, семантика, символіка, персонаж, підтекст.

Yu. N. Gryhorchuk

SACRED SYMBOLISM OF ANTHROPONYMS IN WIRA WOWK'S STORY «THE ROCK FALCONS' TOTEM»

The article analyzes the belles-lettres' anthroponyms in Wira Wowk's story «The Rock Falcons' Totem». Semantic and functional features of anthroponyms are analyzed together with their associative relations. It is evident that the culturally significant proper names with strong deep hermeneutic potential dominate in onymic space. The role of anthroponyms in the creation of sacred poetics of the work is defined.

Key words: belles-lettres anthroponym, appellative, semantics, symbolics, literary character, implied sense.

УДК [811.111+811.161.2]'373.234'374

Т. М. Нікульшина

СЕМАНТИКО-КОГНІТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ АНТРОПОНІМІВ ІРРЕАЛЬНОГО СВІТУ НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ (з досвіду лексикографічного дослідження)

У статті досліджуються семантико-когнітивні особливості антропонімів ірреального світу на матеріалі англійської та української мов з урахуванням даних лексикографічних джерел. Проведене дослідження дозволяє виокремити загальні риси номінацій, що аналізуються. Особлива увага приділяється опису семантичної класифікації найменувань людини.

Ключові слова: антропонім, ірреальний світ, власне ім'я, референт, прізвище.

Антропоцентрична парадигма зумовила зосередження лінгвістичних досліджень на вивченні мови у співвідношенні з людиною, її світобаченням і мисленням. Аналіз можливих варіантів номінацій людини посідає одне з провідних місць у системі лексики та багатством та розмаїттям семантичних і структурних форм. Проблема номінації людини привертає увагу багатьох дослідників, але здебільшого дослідження стосуються таких аспектів: емоційно-оцінного [6], етнографічного [5], функціонального [4]. Значну увагу дослідники приділяють порівняльно-зіставному вивченню найменування людини на матеріалі споріднених і неблизькоспоріднених мов [2; 3; 7].

Об'єкт нашого дослідження становлять етнічні найменування осіб ірреального світу.

Метою роботи є дослідження семантико-когнітивних особливостей антропонімів ірреального світу на матеріалі англійської та української мов. Досягнення поставленої мети здійснюється шляхом розв'язання таких завдань:

- систематизувати найменування на позначення людей в ірреальному світі;
- виокремити основні типи антропонімів ірреального світу.

Матеріалом дослідження виступають словникові статті з лексикографічних джерел — одномовних словників, які складають емпіричну базу сучасної семасіології.

Міжмовне зіставлення антропонімікону ірреального світу на матеріалі англійської та української мов має на меті вивчення своєрідності концептуалізації ірреального світу різними етносами і дозволяє вивчити характер систематизації, категоризації та концептуалізації відображеного в мові через аналіз значень мовних одиниць із залученням лінгвокультурної інформації.

Власне ім'я має складні формальні, змістовні та асоціативні характеристики. Складність семантики власного імені міститься в різних концепціях його значення. З одного боку, відзначається, що власні імена, які мають відношення до окремих предметів, «ніяк їх не характеризують, не повідомляють про них нічого істинного або хибного» [8, с. 90], але в той же час, «оскільки власне ім'я іменує одиничний предмет, його зміст відповідає усій сукупності його ознак у їх нерозчленованій цілісності» [8, с. 91].

Підкреслюючи змістовне значення власного імені, Д. І. Єрмолович виокремлює в його значенні чотири компоненти [2, с. 12]:

а) **буттєвий** — існування та предметність означуваного. Такий компонент значення становить наче згорнуте повідомлення: «Існує такий предмет»;

б) **класифікуючий** — належність предмета до певного класу, який будемо називати денотатом імені. Денотатами антропонімів є люди; денотатами зоонімів — тварини; денотатами топонімів можуть бути континенти, океани, моря, річки, острови, населені пункти, вулиці тощо. Такий компонент значення становить згорнуте повідомлення: «Цей предмет — людина (річка, будівля тощо)»;

в) **індивідуалізований** — спеціальна призначеність даного імені для називання одного з предметів у межах денотата. Разом компоненти а, б та в становлять таке згорнуте повідомлення: «Існує така людина на ім'я Джон»;

г) **характеризуючий** — набір ознак референта, достатніх для того, аби співрозмовники розуміли, про що і про кого йдеться.

Хоча антропонім не приписує ознак, іменуючи об'єкт, проте він повідомляє інформацію певного типу: носій антропоніму — це людина жіночої або чоловічої статі, яка належить певній спільноті. Наприклад, *Tam o'Shanter* — це чоловік, який має шотландські коріння, *Іван* — чоловік, який має слов'янські коріння.

Відзначається, що використання одних імен для іменування осіб чоловічої статі, а інших — осіб жіночої статі становить лише «лінгвістичну умовність, що спирається на культурну традицію» [9, с. 84]. Така думка є слушною для англійської мови, в якій чоловічі та жіночі імена майже не мають особливих диференційних ознак (наприклад, специфічних родових закінчень), і деякі імена можуть одночасно позначати і чоловіка, і жінку. Наприклад, *Toad* може позначати об'єкт як чоловічої, так й жіночої статі, а такі жіночі імена як *Imogen*, *Goneril* не мають суфікса *-a*, який би вказував на жіночу стать референта. У деяких англійських антропонімах ознаку статі виражено морфологічно — за допомогою суфікса *-a*: *Pollyanna*, *Siofra*, *Titania*, проте така формальна вираженість належності до певної статі має нерегулярний характер. Іншу ознаку статі людини становлять титульні прикладки *King*, *Mr*, *Miss*, *Mrs*, *Queen* тощо: *King Arthur*, *Sir Lancelot*, *Lady Macbeth*, *Miss Jane Marple*, *Queen Mab*.

В українській мові ознаку статі найчастіше оформлено за допомогою флексій певного типу — родових закінчень. Так, у чоловічих іменах родові закінчення може бути нульовим (*Іван*) або ж варіюватися (*Єгорій*, *Марко*). Ознаками жіночої статі в українській мові становлять флексії *-я*, *-а*: *Маринка*, *Настя*.

Залежно від кількості людей, з якими пов'язуються антропоніми, поділяємо їх на сингулярні (одиничні) та плюральні (множинні).

Сингулярні антропоніми, хоча і можуть належати значній кількості людей, від самого початку асоціативно пов'язані з одним конкретним референтом. Фактор екстралінгвістичний — значна відомість людини у суспільстві — знаходить лінгвістичне відбиття у тому, що одиничні антропоніми не потребують супровідного контексту уточнюючого характеру, а їх референти не залежать від вузької комунікативної сфери. Додаткова інформація про цей об'єкт міститься в такому імені не тільки для одного мовного колективу (наприклад, жителів Великої Британії), але й для багатьох інших мовних колективів. У зв'язку з цим, коли ми вимовляємо *Hamlet*, *Othello*, об'єкти, які вони іменують, не потребують додаткових пояснень.

Плюральні антропоніми не надають жодної переваги якійсь конкретній людині в мовній свідомості колективу. Наприклад, в англійській мові таким плюральним антропонімом є ім'я *Jack* — *Jack the Giant Killer*, *Jack Frost*, *Jack Sprat*, *Jack the Ripper*. В українській мові референтами антропоніма *Іван* можуть бути *Іван Бикович*, *Іван Богодавець*, *Іван Королевич*, *Іван Купайло*, *Іван-Мужичий син*, *Іван Побиван*, *Іван Хреститель*, *Іван Царевич*, *Іван-Вітер*, *Іван-Горох*.

Власні назви на позначення об'єктів ірреального світу умовно поділяються на дві загальні групи: офіційні антропоніми (імена та варіанти, які офіційно надаються вигаданим особам їх

авторами) та неофіційні антропоніми — прізвиська, тобто альтернативні найменування людей, утворені від загальних слів. Серед антропонімів ірреального світу імена, які надаються людям офіційно, та їх варіанти не знайшли широкого розповсюдження, складають 36,81 % в англійській мові та 16,45 % в українській мові. Дані свідчать про домінування в ірреальному світі неофіційних прізвиськ-персоналій, в основі яких лежать певні образи, що характеризують людину, відтворюючи більш-менш постійні її ознаки.

Неофіційні антропоніми виконують роль неофіційних соціальних знаків, що відображають ціннісні стереотипи мовленнєвої поведінки представників різних етнокультур. Неофіційні антропоніми вигаданих осіб — це знаки вторинної номінації, які становлять конотативні імена, що не стільки позначають людину, скільки відображають певні прагматичні параметри, вміщуючи додаткову інформацію про соціальний статус (*Queen of Hearts; Іван Королевич*), фізіологічні дані (*Goldilocks, Three Splendid Women; Настя Прекрасна, Хлопчик-Мізинчик*), вік (*Little Nell; Семиліток*), функції (*Jack the Giant Killer, Kenneth of the Prophecies, Jack the Ripper; Віщий Боян, Кирило Кожум'яко, Соловій-Розбійник*), місце, з якого походить людина або в якому вона знаходиться, діє (*Lady of the Lake; Ілля Муромець*) тощо.

Неофіційні антропоніми є мотивованими одиницями з емотивно-експресивними (*Little Dorrit, Noddy; Йога, Червона Шапочка*) й аксіологічними нашаруваннями (*Dirty Den, Becky Sharp; Біла Лебідь, Марко Пекельний*).

До персоналій змішаного типу належать складні іменування, один із елементів яких — антропонім, а інші — ні [2, с. 86]. Такі персоналії виконують образно-характеризуючу функцію перш за все завдяки наявності в них загального елемента — *Harry Lime, David Copperfield; Єгорій Хоробрий, Марко Багатий*. У більшості прізвиськ змішаного типу провідну роль відіграє не антропонім, а другий елемент, що характеризує референт — *Jack the Giant Killer, Баба Яга Костяна Нога*. Саме загальне слово виражає певну суттєву характеристику за зовнішньою ознакою або діяльністю. Наведені приклади доводять, що загальний елемент може бути виражений одним або кількома словами. Антропонім у такому найменуванні становить доволі умовне ім'я, тому що він необов'язково збігається із справжнім ім'ям поіменованого об'єкта.

Типологію персоналій ірреального світу в досліджуваних мовах надано в табл. 1.

Таблиця 1

Персоналії ірреального світу в англійській та українській мовах

Типи персоналій	Плюральні		Сингулярні	
	Англійська мова	Українська мова	Англійська мова	Українська мова
Офіційні антропоніми	Alice, Jack	Гавриїл, Стецько	Desdemona, Ivanhoe	
Неофіційні антропоніми	Atomy, Scrooge, Billy Blind, Hairy Jack	Хлопчик-Мізинчик, Василиса Премудра, Єгорій Хоробрий	Merry Men, Boy Wonder, Long John Silver, Jack the Ripper	Язя, Єгера, Іван Богослов

За спільністю семантичних ознак антропоніми ірреального світу об'єднано у такі групи: 1) людина як фізіологічний феномен; 2) людина як соціальна істота і 3) людина як духовна істота.

Група 'людина як фізіологічний феномен' містить антропоніми, що вказують на біологічні дані (фізіологічні особливості, вік, стать) — *Баба-яга Костяна Нога, Дівчина-красуня, Семиліток, Хлопчик-Мізинчик*, походження — *Alla-a-Dale, Tess of the D'Urbervilles, Іван Бикович, Іван-Мужичий син, Палій, Покоти-Горошок, Снігуронька, Черчик-Васильчик*.

Група 'людина як соціальна істота' складається з антропонімів, що позначають її заняття (*Дівчина-воїн, Кирило Кожум'яко*), побут, соціальний статус (*Іван Королевич, Козак Мамай, Микула Селянинович*), сімейний стан, належність до родини (*Федір Безрідний*), освіту, релігійні переконання (*Іван Богослов, Іван Хреститель*), певне відношення до топонімічного простору (*Ілля Муромець*).

Група 'людина як духовна істота' моделюється з антропонімів, що позначають звички, схильності, здібності, сприйняття світу, почуття, моральні якості: *Добриня, Марко Пекельний, Святогор, Соловій-Розбійник, Угрюм-Бурчєєв*.

Необхідно відзначити, що не кожний член колективу володіє усією повнотою інформації про конкретну особу іншого мовного колективу, тому більшість персоналій можна вважати певною мірою абстракцією, що відповідає середньому рівню знань про носія імені. Наприклад, не всі члени українського мовного колективу можуть знати, що *Elizabeth Bennet* — головна героїня роману «Гордість та упередження», написаного Джейн Остін, а *Thomas Grandgrind* — один із головних персонажів роману Чарльза Діккенса «Тяжкі часи», так само як незначна кількість жителів Великої Британії знають про існування *Добрині Микитича* або ж *Івана Побивана*.

в українській картині світу. Проте, оскільки англійська мова є мовою міжнародного спілкування та співробітництва, саме англійські антропоніми вважаються такими, що частіше зустрічаються і краще розуміються в українському соціумі, ніж українські для жителів Великої Британії.

У реальному житті кожна людина не може мати унікальне, властиве лише їй ім'я. Особові імена, як і прізвиська, що використовуються окремо від контексту, мають багато носіїв. Номінації ж ірреального світу для чіткішої ідентифікації об'єкта, що іменується, містять диференційовані ознаки: *Nanny Button-cap, Tim Nice-but-Dim; Віщій Боян, Марко Пекельний*. Найменування, які уніфікують референта ірреального світу, становлять в англійській мові 68,13 % (124 номінації), в українській — 73,42 % (21 номінація).

Парадигма власного імені в процесі іменування неіснуючого референта в англійській та українській мовах представлена якнайширше: зафіксовані як повні форми (*Sir Andrew Aguecheek, David Balfour, James Bond, Jane Eyre; Гавриїл, Кирило Кожум'яко, Петро Верига, Федір Безрідний*), так і деривати, наприклад, скорочення (*Bart — Bartholomew; Настя — Анастасія*) і суб'єктно-оцінні форми (*Andy Carr — Andrew, Becky Sharp — Rebecca, Billy Blind — William, Eliza Dolittle — Elizabeth, Jimmy Porter — James, Wee Willie Winkie — William; Івасик-Теледик — Іван, Марко Проклятий — Марк*).

Висновки

1. В ірреальному світі найширше розповсюджені персоналії-прізвиська — імена, що номінують людину відповідно до її характерної риси.

2. Залежно від кількості референтів антропоніми поділяються на сингулярні та плуральні.

3. Всі проаналізовані антропоніми в досліджуваних мовах обов'язково межують з реальними, що пояснюється онтологічною залежністю ірреального світу від реально існуючого.

Перспективою цієї наукової розвідки є аналіз антропонімів ірреального світу щодо відтворення їх оцінного змісту в різних етнокультурах.

1. Ермолович Д. И. Имя собственное на стыке языков и культур / Д. И. Ермолович. — М.: Р. Валент, 2001. — 200 с.

2. Бісовецька Т. В. Асоціативно-тематичні поля номінацій соціального статусу людини в українській, польській та німецькій мовах: семантико-генетичний аспект: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / Т. В. Бісовецька. — К., 2011. — 20 с.

3. Катернюк В. В. Структурно-семантичні характеристики неофіційних антропонімів в англійській, німецькій та українській мовах: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 «Загальне мовознавство» / В. В. Катернюк. — К., 2010. — 16 с.

4. Конопелькіна О. О. Найменування осіб за родом діяльності в сучасній російській мові (економіко-правова сфера): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 «Російська мова» / О. О. Конопелькіна — Дніпропетровськ, 2008. — 20 с.

5. Леснова В. В. Номінація людини та її рис у східнослов'янських українських говірках: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / В. В. Леснова. — Запоріжжя, 1999. — 17 с.

6. Наумова Т. М. Номінація особи у сатирично-гумористичних текстах Івана Франка та Володимира Самійленка: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Т. М. Наумова. — К., 2005. — 19 с.

7. Удинська А. Г. Метонімічні переноси на позначення людини в англійській та українській мовах: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / А. Г. Удинська. — Донецьк, 2007. — 22 с.

8. Уфимцева А. А. Лингвистическая сущность и аспекты номинации / А. А. Уфимцева, Э. С. Азнаурова, Е. С. Кубрякова // Языковая номинация (Общие вопросы) [Отв. ред. чл.-корр. АН СССР Б. А. Серебренников, д-р фил. наук А. А. Уфимцева]. — М.: Наука, 1977. — С. 7—98.

9. Sciarone B. Proper names and their meaning // *Studia linguistica*. — 1967. — An. 21. — No. 2. — P. 84.

Джерела

Великий тлумачний словник сучасної української мови / [Укл., голов. ред.: В. Т. Бусел]. — К., Ірпін: ФТФ «Перун», 2007. — 1736 с.

Волишебные существа: Энциклопедия / [сост. Н. Горелов]. — СПб.: Азбука-классика, 2005. — 432 с.

Знаки української етнокультури. Словник-довідник / [Авт.-уклад. В. В. Жайворонок]. — К.: Довіра, 2006. — 703 с.

Мифология Британских островов: энциклопедия / [Ред. К. Королев]. — М.: Эксмо; СПб.: Terra Fantastica, 2007. — 640 с.

Новий тлумачний словник української мови: в 3 т. / [Укл.: В. Яременко, О. Сліпущко]. — К.: Аконті, 2006.

Словник давньоукраїнської міфології / [Укл.: С. П. Плачинда]. — К.: Велес, 2007. — 240 с.

Словник української мови: у 20 т. / [За ред. В. М. Русанівського]. — К.: Наукова думка, 2010. — Т. 1 (А—Б). — 911 с.

Словник української мови: у 11 т. / [За ред. І. К. Білодіда]. — К.: Наук. думка. — 1971—1980.

Сучасний тлумачний словник української мови / [Заг. ред. д-ра філол. наук В. В. Дубічинського]. — Харків: «ВД ШКОЛА», 2006. — 1008 с.

Энциклопедия сверхъестественных существ / [Ред. К. Королёв]. — М.: Эксмо; СПб.: Мидград, 2007. — 720 с.

Longman Dictionary of Contemporary English / [Ed. by A. Gadsby]. — Harlow: Pearson ESL, 2006. — 1968 p.

Longman Dictionary of English Language and Culture. — Harlow: Addison Wesley Longman, 1998. — 1568 p.

Macmillan English Dictionary for Advanced Learners / [Ed. by M. Rundell]. — London: Macmillan Publishers Limited, 2006. — 1692 p.

New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language / [Ed. by B. S. Cayne]. — Danbury, CT: Lexicon Publications, 1986. — 1248 p.

Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / [Ed. by S. Wehmeier]. — Oxford: Oxford Univ. Press, 2003. — 1540 p.

Oxford Guide to British and American Culture. — Oxford: Oxford Univ. Press, 2005. — 542 p.

Oxford Wordpower Dictionary / [Ed. by S. Wehmeier]. — Oxford: Oxford Univ. Press, 1999. — 746 p.

Scribner Dictionary / [Ed. by William D. Halsey]. — N. Y.: Scribner Educational Publishers, 1986. — 1190 p.

Webster's New Collegiate Dictionary / Springfield, Mass.: G.&C Merriam Co, 1974. — 1536 p.

Т. Н. Никульшина

СЕМАНТИКО-КОГНИТИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ АНТРОПОНИМОВ ИРРЕАЛЬНОГО МИРА НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ (из опыта лексикографического исследования)

В статье исследуются семантико-когнитивные особенности наименований человека в ирреальном мире в английском и украинском языках на материале лексикографических источников. Проведенное исследование позволяет выявить общие характеристики изучаемых номинаций. Особое внимание уделяется описанию семантической классификации наименований человека.

Ключевые слова: антропоним, ирреальный мир, имя собственное, референт, прозвище.

T. M. Nikulshina

SEMANTIC AND COGNITIVE ASPECTS OF ANTOPONYMS OF THE IRREALITY IN THE ENGLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES BASED ON DICTIONARY DATA

The article deals with the semantic and cognitive peculiarities of naming people belonging to the world of irreality. The analysis is based on data of English and Ukrainian dictionaries. The article provides general nomination characteristics. Semantic classification of nouns in question is highlighted.

Key words: antroponym, world of irreality, proper name, referent, nickname.

УДК 81`373.23

Т. Ф. ШУМАРИНА, И. В. МУРАДЯН

АНТРОПОНИМИЧЕСКАЯ КАУЗАЦИЯ ДИСКОМФОРТА В РЕЧЕВОЙ КОММУНИКАЦИИ

В статье анализируется личное имя как причина эмоционального дискомфорта в речевой коммуникации.

Ключевые слова: личное имя, коммуникация, дискомфорт.

Единицы, составляющие антропонимическое пространство языка, специфичны в силу своей гипертрофированной экстралингвистичности, что делает их особенно привлекательными для представителей многих наук: историков, психологов, языковедов, специалистов по социо- и психолингвистике. Среди речевых средств эмоциональной суггестии антропониму по праву отводится одна из ведущих ролей.

Гипнотическое влияние личного имени на человека, его доминирование в сознании носителей над всеми иными словами языка неоднократно доказывалось специалистами в различных областях человеческой деятельности, в том числе и в популярной книге по речевому воздействию Дейла Карнеги, где, как мы помним, утверждается, что среднего человека больше интересует его собственное имя, чем другие имена во всём мире, вместе взятые. Вследствие вышесказанного можно заключить, что имя собственное является универсальным средством выражения эмоционального содержания системы «конфронтация — кооперация» и, следовательно, приспособлено для функционирования в дискредитационном дискурсе в качестве инвективы. Однако в ряде случаев употребление пейоративного имени (любой антропонимической формы, трактуемой как неприемлемой) невозможно считать оскорблением, поскольку унижение или осмеяние осуществляется адресантом неосознанно. И тем не менее подобный акт не перестаёт оцениваться как агрессивный в силу расподобления иллюкуции и перлокутивного эффекта:

разграничение продуктивной и рецептивной речевой деятельности позволяет квалифицировать антропонимический пейоратив не как вербальное средство нанесения оскорбления адресантом, а как причину возникновения обиды — эмоционально-психологического состояния, возникающего вследствие речевого действия, оцениваемого адресатом как противоречащее самооценке и вызывающее эмоциональный дискомфорт.

Зона комфорта языковой личности определяется стабильными конвенциональными нормами — совокупностью статусных, ролевых и ситуативных стереотипов речевого поведения. Нарушение границ зоны неминуемо провоцирует возникновение эмоционального дискомфорта. Мощнейшим стрессором, понимаемым как языковое средство, способное каузировать состояние эмоционального дискомфорта у адресата, является имя собственное человека. Универсальность антропонимической единицы в качестве инвективного средства предопределена неразрывной связью одного из центральных структурных компонентов самосознания — самооценкой — и характером межличностной коммуникации. Как известно, проблема «личностного Я», самооценки формулируется в настоящее время в терминах идентичности — личностной (персональной) и социальной. Личная идентичность — это система приписываемых себе в данный момент физических, интеллектуальных и нравственных качеств, социальная — качеств групповых, например статусной и ролевой позиции. Психологи считают, что зачастую самооценка при прохождении сквозь призму сознания искажается и не всегда отражает её (личности) реальные качества. Руководствуясь именно этими субъективными представлениями, говорящий и слушающий вступают в речевую коммуникацию. И в этой ситуации самое сложное в проблеме конфронтативности, как считают учёные, — объективная оценка, с одной стороны, интенции автора, с другой — оценка интерпретации данного текста субъектом, посчитавшим себя оскорблённым [1].

Субъективная дешифровка нарушения коммуникативного кодекса и квалификация антропонима в качестве маркера коммуникативной перверсии провоцирует у носителя имени состояние эмоционального дискомфорта, вплоть до депрессивного эффекта. Думается, причина данного положения вещей обусловлена той высокой значимостью имени, степень которой последовательно растёт на разных этапах онтогенетического развития, аккумулируя и определяя ценностные ориентации и потребности личности. Инициация эмоционального дискомфорта посредством антропонимического стрессора в речевой коммуникации имеет форму социолектологических стереотипов, сложившихся в результате не только конфронтации, как можно было бы ожидать, но и конгруэнции кодирования и декодирования интенционального содержания антропонимической единицы.

Таким образом, успешное функционирование имени собственного в качестве стрессора и провокатора эмоционального дискомфорта прямо пропорционально значимости личного имени для индивида и предопределено его способностью к экспликации в виде речевых стереотипов конкретных составляющих персональных и социальных звеньев самосознания.

Среди персональных компонентов самосознания дискредитации посредством имени собственного регулярно подвергаются возраст, пол, расовая принадлежность, физические и психические свойства.

Возраст. Причиной возникновения обиды как реакции на «возрастной» антропонимический стрессор может быть как адресант, так и сам объект именованного. Например, адресант не способен адекватно оценить соотношение возрастных характеристик, что приводит к употреблению неуместного антропонимического варианта (*Боря* вместо *Борис Борисович* или *Мария* вместо *Мария Ивановна*). Опасна в этом смысле формула «детерминант дядя» и особенно «тётя» + гипокористика (*тётя Валя*, *дядя Вася*). В семейно-дружеской коммуникации такое предпочтение далеко не всегда отвечает ролевым ожиданиям адресата. Подобный эмоциональный эффект можно прогнозировать и вследствие употребления лепетного имени в адрес молодого человека, юноши (*Кожа*, *Кука*, *Абаба*). При этом в ходе опроса было установлено, что девушки не ощущают эмоционального дискомфорта вследствие их номинации лепетными именами типа *Ляля*, *Лёля*.

Первопричиной «возрастного» дискомфорта может оказаться, как уже отмечалось, и сам объект именованного. Рассогласование хронологического и психологического (самооценка, часто искажённая) возраста способно привести к временной децентрации, которая реализуется в двух формах: децентрации в прошлое и децентрации в будущее. Децентрация в прошлое, порождающая феномен консервации возраста, чаще наблюдаемый у женщин, обуславливает ожидание гипокористик и деминутивных антропонимических форм. Актуализация же объективно адекватных номинаций может привести к возникновению дискомфорта («*Варвара Петровна!*» — «*Лучше зови меня Варей*» (РР)). Однако следует заметить, что функционирование подобных антропоупотреблений строго регламентировано рядом социальных условий. Нарушающие конвенциональные границы номинации получают статус инвективы. Результаты экспериментального исследования корреляционной зависимости антропонимических номинаций и гендерно-возрастного фактора подтвердили выдвинутую гипотезу и доказали, что наиболее интенсивные негативные эмоции деминутивные формы вызывают в ситуациях Ж1 → ЖЗ и М1 → ЖЗ, где

Ж — женщины, М — мужчины; 1 — молодое поколение (20—35 лет), 3 — старшее поколение (после 50 лет). Допустимость/недопустимость указанных антропонимических форм в ситуациях М1 → М3 и Ж1 → Ж3 может быть решена только на основе хронологических либо психологических (приписываемых) возрастных параметров. Необходимо также указать, что подобные антропонимические употребления всегда интенционально обусловлены. Целью коммуникативных актов, включающих антропонимический стрессор, является достижение локутивного эффекта оскорбления либо иного прагматического эффекта, например выражения лести, что в ситуациях, отмеченных гендерной оппозицией (М1 → Ж1 или Ж1 → М1), также воспринимается слушающим как фактор, вызывающий эмоциональное напряжение, хотя и иной этиологии. Употребление противоречащих норме антропонимических единиц не становится причиной дискомфорта, если антропонимический стрессор предварительно включается в состав автономии и только в рамках приёма «речевая маска»: (50-летняя женщина мальчику) «*Вася, это Бася...*» и уже далее «*Говори, зачем тебя Бася ко мне послала*» (Е. Логунова). Децентрация в будущее проявляется у подростков в неадекватном хронологическому возрасту стремлению к возмужанию, вследствие чего дискомфортными для них становятся такие формы именования, как гипокористики и квалитативы («*Сеня!*» — «*Я Семён!*» (РР). Дискомфорт, каузированный возрастными параметрами, может быть вызван говорящим намеренно, путём употребления антропонимической формы с неадекватной конвенциональной характеристикой: «*Вот вам, — сказала она, — мой милый Володя (она в первый раз так меня назвала), товарищ. Его тоже зовут Володиёй.*» (Прибытие этого мальчика превратило меня самого в мальчика)» (И. С. Тургенев). В реальной речевой коммуникации реже, но всё-таки встречаются речевые ситуации, в которых слушающий (объект именования) демонстрирует искусственно завышенные возрастные экспектации. В этом случае при дисбалансе хронологического и психологического возраста даже адекватный статусной норме антропонимический вариант декодируется как неуместный и порождает эмоциональное напряжение («*Алексей!*» — «*Щенок! Я уже не Алексей, а Алексей Петрович*»).

Пол. Проблема притязания языковой личности на признание половой (гендерной) исключительности, на общественное уважение со стороны социума неоднократно поднималась в лингвистической гендерологии, особенно в феминистской лингвистике, исследующей дискриминацию образа женщины в языковой картине мира. В интересующем нас аспекте объектом изучения могут стать релятивные номинации, указывающие на зависимость женщины от мужчины (*жена Виктора, сестра Владимира*), а также доминирующие в количественном отношении (при почти полном отсутствии мужских) антропонимические инвективы словообразовательного типа, относящиеся к тематической группе «сексуальность»: *сексвитулечка, Алка-бисексуалка* и под.: «*Трошкина скрипнула зубами и с ненавистью прошипела: «У, шахерезадницы»*» (Е. Логунова). Личное имя может стать причиной психического дискомфорта в ситуации смены фамилии при вступлении в брак (...*Я не хочу официально вступить в брак, потому что не желаю принимать мужнюю фамилию... оставит после регистрации девичью фамилию, но это притит его (жениха) гордости и чувству собственного достоинства*) (Е. Логунова). Основой для создания антропонимической инвективы является и мужской шовинизм, усилиями которого в речевом значении имени собственного актуализируется лишь сема `пол`: «*Какая-нибудь Лизонька или Машенька...*». Имя собственное как стрессовый фактор может стать объектом квил-лингвистики, где анализу будет подвергнуто эмоционально-речевое реагирование на официальную, паспортную антропонимическую формулу (или её отдельные элементы) лиц нетрадиционной сексуальной ориентации. Как видим, решение вопросов, связанных с антропонимическим выражением полового диморфизма в конфликтной коммуникации, требует пристального внимания и, очевидно, должно быть переведено в ранг неотложных исследовательских задач.

Этническая отнесённость. Ономастическая вербализация оскорбления этнического самоопределения личности наиболее заметна в цепочке антропонимических этноинвектив (*фриц-хачик-мамбет-наташа-сара-абрам*) и ксенофобских прозвищ (*жид, чурка, чебурек, чёрный, молдаванин, харакири*). Однако и другие языковые средства могут стать реальной причиной дискомфортных ощущений. К их числу следует отнести намеренное/ненамеренное искажение национальной огласовки имени (*Екатерина* вместо *Катерина* (укр.), *Фома* вместо *Хома* (укр.), *Петя* вместо *Пятрас* (лит.), *Андрей* вместо *Андрей* (рус.). Негативную эмоциональную реакцию может вызвать нарушение национальных норм орфографии (Олександр — Александр, Олена — Елена) и правил грамматики (р. п. *Шевченка, Петренка* вместо *Шевченко, Петренко*; с *Крониным* вместо с *Кронином* и под.) личных имён. В украинском судопроизводстве накопилось бесчисленное количество жалоб, связанных со случаями оскорбления посредством имени. Так, в «Цивільному кодексі України» (статья 294 «Право на ім'я») гарантируется право на транскрибированную запись фамилии и имени в соответствии со своей национальной традицией [2, с. 86]. Однако гражданам приходится регулярно констатировать ущемление своих этнических прав, особенно при оформлении официальных документов, где латиницей, например в загранпаспорте, транслитерируется не русская, а украинская огласовка имени, что однозначно интерпретируется носителем как оскорбление.

Несправедливо причинённое огорчение вызывают антропонимические употребления, направленные на дискредитацию позитивного имиджа объекта именованного. Оскорблению могут быть подвергнуты физические, психические, нравственные свойства и состояния. Возможности имени собственного к экспликации дисгармонии в любой из названных сфер практически безграничны. Модели антропонимических стрессоров этой группы, к сожалению, не отличаются разнообразием, хотя их конкретное наполнение онимным материалом неисчерпаемо по причине бесконечности метафорических образных номинаций, лежащих в основе оценки. Имеются в виду антономасии (перифразы, прецедентные тексты) с антропонимическим компонентом, фокусирующие иллокутивный смысл речевых актов оскорбления, издѣвки в рамках стратегии дискредитации. Антономасии, характеризующие внешность, речь, черты характера, манеру поведения, чувства, могут создаваться не единственно на основе метафоры, но и путем аллюзии. Антономасии — имена исторических лиц, современных представителей всех сфер деятельности, мифологических существ, персонажей художественных произведений и теле-и кинопродукции: *Пандора, Баба Яга, Кощей Бессмертный, Хлестаков, старуха Шапокляк, Борджиа, Тэтчер, Гитлер, Брут*. Инвективную коннотацию приобретают даже именованья позитивно оцениваемых современных общественных личностей и персонажей: *Паша Ангелина (чрезмерно трудоспособная), Гурченко (худая), Буратино (длинный нос): «А вы мне макияж поправите, когда закончите с этой Дюймовочкой», — сказала пышная дама лет пятидесяти с богатой фигурой и разбойничьим лицом»* (Е. Логунова). Как видим, смещение центра самооценки адресанта превращает объективно позитивную номинацию в негативную, а следовательно, и в причину эмоционального дискомфорта. Посредством актанта «в юбке» приобретают негативную оценочность и мужские именованья для обозначения женщин, когда отсутствует адекватная номинация женского рода: *Мазарины в юбке, Наполеон в юбке* и под. К негативному предиктированию приспособлены также традиционные русские имена (полные и демунивативные формы) с устойчивой пейоративной коннотацией. Это имена-символы (насмешливо-презрительные с негативным смыслом `дурак` или `деревенщина` — *Ваня, Степа, Федя*; `любопытство` — *Варвара*).

Слушающий, как правило, расценивает как оскорбление своих чувств упоминание кого-либо в беседе путём сопровождения имени собственного контекстуальным партнёром «твой» («свой»), ведь исключение объекта из сферы говорящего привносит в высказывание оттенок неприязни, презрения, осуждения. Знаменательно, что данный прием благодаря стратегии вуалирования, при которой имя собственное лишь косвенно связано с актом дискредитации, остался неизменным на протяжении более чем целого столетия: «...сидит у своей *Августины Христиановны*» (И. С. Тургенев); «*Мы, Верочка, говорим о твоём ПеПеЖе*» (А. И. Куприн); «*У твоей Анжелы тоже нога не маленькая*» (Г. Куликова).

Имя собственное — настолько ценный компонент самосознания, что оберегается индивидом на всём протяжении онтогенеза: ведь именно при его участии происходит самореализация субъекта как личности. Потому любое внешнее воздействие на формальную или семантическую сторону антропонимической единицы, квалифицируемое как агрессивное, провоцирует эмоциональную реакцию, находящую выражение в речевом паттерне. С психологической точки зрения реагирование представляет собой защитный механизм, состоящий в непроизвольной эмоциональной разрядке, освобождающей от дискомфорта, вызванного антропонимическим стрессором.

Специфические способы выражения антропонимического стрессора данного типа имеют как экстра-, так и интралингвистическую природу. В этой связи представляют определённый интерес антропонимические актуализации в аспекте мнемической деятельности: забывание, неточное воспроизведение имени и, как следствие, демонстрация индифферентности. Подобный приём инициации психического дискомфорта настолько эффективен, что прослеживается на протяжении целого ряда исторических периодов. Ср.: «Вы, кажется, что-то говорите, г-н Конопатин? Я возьму вас завтра с собою, г-н Конопатин! — Паклин вышел, наконец, из терпения. — Паклин! — завопил он. — Моя фамилия: Паклин!» (И. С. Тургенев); «Он никак не мог выговорить — Тигеллин, а звал меня то Тигелинием, то Тинегилом. Каждый раз, когда я его поправлял, он рявкал: «Плевать. Ерунда. Стану я мозги засаривать!» (А. И. Куприн).

Итак, анализ корреляционной зависимости имени собственного и состояния эмоционального дискомфорта позволил выявить разнообразие форм и многообразие приёмов антропонимического препятствия успешной коммуникации на уровне личностной идентичности. Однако проблема конфликтного функционирования имени собственного в речевой коммуникации далеко не решена. Она многогранна, и, безусловно, проанализированные выше факты ее не исчерпывают. Требуется тщательное и глубокое изучение антропонимических стрессоров в рамках социальной идентичности; полезными могут оказаться также комплексные синхронические и диахронические исследования антропонимического выражения «Личностного Я».

1. *Голев Н.Д.* Юридический аспект языка в лингвистическом освещении / Н. Д. Голев // Юрислингвистика — 1. Проблемы и перспективы. — Барнаул, 1999. — С.11—58.

2. *Цивільний кодекс України*: [офіційне видання]. — К.: Парламентське вид-во, 2004. — С. 86—87.

Т. Ф. Шумаріна, І. В. Мурадян

АНТРОПОНІМІЧНА КАУЗАЦІЯ ДИСКОМФОРТУ У МОВЛЕННЄВІЙ КОМУНІКАЦІЇ

У статті аналізується власне ім'я як причина емоційного дискомфорту у мовленнєвій комунікації.
Ключові слова: власне ім'я, комунікація, дискомфорт.

T. F. Shumarina, I. V. Muradyan

THE ANTHROPONIMICAL REASON OF DISCOMFORT IN SPEECH COMMUNICATION

In article the personal name as the discomfort reason in speech communication is analyzed.
Key words: personal name, communications, discomfort.

УДК 811.161.2'373.231—055.1(477.74)

Л. В. ШЕВЧУК

ДИНАМІКА НАЙУЖИВАНІШИХ ЧОЛОВІЧИХ ІМЕН МЕШКАНЦІВ СІЛ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті аналізуються чоловічі імена, які функціонували в іменнику сіл Мала Долина, Олександрівка, Бурлача Балка Одеської області з 1942 по 2006 р., зокрема найуживаніша десятка. Простежується якісний та кількісний склад даної групи антропонімів, а також особливості їх функціонування в іменній системі м. Іллічівська.

Ключові слова: антропонім, антропонімійна система, динаміка імен, частотність.

Власні імена — це знаки, які індивідуалізують і визначають особу. Як і загальні, вони легко переходять в інші мови, проте тут проявляються деякі особливості, властиві лише їм: вони не перекладаються, зберігають своє фонетичне обличчя, не обмежені фонетичними та граматичними закономірностями, функціонують у загальному словниковому складі мови і, водночас, поза його межами.

Власні імена є об'єктом вивчення різних наук: мовознавства, історії, етнографії, філософії, психології, вони є цікавими як об'єкт вивчення української мови іноземними студентами. Не менш цікавою є проблема вибору імені для кожної конкретної людини, адже процес розвитку найменувань — це безперервний пошук форми, яка б відповідала потребам людей у чіткій ідентифікації особи, відповідала традиціям, своєрідній моді, часу.

В галузі дослідження динаміки власних імен в українській антропоніміці зроблено чимало. Цій проблемі присвячені праці С. Л. Брайченко, Л. П. Зайчикової, Ю. О. Карпенка, О. Ю. Касім, О. Ю. Медведєвої (антропонімія Одещини), Т. Д. Братушенко (Миколаївщини), Д. А. Жмурко (Ізмаїльщини), Р. Д. Петрової (Херсонщини), Л. В. Кракалії (Буковини), С. П. Павелко (Івано-Франківщини), С. Є. Панцьо (Лемківщини), Т. В. Буги (Центральної Донецчини), Н. О. Свистун (антропонімікон м. Тернополя), І. Д. Скорук (динаміка іменника м. Луцька), Г. В. Кравченко (м. Донецька), О. Плюшко (м. Кіровограда), О. О. Горобець (м. Хмельницького). Усі вони зазначають, що антропонімійна картина постійно змінюється, отже, вивчення динаміки особових імен у різних регіонах є актуальним.

Об'єктом нашого дослідження є антропонімія центральної частини Одеської області, а саме сіл Мала Долина (колишнє Кляйн Лібенталь), Олександрівка (колишнє Арнаутівка) та Бурлача Балка. Об'єкт дослідження обраний нами не випадково. Ця місцевість є одним із найбільш яскравих прикладів історично глибокого спільного проживання представників різних національностей і культур: німців [5, с. 131—135], греків [3], українців, росіян, молдован, болгар і французів [4]. Таким чином, у даному регіоні у формуванні та розвитку українського іменника брали участь представники різних країн. Актуальність нашого дослідження визначається ще й тим, що антропонімія даної території не піддавалася спеціальному статистичному аналізу.

У цій статті маємо за мету проаналізувати найуживаніший чоловічий іменник. В основу нашого дослідження лягли матеріали алфавітних книг сіл Мала Долина, Олександрівка та Бурлача Балка, за якими було простежено динаміку іменника даних поселень з 1942 по 2006 роки (метричні книги із записами до 1941 р. включно були втрачені під час війни). Для більш повного уявлення про іменну систему мешканців цих сіл вважаємо за доцільне застосувати кількісно-якісний метод, розроблений В. Д. Бондалетовим [1]. Для зручності аналізу виділяємо 7 хро-

нологічних зрізів — I (1942—1951), II (1952—1961), III (1962—1971), IV (1972—1981), V (1982—1991), VI (1992—2001), VII (2002—2006).

На динаміку будь-якого сільського іменника, як зазначають учені-ономатологи, великий вплив має іменник міста, яке знаходиться поряд або якому села підпорядковуються. Тому маємо за мету також зіставити іменники сіл Мала Долина, Олександрівка, Бурлача Балка та міста Іллічівська, до якого вони прилягають.

Чоловічий іменник сіл Мала Долина, Олександрівка, Бурлача Балка та м. Іллічівська в певні періоди свого становлення наслідував міські традиції іменування, проте набув своїх особливих рис, що надало яскравості та неповторності антропонімічній картині цієї території. Десятка найуживаніших онімів у селах Бурлача Балка, Мала Долина та Олександрівка як кількісно, так і якісно була завантажена значно більше за міську. До її складу входило від 10 (1962—1971 рр.) до 36 лексем (2002—2006 рр.), а питома вага досліджуваного угруповання мінімально становила 66,58 % у період 1972—1981 рр., максимально — 88,52 % з 2002 по 2006 рр., тоді як панівна група Іллічівська розпочала свій шлях з 76,8 %, і надалі концентрація панівної групи лише зменшувалася.

До групи найпопулярніших імен у селах у різні періоди з 1942 по 2006 рр. входила 41 лексема — на 16 більше, ніж до аналогічного угруповання в м. Іллічівську.

За увесь досліджуваний період не втратили статусу найулюбленіших, перебуваючи в десятці на семи зрізах, оніми *Володимир*, *Микола*, *Олександр* та *Сергій*. На шести хронологічних зрізах до популярного угруповання входило ім'я *Ігор*, яке, щойно потрапивши до іменника на II зрізі, одразу посіло 8 місце, надалі лише зміцнюючи свої позиції. Протягом п'яти зрізів серед найуживаніших імен перебували *Віктор* та *Віталій*. Чотири десятиліття не полишали панівної групи *Анатолій*, *Андрій*, *Дмитро*, *Євген*, *Олег*, *Олексій* та *Юрій*, три — *В'ячеслав*, *Валерій*, *Денис*, *Іван*, *Максим*, два — *Валентин*, *Василь*, *Владислав*, *Данило*, *Михайло* та *Павло*. Лише на десять років увійшли до складу популярних антропоніми *Леонід* — на I зрізі, *Петро* — на II зрізі, *Вадим* — на VI, *Альберт*, *Андріан*, *Артем*, *Всеволод*, *Генріх*, *Едуард*, *Костянтин*, *Микита*, *Роман*, *Руслан*, *Святослав*, *Станіслав*, *Тарас* — на VII.

Перша десятка імен 1942—1951 рр. обслуговувала 84,76 % новонароджених. Очолював найуживанішу групу *Микола*. До складу групи він входив до кінця досліджуваного періоду. До початку 90-х років коло його прихильників звужуватиметься, проте за наступні 15 років це ім'я знову стане активно обиратися найменувачами. 2 позицію зайняв онім *Анатолій*, який вже через 20 років перейде до розряду рідковживаних лексем. На кінець 2006 р. *Анатолій* знову посяде місце в десятці, проте через велику кількість використаних антропонімів лише 2 хлопчики-немовляти отримають це ім'я. На 3 місці розмістилася лексема *Віктор*. Саме на цій позиції *Віктор* перебуватиме й у новому столітті. 4 та 5 позиції посіли *Володимир* та *Олександр* відповідно, 6 та 7 — *Валентин* та *Михайло* — оніми, які в іменнику Іллічівська переважно більшість часу перебували в рідковживаній групі. Лише в період з 1942—1952 рр. найменувачі були прихильні до лексеми *Леонід*, яка розділила 8 позицію з лексемою *Василь*. На 9 місці опинилися *Валерій* та *Сергій*, на 10 — *Віталій* та *Євген*. Таким чином, до групи найуживаніших імен увійшло 13 лексем.

У період з 1952—1961 рр. найуживанішими були 14 антропонімів, які обслуговували 82,91 % новонароджених хлопчиків. З попереднього зрізу до нового перейшли 8 лексем, кожна з яких змінила ранговий номер через збільшення або втрату прихильників. З міською групою найпопулярніших імен збігається тільки на 57 % за рахунок лексем *Володимир* (1 позиція в селах, 2 — в місті), *Микола* (2, 5), *Олександр* (2, 1), *Сергій* (3, 3), *Анатолій* (4, 6), *Віктор* (5, 4), *Валерій* (7, 7), *В'ячеслав* (9, 10), *Олег* (9, 8). У місті відсутні *Василь*, *Павло*, *Ігор*, *Петро*, *Іван*. У той же час у сільському іменнику немає *Юрія*, *Ігоря*, *Андрія* та *Леоніда*. Головну причину цієї істотної розбіжності вбачаємо у відставанні села від міста.

У період 1962—1971 рр. до складу найуживаніших імен увійшла найменша кількість лексем — 10, 9 з яких були популярними на попередньому зрізі, що, з одного боку, говорить про консервативність поглядів мешканців сіл. Але, враховуючи те, що в минулому зрізі найуживанішу групу склали 14 онімів, виявляємо схожість «десяток» лише на 64 %. Коло найуживаніших імен залишили *Василь*, *Павло*, *Петро* та *Іван* — лексеми, які жодного разу не піднімалися до найуживанішої групи в місті Іллічівську (*Василь* та *Петро* розпочали та завершили свій шлях, не полишаючи рідковживаного угруповання, *Павло* та *Іван* дещо частіше обиралися найменувачами, що дозволило їм дістатися до частотної групи). У цей же період *Василь*, *Іван* та *Петро* були популярні серед мешканців інших сіл Одеської області [2, с. 8]. Значні зрушення відбулися і в середині самої десятки. Так, *Олександр*, *Сергій*, *Ігор* та *Олег* збільшили коло своїх прихильників і перемістилися з 2, 3, 8 та 9 позицій на 1, 2, 5 та 7 відповідно. Низхідним шляхом пішли *Володимир* (залишив позицію лідера і опинився на 4 місці), *Микола* (зійшов з 2 на 9 місце), *Анатолій* (з 4 на 8), *Віктор* (з 5 на 6), *Валерій* (з 7 на 10). До аналогічного угруповання в м. Іллічівську ця десятка подібна на 80 %, причому лексеми *Сергій*, *Олександр* та *Валерій* мають однакові рангові номери в обох іменниках (1, 2 і 10 відповідно).

ПИТАННЯ ОНОМАСТИКИ

Натомість неоднаково сприйняли мешканці міста й сіл антропоніми *Анатолій*, *Андрій*, *Вадим* і *Микола*. *Анатолій* та *Микола* в місті зайняли 13 та 12 позицій відповідно, *Андрій* та *Вадим* в сільському іменнику посіли 12 та 15 місця.

Популярна десятка наступного зрізу, який охоплює 1972—1981 рр., прийняла до свого складу 11 лексем, що обслуговували 558 новонароджених хлопчиків. Концентрація найуживаніших імен даного зрізу є найнижчою за весь досліджуваний період і складає 66,58 %. З попереднього десятиліття у першій десятці залишилися 7 лексем: *Сергій* і *Олександр* продовжують очолювати групу, займаючи 1 та 2 місця відповідно, збільшили коло прихильників *Ігор* та *Микола* — вони перемістилися з 7 та 9 позицій на 5 та 8 відповідно, по одній позиції втратили *Володимир*, *Олег* та *Віктор* — вони залишили 3, 5 та 6 позиції і зійшли на 4, 6 та 7 відповідно. Стрімко увірвався до десятки *Андрій* — він опинився одразу на 3 місці. Не менш несподіваною є поява в десятці *Дмитра*, *Олексія* (отримавши однакову кількість прихильників, вони розділили між собою 9 позицію) та *Віталія* (10 позиція). Ще минулого десятиліття вони перебували серед рідковживаних імен, проте бажання сільських мешканців не відставати від уподобань іллічівців вивело ці лексеми в лідери. В місті ці «нові» для популярної десятки села оніми займають 3, 5, 6 та 8 місця відповідно. Загалом ступінь подібності найуживаніших груп онімів у місті та селах є достатньо високим і складає 81,81 %, що говорить про наближення міського й сільського іменників у якісному плані.

13 лексем, які презентують найуживанішу групу 1982—1991 рр., обслуговували 71,03 % новонароджених. Десятка цього зрізу успадкувала 62 % лексем попереднього періоду. За десять років не змінив свого статусу *Андрій* — він, як і раніше, займає 3 місце. У такому ж статусі він перебуває в іменнику Іллічівська. Здобули більше прихильників і покращили свої позиції *Олександр*, який очолив десятку, на 5 сходинок вгору (з 9 на 4 місце) піднявся *Дмитро*, на 3 (на 6 та 7 місця з 9 й 10) — *Олексій* та *Віталій* відповідно. Втратили шанувальників *Сергій* (зійшов з 1 позиції на 2), *Володимир* та *Ігор* (з 4 та 5 позицій відповідно на 8), *Микола* (з 8 на 10). Вийшли з розряду популярних *Олег* та *Віктор*, зайнявши місця в другій десятці. Оновилосся угруповання за рахунок лексем *Денис*, *Євген*, *Максим* та *Юрій*. На попередньому зрізі *Євген* та *Юрій* очолювали другу десятку, а *Денис* та *Максим* увійшли до іменника сіл вперше і посіли 19 та 16 місця відповідно в рідковживаній групі. Проте популярність цих імен в місті вплинула на уподобання мешканців сіл. На даному зрізі в селах до складу найулюбленіших потрапили всі лексеми, які обслуговували десятку Іллічівська, до того ж однаково популярними стали *Олександр*, *Андрій*, *Євген* та *Олексій*, які в обох іменниках посіли 1, 3, 5 та 6 позиції відповідно. Отже, відбулося максимальне наближення складу найуживаніших десяток міста й сіл.

Десятка наступного десятиліття (1991—2001 рр.) успадкувала від попередньої всі 13 онімів, які входили до її складу. Проте в межах групи відбулися зміни. Підвищили свій статус оніми *Дмитро* (піднявся з 4 місця на 2), *Ігор* (з 8 на 5), *Денис* (з 9 на 8), *Микола* (з 10 на 6). Низхідним шляхом пішли *Сергій* (зійшов з 2 позиції на 4), *Євген* (з 5 на 8), *Олексій* (з 6 на 7), *Віталій* (з 7 на 8), *Максим* (з 8 на 9). Не втратили своїх прихильників і залишилися на колишніх позиціях *Олександр*, *Андрій*, *Володимир* та *Юрій*, що утримують 1, 3, 8 та 9 місця відповідно. Якісні зміни відбулися в угрупованні за рахунок потрапляння до нього ще п'ятьох лексем, які не поступилися кількістю своїх поціновувачів і потрапили до популярної десятки. Це оніми *Іван* (7 позиція), *Вадим*, *Владислав* (8 позиція), *В'ячеслав* та *Данило* (10 позиція). Усі лексеми даного зрізу були широкоживаними і в Іллічівську, а імена *Олександр* та *Дмитро* посідають однакові позиції в обох іменниках.

Група найуживаніших антропонімів нового століття прийняла до свого складу найбільшу кількість онімів — 36. Причина тому — майже рівномірний розподіл уподобань між іменами: надавалася перевага не лише тим лексемам, які були популярними раніше, а й тим, які використовувалися в попередні періоди значно рідше. Через це на одну позицію прийшлося від 2 до 10 імен: *Володимир*, *Олександр* — 4 позиція, *Андрій*, *Данило*, *Іван*, *Михайло*, *Олексій* — 6 позиція, *Євген*, *Костянтин*, *Максим*, *Микита*, *Юрій* — 7, *В'ячеслав*, *Віталій*, *Денис*, *Ігор*, *Олег*, *Павло* — 8, *Артем*, *Едуард*, *Станіслав* — 9, *Альберт*, *Анатолій*, *Андріан*, *Валентин*, *Всеволод*, *Генріх*, *Роман*, *Руслан*, *Святослав*, *Тарас* — 10.

Зауважимо, що на даному хронологічному зрізі не вдалося виокремити частотну та рідковживану групи, а для того, щоб укомплектувати всі десять позицій найуживанішого угруповання, зокрема десятку, нам довелося залучити лексеми, кількість використання яких нижча за СКО. Таким чином, на даному зрізі ми виокремили найуживаніші та одиничні імена. Загалом 8 лексем, які в 2002—2006 рр. були найбільш популярними в Іллічівську, мали чималу кількість прихильників і в селах. Не увійшли поки що до складу популярних онімів *Кіріл* та *Ілля*, хоча вони й присутні в сільському іменнику, причому *Кіріл* зафіксовано лише як *Кирило*.

Отже, група найуживаніших імен мешканців сіл у переважній більшості містить лексеми, які є широкоживаними в м. Іллічівську, проте за час свого становлення склад популярних імен у селах набув своїх особливих рис. Спектр найуживаніших імен сіл був значно шир-

шим, ніж у місті: у популярній десятці в сільському іменнику побувало 49 % імен, тоді як у місті — 12 %. Сільські мешканці зберігають національний колорит імен *Данило, Кирило, Микита*, тоді як у місті ці лексеми фіксуються виключно як *Данійл, Кіріл, Нікіта*. Особливістю сільського іменника є також і те, що до найуживанішої групи потрапило 7 слов'янських імен: *Вадим, Владислав, Володимир, Всеволод, Вячеслав, Святослав, Станіслав*. Іллічівці ж віддали перевагу лише трьом: *Вадиму, Владиславу, Володимиру*.

1. *Бондалетов В. Д.* Динамика личных имён в XX в. / В. Д. Бондалетов // Личные имена в прошлом, настоящем, будущем. — М., 1970. — С. 17—30.
2. *Касим Е. Ю.* Именник украинского населения Одесщины со второй половины XIX по 80 гг. XX века: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)» / Е. Ю. Касим. — Ужгород, 1986. — 19 с.
3. *Сапожников И. В.* Греки под Одессой: очерки истории посёлка Александровка с древнейших времён до н. 20 в. / И. В. Сапожников, Л. Г. Белоусова. — Одесса, 1999. — 262 с.
4. *Слабченко М. Е.* Из Одесской старины. Село Александровка-Арнаутское / М. Е. Слабченко // Известия Одесского библиографического общества, 1912. — Вып. 8. — Т. 1. — С. 327—328.
5. *Шишмарёв В. Ф.* Романские поселения на юге России: Научное наследие / В. Ф. Шишмарёв / Изд. подгот. М. А. Бородина, Б. А. Малькевич Л. Н. Сухачёв; Отв. редакторы акад. В. М. Жирмунский, Б. В. Левшин. — Ленинград: Наука, 1975. — 244 с. — (Труды Архива Академии Наук СССР; Вып. 26).

Л. В. Шевчук

ДИНАМИКА НАИБОЛЕЕ УПОТРЕБИТЕЛЬНЫХ МУЖСКИХ ИМЕН ЖИТЕЛЕЙ СЁЛ ЦЕНТРАЛЬНОЙ ЧАСТИ ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ

В статье анализируются мужские имена, которые функционировали в именнике сёл Малая Долина, Александровка и Бурлачья Балка Одесской области с 1942 по 2006 г., в частности наиболее употребительная десятка. Прослеживается качественный и количественный состав данной группы антропонимов, а также особенности их функционирования в именной системе г. Ильичёвска.

Ключевые слова: антропоним, антропонимическая система, динамика имён, частотность.

L. V. Shevchuk

THE MOST FREQUENTLY USED PERSONAL MASCULINE NAMES OF NEWBORN CHILDREN OF THE VILLAGES OF THE CENTRAL PART OF THE ODESSA REGION

Analysis of the most frequently used personal masculine names of newborn children of the villages Mala Dolina, Aleksandrivka, Burlacha Balca of the Odessa region from 1942 till 2006 is given in the article. The author analyzes the qualitative and quantitative compositions of this group of anthroponyms.

Key words: anthroponym, anthroponomical system, frequency dozen, frequency.

УДК [811.161.1+811.161.2]:373.231—055.2(477.62)

Т. В. БУГА

ДИНАМІКА ЖІНОЧИХ ОСОБОВИХ ІМЕН (на матеріалі українсько-російського іменника Центральної Донеччини)

У статті проаналізовано склад і статистичну структуру жіночого українсько-російського іменника Центральної Донеччини. Шляхом порівняння з українською антропонімічною системою визначено специфічні особливості цього типу національно-мішаного іменника.

Ключові слова: українсько-російський іменник, частотний десяток імен, широковживані імена, маловживані імена, поодинокі імена.

В умовах поліетнічного соціуму, де контактують представники різних народів, культур і віросповідань, виникає новий тип іменника — національно-мішаний, де «одна антропонімічна система змушена пристосовуватися до іншої. Отже, необхідний компроміс, який забезпечив би максимальне збереження структурної цілісності антропонімів, що взаємодіють» [1, с. 60]. Особливості реалізації цього компромісу розкривають у своїх наукових розвідках М. П. Бутенко, О. М. Гвоздяк, Н. І. Головчак, Д. О. Жмурко, Л. П. Зайчикова, О. Ю. Касім, Г. В. Кравченко,

Л. В. Кракалія, Г. І. Меліка, П. П. Чучка та інші вчені. Проте й сьогодні зазначена проблема залишається актуальною, оскільки більшість регіональних іменників досі не досліджено.

Метою цієї статті є аналіз динаміки жіночого українсько-російського іменника сіл Центральної Донеччини порівняно з українським антропоніміконом цієї території впродовж 1920—2000-х рр. Джерелами фактичного матеріалу послугували актові записи про народження дітей з архівів РАЦС Волноваського, Костянтинівського, Красноармійського, Мар'їнського, Старобешівського, Ясинуватського районів Донецької області.

Росіяни є найбільшою етнічною групою в Донецькій області, що мешкає на цій території від початку її заселення. Тривале проживання на теренах України, а також близькість культури та віросповідання двох народів зумовлюють подібність в іменниках росіян та українців. Проте в мішаних українсько-російських родинах утворюється особливий тип іменника, що має специфічні риси порівняно з іменниками, звичними для обох етносів.

Жіночий іменник українсько-російських сімей цікавий і різноманітний: складається з 219 імен, які обслуговують 10 955 новонароджених. Основу його становлять канонічні імена, популярні і в ендогамних родинах: *Антоніна, Варвара, Галина, Єлизавета, Зінаїда, Ірина, Катерина, Марія, Наталія, Ніна, Ольга, Поліна, Раїса, Тетяна, Юлія* та ін. В українському іменнику відсутні лише імена *Аполінарія* та *Гелія*. Нерідко до актових записів про народження дітей потрапляють не окремі імена, а їхні народно-розмовні варіанти. Це переважно нейтральні побутові найменування, частотні в побутовому мовленні селян: *Клава, Ліда, Лора, Люба, Люда, Люся, Маня, Соня, Шура*. Однак є й такі імена, що відбивають особливості української (*Дарійка, Домаха, Настуся, Явдоха*) чи російської вимови (*Алєся, Альона, Аріна, Каріна, Крістіна*).

В українсько-російських родинах значно частіше, ніж в ендогамних, дівчатам надають за позичені імена, серед яких немало специфічних, наприклад: *Аврора, Альма, Аманда, Анеліна, Євангеліна, Камелія, Кетті*. Більшість слов'янських імен функціонує одночасно в українсько-російському й українському антропоніміконі: *Богдана, Віра, Влада, Владислава, Володимира, Лада, Любов, Людмила, Мілана* (в укр. *Милана*), *Мілена, Радмила, Світлана, Сніжана, Таміла, Томіла* (в укр. лише *Таміла*). Імена *Бояна* й *Ми́ла* в українському іменнику відсутні, зате наявні в українсько-болгарському.

Серед новотворів також можна виділити дві групи: 1) імена, що входять і до українського, і до мішаного іменника: *Вілія* (< Володимир Ілліч Ленін), *Майя, Нінель* (< від зворотного прочитання псевдоніма Ленін), *Сталіна*; 2) специфічні для українсько-російського антропонімікону імена: *Веліора* (< рос. Великая Октябрьская революция), *Велорія* (< рос. Великая Октябрьская революция и я), *Ідея, Майовка, Нінеля, Оюшмінальда* (< рос. О. Ю. Шмидт на льдине), *Рема* (< революція, Енгельс, Маркс). Викликає зацікавлення ім'я *Ленора*, яке може бути похідним від імені *Елеонора* або являти собою абrevіатуру від рос. виразу «Ленін — наше оружие».

За частотністю вживання всі жіночі імена розподіляємо на 4 групи. Для зарахування імені до однієї з них з'ясовуємо середній коефіцієнт однойменності (СКО), що дорівнює заокругленій до цілого частці від ділення кількості носіїв на кількість імен певного періоду. Десять найуживаніших імен входять до частотного десятка; імена з питомою вагою, вищою за СКО, — до групи широкоживаних, з нижчою за СКО, — до маложиваних; імена, що трапилися лише один раз, — до поодиноких [2, с. 80].

З 1920-х по 2000-ні рр. частотними є 59 жіночих імен. На всіх хронологічних зрізах, крім останнього, в українсько-російському іменнику вони охоплюють менше ім'явжитків, ніж в українському (рис. 1). Лінії, що показують зміну концентрації в порівнюваних антропоніміконах, являють собою криві з двома відчутними підйомами: для мішаного іменника це 90,02 % (60-ті рр.) і 86,36 % (90-ті), а для українського — 93,69 % (40-ві) і 89,31 % (90-ті). Найменшою питома вага частотних імен в українсько-російському іменнику була в 20-ті (80,79 %), а в українському — у 2000-ні рр. (82,76 %).

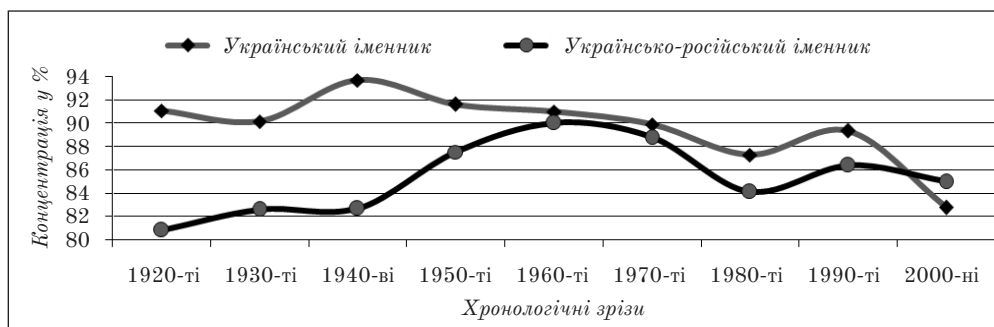

Рис. 1. Концентрація українського й українсько-російського жіночого іменника

У частотному десятку за 90 років побувало 36 імен, які було надано 6327 (57,75 %) новонародженим. Протягом **1920-х рр.** найуживанішими були імена *Марія, Любов, Тамара, Ліда, Наталія, Ганна, Лідія, Ольга, Раїса, Євдокія, Катерина, Олександра, Тетяна*. Склад цієї групи збігається з частотним десятком українського сільського іменника на 54 %, а з українсько-російським іменником м. Донецька — на 38 % [4, с. 154].

У **1930-ті рр.** змінюється лідер жіночого іменника: 1-шу позицію посідає ім'я *Любов*, а *Марія* переходить на 2-ге місце. Третім за частотністю стає широковживане на попередньому зрізі ім'я *Валентина*, що, напевно, стало популярним під впливом українського населення села й міста, в іменнику яких воно активізувалося ще в 20-ті рр. [4, с. 95, 154]. Із 3-ї на 4-ту сходинку в досліджуваному іменнику опускається ім'я *Тамара*, з 4-ї на 7-му — *Ліда*, з 7-ї на 8-му — *Ольга*, з 9-ї на 10-ту — *Євдокія*. Імена *Євдокія* та *Ліда*, хоча знижують продуктивність, проте мають значно вищу питому вагу, ніж в українському іменнику села й українсько-мішаному іменнику м. Донецька. Покращують свою позицію імена *Раїса* (з 8-ї на 5-ту), *Лідія* (з 7-ї на 6-ту) та *Ніна* (піднімається з групи широковживаних на 9-те місце).

Список найуживаніших імен **1940-х рр.** оновлюється на 47 % і містить 15 складників. Його очолює ім'я *Валентина*, що на попередньому зрізі було 3-м за частотністю. З 6-ї на 2-гу сходинку переходить ім'я *Лідія*, з 1-ї на 3-тю — *Любов*. На 4-й, 5-й і 6-й позиціях відповідно розміщуються широковживані в 30-ті рр. імена *Катерина, Зінаїда* й *Галина*. Ім'я *Євдокія*, останнє в частотному десятку попереднього періоду, має 7-й ранг. Восьму позицію розділяють імена *Віра, Ганна* й *Тамара*, а 9-ту — *Алла, Ліда, Надія, Ніна*. Заключною ланкою є другий за популярністю в 20-ті рр. антропонім *Марія*. Усі найуживаніші імена на одному з попередніх хронологічних зрізів входили до панівного десятка українсько-російського антропонімікону м. Донецька [4, с. 154]. Отже, збільшення їхньої частотності може бути зумовлене наслідками сільськими мешканцями міських антропонімічних уподобань.

У **1950-ті рр.** незмінними залишаються позиції імен *Валентина* (1-ша), *Любов* (3-тя) і *Надія* (9-та). Питома вага імен *Галина* та *Зінаїда* дещо падає: перше опускається з 6-ї на 8-му сходинку, а друге — з 5-ї на 6-ту. Ім'я *Тамара*, навпаки, активізується і стає другим за популярністю. На два ранги вище піднімається ім'я *Ніна*, посідаючи 7-ме місце. Імена *Наталія* й *Тетяна* розташовуються на 5-й і 10-й сходинках. Крім того, частотні десятки українського й українсько-російського іменників села та міста одночасно поповнюються іменем *Олена* [4, с. 160].

Частотний десяток **1960-х рр.** назавжди залишають імена *Валентина, Зінаїда, Любов, Ніна* й *Тамара*, натомість знову повертаються *Алла* (9-те місце) та *Ольга* (3-тє). Мода на імена *Людмила* (6-та сходинка), *Світлана* (7-ма) й *Ірина* (10-та) серед українського населення сприяє зросту їхньої частотності і в мішаних родинях. Найуживаніші імена, успадковані з попереднього десятиліття, змінюють свої позиції: *Галина* — з 8-ї на 5-ту, *Надія* — з 9-ї на 8-му, *Наталія* — з 5-ї на 4-ту, *Тетяна* — з 10-ї на 2-гу. Імена *Алла, Галина* й *Надія* входять до частотного десятка лише в сільському українсько-російському іменнику. В українському антропоніміконі їхні місця посідають імена *Валентина, Лариса, Любов*, а в українсько-російському іменнику м. Донецька — *Вікторія, Лариса, Марина* [4, с. 167].

У **1970-ті рр.** першим залишається ім'я *Олена*. З 10-ї на 2-гу позицію переходить ім'я *Ірина*, з 4-ї на 3-тю — *Наталія*. На 4-ту сходинку піднімається широковживане в попередньому періоді ім'я *Інна*, а 5-ту розділяють *Людмила, Ольга* й *Тетяна*. Антропоніми *Світлана* й *Алла* дещо активізуються: перше переходить із 7-ї на 6-ту сходинку, а друге — з 9-ї на 7-му. Три останні місця в частотному десятку належать іменам *Марина* (8-ме), *Лариса* й *Лілія* (9-те), *Юлія* (10-те), які в 1970-ті рр. уперше стали найуживанішими. Частотні десятки українсько-російського іменника села й міста об'єднують імена *Ірина, Наталія, Олена, Ольга, Світлана, Тетяна, Юлія*. Імена *Вікторія* й *Оксана*, що в антропоніміконі м. Донецька [4, с. 166—167] належать до найуживаніших, у досліджуваному іменнику мають статус широковживаних.

Частотний десяток **1980-х рр.** втрачає три імені — *Алла, Лариса, Лілія*, а поповнюється лише одним — *Вікторія* (10-те місце). Ім'я *Ірина* переміщується з 2-го на 3-тє місце, *Людмила* — з 5-го на 9-те, *Олена* — з 1-го на 2-ге, *Світлана* — з 6-го на 8-ме, *Тетяна* — з 5-го на 6-те. Антропоніми *Наталія* та *Юлія*, навпаки, підвищують продуктивність: перше стає лідером жіночого іменника, а друге посідає 7-му сходинку. Стабільними залишаються позиції імен *Інна* (4-те місце) і *Марина* (8-ме). Варто зауважити, що на Донеччині імена *Інна* й *Людмила* належать до найуживаніших лише в сільському українсько-російському іменнику. Проте назвати їхню високу частотність специфічною особливістю цього антропонімікону не можна, оскільки вони популярні і в інших областях України, зокрема на Одещині [5, с. 117—118; 3, с. 86].

Група найуживаніших імен **1990-х рр.** містить 14 складників. Стабільною залишається лише позиція імені *Олена* (2-га). Решта імен змінює свої ранги: *Вікторія* переміщується з останнього на 1-ше місце, *Марина* — з 8-го на 3-тє, *Юлія* — з 7-го на 5-те. Ім'я *Ірина* опускається з 3-ї на 8-му сходинку, *Наталія* — з 1-ї на 8-му, *Ольга* — з 5-ї на 6-ту, *Тетяна* — з 6-ї на 7-му.

Частотний десяток поповнюють імена *Альона* (9-те місце), *Анастасія* (4-те) і *Валерія* (10-те), що на попередньому зрізі входили до групи широковживаних, та антропоніми *Дарія*, *Катерина* (посідають 8-му позицію) і *Єлизавета* (1-шу), які функціонували на периферії. Окрему увагу слід звернути на високу популярність у 90-ті рр. імені *Альона*, що в інших регіонах України не належить до найуживаніших. Напевно, у кінці ХХ — на початку ХХІ ст. цей варіант активізується під впливом російського населення.

У **2000-ні рр.** частотний десяток включає 12 імен: *Аліна*, *Єлизавета*, *Вікторія*, *Анастасія*, *Дарія*, *Марія*, *Олена*, *Валерія*, *Анна*, *Марина*, *Юлія*, *Тетяна*. Цікаво, що в сільському українсько-російському антропоніміконі, на відміну від міського, канонічне ім'я *Анна*, що фіксується в актових записах про народження дітей з I періоду, лише в 2000-ні рр. стає більш частотним, ніж його український варіант *Ганна*.

У групі *широковживаних* упродовж досліджуваного періоду побувало 35 імен. Найуживаніші імена вже були предметом нашого розгляду. Тому проаналізуємо лише ті антропоніми (23 імені — 1127 ім'яжитків), які не піднімаються вище за групу широковживаних: *Антоніна*, *Варвара*, *Дарина*, *Євгенія*, *Єкатерина*, *Єфросинія*, *Клавдія*, *Крістіна*, *Ксенія*, *Лара*, *Ліза*, *Люба*, *Люся*, *Маргарита*, *Марья*, *Надежда*, *Неля*, *Оксана*, *Поліна*, *Софія*, *Тайсія*, *Уляна*, *Яна*.

У складі широковживаних імен виявлено лише одне запозичення — *Яна*, досить поширене в українських і польських родинах досліджуваної території. Решта широковживаних імен канонічні за походженням. Більшість із них має частотність, вищу за СКО, лише в одному періоді. Так, у 20-ті рр. це *Єфросинія*, *Уляна*, у 40-ві — *Єкатерина*, *Лара*, *Люся*, *Марья*, у 60-ті — *Неля*, у 2000-ні — *Дарина*, *Крістіна*, *Софія*, *Яна*. Однак є і такі імена, що перебувають у групі частотних, нижчих за десяток, кілька десятиріч підряд: у 20—30-ті рр. *Варвара* й *Надежда*; 20—40-ві — *Тайсія*; 30—40-ві — *Антоніна*, *Клавдія*, *Ліза*, *Люба* тощо.

Група *маловживаних* містить 52 імені, які піднімаються до основної частини українсько-російського антропонімікону, та 59 імен (3373 ім'яжитки), що впродовж досліджуваного періоду функціонують лише на периферії. До другої підгрупи входять різні за етимологією антропоніми, проте найбільше варіантів паспортних імен: *Ася*, *Дарьяна*, *Клава*, *Маруся*, *Мотрона*, *Настасья*, *Ніла*, *Олеся*, *Рита*, *Таусія*, *Фрося*, *Шура* тощо. Канонічних імен в офіційній формі серед маловживаних дещо менше: *Алевтина*, *Альбіна*, *Домна*, *Мотрена*, *Неоніла*, *Пелагея*, *Прасковія*, *Тайса* та ін.

На різних зрізах групу маловживаних поповнюють західноєвропейські запозичення: *Аліса*, *Анжела*, *Віолетта*, *Діана*, *Елеонора*, *Жанна*, *Ілона*, *Карина*, *Клара*, *Наталі*, *Руслана*, а також слов'янські (*Владислава*, *Лада*) та новоутворені (*Майя*, *Нінель*) імена. Зауважимо, що поява оніма *Лада* в іменнику ендо- й екзогамних родин збігається з часом виходу російської пісні «Хмуриться не надо, Лада» (1960-ті рр.). Найменувачі стверджують, що обрали рідкісне слов'янське ім'я саме під впливом цього шлягера. Проте популярність антропоніма швидко згасає: уже в наступному десятилітті він залишає іменник.

До групи **поодиноких** в окремі періоди входить 39 частотних і 47 маловживаних імен. Основу ж її становлять 100 імен (128 ім'яжитків), які впродовж одного зрізу мають не більше одного носія. Розподіляємо їх на застарілі, нові й відновлені. Імена, що мають фіксації до V періоду, застарілі: *Аделаїда*, *Аліфтіна*, *Альвіна*, *Аполінарія*, *Бояна*, *Васса*, *Веліора*, *Велорія*, *Вілія*, *Еліна*, *Ідея*, *Камелія*, *Ленора*, *Лора*, *Луїза*, *Майовка*, *Нінеля*, *Нонна*, *Оюшмінальда*, *Рема*, *Серафима*, *Сталіна*, *Стася*, *Сусанна*, *Хрусина*, *Явдоха*, *Ядвига* тощо. Із наведеного списку видно, що в українсько-російському антропоніміконі так званих «революційних» імен значно більше, ніж в українському та інших типах мішаних іменників. Однак і тут мода на ці імена, не підкріплена народними традиціями, швидко згасає. Деякі застарілі антропоніми з часом відроджуються. Так, після тривалого забуття на останніх зрізах знову з'являються канонічні імена *Василіса* й *Регіна*, запозичення *Домініка*, *Емма* та слов'янське ім'я *Міла*.

Ранніми неологізмами вважаємо імена *Дарійка*, *Леся* й *Ліліана*, які збагатили іменник у 1950-ті рр. Пізні неологізми з'являються впродовж останніх п'яти періодів: *Аврора*, *Альма*, *Аманда*, *Анеліна*, *Богдана*, *Влада*, *Володимира*, *Генрієта*, *Дана*, *Данієла*, *Деметра*, *Діна*, *Елла*, *Іванна*, *Ізабелла*, *Інесса*, *Ія*, *Кароліна*, *Кетті*, *Клеопатра*, *Ліана*, *Ліна*, *Маріанна*, *Марта*, *Мері*, *Мілана*, *Ніка*, *Радмила*, *Сніжана*, *Стелла*, *Томіла*, *Юліана* та ін. Як бачимо, серед застарілих більшість становлять канонічні імена та їхні варіанти. Оновлення ж іменника переважно відбувається за рахунок запозичень і слов'янських імен.

Аналіз жіночої підсистеми українсько-російського антропонімікону Центральної Донеччини свідчить, що специфіка досліджуваного іменника здебільшого виявляється не в наборі імен, а в їхній динаміці впродовж століття. Так, в екзогамних родинах більш популярні жіночі *Анна*, *Євдокія*, *Зінаїда*, *Інна*, *Лілія*, *Тамара*. Крім того, тут як офіційні найменування функціонують варіанти, що відбивають особливості російської вимови того чи іншого імені: *Алєся*, *Альона*, *Арїна*, *Карїна*, *Крістіна* та інші. Особливості в динаміці притаманні іменникам більшості екзогамних родин Центральної Донеччини, що постануть об'єктом аналізу в подальших працях.

1. *Азнабаева А. Ф.* Современное состояние и тенденции имянаречения в полиэтничном социуме (на мат-ле рус., башкир., татар. и нем. яз.): Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / А. Ф. Азнабаева. — Уфа, 2006. — 190 с.
2. *Бондалетов В. Д.* Русская ономастика: Учеб. пособие для студ. пед. ин-тов / В. Д. Бондалетов. — М.: Просвещение, 1983. — 224 с.
3. *Касим Е. Ю.* Именник украинского населения Одесщины со второй половины XIX по 80-е гг. XX в.: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / Е. Ю. Касим. — Одесса, 1995. — 208 с.
4. *Кравченко Г. В.* Динаміка українського іменника м.Донецька з 1890 по 1990-і роки: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Г. В. Кравченко. — Донецьк, 2000. — 325 с.
5. *Медведева О. Ю.* Динаміка особових імен мешканців українського Придніпров'я: на матеріалі Кілійського та Болградського районів Одеської області: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / О. Ю. Медведева. — Ізмаїл, 2001. — 213 с.

Т. В. Буга

**ДИНАМИКА ЖЕНСКИХ ЛИЧНЫХ ИМЕН
(на материале украинско-русской именной системы Центральной Донетчины)**

В статье описан результат анализа состава и статистической структуры женской украинско-русской именной системы Центральной Донетчины. Путём сравнения с украинским антропонимиком определены специфические особенности этого типа национально-мешанной именной системы.

Ключевые слова: украинско-русская именная система, частотный десяток имён, широкоупотребительные имена, малоупотребительные имена, единичные имена.

T. V. Buga

**DYNAMICS OF FEMALE NAMES
(on the ukrainian-russian name system of the Central Donetsk region)**

The paper analyses a composition and statistical structure of the female Ukrainian-Russian name system of the Central Donetsk region. The specific features of this kind of nationally mixed name system were determined by its comparison with the Ukrainian anthroponymic system.

Key words: the Ukrainian-Russian name system, frequent ten of names, common-used names, little-used names, single names.

УДК 811.161.1'373.21'282.3(470.45)

Д. Ю. ИЛЬИН

**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
ТОПОНИМИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ЯЗЫКЕ РЕГИОНА**

В статье раскрывается семантический потенциал топонимов, функционирующих в коммуникативном пространстве региона. Предметом анализа являются структурно-семантические характеристики имён собственных, обозначающих города и другие населённые пункты.

Ключевые слова: топоним, семантика, структура, тематическая подгруппа, регион.

Природа имени собственного вызывает большой интерес в теоретической лингвистике. Традиционно принято считать, что оппозиция имён собственных и имён нарицательных находит проявление именно в семантической плоскости. Анализ научной литературы даёт основания говорить о попытках учёных определить суть проприатива, исходя из его функций и значения, однако разное понимание проблемы приводит к различному пониманию сути явления, в результате чего высвечиваются, по крайней мере, три точки зрения: 1) отрицание наличия у онимов как значения, так и понятия [3, с. 53; 18, с. 72]; 2) наличие у имён собственных значения, но отсутствие связи с понятием [1, с. 63—64; 4, с. 68; 11, с. 66; 15, 2007; 16, с. 18—19]; 3) наличие у проприативов и значения, и понятия [9, с. 251; 13, с. 51]. Мы разделяем третью точку зрения, полагая, что онимы имеют лексическое значение, а следовательно, связаны с понятием, соответственно, являются «объединителем лингвальной и энциклопедической информации в языке мозга» [8, с. 39]. Соглашаясь с мнением Ю. А. Карпенко о синхронной организации географических названий определённого региона, разделяем подход учёного к выделению следующих признаков топонимической системы: 1) инвентарь образующих средств; 2) оппозиции этих образующих средств; 3) территория, на которой эти образующие средства реализуются [7, с. 57].

Используя в исследовании понятие «язык региона», мы принимаем во внимание локализованность данной подсистемы с точки зрения временной и географической определенности бытования онима, специфику функционального пространства, в рамках которого рассматривается использование языковых единиц, и особенности периода социально-исторического развития общества [17].

Совокупность ойконимических наименований Волгоградской области, извлечённых из текстов областной газеты «Волгоградская правда» (далее — ВП с указанием даты издания) конца XX — начала XXI вв., представляет собой системное образование и на основании общности денотативного значения топонимов — ‘пространство для проживания людей’ [12, с. 15] — может быть выделена в тематическую группу «Города и другие населённые пункты», онимы которой с учётом используемого апеллятива и контекста стратифицируются по тематическим подгруппам. Первая подгруппа включает наименования географических объектов, которые обозначают крупные населённые пункты и определяются как города (*Волгоград, Волжский, Дубовка*); вторая подгруппа связана с обозначением больших крестьянских поселений, называемых сёлами (*Абганерово, Гончары*); третья подгруппа насчитывает топонимические единицы, служащие обозначением небольшого поселения, расположенного недалеко от города, т. е. посёлка (*Быково, Красноармейский*); четвёртая подгруппа включает географические названия со значением «казачье поселение», определяемые термином *станица* (*Аржановская, Суводская*); пятая подгруппа насчитывает топонимические единицы, служащие обозначением крестьянских посёлков — хуторов (*Амелинский, Верхнесоинский*).

Анализ материала позволяет говорить об использовании в газетных текстах топонимических единиц с семантикой обозначения населённого пункта в прямом и переносном значениях. В публикациях «Волгоградской правды» топонимы тематической подгруппы «крупный населённый пункт» встречаются с апеллятивом и без апеллятива *город* значительно чаще в прямом значении, а в переносном значении лексемы отмечаются только без апеллятива.

Использование имён собственных тематической подгруппы «крупный населённый пункт» с соответствующим апеллятивом, позволяющим идентифицировать ойконим и географический объект, наблюдается в публикациях газеты при обозначении конкретного населённого пункта: *Наибольшим достижением регионального краеведения надо признать издание серии книг, посвящённых городам нашей области — Жирновску, Серафимовичу, Ленинску, Калачу-на-Дону, Камышину, Фролово* (ВП, 28.02.2003), событий Великой Отечественной войны: *Когда под Сталинградом началось наступление немцев, госпиталь располагался в городе Камышине* (ВП, 28.06.2003), описании особенностей быта населения: *Празднично оформлены центральные площади и улицы городов Жирновска, Котово, Фролово...* (ВП, 24.01.2004), при характеристике социально-экономического развития края: *Когда проектировалось Цимлянское водохранилище, городу Котельниково прочили статус портового* (ВП, 31.10.1998).

В проанализированном массиве фактов наблюдаются случаи нерегулярности использования формы некоторых топонимов, обозначающих крупные населённые пункты, что находит проявление в усечении имени собственного или создании на базе сложного наименования словосочетания, например: *И когда диктор называет город Калач Волгоградской области, я переполняюсь законной гордостью* (ВП, 05.11.2009), *Лариса Васильевна лежала в больнице города Красная Слобода* (ВП, 25.12.2003). Нерегулярность использования проприативов в официальной форме, выражаемая в наличии вариантов их номинативного оформления, свидетельствует о небольшой значимости с административной точки зрения онимов, обозначающих населённые пункты *Калач-на-Дону* и *Краснослободск*.

Без использования соответствующего апеллятива в прямом значении в текстах «Волгоградской правды» наиболее частотно представлен оним *Волгоград*, например: *В этот день в Волгограде проводится праздник Славы русского оружия* (ВП, 19.11.2009), *В Советском районе Волгограда прошла акция «Посади дерево — протяни руку будущему»* (ВП, 04.11.2003). Анализ высказываний даёт основание полагать, что прямое значение онима *Волгоград* репрезентируется благодаря употреблению этой единицы с пространственным предлогом *в* и лексемой, обозначающей разбивку населённого пункта на определённые локусы (*в Советском районе*). Административный центр Волгоградской области получил данное название в 1961 г. и в настоящее время, играя значительную роль в хозяйственно-экономической жизни региона и страны, является достаточно развитым промышленным городом, наименование которого является уникальным, поскольку «сочетание слова *град* с названием реки не имеет аналогов в русской топонимии» [10, с. 144].

Переносное употребление топонимических единиц тематической подгруппы «крупный населённый пункт» наблюдается в текстах «Волгоградской правды» только без апеллятива и наиболее частотно представлено у имени собственного *Волгоград*. Отсутствие географического термина и наличие распространителей, уточняющих использование онима в высказываниях, приводит к появлению следующих переносных значений в контексте: «часть территории, расположенная

поблизости от населённого пункта» при актуализации дифференциальной семы 'территория': *Первую остановку верующие сделали на окраине Волгограда...* (ВП, 27.09.2003), «территория, на которой произошло какое-либо событие» при актуализации дифференциальной семы 'место действия': *Вчера названы победители второй Донской регаты экстремалов, стартовавшей на реке Иловля под Волгоградом* (ВП, 13.07.2004), «совокупность людей, проживающих в населённом пункте» при актуализации дифференциальной семы 'население': *В Волгограде прекрасно понимают: при оптимальной загрузке наш гигант может стать началом цепочки по расширке неплатежей...* (ВП, 17.10.1998), «центр местности, обладающий властными функциями», актуализации которого способствует дифференциальная сема 'наличие административных полномочий': *Волгоград получил эту конвертовальную систему самым первым в Южном Федеральном округе* (ВП, 03.12.2009).

В газетных текстах конца XX — начала XXI вв. зафиксированы вторичные номинации топонима *Волгоград* — перифрастические наименования, состоящие из нарицательных имён, имплицитно отсылающих к проприативу, обозначающему широко известный в регионе географический объект [5; 6]: *Областной центр может сесть на иглу* (ВП, 17.10.1998), *Территория столицы области увеличится с 55 до 69 тысяч квадратных километров* (ВП, 11.11.1998), *На зарплату бюджетникам города-героя денег хватает* (ВП, 12.11.2009). Малое количество вторичных наименований в материалах современных газет объясняется ослаблением на рубеже веков публицистической направленности публикаций.

В текстах «Волгоградской правды» топонимы тематических подгрупп «большое крестьянское поселение», «небольшое поселение недалеко от города», «казачье поселение», «крестьянский посёлок» встречаются с апеллятивом и без апеллятива, соответственно, *село, посёлок, станица, хутор*.

Употребление в прямом значении с апеллятивом имён собственных названных тематических подгрупп наблюдается в публикациях «Волгоградской правды» при описании исторического прошлого края: *В станице Арчединской в честь 360-летия установили дубовый мощный крест за курганом* (ВП, 06.10.1998), событий Великой Отечественной войны: *Сборник уникален тем, что в нём собраны акты о неслыханных злодеяниях оккупантов в хуторе Вертячем* (ВП, 04.04.2003), особенностей быта, привычек местного населения: *В селе Мачеха Киквидзенского района раз в год проводится авторский вечер начинающих поэтов* (ВП, 28.11.1998), при характеристике социально-экономического развития местности: *На окраине поселка Елань начато строительство новой АЗГС* (ВП, 13.03.2003), географических особенностей расположения населённого пункта: *Ведь в прошлом году в Еланском районе затопило даже равнинные хутора Зелёный и Алявы* (ВП, 04.03.2003).

Малая значимость в пространственно-организующей характеристике региона географических объектов со значениями «большое крестьянское поселение», «небольшое поселение недалеко от города», «казачье поселение», «крестьянский посёлок» проявляется в публикациях «Волгоградской правды» при использовании одних и тех же топонимов в прямом значении с различными апеллятивами: *Столетний юбилей отметил на днях житель села Аксай Октябрьского района* (ВП, 24.04.2003) — *В хуторе Аксай Октябрьского района на территорию автопарка проникли четверо неизвестных* (ВП, 19.09.2002), *Сразу два праздника отметили в семье Босовых в посёлке Ерзовка* (ВП, 11.01.2002) — *Вчера в хуторе Ерзовка Городищенского района сильное обледенение проводов закончилось серьёзной аварией* (ВП, 09.01.2004), *В станице Нехаевской крытый металлический рынок принял первых посетителей* (ВП, 22.06.2004) — *Живёт эта удивительная женщина в поселке Нехаевский Нехаевского района Волгоградской области* (ВП, 31.03.2004), *Администрация Фроловского района ввела в эксплуатацию детский садик в хуторе Амелино* (ВП, 28.05.2004) — *В прошлом году в селе Амелино начались работы по дальнейшей его газификации* (ВП, 28.08.2004). Употребление разных апеллятивов идентификатора может свидетельствовать о слабой известности упомянутых географических объектов носителям языка, проживающим в других населённых пунктах, что и находит проявление в смешении географических терминов.

Переносное употребление топонимических единиц тематических подгрупп «большое крестьянское поселение», «небольшое поселение недалеко от города», «казачье поселение», «крестьянский посёлок» наблюдается в текстах «Волгоградской правды» только без апеллятива. Воздействие контекстуальных уточнителей в высказывании, отсутствие географического термина приводят к появлению следующих переносных значений онимов: «часть территории, расположенная поблизости от населённого пункта» при актуализации дифференциальной семы 'территория': *Ветер зародился в районе Береславки и в течение двух-трёх минут налетел на Новый Рогачик* (ВП, 27.09.2003); «совокупность людей, проживающих в населённом пункте» при актуализации дифференциальной семы 'население': *В Петрунино который раз убедились: местные «кулаки» — главная опора села* (ВП, 16.04.2003); «центр местности, обладающий властными функциями» при актуализации дифференциальной семы 'наличие

административных полномочий»: *Мы установили одну сумму, Волгоград чуть ниже, а Города и того меньше* (ВП, 21.02.2003). Реализации переносных значений вышеназванных онимов в газетных текстах способствуют сочетание *в районе* со значением «около, близ, в окружности чего-либо» [14, с. 93], глаголы интеллектуальной деятельности *убедиться* со значением «определять что-либо как имеющее место в действительности» [2, с. 275], используемый при характеристике действия, производимого одушевлённым субъектом — группой людей, и *установить* со значением «определять что-либо в рамках действующих правил, закона, на основании имеющихся правил; утвердить, узаконить, ввести в действие» [2, с. 276], который предполагает наличие определённого субъекта действий, обладающего административными полномочиями.

Проанализированный массив фактов позволяет говорить о наличии у лексических единиц, объединяемых инвариантным семантическим признаком «Города и другие населённые пункты», различных функционально-семантических свойств, реализуемых в газетных текстах конца XX — начала XXI вв. В подсистеме региональной топонимики формируются особые связи, определяющие употребление данных имен собственных, которое обнаруживает зависимость от внутриязыковых и экстралингвистических факторов. Для изучения интересующих нас процессов предлагается рассматривать названное единство ономастической лексики, сложившееся в языке региона, через понятие «сегментная структура функционально-семантического поля топонимов». Онимы, специализированные для обозначения географического объекта, демонстрирующие однородность состава единиц по системным и функциональным свойствам, выступающие как абсолютно универсальное средство наименования объекта, реализующие различные функции, свойственные топонимам, общепринятые при использовании в данной форме, обладающие разнообразными синтагматическими возможностями, имеющие большую частотность употребления в текстах региональных газетных изданий конца XX — начала XXI вв., богатый семантико-прагматический потенциал, наличие контекстуальных значений и ассоциативный объём названия, выполняющие пространственно-организующую роль в географической характеристике региона как социально и административно значимые объекты, насчитывающие длительный период существования, известные широкому кругу носителей языка не только на данной территории, но и за её пределами, по своим признакам представляют собой ядерные конститuentы названного поля. В рамках принятой концепции предлагается говорить о включении таких проприативов в вершинную часть соответствующего сегмента, под которым понимается совокупность единиц, предназначенных для именованья на территории региона географических объектов, объединяемых по семантическому признаку «Города и другие населённые пункты». Менее специализированные для обозначения географического объекта онимы, непоследовательно выражающие инвариантный семантический признак имени собственного, нерегулярно реализующие функции, свойственные топонимам, неоднородные по составу единиц, обладающие ослабленными синтагматическими возможностями, характеризующиеся малой частотностью употребления в газетных текстах, демонстрирующие невысокий семантико-прагматический потенциал и отсутствие контекстуальных значений, обозначающие объекты, которые не имеют важного пространственно-организующего значения в географической характеристике региона и большой социально-административной значимости в масштабах территории, а также мало известные носителям языка за пределами региона, могут быть отнесены к срединной части выделяемого сегмента и по своим функционально-семантическим свойствам обнаруживают, соответственно, принадлежность к ближней периферии всего моделируемого функционально-семантического поля топонимов. Проприативы, способные получать различное смысловое наполнение в зависимости от апеллятива, с которым в обязательном порядке сочетаются, и контекстуального окружения, в рамках которого употребляются, называют географические объекты, не имеющие существенной административно-хозяйственной значимости, характеризуются низкой частотностью в газетных текстах, мало известны носителям языка в коммуникативном пространстве региона и обладают низким семантико-прагматическим потенциалом, предлагается рассматривать в составе окраинной части выделяемого сегмента, что связано с реализацией признаков, свойственных конститuentам дальней периферии реконструируемого функционально-семантического поля топонимов.

Таким образом, исследование системных и функционально-семантических характеристик ономастических единиц на основании полевого моделирования позволяет выделить и обосновать понятие «сегментная структура функционально-семантического поля топонимов» и при сопоставлении внутриязыковых и экстралингвистических факторов показать специфику региональной топонимики и динамические процессы, происходящие в её сфере.

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. — 2-е изд., испр. — М.: Языки русской культуры, 1999. — 896 с.
2. Большой толковый словарь русских глаголов: Идеографическое описание. Синонимы. Антонимы. Английские эквиваленты / Под ред. проф. Л. Г. Бабенко. — М.: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2007. — 576 с.
3. Галкина-Федорук Е. М. Слово и понятие. — М.: Учпедгиз, 1956. — 54 с.

4. Горбаневский М. В. К проблеме семантики имени собственного // Лингвистическая семантика и логика: Сб. науч. тр. — М.: Изд-во УДН, 1983. — С. 68—81.
5. Гужова Л. Н., Фомина Л. Ф. Топонимическая перифраза: введение в проблему // Логос ономастики. — 2006. — № 1. — С. 72—80.
6. Калинин В. М. Ономастическая перифраза как проблема поэтики имен собственных (на материале творчества А.С. Пушкина) // Восточноукраинский лингвистический сборник / Ред. Е.С. Отин. — Донецк, 1998. — Вып. 4. — С. 107—129.
7. Карпенко Ю. А. О синхронной топонимике // Принципы топонимики / Под ред. В. А. Никонова и О. Н. Трубачева. — М.: Наука, 1964. — С. 45—57.
8. Карпенко О. Ю. Проблематика когнитивної ономастики. — Одеса: Астропринт, 2006. — 328 с.
9. Курилович Е. Положение имени собственного в языке // Очерки по лингвистике: Сб. ст. — М.: Изд-во иностр. лит., 1962. — С. 251—266.
10. Поспелов Е. М. Географические названия России: топонимический словарь: более 4000 единиц. — М.: АСТ: Астрель, 2008. — 523 с.
11. Реформатский А. А. Введение в языковедение. — М.: Аспект Пресс, 1996. — 536 с.
12. Русский семантический словарь. Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений. / РАН. Ин-т рус. яз.; Под общей ред. Н. Ю. Шведовой. — М.: Азбуковник, 2000. — Т. 2. — 762 с.
13. Селезнева Л. Б. Лингвистическая теория и методология (ономастические парадоксы) // Вестник ВолГУ. Сер.2: Филология. — 1997. — Вып. 2. — С. 45—52.
14. Словарь наречий и служебных слов русского языка / Сост. В. В. Бурцева. — М.: Рус.яз. — Медиа, 2005. — 750 с.
15. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. — Изд. 2-е, испр. — М.: Издательство ЛКИ, 2007. — 368 с.
16. Суррун В. И. Ономастическое поле русского языка и его художественно-эстетический потенциал. — Волгоград: Перемена, 2000. — 172 с.
17. Тутикова Н. А. Язык региона как объект научного исследования: задачи и перспективы // Теоретические и лингводидактические проблемы исследования русского и других славянских языков. — Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2008. — С. 185—197.
18. Уфимцева А. А. Слово в лексико-семантической системе языка. — М.: Наука, 1968. — 272 с.

D. Yu. Pyin

THE STRUCTURAL AND SEMANTIC FEATURES OF PLACE-UNITS IN THE REGIONAL LANGUAGE

The article reveals the semantic potential of place-names, operating in the communicative space of the region. The object of analysis is the structural and semantic features of proper names denoting towns and other populated areas.

Key words: place-name, semantics, structure, thematic subgroup, region.

Д. Ю. Пьїн

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТОПОНІМІЧНИХ ОДИНИЦЬ У МОВІ РЕГІОНУ

У статті розкривається семантичний потенціал топонімів, що функціонують у комунікативному просторі регіону. Предметом аналізу є структурно-семантичні характеристики власних імен, що позначають міста й інші населені пункти.

Ключові слова: топонім, семантика, структура, тематична підгрупа, регіон.

Е. А. ВОЙЦЕВА**ОБЩИЕ ТЕНДЕНЦИИ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ НОМИНАЦИИ
В РАЗВИТИИ ЛЕКСИКИ ВОДНОГО ХОЗЯЙСТВА
(на материале русского и польского языков)**

В статье анализируются особенности терминологической номинации как целенаправленного процесса в системе подъязыка водного хозяйства русского и польского языков. Для называния объектов и понятий водного хозяйства в русском и польском языках создана водохозяйственная терминология с использованием общезыковых словообразовательных моделей, заимствования терминов и терминологических элементов из других языков и терминосистем, поликомпонентных словосочетаний.

Ключевые слова: терминологическая номинация, терминология, терминосистема, подъязык водного хозяйства, русский и польский языки.

В современном языкознании в связи с переходом к антропоцентризму возрастает интерес к динамическим аспектам языка. Одним из приоритетных направлений является ономазиологическое терминоведение, разрабатываемое в работах русских и польских лингвистов С. Гайды, С. В. Гринёва-Гриневича, М. Н. Володиной, З. И. Комаровой, Й. Мацкевич, В. Новицкого, В. Н. Прохоровой, Л. А. Шкатовой и др. В центре внимания данного направления — «процессы номинации понятий, формы существующих специальных лексем и способы их оптимизации» [5: 121].

Средством категоризации знаний (энциклопедических, общенаучных, специальных) об окружающей действительности, языковых формах репрезентации знания и оперировании лексическими единицами с целью обработки, сохранения и передачи информации является терминологическая номинация, «называние как процесс, конкретное соотнесение слова с данным референтом» [13: 270]. Подчеркнём, что основное отличие терминологической номинации от общезыковой состоит в том, что с её помощью вследствие лингвокогнитивной деятельности специалистов в термине (как слове или словосочетании специального научного, технического подъязыка) кодируется структура знаний.

При этом выбор наименования зависит от субъекта, выделяющего реалию, не имеющую вербального обозначения, и объекта. Практический общественный опыт в сознании носителей языка преобразует факты объективной действительности в языковые значения, приобретая в стереотипной коммуникативной ситуации типичный характер, что способствует формированию регулярных моделей терминологической номинации (объектов, процессов, отношений) [8: 337; 4: 18—20].

Так, в процессе терминологической номинации реалий водохозяйственной системы происходит систематизация номинативных пластов, их преобразование в ономазиологические структуры с обобщённым значением, соответствующим понятийным категориям. Современная система понятий водного хозяйства («отрасль народного хозяйства, занимающаяся учетом, планированием и управлением комплексного использования, регулирования водных ресурсов, охраной вод от загрязнения и истощения, транспортировкой их к месту назначения») [3: 213] воплощается в логико-понятийной модели в соответствии с тем, как в языковом сознании специалистов группируются явления, предметы объективного мира. Лингвальным экспонентом данной системы выступает подъязык водного хозяйства как функциональная разновидность взаимосвязанных и взаимообусловленных лексических единиц научного стиля, содержащих в смысловом объёме гиперсему «водный, связанный с водным хозяйством».

Проблемы структурно-семантического анализа морской, судоходной, судостроительной, рыболовецкой терминологий рассматривались в исследованиях известных русских и польских лингвистов Б. Л. Богородского, И. К. Сморгонского, С. Я. Розена, З. Броцкого, Э. Лучинского, Я. Ожджинского [2; 14; 12; 17; 18; 19; 22; 23; 25]. Однако сравнительный анализ лексики подъязыка водного хозяйства русского и польского языков не проводился. Сегодня, в условиях сближения науки и техники, преобразования постнеклассической науки в непосредственную производительную силу общества с особым типом человеко-машинных систем и сложных информационных комплексов [11, 3: 28], к которым, очевидно, можно отнести современные средства водного транспорта, социально значимый корпус русской и польской водохозяйственной лексики (далее — ВХЛ) как подвижной и быстро изменяющейся части общенародного языка нуждается в дальнейшем лингвистическом изучении.

Цель данной статьи — установить универсальные тенденции терминологической номинации, обуславливающие динамику лексики водного хозяйства в русском и польском языках.

ВХЛ на основе базовых семантических компонентов с родовыми семами, обозначающими класс предметов, процессов, отношений, сгруппирована нами по таким самостоятельным лексическим микросистемам (лексико-семантическим группам): названия плавательных средств, названия элементов конструкции судна, названия рыболовных орудий, названия перемещения субъекта и объекта по воде, агентивные наименования.

Собранные материалы свидетельствуют, что для формирования лексики подязыка водного хозяйства в русском и польском используются: 1) семантические способы: сужение или специализация значения (переход от родового значения к видовому, связанный с обогащением значения новыми смыслами): *камбуз*, пол. *kambuz* «судовая кухня», «металлическая плита или кухонная печь на судне»), расширение (генерализация значения) общеупотребительного слова (переход от видового значения к родовому): *кабельтов* «растительный трос», «мера длины»), перенос значения общеупотребительного слова (метафорический и метонимический) (*идёт бабочкой* «о парусном судне, плывущем по ветру», *рыскание* «вид качки, угловые движения судна относительно вертикальной оси», пол. *myszkowanie okrętu*), межсистемное заимствование лексем (*водный трамвай*, пол. *tramwaj wodny*), заимствование иноязычных слов, терминологических элементов (*пеленг* < голл. *peiling*, *румб* < англ. *rumb*), а также профессионализмов и жаргонизмов (*гурло* «рукав дельты», *горло* «широкий пролив», *горловина* «отверстие в палубе, переборке, закрываемое крышкой»; *prosiak* «яхтенный балласт», *średniówka* «ходовая рубка, расположенная в средней части главной палубы судна»); 2) морфологические способы: аффиксация (*мостик*, пол. *mostek* «палуба верхней надстройки»), композиция (*ледокол*, пол. *sztormtrap*), усечение (*зачалок — зачал* «конец троса, которым зачаливают, прикрепляют речное судно у пристани» [9: 90]), аббревиация (*свп* — судно на воздушной подушке, *спк* — судно на подводных крыльях, пол. *PLO* — *Polskie Linie Oceaniczne*), эллипсис (капитан судна — *капитан*); 3) образование простых и сложных поликомпонентных словосочетаний и их лексикализация (парусное судно — *парусник*, брать рифы — *рифить*, мореходное училище — *мореходка*, пол. *niewód okrężny — okrężnica*).

История развития ВХЛ в преднаучный период в исследуемых языках происходила стихийным образом в направлении формирования, накопления фрагментарного материала, расширения рациональных и иррациональных знаний. До XX в. водные ресурсы на территории России и Польши (озёра, реки, моря) использовались для судоходства, которое вместе с рыболовством принадлежит к древнейшим видам профессиональной деятельности человека. Найденные гарпуны, крючки свидетельствуют, что рыболовство возникло 20 тыс. лет тому назад, лодки-долбленки и сети стали изготавливать 10 тыс. лет тому назад. В торгово-хозяйственной деятельности славян важное место занимали: путь «из варяг в греки» («древний водный торговый путь из Балтийского моря в Чёрное море, по которому в IX—XII вв. шла торговля Руси и Северной Европы с Византией»), Янтарный путь («древний торговый путь, по которому в античности из Прибалтики в Средиземноморье доставляли янтарь») [3: 980].

Очевидно, уже в преднаучный период в связи с выделением ремесел (рыболовства, судостроения), лексика которых стала осознаваться как отдельный номинативный пласт общенародного языка, формируются тематические группы.

ВХЛ в русском и польском языках формировалась на основе общеупотребительных слов, которые употреблялись для обозначения специальных реалий. Первичные представления об объектах, связанных с водным хозяйством, обозначались с помощью слов индоевропейского и общеславянского происхождения (*чёлн, судно, лодья, насад, струг, весло, корма*, пол. *czółno, statek, łódź, nasad, strug, wiosło*). В семантике специальных слов преднаучного периода отобразились как мифологические представления (в названиях плавательных средств — *ладья, судно*, пол. *łódź, statek* «средство передвижения и переправы умерших в потусторонний мир»), так и конкретное, прикладное знание (соматизмы в названиях элементов конструкции судна — *скула*, пол. *obło* «место наиболее крупного изгиба на корпусе судна, переходящего в носовую или кормовую оконечность судна или в днище») [9: 251; 24: 184].

Отметим, что анализируемая лексика возникла в условиях тесного взаимодействия между специальными и общенародными лексическими пластами, отсутствия чёткой системы понятий («мысль, которая выделяет из некоторой предметной области и собирает в классе (обобщает) объекты посредством указания на их общий и отличительный признак») [11, 3: 285].

Среди них выделяем: 1) заимствованные из общеупотребительной речи без семантических сдвигов слова для номинации реалий водного хозяйства; 2) прототермины — «специальные лексемы, появившиеся и применяющиеся в донаучный период развития специальных знаний, которые называют не понятия, а специальные представления» [5: 28]. Представление в отличие от понятия является «формой индивидуального чувственного познания, имеющей своим результатом целостный образ объекта, возникающий вне непосредственного воздействия последнего на органы чувств» [10: 798].

При этом номинации первого класса одновременно обозначали общеупотребительные и специальные реалии (*дуб* «род деревьев и кустарников» и «деревянное парусное грузовое судно», пол. *dąb, drewno* диал. «большая, выдолбленная из дерева лодка, судно») [9: 82].

Водохозяйственные прототермины (условно считаем, что время их появления — X—XI вв.) активно взаимодействуют с общеупотребительной лексикой, между ними нет резкой границы. Названия одинаковых реалий, например, рыболовных орудий, в русском и польском языках могут иметь схожие мотивировочные признаки: *верша* «рыболовное орудие, сплетенное из лозы», пол. *wiersza* < псл. **vьrxъ* «верх» (в связи с конической формой верши); *волокуша* «лёгкая сеть для ловли рыбы», пол. *włok* «сетка в форме конического мешка для донной ловли рыб» < псл. **velka*, *бредень* «небольшая рыболовная сеть, которую тянут за собой на двух деревянных шестах», пол. *brodник/brodnia* < псл. **brodъnikъ* [26, 1: 37; 24: 299].

К прототерминам принадлежали однозначные специальные наименования (*комяга*, пол. *ko-miega* «долбленая лодка», *насадъ*, пол. *nasad* «старинное плоскодонное судно с насаженными бортами»), в том числе заимствованные слова (*бат*, пол. *bat* < дн. или шв. *båt* «лодка», *барка*, пол. *barka* < лат. *barca* «лодка»); полисемантические лексемы, которые в разных значениях функционируют в пределах тематической группы, связанной с реалиями водного хозяйства (*л'еса/л'яса* диал. «рыболовная снасть», пол. *podrywka* «сачок для ловли речных рыб», «сеть в форме конусоподобного мешка»); лексемы, отличающиеся семантической двуплановостью и функционирующие в разных тематических группах, в которых терминологические значения развиваются как вторичные, производные (*дно* «основание лодки», пол. *dno u łodzi*).

Большинство прототерминов в русском и польском языках, зарегистрированные по памятникам и лексикографическим материалам, являются неабсолютными, общепонятными, употребляются как в общем, неспециальном, так и в узком, специальном значении. Закономерной особенностью терминологической номинации в преднаучный период является относительная независимость прототерминов от изменяющейся окружающей действительности, так как они обозначают реалии, познанные на разных стадиях общественного развития.

Для формирования специальной лексики используется сужение (специализация) значения, что свидетельствует о выделении соответствующей терминологии из общепонятного языка, её обособлении в отдельный номинативный слой. Вследствие обозначения теоретическим мышлением реалий в процессе взаимодействия субъективных и объективных факторов возникает семантическая двуплановость слов.

В акте терминологического наименования ощущение становится восприятием. Семантику репрезентирует представление по форме, функции, ассоциации (при метафорическом переносе значения), по смежности (при метонимии), а в ряде случаев — эмоциональное состояние субъекта [16: 34]. Универсальные семантические переходы совершаются от названий свойств предметов, которые воспринимаются прикосновением, вкусом, ощущением, к названию реалий, воспринимающихся зрением или слухом [1: 6].

В основе метафоризации, связанной с антропоцентрической и антропоморфной картиной мира, находится чаще внешнее либо функциональное сходство [15: 335], например, персонификализмы (пол. *jakubka* «лестница», уст. *barbara, jądwigą* — названия плавательных средств), соматизмы (*щека блока, бок* «бортовая обшивка деревянного судна», *губа* «залив с устьем реки в его глубине», *нос судна* «передняя оконечность судна» [9: 21, 70, 159], пол. *serce niewodu, wąs bokbory*). Метафоры-биоморфизмы закрепляют в лексико-семантических моделях стереотипные представления о реалиях водного хозяйства (*бык, бычок* «вертикальная стенка, разделяющая водосливную плотину», *гребень волны, гусяна* «деревянное самоходное судно», «*кошачьи лапки*», пол. *ogon bloku, dziób statku, pióro wiosła, jabłko* «клотик», *jadro sieci*).

Уподобление специальных реалий общеупотребительным предметам связано также с бытом человека, о чём свидетельствуют предметоморфизмы (бытовые метафоры): *банка* «отдельно лежащая мель», *беседка* «доска с укрепленными на ней тросами» [9: 14, 19], пол. *skrzynia* «судно», *kosz* «марс» [24: 129]. Подчеркнём, что лексемы тематической группы «Наименования посуды» на основе метафорического семантического сдвига развили в разных языках вторичное значение «плавательное средство»: рус., укр. *судно* < **som-*, **dhe* «делать», первоначально «сосуд, сделанный человеком»; рус., укр. *посудина* разг. «судно», пол. *kadź* уст. «речное судно для перевозки пшеницы; комяга» < гр., лат. *cadus* «кувшин», пол. *statek, statki* «домашняя посуда», *okręt* < псл. диал. **obkrotъ, *okrotъ* «плетеная посуда», болг. *плавателен съд* «корабль».

Метонимический перенос на основании смежности происходит вследствие трансформации понятийных значений в поверхностные структуры. Слово начинает соотноситься с другим номинативным классом, например, предмет — процесс (*оснастка* «такелаж», «работы по наложению такелажа», пол. *wachta* «период работы», «часть членов судового экипажа», *hals* «трос», «положение парусного судна по отношению к ветру»), место — действие (*переправа* «участок реки», «перевозка людей, транспорта, грузов через реки, каналы, проливы»), часть — целое (синекдоха) (пол. *żagiel* «парус», «судно»; *kotwica* «якорь», «корабль»).

До XVII в. прототермины в русском и польском языках выполняют номинативную функцию, обозначая первичные представления о реалиях водного хозяйства, в отличие от со-

временных терминов («номинативных специальных лексических единиц, принимаемых для точного наименования понятия») [5: 30], которые выполняют ещё и дефинитивную функцию.

Становление технических наук, связанное с внедрением научных знаний в производство, обособление научных и технических отраслей приводит к выделению основных понятийных категорий и их вербальному отображению. Оформление профессиональной лексики, прототерминов, обозначающих реалии водного хозяйства, в терминологию («естественно сложившуюся совокупность терминов данной отрасли производства, деятельности, знания, образующую особый сектор лексики, наиболее легко поддающийся сознательному регулированию и упорядочению») [13: 474], а затем в терминосистему («упорядоченное множество терминов с зафиксированными отношениями между ними, отражающими отношения между называемыми этими терминами понятиями») [5: 15], происходил в связи с институализацией науки (XVII—XVIII вв.), углублением специализации научной деятельности, научно-технической революцией (XVIII—XX вв.), новыми типами научных коммуникаций (конец XX в.), поиском нового типа научной рациональности, соединения ценностей научно-технического мышления с другими социальными ценностями [11: 27].

В научный период развития ВХЛ ономаσιологические структуры воплощаются в морфологических дериватах и поликомпонентных словосочетаниях. В частности, аффиксальное словообразование отображает категориальность в структуре термина, так как терминологические элементы включают специальное слово в класс орудий (*ледянка, насадок*, пол. *kontenerowiec, zbiornikowiec*), свойств (*магнетизм*, пол. *magnetyzm okrętowy*), помещений (*малярная, такелажная*, пол. *maszynownia, wędrownia*), процессов (*кантовать, обрасопить*, пол. *kapitanować, pamierzać*), агентов (*крючник, лебедчик*, пол. *marunarz, pływak*), указывают на оттенки в семантике слов (*колдунчик* «сшитый из материала мешочек или полоска материи, укрепленная на древке для определения направления ветра» [9: 110]).

Общезыковые полифункциональные морфемы детерминируются системой специальных понятий, указывают на место специального наименования благодаря установлению конкретных взаимосвязей между реалией и другими предметами [6: 63]. К примеру, идиоматическая мотивация суффиксальных дериватов на *-ac* (значение процессуальности), *-acz* (значение предметности) в польском языке проявляется в периферийном словообразовательном типе со специализированным значением «плавательное средство» [21: 95]: *ścig-ac* «преследовать» — *ścig-acz* «катер», *pch-ac* «толкать» — *pch-acz* «буксир».

Отметим общие тенденции, характерные для образования производных номинаций в ВХЛ русского и польского языков: 1) увеличение заимствованных производных основ с повышенным словообразовательным потенциалом, которые способствуют расширению парадигм и гнезд [7: 98] (*брасопить* «поворачивать реи при помощи брасов», пол. *wantownik* «леер»), использование в роли производных основ несклоняемых заимствованных терминов (*франко-борт, франко-гавань, франко-пристань*, пол. *autoalarm, autopilot*); 2) активизация иноязычных префиксов и префиксоидов (*гидро-* (*гидроагрегат, гидролокатор, гидромонитор*, пол. *hydrobus, hydrofon, hydrolokator, hydrooskop*), *изо-* (*изобата, изогона, изоклина*, пол. *izobata, izogona, izoklina*), *контр-* (*контрагент, контрбизань, контрпульс*), *баты-* (*батискаф, батисфера*, пол. *batyskaf, batyplan, batysfera, batystat*), суффиксов и суффиксоидов (*-ер* (*гарпунер, диспансер, диспетчер*, пол. *brander, dyspaser*), *-ход* (*ледоход, плотоход*), *-граф* (*мареограф*, пол. *barograf*); 3) образование композитов с полными или усечёнными основами (*газоход, кильблок, судоводитель, марсофлот* «опытный моряк парусного флота», пол. *wodolot, higrometr, hollina*), юкстапозитов (*бест-бот* «длинная одноместная гоночная шлюпка», *дизель-электроход* «судно с электрической гребной установкой», *карго-план* «грузовой план», пол. *trawler-zamrażalnia, trat-parawan*), буквенных и звуковых аббревиатур, принятых в международной практике (*МПС* — морская подвижная служба, *BFR* — морской фрахт, пол. *ro-ro, DWT*); 4) продуктивность универбации вследствие усиления влияния на специальные лексические слои разговорного стиля и экономии языковых усилий (пол. *czarter partia* — *charter-party*).

Оформление отрасли водного хозяйства, выделение новых секторов (вторая половина XX в.) обуславливают необходимость номинации понятий в течение небольшого временного отрезка в русском и польском языках, для чего активно используются поликомпонентные словосочетания, называющие разнообразные виды специальных объектов (*судно дальнего плавания, промысловое судно*, пол. *prom kolejowy, statek wycieczkowy*), которые в устной коммуникации лексикализируются (*трамповое судно* — *трамп, сухогрузное судно* — *сухогруз*, пол. *statek dźwigowy — dźwigowiec, Kompas żyroskopowy — żyroskop, żyro*).

Таким образом, в результате проведенного исследования установлено наличие общих закономерностей в развёртывании способов терминообразования ВХЛ русского и польского языков и употребления отдельных средств терминологической номинации. Дальнейшее изучение лексики водного хозяйства позволит углубить представление о динамике словарного состава данного технoлекта и путях его развития.

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян. — М.: Наука, 1974.
2. Богородский Б. Л. Русская судоходная терминология в историческом аспекте: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук / Б. Л. Богородский. — Л., 1964.
3. БЭС — Большой энциклопедический словарь. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Большая Российская энциклоп.; С.Пб.: Норинт, 2000.
4. Голованова Е. И. Лингвистическая интерпретация термина: когнитивно-коммуникативный подход / Е. И. Голованова // Известия Уральск. гос. ун-та. — 2004. — № 33. — С. 18—25.
5. Гринёв-Гриневиц С. В. Терминоведение: [Учеб. пособие] / С. В. Гринёв-Гриневиц. — М.: ИЦ Академия, 2008.
6. Даниленко В. П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов / В. П. Даниленко // Исследования по русской терминологии. — М.: Наука, 1971. — С. 7—68.
7. Земская Е. А. Словообразование как деятельность / Е. А. Земская. — М.: Наука, 1992.
8. ЛЭС — Лингвистический энциклопедический словарь. — 2-е изд., испр., доп. / [Гл. ред. В. Н. Ярцева. — М.: Большая Российская энциклоп., 2002.
9. МРТ — Морские и речные термины: словарь / [Отв. ред. О. П. Мурыгин]. — М.: Былина, 1997. — 336 с.
10. НФС — Новейший философский словарь. — 2-е изд., перераб. и доп. — Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001.
11. НФЭ — Новейшая философская энциклопедия: В 4 т. / Ин-т философии РАН; Нац. общественно-науч. фонд; Научно-ред. совет [предс. В. С. Стёпин и др.]. — М.: Мысль, 2001. — Т. 3.
12. Розен С. Я. Очерки по истории русской корабельной терминологии Петровской эпохи / С. Я. Розен. — Л.: Морской транспорт, 1960.
13. СЛТ — Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. — 2-е изд., стереотип. / О. С. Ахманова. — М.: Эдиториал УРСС, 2004.
14. Сморгонский И. Кораблестроительные и некоторые морские термины нерусского происхождения / И. Сморгонский // Труды ин-та истории науки и техники. — М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1936. — Вып. 6. — Сер. 2.
15. Трубачёв О. Н. Языкознание и этногенез славян: Древние славяне по данным этимологии и ономастики / О. Н. Трубачёв // Славянское языкознание. IX Международный съезд славистов. Киев, сент. 1983 г.: Докл. сов. делегации. — М.: Наука, 1983. — С. 231—270.
16. Языковая номинация (Виды наименований): Сб. статей / [Отв. ред. Б. А. Серебренников и А. А. Уфимцева]. — М.: Наука, 1977.
17. Brocki Z. Kot i kotwica. Historyjek z życia terminów morskich / Z. Brocki. — Gdynia: Wyd-wo Morskie, 1961. — Zb. 1.
18. Brocki Z. Morze na oku. Historyjek z życia terminów morskich / Z. Brocki. — Gdynia: Wyd-wo Morskie, 1964. — Zb. 2.
19. Brocki Z. Morze pije rzekę. Historyjek z życia terminów morskich / Z. Brocki. — Gdańsk: Wyd-wo Morskie, 1969. — Zb. 3.
20. Gajda S. Wprowadzenie do teorii terminu / S. Gajda. — Opole: WSP im. Powstańców Śląskich, 1990.
21. Grzegorzczukowa R. Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego: Rzeczowniki sufiksalne rodzime / R. Grzegorzczukowa, J. Puzynina. — Warszawa: PWN, 1979.
22. Łuczynski E. Staropolskie słownictwo związane z żeglugą XV i XVI w. / E. Łuczynski. — Gdańsk: Wyd-wo Morskie, 1986.
23. Łuczynski E. Polska terminologia morska I połowy XX wieku. Nazwy części jednostki pływającej / E. Łuczynski // Zeszyty naukowe. Rozprawy i monografie. — Gdańsk, 1987. — № 95.
24. MLM — Grajewski I. Mały leksykon morski / I. Grajewski, J. Wójcicki. — Warszawa: Wyd-wo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1981.
25. Ożdżyński J. Morska wspólnota kulturowa w świetle faktów językowych. Morfologia zapożyczeń w polskim słownictwie flisackim i żeglarskim / J. Ożdżyński // Prace monograficzne. — Kraków. — 1989. — T. 105.
26. Słowski F. Słownik etymologiczny języka polskiego: w 5 t. / F. Słowski. — Kraków: Nakładem Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego, 1952—1965.

О. А. Войцева

СПІЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ НОМІНАЦІЇ У РОЗВИТКУ ЛЕКСИКИ ВОДНОГО ГОСПОДАРСТВА (на матеріалі російської та польської мов)

У статті проаналізовано особливості термінологічної номінації як цілеспрямованого процесу в системі субмови водного господарства російської та польської мов. Для номінації об'єктів і понять водного господарства в російській і польській мовах створено водогосподарську термінологію з використанням загальнономовних словотвірних моделей, запозичених із інших мов і терміносистем термінів та полікомпонентних словосполучень.

Ключові слова: термінологічна номінація, термінологія, терміносистема, субмова водного господарства, російська і польська мови.

O. A. Voytseva

THE GENERAL TRENDS OF TERMINOLOGICAL NOMINATIONS IN THE DEVELOPMENT OF LEXIS OF WATER ECONOMY (on the material of the russian and polish languages)

The peculiarities of terminological nominations as purposeful process in the system of water economy vocabulary in the Polish and Russian languages are analyzed in the article. The water economy vocabulary was created for calling objects and ideas of water economy in the Polish and Russian languages with the employment of word-formative models, borrowed terms from another languages and terminologies, combinations of words.

Key words: terminological nominations, terminology, water economy vocabulary, the Polish and Russian languages.

Н. Ю. БАЙТЕРЯКОВА, О. З. БАЙТЕРЯКОВ

ПРОБЛЕМА ОДНОЗНАЧНОСТІ ТЕРМІНА НА ПРИКЛАДІ
АНГЛІЙСЬКОЇ СПЕЛЕОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті розглядаються причини виникнення явища полісемії в англійській спелеологічній термінології, наведено приклади розрахунків коефіцієнта полісемії, запропоновано використання та наведено розрахунки коефіцієнта частотності значення терміна для даної термінології.

Ключові слова: однозначність терміна, коефіцієнт полісемії, коефіцієнт частотності значення терміна.

Останнім часом в термінознавстві спостерігається сталий інтерес до дослідження галузевих терміносистем різних мов. Однією з них можна вважати англійську спелеологічну терміносистему. У вітчизняному термінознавстві вона майже не розглядалась, тому її всебічне дослідження сприятиме кращому зрозумінню спеціальної літератури і обміну інформацією.

Лексико-дефінітивний зв'язок терміна характеризується кількома важливими ознаками, основною з яких є однозначність терміна. Серед термінологів з самого початку не було єдиної думки щодо абсолютної однозначності термінів. А. А. Реформатський вважав, що термини можуть жити поза контекстом, якщо відомо, до якої термінології вони відносяться, тобто вони однозначні в межах певної терміносистеми [3]. Д. С. Лотте був більш категоричний, заявляючи, що контекстна зміна значення терміна — одна з найбільш істотних і неприпустимих вад термінології [2]. На відміну від цієї думки В. П. Даниленко вважав, що шкоду полісемії перебільшено, тому що термін поза контекстом майже не вживається [1]. Підтверджує це положення і Є. І. Чупіліна, вказуючи, що контекстуальні умови знімають багатозначність терміна [5].

Дослідження питань полісемії в термінології продовжені і в наш час у роботах І. В. Корунець, Т. В. Михайлової, Р. Ю. Мугу, Н. О. Попової та ін.

Метою цієї статті є аналіз явищ полісемії в англійській спелеологічній термінології.

Абсолютна, «позаконтекстна», однозначність терміна в живій мові, навіть у межах однієї терміносистеми, майже недосяжна. Деякі дослідники навіть вважають явище термінологічної полісемії закономірним. Так, В. А. Татарінов підкреслює, що при номінації терміном іншого денотату (об'єкту, поняття) виникає нове значення у того ж терміна, тобто розвивається полісемія. Зміна меж семантики терміна, виникнення нових значень є закономірним явищем у терміносистемі, що розвивається. Це відображає процес пізнання об'єктивної дійсності. Якщо за терміном встановити раз і назавжди певний об'єм, то буде законсервовано і поняття, що відображається цим терміном. Семантична визначеність терміна розуміється не в сенсі її задубілої, а в сенсі постійного уточнення об'єму поняття, що виражається терміном [4].

Підтвердженням цього положення може служити аналіз спелеологічної термінології, що включає поряд з однозначними і полісемічними термінами. Але кожного разу вимушена полісемія повинна бути обґрунтована. Причини такої полісемії різні, до них можна віднести такі:

1. Відсутність загальноприйнятого погляду на поняття, що термінується. Наприклад, термін *speleology* визначається і як «наука про печери» і як «вид спорту, що пов'язаний з подорожами у печери». Це пояснюється тим, що виникнення даного наукового напрямку і відповідного спорту відбувалось одночасно і було тісно пов'язано між собою.

2. Недостатньо чітко сформульована дефініція (тобто без зазначення конкретних параметрів, критеріїв або інших обмежуючих показників). Наприклад, *cavern* визначається як «велика, вражаючих розмірів природна печера» [9], або «печера, що за розмірами більша ніж середня» [7]. Постає питання, які розміри повинна мати печера, щоб вражати, або якими є розміри середньої печери. Тому у спеціальній літературі даний термін залежно від думки автора використовується для позначення різних печер. Те ж саме стосується терміну *pothole*, який трактується як вертикальний колодязь, що відкритий на поверхню і потребує для проходження спеціального спорядження, або як печерна система, що має багато вертикальних ділянок.

3. Використання даного слова в різних контекстах до того як воно набуло термінологічну фіксацію. Це можна проілюструвати на прикладі терміна *grotto*, порівнявши його тлумачення в різних спеціальних словниках та виданнях. Так у словнику Л. Дадлі Стампа [6] з посиланням на кілька спеціальних словників *grotto* трактується як «печера, зручна для відпочинку, просто невелика печера або мальовнича печера». У словнику Австралійської спелеологічної асоціації [7] і в спеціальній літературі, наприклад, у посібнику Бена Лайна [8] під даним терміном розуміється і «невелика печера», і «окремий зал помірних розмірів у печері». Нагадаємо, що

у звичайній мові це слово широко використовується для позначення «штучних споруд у вигляді печер у парках».

Для наочного відображення ступеня полісемії в термінології варто скористатись коефіцієнтом полісемії, який представляє середню кількість лексичних значень, що має один термін відповідної терміносистеми. Він розраховується як відношення кількості значень термінів до кількості термінів у терміносистемі.

Нами було проведено розрахунки коефіцієнта полісемії англійської спелеологічної термінології на підставі аналізу словника спелеологічних термінів Австралійської спелеологічної федерації. Словник містить 436 термінів, з яких 38 багатозначних. Більшість з них має по два значення, наприклад, *canyon*, *chimney*, *climb*, *inorganic*, *rigging*, *roof-sniffing* та ін., три терміни мають по три значення, термін *belay* — шість значень. Таким чином, терміни даного словника мають 481 лексичне значення. Отже, коефіцієнт полісемії складає 1,1. Цей показник суттєво відрізняється від аналогічного для різних груп загальнонавчальної лексики, де він коливається в межах 2—3. Це свідчить про значно більшу впорядкованість термінологічної лексики.

Розглядаючи лексичні значення окремих багатозначних термінів, можна побачити, що навіть у спеціальній літературі вони мають не завжди однаковий ступень вживання. Терміни в одному значенні можуть вживатись частіше, ніж в інших, тому показник кількості значень терміна не відображає в повній мірі ступінь його однозначності. Для характеристики ступеня вживання значень терміна ми пропонуємо застосовувати коефіцієнт частотності значення даного терміна. Він розраховується окремо для кожного значення терміна і являє собою відношення частоти вживання терміна в даному значенні до загальної частоти вживання цього терміна в спеціальній літературі. Він може коливатись у межах від одиниці (для однозначних термінів) і майже до нуля (для маловживаних значень багатозначних термінів).

Для ілюстрації даного положення в англійській спелеологічній термінології нами було проведено розрахунки коефіцієнта частотності значення терміна для найбільш частотних багатозначних термінів. Розрахунки проводились на підставі аналізу відібраної спеціальної літератури, що являє собою наукові і науково-популярні видання, навчальні посібники, довідкові та періодичні видання зі спелеології.

Як уже вказувалось, термін *speleology* визначається і як «наука про печери», і як «вид спорту, що пов'язаний з подорожами у печери». При цьому розрахунки коефіцієнту частотності значення терміна і для значення «наука», і для значення «вид спорту» є майже однаковими і складають по 0,5. В той же час використання його синоніма *caving* відрізняється більшою розбіжністю значень. Так, коефіцієнт частотності значення «наука» для терміна *caving* складає 0,3, а для значення «вид спорту» — 0,7. Це можна пояснити тим, що термін *caving* увійшов у використання пізніше, ніж термін *speleology*, тобто коли вже почала з'являтися різниця між науковою і спортивною спелеологією. Але ж, як свідчить аналіз, майже в 30 % випадків термін *caving* вживається в значенні «наука».

Значна частина багатозначних термінів в англійській спелеологічній термінології мають два значення, одне з яких позначає морфологічний елемент печери або вид спорядження, а друге — процес їх використання у спелеології. Наприклад, термін *rigging* у спелеологічній термінології, як і в багатьох інших, є багатозначним, він позначає спеціальне спорядження, що використовується для спуску та підйому в печерах і в той же час позначає процес встановлення даного спорядження, тобто його навішування. Коефіцієнт частотності даного терміна у значенні «спорядження» становить 0,6, а в значенні «навішування спорядження» — 0,4. Тобто різниця в даному випадку є незначною, тому що обидва значення даного терміна тісно пов'язані між собою і кожне з них передбачає наявність іншого. Те ж саме стосується терміна *chimney*, що має два значення і позначає вузьку вертикальну ділянку печери, де людина може підніматись або спускатись, спираючись тілом або кінцівками у протилежні стіни. Друге значення даного терміна — процес підйому або спуску на такій ділянці. При цьому коефіцієнт частотності даного терміна у значенні «ділянка печери» становить 0,8, у той час як у значенні «процес підйому» — лише 0,2. Така різниця пояснюється наявністю для позначення процесу руху по такій ділянці окремого терміна — *chimneying*, який вживається частіше. Прикладами таких багатозначних термінів в англійській спелеологічній термінології є *duck-under*, *climb*, *surveying*, *free-climb*, *squeeze* та інші. Таким чином, дані багатозначні терміни позначають певну специфічну ділянку печери або частину спорядження і одночасно процес її подолання або використання.

Певну складність у використанні викликають спелеологічні багатозначні терміни, що позначають різні види печер або їх частин. Так, термін *grotto*, як уже зазначалось, має в спелеології два значення: «невелика печера» і «окремий зал помірних розмірів у печері». Розраховуючи коефіцієнт використання терміна, вкажемо, що для значення «невелика печера» він становить 0,65, а для значення «окремий зал помірних розмірів у печері» — 0,35. Однак для науково-популярних текстів і навчальних посібників ці показники майже однакові і складають відповідно — «невелика печера» — 0,55 і «окремий зал» — 0,45. Це свідчить про деяку диференціацію використання даного терміна, в науковій літературі він частіше замінюється терміном *hall*.

Можна прослідкувати наявність різної кількості значень одного терміна в різних спеціальних словниках та довідниках. Наприклад, термін *belay* в спелеологічних словниках має від 2 до 6 значень. При цьому деякі значення можна вважати конкретизацією інших. Так, поряд зі значенням даного терміна «використання страховки» у словниках зустрічаються і окремі його значення «страхування людини кінцем страховальної мотузки» і «закріплення кінця страховальної мотузки до людини». Тобто загальний процес забезпечення страховки під час проходження печери конкретизується окремими значеннями терміну, що позначають окремі дії. Однак використання одного і того ж терміна на позначення різних дій може вносити окремі непорозуміння в текст і потребує ретельного врахування контексту речення. Даний термін означає також «закріплення страховальної мотузки до природної або штучної опори» та «закріплення людини для страхування до опори». Крім того, термін *belay* використовується як складова декількох термінів-словосполучень, наприклад, таких як *belay point* (точка закріплення страховки), *belay rope* (страхувальна мотузка), *rebelay* (проміжна опора страховки).

Подібним багатозначним терміном у спелеологічній терміносистемі є *abseil*, який у спеціальних словниках має три значення, що позначають різні види спуску по мотузці: 1) «спуск по мотузці, швидкість якого регулюється завдяки тертю шляхом обертання мотузки навколо тіла людини» (тобто способом дюльфера, або спортивним способом); 2) «спуск по мотузці... шляхом пропускання мотузки скрізь карабін» (наприклад, дюльфер на карабіні, за допомогою вузла УІАА, або інші способи); 3) «спуск по мотузці... за допомогою спускового пристрою». Крім того, у спеціальній літературі з історії спелеології даний термін використовується для позначення спуску в печерах по тросовій драбині. Такий розбіг значень терміну пояснюється еволюцією способів спуску в печерах. Дійсно, до кінця 60-х років ХХ століття основними його видами були спуск по тросовій драбині (для глибоких колодязів) і спуск по мотузці дюльфером або на карабіні (для неглибоких колодязів). З початку 70-х років такі види спуску в спелеології майже не використовуються, їм на заміну прийшов спуск по мотузці за допомогою спускового пристрою. Тому термін *abseil* пройшов чотирьохступеневу еволюцію значень і досі залишається основним терміном, що позначає спуск у печері.

Таким чином, спелеологічна термінологія являє собою динамічну систему, в процесі розвитку якої з'являється низка багатозначних термінів. Значення таких термінів залежить від контексту. Для характеристики ступеня однозначності термінології у сфері фіксації варто скористатись коефіцієнтом полісемії термінології, а особливостей використання окремих значень багатозначних термінів у сфері функціонування — коефіцієнтом частотності значення терміна.

1. Даниленко В. П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов / В. П. Даниленко // Исследования по русской терминологии. — М., 1971.
2. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии: Вопросы теории и методики / Д. С. Лотте. — М., 1961.
3. Реформатский А. А. Что такое термин и терминология / А. А. Реформатский // Вопросы терминологии. — М., 1961. — С. 46—55.
4. Татаринов В. А. Лексико-семантическое варьирование терминологических единиц и проблемы терминографии: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / В. А. Татаринов. — М., 1988. — 16 с.
5. Чупилина Е. И. Место термина в лексико-семантической системе языка // Вопросы терминологии и лингвистической статистики / Е. И. Чупилина. — Воронеж, 1972.
6. Dudley S. A Glossary of Geographical Terms / Stamp Dudley. — London, 1961.
7. *Glossary of Speleological and Caving Terms A—Z Complete*. — Australian Speleological Federation inc., 1998.
8. Lyon B. Venturing underground the new speleo's guide / Ben Lyon. — London, 1983.
9. Muma M. H. Glossary of Speleology / M. H. Muma, K. E. Muma // Bull. Nat. Spel. Soc. — 1944. — #6.

N. Yu. Baiteriakova, O. Z. Baiteriakov

THE PROBLEM OF THE MONOSEMANTICITY OF THE TERM ILLUSTRATED BY THE ENGLISH SPELEOLOGICAL TERMINOLOGY

In the article the causes of the origination of the polysemy phenomenon in the English speleological terminology are considered; the examples of the polysemy coefficient calculations are given; the usage of the coefficient of the frequency of the meaning of the term for the given terminology is suggested.

Key words: monosemanticity of the term, coefficient of the polysemy, the coefficient of the frequency of the meaning of the term.

Н. Ю. Байтерякова, О. З. Байтеряков

ПРОБЛЕМА ОДНОЗНАЧНОСТИ ТЕРМИНА НА ПРИМЕРЕ АНГЛИЙСКОЙ СПЕЛЕОЛОГИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

В статье рассматриваются причины появления полисемии в английской спелеологической терминологии, приведены примеры расчетов коэффициента полисемии, предложено использование и приведены расчеты коэффициента частотности значения термина для данной терминологии.

Ключевые слова: однозначность термина, коэффициент полисемии, коэффициент частотности значения термина.

А. С. СОБЧЕНКО

**ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ФУТБОЛЬНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ
В РУССКОЯЗЫЧНОМ СПОРТИВНОМ РЕПОРТАЖЕ**

Статья посвящена рассмотрению особенностей русскоязычного футбольного репортажа. Охарактеризованы лексические приёмы, подробно рассмотрены синонимия, антонимия, а также лексическая сочетаемость слов на синтагматическом уровне. Определены основные лексические закономерности футбольного репортажа.

Ключевые слова: футбольная терминология, синонимия, спортивный репортаж, антонимические отношения, лексическая сочетаемость.

С помощью спорта и физической культуры в течение веков формировались физические и психические качества человека. В жизни современного общества роль спорта неуклонно возрастает: «Будучи явлениями культуры, физическая культура и спорт отражают существенные черты образа жизни общества и оказывают все возрастающее влияние на его развитие» [6, с. 3], спорт становится неотъемлемой частью социальной, культурной и политической жизни общества, что ведёт к интенсивной активизации спортивных терминосистем языков современности.

Феномен спорта находится в центре внимания специалистов разных научных направлений, в том числе лингвистов, для которых особый интерес представляет язык спорта, в частности, его терминология.

Спортивная лексика, в том числе её сфера, относящаяся к такому виду спорта, как футбол, является весьма специфичной. Её специфика заключается, с одной стороны, в её профессиональности, и, следовательно, терминологичности, а с другой — в её доступности для широкого круга носителей языка, и, поэтому, её выходе за пределы терминосистемы.

Зарождение и формирование терминологии футбола связано с историей этого вида спорта, а её развитие продолжается и в настоящее время. В результате преобразования отдельных номинаций футбола сформировалась специальная футбольная терминология, образующая развитую лексико-семантическую подсистему общелитературного языка.

Футбольные термины неоднородны, прежде всего, с точки зрения их соотносённости с общеупотребительной лексикой. Значительная их часть — это общеупотребительные слова, лексические значения которых трансформировались и стали выражать специальные понятия футбола. Большое количество терминов, входящих в систему разных языков, представлено словами, известными в данных языках задолго до того, как игра появилась в странах распространения этих языков. Напр.: рус. *встреча, гости, карточка, нападение, удар*. В процессе терминологизации те общие представления, которые характеризовались данными словами, стали превращаться в специальные понятия за счёт уменьшения своего объёма и расширения содержания. Футбольные термины заимствованы из разных сфер человеческой деятельности:

— огромный пласт составляют слова, пришедшие из военной среды: *атака, бомбардир, сражение, прострел, снайпер*.

Эта языковая особенность отражает сущность игры, недаром говорят, что «футбол — наиболее благоприятный способ показать преимущество той или иной страны в мирное время»;

— из области культуры и науки: *техника, запас, арена*;

— общественно-политической сферы: *лидер, конкурент, фаворит, клуб*.

Следует отметить, что футбольная терминология включает ряд общеспортивных терминов, встречающихся в разных игровых видах спорта: *аут, матч, счёт, удар, пас*.

Футбольные термины можно разделить на три группы:

1. Общеупотребительные слова, которые приобрели специальное значение, мало отличающееся от общелитературного: *игрок, мяч, ворота, удар, запас, защитник*.

2. Общеспортивные термины, которые присутствуют как минимум в двух видах спорта, либо это лексемы, не частотные в литературном языке: *офсайд, штанга, перекладина, аут*.

3. Собственно футбольные термины: *пенальти, корнер, бек*.

Языковые явления рассматриваются в качестве целостной организации с выявлением элементов и внутренних законов объединения их в системный комплекс, раскрытием связи и отношений между элементами разного порядка, структурно организующих объект исследования. Среди основополагающих компонентов языковой системы — парадигматические и синтагматические отношения.

Между словами, образующими словарный состав языка, обнаруживаются определенные отношения как по характеру выражаемых ими значений, так и по их фонетическому оформлению,

т. е. по сходству их звукового состава. С этой точки зрения, в русском языке наблюдаются три типа системных отношений между словами: омонимические (совпадение звучания слов при различном их значении), синонимические (тождество или сходство значения слов при полном различии их звучания), антонимические (противоположное значение слов при различии их звучания).

Рассмотрим синонимические отношения в футбольной лексике, т.к. эти отношения являются наиболее определяющими в структурировании всей лексики по лексико-семантическим группам.

В футбольной лексике наблюдается большое количество абсолютных синонимов. Это объясняется тем, что большинство терминов, пришедших из английского языка, получили свой русский аналог. Частота употребления синонимов из данных синонимических пар находится в соотношении 50 % на 50 %, т. к. данные дублиеты помогают избежать авторам статей тавтологии. Напр.: *Голкипер хозяев легко берёт мяч в руки* [10, с. 23]. *На этот раз вратарь на месте* [11, с. 7].

Группы синонимов (их количество может составлять от одной пары до нескольких десятков) объединяются в синонимические ряды. Стержнем такого ряда является доминанта (основное слово), представляющая собой стилистически нейтральную лексическую единицу, не имеющую дополнительных стилистических характеристик. Доминантой футбольных синонимических рядов выступает термин (и однокомпонентный, и многокомпонентный), т.к. термин по своей природе нейтрален и однозначен. Напр.: (доминанта — однокомпонентный термин) *пас — передача, скидка, прострел, навес; судья — рефери, арбитр, человек со свистком, лайнсмен*; (доминанта — многокомпонентный термин): *забить гол — распечатать ворота, отметить, открыть счёт, нанести точный удар, попасть в цель, добиться успеха и т. д.; парировать мяч — отвести удар (угрозу, опасность), отбить мяч, спасти команду, ликвидировать угрозу, сохранить ворота и т. д.*

Состав синонимических единиц, входящих в данные ряды, неоднороден. По типам различий специалисты объединяют синонимы в несколько групп.

1) Семантические (идеографические) синонимы различаются оттенками значения (словарными конкретизаторами): *судья — лайнсмен* (доп. значение — боковой судья); *пас — прострел* (доп. значение — пас по диагонали). Подчёркиваются разные способы совершения действия.

2) Стилистические синонимы, обозначая одно и то же явление действительности, имеют разную сферу употребления или различную стилистическую окраску. Среди стилистических синонимов можно выделить подгруппы: 1) по сфере употребления, 2) по экспрессивно-стилистической окраске, 3) по степени активности употребления (активные — устарелые, новые). Напр.: *бить по воротам — лупасить* (прост.), *стрелять* (разг.), *тарабанить* (прост.).

3) Семанτικο-стилистические синонимы различаются лексическими значениями и стилистической окраской: *неточный удар* (нейтр.) — *удар по воротьям* (разг., доп. значение — очень неточный).

В футбольной лексике преобладают стилистические (42 %) и семанτικο-стилистические (38 %) синонимы, т. к. принципиальное отличие публицистического слова заключается в большой роли в нем эмоционального, приобретающего в рамках газетно-публицистического стиля оценочный характер. Журналист сообщает о фактах и даёт им оценку. Взаимодействие двух функций (воздействия и сообщения) и определяет употребление слова в публицистике.

В антонимические отношения вступают слова, которые соотносятся между собой по логической связи, общности семантики и грамматическим значениям (относятся к одной и той же части речи): *забить — промахнуться; заменить игрока — выпустить игрока*. Для антонимических пар футбольной лексики характерно превалирование типа «**больше**» — «**меньше**»: большая вероятность чего-либо, значительные шансы на что-либо // малая вероятность чего-либо, незначительные шансы на что-либо. Напр.: *Команда имеет высокие шансы на победу в сегодняшней игре* [9, с. 12]. // *У «Бари» незначительные шансы остаться в элите на следующий год* [10, с. 8]. Противопоставляется лексика также по типу «**действие**» — «**уничтожение действия**». Напр.: *выиграть — проиграть*. Градуированность действия в данном случае заключается в том, что между двумя семантическими полюсами возможен средний член, со значением «вничью», «с ничейным результатом». Кроме того, наблюдается противопоставление по типу «**хорошо**» — «**плохо**»: *в хорошем положении — в затруднительном положении; хорошая игра — блеклая игра*.

Большое количество антонимических пар объясняется двунаправленностью футбола, в котором, по сути, заложена оппозиция (противостояние двух команд, футболист против футболиста). По этой же причине для футбольных реалий характерны конверсивы — слова, которые в исходном и изменённом высказывании то же самое отношение противоположности выражают в обратном порядке, где предшествующий член меняется местами с последующим. Напр.: «*Шахтёр обыграл на своём поле «Днепр»/«Днепр» уступил на выезде «Шахтёру»*».

Явление омонимии в футбольной терминологии распространения не получило. Это обусловливается тем, что для футбольной терминологии характерна устойчивая деривационная связь со

спортивными выражениями, которые, в свою очередь, тесно связаны с правилами вида спорта. Для спортивных правил обязательным условием является однозначность трактовки, исключение возможности появления спорной или неоднозначно трактуемой ситуации.

Что касается синтагматических отношений в футбольных репортажах, то хотелось бы обратить внимание на тот факт, что футбольной лексике присуща как лексически свободная, так и лексически связанная сочетаемость. Одни слова вступают в связь с другими словами относительно свободно, практически без всяких ограничений. В таком случае мы говорим о свободной сочетаемости. Напр.: глагол *ударить* может сочетаться с существительными (*ударить соперника* — беспредложное управление; *ударить по мячу* — предложное управление; *ударить в конце* — именное примыкание); с наречиями (*ударить сильно* (как), *ударить впервые* (когда)); с глаголами в трёхкомпонентных словосочетаниях (*помочь ударить сопернику; забыть ударить по воротам*) и т. д.

Границы лексической сочетаемости слов определяются прежде всего предметно-логическими отношениями денотатов соответствующих слов в реальной действительности. Несвободная сочетаемость обусловлена внутриязыковыми, семантическими взаимосвязями и отношениями. Она характерна для слов с фразеологически связанными значениями. Сочетаемость в данном случае избирательна, лексемы соединяются далеко не со всеми семантически совместимыми словами. Напр., имя прилагательное *точный* сочетается со словами, которые могут достичь предельности (*точный удар, точная передача, точный навес*), но не со всеми; нельзя сказать в футболе **точное везение, *точное поражение*. Таким образом, лексическая сочетаемость любого слова ограничена предметно-логическими взаимоотношениями.

Из сказанного можно сделать вывод, что футбольная лексика многогранна и разнообразна. Для неё характерно наличие различных по своей структуре синонимических рядов, наличие антонимических пар, в частности превазирование конверсивов, так как в футболе ярко выражена взаимоисключающая оппозиция. Для футбольной лексической сочетаемости характерны те же особенности, что и для общеупотребительной лексики, поэтому возможно выделить слова со свободной сочетаемостью и с ограниченной. Всё это делает футбольный репортаж не только носителем статистической информации, но и оригинальным текстом.

1. Абрамов Н. Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений. — 7-е изд., стереотип. / Н. Абрамов. — М.: Русские словари, 1999. — 672 с.
2. Головин Б. Н. Типы терминосистем и основания их различия / Б. Н. Головин // Термин и слово: межвузовский сборник. — Горький: Изд-во ГГУ им. Н. И. Лобачевского, 1981. — С. 89—116.
3. Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. — М.: Наука, 1997. — 125 с.
4. Зелинская Н. И. Словообразование в спортивной терминологии (на материале легкоатлетической терминологии) / Н. И. Зелинская // Очерки по русскому языку и стилистике. — Кишинёв: Штиинца, 1974. — С. 12—29.
5. Кожевникова И. Г. Русская спортивная лексика: структурно-семантическое описание / И. Г. Кожевникова. — Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2002. — 264 с.
6. Медетова М. Е. Термины лёгкой атлетики и лыжного спорта: (На материале англ., немец. и рус. яз.): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04; 10.02.01 / М. Е. Медетова. — М., 1994. — 264 с.
7. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. — М.: Русский язык, 1975. — 846 с.
8. Рылов А. С. Футбольная терминология: словарь-справочник / А. С. Рылов. — Н. Новгород: Нижегород. гос. ун-т им. Н. И. Лобачевского, 1997. — 324 с.
9. Футбол. — Киев, 2007. — № 31 (260). — 36 с.
10. Футбол. — Киев, 2007. — № 45 (278). — 36 с.
11. Футбол. — Киев, 2007. — № 45 (278). — 36 с.
12. Футбол. — Киев, 2010. — № 128 (375). — 36 с.

Г. С. Собченко

ФУНКЦІОНУВАННЯ ФУТБОЛЬНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В РОСІЙСЬКОМОВНОМУ СПОРТИВНОМУ РЕПОРТАЖІ

Стаття присвячена розгляду особливостей російськомовного футбольного репортажу. Охарактеризовані лексичні прийоми, детально розглянуті синонімія, антонімія, а також лексична сполучуваність слів на синтагматичному рівні. Визначені основні лексичні закономірності футбольного репортажу.

Ключові слова: футбольна термінологія, синонімія, спортивний репортаж, антонімічні стосунки, лексична сполучуваність.

A. S. Sobchenko

FUNCTIONING OF FOOTBALL TERMINOLOGY IN RUSSIAN-SPEAKING SPORT REPORTING

The article is devoted to consideration of features of the Russian-speaking football reporting. The lexical methods are characterized, synonymy, antonymy, and lexical word compatibility at a syntagmatic level is considered in detail. The basic lexical laws of the football reporting are defined.

Key words: football terminology, synonymy, sport reporting, antonymous relations, lexical compatibility.

А. В. ПЕТРОВ

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ В СОСТАВЕ СЕМАНТИЧЕСКИХ ПОЛЕЙ РУССКОГО ЯЗЫКА

В статье развивается тезис о том, что фразеологические обороты являются составной частью семантического поля, входят, как и семемы, в разные его фрагменты в соответствии с критериями распределения единиц к ядерной и периферийной зонам. На этом основании фразеосемантическую группу целесообразно рассматривать как подсистему внутри семантического поля.

Ключевые слова: семантическое поле, фразеосемантическое поле, предикатно-актантное поле, отфразеологическая деривация.

В лингвистике не решён вопрос об идеографической классификации фразеологического состава различных языков. Так, Ю. Ю. Авалиани считает, что тематика «всего лексического и фразеологического фонда членится на две основные части, соответственно специфике отражаемой действительности»: сфера, связанная непосредственно с самим познающим и чувствующим субъектом, и сфера самой действительности, деятельности и взаимосвязей субъекта и общества [2, с. 6]. Исследовательница анализирует тематико-семантические группы фразеологических единиц (далее ФЕ), опираясь на термины «сфера — микросфера — мотив», что соответствует, по её мнению, ступеням членения ФЕ с определённой семантикой. Ю. А. Гвоздарев при выделении фразеологических семантических полей опирается на «более абстрактное грамматическое значение» фразеологизма и вычленяет пять наиболее общих классов: предметность, качественность, процессуальность, обстоятельственность и релятивность. Дальше автор считает необходимым объединять фразеологизмы «в рамках выделенных классов по семантическим группам», основываясь на сходстве их значений. На завершающем этапе классификации предлагается «распределение ФЕ в рамках семантической группы» [7, с. 12—20]. Фразеосемантические группы методом поля исследует А. М. Эмирова. На первом этапе из фразеологического корпуса автор извлекает единицы, в семантике которых проявляется «общий признак экстралингвистического характера». Далее на основе общего семантического компонента фразеологизмов формируются поля ФЕ [17, с. 52]. Весь материал делится на две части: 1) ФЕ, отражающие номинативно-классифицирующую деятельность человека; 2) ФЕ, обслуживающие прагматику языка. На третьем этапе ФЕ распределяются по группам, которые состоят из более мелких подгрупп [18]. Обзор работ, посвящённых семантическим полям во фразеологии, представлен в коллективной монографии «Проблемы фразеологической семантики» [11].

Как известно, в лингвистике существуют два подхода к соотношению лексической и фразеологической подсистем. Представители одного направления считают возможным рассмотрение фразеосемантического поля (далее ФСП) как самостоятельной системы (Л. А. Бутарева, В. Л. Дашевская, З. Ф. Скнар, М. В. Самсонова, В. И. Смирнова, И. И. Чернышёва). Свою позицию исследователи мотивируют спецификой осложнённой семантики фразеологического значения. Это обуславливает рассмотрение ФСП как замкнутой микросистемы, соотносимой экстралингвистическими и лингвистическими связями с соответствующим лексическим полем. Представители второго направления (Л. И. Антропова, В. П. Губарев, Л. М. Золотова, Е. А. Ножин, М. И. Семко, авторы монографии «Полевые структуры...») трактуют фразеосемантическое поле как часть общего лексико-семантического поля. Так, Е. М. Ножин пишет: «Предварительно можно предположить, что семантические группы лексики и фразеологии «сосуществуют», то есть с подавляющим большинством общих понятий соотносятся определенные круги как лексики, так и фразеологии. Вследствие этого представляется вполне реальным построение лексико-фразеологических семантических полей» [13, с. 10]. Авторы коллективной монографии «Полевые структуры...» свою точку зрения обосновывают тем, что «взаимодействие лексики и фразеологии основано на общности номинативной функции слов и фразеосочетаний, а также на едином характере их семантики, описываемой в одних и тех же терминах (семемы, семы), на общности семантических процессов, которым они подвержены» [15, с. 89]. В основу построения единого лексико-фразеологического поля положен принцип функциональной и семантической соотнесённости части лексики и фразеологии. Дополнительным критерием в пользу выделения единого лексико-фразеологического поля, на наш взгляд, является способность ФЕ свертываться в цельнооформленную лексическую единицу — отфразеологический дериват, совокупность которых составляет фразеодеривационное, или отфраземное гнездо [3; 13]. По мнению исследователей данного направления, «фразеосемантическая группа является подсистемой

в семантическом поле; ее ядро составляет синонимический ряд ЛЕ и ФЕ, объединенных общим для них инвариантом и принадлежащих к одному стилистическому пласту» [4, с. 50]. Выделенные подходы в изучении фразеологического фонда на основе идеографических принципов нуждаются в дальнейшем развитии. Проблемы идеографии тесно соприкасаются с вопросами общей теории номинации, ономазиологии и полевой лингвистики. В настоящее время фразеологическая идеография оформилась как самостоятельное направление [12], задачей которого является выявление особенностей культурно-национального мировидения и миропонимания, специфика их отражения в языке [16]. По свидетельству Ю. Н. Караулова, «теоретические основы идеографического словаря разрабатываются как синтез теории семантического поля с принципами ономазиологического подхода к изучению лексики (*и фразеологии* — вставка наша. А. П.)» [8, с. 3].

Исследуя семантические поля, мы распределяем фразеологический материал (при отсутствии парадигматического ряда отдельные ФЕ) параллельно с лексическим на основании выработанных критериев отнесения единиц к ядру и периферии поля¹. В силу этого синонимические ряды ФЕ, как и синонимические ряды слов, подчиняясь принципам построения семантического поля, дробятся, расчленяются на более мелкие парадигмы или из них выделяются отдельные единицы, которые распределяются по тем или иным фрагментам поля. Так, в предикатно-актантных полях [6]² ФЕ располагаются в предикатном и актантном фрагментах поля, а также в маргинальной зоне, в которой концентрируются индивидуально-авторские употребления слов и фразем. Все это исключает рассмотрение фразеосемантической группы как подсистемы внутри семантического поля.

Цель статьи — определить место фразеологических единиц в предикатно-актантном поле с инвариантом *дать жизнь кому*.

Семантический инвариант поля в той или иной степени отражают следующие ФЕ: *произвести на свет* 'родить', устар. *разрешиться от бремени кем* и без доп., прост. *приносить / принести в подоле* 'родить внебрачного ребёнка', *сиамские близнецы* 'однойцовые близнецы, которые не полностью разделились в эмбриональном периоде развития и имеют общие части тела или внутренние органы', обл. *божья прибыль* 'о новорожденном ребёнке', *прибавление семейства* 'рождение, появление ребёнка в семье'; выделяется ряд фразем со значением 'о беременной женщине': *с прибылью кто*, разг. *в положении кто*, разг. *в интересном (счастливом) положении*, прост. *в тягости (в тягостях)*, прост. *на сносях*, груб.-прост. *с животом (с брюхом, с пузом)* и др.

Рассмотрим, как распределяются ФЕ в предикатно-актантном семантическом поле с инвариантом *дать жизнь кому*, которое распадается на четыре субполя. Ядром первого является глагол *родить* — I применительно к денотативному классу человек (женщина). При конструировании субполя использовались различные толковые словари, справочные издания, Интернет-ресурсы и Национальный корпус русского языка. Значения лексических единиц приводятся по «Словарю русского языка» под ред. А. П. Евгеньевой.

В центре предикатной части субполя располагаются глаголы *рождать* и разг. *рожать*, а также фразема *произвести на свет*. ФЕ совпадает с ядерным предикатом *родить* I по составу сем, однако шире его по референции, поскольку может соотноситься с лицом мужского пола и самкой животного: «*В случае высокой смертности вида рыжая лисица может произвести на свет до 13 лисят*». — Режим доступа: <http://tepid.ru>; «*Самое полезное, что сделал адвокат Астахов для общества, — произвел на свет двоих сы-*

¹ Ядро поля составляет общеупотребительный, нейтральный, высокочастотный предикат, вербализующий семантический инвариант поля. В околоядерную зону входят единицы, имеющие признаки ядерных, но не совпадающие с ними по референции, более сложные по структуре, обладающие меньшими деривационными возможностями. Периферия поля представлена ближней (далее БП), дальней (далее ДП) и крайней (далее КП). Конституенты БП реализуют семантический инвариант поля, т. е. не имеют изменений в сигнификативном компоненте значения (далее СК), в них не представлен прагматический компонент значения (далее ПК) или наблюдаются минимальные изменения в прагматике слова. На ДП располагаются единицы, которые имеют изменения в СК, являются не общеупотребительными (отражают разговорный, просторечный, книжный регистр), относятся к нейтральными. КП занимают не общеупотребительные единицы, которые ограничены в своем функционировании диалектной и социальной средой, не нейтральные (экспрессивно-окрашенные и / или оценочные), имеющие изменения в СК (отражающие поблденение семантического инварианта), относящиеся к пассивной лексике. Важно отметить, что единицы КП обладают одним или несколькими периферизирующими признаками.

² Для предикатно-актантных полей существенно то, что и глагол, и прилегающие имена реализуют семантический инвариант поля. Выделенный подход к проблематике «глагол и его актанты» восходит к исследованиям В. Порцига, по мнению которого, слова, входящие в одно словосочетание, нередко обладают общими семантическими признаками (например, *лаять* — *собака*, *цвети* — *растение*). Такие пары слов он назвал также «элементарными семантическими полями», полагая при этом, что подобные отношения устанавливаются по меньшей мере между двумя словами» (цит. по: [5]). В истории языкознания они известны как синтагматические поля [10]. В дальнейшем Э. Косериу называет такие связи «лексическими солидарностями», основанными на законе семантического согласования единиц [9], а В. П. Абрамов, анализируя синтагматику семантического поля, сконцентрирует внимание на системе семантических и согласовательных классов, которые выделяются на основании взаимодействия типов глаголов и классов объектов: *выпилить* — *пилой*, *отлить* — *в печи*, *затесать* — *топором* [1].

новой: *Антон и Артёма*» (П. Астахов. Рок-н-ролл жив!). В результате распределённости семантики в сторону субъекта — лица м. пола во ФЕ варьируется семная структура: на первый план выдвигается сема 'появление на свет ребенка' и нейтрализуется компонент 'путем родов'. Следовательно, происходят изменения в сигнификативном компоненте значения, бледнеет связь с семантическим инвариантом поля и фразаема с данным окружением актантов перемещается на дальнюю периферию субполя.

К ближней периферии субполя относятся производные от ядерного предиката — *роды, рождение*, субстантивная ФЕ *прибавление семейства* и производные, входящие в отфраземное гнездо с вершиной *производить на свет — производить, воспроизводить, воспроизводство, воспроизведение, самовоспроизведение*. Ср.: «В чём цель жизни? Воспроизведение себе подобных. Зачем? Служить людям». — Режим доступа: <http://cpsy.ru>; «Основной функцией человеческой цивилизации является собственное воспроизводство». — Режим доступа: <http://worldcrisis.ru>. В крайней периферии субполя располагаются префиксальные предикаты устар. *породить* 'то же, что родить¹', устар. *понестиб* 'забеременеть', прост. *нагулять²*, прост. *пригулять*; диалектные возвратные глаголы *опростаться, опорожниться, освободиться*; непроизводные глаголы разг. *носить³* 'быть беременной кем-л.', разг. *завести⁵*// (*завести ребенка*); а также фраземы устар. *разрешиться от бремени кем и без доп.*, прост. *принести в подоле*, прост. *в тягости (в тягостях)*, прост. *на сносях*, груб.-прост. *с животом (с брюхом, с пузом)* и производные, входящие в отфраземное гнездо с вершиной *разрешиться от бремени* — устар. *разрешиться⁴* 'родить', книжн. *родоразрешиться*, книжн. *родоразрешение* 'искусственное завершение родового акта'.

ФЕ входят и в актантную часть субполя — в зону субъекта и в зону объекта. Ядро субъектной зоны образует семема *мать* — 'женщина по отношению к рожденным ею детям'. В ближнюю периферию входят синоним *мама* и производное *материнский*. Дальнюю периферию занимают ФЕ с *прибылью кто, в положении кто, в интересном положении*; устойчивое сочетание книжн. *суррогатная мать*, а также производные от предиката *родить¹* — *родильница*, акцентологические варианты *роженица* и *роженица* и др. Крайняя периферия включает ФЕ прост. *на сносях*, устар. *интересное положение*, часть синонимического ряда с доминантой *беременная*: устар. и прост. *брюхатая²*, прост. *тяжёлая*; а также дериваты от ядерной семемы *мать¹*: *офиц. мать-отказница*; образно, неодобр. *мать-кукушка*; образно *мать-наседка*; их синонимы: *отказница*, образно *кукушка*, образно *наседка* и др.

Ядро объектной зоны представлено семемой *ребенок¹*, а также словосочетанием *грудной ребёнок*. Центр составляет семема *младенец* 'ребёнок'. Ближнюю периферию формирует семема разг. *грудник*. В дальнюю периферию входят часть синонимического ряда с доминантой *ребёнок*: *первенец¹*, разг. *малыш*; гипероним *близнецы*; производные от гиперонима *близнецы*: *сёстры-близнецы, мальчики-близнецы*; ФЕ *сиамские близнецы*. На крайней периферии помещается ФЕ обл. *божья прибыль*.

Маргинальная зона субполя формируется за счёт синтагматических связей глаголов *пополниться, прибавиться, расти, увеличиться* с субстантивом *семья*. В лексическом значении предикатов отражается квантитативная сема. Значение 'рождение ребёнка' появляется в контексте в результате актуализации одной из импликаций (ср. *семья увеличилась, поскольку а) сын женился, б) дочь вышла замуж, в) родился ребёнок или г) появился приёмный ребёнок*): «Семья растёт. Рождение третьего ребёнка смягчает конкуренцию между двумя старшими детьми». — Режим доступа: <http://psizivil.ucoz.ru>; «Когда семья увеличилась, положение первенца в семье существенно изменилось». — Режим доступа: <http://TheLib.ru>. Закономерность распространяется и на отглагольные дериваты *прибавление, пополнение, увеличение*: Ср.: «— У тебя ж пополнение скоро. Валька вон гусыней ходит...» (Р. Сенчин. Елтышевы).

Маргинальная зона расширяется и за счёт фразеупотребления единицы *нашего полку прибыло* / *в нашем полку прибыло*, которая в узусе передает 'восклицание по поводу появления близкого по убеждениям и взглядам человека'. В контекстах семантическая структура ФЕ варьируется: актуализируются семы 'восклицание', 'по поводу' и наводятся компоненты 'рождение ребенка'. Ср.: «Сегодня ночью у меня родился сын 55 см, 3480 г. Значит, нашего полку прибыло!». — Режим доступа: <http://19may.ru>; Наблюдается расширение состава ФЕ за счёт включения уточнительных лексем и одновременное сокращение местоименного компонента: «*Полку забайкальцев прибыло! Среди новорождённых детей есть богатыри — около одной тысячи малышей родились с весом более четырёх килограммов*». — Режим доступа: <http://zabinfo.ru>; «*Полку одесситов прибыло. Здесь уже в январе 2010 года родилось 190 детей*». — Режим доступа: <http://odvestnik.com.ua>.

Таким образом, ФЕ, реализующие семантический инвариант *дать жизнь кому*, представлены в разных частях предикатно-актантного субполя с ядром *родить¹*. Основанием для этого послужила не только отнесённость ФЕ к различным стилистическим пластам, степень их экспрессивности и эмоциональности, сфера употребления, хронологическая отнесенность, объем значения, но и сочетаемость их с различными субъектными и объектными актантами.

1. *Абрамов В. П.* Семантические поля русского языка: [Монография] / В. П. Абрамов. — М., Краснодар, 2003. — 338 с.
2. *Авалиани Ю. Ю.* К теории семантического поля во фразеологии (тематико-семантические группы фразеологических единиц) / Ю. Ю. Авалиани // Вопросы фразеологии XIV: Научные труды СамГУ им.А.Навои. — Самарканд, 1979. — С. 4—15.
3. *Алексеевко М. А.* Словарь отфразеологической лексики современного русского языка / М. А. Алексеевко, Т. П. Белоусова, О. И. Литвинникова. — М.: Азбуковник, 2003. — 400 с.
4. *Антропова Л. И.* Лексико-фразеологическое поле с общим значением «порицать» в современном немецком языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04. — «Германские языки» / Л. И. Антропова. — М., 1978. — 25 с.
5. *Васильев Л. М.* Теория семантических полей / Л. М. Васильев // Вопросы языкознания. — 1971. — № 5. — С. 105—113.
6. *Гайсина Р. М.* Межчастеречные семантические поля / Р. М. Гайсина // Исследования по семантике. — Уфа, 1988. — С. 31—38.
7. *Гвоздарев Ю. А.* О семантической классификации фразеологических единиц русского языка / Ю. А. Гвоздарев // Вопросы семантики фразеологических единиц. — Новгород, 1971. — Ч. 1. — С. 12—30.
8. *Караулов Ю. Н.* Общая и русская идеография: [монография] / Ю. Н. Караулов. — М.: Наука, 1976. — 355 с.
9. *Косериу Э.* Лексические солидарности / Э. Косериу // Вопросы учебной лексикографии. — М., 1969. — С. 93—104.
10. *Кузнецов А. М.* Поле / А. М. Кузнецов // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. — М.: Советская энциклопедия, 1990. — С. 380—381.
11. *Мокиенко В. М.* Семантические поля во фразеологии / В. М. Мокиенко // Проблемы фразеологической семантики: [Коллективная монография]. — СПб., 1996. — С. 107—116.
12. *Никитина Т. Г.* К вопросу о классификационной схеме фразеологического идеографического словаря / Т. Г. Никитина // Вопросы языкознания. — 1995. — № 2. — С. 68—82.
13. *Ножин Е. М.* Вопросы использования фразеологизмов в пропаганде: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / Е. М. Ножин. — М., 1966. — 28 с.
14. *Петров А. В.* Фразеодеривационные гнезда в русском языке / А. В. Петров // Мова: Науково-теоретичний часопис з мовознавства. — Одеса: Астропринт, 2003. — № 8. — С. 188—192.
15. *Полевые структуры в системе языка: [монография]* / Научн. ред. З. Д. Попова. — Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1989. — 198 с.
16. *Телия В. Н.* Культурно-национальные коннотации фразеологизмов (от мировидения к миропониманию) / В. Н. Телия // Славянское языкознание. XI съезд славистов. Доклады российской делегации. — М., 1993. — С. 302—314.
17. *Эмирова А. М.* К теоретическим основам фразеологической идеографии (некоторые проблемы фразеологической ономастиологии) / А. М. Эмирова // Вопросы фразеологии XIV: [научные труды СамГУ им. А. Навои]. — Самарканд, 1979. — С. 50—61.
18. *Эмирова А. М.* Русская фразеология в коммуникативном аспекте: [монография] / А. М. Эмирова. — Ташкент, 1988. — 92 с.

О. В. Петров

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ У СКЛАДІ СЕМАНТИЧНИХ ПОЛІВ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті розвивається теза про те, що фразеологічні звороти є складовою частиною семантичного поля, входять, як і семема, в різні його фрагменти відповідно до критеріїв розподілу одиниць до ядерної та периферійної зон. На цій підставі фразеосемантичну групу недоцільно розглядати як підсистему всередині семантичного поля.

Ключові слова: семантичне поле, фразеосемантичне поле, предикатно-актантне поле, відфразеологічна деривація.

A. V. Petrov

PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE STRUCTURE OF SEMANTIC FIELDS OF THE RUSSIAN LANGUAGE

The article develops the thesis that the turns of phrase are part of the semantic field, as sememes; they are included in various parts of the field in accordance with the criteria of distribution of units to the nuclear and peripheral zones. On this ground phraseosemantic group is not advisable to be regarded as a subsystem inside the semantic field.

Key words: semantic field, phraseosemantic field, predicate-actant field, offphraseological derivation.

УДК 811.161.1'367.627'373.74

Ю. Н. ЛУЦЕЕВА

ВАРИАТИВНОСТЬ ИМЁН ЧИСЛИТЕЛЬНЫХ В СОСТАВЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ

В статье анализируются основные типы вариативности фразеологизмов с компонентами-числительными. Рассмотрена формальная и семантическая вариативность числового компонента, выявлены основные причины вариативности числительных в составе фразеологизмов.

Ключевые слова: фразеологизм, фразеологический вариант, варьирование, вариативность, компонент-числительное.

Проблема фразеологического варианта остаётся одной из центральных проблем фразеологии. Несмотря на свою устойчивость, фразеологизмы способны к варьированию формы и компонентного состава. Исследование фразеологической вариативности помогает установить семантическую структуру фразеологизмов, выявить степень семантической нагрузки, вносимую определённым компонентом, а также определить степень участия компонента в создании фразеологического образа.

Предметом нашего анализа являются фразеологизмы русского языка с компонентами-числительными. **Актуальность** работы обусловлена фрагментарностью исследований вариативности числовых компонентов в составе фразеологизмов русского языка. **Цель** данной статьи — выявить основные типы вариативности числовых компонентов в группе фразеологизмов с числительными, а также определить причины фразеологической вариативности.

Под фразеологизмами понимаем устойчивые воспроизводимые единицы языка из двух или более компонентов словного характера, целостные по значению и устойчивые в своём составе и структуре.

В качестве числительных рассматриваем лексемы, обозначающие точное количество или порядок предметов в счётном ряду. Рассмотрены также лексемы «пограничной зоны» числительных и существительных — *тысяча, миллион*; числительное *один* и его омонимы.

Вариантами фразеологизмов с числительными признаём фразеологизмы, тождественные по значению, с одинаковой стилистической окраской и способные к взаимозаменам в любом контексте. Варьирующиеся лексические компоненты таких фразеологизмов состоят в синонимических отношениях или приобретают синонимичность внутри фразеологической структуры, при этом сохраняется внутренняя форма устойчивого сочетания. В отличие от синонимов, лексикограмматическая сочетаемость фразеологических вариантов одинакова.

Фразеологизмы с числительными обладают способностью к варьированию числового компонента в их составе. Среди фразеологических вариантов в формальном плане исследователи выделяют варианты уровневого варьирования (фонетические, словообразовательные, морфологические и синтаксические), варьирование количественное (квантитативное) и вариативность двучленную или многочленную. Семантический план варьирования — лексическая вариантность одного или нескольких компонентов.

При количественном (квантитативном) варьировании компонентный состав фразеологизмов может быть различным: в одних случаях компоненты употребляются, а в других опускаются. Фразеологизмы, таким образом, функционируют в полном или неполном составе, а их факультативные варьируемые компоненты не влияют на общую семантику единицы. Воспроизводимость фразеологизмов способствует тому, что их недостающий компонент легко восстанавливается.

Фразеологические варианты, в которых факультативный компонент представлен именем числительным (или лексемой, восходящей генетически к числительному), наблюдаются в группе фразеологизмов с лексемой *один*, которая наиболее подвержена эллипсису. Ср.: *бить в <одну> точку, завязать в <один> узел, под <одну> масть, на <одной> ниточке, как <одна> копеечка, горбатого <одна> могила исправит, ни <одной> души, <одна> паршивая овца всё стадо портит, ни <одного> абаза, для <одного> показу, ни на <один> момент, ни <одного> обола, за <одного> битого двух небитых дают*. Утрата лексемы *один* в таких единицах объясняется тем, что семантический план фразеологизмов-вариантов остаётся неизменным, структурное значение единичности выражается с помощью зависимых компонентов.

Вариативное числительное, являющееся факультативным, представлено и в таких примерах, как *гнуть [согнуть] в дугу <в три дуги>, знать в шею <в три шеи>, драть шкуру <две, три, семь шкур>, как дважды два <четыре>*. Усекаться могут и порядковые числительные: *как (будто, словно, точно) <первый> снег на голову*. Данный тип вариантности обусловлен семантикой фразеологизма, в которую числовой компонент привносит лишь экспрессивность, метафоричность; денотативные семы остаются неизменными; семантическая нагруженность в варьируемых единицах совпадает. Однако во фразеологизме *быть на <первом (втором, третьем)> взводе* усечённые компоненты всё же формируют некоторую семантическую градацию признака 'быть в состоянии крайнего раздражения, возбуждения', в отличие от второго значения данного фразеологизма — 'быть пьяным'.

Структурные варианты могут быть выражены *наличием / отсутствием в составе фразеологизма словосочетания, предложно-надежных форм*. Усечённая форма наблюдается у фразеологизмов *не раз <и не два>; <одной и> той же масти, <одна и> та же история, волочиться за <первой попавшейся> юбкой, <ни единой> кровиночки в лице нет*. Эллиптичность таких единиц зависит от разных условий. Как правило, она объясняется тяготением собеседника к упрощению, ускорению процесса коммуникативной ситуации, то есть обусловлена законом речевой экономии.

Усекаться могут и несколько лексических компонентов. Так, во «Фразеологическом словаре» под ред. А.И. Молоткова фразеологизм *ни <одной> души* [4: 152] имеет факультативный компонент-числительное, а во «Фразеологическом словаре русского языка конца XVIII—XX вв.»

этот фразеологизм зафиксирован в форме *ни единой <живой>* [5: 179—180], где числительное ещё не является факультативным, но присутствует другой факультативный прикомпонентный распространитель — *живой*. Или, например, фразеологизм *одна кожа да кости остались*, трансформировавшийся в варианты *одни кости <остались>*, *кожа да кости* [4: 200; 1: 265; 5: 258]. Такая разница представления в словарях одной и той же единицы свидетельствует о её свёртывании, усечении, утрате ненужных для понимания единицы в целом компонентов вследствие закона речевой экономии.

Вариантность формы фразеологизма может проявляться не только в количественном отношении. В зависимости от уровня, на котором происходят замены, имеются несколько разновидностей вариантов. Выделяются фонетическая, словообразовательная, морфологическая, лексическая и синтаксическая вариантность.

Фонетическое варьирование возникает вследствие мены звуков в компонентах фразеологизмов: *восьмое [осьмое] чудо <света>*. Е. И. Диброва указывает, что такой тип варьирования основан на нейтрализации нерегулярных звуковых взаимодействий лексикализованного типа [2: 96]. Однако с таким утверждением можно не согласиться. Ср. фонетические варианты слов *ноль* и *нуль*. Устаревший вариант *нуль* употребляется преимущественно в косвенных падежах (корме винительного, где допустим и вариант *ноль*). Ср. варианты во «Фразеологическом словаре русского языка конца XVIII—XX вв.» [5: 334] *под ноль [нуль]*, *ноль [нуль] без палочки, круглый ноль [нуль]*, где варьруемое слово представлено в именительном и винительном падежах. Форма *нуль* употребляется в выражениях *сводить к нулю*, *начинать с нуля*, *на нуле* (о деньгах). Семантическая обусловленность наблюдается во фразеологизме *абсолютный нуль* (о человеке) и *абсолютный ноль* (о температуре). Таким образом, здесь можно говорить о некоторой регулярности фонетических изменений. Хотя имеются фразеологизмы, в которых в именительном падеже допустима только форма *ноль*: *ноль-ноль* (о времени), *ноль внимания*.

Подобная регулярность варьирования наблюдается у лексем *один* и *един* (и их однокоренных дериватов). Ср.: *один [един] бог без греха*, *одним [единым] махом*, *одним [единым] росчерком (почерком) пера*, *все до одного [до единого]*, *одному [единому] богу (господу, аллаху) известно*, *приводить [привести] к одному [к единому]*, *(к общему) знаменателю*, *одним ((живым), [единым]) духом*, *всё одно [едино]*.

Варьруемые компоненты могут отличаться в словообразовательном отношении. Словообразовательные варианты в сфере компонентов обнаруживаются в таких фразеологизмах, как *один-одинёхонек [одна-одинёхонька]*, *один-одинёшенек [одна-одинёшенька]*, *всё одно [едино]*, *(единственно)*. Вариативные компоненты данных фразеологизмов генетически восходят к родственным словам, которые различаются словообразующими суффиксами.

Морфологическая вариантность обусловлена нейтрализацией дифференциальных значений в морфологической парадигме варьруемых компонентов. Морфологические варианты, обусловленные сменой падежных форм компонентов, реализуются во фразеологизмах и паремиях *глухому по две обедни [двух обеден] не служит*, *с пятого [с пятое] на десятое*, *ласковое теля [телятко, теленок] двух маток [две матки] сосет*, *двум смертям [двух смертей] не бывает*, *а одной не миновать* и под. Разный род вариативных компонентов представлен в таких фразеологических вариантах, как *один по одному [одна по одной]*, *один к одному [одна к одной]*, *одно к одному*, *один в одного [один в один, одна в одну, одно в одно]*, *все как один [одна]*, где варьруется род компонента *один*. Один и тот же компонент может содержать не только родовые или числовые, но и падежные изменения. Ср., например: *одна-одной [одним-одна]*, где происходит мена женского рода на мужской, а именительного падежа на творительный. Родовые, числовые и падежные изменения числового компонента обусловлены в данных случаях утратой или отсутствием определяемого слова в составе фразеологизма.

Синтаксическое варьирование на уровне фразеологизмов-сочетаний отмечено во фразеологизмах *с первого абцуга [по первому абцугу]*, *стоять одной ногой во гробе [в гробу]*, *с первых шагов [на первых шагах]* и под., в которых смена предлога влечёт за собой изменение морфологической структуры других компонентов. Один и тот же предлог может функционировать с разными падежными формами, которые в составе фразеологизма синонимизируются: *между [меж] двух огней [двумя огнями]*, *сидеть между двумя стульями [двух стульев]*. В некоторых случаях при включении предлога наблюдается смена общей синтаксической структуры фразеологизма: *под <одну> мать (шерсть) [одной масти, шерсти]*, *на одиннадцатом номере [одиннадцатым номером]*, *на один покрой [одного покроя]*, *на одну статью [одной стати]*. Подобное варьирование связано с синтаксической синонимией структуры фразеологизмов.

Специфика фразеологизма как составного знака наиболее ярко отражается на уровне *лексического варьирования*. При замене лексического компонента другим, вариативным, тождество семантики фразеологических вариантов сохраняется. Замены компонентов обусловлены общностью их семантики и утратой дифференциальных признаков и осуществляются в связи с нейтрализацией (на основе метафоры, метонимии) заменяемых компонентов, а также на основе их

вхожденія в лексико-семантичні парадигми (синонімічні, антонімічні), тематичні групи, семантичні поля.

При варіації числового компонента спостерігаються деякі паралелі. Близькість семантики обумовлює регулярні взаємозамени деяких пар числительних. Звертає на себе увагу варіативність компонентів *сім* і *десять*: *сідьма (десята) вода на киселе, до сідьмого (десятого) пота, за [под] сідью (десятью) замками*. Компонент *сім* може варіюватися і з компонентом *сто*: *сім (сто) раз примерь [отмерь] один раз отрежь, сям (сто) верст до небес <и все лесом>, одним махом семерых (сто) побивахом*. Ср. також лексическу варіантність числительних «большого порядку»: *на сто (тысячи, тысячу) ладов, в сотый (тысячный) раз, сто (тысячу) лет, дать десять (двадцать, сто) очков <вперёд>*. Такі взаємозамени передопределяються схожою семантикою варіюваних компонентів, яка проявляється в семах 'значительное число', 'весомая величина'. Дані варіації компонентів являються наслідком тяготення фразеологізмів до гіперболічності, експресивності, розширенню образних представлень.

Виявлені регулярні зміни компонентів-числительних *два* і *три*: *вырасти на аршин <на два, на три аршина>; видеть на аршин <на два, на три аршина> под [в] землей [землю], в двух (в трёх, в нескольких) шагах, от горика два (три) вершка, в два (в три) счёта, из третьих (вторых) уст, из вторых (третьих) рук*. В приведених прикладах варіантність числового компонента обумовлена синонімічністю обобщених значень числительних: вони передають семантику 'неопределённо малого количества'.

Варіантність числових компонентів фразеологізма обумовлена зазвичай внутрішньою формою. В фразеологізмі *первые (вторые, третьи) петухи пели [пропели и т. п.]* порядковими числительними визначені петухи, які поють в то чи інше час доби. *Первые петухи* поють вночі, *вторые* — перед світанком, *третьи* — на світанку. Таким чином, спостерігається звуження значення компонентів «перві петухи», «вторі петухи», «треті петухи»: в фразеологізмі вони передають темпоральне значення 'время после полуночи, позднее время'.

Внутрішня форма варіантного фразеологізма *всыпать (задать) по первое (пятое) число* побудована, передбачливо, на визначеному факті дійсності: в відповідності з однією з етимологій, *первое (пятое) число* — число місяця, до якого вистачило б порки ученика старинної школи Русі. Оскільки порили кожну тиждень, порка «по первое (пятое) число» — настільки сильна, що її вистачить до початку наступного місяця.

Ситуація реальної дійсності, до якої виходить образ фразеологізмів, іноді може обігруватися, замінюватися вигаданою, що обумовлено прагненням до метафоричності, спробою адресата досягти ще більшої виразності. Ср. заміну реальної ситуації, описаної в фразеологізмах, нереальною, абсурдною: *сидьмое (восьмое) чудо света [в мире], драць [содраць / сдирать], спустать [спустить], (снять) шкуру <две, три шкуры, семь шкур>, бежать в три ноги (пск.)*. Варіантні числительні в таких фразеологізмах передають гіперболічність: шкура у тварини тільки одна, існувало лише сім чудес світа, ног у людини тільки дві.

Варіювання числительних з іншими частинами мови спостерігається на прикладі фразеологізмів *приводить [привести] к одному ([к одному], [к общему]) знаменателю, раз-два (раз-раз) <да> и готово, другое (второе) я, одним ([живым], [единым]) духом, одна (своя) шайка <-лейка>, одним (тем же) миром мазаны, первой (высшей) марки, первой (чистой) воды*. Таке варіювання обумовлено синонімічністю варіюваних частин мови в складі фразеологізмів, спроможністю зберігати їх вихідну синтаксическу структуру.

Не всі фразеологізми з числительними спроможні варіюватися. Варіабельність залежить в більшості випадків від характеру мотивованості чи від ступеня семантичної спаяності компонентів фразеологізма. Так, неможливість трансформацій спостерігається на прикладі фразеологізмів *о двух головах, чёрта с два, опять двадцать пять, кругом шестнадцать, ни два ни полтора*. Відсутність мотивації в таких одиницях перешкоджає подальшому розвитку варіантності і можливості компонентних заміни. В той же час мотиваційність значення фразеологізма перешкоджає лексическим варіаціям: *на одиннадцатом номере, жить в четырёх стенах, конь о четырёх ногах*.

В. П. Жуков зауважує, що «почти не допускают варьирования компонентом наречные фразеологизмы» [3: 169]: *как свои пять пальцев*. Однак спостерігаються і варіативні наречні фразеологізми: *в двух (в трёх, в нескольких) шагах; жрать в два (в три) горла; петь в две (три) глотки*, допускаючі варіативний числовий компонент.

В цілому ж, лексическе варіювання числительних не впливає на семантику всього фразеологізма, так як конкретні кількісні значення числових компонентів в складі варіативних фразеологізмів зазвичай стираються, втрачаються, залишається лише загальна семантика малого чи великого кількості.

Наше дослідження показує, що варіантна активність імені числительного визначається семантическими факторами. Кількісне значення варіантного компонента-числитель-

ного обычно выше, чем у исходного компонента. Таким образом, с новым компонентом усиливается эмоционально-экспрессивный колорит, меняется семантическое наполнение фразеологизма. Семантика 'неопределённо малого' или 'большого количества' во фразеологизмах с числительными способствует вариантной активности числительных, реализующих такие величины. Вариативность числительных обычно двухкомпонентна или трёхкомпонентна, реже варьируется несколько числительных в составе фразеологизма. Однако всякого рода вариации как числового, так и любого другого лексического компонента фразеологизма не безграничны и имеют свой предел. Они основаны на определённом сходстве семантических планов варьируемых частей и обусловлены синонимичностью в составе фразеологизма фонетической, морфологической, синтаксической структуры или лексических компонентов. Лексическому варьированию чаще всего подвержены мотивированные фразеологизмы с живой внутренней формой. Квантитативное варьирование числительных свидетельствует о семантической избыточности данного компонента в составе фразеологизмов. В целом же наше исследование доказало, что языковые сущности тяготеют к нескольким способам выражения, наличие которых свидетельствует о развитости и способностях языка.

1. *Бирих А. К.* Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник / А. К. Бирих, В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова. — СПб., 2001.
2. *Диброва Е. И.* Вариантность фразеологических единиц в современном русском языке / Е. И. Диброва. — Ростов-н/Д., 1979.
3. *Жуков В. П.* Русская фразеология / Влас Платонович Жуков. — М., 1986.
4. *Фразеологический словарь русского языка* / Л. А. Войнова, В. П. Жуков, А. И. Молотков, А. И. Фёдоров / Под ред. А. И. Молоткова. — М., 1968.
5. *Фразеологический словарь русского языка конца XVIII—XX вв.* / Под ред. А. И. Фёдорова. — М., 1995.

Ю. М. Луцёва

ВАРІАТИВНІСТЬ ЧИСЛІВНИКІВ У СКЛАДІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

У статті аналізуються основні типи варіативності фразеологізмів з компонентами-числівниками. Розглянуто формальну та семантичну варіативність числового компонента, виявлено основні причини варіативності числівників у складі фразеологізмів.

Ключові слова: фразеологізм, фразеологічний варіант, варіювання, варіативність, компонент-числівник.

Yu. N. Lutseieva

VARIABILITY OF NUMERALS IN PHRASEOLOGISMS

The article analyzes the main types of variability of phraseologisms with numeral components. We consider the formal and semantical variability of numeric component, and identify the main causes of variability of numerals in phraseologisms.

Key words: phraseologism, phraseological variant, variance, variability, numeral component.

Л. В. КОЛЕСНИКОВА

**СТАТИВЫ В КОГНИТИВНО-ДИСКУРСИВНОЙ ПАРАДИГМЕ
РУССКОГО ЯЗЫКА**

В статье дан анализ критериев выделения стативов (предикативов) как самостоятельной части речи, определяется специфика их значения и место в когнитивно-дискурсивной парадигме русского языка.

Ключевые слова: критерии выделения частей речи, предикативы, стативы, бессубъектность, оценочность, прототипическая организация языковых значений, амбивалентные слова, когнитивно-дискурсивная парадигма.

Широкий круг проблем, освещаемых в трудах Ю. А. Карпенко, включает и такие теоретические вопросы морфологии, как формирование частей речи, изложенные в известной статье «Ще раз про критеріи виділення частин мови» [4]. Эту тему мы попытаемся продолжить в рамках предлагаемой статьи как дань самого глубокого уважения и знак искренней благодарности большому учёному за многолетнее сотрудничество, поддержку и неоценимую помощь в формировании лингвистической научной среды Измаильского государственного гуманитарного университета.

Исходя, вслед за Е. С. Кубряковой, из определения языка как когнитивной деятельности, осуществляемой во время построения дискурса, учитывая один из основных постулатов её когнитивной теории частей речи, ориентированной не только на изучение их семантики и грамматических характеристик, но и на вопрос о том, на обозначение каких фрагментов мира они направлены и какие онтологические сущности можно поставить им в соответствие [5: 142], мы предлагаем в настоящей работе проанализировать одну из конфликтных зон в системе частей речи — категорию стативов (Плунгян), предикативов (Исаченко, Шанский, Тихонов и др.), категорию состояния (Щерба, Виноградов), неизменяемых предикатов (Панов), безлично-предикативных слов (Абакумов), бессубъектных прилагательных (Мигирин), аналитических глаголов («Українська мова». Енциклопедія).

Как видим, уже сам перечень терминов свидетельствует не только о конфликтности данной зоны, но и отражает поиски критериев её выделения, стремление выявить более тонкие дистрикции в лингвистическом метаязыке.

В русистике до сих пор отсутствует адекватная классификация данного лингвистического материала: меняется объём этой спорной части речи от интегративных тенденций (Щерба, Виноградов) до разграничительных (Золотова); расширяется круг свойственных этим словам морфологических признаков (от отрицания у них морфологической парадигматики до установления синтагматической парадигматики), её синтаксический диапазон также увеличился за счёт включения её в структуру двусоставного предложения с подлежащим, выраженным инфинитивом; анализ семантики привёл к общепринятому сейчас делению корпуса этих слов на три блока: 1) с общим значением разнообразного состояния, 2) с модальным и 3) оценочным значением.

Следует отметить, что до сих пор в круг спорных проблем «самостоятельности» частей речи вовлечены не только стативы, но и сравнительно устоявшиеся знаменательные слова: имена существительные [8: 164], прилагательные [9: 244], числительные, местоимения [4], причастия и деепричастия (Арбатский, Шанский, Тихонов и др.), девербативы [13: 267].

Как видим, подход к проблеме частей речи в рамках канонической, традиционной грамматики, хотя и выдержал экзамен временем, тем не менее не может быть признан достаточным. Причина противоречивого представления одних и тех же морфологических явлений кроется, по мнению Т. В. Булыгиной, в конфликтных показателях различных уровней.

В лингвистической литературе предлагается несколько решений такой конфликтности. Среди них самым простым и наиболее распространённым следует признать констатацию омонимии внешне не различающихся словоформ, которую чаще всего и обнаруживают в стативах. К более сложному выходу из сложившейся ситуации можно отнести концепцию, связанную с понятием «нейтрализации» форм, чётко представленную в позиционной морфологии М. В. Панова [8: 228].

Критики выделения слов категории состояния в обособленный разряд отмечают, что лексемы этой группы не характеризуются общим значением и их семантическая «пестрота» и неоднородность препятствует их объединению, забывая, впрочем, о том, что одно грамматическое значение может иметь несколько семантических интерпретаций, как, например, никого не смущает столь разнообразная семантика имён, резко отличающая естественные имена от различных номинализаций, но не приводящая к разрушению самого имени как части речи. Было

бы лучше, однако, если бы удалось после установления множественности значений всё-таки показать, на чём основывается представление об общности их семантики. Мы усматриваем его в оценочности, свойственной всем лексическим группам стативов.

Значение состояния, как считает большинство исследователей, в русском языке не является грамматическим (нелексическим) на том основании, что оно несопоставимо с категориальными значениями других традиционных частей речи, что оно свойственно и другим частям речи, в конечном счёте, оно не отражает особого способа концептуализации действительности.

В самом деле, ещё акад. В. В. Виноградов находил полный семантический параллелизм категории состояния в безличных глаголах, а проф. В. Н. Мигирин усматривал его и среди имён прилагательных, выделив в их парадигме особый лексико-грамматический разряд бессубъектных прилагательных [6: 150]. Мы полагаем, что диапазон стативной семантики шире: она проявляется и у большой группы личных глаголов. Так, в перечне 10 семантических групп статических глаголов Е. В. Падучевой [7: 136—138] мы обнаруживаем полные семантические эквиваленты стативам, например: модальные состояния (*нуждаться* — *нужно*, *надлежать* — *надо*); интенциональные состояния (*хотеть* — *охота*); состояния наблюдения (*виднеться* — *видно*, *зеленеть* — *зелено*); временные физические состояния (*болеть* — *больно*, *пустовать* — *пусто*); устойчивые физические состояния (*голодать* — *голодно*); эмоциональные состояния и отношения (*веселиться* — *весело*, *возмущаться* — *возмутительно*, *грустить* — *грустно*, *радоваться* — *радостно*, *торжествовать* — *торжественно*, *ужасаться* — *ужасно*; *сожалеть* — *жалко*, *стыдиться* — *стыдно*); ментальные состояния (*интересоваться* — *интересно* и под.).

Следовательно, стативы как грамматический класс слов не диагностируются семантически, т. е. в них грамматическая классификация лексики не задаётся семантикой ('состояние' есть и среди других частей речи).

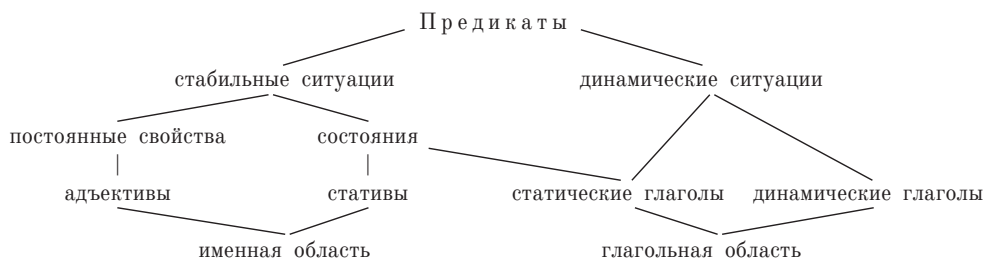
Морфологически стативы также не выделяемы: они совпадают по форме с краткими прилагательными, существительными, наречиями, краткими страдательными причастиями и др. Для русистики при разбиении слов по частям речи всё-таки традиционна морфологически ориентированная концепция [9: 249], в соответствии с которой главным свойством грамматического значения признаётся обязательность. Её определяют весьма просто, если она выражается некоторым аффиксом в составе словоформы. Сложнее грамматическая обязательность выявляется в случаях с неморфологическими грамматическими показателями. Тогда поиски обязательного значения переносятся на неустойчивую платформу сочетания лексем или даже предложения в целом (как в случае со стативами). Принадлежность к той или иной части речи у таких форм определяется только в структуре предложения, т. е. в русском языке такие слова признаются амбивалентными.

К тому же, в теоретической морфологии не утратило значимости устоявшееся положение, высказанное А. И. Смирницким, о том, что не может быть части речи, грамматические категории которой представлены лишь аналитическими формами, и, соответственно, стативы, обладающие только аналитическими формами времени, вида и др., не имеющими параллелей в синтетических, не могут претендовать на этот статус.

Функционально стативы — предикаты, так же, как и краткие прилагательные и глаголы. Для установления функциональных особенностей стативов воспользуемся семантико-грамматической шкалой предикативности, предложенной В. А. Плунонгом для глаголов [9: 247], продолжив её именной областью.

Закрепив за обобщённым названием семантики предикативов термин «ситуация», исследователь отмечает, что предикаты образуют континуум, конституирующим свойством которого является признак статичности/динамичности. Различие между ними заключается в том, что в статическом состоянии не требуется притока энергии для его поддержания, поэтому семантика субъекта состояния, так же, как и носителя предикативного свойства, ограничена пациентом или экспериенцером.

Представим предикативный континуум в схематическом виде:

Эта схема даёт возможность, на наш взгляд, определить специфику предикативной семантики стативов.

Постоянные свойства (стативные признаки предмета) выражены адъективами с определённым диапазоном значения: как было показано ещё Р. Диксоном, предикаты со значением цвета, размера, формы, **общей оценки** реализуются прежде всего в адъективном виде [9: 245]. Состояния занимают пограничную область между постоянными свойствами и динамическими ситуациями, а грамматически представлены стативами и статическими глаголами, таким образом, статив ещё раз оказывается в промежуточной зоне между адъективами и глаголами. Переход стативного признака предмета в статив нам представляется возможным объяснить, проведя аналогию с явлением пассивизации, которая, как покажем ниже, носит прагматический характер и реализуется в дискурсе.

В лингвистической литературе синтаксическая специализация этих слов тесно связывается с их семантикой, т.к. дискурсивный подход к значению предполагает, что семантическое содержание слова формируется под влиянием его роли в сообщении, ср.: «Общность синтаксической функции... обусловила образование в указанных словах общего значения состояния» [11:482]. Поэтому вполне объяснимой была замена в функциональной лингвистике термина «категория состояния» на «предикатив». Таким образом, получилось, что это единственная из относимых к знаменательным группа слов, в дефиниции которой не просто описывается семантика (состояние) и правила её употребления (в роли сказуемого односоставного предложения): она номинируется на основе этих правил. Попытаемся выяснить, есть ли здесь противоречие и почему именно эта группа слов по своей семантике выдвинута на роль предикатов в односоставных предложениях, уже занятую глаголами в однотипных структурах, ср.: *Светло — Светает, Грустно — Грустится*.

В теории номинации является аксиоматичным выделение номинативных единиц двух рядов — предметных и признаковых слов. Значение первых слов в современной семантике называется идентифицирующим, значение вторых — предикативным. «Суть предиката, — пишет Н. Д. Арутюнова, — состоит в **обозначении и оценке** (выделено нами. — Л. К.) **статических** свойств и динамических проявлений действительности...» [1:172].

Оценочность, аксиологичность, которую отдельные исследователи выявляют среди стативов как их категориальное значение, принадлежит, по нашему мнению, с одной стороны, лексическому значению прилагательных как единиц номинации с признаковой семантикой, а с другой — усиливается в предикации. По мнению Т. А. Вендиной, «познавательное и ценностное как бы сливаются в акте номинации» [3:12]. Л. О. Чернейко вообще считает, что «эмоционально-оценочная классификация явлений действительности предшествует в онтогенезе всем другим классификациям» [12: 454].

Стативы в позиции предикатов относятся к разряду с характеризующим значением (по классификации ЛЭС), т. е. описывают стабильную ситуацию, дают ей оценку. Поэтому у них в указанной синтаксической позиции, по сравнению с прототипическими частями речи, актуализируются субъективно-оценочные элементы, они «висят на предикате», выражаясь словами А. Вежбицкой [2: 244]. Для нас, кроме всего, в данном случае важно то, что субъектом оценки ситуации всегда выступает говорящий. Оценочность, таким образом, входит в исходный замысел говорящего, который намеревался в своём сообщении дать именно оценку ситуации (статической или динамической — всё равно, ср.: *Ребёнку весело — Ребёнок весел — Ребёнок веселится*). Предикатные слова выражают то, что мы «думаем о мире», они ориентированы на познающего субъекта, т. е. а priori антропоцентричны, выступают, по словам У. Вейнрейха, в качестве «прагматических операторов». Следовательно, для определения специфики семантики стативов необходимо выйти на наш взгляд, в коммуникацию, прагматику и когнитивистику.

Нельзя не признать, что именно проф. В. Н. Мигирин при выяснении причин появления и исследовании процесса становления этого класса слов в своей отображательной грамматике максимально приблизился к возможной современной трактовке его с позиций вышеуказанных лингвистических парадигм знаний. Анализируя языковую картину мира, он считал, что «качество, как и процесс, может мыслиться независимо от предмета» [6: 150] и становление бес-субъектности, как ему казалось, шло по пути синтаксической трансформации двусоставных конструкций с полнозначным субъектом через формализацию субъекта к его регулярному эллипсису в односоставных безличных предложениях: 1) *Поле зелено — 2) Всё в поле зелено — 3) Весной в поле зелено* [6: 157]. Причину же процесса пассивизации (точнее имперсонализации, десубъектации) признака, который здесь можно отметить, в современной лингвистике усматривают не в синтаксической трансформации и не в особенностях языкового видения мира, а связывают, в первую очередь, с интенциями говорящего, его оценочным представлением одной и той же ситуации.

Признавая, что в языке как когнитивном процессе не бывает или практически не бывает семантически пустых категорий, В. А. Плунгян, Ю. Д. Апресян и др. видят в семантике, правда, связанной с залогом, особую природу: выбор одной из залоговых форм отображает не столько изменения реального мира, сколько изменение в отношении того, как говорящий хочет представить ситуацию и её участников. Одна и та же ситуация даётся в разной прагматической

інтерпретації. Выбор той или иной залоговой структуры определяется выбором участника ситуации, помещаемого в фокус внимания самим говорящим. Происходит коммуникативный, прагматический сдвиг, изменение места семантического акцента. Сказанное о залогах по аналогии можно применить и к стативам. Когда речь идет о фразах типа 1. *Поле зелено*, то в фокусе внимания говорящего находится характеризующий субъект ситуации; в случае 2. *Всё в поле зелено* — происходит обобщение и формализация характеризующего субъекта ситуации; в случае 3. *В поле зелено* — делается акцент на оценке самой окружающей говорящего ситуации с понижением ранга субъекта до сирконстанта с возможным его устранением в высказываниях типа *Зелено*, *Скучно* и др.

Пользуясь изложенным в когнитивной грамматике способом описания семантического представления на основе понятий «профиля» и «базы» [10: 291], можно предложить ещё одну трактовку значения стативов. Так, считают, что в своём восприятии концептов человек оперирует не отдельными семантическими признаками, а цельными образами, имеющими свои контуры. База даёт общее представление о концепте, профиль же выделяет в семантике слова ту грань, которая релевантна для говорящего. Таким образом, возможность выбора профиля в содержании высказывания и проявляется в выборе предиката в той или иной синтаксической структуре. В первом случае говорящий использует статический признак, выраженный кратким прилагательным либо кратким страдательным причастием, во втором — речь идёт об особых словах — стативах. На наш взгляд, и у прилагательных, и у стативов тождественная синтаксическая функция — предиката.

Всеми сейчас признаётся, что круг слов, специализированных на выражении предиката, расширился в современном русском языке за счёт кратких прилагательных и стативов. У кратких прилагательных это привело даже к морфологизации их форм, к утрате ими главного, объединяющего все имена показателя — склоняемости, но тем не менее не вывело краткие прилагательные за пределы исконной части речи. Однако сейчас в литературе обсуждается возможность размежевать краткие и полные формы прилагательных, распространив на них понятие атрибутивной и предикативной репрезентации, предложенное ещё А. И. Смирницким, правда, у него в отношении к личным и атрибутивным формам глагола [9: 244]. Предикативный признак, названный кратким прилагательным в двусоставной структуре, и предикативный признак, названный стативом в односоставном предложении, различаются не специальным семантическим компонентом, который признают применительно к стативу даже категориальным, а дискурсивным семантическим акцентом. «Человек может сфокусировать внимание на разных деталях происходящего, на какой-либо одной грани ситуации. Описываемый референт остаётся, собственно, одним и тем же, но ракурс его рассмотрения изменён, причём он часто связывается с дискурсивными целями» [5: 400]. Смещение, перестановка акцента приводит к изменению структуры предложения, а не к появлению новой части речи. Перед нами изменение валентности предиката — десубъектация признака, приводящая к изменению синтаксической конструкции в целом, без изменения категориальной, частеречной принадлежности слова в позиции предиката. Следовательно, эта «категориальность», возникающая у предиката в бессубъектных синтаксических структурах, является хотя и грамматической, но синтаксической, а не морфологической, и вызвана она прагматическими факторами.

Подобно тому, как допускается функционирование личных глаголов то лично, то безлично, без изменения их лексического значения, и соответственно противопоставление личности/безличности конструкций предполагает определённый тип построения предложения, вне которого глагольная форма не может быть определена как личная или безличная, так и стативы можно признавать не утратившими связи с прототипическими частями речи амбивалентными словами, которые свободно реализуют свою актантную структуру в субъектных или бессубъектных синтаксических конструкциях в зависимости от интенций говорящего.

Когнитологам принадлежит заслуга в установлении того, что человек воспринимает любую семантическую категорию как «имеющую центр и периферию, и, следовательно, имеющую более прототипических и менее прототипических представителей» [10: 286]. Действительно, это проявляется уже при порождении речи, где выделяют два основных процесса — акты номинации и предикации, которые базируются на двух группах слов — имени и глаголе. Таким образом, в языке на морфологическом уровне существует центр частей речи (с чёткой системой соответствий на синтаксическом уровне) и грамматическая периферия. Положение о центре и грамматической периферии опирается во многом на явления диахронии: как известно, части речи представляют собой результат длительной эволюции языковых элементов, образовавших со временем определённую конфигурацию. Именно по поводу периферийных и до сих пор складывающихся частей речи и продолжается полемика в морфологии. Кроме того, прототипическая организация языковых значений удовлетворяет требованиям когнитивной психологии, состоящим в том, что для эффективной когнитивной деятельности необходимо, с одной стороны, сохранять постоянный способ организации системы категорий (в нашем случае — ядро в традиционной системе частей речи), а с другой стороны, система должна быть достаточно

гибкой, чтобы иметь возможность приспосабливаться к изменениям (наличие в системе частей речи грамматической периферии) [10: 288].

Естественно, в анализируемом классе слов, находящемся на периферии морфологической системы, не всё так однозначно и просто. Много в выяснении сущности стативов требует ещё дальнейшего осмысления. Так, в частности, остается открытым вопрос, почему пассивизация процесса имеет подкрепление на грамматическом уровне (оформлена морфологически постфиксом *—ся*) и синтаксически представлена конструкциями актива и пассива, а бессубъектность признака в определённых морфологических параметрах не задана, не дифференцируется и подкреплена в русском языке только на синтаксическом уровне особыми структурами. Объяснение этому, по всей видимости, можно найти, если согласиться с гипотезой Гивона о том, что развитие естественных языков происходит в направлении «формализации» прагматических противопоставлений средствами синтаксических механизмов и дальнейшей морфологизацией синтаксических категорий, после чего цикл «прагматика — синтаксис — морфология» может повториться [9: 233]. И следовательно, вполне вероятно наше заключение, что стативы в этом цикле дошли пока до второй, синтаксической, фазы, не оформившись ещё средствами морфологии.

Несмотря на то, что классификация частей речи предполагает использование многих параметров, а не только синтаксического, недооценивать роль говорящего, «прагматический эффект» в структуре языковой семантики и не выделять стативы, хотя бы в качестве амбивалентных слов на периферии морфологии, вряд ли правомерно. Тем более, что наличие в системе прототипических частей речи непрототипического явления — статива — связано с естественной когнитивной категоризацией и направлено на «решение разнообразных когнитивных и дискурсивных задач, возникающих в ситуации нормального общения людей с помощью языка» [5: 231].

Предложенную точку зрения, конечно, можно подвергать сомнению, но она, на наш взгляд, весьма убедительна, имеет объяснительную силу и находится в русле современных тенденций морфологии, в которых постоянно подчёркивается расплывчатый, недискретный характер её ключевых понятий (к каким относятся части речи) и обилие переходных случаев.

1. Арутюнова Н. Д. К проблеме функциональных типов лексического значения / Н. Д. Арутюнова. — М., 1980.
2. Вежицкая А. Дескрипция или цитация? / А. Вежицкая // Новое в зарубежной лингвистике. — М., 1982. — Вып. 13.
3. Вендина Т. А. Русская языковая картина мира сквозь призму словообразования (макрокосм) / Т. А. Вендина. — М., 1998.
4. Карпенко Ю. О. Ще раз про критерії виділення частин мови / Ю. О. Карпенко // Мовознавство. — 2001. — № 3. — С. 76—80.
5. Кубрякова Е. С. Язык и знание / Е. С. Кубрякова. — М., 2004.
6. Мигирин В. Н. Категория состояния или бессубъектные прилагательные? / В. Н. Мигирин // Исследования по современному русскому языку. — М., 1970.
7. Падучева Е. В. Семантические исследования / Е. В. Падучева. — М., 1996.
8. Панов М. В. Позиционная морфология русского языка / М. В. Панов. — М., 1999.
9. Плунгян В. А. Общая морфология: Введение в проблематику: Учеб. пособие / В. А. Плунгян. — М., 2000.
10. Рахилина Е. В. Когнитивная семантика: История. Персоналии. Идеи. Результаты / Е. В. Рахилина // Семантика и информатика. — М., 1998. — Вып. 36.
11. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. — К., 2000.
12. Чернейко Л. О. Гипертекст как лингвистическая модель художественного текста / Л. О. Чернейко // Структура и семантика художественного текста: Доклады VII Международной конференции. — М., 1999.
13. Шарандин А. Л. К вопросу о языковом статусе девербатива / А. Л. Шарандин // Горизонты современной лингвистики: Традиции и новаторство: сборник в честь Е. С. Кубряковой. — М., 2009.

L. V. Kolesnyukova

STATIVES IN THE COGNITIVE-DISOURSE PARADIGM OF THE RUSSIAN LANGUAGE

The article deals with the criteria of singling out statives (predicatives) as a separate part of speech. The specific character of their meaning and their place is determined on the basis of the cognitive-discourse paradigm of the Russian language.

Key words: the criteria of singling out the part of speech, predicatives, statives, impersonality, valuation, prototypical formation of the language meanings, ambivalent words, cognitive-discourse paradigm.

Л. В. Колесникова

СТАТИВИ В КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНІЙ ПАРАДИГМІ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті аналізуються критерії виокремлення стативів (предикатив) як самостійної частини мови, з'ясовується специфіка їх значення та місце в когнітивно-дискурсивній парадигмі російської мови.

Ключові слова: критерії виокремлення частини мови, предикативи, стативи, безсуб'єктність, оцінність, прототипічна організація мовних значень, амбивалентні слова, когнітивно-дискурсивна парадигма.

А. В. ПЕТРОВ

СИСТЕМА ИМЕННЫХ ФОРМ БЕЗЛИЧНОСТИ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Функцию предиката безличного предложения способны выполнять разнообразные присвяточные именные формы, традиционно относимые к особой части речи «категория состояния». Однако в большинстве случаев следует говорить об особых безличных формах прилагательного, существительного, местоимения, причастия и наречия, составляющих систему именных форм, выражающих различные степени безличности.

Ключевые слова: безличность, категория состояния, присвяточные именные формы безличности, степени безличности.

Безличность — категория русского языка, сущность которой составляет категориальное значение грамматической бессубъектности, проявляющееся на семантическом и грамматическом уровнях языковой системы: семантика безличности имеет специализированные формальные показатели.

На морфологическом уровне категория безличности связана с глагольными формами, образующими оппозицию «личность — безличность» (*наступает вечер — смеркается*); показателями безличности являются окончания: *-ет, -ит, -(л)о*, которые продуктивно используются для образования безличных форм и личных глаголов (*в трубе воеет, мне показалось*). Однако функцию предиката безличного предложения способны выполнять и разнообразные присвяточные именные формы (*было весело, будет лень, было суждено, каково будет, стало невмочь*). Определение их частеречного статуса остаётся одним из дискуссионных вопросов современной русистики.

С первой трети XIX века в русских грамматиках выделялся разряд слов, занимающих промежуточное положение между именами и глаголами и выражающих, главным образом, состояние. А. Х. Востоков присоединял их к категории глагола, усматривая в них оттенок глагольности, спрягаемости (*льзья, жаль, рад, готов, можно*) [1, с. 331]. Впервые вопрос о лексико-грамматической самостоятельности таких слов поставил академик Л. В. Щерба, предложивший выделить особую «категорию состояния», главными признаками которой являются неизменяемость, употребление со связкой, независимость от глаголов и существительных [7, с. 75].

Большой вклад в развитие теории безлично-предикативных слов как формирующейся части речи внёс академик В. В. Виноградов. По его мнению, грамматическое ядро категории состояния образуют краткие формы имени прилагательного, отошедшие от полных форм, поскольку именно в краткой форме значение качества переходит в значение качественного состояния, выражаемого в формах рода и числа и аналитических формах времени и наклонения (*рад, должен, намерен, горазд*) [1, с. 334]. По мнению учёного, в составе категории состояния следует также выделить «обеспредмеченные» имена существительные (*пора, время, охота, лень*) и приближающиеся к ней краткие страдательные причастия, глагольность которых ослаблена и полустёрта (*сказано, сделано, получено*).

В 50-е гг. XX века на страницах лингвистических изданий развернулась дискуссия о частеречном статусе категории состояния. Часть учёных выступила за выделение категории состояния в отдельную часть речи (Е. М. Галкина-Федорук, Н. С. Поспелов, А. В. Исаченко), но некоторые исследователи, наоборот, считали необоснованной необходимость придания категории состояния особого частеречного статуса, однако признавали «беспризорность» ряда слов, выпавших из своего морфологического класса, но не перешедших в другие классы (А. Б. Шапиро, Фр. Травничек).

В современных исследованиях широкую поддержку получает идея В. Н. Мигирова о существовании так называемых «бессубъектных прилагательных». Учёный утверждал: «Мы проявим непоследовательность в наших теоретических рассуждениях, если бессубъектные глаголы, утратившие согласовательные грамматические категории, посчитаем глаголами, а бессубъектные прилагательные, лишённые также своих согласовательных грамматических категорий, исключим из состава прилагательных и объявим особой частью речи — категорией состояния» [5, с. 151].

Развивая идею В. Н. Мигирова, П. А. Лекант выдвинул гипотезу о существовании в русском языке особой гибридной части речи с категориальным значением состояния, которое может быть представлено как в личной, так и в безличной форме, и предложил для её наименования термин *предикатив* [4, с. 6—7]. Данная часть речи, по мнению учёного, объединяет краткие прилагательные и слова, традиционно относимые к категории состояния. Обоснование частеречного

статуса и категориального значения предикатива, а также подробное описание особенностей его функционирования даны в докторской диссертации ученицы П. А. Леканта — М. В. Дегтярёвой. Категория состояния представляется исследовательнице «как семантическая категория», одним из средств выражения которой «являются безличные формы предикатива» [2, с. 133]. Другая ученица П. А. Леканта, И. В. Замятина, включает в состав части речи «предикатив» и краткие страдательные причастия на *-но, -то*, называя их «причастными предикативами» [3, с. 10].

Нам же представляется, что «категория состояния» — это не что иное, как обособившиеся безличные именные формы разных частей речи, а в большинстве случаев всё-таки следует говорить об особых безличных формах прилагательного, существительного, местоимения, причастия и даже наречия, способных выступать в качестве предиката безличных предложений. В связи с этим мы считаем возможным рассматривать систему именных форм безличности, включающую адъективные, причастные, субстантивные, местоименные и наречные безличные формы.

Формальным показателем безличности у прилагательных и причастий является аффикс *-о*, омонимичный форманту среднего рода единственного числа краткой формы (*мне весело, в доме прибрано*), данные формы вне категории рода и числа; безличная форма «обеспредмеченного» существительного омонимична форме именительного падежа единственного числа (*грех, лень, охота*), она — вне категории числа, падежа и рода.

Формы косвенных падежей отрицательных местоимений *некого, нечего* (с предлогами или без них) способны создавать форму безличности и выражать модальную оценку действия, при этом сохраняя значения падежей. Поэтому они традиционно толкуются как синкретичные члены предложения, совмещающие признаки предиката и дополнения (*не с кем поговорить, некого спросить*). Кроме того, в недрах местоимения как части речи обнаруживаются формы, соотносимые с адъективными формами безличности (*каково, не того, так*).

В полной мере безличность у именных форм проявляется лишь при взаимодействии их с глаголом-связкой в безличной форме, с помощью которой выстраивается парадигма, включающая формы времени и наклонения: *было/будет/было бы весело (пора, суждено, не того)*.

Принципиальная неизменяемость наречий не позволяет с полной уверенностью говорить о наречной форме безличности, однако отсутствие обстоятельственного значения, безлично-предикативная функция, семантика состояния или модальной оценки таких слов, как *невтерпёж, впору, невоготу*, а также *негде, незачем, некуда* и др., красноречиво свидетельствуют о наличии в языке также безличных наречий.

К наречным формам безличности примыкают сравнительные конструкции, выполняющие функцию безличного предиката (*В вагоне как в бане*), а также незначительные междометные слова, способные приобретать безличное значение в синтаксической конструкции: *Мне было ой-ой-ой*.

Системность именных безличных форм, на наш взгляд, обуславливает возможность их классификации по степени безличности, подобно делению глагольных форм на собственно безличные глаголы, в которых категориальный признак проявляется не только на грамматическом, но и на лексическом уровне, безличные значения многозначных личных глаголов, так или иначе связанные с основной семантикой данного глагола, и личные глаголы в безличном употреблении, категориальное значение которых проявляется исключительно на синтаксическом уровне.

В качестве основного способа разграничения именных форм по степени безличности следует признать лексикографический, т. е. путём анализа представления данного слова в основных толковых словарях: так, можно обнаружить, что отдельные слова, являющиеся заглавным словом словарной статьи, соответствуют собственно безличным формам; отдельные значения слова в семантической структуре многозначных слов соответствуют безличным значениям личных форм; употребление слова в качестве безличного предиката, зафиксированное внутри словарной статьи как иллюстративный материал, соответствует безличному употреблению личной формы слова. Наиболее удобным лексикографическим изданием, подходящим для составления подобной классификации, следует признать словарь С. И. Ожегова, в котором, в частности, безличное употребление адъективных форм отмечено в словарной статье с заглавным словом — прилагательным. Укажем, однако, что лексикографический критерий для разграничения причастных форм не является вполне убедительным.

Лексикографический анализ позволил нам выделить ограниченную группу собственно безличных именных форм, обособившихся от личных форм исходной части речи. Именно данную группу слов можно при желании признать словами категории состояния: безличные прилагательные: *больно, боязно, вольно, должно, дурно, жалко, любо, можно, накладно, нелюбиме, совестно, щекотно*; безличные причастия: *договорено, положено, суждено, условлено*; безличные существительные: *алба, зарез, капут, каюк, кранты, лафа, недосуг, неохота, охота, хана*; безличные местоимения (в широком смысле): *негде, незачем, некогда, некуда, неоткуда, нечего*; безличные наречия: *впору, невдомёк, невоготу, невмочь, невтерпёж, невпроворот, нипочём*. Особое положение среди них занимают слова *жаль, нельзя, надо*, лишь этимологически связанные с именами существительными (ср. диалектное: *человек жалью живёт*). Вопреки лексикогра-

фізическому описанню ми посчитали можливим отнести к данній групі слова *суждено, недосуг, неохота, охота*, поскільки безличність в них проявляється уже на лексическому рівні.

В якості окремих безличних значень виділяються: у прилагательних: *весело, видно, можливо, грішно, доволно, достаточо, душно, нужно, слышно, тошно, холодно, хорошо* і др.; у причастий: *езжено, кончено, покончено, хожено*; у сущестительних: *благодать, время, грех, гроб, досуг, крышка, лень, обида, пора, судьба* і др.; у местоимений: *каково, таково, не того*. Вони не виходять за рамки своєї часті речі, подобно безличним значенням личних глаголів, ср.: *Вам-то ничего, а нам-то каково?* Окремі безличні значення наречій нами не обнаружены.

Все остальніє случаи являються безличними употребленнями личних форм, они могут быть не отражены в словаре и проявляются лишь на синтаксическом уровне: прилагательные: *горько, грустно, неприятно, обидно* і др.; причастия: *закрyто, набито, накурено, открыто* і др.; сущестительные: *горе, досада, мука, отрада* і др.; местоимения: *как, никак, так*; наречия: *иначе, наоборот, по-разному* і др. (подробнее см. [6, с. 98—147]).

Данный принцип классификации именных безличных форм мы считаем целесообразным использовать при составлении лексико-грамматического словаря средств выражения безличности в русском языке.

1. *Виноградов В. В.* Русский язык (Грамматическое учение о слове) / В. В. Виноградов. — М., 1986. — 640 с.
2. *Дегтярёва М. В.* Частеречный статус предикатива / М. В. Дегтярёва. — М., 2007. — 162 с.
3. *Замятина И. В.* Безличное употребление причастных форм в простом предложении): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.01.01 «Русский язык» / И. В. Замятина. — М., 1998. — 23 с.
4. *Лекант П. А.* Часть речи предикатив / П. А. Лекант // Структура, семантика и функционирование в тексте языковых единиц. — М., 1995. — С. 3—8.
5. *Мигирин В. Н.* Категория состояния или бессубъектные прилагательные? / В. Н. Мигирин // Исследования по современному русскому языку. — М., 1970. — С. 150—157.
6. *Петров А. В.* Безличность как семантико-грамматическая категория русского языка / А. В. Петров. — Архангельск, 2007. — 295 с.
7. *Щерба Л. В.* Избранные работы по русскому языку / Л. В. Щерба. — М., 1957. — 188 с.

A. V. Petrov

THE SYSTEM OF NOMINAL FORMS OF IMPERSONALITY IN RUSSIAN

Function of predicate in impersonal sentence can be performed with a variety of nominal forms traditionally considered to be a specific part of speech — «category of statement». But in most cases, it's more correct to talk about special impersonal forms of the adjective, noun, pronoun, adverb and participle forming system of nominal forms expressing different degrees of impersonality.

Key words: impersonality, «category of statement», nominal forms of impersonality, the degree of impersonality.

A. В. Петров

СИСТЕМА ІМЕННИХ ФОРМ БЕЗОСОБОВОСТІ В РОСІЙСЬКІЙ МОВІ

Функцію предиката безособового речення здатні виконувати різноманітні іменні форми, які традиційно відносяться до особливої частини мови «категорія стану». Проте в більшості випадків слід говорити про особливі безособові форми прикметника, іменника, займенника, дієприкметника і прислівника, що становлять систему іменних форм, які виражають різні ступені безособовості.

Ключові слова: безособовість, категорія стану, іменні форми безособовості, ступені безособовості.

УДК 811.111'366.58'23

Л. В. СІЗОВА

КАТЕГОРІЯ ПЕРФЕКТНОСТІ АНГЛІЙСЬКОГО ДІЄСЛОВА

У статті зроблено спробу встановити наявність граматичної часової категорії перфектності англійського дієслова та визначити її категоріальне значення з позиції когнітивної лінгвістики.

Ключові слова: граматичний час, перфектність, дієслово, подія, момент мовлення.

Категорія перфектності англійського дієслова та категорія перфектності як граматична універсалія були предметом досліджень багатьох лінгвістів упродовж тривалого часу. Однак сьо-

годні не існує єдиної точки зору на граматичне значення даної категорії, на засоби її вираження та критерії її визначення [1; 5; 9—15].

Метою даної статті є спроба запропонувати свій підхід до вирішення зазначених вище дискусійних питань.

У сучасній англійській перфект розрізняється: як особлива часова форма [15; 16; 24; 26]; як аспектна (видова) форма [28]; як окрема специфічна категорія [12; 31; 32]. Г. Світ, Г. О. Кьорм, О. Єсперсен вважають перфект категорією часу [32, с. 53; 16, с. 45; 24, с. 102], тоді як Дж. Лайонз зазначає, що англійське дієслово має два основних аспекта (вида), які «поєднуються досить вільно із часом та способом дії: перфектний (perfect): *I have/had read the book; I will/would have read the book* та подовжений (progressive): *I am/was reading the book; I will/would be reading the book* [28, с.64]. Лінгвісти також говорять і про інші аспектуальні диференціації, такі як вказівка на часту повторюваність («habitual» — *used to read*), мутативність (мінливість) («mutative» — *I got killed*). Б. О. Льїш, Г. Н. Воронцова, М. Дойтчбейн також відносять перфект до категорії виду, але ці дослідники по-різному трактують аспектний зміст даного граматичного явища: аспективність [22, с. 67; 2, с. 34—56], результативність [17, с. 28]. Д. Байбер та ін. розуміють характеристику перфектності та подовженості англійських часових форм як категорію аспектності [11, с. 482], семантично співвідносячи перфект із позначенням подій або станів, що мали місце впродовж певного часового відрізка із специфікованим кінцевим моментом [11, с. 460].

Є. Я. Мороховська дотримується точки зору, що в англійській мові перфектні форми не складають системи. На її думку, не існує інваріантних характеристик перфекта як таких. Теперішній перфект не має нічого спільного з іншими перфектними формами. Минулий перфект не є ні часовою, ні аспектною формою, він не сигніфікує ані часові відмінності, ані спосіб дії. Ця форма співвідноситься з прецедентом дії. Майбутній перфект, як і минулий, є релятивною формою, що вказує на прецедентність або передування дії. Теперішній перфект, як зазначає дослідниця, не позначає часової співвіднесеності, як інші перфектні форми, він має більшу подібність до аспектних форм дієслова, сигніфікуючи перфектність або результативність [29, с. 189—190].

О. І. Смирницький запропонував вважати перфект самостійною категорією, яку він назвав «категорією часових відносин» [8, с. 53], Б. О. Льїш назвав таку категорію «категорією часової співвіднесеності» [22, с. 64]. Б. С. Хаймович та Б. І. Роговська вважають більш вдалим для позначення поняття перфект термін «категорія порядку», бо на їх думку, він найбільш точно відображає його сутність [25, с. 132]. М. Блох розглядає перфект як окрему дієслівну категорію, семантично проміжну між аспектною та темпоральною, але самодостатню у загальній категорійній системі англійського дієслова, і дає їй назву «категорії ретроспективної координації» або скорочено — «категорії ретроспекції» [12, с. 53].

Л. М. Волкова відносить перфект до категорії фази (the category of phase). Дослідниця вважає її сигніфікативною категорією, що реалізується через опозицію *перфектна фаза* (perfect phase) // *неперфектна фаза* (non-perfect phase), тісно пов'язаною з категорією часу і такою, що не існує у відриві від останньої [33, с. 122]. Л. М. Волкова визначає категоріальне значення перфекта як передування заданій осі орієнтації [33, с. 122]. Темпоральні значення, що передаються категорією фази, вказують на ступінь завершеності дії, що передається перфектною формою. Н. Слонімска називає опозицію *перфект/неперфект* (perfect-non-perfect) «категорією таксису» [31, с. 68]. Перфект у сучасних романських та германських мовах, на думку Б. Комрі, може вклюдитись у поняття виду (aspect) тільки згідно із традицією і має вважатися таким тільки в абсолютно відмінному від інших «видів» сенсі [15, с. 121]. Ю. Маслов розглядає перфект як таксисну категорію, відносною часовою формою [6, с. 45]. А. К. Корсаков розуміє перфектні часи як окрему групу часових форм дієслова, що дістали у його системі назву антеріорних часів [26, с. 12].

Для того, щоб встановити сутність категорії «перфекта» англійського дієслова, щоб охарактеризувати її природу з точки зору темпоральності та аспектності, треба визначити такі граматичні поняття, як «час дієслова» та «вид (аспект) дієслова».

Філософи трактують час та простір як основні форми існування матерії. Простір відображає порядок місцеположення об'єктів, що існують одночасно, тоді як час — послідовні існування явищ, що змінюють одним одне. Сучасна фізика підтвердила невід'ємність часу та простору [34, с. 69]. Людина сприймає об'єктивну дійсність та відображає її у своїй свідомості згідно зі своїми психічними та фізіологічними особливостями. Часово-просторові характеристики явищ навколишнього середовища проектується у свідомість людини, виникають ментальні конструкції, що певним чином кодуються у мові та мовленні. Усвідомлення часу — це, на погляд філософів, особливий вид свідомості, що залежить від загальних та індивідуальних психічних та загально-особистісних якостей даної людини [35, с. 77].

Сучасна фізика вважає, що об'єктивного часу не існує, а те, що вважається таким, є лише координатою у чотиривимірному континуумі [34, с. 78]. Теорія відносності заперечує конкрет-

ність простору і зв'язу його із часом у єдиний чотиривимірний континуум [35, с. 37]. Таким чином, категорії часу та простору є суб'єктивними понятійними категоріями, за допомогою яких людина знаходить своє місце у ментальному конструкті свого буття, що є відображенням навколишньої об'єктивної дійсності.

Ментальний конструкт буття людини складається із ряду концептуальних структур та концептуальних категорій, що вербалізуються у мові через систему мовних одиниць різного ієрархічного рівня. Концептуальна категорія темпоральності є відображенням людиною особливостей свого часового існування у часово-просторовому континуумі. На мовному та мовленнєвому рівні вона може виражатись різними засобами, однак граматично вона виражається за допомогою граматичних часів.

У 1829 році швейцарський мовознавець Ф. Рейф увів термін «аспект» у значенні «погляд, кут зору, під яким сприймається те чи інше явище, предмет, подія, перспектива, у якій вони виступають»; цей термін став відповідником категорії виду [7, с. 63]. У сучасному мовознавстві вид розуміють як «граматичну категорію дієслова у всіх його формах, що виражає відношення процесу до його внутрішньої межі та представлене в різних мовах опозиціями граничності/неграничності, результативності/нерезультативності, цільності/ нецільності, завершеності/незавершеності, тривалості/нетривалості, багаторазовості/одноразовості, формової фіксованості/нефіксованості тощо» [7, с. 63]. Дана граматична категорія репрезентує у мові та мовленні понятійну категорію аспектуальності, що розуміється як спосіб дії. А. В. Бондарко зауважує, що семантична аспектуальність включає ознаки лімітативності, тривалості, кратності, фазовості, перфектності, а також акціональності, статальності, реляційності [1, с. 366].

Питання полягає в тому, як співвідносяться у процесі мовленнєвої передачі понятійної категорії темпоральності, що є мисленнєвою конструкцією, граматичні категорії часу та аспекту (у нашому випадку — англійські дієслова). Для того, щоб відповісти на це питання, треба звернутися до визначення поняття дієслова в англістиці. Д. Болінджер зазначав: «У дієслів є потенціал дієслівності, завдяки йому вони примушують речі рухатись та проходити крізь час» [13, с. 231]. А. А. Корсаков доводить, що «дієслова, взяті самі по собі, не виражають ні дії, ні стану, ні процесу, хоча вони, як і іменники, співвідносяться з ними» [4, с. 94].

А. К. Корсаков визначає таку суттєву семантичну характеристику дієслів, як їх здатність вказувати на спосіб існування у часі субстанції [5, с. 27], тобто на темпоральні характеристики її буття. Дієслово, що вжите у реченні, є ядром предиката, предикат у свою чергу розкриває специфічні особливості існування у часі тієї чи іншої субстанції [5, с. 8]. Дієслово, що входить до складу структури предикації, завжди вказує як на часові, так і на аспектні характеристики елементарного процесу, що позначається реченням. Таким чином, як категорія часу, так і категорія аспекта беруть участь у мовленнєвій передачі того чи іншого елементарного процесу об'єктивної дійсності, який є характеристикою певної субстанції, способами її існування у декількох точці часово-просторового континууму і присутній у свідомості людини у формі понятійних категорій, понятійних та ментальних конструкцій.

Виходячи із зазначених вище положень, можна стверджувати, що понятійна категорія темпоральності складається з понятійних категорій часу та аспекта, які в англійській мові є граматично вираженими у системі граматичних форм дієслова. Що стосується інших мов, то, за твердженням Ю. Маслова, «дієслівний вид як граматична категорія існує не у всіх мовах, тоді як аспектуальні значення є так чи інакше вираженими усюди» [6, с. 48].

Граматична категорія часу сприймається у сучасній лінгвістиці як «граматична категорія дієслова, яка виражає відношення процесу до моменту мовлення або до часу іншого процесу у висловленні» [7, с. 786]. Сучасні граматисти розрізняють абсолютний час дієслова, безвідносний до часу іншої дії чи стану у висловленні, і відносний — співвіднесений із часом іншого процесу у висловленні [7, с. 786]. Так, А. К. Корсаков зазначає, що часові форми — це особливі форми дієслова, що співвідносяться із різними часовими відносинами [26, с. 13]. І. Алексєєва пов'язує визначення граматичної категорії часу англійського дієслова із способами відображення локалізації подій у часі [10, с. 123]. І. К. Харітонов визначає граматичний час як дієслівну категорію, що виражає характер часових відносин між часом протікання дії, вираженої дієсловом предиката, та часом мовлення [9, с. 44]. Для Л. М. Волкової суттєвою ознакою категорії часу є те, що вона співвідносить час, у який має місце певна дія, або стан справ, про які йдеться у реченні, з часом висловлення «зараз», у теперішній момент [33, с. 119].

Представники когнітивного напрямку у граматиці Р. Богаарт та Т. Янсен розуміють граматичний час як дейктичну або фонову категорію. На їх думку, коли мовець використовує структуру предикації з дієсловом, вжитим у тій чи іншій видо-часовій формі, він хоче показати, що ситуація, описана такою структурою, взаємодіє з оцінною ситуацією; ця граматична одиниця також розкриває характер відносин між ситуацією, що описується, та оцінною ситуацією. У такий спосіб мовець контекстуалізує ситуацію, що описується, в актуальний дискурс [14, с. 800]. При цьому аспектуальна інформація даної структури предикації стосується того, як мовець розуміє, як він почуває внутрішню темпоральну складеність ситуації, що описується

[14, с. 803]. Оскільки аспект не зв'язує таку ситуацію з оцінною, то аспект не є дійктивною категорією [14, с. 809]. Х. Райхенбах пропонує розглядати граматичні часові форми як засоби передавати темпоральні відносини між часом, у який відбувалась подія, та моментом референції та часові відносини між моментом референції та моментом мовлення [30, с. 97].

Такі когнітивісти як Л. Кьортер, Г. Фоконье, Дж. Дінсмор аналізують граматичні часи через поняття часу, який сприймається людиною за допомогою чуттєвих органів (time) у рамках теорії ментального простору, вони оперують концептами «Базовий простір», «Простір фокусу», «Фокус події», для них важливим є розрізнення понять «факт» (fact) та «передбачення» (prediction) [21, с. 807; 20, с. 45; 18, с. 67]. Інша група когнітивістів пропонує трактувати граматичні часи, не прив'язуючи їх до часу, який людина вимірює фізично, бо дуже часто вони не збігаються. Так, в англійській мові й інших індоєвропейських та неіндоєвропейських мовах граматичний теперішній час співвідноситься не тільки з теперішніми, а і з минулими та майбутніми подіями [21, с. 808]. Р. Лангакер указує на епімістичну природу граматичного часу [27, с. 210]. Для Т. Янсена важливо встановити точку виміру, з якої мовець, і, можливо, адресат оглядають ментальне поле образу, він аналізує те, як ситуація, що описується, контекстуалізується за допомогою дійктивного елемента, яким є граматичні часові форми. Такі дійктивні елементи дослідник називає «вказівниками» (demonstratives) [23, с. 67]. В. Еванс та М. Грін вважають, що граматичний час надлягає речення інформацією про відношення між часом, коли мала місце подія, та моментом мовлення [19, с.389].

Порівняння всіх наведених вище точок зору свідчить про те, що, на погляд дослідників, семантичними ознаками категорії граматичного часу є такі характеристики: локалізація події у часовому просторі; часові відносини між подіями; співвіднесення події або стану із часом висловлювання; характер відносин між ситуацією, що описується, та оцінною ситуацією; погляд на подію із певної точки виміру (viewpoint); дійктивне та вказівне значення. «Вид — це граматична категорія, що виражає за допомогою формальних засобів характер протікання дії у часі безвідносно до моменту мовлення або до моменту дії, які є вираженими у присудку» [26, с. 126], тоді як для поняття аспекта, на думку лінгвістів, суттєвим є відображення характеру внутрішнього протікання події, процесу і т. д.

Англійські перфектні неподовжені часові форми відображають характер відносин між моментом мовлення та подіями із різною темпоральною локалізацією стосовно моменту мовлення.

1) — *What do you want here?*

— *I live here.*

— *Haven't seen you around.*

— *I've been in Cape Town for several years* (F. Abrahams).

У даному прикладі момент мовлення співпадає з поняттям «теперішнього часу», мисленнєвим «зараз» мовця, подія розкривається реченнями *haven't seen you around; I've been in Cape Town for several years* і має своєю метою передачу інформації щодо минулого комунікантів. Однак використання у висловленнях часових форм the Present Perfect Tense із маркером, дієсловом «to have» у теперішньому часі, свідчить про мисленнєвий зв'язок минулих темпоральних подій із мисленнєвим просторово-темпоральним конструктом мовця, що відповідає понятійній категорії «зараз, у даний момент, у цьому місці простору та часу». Таким чином, у даній конструкції дієслово «to have» у теперішньому простому часі є певним маркером ментального просторово-темпорального поняття «зараз, тут» комунікантів. Минулість самої події розкривається через другий компонент конструкції — дієприкметник минулого дії (Participle II).

2) *The final figure revealed that once all the people who could be accounted for had been accounted for, in fact no one had been killed at all* (D. Adams). Автор наведеного повідомлення розглядає події, про які він інформує з позиції певної точки відрахунку у минулому, для якої були актуальними дії «the final figure revealed», «all the people who could be accounted for», для нього це і є моментом мовлення, або точкою огляду (viewpoint); далі мова йде також про минулі події, але вони передували точці огляду, що відповідає у темпорально-просторовій площині ментальності мовця поняттю «відмінність від свідомого потоку самосприйняття у сферу набутого досвіду, того, що вже сталося», це вже не «зараз» і не «тут», це — «там», «тоді». Маркер минулої перфектної форми, дієслово «to have» набуває форми минулого часу і індікує зв'язок із ментально-просторовим поняттям «там, тоді», тобто він, як і дії «the final figure revealed», «all the people who could be accounted for» належить до нього, тоді як дієприкметник минулої дії (Participle II) розкриває саму специфіку передуючої дії.

3) *When I come back all the formalities will have been completed* (P. Wodehouse). У даному прикладі дія «when I come back» позначає точку огляду, що має епімістичну семантику прогнозування, від свідомого потоку самосприйняття (моменту мовлення) поширюється у темпорально-просторовій площині ментальності мовця у сферу конструювання майбутніх подій, прогнозування; «all the formalities will have been completed» — це прогнозована майбутня подія, що віддалена від моменту мовлення та від точки виміру. Використання теперішнього часу у головному реченні (when I come back) свідчить про те, що мовець зміщує реальність,

майбутня подія презентується як реальна, теперішня; маркер перфектності «to have» вживається у майбутньому часі, що показує приналежність всієї події до площини майбутнього, дієприслівник минулого часу співвідноситься з завершеністю, передуванням дії.

Таким чином, наведений вище аналіз свідчить про те, що всі перфектні неподовжені часові форми англійського дієслова співвідносяться саме із характеристикою часових відносин між подіями, з ідентифікацією темпорального зв'язку між моментом мовлення та подіями. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що перфектні граматичні часи відносяться до граматичної категорії часу англійського дієслова, причому подовжені перфектні часи, включаючи аспектну характеристику процесуальності, розвитку, динамічності дії, за всіма іншими граматичними параметрами збігаються з неподовженими перфектними часами. Семантика перфектних часів може бути описана як референція часових відносин між моментом мовлення, який відповідає ментальному теперішньому, минулому або майбутньому комуніканта, та подією, що для момента мовлення є актуальною і пов'язана з ним єдиним темпорально-просторовим контекстом, але у той же самий час є такою, що його випереджає. У функціональному плані перфектні часи є організаторами дискурсу.

Отже, можна говорити про наявність у англійського дієслова граматичної часової категорії перфектності, що має характерні семантичні та формальні ознаки.

1. Бондарко А. В. Теория значения в системе функциональной грамматики / А. В. Бондарко. — М.: Языки славянской культуры, 2002. — 736 с.
2. Воронцова Г. Н. Очерки по грамматике английского языка / Г. Н. Воронцова. — М.: ИЛИЯ, 1960. — 320 с.
3. Иванова М. П. Теоретическая грамматика современного английского языка / М. П. Иванова, В. В. Бурлакова, Г. Г. Почепцов. — М.: Высшая школа, 1981. — 285 с.
4. Корсаков А. А. Лексическое и грамматическое содержание и употребление глагола to have в современном английском языке: Дис. ... канд. филол. наук / А. А. Корсаков. — Одесса, 1979. — 180 с.
5. Корсаков А. К. Синтаксис сучасної англійської мови / А. К. Корсаков, А. А. Корсаков. — Одеса: Друкарський дім, 2011. — Ч.1. — 98 с.
6. Маслов Ю. С. Избранные труды / Ю. С. Маслов. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — 840 с.
7. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. — Полтава: Довкілля-К, 2010. — 843 с.
8. Смирницкий А. И. Синтаксис английского языка / А. И. Смирницкий. — М.: ИЛИЯ, 1957. — 385 с.
9. Харітонов І. К. Теоретична граматика англійської мови І. К. Харітонов. — Вінниця: Нова Книга, 2008. — 352 с.
10. Alexeeva I. Theoretical Grammar Course of Modern English / I. Alexeeva. — Vinnytsya: Nova Knyha, 2007. — 327 p.
11. Biber D. et al. Longman Grammar of Spoken and Written English / D. Biber. — Harlow: Pearson Education, 2007. — 1204 p.
12. Blokh M. Y. Course in Theoretical English Grammar / M. Y. Blokh. — M.: Higher School Publishing House, 2000. — 220 p.
13. Bolinger D. Aspects of Language / D. Bolinger. — N. Y.: Harcourt, Brace & World, 1968. — 320 p.
14. Boogaart R. Text and Aspect / R. Boogaart, Th. Janssen // The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics. — London: Oxford University Press, 2007. — P. 803—828.
15. Comrie B. Tense / B. Comrie. — Cambridge: Cambridge University Press, 1985. — 305 p.
16. Curm G. English Grammar / G. Curm. — N. Y.: Barnes & Noble, 1957. — 308 p.
17. Deutschbein M. Aspekte und Aktionsarten im Neuenenglischen / M. Deutschbein. — Lpz., 1938. — 285 p.
18. Dinsmore J. Partitioned Representations / J. Dinsmore. — Dordrecht: Kluwer, 1991. — 305 p.
19. Evans V. Cognitive Linguistics / V. Evans, M. Green. — Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006. — 851 p.
20. Fauconnier G. Mental Spaces: Aspects of Meaning Constructions in Natural Language / G. Fauconnier. — Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1994. — 289 p.
21. Geeraerts D. The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics / D. Geeraerts, H. Aeyckens. — London: Oxford University Press, 2007. — 1365 p.
22. Ilyish B. A. The Structure of Modern English / B. A. Ilyish. — L.: Prosveshcheniye, 1971. — 366 p.
23. Janssen Th. Tense: Interpretation and Meaning / Th. Janssen // De nieuwe taalgids. Amsterdam, 1989. — P. 305—329.
24. Jespersen O. Essentials of English Grammar / O. Jespersen. — London: G. Allen & Unwin, 1964. — 387 p.
25. Khaimovitch B. S. A Course in English Grammar / B. S. Khaimovitch, B. I. Rogovskaya. — M.: Higher School, 1967. — 298 p.
26. Korsakov A. K. The Use of Tenses in English / A. K. Korsakov. — Kyiv: Višča Škola, 1978. — 223 p.
27. Langacker R. W. Cognitive Grammar / R. W. Langacker. — London: Oxford University Press, 2008. — 573 p.
28. Lyons J. Introduction to Theoretical Linguistics / J. Lyons. — Cambridge: Camb. Univ. Press, 1971. — 519 p.
29. Morokhovskaya E. Fundamentals of Theoretical English Grammar / E. Morokhovskaya. — Kyiv: Higher School, 1984. — 287 p.
30. Reichenbach H. Elements of Symbolic Logic / H. Reichenbach. — N. Y.: Free Press, 1947. — 285 p.
31. Slonimskaya N. The Category of Taxis / N. Slonimskaya // The Morphology of the English Verb. Tense Aspect and Taxis. — Moscow, 1975. — P. 43—78.
32. Sweet H. A New English Grammar. Logical and Historical / H. Sweet. — Oxford, 1982. — 499 p.
33. Volkova L. M. Theoretical Grammar of English: Modern Approach / L. M. Volkova. — Київ: «Освіта України», 2010. — 252 с.
34. Философский словарь. — М.: Изд-во политической литературы, 1972. — 496 с.
35. Философский энциклопедический словарь. — М.: Инфра-М, 2007. — 574 с.

L. V. Syzova

THE CATEGORY OF PERFECTNESS OF THE ENGLISH VERB

The article deals with the definition of the category of perfectness of the English verb from the point of view of the cognitive linguistics.

Key words: tense, perfectness, the verb, event, the moment of speech.

Л. В. Сизова

КАТЕГОРИЯ ПЕРФЕКТНОСТИ АНГЛИЙСКОГО ГЛАГОЛА

В статье делается попытка определить наличие грамматической временной категории перфектности у английского глагола и установить её категориальное значение с позиций когнитивной лингвистики.

Ключевые слова: грамматическое время, перфектность, глагол, событие, момент речи.

Л. В. БУБЛЕЙНИК**ПОЕТИКА МОВЧАННЯ: ТЕКСТОВІ СТРУКТУРИ РОМАНУ
Ю. ІЛЛЕНКА «ЮРКО ІЛЛЕНКО — АПОСТОЛОВІ ПЕТРУ»**

Простежено мовні структури в романі Ю. Ілленка «Юрко Ілленко — Апостолові Петру», що характеризуються єдністю мовчання і звуку у розкритті процесів художньої творчості, сфери підсвідомості, життя природи.

Ключові слова: поетика мовчання, внутрішнє мовлення, діалог, образ автора-наратора, адресат, фонові знання.

Я знаю їхню мову,
Я з ними теж мовчанням говорю.
Ліна Костенко

*Мені такого намовчали
Цієї осені сади...*

Володимир Затувлітер

Дослідження поетики мовчання є однією з актуальних проблем сучасного мовознавства; серед праць, присвячених їй, треба виокремити роботу В. А. Маслової, де ця проблематика розглядається в лінгвокультурологічному аспекті у зв'язку з вивченням специфіки поетичного мовлення [8].

Завданням статті є аналіз прийомів, заснованих на фігурі мовчання, в прозовому тексті роману Ю. Ілленка «Юрко Ілленко — Апостолові Петру».

Наративні стратегії художнього тексту, що використовують прийом мовчання, потребують особливо активної співучасті реципієнта у процесі сприйняття. Важливу роль при цьому відіграють, на думку Б. М. Гаспарова, читацькі спогади, асоціації, аналогії, зіставлення, контамінації, здогади, емоційні реакції, оцінки, аналітичні узагальнення і т. п. [Цит.: 6: 94]. Зрозуміти будь-який текст — значить знайти аналогії між його словами і нашим досвідом, між його світом і нашим світом. Таким чином, за С. Хейзом, «сам акт читання уже є певним проявом аналогічного уяви (навіть тоді, коли світ тексту дуже близький нашому)» [10: 402].

Широта авторського задуму, динамічність його розвитку, що не завжди встигає оформитись у слові, призводить до критичних оцінок можливості мовлення, подібних тютчевській: *Мысль изречённая есть ложь*. Звідси уявлення про принципову неповноту, відкритість тексту: як слушно зауважив Л. В. Щерба, текст не існує поза його створенням і сприйняттям [12: 32]. Фігура мовчання ще збільшує цей простір, розсуває його межі, ніби запрошуючи реципієнта до співтворчості, і сама по собі є сигналом того, що автор-наратор свідомо надає читачеві свободу тлумачення; у такий спосіб узаємодія з адресатом інтенсифікується. При цьому важливого значення набуває ситуативний контекст, який визначає істотне для висловлювання, у зв'язку з настановою автора.

Поет А. Мішо також пов'язує мовчання з відкритістю смислового простору: «...йдеться про мовчання, яке мало би бути заповнене словами, — говорить він. — Проте їх нема, і читач сам повинен домислити їх, виступаючи співтворцем автора. А оскільки домислювати можна по-різному, то тут і виникає принципова незавершеність художнього твору <...> Незавершеність, яка, зрештою, відбиває плинність світу навколо нас і нашу плинність у світі» [Цит.: 4: 7].

У Ю. Ілленка ця незавершеність, розімкненість смислового простору мотивується, зокрема, особливостями постмодерністської стилістики: сам автор, посилаючись на М. Павича, говорить, що постмодернізм піднімає читача до ролі співавтора [3: 736]. Зовнішня розірваність дискурсу твору Ю. Ілленка, жанр якого він не випадково визначив як *роман-хараман* (*хараман* — 'вигадка, обман'), споріднена з ознаками мистецтва кіно і виявляється в темпоритмі «монтажу» сцен, які швидко змінюють одна одну і на «стиках» яких народжується підтекстний зміст. Логіка тексту зовні недостатньо структурована і, отже, непередбачувана, що також підштовхує реципієнта до активної співтворчості. Формується «смисловий простір», про який Ю. М. Лотман говорив, що він «...тільки метафорично може бути представлений як двовимірний, з чіткими однозначними межами. Реальніше уявити собі якусь смислову брилу, межі якої утворюються з множинності індивідуальних уживань» [7: 26]. І далі: «Перетини смислових просторів, які породжують новий смисл, пов'язано з індивідуальною свідомістю» [Там само].

Ю. Ілленко назвав свою книгу «Доповідна Апостолові Петру» автобіографічною [3: 963]; її дискурс характеризується високим ступенем суб'єктивності, про що свідчить авторське ви-

знання: *...цю Книгу не я писав — ця Книга писала мене*. Висловлювання письменника демонструє повне злиття автора-наратора з матеріалом твору, герой якого є водночас і дієгетичним оповідачем, гранично ширим перед собою. Дієгетичний оповідач, за В. Шмідом, є такий наратор, «який оповідає про самого себе як про фігуру в дієгесисі. Дієгетичний наратор фігурує у двох планах — і в оповіді (як його суб'єкт), і в історії, про яку оповідається (як об'єкт)» [11: 81].

Для розуміння суб'єктивності твору Ю. Ілленка важливо взяти до уваги, що поняття *суб'єкта*, як слушно говорить Т. В. Романова, тлумачиться по-новому в сучасній лінгвістичній парадигмі: урахується «міра включеності» в це поняття її адресата [9: 39]; тим самим положення Л. Вітгенштейна «межі моєї мови означають межі мого світу» [Цит.: 9, 19], що філософськи осмислює роль мови у пізнанні та освоєнні світу людиною, дещо видозмінюється стосовно художнього твору: у Ю. Ілленка прийом *мовчання* знаменує вихід за межі картини світу автора.

У письменника *мовчання* доповнює слово, створюючи образ, здавалось би, непідвладний йому, та збагачуючи його емоційно. У творі реалізується постулат автора: *...лише іноказання, непряме говоріння <...> дозволить <...> сказати те, чого не можна висловити всією тією <...> тьмою слів* [3: 972]. *Непряме говоріння* в романі — це якраз і є недомовки, натяки, незавершеність мовлення, уривчастість, тобто те, що вводить у дію механізм *мовчання*, який розширює підтекст. *Мовчання* продовжує роботу слова у створенні образу в читача. Говорячи мовою автора, слова створюють асоціативну пастку для вашої уваги, для варіантної фантазії. Тому словесний образ завжди різний для кожного реципієнта. Кожен з нас завантажує словесний образ своєю унікальною аперцепцією *всцент* [3: 986]. Уміння багато сказати *мовчанням* споріднює прозу Ю. Ілленка з його кіномовою: так, у фільмі «Криниця для спраглих» художній образ створюється мінімумом слів, головним же стає візуальний ряд та *музично-звукова стихія* [3: 978].

Елемент позасвідомого часто вводиться в мову ілленківського роману з підкресленою суб'єктивністю оповіді, характерної для відтворення потоку свідомості (*Коли я щось запам'ятав, то воно існує*) [3: 898]. Слова *неусвідомлене, підсвідоме, позасвідоме* належать до лексем частотних, лейтмотивних, сполучених із сучасною технічною (комп'ютерною) термінологією, у семантичному полі якої *мовчання* виглядає особливо природним: — *Де я тебе бачив? — запитання вислизає з підсвідомості, коли я читаю її обличчя уві сні. — Де я її бачив? — Відповідь непевно ворухнеться в пелюшках сну <...> і сумніву <...>* [3: 905]; *Як описати словами те, що словом ніколи не було. Не було навіть і думкою. Було лише неусвідомленим імпульсом* [3: 891];... *почне вимальовуватися обличчя істини як колективне надсвідоме* [3: 963]; *Кожна індивідуальна національна аперцепція транслюється в колективне підсвідоме нації все життя* [3: 963];... *з того інформаційного поля, з того колективного несвідомого, чи то підсвідомого, з тієї колективної пам'яті народу кожен індивідум може черпати, скільки зможе <...>* [3: 964]. Часом автор грається цими ключовими для нього словами, нагнітаючи їх у фігурі ампліфікації, поширеній за допомогою okazіоналізмів, утворених за аналогічною моделлю:... *в мене збереглося десятка півтора текстів, які не є мемуарами і не є белетристикою <...> Вони ніби випали в осадок з перенасиченого розчину думок і вчинків. <...> З колективного надсвідомого янголів <...> Чи підсвідомого? Чи позасвідомого? Чи несвідомого? Чи антисвідомого? Якщо колективного, то, мабуть, все ж таки позасвідомого з моєю особистою аберациєю <...>* [3: 945].

Мовна архітектоніка роману, пов'язана з застосуванням прийому *мовчання*, втілює теоретичні принципи, розроблені Ю. Ілленком-режисером у кінематографії. За його власним свідченням, він, створюючи свої фільми, не допускав пасивної рецепції з боку глядача, механічного їхнього підкорення автором — він розраховував на активне сприйняття, яке базувалось би насамперед на підсвідомості реципієнта, у котрого працювали б увага, інтуїція, асоціативні ланцюжки, емоційна пам'ять, вся сукупність життєвого й культурного досвіду. Творче кредо Ю. Ілленка чітко обґрунтоване в романі:...*запровадити <...> принципово нову систему режисури <...> — метарежисуру, яка полягає в режисурі глядацької підсвідомості. Предметом режисури стають <...> власне аранжування глядацького зчитування дискурсу фільму, управління емоційними рефлексіями глядача, і, головне, — перенесення роботи зі створення трактування фільму з рук кінорежисера в підсвідомість (душу) глядача. Не нав'язування глядачеві жодного усталеного трактування* [3: 961].

Робота підсвідомості активізується під час сну — не випадково *сновидіння* відіграють значну роль у творі, їхня містика підсилює атмосферу таємничого в романі, захоплюючи увагу читача. Про структуротворчу роль снів у творчому процесі говорить сам герой-оповідач: — *Сценарій — це я. <...> Бувають сценарії на папері, бувають в увазі <...> Сценарій записано в моїх генах. <...> В Корані ніби написано <...>, що сні є власним виконанням снів. Самовиконанням. Може, це мені наснилося. Сценарій не закінчено* [3: 871—872]. Однак *один сон про диявола бачать герой і його дружина, і площини їхніх сновидінь перетинаються. Мені снилося, що я бачу сон Людмили, ніби увійшов в Інтернет на її сайт і передивляюсь*

її сон в режимі ріал-тайм, в хронометражі реального часу. І синхронно з нею. Їй сниться, а я дивлюсь, як в кінозалі. <...> якимось чином, я — екран, але не персонаж на екрані, а сторонній, інший <...> [3: 903—904].

Сема мовчання актуалізує внутрішнє мовлення, зокрема таку його форму, як внутрішній діалог, котрий може вестися по-різному — без опозиції та контрверсійності, тобто в розрахунок на мовчазну згоду та взаєморозуміння, або ж передбачує можливі заперечення з боку адресата. Н. Д. Арутюнова, маючи на увазі внутрішнє проговорювання, зазначає, що воно, так само як і «... реалізація принципу «за і проти», вочевидь, не створює двоагентної ситуації, відображаючи стандартизовану діалектику обмірковування» [1: 368]. До сказаного треба додати і діалектику уяви, що продукує активізацію інтертекстуальних зв'язків, етичних, емоційних та естетичних концептів, які є складниками емоційних фонових знань і, на думку Т. В. Романової, формують зміст концептів художніх [9: 55].

У Ю. Ілленка досить чітко відокремлені блоки мовлення зовнішнього, внутрішнього (невисловленого вголос) і мовчання. Внутрішнє мовлення — від автора або від третьої особи — є середньою ланкою в цьому ланцюжку. Переплетення реальних подій і тих, які тільки здаються героєві, які ніби діються у його напівсні, часто існує у тексті експліцитно і вводиться спеціальними контекстними маркерами. Мовна тканина роману рясніє ремарками, що вказують на внутрішнє мовлення:... *внутрішній голос суворо попередив мене: — Пане Юрку, що ти тут забув?* [3: 589]; *Внутрішній голос голосом батька Герасима погрозив мені пальцем: — І не думай!* [3: 691]. Автор веде мову ніби поза власною волею, ніби в ньому говорить хтось інший; не випадково він сам уточнив жанр своєї книги в підзаголовкові — *Автопортрет альтер его (себе іншого): Не встиг я навіть попередити Сашка, що Олег не радив мені розповідати сценарій, як той, що в мені сьогодні працював диктором <...>, вже говорив <...>* [3: 817].

Характеризуючи процес творчості, окремі етапи якого часто розвиваються напівсвідомо, коли логіка твору та характерів самі ведуть за собою творця, автор мислить у категоріях, властивих менталітетові людини в наш час так званих новітніх технологій, коли людина схильна відчувати, що вона... *лише посередник... <...> носій* [3: 838]. Робота людини трансформується в романі в самостійну, незалежну від волі автора-наратора роботу комп'ютера, який ніби одухотворюється і замінює собою творця. Досить розлогі фрагменти роману являють собою уривки «надиктованого» комп'ютером тексту і супроводжуються авторським коментарем, який розкриває механізм дії чинника «позасвідомого», на цей раз спричиненого технікою:... *я подумав про комп'ютер... Зняв руки з кейборду. Залізьяка мовчала. Без моїх пальців вона лише тихо сопіла десь всередині процесору біля мого коліна... Знову підніс пальці до клавіш... В голові не було жодної готової фрази <...>, а неслухняні пальці вже витанцьовували колінця незнайомого мені гопака; — Ледь чутно клацнула клавіша кейборду — на екрані виник рубльовський Спас. <...> Адам надкусив яблуко... Нарешті я зрозумів, що відбувається. У мене в голові, в моїй кістяній коморі, хтось обладнав кінозал. Повиносили все зайве — всілякі там сталактити <...> мізків <...> в мене крім мозку був ще й мозжечок <...> викинули <...> підбугорря <...> і ліву, і праву півкулі разом з корою <...>... Мені випало лише дивитися фільм і записувати його своїми словами на комп'ютері. <...>. Фільм народжувався в момент свого демонстрування. Як сновидіння. Тільки я не спав. <...>. Сцени були перенасичені деталями, від яких зміст постійно мінявся, ніби пульсував, ніби сам себе заперечував і заганяв сам себе в глухі кути, щоб несподівано <...> вибухнути парадоксом. <...> Щонайменші спроби втручатися в сценарій <...> закінчувалися тим, що фрагмент, який я щойно записав і намагався редагувати, зникав з екрана. <...> Будь-яке вторгнення розцінювалось як вірус і інфікований текст знищувався. <...> Я втямив — хтось перечитує прямо в комп'ютері те, що я пишу. Може, навіть стоїть за спиною* [3: 837—838].

Роботу підсвідомості супроводжує мовчання, яке в ієрархії компонентів парадигми повний звук — приглушені звуки (тиша) — повна відсутність звуків (мовчання) завершує собою ланцюжок і само по собі є онімїлими словами (як метафорично визначив його В. Терен). Діалектична сполука мовчання (тиша) — слово (звук), сполука, яка є аналогом поєднання в художньому мовленні руху і спокою (*Море, море! Без краю просторе, / Руху повне і разом спокою!* Леся Українка) традиційно став базою поетичних метафор; пор. у А. Фета:

Всё бы слушал тебя — и молчат мне невмочь
В говорящей так ясно тиши.

Ця єдність була відзначена дослідниками; так, Т. Кошемчук слушно пише про лірику А. Фета: «Мовчання у поета є однією з граней звука, воно само є звук» [5: 68].

Образ тиші у Ю. Ілленка є елементом пейзажу: *...пошепки прошепестів я, щоби зайвим звуком не зруйнувати космічну крижку симетрії шулікової любові* [З: 680]. Тиша в природі, виповнена злитими з нею звуками, є змістовною, вона лірично наснажує підтекст: *...коли зникали, розчинялися в тиші всі звуки дня і ночі, являвся найтихіший шум води, що лунав з небес. Насолодившись звуком-тишею, засинаю* [З: 360].

Унаслідок зчеплення звука й тиші здійснюються їхні метаморфічні взаємоперетворення: *Лежу на спині. Перед очима шатро небесне. Навколо нічна безмовність. Основну і всеосяжну тишу творять на своїх «скрипочках» міриади нічних коників.*

Від їх множинності звук перестає бути звуком. Перетворюється в тишу. В очеретах річки Осокорівки звідкись із далеку настійливо перемішувато прокричала очеретянка, порушивши спокій мого очікування найбажанішого звуку — голосу Ненаситця, Дніпровського порогу <...> [З: 359].

Контрверсійні зіткнення — глибокої тиші та інтенсивного звучання в ній, яке часом само створює тишу — є парадоксальними. При цьому значної ваги в синтаксичних структурах набуває актантна суб'єктно-об'єктна модель, з дієсловом активної дії, спрямованої на досягнення результату, на створення об'єкта (*звук перетворюється в тишу, тишу творять нічні коники*).

Щільний узаємозв'язок тиша — звук у автора вербалізується за допомогою спеціальних контекстуальних маркерів, у ролі яких виступають лексеми з відповідною семантикою, що формують лінгвістичний простір ключових слів, опорних пунктів мікротексту (*безмовність, «скрипочки», прокричати, голос*); таким чином, вияскравленню значеннєво-почуттєвої домінанти тексту сприяє характер його лексичного наповнення.

В описах психофізіологічного стану героїв тиша теж становить єдине ціле зі звучанням, відбиваючи плинність складних людських відчуттів: *І стало байдуже вухові — чи грім то, чи непроглядна тиша* [З: 512]. Семантично поєднуючись із лексемою тихо, модифікується метафора *дзвенить у вухах*, що, усталившись у складі фразеологізму, розширює свої межі, повертає собі першопочаткову свіжість образу: *Лелека недочув. Бо було занадто тихо. У вухах дзвеніли дзвони всіх дзвіниць від Покуття до Слобожанщини* [З: 505].

Типова риса образів тиші й звучання в природі й у стані людини — синкретичність, наділення їх просторовими та зоровими ознаками (*тиша всеосяжна, непроглядна*) і квантитативними характеристиками, що гіперболізують поняття кількості (*міриади коників, множинність звуків*), але діють неочікувано — у зворотному напрямкові: підсилюючись, звук тільки поглиблює тишу.

Химерно переплітаються слова з двох концентричних кіл з опорними компонентами мовчання і звука в ускладнених метафорах, що функціонують у вставлених російськомовних віршованих фрагментах. Вони в мозаїчному тексті роману справляють враження достатньо самостійних, самодостатніх творів. Наскрізний мотив узаємопоєднаності тиші і крику розвивається в них з особливо загостреною експресією. В архітектоніці цих фрагментів беруть участь і сигнали про невербальні засоби «мовчазного» спілкування: *...я воспользуюсь оказией — полнолунием тишины... / в полнолунии — полноправие: / бесшумен полет совы... / охотники псов направляют молчаливым кивком головы. / нема, как во сне погоня... / и заранее предрешены / бессловесных ланей агонии / в полнолунии тишины / бессловесна / беззвучна / бесправна / <...> / мне в лицо улыбается правда <...> вижу / палец к устам приложила / прежде времени / не кричать! / тишина беременная криком* [З: 620]. Оксюморонно сполучаються в автора лексеми, що мають сему 'гучність', зі словами на позначення тихого мовлення: *оборви меня, ночь, выстрелом / оглуши меня шепотом лиственным <...>* [З: 621].

Протилежною за своєю змістово-стильовою спрямованістю є фігура мовчання у тих також зовні самостійних фрагментах, що відрізняються від наведених своєю підкреслено іронічною спрямованістю. Уривок, визначений автором як *симфонія* й озаглавлений «**Струна дзвенить в тумані**», являє собою *концерт-пантоміму. Без музичних звуків. Німу, як Ціцерон, з вирваним під корінь язиком. <...> Німу, як риба, пантоміму* [З: 659]. Уривок є автопародією, котра, ніби в дзеркалі, де автор відсторонено, з гіркою насмішкою над собою й навколишнім світом, бачить «*Себе Іншого*», створює у підтексті алегоричний образ кіно, *Великого Німого*, проектуючи його на особисту свою долю, на творчість художника, якому не дозволено було зреалізуватися повністю. Невипадково слова *години німоти / роки мовчання / безгласність вічності* (варіант *безгласна вічність*) проходять лейтмотивом у віршовому фрагменті, що передає зміст одного зі снів героя (героїв) [З: 669]. Трагізм у тому, що *музика*, яка оперує звуком, втрачає свою природу, стає *беззвучною*, втілюючись лише візуально, в гротескних, фантазмагоричних картинах авторського *музичного Заповіту*, який міг би лягти в основу сценарію фільму. Ознака *німого* і «жорстока» метафора соматичного типу *вирваний під корінь язик* транспонуються, переносячись до назви одного з фільмів Ю. Ілленка і створюючи

словесний образ, в якому стикаються мотиви *звука*, представленого лише візуально, й *безгласності*. Внутрішня змістова різка контрастність виявляється зовні в оксюморонах різного типу, зокрема в тих, що об'єднують спільнокореневі антоніми або ж такі слова, котрі подають ознаку звучання інтенсивно, — слова, що номінують предмети, призначені для того щоб видобувати гучний тривожний звук, який має підіймати народні маси: *Резонуюча гармонія велетенського примарного німого Солом'яного Дзвону, з вирваним під корінь язиком <...> (кожен звук затримується, кристалізується і повільно, мовчки, як безгласний порох, або лапаний сніг, осідає на партитуру ж. д. рейок, і вкриває її білою безмовністю.) і це беззвучне гучне набатне звукове склепіння накриває Землю долонею Бога в абсолютній <...> паузі* [З: 663].

Звуки і мовчання в їхній єдності лежать в основі когерентності частин розгорнутих метафоричних мікротекстів з розмаїтим тематичним наповненням; метафори в них характеризуються підвищеною експресією, спричиненою різкою контрастністю гіперболізованих емоційних конотацій компонентів: *Кричущі зливки серед мертвого мовчазного піску забуття* [З: 736].

Частотними в романі є мовні стереотипи, що розкривають мотив слова, вимовленого *подумки*; вони звучать у різних стильових регістрах, зумовлених тематично: і урочисто (...*Сподіваюся, він молився мовчки. — Так. Мовчки. Але я почув* [З: 915]), і напівжартівливо, як у звичайній розмові (*Енгібаров був в мене вчителем німоти. Льюня знімався в «Тінях...» в ролі німого Міко. Краще за Енгібарова ніхто не розмовляв мовчки*) [З: 596], і нейтрально, але все одно акцентовано в парцельованій позиції (*Вона — режисер, може, моя дружина Люка — погоджується зі мною. Я теж говорю мовчки. Але ми розуміємося. Мовчки*) [З: 565].

Отже, у мозаїчній структурі роману Ю. Ілленка «Юрко Ілленко — Апостолові Петру. Автопортрет альтер его (себе іншого)» мотив *мовчання* в його єдності зі *звуком* є наскрізним, що дозволяє говорити про його інтердискурсивність. Розвиваючи на новому етапі стилістику художньої прози, письменник спирається на традиції поетичної метафористики в аналогічному тематичному просторі, водночас трансформуючи її у руслі художніх пошуків, типових для постмодернізму. Двоєдині образи *мовчання-звука* в мові твору письменника складно взаємодіють із внутрішнім мовленням, з характеристикою проявів підсвідомості, відображаючи складнощі суперечливого й напруженого сучасного світу та духовного життя людини-творця в ньому.

1. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата / Н. Д. Арутюнова // Изв. АН СССР. — Сер. лит. и яз. — 1981. — Т. 40. — № 4. — С. 357—368.
2. Витгенштейн Л. Философские работы [пер. с нем.] / Л. Витгенштейн. — М.: Гнозис, 1994. — Ч. I.
3. Ілленко Ю. Г. Юрко Ілленко — Апостолові Петру. Автопортрет альтер его (себе іншого): Роман-харамак в одній книзі / Ю. Г. Ілленко. — Тернопіль: Богдан, 2011. У подальшому цитуємо за цим виданням, цифра в дужках позначає сторінку.
4. Коптілов В. В. Поезія музики і мовчання (Передмова) / В. В. Коптілов // Внутрішній простір [пер. з франц.]. — К.: Юніверс, 2001. — С. 1—10.
5. Кошемчук Т. А. Звук поэзии Фета: творческий первообраз и традиция / Т. А. Кошемчук // Традиции в русской литературе: межвуз. сб. научных трудов / Отв. ред. В. Т. Захарова. — Н. Новгород: НГЛУ им. Н. А. Добролюбова, 2011. — С. 64—74.
6. Кулибина Н. В. Учить читать художественную литературу надо не только иностранцев / Н. В. Кулибина // Мир русского слова. — 2003. — № 2 (15). — С. 92—97.
7. Лотман Ю. М. Семантическое пересечение как смысловый взрыв. Вдохновение // Ю. М. Лотман. Семиосфера. — С.Пб.: «Искусство-СПб», 2001. — С. 26—30.
8. Маслова В. А. Слово — серебро, молчание — золото: поэтика молчания / В. А. Маслова // Беларуско-руско-польске супастаўляльнае мовазнаўства, літаратуразнаўства, культуралогія: матэрыялы VI міжнароднай навуковай канферэнцыі. 15—17 мая 2003 г. — Віцебск: Віцебскі ўніверсітэт, 2003. — Ч. I. — С. 143—145.
9. Романова Т. В. Человек и время. Язык. Дискурс. Языковая личность: монография / Т. В. Романова. — Н. Новгород: НГЛУ им. Н. А. Добролюбова, 2011. — 248 с.
10. Хейз Р. Этика Нового Завета [пер. с англ.] / Р. Хейз. — М., 2005.
11. Шмид В. Нарратология / В. Шмид. — М.: Языки славянской культуры, 2003. — 311 с.
12. Щерба Л. В. Опыт лингвистического толкования стихотворений. I. «Воспоминание» Пушкина / Л. В. Щерба // Избр. работы по русскому языку. — М.: Учпедгиз, 1957. — С. 26—44.

Л. В. Бублейник

ПОЭТИКА МОЛЧАННЯ (ТЕКСТОВІ СТРУКТУРИ РОМАНА Ю. ІЛЬЕНКО «ЮРКО ІЛЬЕНКО — АПОСТОЛУ ПЕТРУ»)

Просліджуються речеві структури в романі Ю. Ільєнка «Юрко Ільєнка — Апостолу Петру», котрі характеризуються єдинством *молчання* і *звука* в отображенні процесів художественного творчства, сфери підсвідомості, життя природи.

Ключевые слова: поезика молчания, внутренняя речь, диалог, образ автора-нарратора, адресат, фоновые знания.

L. V. Bubleynyk

POETRY OF SILENCE (TEXT STRUCTURES IN THE NOVEL BY Y. ILLIENKO «REPORT TO THE APOSTLE PETER»)

The paper is devoted to language structures in the novel by Y. Illienko «Report to the Apostle Peter» which are characterized by the union of *silence* and *sound* while revealing the processes of artistic work, the sphere of the subconscious and the life of nature.

Key words: poetry of silence, inner speech, dialogue, image of the author-narrator, addressee, background knowledge.

УДК 811.161.2'42:070.41

О. М. НАЗАРЕНКО

**КОМУНІКАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ АДРЕСАНТА В РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ
ТЕКСТОВОЇ КАТЕГОРІЇ ДІАЛОГІЧНОСТІ**

У статті розглядається чинник адресанта газетного тексту в репрезентації внутрішньотекстової категорії діалогічності. Проаналізовано позицію автора журналістського матеріалу з огляду на форми його вираження, описано типи адресантів, простежено зв'язок з категорією суб'єктивної модальності.

Ключові слова: категорія діалогічності, газетний текст, адресант, суб'єктно-текстова взаємодія.

У комунікативному акті беруть участь два комуніканти: адресант та адресат. Суб'єкти мовлення та сприйняття є основними компонентами комунікативної взаємодії, що пов'язані з прагматичним аспектом вивчення вербальної комунікації і тексту. Прагмалінгвістичне дослідження тексту орієнтовано як «на виявлення особливостей авторської присутності» [7: 30], так і на характеристику реципієнта тексту.

Актуальність статті. Адресант є автором тексту, активним учасником комунікативного акту. Адресант продукує мовлення, ініціює спілкування і регулює його тематику та прагматичне наповнення, інтенційність комунікативної взаємодії задається саме адресантом. Домінування чинника адресанта спостерігається в аналітичних матеріалах та художньо-публіцистичних жанрах, що визначає як зміст, так і спосіб подання інформації. Орієнтація на чинник адресата імпліцитно наявна в тексті, навіть якщо відсутні будь-які мовні форми її вираження» [5: 13].

Метою статті є визначення чинника адресанта сучасного газетного тексту в репрезентації текстової категорії діалогічності. Мета визначає **завдання дослідження:** 1) виявити особливості реалізації категорії діалогічності в тексті газетних повідомлень як результативної діяльності їх автора (адресанта); 2) показати зв'язок чинника адресанта із суб'єктивною модальністю; 3) визначити типи адресантів та способи їх презентації в журналістському тексті.

Матеріалом дослідження послуговували тексти таких українських газет: «Дзеркало тижня», «День», «Сільські вісті», «Високий замок».

Чинник адресанта безпосередньо пов'язаний із суб'єктивною модальністю, що «нашаровується на основну модальну кваліфікацію» та «створює додаткову модальну інтерпретацію висловлень» [3: 338]. Суб'єктивна модальність може реалізуватися за допомогою різних лексичних засобів (вставних слів, модальних часток, вигуків) і засобів нелексичних (інтонації, порядку слів або особливих синтаксичних конструкцій) [4: 120]. Ф. С. Бацевич тлумачить суб'єктивну модальність як «факультативний семантико-прагматичний чинник комунікативної ситуації й спілкування загалом, який реалізується як низка різноманітних відношень адресанта (мовця, автора) до повідомлюваного», джерелом якого є оцінка, «її суб'єктом є мовець, об'єктом — різні аспекти відношення змісту комунікативних одиниць до дійсності, засобами — мовні одиниці, категорії» [1: 191]. Суб'єктивна модальність виражається в тексті різними мовними засобами, але всі вони зумовлені реалізацією чинника адресанта. Напр.: *У Себастьяна Жапрізо є чудовий роман, що так і називається — «Убивче літо» (багато хто пам'ятає екранізацію з Ізабель Аджані в головній ролі). Звісно, це не якийсь там курортний детектив, а дуже серйозна психологічна книжка... Чюю назву й запозичимо для невеличкого «реву»: яке «відпускне кіно» варто подивитися і яке цікаве читиво допоможе скоротати «убивче» (через спеку й дощі) літо?* (Дзеркало тижня. № 27. 2011). У цьому фрагменті суб'єктивна модальність виражається не лише експлікованими маркерами чинника адресанта, а й відповідними синтаксичними конструкціями: вставними і вставленими, — що передають суб'єктивно-модальні значення.

О. О. Селіванова виокремлює такі типи адресантів у тексті: колективний адресант — два автори тексту або колектив авторів; невідомий — зумовлений часовою віддаленістю режимів породження й інтерпретації; неактуальний — дискурсивна локація обмежується автором-функцією і не потребує конкретної авторської актуалізації; узагальнений — автор-функція співвідноситься з колективним носієм етнічної свідомості [8: 512]. Слід відзначити особливості адресанта в газетному тексті: на думку Т.Винокур, публіцистичне мовлення є прикладом «квазііндивідуального змісту мовленнєвого акту як дії однієї особи» [2: 52]. Це означає, що адресант газетного тексту не завжди виражає власну точку зору, суб'єктом мовлення є видання, інформаційна політика якого здебільшого збігається з авторською позицією.

У газетному тексті чинник адресанта передусім актуалізується через авторську позицію, що може бути виражена експліцитно, напр.: *Прочитавши в «Новій газеті» статтю Ю. Латиніної «Як насправді влаштована сучасна Росія», не зміг утриматися від української аналогії. Для чистоти експерименту довелось скористатися авторською — Юлії Леонідівни — матрицею. На жаль, мої спроби зв'язатися з пані Ю. Латиніною щодо авторських прав через редакцію газети, в якій вийшла публікація, не мали успіху...* (День. № 21. 2011). Автор цитованого матеріалу виступає як активний адресант, підкреслюючи не тільки свою позицію мовної особистості, а й описуючи певні дії, що передували створенню матеріалу. За таких умов авторська точка зору домінує в тексті, відповідно використано і граматики засоби її репрезентації: дієслівні форми, займенники, модальні конструкції, що маніфестують адресанта. Більше того, автор одночасно виконує дві функції: мовця й читача, — тому що вказує на те, що його публікація стала наслідком прочитання газетного матеріалу іншого автора, тобто підкреслено тісний зв'язок між сприйняттям та продукуванням газетного тексту. Таке повідомлення максимально індивідуалізоване, воно виражає авторський погляд та є адресантно експлікованим.

Експлікація позиції адресанта в газетному тексті часто супроводжується посиленням внутрішньої діалогічності тексту, коли автор вказує на близькі стосунки з текстовим адресатом, напр.: *«Ти почувеш зовсім іншого, нового президента!» — змовницьки підморгаючи, по секрету повідомив мені знайомий нардеп-регіонал у четвер вранці, напередодні виступу Януковича в парламенті...* (Дзеркало тижня. № 13. 2011). Наведення цитати з розмови з адресатом посилює діалогічність тексту, в якому вказівкою на близькі стосунки автора й адресата є звернення на «ти», яке передбачає неофіційне спілкування. Саме цим підкреслюється домінування адресанта. Читач розуміє, що зазначена інформація була отримана безпосередньо, «з перших рук», тому є більш вірогідною, ніж офіційні повідомлення або авторські міркування чи припущення.

Загалом газетний текст не характеризується домінуванням чинника адресанта, зокрема коли йдеться про інформаційні повідомлення. Однак аналітичні матеріали або художньо-публіцистичні жанри не позбавлені експлікації авторської позиції та суб'єктивної точки зору. Така експлікація може бути ознакою індивідуального авторського стилю, як у публіцистичних матеріалах відомого українського журналіста Миколи Вересня, який створює тексти за діалогічним принципом, напр.: *«Секундочку, — запитавте ви в мене, — а до чого тут наш Чорнобиль і наше, що стало звичним за останні майже двадцять років, держпідприємство Чорнобильська атомна електростанція?». Відповідь: і в них, в Індонезії, є зона постійної сейсмічної небезпеки, яка призвела до біди... Але найголовніше, відповідь я вам, це те, що і там, в Індонезії, і тут, в Україні, реальна причина минулих і, можливо, майбутніх (не дай Боже) екологічних і техногенних бід — та ж сама: бездумність, байдужість, безсовісність і жадібність* (Високий замок. 04.05.2005). У фрагменті тексту актуалізована комунікативна взаємодія представляє спілкування автора з уявним читачем. Автор моделює образ читача, постійно до нього звертається, ставить питання від імені читачів і одразу на них відповідає. Текст створюється як уявний діалог із потенційним читачем, тому нагадує звичайне спонтанне спілкування, відмінністю якого є запрограмованість поставлених запитань. Автор у такий спосіб формулює питання, щоб розкрити основні проблеми, які, на його думку, повинні цікавити читачів. Адресант газетного тексту не має такої багаторівневої типології, як, наприклад, у художньому тексті, де він представлений автором, ліричним героєм та внутрішньотекстовим адресантом [6: 10—15], але в газетному тексті він чіткіше виражений та експлікований. Текстовий суб'єкт виражає саме авторську позицію, він не «розпадається» на образи героїв, оповідачів тощо, а є цілісним суб'єктом мовлення, який бере участь у комунікативній взаємодії як з реальним читачем, так і внутрішньотекстовим співрозмовником.

Чинник адресанта може бути виражений узагальнено, за допомогою граматичних форм першої особи множини дієслова і відповідних займенникових форм: *ми, наш*. У цьому разі маємо колективного адресанта, в якій об'єднано різних осіб разом із безпосереднім автором журналістського тексту, тобто автор виступає не лише від власного імені, а й від імені своїх однодумців, спілників, друзів тощо, тому адресант стає узагальненим. Найпоширенішими варіантами такого об'єднання, на нашу думку, є два: по-перше, це узагальнений адресант — автор

і внутрішньотекстові суб'єкти, а по-друге, це об'єднання автора з читачем, адресант нібито виступає не лише як суб'єкт мовлення, а й як адресат, він орієнтується на позицію читача, намагається врахувати «горизонт очікування» адресата.

Внутрішній узагальнений адресат передбачає об'єднання кількох суб'єктів, серед яких домінує автор, напр.: *Колись, багато років тому, нас, кількох журналістів-початківців, запросили на відкриття виставки дитячого малюнка* (Дзеркало тижня. №10. 2011). Автор розповідає про події від власного імені, але внутрішньотекстовими суб'єктами в цьому фрагменті є не одна людина, а група людей, тому мовець подає інформацію узагальнено. Такий тип адресанта зумовлений прагненням дистанціюватися від описаних подій, автор підкреслює полісуб'єктність ситуації, хоч саме він її описує.

Більш частотним типом узагальненого адресата є об'єднання автора з читачем, останній може бути по-різному маніфестований у тексті, напр.: *У дуже світлий день — а це 27 березня — досить нам скіплити чи зі скорбною міною нарікати по закутках: «нікому ставити!», «наш театр схожий на трун!», «усі, хто був, або померли, або виїхали...» Так ми далеко не заїдемо! І вже ж точно поважати себе не примусимо* (Дзеркало тижня. № 11. 2011). Узагальнення автора і читача відбувається не як штучне поєднання суб'єкта мовлення (журналіста, автора) та реального або потенційного читача, а як позиціонування автора як одного з-поміж звичайних читачів, такого ж суб'єкта, як і всі реципієнти.

У цьому разі займенник «ми» вказує на отождоження автора з потенційними читачами та окреслює коло суб'єктів, що узагальнено в тексті, напр.: *Чи є нам, українцям, діло до того, що відбувалося нещодавно на Всесвітньому економічному форумі в Давосі? Без сумніву, бо міць нашої національної валюти ґрунтується не лише на вітчизняних підприємствах, а й на світових ринках* (Сільські вісті. № 12. 2011). Мовець об'єднує себе і потенційних читачів як «українців», він не звертається до читачів, відокремлюючи себе від них, а навпаки — виступає від імені узагальненого адресанта. Автор одночасно виступає в активній комунікативній позиції, апелюючи до адресатів, і разом з тим висловлюється як колективний адресант, переходить на бік адресатів повідомлення, тобто він певною мірою поєднує функції адресанта та адресата. Такий прийом орієнтований на діалогічність газетного тексту, тому що адресант, продукуючи мовлення, насамперед актуалізує чинник адресата.

Адресат може бути і не зазначений у тексті, а лише поданий узагальнено з автором, тобто мовець не відокремлює себе від читачів, а об'єднує себе з ними, напр.: *Можливо, це збіг обставин, можливо, закономірність. Але факт — кепкування польських парламентаріїв щодо «багатоверстатного» голосування наших нардепів стимулювало їх «заворушитися»* (День. № 41. 2011). У цьому текстовому фрагменті чинник адресанта виражається за допомогою суб'єктивно-модальних засобів — вставних слів модальної семантики, а словосполучення «наших нардепів» передає семантику об'єднання за параметром політичного характеру: всі громадяни країни мають одних народних депутатів, тому вони і є адресатами цього газетного повідомлення. Автор також належить до українських громадян, тому і підкреслює свою спільність із читачами, описані проблеми стосуються його безпосередньо. Проте обрана форма множини створює ефект діалогічності та вказує на небайдужість мовця до описаної ситуації.

Загалом, використання займенників першої особи множини і відповідних дієслівних форм є одним із способів репрезентації внутрішньотекстової діалогічності з огляду на те, що автор враховує чинник адресата як основний у тексті, об'єднує себе з адресатом, орієнтується на «горизонт очікування» та узагальнює себе з адресатом.

Отже, особливістю адресанта газетного тексту є те, що він збігається з реальним автором журналістського матеріалу, який одночасно виступає внутрішньотекстовим суб'єктом мовлення та зовнішньотекстовим суб'єктом — реальним автором. Адресант може мати різні способи репрезентації в тексті — від експлікації позиції суб'єкта мовлення до узагальнення з адресатами, але він є цілісним комунікантом, що не представлений різними текстовими адресантами.

1. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики: [Монографія] / Ф. С. Бацевич. — Львів: ПАІС, 2010. — 336 с.

2. Винокур Т. Г. Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения / Т. Г. Винокур. — М.: Наука, 1993. — 172 с.

3. Вихованець І. Р. Модальність / І. Вихованець // Українська мова: Енциклопедія. — К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. — С. 338—339.

4. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису: [Монографія]. [Вид. 3-тє, випр. і доп.] / А. П. Загнітко. — Донецьк: ДонНУ, 2008. — 294 с.

5. Назаренко О. М. Реалізація категорії діалогічності в сучасному українському тексті: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / О. М. Назаренко — Одеса, 2012. — 20 с.

6. Новиков А. И. Семантика текста и его формализация / А. И. Новиков. — М.: Наука, 1983. — 216 с.

7. Седов К. Ф. Дискурс и личность: Эволюция коммуникативной компетенции / К. Ф. Седов. — М.: Лабиринт, 2004. — 320 с.

8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: [Підручник] / О. О. Селіванова. — Полтава: Довкілля-К, 2008. — 712 с.

O. M. Nazarenko

THE COMMUNICATIVE ACTIVITY OF THE ADDRESSER IN THE TEXT DIALOGUE CATEGORY REPRESENTATION

The article deals with the factor of the newspaper text addresser working in the manner of inner text dialogue. The author analyzes the types of addressers and the category of subjective modality.

Key words: newspaper text, addresser, subject-text interaction.

O. H. Назаренко

КОММУНИКАТИВНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АДРЕСАНТА В РЕПРЕЗЕНТАЦИИ ТЕКСТОВОЙ КАТЕГОРИИ ДИАЛОГИЧНОСТИ

В статье рассматривается фактор адресанта газетного текста в репрезентации внутритекстовой категории диалогичности. Проанализирована позиция автора журналистского материала; учитывая формы его выражения, описаны типы адресантов, прослежена связь с категорией субъективной модальности.

Ключевые слова: категория диалогичности, газетный текст, адресант, субъектно-текстовое взаимодействие.

УДК 811.161.1'42:7.045:821.161.1—14

T. E. ХАРИСОВА

**ТУРГЕНЕВСКИЕ ТРАДИЦИИ В СТИХОТВОРЕНИИ А. А. БЛОКА
«ДЕВУШКА ПЕЛА В ЦЕРКОВНОМ ХОРЕ...»**

Статья посвящена описанию тургеневской традиции в стихотворении А. А. Блока «Девушка пела в церковном хоре...»; доказываются значимость тургеневских элементов для построения главных образов лирического целого.

Ключевые слова: интертекстуальность, аллюзия, тургеневская традиция, А. А. Блок, символизация, лирическое целое.

Известно, что стихотворение «Девушка пела в церковном хоре...» (август 1905), помещённое Блоком в раздел «Разные стихотворения» (1904—1908) второй книги «трилогии вочеловечивания», является одним из ключевых текстов, реализующих блоковскую «идею пути».

Создавая свой шедевр, Блок, по нашему мнению, использовал художественный опыт И. С. Тургенева, автора рассказа «Касьян с Красивой Мечи», входящего в сборник «Записок охотника». Думается, из описания главного персонажа этого рассказа — диковинного Касьяна — Блок позаимствовал поэтические краски для анализируемого стихотворения. Прочитируем тургеневский текст: «Странный старичок говорил очень протяжно. *Звук его голоса также изумил меня. В нём не только не слышалось ничего дряхлого, — он был удивительно сладок, молод и почти женски нежен*» [6, 4, с. 118; курсив здесь и далее наш]. Актуализация эпитетов, относящихся к звуку голоса Касьяна, ведёт нас к образу упомянутой блоковской *девушки*, поющей в церковном хоре, у которой «И голос был *сладок*» [4, 2, с. 72]. Любовь Касьяна к пению, к песне — и природной, и человеческой — не раз подчеркнута в изложении. Например: «...поршок полетел, чиликая, у него из-под ног — он зачиликал ему вслед; жаворонок стал спускаться над ним, трепеща крылами и звонко распевая, — Касьян подхватил его песенку» [6, 4, с. 122]. И в другом месте рассказа: «Он... рассеянно глянул и запел потихоньку» [6, 4, с. 129]. Вообще *музыкальность* Касьяна постоянно подчёркивается в тургеневском тексте: «...в самом звуке его голоса, когда он говорил с ней, была неизъяснимая, страстная любовь и нежность» [6, 4, с. 130]; или: «Поёт, однако, хорошо» [6, 4, с. 130]. Причём, по словам кучера Ерофея, поёт Касьян «этак важно». Последняя характеристика пения Касьяна позволяет вновь — по сему «торжественно» — связать тургеневский и блоковский тексты. Ведь девушка поёт в церковном *хоре*, то есть её песня по своему пафосу значительная и высокая: её внимательно слушают люди, этой песне верят, она вселяет надежды на лучшее. Подобно тому, как Касьян предстаёт в рассказе Тургенева освещённый лучами солнца, так из всего хора именно на эту девушку падает луч солнца: «И луч сиял на белом плече»; «Как белое платье пело в луче»; «...и луч был тонок» [4, 2, с. 72]. В памяти Блока могла остаться и дочь Касьяна, Аннушка, девушка лет «тринадцати или четырнадцати», «красивое личико», «хорошенькая» [6, 4, с. 129, с. 131]. Можно предположить, что контаминация *удивительно сладкого, молодого и почти женски нежного* [6, 4, с. 118] голоса Касьяна со «стройной и ловкой» Аннушкой,

«поразительно сходной с лицом самого Касьяна», привела к рождению образа блоковской девушки из церковного хора с «голосом сладким».

Ещё одним доказательством соотнесённости тургеневского текста с этим блоковским и с его другим, ранним («Гамаюн, птица вещая», 1899), может служить упоминание Касьяном легендарной птицы Гамаюн в рассказе о степных раздольях за Курском. Не случайно Касьян называет эту птицу «сладкогласной». По сладости гамаюнов голос соотносится с голосом тургеневского Касьяна и голосом блоковской девушки, поющей в церковном хоре. Характерно, что все три образа: Касьяна, блоковской девушки, птицы Гамаюн, — кроме «сладкого голоса», объединяет женское начало. О женском элементе в образе Касьяна уже было сказано. Птица же Гамаюн, как известно, пришла из персидской мифологии и изображалась с женской головой и грудью. Примечательно, что сам Касьян в своём рассказе о благодатных землях за Курском подобен сладкогласной птице Гамаюн, живущей у самого моря. «А то за Курском, — певуче выговаривает он, — пойдут степи, этакие степные места, вот удивленье, вот удовольствие человеку, вот раздолье-то, вот Божия-то благодать!» [6, 4, с. 128]. И далее сладкоречиво льётся его речь о блаженных для человека местах: «И идут они (степи — Т. Х.), люди сказывают, до самых тёплых морей, где живёт птица Гамаюн сладкогласная, и с дерев лист ни зимой не сыплется, ни осенью, и яблоки растут золотые на серебряных ветках, и живёт всяк человек в довольстве и справедливости... И вот уж я бы туда пошёл...» [6, 4, с. 128]. Не этот ли дифирамб иной, идеальной жизни, пропетый *удивительно сладким, молодым и почти женски нежным* голосом, вдохновил Блока на создание стихов, посвящённых народной вере в сладкий голос девушки, в то, что в итоге всё будет хорошо, что каждый будет по-своему счастлив? У Блока читаем: «И всем казалось, что радость будет, / Что в тихой заводи все корабли, / Что на чужбине усталые люди / Светлую жизнь себе обрели. / И голос был сладок...» [4, 2, с. 72].

При всех житейских невзгодах, выпавших на долю Касьяна (после переселения с Красивой Мечи на новые места), его рассказ о праведной, счастливой земле, его любовь к природе, к дочке, его *удивительно сладкий, молодой и почти женски нежный* голос, — словом, эта странная, чудаковатая и поэтическая натура рождает в душе читателя оптимизм, веру в жизнь, в лучшее на земле. Рассказ по своему пафосу солнечный, светлый, его мрачное начало (похороны крестьянина) лишь усиливает — по контрасту — мажорное звучание последующего повествования о Касьяне.

Примечательно, что в семье Бекетовых, где рос «Сашурочка», велась тетрадь «Касьян», куда сёстры Бекетовы (в их числе и мать Блока) раз в четыре года заносили самые важные события из жизни этого дворянского рода. Зная любовь старших Бекетовых к Тургеневу, можно предположить, что имя «Касьян» для тетради было выбрано ими под влиянием чтения «Записок охотника» [5, с. 134].

Между тем, концепция национальной жизни в блоковском стихотворении принципиально иная: она трагична: «И только высоко, у царских врат, / Причастный тайнам, — плакал ребёнок / О том, что никто не придёт назад» [4, 2, с. 72]. Как пишет С. А. Небольсин, «Причастный тайнам... ребёнок в предпоследней строке... у Блока выступает всезнающим, но бессильным свидетелем трагедии» [4, 2, с. 322]. Напротив, трагических элементов в описании Касьяна и в его мировоззрении нет. Думается, что образ плачущего ребёнка в стихотворении Блока также восходит к тургеневскому тексту: к описанию ребёнка в романе «Новь» (1876). В этом романе имеется развёрнутое изображение русской мануфактуры, её территорий, в которых преобладает «небрежность, грязь, копоть» (глава XVI). Дальше читаем: «...В уголку под забором сидит мальчик лет четырёх, с огромным животом и взъерошенной головой, весь выпачканный в саже, — сидит и безнадежно плачет, словно оставленный целым миром...» [6, 12, с. 109—110]. Здесь важно противопоставление «целого мира» и забытого, брошенного им мальчика, четырёхлетнего ребёнка, который «безнадежно плачет». Комбинация мотивов — ребёнок, целый мир, которому и дела нет до малыша, его плач, причём безнадежный, горестный, без шанса на внимание со стороны «целого мира» — ведёт нас к заключительной строфе названного блоковского стихотворения. Действительно, и у Блока плач ребёнка безнадежный, и у Блока ребёнок противоположен всему людскому миру, который слушает пение девушки, не обращая никакого внимания на плачущее «у царских врат» маленькое существо, как равнодушна рабочая масса к страданиям ребёнка в тургеневском романе. Между тем плач ребёнка у Блока имеет трагический смысл, ибо этот ребёнок причастен «тайнам», его плач — это уже символ того, «что никто не придёт назад». Блоковский ребёнок — символичен, тургеневский — реалистичен. Вместе с тем в тургеневском описании подзаборного мальчика слышен безнадежный плач, сопряжённый с образом «целого мира», то есть *всего людского мира*, оставившего ребёнка безо всякого внимания. Этот «целый мир», преображаясь в стихотворении Блока, получает символическое звучание, он развёртывается в такой строфе: «И всем казалось, что радость будет, / Что в тихой заводи все корабли, / Что на чужбине усталые люди / Светлую жизнь себе обрели». В стихотворении Блока «целый мир» — это и те, кто в церкви слушает пение девушки, и плавающие на кораблях, и усталые люди чужбины, и все те, которые «забыли ра-

дость свою). Тургеневский «целый мир» получает у Блока конкретизацию в отдельных образах, а образ «безнадёжного плача», теряя свой индивидуальный, частный смысл, приобретает всеобщий (символический), обращённый ко всем людям: как на родине, так и на чужбине. Думается, что символические возможности, заложенные в образе плачущего тургеневского ребёнка, словно оставленного целым миром, получают дальнейшую художественную жизнь в стихотворении А. А. Блока «Девушка пела в церковном хоре...».

Оба тургеневских образа: из рассказа «Касьян с Красивой Мечи» и романа «Новь», — по своему отражённых в блоковском стихотворении «Девушка пела в церковном хоре...», имеют общую сему 'мальчик'. Дело в том, что пятидесятилетний Касьян при первом взгляде на него напоминает охотнику мальчика: «По самой середине ярко освещённого двора... лежал, лицом к земле и накрывши голову армяком, как мне показалось, *мальчик*» [6, 4, с. 118]. Итак, все три фрагмента: из рассказа и романа Тургенева и стихотворения Блока — объединены образом «мальчика-ребёнка», что ещё раз доказывает присутствие указанных тургеневских текстов в художественном мире блоковского стихотворения.

Следует отметить, что к маленькому страдальцу безучастны и народные поборники, Нежданов и Маркелов, наблюдающие из флигеля Соломина фабрику и её дворы и обсуждающие «неряшливость русскую», но не ребёнка в слезах. Заметим, что сам Соломин, находившийся в это время в главном фабричном корпусе, а не у себя во флигеле, вряд ли бы оставил без внимания плачущего «в уголку» ребёнка. В романе именно с Соломиным связан мотив помощи ребёнку, мальчику. Так, он говорит Марианне, жаждущей пожертвовать собой ради облегчения жизни народа: «...а пока — ребёночка вы поможете или азбуку ему покажите...», «...по-моему, шелудивому мальчику волосы расчесать — жертва, и большая жертва, на которую не многие способны» [6, 12, с. 221]. Думается, что положительность Соломина, любовь к нему автора и Марианны определяется и этим детским мотивом.

Важность эпизодического образа ребёнка для понимания авторской позиции в романе «Новь» подсказывает заглавие. Четырёхлетний малыш — и есть та новь, то будущее России, которому сочувствует Соломин и ради которого идут в народ Маркелов, Нежданов, готова пожертвовать собой Марианна. Однако, если Соломин внимателен к детям, то Нежданов и Маркелов не понимают важности помощи ребёнку. В контексте «Нови» образ безнадёжно плачущего малыша получает дополнительное значение, символизируя катастрофу самого движения в народ. Нежданов, застрелившись, самоустраивается от борьбы; а Маркелова ждёт суровое уголовное наказание. Остродумова убивают, Соломин, Марианна и Машурина уже никогда не вернутся назад, на фабрику купца Фалалеева, где жил и трудился Соломин.

Таким образом, анализ текстов стихотворения А. А. Блока «Девушка пела в церковном хоре...», рассказа И. С. Тургенева «Касьян с Красивой Мечи» и его же романа «Новь» свидетельствует о том, что между их героями много общего. Блоковские образы *девушки в белом* и *плачущего ребёнка* навеяны, в известной мере, тургеневскими образами *Касьяна* и *его дочери* из рассказа «Касьян с Красивой Мечи» и *рыдающего малыша* из романа «Новь».

1. Авдеева В. И. «Таинственные повести» И. С. Тургенева в истории отечественного литературоведения: дипломная работа / В. И. Авдеева. — Ставрополь, 2007. — Режим доступа: <http://www.allbest.ru/>

2. Айхенвальд Ю. Тургенев [Текст] / Ю. Айхенвальд // Силуэты русских писателей. — М.: Республика, 1994. — Вып. II. — С. 255—262.

3. Астман М. Тургенев и символизм [Текст] / М. Астман // Записки русской академической группы США. — New-York, 1983. — Т. XVI.

4. Блок А. А. Собр. соч.: В 6 т. [Текст] / А. А. Блок. — М.: Огонёк, 1971.

5. Минц З. Г. Блок и его предшественники [Текст] / З. Г. Минц. — СПб.: Искусство, 2000. — 784 с.

6. Тургенев И. С. Полн. собр. соч. и писем: В 28 т. [Текст] / И. С. Тургенев — М.—Л.: Наука, 1966. — Т. 4, 12.

Т. Г. Харисова

ТУРГЕНЄВСЬКІ ТРАДИЦІЇ У ВІРШІ О. О. БЛОКА «ДЕВУШКА ПЕЛА В ЦЕРКОВНОМ ХОРЕ...»

Статтю присвячено описові тургеневської традиції у вірші О. О. Блока «Девушка пела в церковном хоре...»; доводиться значущість тургеневських елементів для побудови головних образів ліричного цілого.

Ключові слова: інтертекстуальність, алюзія, тургеневська традиція, О. О. Блок, символізація, ліричне ціле.

T. Ye. Kharisova

TURGENEV'S TRADITIONS IN A.A. BLOCK'S POEM «ДЕВУШКА ПЕЛА В ЦЕРКОВНОМ ХОРЕ...»

(«The girl was singing in the choir...»)

The article deals with the description of Turgenev's traditions in A. A. Block's poem «Девушка пела в церковном хоре...» («The girl was singing in the choir...»). It shows the meaning of Turgenev's elements for the formation of the principal characters of the lyrical single whole.

Key words: intimation, Turgenev's traditions, A. Block, symbolization, lyrical single whole.

Н. В. КОНДРАТЕНКО

ПОЛІФОНІЯ ЯК ВИЯВ КАРНАВАЛІЗАЦІЇ МОВИ В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ НЕКЛАСИЧНОЇ ПАРАДИГМИ

Статтю присвячено дослідженню типів мовленнєвих масок, реалізованих в українському модерністському та постмодерністському художньому дискурсі. Запропоновано типологію мовленнєвих масок, що функціонують у художньому тексті неklasичної парадигми.

Ключові слова: художній дискурс, карнавалізація, поліфонія, мовленнєва маска.

Потреба вироблення специфічного «текстуального коду» зумовлює актуалізацію соціолінгвістичних, психолінгвістичних і соціокультурних чинників у творі [10: 281] й уможлиблює реалізацію мовних експериментів на всіх рівнях тексту. Широке застосування мовної гри в усіх виявах і на всіх рівнях мовної системи відрізняє художній текст неklasичної парадигми від інших художніх текстів. Для українських письменників, на нашу думку, основою мовних ігор є карнавалізація, що передбачає використання різноманітних масок — «переодягнення» мовних одиниць, «перекручування» значень і форм. Причому зв'язок тут зворотний: так само і «мовна гра стає основою карнавалізації» [4: 202]. Тексти українських письменників демонструють особливу «іронічну лінгвістичну поведінку» [4: 71], що зумовлює появу мовних трансформацій не лише лексичного, а й синтаксичного типу. Саме дослідження синтаксичного рівня тексту потребує поєднання лінгвістичної та літературознавчої методик аналізу [6: 494], зокрема стосовно художнього тексту, скерованого на реалізацію лінгвістичної гри.

Реалізація окремих рис карнавалізації та карнавальньо-сміхової культури загалом в українській художній літературі абсолютизувалася наприкінці ХХ століття, де «карнавал актуалізований як пошук свободи та самоідентичності в усіх сферах людського буття» [9: 13]. Теоретично карнавалізацію як стильову домінують текстотворення переконливо визначила І. О. Дегтярьова на матеріалі постмодерністської прози, де представлені особливі мовні засоби вираження карнавалізації: «мовна гра, пародія, інтертекстуальність, стилістично маргінальна лексика (жаргонна, лайлива лексика), злиття і контрастування літературної та нелітературної мови, синкретичні тропи, лексико-семантична група «карнавал», карнавальні образи та символіка, ігри з орфографією та структурно-графічним оформленням тексту» [5: 11].

Однією з форм вияву карнавалізації в художньому мовленні є поліфонія. Поліфонія маніфестує «багатоголосся» художнього мовлення, що репрезентоване взаємодією суб'єктів художнього простору. Термін музичного мистецтва на позначення текстового явища запропонував М. М. Бахтін. Учений визначив героя нового типу в романах Ф. М. Достоєвського як «самостійний голос» у структурі твору: цей голос «звучить нібито поруч з авторським словом і поєднаний з ним та з повноцінними голосами інших героїв в особливий спосіб» — та назвав романи російського письменника поліфонічними [2: 8—16]. З того часу термін використовують для опису «художнього ефекту, що виникає в літературних творах, які одночасно передають кілька відмінних позицій щодо зображуваного» [1: 6].

У художньому дискурсі неklasичної парадигми поліфонія як вияв карнавалізації представлена авторськими масками, реалізованими через поняття мовленнєвої маски. Це різновид мовленнєвого образу, «свідомо створений ситуативний чужий мовленнєвий образ, який є впізнаним для адресата, співвіднесений адресатом з певним прототипом» [7: 4]. Поняття мовленнєвої маски зумовлене реалізацією в художньому тексті лінгвокреативної особистості письменника, актуалізацією його самовираження. Традиційні засоби вираження образу автора є певним обмеженням для представників літератури неklasичної парадигми, тому в тексті можна знайти нові форми репрезентації образу автора, однією з яких є мовленнєва маска, що створюється за допомогою мовних одиниць різних рівнів (фонетичних, граматичних, лексико-синтаксичних, стилістичних) та прагмалінгвістичних категорій (мовленнєвих стратегій і тактик, комунікативних програм). Російські лінгвісти наголошують на відсутності дефініції мовленнєвої маски як порівняно нового мовознавчого поняття, але зазначають, що це явище «пов'язане зі свідомим перевтіленням мовця» [7: 2], і наголошують на тому, що мовленнєва маска ґрунтується на певному прототипі, та виокремлюють індивідуальну, узагальнену, шаблонну мовленнєві маски.

Аналізуючи художній дискурс неklasичної парадигми, ми виокремили кілька типів мовленнєвих масок: імітатор, іронізатор, критик і творець.

1) Мовленнєва маска «імітатор» використовується для перевтілення автора, для репрезентації авторського «голосу» як «голосу» героя. Здебільшого маска імітатора реалізована в худож-

ньому дискурсі з метою представлення позиції героїв-неістот, тому потребує імітації специфічної мовленнєвої позиції, особливостей мовлення. Наприклад, один із розділів роману Ю. Іздрика написаний від імені автомобіля: *Якби він мислив людськими категоріями, то цілком можливо, прийшов би до висновку, що жінка — це його мандрівна і непостійна душа, а сенс з'являвся лише тоді, коли вони... вона і в-він... б-б-б-оро...не...не...п-пере-...-б-б-бували р-разом... ко-ко-ко-...-ли в-в-вона... б-б-була в... ньому... і-і-і-...і-і-накше... в-він п-п-пере-...-твор-р-рювався н-на-на... к-ку-п-п-у... м-м-ме-...-р-р-р-р-...-тво-...-тно-...-го... з-з-залі-...-з-з-залі-...-зач-ч-чя...* (Ю. Іздрик. АМ™). У тексті відтворено мовлення в такий спосіб, що демонструє фонетичну подібність до механічних звуків, які імітують дрижання та гуркотіння двигуна автомобіля. Крім фонетичних засобів, використано й прийом «редукованих висловлень» — подання «граматично недооформлених речень» [8: 84]. Цей прийом дає читачеві певну свободу у виборі завершення синтаксичної конструкції, але в цьому разі підпорядкований імітуванню і репрезентує одну з авторських масок.

Художнє мовлення може імітувати й різні позиції мовця як ракурс зору, наприклад, специфічна позиція спостерігача, який сприймає все навколо лише дивлячись під ноги, а не охоплюючи всю комунікативну ситуацію: *Салон автобуса — східці — асфальт, шкаралупа, голуби, ноги, сміття — скляні двері — сходи — вагон метро — сходи — скляні двері — асфальт, шкаралупа, голуби, ноги, сміття — вагон трамвая — асфальт, асфальт, асфальт вгору...* (С. Пovalaєва. Екзгумація міста). Кінематографічність цього опису, представленого в одному висловленні, передає враження від реальності, обмежене позицією спостерігача. Авторська маска «імітатор» репрезентована в художньому мовленні як свідомо реалізація «іншого» авторського «голосу».

2) Мовленнєва маска «іронізатор» пов'язана з реалізацією категорії суб'єктивної модальності та експлікацією підтекстової інформації. Іронічність виникає через невідповідність того, що стверджує автор, і його прагматичної настанови, а «іронічно висловлюються тоді, коли хочуть приховати справжній зміст того чи іншого висловлення» [3: 67].

Іронічність у художньому дискурсі неklasичної парадигми значною мірою була закладена в художньому мовленні письменників-модерністів, напр.: *Я люблю і поважаю пролетаріят, попередше, за те, що він був моїм першим товаришем у дитинстві і був єдиним товаришем, що мене не зрадив і не покинув тепер, коли я виріс, коли інші товариші дитячих літ моїх поробилися або бурбонами, або професорами, або бухгалтерами, або істориками літератури. Я люблю пролетаріят за те, що він не силує мене продавати своє перо і мене, небагатого і нефешенебельного, не одягненого у вечірній чорний сьют і не навченого манір, не покидає і не перестає мати за свого товариша* (М. Йогансен. Подорож ученого доктора Леонардо). Авторська іронія, з одного боку, є засобом дистанціювання від тексту, а з іншого — способом актуалізації змістово-підтекстового інформаційного шару.

Необхідність завуальованого передавання змісту, прагнення приховати авторську позицію зумовили актуалізацію іронії як визначальної риси художнього дискурсу в постмодерністських творах. Іронічність лінгвістичної поведінки зумовлена авторською аксіологічною позицією, протилежною до узуального значення [3: 30], напр.: *Шановні пані й посестри, любимо своїх свекрух: це наше пряме майбутнє, ті жінки, якими ми станемо років через тридцять (а інакше коханий нас би просто — не розгледів, не впізнав)* (О. Забужко. Музей покинутих секретів). У постмодерністському художньому дискурсі іронія може набувати форми сарказму, напр.:

Він довго розжурював нову сигарету. Тоді задумливо процитував когось:

— *О мово рідна, що без тебе я?*

— *Гівно, — відповів ти йому.*

— *Перепрошую? — не зрозумів «Сашко».*

— *Я мав на увазі, що без рідної мови жоден чекіст нікуди не годиться* (Ю. Андрухович. Московіада).

Маска іронізатора здебільшого характерна для постмодерністського художнього дискурсу, вона визначає імпліцитність змісту авторського мовлення.

3) Мовленнєва маска «критик» детермінована тяжінням письменників до публіцистичності і зменшення художності творів. Суб'єкт мовлення аналізує літературний процес, критикує художні твори, визначає місце літератури в національній культурі, тобто виконує роль літературного критика. Зважаючи на це, художній текст набуває есеїстичних рис, хоч і зберігає своєрідність художнього мовлення, напр.: *Кравчук тричі проголошував незалежність і тричі відрикався, побоюючись третіх півнів і Віктора Неборака. Грабович замахнувся на Шевченка. Шевченко, прикрившись смушевою шапкою, тричі сплюнув через ліве плече, за що отримав почесне членство в Челсі і зелену карту. Медична ж карта Лариси Петрівни Косач-Квітки до пори залишалася недослідженою, засвідчуючи лише надмірну дозу туберкульозу* (Ю. Іздрик. Флешка 2-gb). Набута публіцистичність художнього мовлення поєднана з іронічністю та мовною грою, характерними для неklasичної парадигми.

Мовленнєва маска «критик» уможливило актуалізацію рефлексії письменників з приводу значущості літератури та ролі літературної творчості, напр.: *І звісно, література дев'яностих, цей химерний амбіційний проект невидимих інженерів і злочинних політтехнологів, за-секречених агентів і радників президента країни на громадських засадах* (С. Жадан. *Моя культурна революція*). Поява в художньому тексті фрагментів критичних есеїв літературознавчої тематики зумовлена загальною тенденцією до інтелектуалізації сучасної прози.

Репрезентативною формою мовленнєвої маски «критика» вважаємо й апеляцію до власної творчості, що поширене у творах українських постмодерністів, напр.: *Усе це нагадувало мені вже описане мною в «Рекреаціях» СВД — Свято Воскресаючого Духа* (Ю. Андрухович. *Таємниця*). Сюди належить і створення творів синкретичного типу, напр., роману Ю. Андруховича «Таємниця», побудованого як діалог з уявним німецьким журналістом, що демонструє домінування не художньої, а публіцистичної першооснови. Посилання на власні твори і твори колег, взаємне цитування, наскрізні образи тощо актуалізують маску «критика».

4) Мовленнєва маска «творець» представляє креативну першооснову авторського мовленнєвого образу. У модерністському художньому тексті наголошували на винятковій ролі творчої особистості, складності та внутрішній амбівалентності людини-творця, напр.: *На початку дискусії Степан, завмираючи від внутрішнього хвилювання, міркував про те, що може він написати. Про що о може написати. Як може написати* (В. Підмогильний. *Місто*). Пізніше в постмодерністському художньому мовленні авторська маска творця зумовила передусім зацікавлення мовотворчістю та загальною увагою до внутрішньої форми слова й висловлення, напр.: *Я й досі не впевнена, чи означало це півшпальти, чи щось інше, і що таке взагалі «шпальта». Звучить воно трохи не по-нашому, як «кшталт», «штіб», «пробі» чи «сливе». Ми так в Яремчі не говорили* (І. Карпа. *Цукерки, фрукти і ковбаси*). Творчий підхід до мови, експлікація процесу текстотворення, посилена увага до мовних трансформацій та експериментів визначає реалізацію креативних аспектів мовця.

Виявом мовленнєвої маски творця вважаємо і схильність письменників до афористичного мовлення, подання висловлень узагальної семантики як світоглядних постулатів, що можуть бути представлені текстовим комплексом новітніх «істин», напр.: *Кожен є всім, у кожному живе все. Час не має значення. Світ усе робить для тебе, навіть якщо ти не зробив нічого для себе. Світ не має закінчення. Треба лише бути вільним настільки, щоб виконувати волю* (Т. Прохасько. *Місце і слів*). Зокрема, в постмодерністському художньому тексті авторська маска творця потужна, що репрезентує афористичність мовлення, напр.: *Доля речей і країн, як відомо, визначається назвами* (В. Ёшкілев. *Імператор повені*); *Компроміс — це не те, що ти продаєшся, компроміс — те, що ти навіть не намагаєшся торгуватись* (С. Жадан. *Марадона*). Креативність, що визначає цей тип мовленнєвої маски, властива художній творчості загалом, а у творах письменників неklasичної парадигми реалізована насамперед як мовотворчість.

Усі мовленнєві маски можуть бути реалізовані в тексті одночасно завдяки актуалізації мовних засобів карнавалізації. Отже, поліфонія як вияв мовної карнавалізації реалізована в художньому дискурсі неklasичної парадигми через чотири типи мовленнєвих масок: імітатор, іронізатор, критик, творець. Для реалізації мовленнєвих масок використано відповідні мовні засоби, зокрема синтаксичного рівня.

1. Амвросова С. В. Языковые средства полифонии в художественном тексте (на материале английских романов 20 века): Дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / С. В. Амвросова. — М., 1984. — 195 с.
2. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского / Михаил Бахтин. — М.: Худож. лит., 1972. — 470 с.
3. Гуйванюк Н. В. Способи реалізації іронії у структурі речення: [Монографія] / Н. В. Гуйванюк, Ю. М. Пацаранюк. — Чернівці: ЧНУ, 2009. — 168 с.
4. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека: український літературний постмодерн / Т. Гундорова. — К.: Критика, 2005. — 264 с.
5. Дегтярьова І. О. Стилістичний потенціал української постмодерністської прози: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. О. Дегтярьова — К., 2009. — 20 с.
6. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис / А. П. Загнітко. — Донецьк: ДонНУ, 2001. — 662 с.
7. Кукс А. В. Конструирование речевой маски в игровом дискурсе: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / А. В. Кукс. — Новосибирск, 2010. — 20 с.
8. Лучинская Е. Н. Постмодернистский дискурс: семиологический и лингвокультурологический аспекты интерпретации / Е. А. Лучинская. — Краснодар: Кубанский университет, 2002. — 197 с.
9. Печерських Л. О. Концептуальні дискурси сміхової культури в українській прозі 90-х років ХХ століття (творчість Юрія Андруховича): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література» / Л. О. Печерських. — Х., 2008. — 21 с.
10. Поліщук Я. Література як геокультурний проект / Я. Поліщук. — К.: Академвидав, 2008. — 306 с.

Н. В. Кондратенко

ПОЛИФОНІЯ ЯК ПРОЯВЛЕННЯ КАРНАВАЛІЗАЦІЇ ЯЗЫКА В ХУДОЖЕСТВЕННОМУ ДИСКУРСЕ НЕКЛАСИЧЕСЬКОЇ ПАРАДИГМИ

Стаття посвячена дослідженню типів речевих масок, реалізованих в українському модерністському і постмодерністському художественному дискурсі. Предложена типологія речевих масок, які функціонують в художественному тексті неклассической парадигми.

Ключевые слова: художественный дискурс, карнавалізація, поліфонія, речова маска.

N. V. Kondratenko

POLYPHONY AS A MANIFESTATION OF LANGUAGE KARNAVALIZATION IN LITERARY DISCOURSE OF NON-CLASSICAL PARADIGM

The article is devoted to types of speech masks, which are realized in the Ukrainian modernist and post-modernist literary discourse. We propose a typology of speech masks that operate in non-classical paradigm of literary text.

Key words: literary discourse, karnavalization, polyphony, speech mask.

УДК 81'42

Д. В. ПЛИСАК

ХУДОЖНЯ КОМУНІКАЦІЯ VS ДИСКУРС: ДО ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНЕСЕННЯ ПОНЯТЬ

У статті аналізується характер зв'язку між поняттями художньої комунікації та дискурсу, визначаються умови їх розмежування.

Ключові слова: художня комунікація, дискурс, співвідношення понять.

З розвитком та поглибленням лінгвістичних досліджень у межах когнітивно-дискурсивної парадигми з'являється потреба у визначенні і розмежуванні термінів. Взаємодія і тісний логічний зв'язок між напрямками розвитку лінгвістики часто створює умови для взаємозамінності наукових понять. Проте характер та конкретні умови виникнення цього явища потребують уточнення. Зокрема, це стосується понять *дискурс* і *художня комунікація*. У працях О. О. Селіванової, Ф. С. Бацевича, В. Г. Зінченко, О. О. Леонтьєва та Ю. М. Караулова частково розглядаються питання визначення цих понять, проте одностайної відповіді на них немає.

Актуальність дослідження полягає у тому, що художня комунікація і дискурс є одними із найбільш досліджуваних аспектів сучасної лінгвістики, на їх базі створюється велика кількість аналітичних лінгвістичних напрацювань. Отже, **метою** даної статті є визначення характеру зв'язку між поняттями дискурсу та художньої комунікації, а також умов їх розмежування. Для досягнення вищезазначеної мети були поставлені наступні **завдання**: 1) визначити і проаналізувати поняття художньої комунікації; 2) розглянути співвідношення понять дискурсу та художньої комунікації; 3) визначити характер зв'язку між поняттями дискурсу і художньої комунікації.

Комунікативна лінгвістика, динамічно розвиваючись, постійно поглиблює і розширює свій предмет дослідження і тим самим виконує різноманітні теоретичні й прикладні завдання, одним із яких є навчання практичному аналізу комунікативних ситуацій, які мають місце в щоденному житті й зафіксовані в кращих зразках художньої літератури. Об'єкт цієї науки — комунікативна діяльність — має широке та вузьке означення: як інформаційного зв'язку сутностей, так і людського спілкування, передавання інформації, думок, ідей певним кодовим способом, зокрема, мовно-знаковим. Е. Гроссе зауважує: «Комунікація є акцією спілкування за допомогою знаків (мовних і немовних), що слугує меті передавання інформації незалежно від способу та намірів». Розглядаючи різні дефініції комунікації, Г. Г. Почепцов пропонує визначити її як процес прискорення обміну інформацією, оскільки кожен у комунікації зацікавлений в тому, щоб швидше дійти до істини [10, с. 126]. Комунікація складається з комунікативних актів, учасниками яких є комуніканти, котрі породжують висловлювання (тексти) та інтерпретують їх. Комунікативним актом вважається окрема мовленнєва діяльність (фрагмент комунікації) [6, с. 14].

Дослідники художньої комунікації відзначають певну схожість між властивостями художнього тексту і мовленнєвого комунікативного акту (Ф. С. Бацевич, А. П. Стельмашук, М. В. Тара-

сова). Як підкреслює В. В. Різун, «текст не можна аналізувати поза комунікативним актом, оскільки «живий» зміст інформації лежить у тому, щоб вона була повідомленою та сприйнятою. Це означає, що художній текст потрібно розглядати з комунікативних позицій, оскільки його можливість бути «інформативною системою» з образним змістом є безспірною» [9, с. 10].

Є. В. Сидоров також вважає комунікативність базовою характеристикою, інтегральною суперознакою тексту, його здатністю слугувати ефективною предметно-знаковою основою розгортання комунікації у систему повного тричленного складу і, нарешті, забезпечувати успіх соціальної взаємодії людей мовленнєвими засобами [10, с. 111].

Спрямованість лінгвістики тексту на сучасну теорію комунікації сприяє розв'язанню багатьох малодосліджених питань щодо комунікативної компетенції автора, ефективності текстової комунікації, визначення моделей сприймання тексту тощо. Потреба зрозуміти літературу як процес соціальний, комунікативний і нормотворчий водночас приводить лінгвістів від суб'єкта, який пише, до суб'єкта, який читає й оцінює. Літературна комунікація має бути репрезентована як інтерсуб'єктивне поле. Вона не могла виконувати свою соціальну функцію, доки не визнавали діалогічний зв'язок між текстом, його реципієнтами та посередниками між ними, доки інтерсуб'єктивний естетичний досвід зводили до монологічного «задоволення від тексту», яке читає — за Роланом Бартом — знаходив у «райському саду слів» [5, с. 41].

Фактор адресанта, на думку І. О. Безкровної, впливає на інші комунікативні параметри тексту, зумовлює тип адресата, характер референта і спосіб кодування інформації [3, с. 88]. У широкому розумінні спрямованість на адресата є невід'ємною передумовою комунікації взагалі та художньої комунікації зокрема. Адресованість художнього тексту як єдиного цілого дозволяє розглядати адресованість мовленнєвих форм, що входять до нього. Хосе Ортега-і-Гассет зазначає, що «хороша тільки та книга, яка дає нам відчуті прихований у ній діалог, відчуті, що автор прагне безпосередньо уявити собі свого читача, а цей читач відчуває міцну руку, яка торкається його, яка може його приголубити чи злегка ляснути» [111, с. 21]. Проте, як підкреслює О. П. Воробйова, в будь-якому художньому тексті містяться експліцитні і/або імпліцитні вказівки на певний тип (типи) адресата, який здатен декодувати його зміст в діапазоні, адекватному для розуміння [4, с. 50].

Суб'єктно-мовленнєва двоплановість структури художнього тексту призводить до того, що на поверхневому рівні текст являє собою складне утворення, котре дозволяє визначити два різновиди літературної комунікації (художньої комунікації): реальну і зображену, вигадану, внутрішньотекстову [1, с. 394]. Реальна комунікація відбувається по лінії автор—текст—читач, а зображена — відтворює персонажне спілкування у тексті. Проте, як зазначає Г. Р. Яусс, у комунікативному ланцюгу в історії літератури автор — це водночас «реципієнт», для якого він починає писати [5, с. 38]. Крім того, можливим є спілкування в контексті автор-персонажі, при якому відбувається взаємодія реальної і зображеної комунікації. Тому слід зазначити, що план комунікації залежить від структури художнього дискурсу.

Фактично у рамках художньої комунікації діяльність автора спрямована, по-перше, на переконливе зображення мікрокосму створеної його уявленням квазіреальності і, по-друге, на максимальне залучення адресата у світ пристрастей його мікрокосму [8, с. 25]. Автор художнього тексту використовує певні прийоми, які покликані забезпечити з боку комунікантів (реальних чи зображених) адекватні передачу й сприйняття змісту і смислу тексту, включаючи фактор прогнозованого впливу як невід'ємної частини мовленнєвого спілкування.

Поняття художньої комунікації у багатьох контекстах взаємопов'язане із поняттям дискурсу. Так, на терені сучасної теорії мовленнєвої комунікації об'єдналися лінгвістика тексту, теорія мовленнєвих актів та прагматика, які спрямували свої дослідження на аналіз дискурсу як «складного комунікативного явища, що містить, окрім тексту, ще й екстралінгвістичні чинники (знання про світ, установки, мету мовця, спрямованість на його ментально-прагматичну сферу і т. ін.)». Тим самим в основу вивчення дискурсу покладено діяльнісну онтологічну картину мовленнєвого спілкування, що не лише дає змогу заглибитися у зміст комунікації (художньої комунікації), а й стає новою ланкою на шляху пояснення такого складного феномену, як використання людьми природної мови — «знаряддя соціальної дії та взаємодії в умовах конкретних ситуацій спілкування на основі соціальної системи правил, постулатів, стратегій» [10, с. 129]. При цьому характер співвідношення понять не до кінця визначений. Як зазначає Ф. С. Бацевич, дискурс вважають категорією комунікації поруч із мовленнєвим жанром і мовленнєвим актом [2, с. 137]. Крім того, поняття дискурсу асоціюється з усіма виявами комунікації в суспільстві (комунікативний дискурс, мовний, вербальний, невербальний, сучасні дискурсивні практики, дискурс мовчання), комунікацією у межах окремих каналів (візуальний, слуховий, тактильний), виявом правил спілкування, способів викладу та втілення прагматичної мети мовців (етикетний, лайливий, дидактичний).

Ф. С. Бацевич зазначає, що дискурс визначають також як носія різних типів інформації в комунікації: раціональної, духовної віри, світобачення, поривань тощо. Дискурс ототожнюють із предметом дослідження різних наук (соціологічний, політологічний, філологічний), сприйма-

ють як вияв культурної комунікації (дискурс культури, культурний, модернізму, постмодернізму), етнокультурних особливостей спілкування (міжкультурний, різномовний, іншопольності), культурно-історичних особливостей комунікації (дискурс Нового часу, Відродження). Соціальні, вікові та статеві характеристики учасників комунікації також ототожнюються з типами дискурсу (політичний, влади, радянський, молодіжний, феміністичний, лейбористський, радикальний).

Поняття дискурсу часто асоціюється з типами та формами мовлення, принципами побудови повідомлення, його риторикою (монологічний, діалогічний, наративний, риторичний, іронічний тощо), характеристиками мовлення окремої людини і груп людей (особистісний, неповторний, колективістський, авторитарний). Розглядають дискурс і як функціональний стиль, різновид мовлення (усний, писемний, науковий, художньо-белетристичний, діловий, літературний), різновид функціонального стилю, його реалізацію в різних сферах спілкування (юридичний, судовий, газетний, радіодискурс, кінодискурс, театральний, у сфері публік рілейшнз, рекламний, святковий); як жанр художньої літератури (прозовий, ліричний, драматичний) [2, с. 137].

За твердженням Ф. С. Бацевича, дискурс визначають і як тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається у межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників; синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним колом «форм життя», залежних від тематики спілкування, має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів. Дискурс трактують як сукупність мовленнєво-мисленнєвих дій комунікантів, пов'язаних з пізнанням, осмисленням і презентацією світу мовцем і осмисленням мовної картини світу адресанта слухачем (адресатом) [2, с. 138]. З іншого боку, дискурс розглядається як складова комунікативного акту поруч із ситуацією — фрагментом об'єктивно існуючої реальності, складовою якої є вербальний акт. У цьому випадку дискурс — це вербалізована мовленнєво-мисленнєва діяльність, складовими якої є лінгвістичні (засоби мовного коду) й нелінгвістичні (засоби інших семіотичних систем) компоненти [2, с. 104].

За Н. Д. Арутюновою, дискурс — це мовлення, занурене у життя, «зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними — прагматичними, соціокультурними, психологічними та ін. чинниками». За аналогією дискурс у літературі — художній текст, занурений у життя. Іншими словами, дискурс у літературі є зв'язним художнім текстом у поєднанні з екстралінгвістичними факторами [7, с. 140]. Іншими словами, дискурс фактично є засобом і втіленням художньої комунікації. На підтвердження цього можна навести безліч прикладів, коли твір, який належить минулому, переживається як теперішнє і продовжує впливати на сучасне життя, а інформація, яку несе художній дискурс, як зазначає В. Г. Зінченко, залишається актуальною [7, с. 141] і таким чином, на нашу думку, служить каналом комунікації між автором і читачем художнього твору.

О. О. Леонтьєв та Ю. М. Караулов вважають, що комунікація є компонентом дискурсу, мовною особистістю, детермінованою сукупністю ментальних, психічних, емоційних, оцінних, прагматичних та ін. ознак. Вони стверджують, що важливим є розгляд комуніканта не як абстрактного, середньовічного еталонного індивіда, а як конкретної особистості, що формулює мету та план дій у мовленнєвій ситуації, контролює та коректує її [10, с. 138]. Це твердження має своє підґрунтя, проте вважати комунікацію суто компонентом дискурсу є недоцільним. Між цими поняттями існує тісна взаємозалежність. Дискурс є відтворенням, втіленням, засобом і водночас результатом художньої комунікації. Він створюється автором як засіб передачі інформації читачеві і комунікативної взаємодії з ним. В дискурсі відтворюється мовлення і спілкування (комунікація) персонажів. Фактично дискурс є втіленням багаторівневої структури художньої комунікації, яка нерозривно пов'язана із особою автора. Так, О. О. Селіванова зауважує: «Спосіб організації дискурсу не можна розглядати без особистості, оскільки саме поняття «спосіб» передбачає екстеріоризацію внутрішніх властивостей особистості на результати її діяльності — дискурс» [10, с. 138]. А оскільки діяльність особистості в цьому плані є комунікативною, то поняття дискурсу і художньої комунікації можна вважати взаємозамінними у певних контекстах.

Висновки. Художня комунікація — це акція спілкування за посередництва або ж на основі художнього твору, що слугує меті передавання інформації в межах своєрідних діалогів імпліцитного й експліцитного характеру між автором, читачем та персонажами. Виділяють реальну та зображену (вигадану, внутрішньотекстову) різновиди художньої комунікації. При цьому план комунікації залежить від структури і характеру побудови художнього твору.

Дискурс вважають категорією комунікації, він асоціюється з усіма виявами комунікації в суспільстві. Дискурс визначають як тип комунікативної діяльності, трактують як сукупність мовленнєво-мисленнєвих дій комунікантів, він розглядається як складова комунікативного акту поруч із ситуацією. Дискурс розуміють як мовлення, занурене у життя. В літературі він є зв'язним художнім текстом в сукупності з екстралінгвістичними факторами. Дискурс є засо-

бом і втіленням художньої комунікації, служить каналом комунікації між автором і читачем художнього твору. О. О. Леонтьєв та Ю. М. Караулов вважають, що комунікація є компонентом дискурсу.

Між поняттями художньої комунікації і дискурсу існує взаємозалежність частини-цілого. Дискурс є відтворенням, втіленням, засобом і водночас результатом художньої комунікації. Він створюється автором як засіб передачі інформації читачеві і комунікативної взаємодії з ним. В дискурсі відтворюється мовлення і спілкування (комунікація) персонажів. Фактично дискурс є втіленням багаторівневої структури художньої комунікації, яка нерозривно пов'язана із особою автора. Тому поняття дискурсу і художньої комунікації можна вважати взаємозамінними у певних контекстах.

Перспективи дослідження: визначити характер взаємодії і умови взаємозамінності понять художньої комунікації, мовлення, спілкування, дискурсу та тексту.

1. Арнольд И. В. Авторский комментарий в романе Дж. Фаулза «Женщина французского лейтенанта» / И. В. Арнольд, Н. Я. Дьяконова // Изв. АН СССР. Сер. лит. и языка. — 1985. — Т. 44. — № 5. — С. 393—405.
2. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики: [Підручник] / Ф. С. Бацевич. — К.: ВЦ «Академія», 2004. — 344 с.
3. Бескровная И. А. Поэтический текст как модель автокоммуникации: типы адресатов // НДВШ: Филологические науки. — 1998. — № 5—6. — С. 87—92.
4. Воробьева О. П. Реализация фактора адресата в художественном тексте в аспекте лингвокультурной традиции / О. П. Воробьева // Филологические науки. — 1992. — № 1. — С. 59—66.
5. Яусс Г. Р. Рецептивная эстетика и литературная коммуникация / Ганс Роберт Яусс // Слово і час. — 2007. — № 6. — С. 37—46.
6. Гойхман О. Я. Основы речевой коммуникации: [Учебник для вузов] / О. Я. Гойхман, Т. М. Надеина. — М.: ИНФРА, 1997. — 272 с.
7. Зинченко В. Г. Межкультурная коммуникация. От системного подхода к синергетической парадигме: [Учеб. пособие]. — 2-е изд. / В. Г. Зинченко, В. Г. Зусман, З. И. Киризе. — М.: Флинта: Наука, 2008. — 224 с.
8. Карабан В. И. Сложные речевые единицы. Прагматика асиндетических полипредикативных образований / В. И. Карабан. — Киев: Вища школа, 1989. — 132 с.
9. Різун В. В. Аспекти теорії тексту // Нариси про текст. Теоретичні питання комунікації і тексту / В. В. Різун, А. І. Мамалига, М. Д. Феллер. — К.: РВВ «Київ. ун-т», 1998. — 336 с.
10. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О. О. Селіванова. — К.: Фіто-соціоцентр, 1999. — 148 с.
11. Степанов Г. В. К проблеме единства выражения и убеждения (автор и адресат) / Г. В. Степанов // Контекст 1983: Литературно-теоретические исследования / Отв. ред. П. В. Палиевский. — М.: Наука, 1984. — С. 20—37.

Д. В. Плысак

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ КОММУНИКАЦИЯ VS ДИСКУРС: К ПРОБЛЕМЕ СООТНОШЕНИЯ ПОНЯТИЙ

В статье анализируется характер связи между понятиями художественной коммуникации и дискурса, определяются условия их дифференциации.

Ключевые слова: художественная коммуникация, дискурс, соотношение понятий.

D. V. Plysak

LITERARY COMMUNICATION VS DISCOURSE: TO THE PROBLEM OF CORRELATION OF NOTIONS

In the article the character of connection between the notions of literary communication and discourse is analyzed; the conditions of their differentiation are determined.

Key words: literary communication, discourse, correlation of notions.

УДК 811.1/.2'373.612/.74:82—193.1

Т. А. ПАНАСЕНКО

ЕЛЕМЕНТИ МОВНОЇ ГРИ В ЕНІГМАТИЧНИХ ТЕКСТАХ У РІЗНОСИСТЕМНИХ МОВАХ

У статті розглядаються елементи і «механізми» мовної гри в загадках в українській, російській, англійській і французькій мовах, встановлюються рівні, на яких виявляються елементи мовної гри в енігматичних текстах.

Ключові слова: мовна гра, загадка, різносистемні мови.

Загадки вимагають установити, про яку річ чи явище йдеться. На сучасному етапі основне призначення загадок — гра, яка має на меті перевірити кмітливість людини, оцінити її знання, спостережливість, допитливість.

Оскільки і мовлення, і гра є різновидами людської діяльності, актуалізація мови в мовленні може бути підданою різного роду обіграванням. Але до XIX століття зв'язок мови й гри не розглядався в наукових дослідженнях, хоча у філософії й лінгвістиці порівняння мови із грою було досить розповсюджено. Оскільки слова органічно вписані в мовну систему, то вони мають не лише значення, а й значущість, яка залежить від словесного оточення. Входячи до складу системи, слово наділене не лише значенням, а ще й головним чином значущістю, що є чимось зовсім іншим. **Актуальність** статті полягає у відсутності в лінгвістичній науці єдиного погляду відносно поняття «мовна гра» стосовно енігматичних текстів. **Метою** статті є дослідження елементів та «механізмів» мовної гри в загадках в українській, російській, англійській та французькій мовах. Для досягнення поставленої мети сформульовано такі **завдання**: 1) простежити наявність елементів та «механізмів» мовної гри в загадках у різносистемних мовах; 2) з'ясувати рівні мови, на яких проявляються елементи мовної гри в загадках.

Людина завжди мала здатність і схильність надавати ігрової форми усім сторонам свого життя. Гра — необхідний спосіб соціального життя, те, що підтримує ідеал, який у свою чергу визначає духовну культуру епохи. Зі стихійної якості, ритму життя гра стає для тих чи інших прошарків суспільства, а в якісь періоди — суспільства в цілому, драматургічною тканиною реалізації якого-небудь вищого соціального сюжету, морально-соціальної ідеї.

Гра є вільною діяльністю, яка, будучи ніби «несерйозною», цілком свідомо стає поза «звичайним життям», але водночас дуже, а то й повністю захоплює гравця. Вона відбувається у своїх власних часових та просторових межах відповідно до певних установлених правил, у певному порядку. Вона сприяє утворенню суспільних угруповань, схильних оточувати себе таємницею і підкреслювати свою відмінність від звичайного світу, — таке визначення гри дає голландський культуролог Й. Гейзінга у праці «Homo Ludens» («Людина граюча») [2, с. 16—17].

Найважливіші види первісної діяльності людського суспільства переплітаються із грою. Візьмо мову, найперший і найвищий інструмент культури, що його творить сама людина, яка твориться духом, що постійно мерехтить, перестрибує з рівня матеріального на рівень думки, власне, грається тією чудесною номінативною здатністю. За назвою кожного абстрактного поняття ховається щонайсміливіша з метафор, і що не метафора — то гра словами. Таким чином, Й. Гейзінга вважає, що гра є тим механізмом, за допомогою якого людство творить своє вираження буття, тобто паралельний реальності вигаданий світ.

Поняття «мовна гра» розглядали такі дослідники як Т. О. Гридіна, В. І. Шаховський, Б. Ю. Норман, В. С. Виноградов, М. А. Кронгауз, І. Е. Сніховська, І. Кант та інші.

У вітчизняному мовознавстві явище мовної гри найповніше досліджене на фонетичному (різноманітні звукові повтори) та лексичному (обігравання значень полісемічного слова, омонімів та паронімів) рівнях (І. Качуровський, А. П. Коваль, А. П. Критенко, О. Д. Пономарів), меншою мірою — на рівні фразеології (обігравання внутрішньої форми власних назв у складі фразеологічних одиниць (у дусі «народної етимології») та омонімічних — фразеологізованої і вільної семантико-стилістичних конструкцій: В. С. Ващенко, М. Т. Демський, В. Д. Ужченко та ін.). Значно менше це явище вивчене у словотворі й особливо в граматиці української мови (у морфеміці, морфології, синтаксисі), хоч на цих мовних рівнях воно також є одним з традиційних і досить поширених семантико-стилістичних засобів. Відсутня також загальноприйнята, придатна для якомога більшої кількості випадків, семантико-структурна класифікація типів конструкцій з елементами мовної гри слів. Явище мовної гри найповніше описане на матеріалах текстів художнього стилю, особливо поезії та гумористичних жанрів, меншою мірою в мові публіцистики, а також у різновиді гри, як гумористично-сатиричні підписи під малюнками, карикатурами (О. А. Стишов та ін.); це явище досліджували на матеріалі рекламних текстів (Н.Ф. Непийвода), і взагалі воно не досліджене у фольклорі, особливо на матеріалі загадки у різносистемних мовах.

Загадка як жанр усної народної творчості відома здавна. Вона збуджує уяву того, хто береться її розгадати, і разом з тим несе в собі елемент гри. Почуття задоволення викликають і правильна відповідь, і сам процес розгадування — процес активного мислення, коли розвиваються увага, кмітливість, пам'ять. Предметність, яскравість і конкретність факту чи образу в загадці відповідають психологічним особливостям людини, а лаконізм, сконденсованість думки, образність роблять її доступною для всіх. Порівняймо:

Укр.: *Чорні, криві, від роду німі,*

А стануть у ряд — враз заговорять (Літери) [4, с. 35];

Рос.: *Чёрные птички на каждой страничке, молчат, ожидают,*

Кто их прочтает (Буквы) [8, с. 6];

Англ.: *Kiddies, standing in a row,*

Tell us everything they know (Letters) [7, с. 39];

Фр.: *Qui est le messenger muet? (La lettre) [13, с. 107].*

Так, в українській загадці літери представлені різноманітними лініями, які при нагоді можуть розмовляти; у російській — пташками; в англійській — дітлахами. У французькій загадці лист є німим посланцем.

Семантико-стилістичні засоби мови виконують різноманітні виражально-зображальні функції, серед яких вагоме місце посідає явище гри слів, під яким слід розуміти спеціальне використання звукової, лексичної або граматичної форми слів, а також частин слів, фразеологізмів, синтаксичних конструкцій для створення певних фонетико- та семантико-стилістичних явищ, що ґрунтується на зіставленні й переосмисленні, обігранні близькозвучних або однозвучних мовних одиниць з різними значеннями [3, с. 37]. У такий спосіб термін «гра слів» стосується обіграння мовних одиниць не лише на лексичному рівні, як це впливає з його вужчого розуміння, а й на інших мовних рівнях. Цілоком природно розглядати загадку як вид, що проявляється на лексико-семантичному рівні мовної гри, як-от у вигляді слів-омонімів:

Фр.: *Pourquoi les éléphants n'ont pas d'ordinateur?*
(*Parcequ'ils ont peur des souris*) [12].

Так, слово *souris* у французькій мові має декілька значень: 1) миша (невеликий гризун, зазвичай сірого кольору, з гострою мордочкою й довгим голим хвостом, що завдає шкоди господарству (лат. *mus*); 2) миша — пристрій для позиційної вказівки на екрані дисплея. Такі слова є джерелом внутрішньомовної інтерференції і, відповідно, лексичних помилок.

Ю. І. Левін [6] стверджує, що будь-яка загадка допускає не одну, а безліч відгадок. І відбувається це тому, що, по-перше, не існує стандартної процедури виявлення слова, яке несе точну інформацію про предмет, що загадується, по-друге, тому що, навіть відштовхуючись від цього слова, можна знайти лише клас предметів, а не один з них. У цьому полягає полісемічність відгадки.

Наприклад:

Укр.: *Сивий віл випив води повен діл (Мороз або Туман)* [1, с. 56].

Вживання паронімів в енігматичних текстах наближує адресата до відгадки завдяки лексичним одиницям, що якоюсь мірою звучать подібно, але, маючи різне значення, навмисно вживаються одне замість іншого, як-от:

Рос.: *Кутька да Лайка да Пипуночек (Кут, лавка и приступочек)* [5].

Явище мовної гри посідає помітне місце в системі виражально-зображальних засобів у загадці в різносистемних мовах у межах будови слова, дериваційних ознак, морфології, синтаксису, фразеології. На рівні будови слова мовна гра виглядає як обіграння структурних елементів слова в широкому діапазоні від нового осмислення до прямого її переосмислення.

Наприклад:

Англ.: *What musical instrument will you not believe?*
(*['laɪə] A lyre and a liar*) [9, с. 15].

Психологічною доміантою гри є сам процес, а не її продукт: гра вважається діяльністю, що здійснюється заради задоволення, прояву і розвитку здібностей гравця [10, с. 89]. Однією з провідних характеристик ігрової діяльності є тренінг розвитку креативних здібностей особистості. Свобода поведінки особистості в умовно-реальному просторі визначається тим, що підпорядкування правилам гри є свідомою інтенцією і допускає альтернативні можливості їх виконання, як-от:

Укр.: *На полі ночував; як упав, ніхто костей не збирав*
(*Туман*) [1, с. 264];

Рос.: *Он вошел — никто не видел, он сказал — никто не слышал.*
Дунул в окна и исчез, а на окнах вырос лес (Мороз) [8, с. 47];

Англ.: *You want to draw a straight line, make use of me,*
For this business is mine (A ruler) [7, с. 39];

Фр.: *Quand je suis couché, ils sont debout,*
Quand je suis debout ils sont couchés. Qui sont ils?
(*Mes pieds*) [11].

Гра в мовленні є проявом мовотворчого мислення, що реалізує потенціал, закладений в мовному знакові, у можливості словесної гри. За своєю природою мовна гра спрямована на активізацію мовного і мовленнєвого досвіду особистості. Основний принцип мовної гри загадки полягає в тому, що рівень лінгвістичної компетенції, а також креативності мовної особистості залежить від здатності до асоціативного різноманіття прийомів конструювання, сприйняття й використання мовного знака.

Ефект мовної гри визначається комунікативною стратегією, у цьому випадку інтенцією продуцента у використанні ігрового лінгвістичного коду. Наявність установки комунікантів на гру виражається в нестереотипному способі мовленнєвої діяльності, який досягається за допомогою відхилення від усталеного, стереотипного вживання знаку.

Укр.: *В мене є великий хист, я співаю як артист.*
Спів мій радісний усюди дуже люблять слухать люди
(*Соловейко*) [1, с. 131];

- Рос.: *Он прилетает каждый год туда, где домик ждет.
Чужие песни петь умеет, а все же голос свой имеет
(Скворец)* [8, с. 69];
Англ.: *It sleeps in the day-time, it flies at night
And frightens passers-by (An owl)* [9, с. 33];
Фр.: *Quel est l'oiseau qui peut travailler sur les chantiers?
(La grue)* [11].

У найбільш загальному розумінні гра є добровільною діяльністю, обмеженою у часі та просторі, яка відрізняється відсутністю серйозних цілей, за винятком тих, які виникають у межах її умовно визначеного простору [14, с. 423]. Основними характеристиками гри є: проходження в умовному ігровому просторі, маніпуляція предметами, рухами, серія правил (стратегій гри) і значна роль творчості. Основна мета, яку реалізують ці параметри, полягає в отриманні задоволення від ігрової діяльності.

Таким чином, спільною для загадок у різносистемних мовах є наявність елементів мовної гри, яка у загадці представлена на фонетичному, морфологічному, лексичному та синтаксичному рівнях. Найяскравіше «механізми» мовної гри виявляються на лексичному рівні в явищах обігравання слів-омонімів, значень полісемічного слова, слів-паронімів. За певних суспільних умов саме зацікавленість у перемозі часто виступає одним з найхарактерніших елементів мовної гри у загадках, яка в різносистемних мовах ґрунтується на зіставленні мовних одиниць з подібним чи тотожним звучанням, але різним значенням чи вживанням. Мовна гра належить до досить поширених семантико-стилістичних явищ мови.

Гра — це певна ситуація, яка багаторазово повторюється, і кожен раз у новому варіанті. У ході гри виникає змагання. Бажання перемогти мобілізує думку гравців. Мовленнєве спілкування, яке включає не лише власне мовлення, але й жести, міміку тощо, має чітко вмотивований характер. Для мовної гри, незважаючи на деяку її запрограмованість, характерна також спонтанність, оскільки перемога залежить від точної та швидкої реакції, правильних та дотепних відповідей.

1. Березовський І. П. Українські народні загадки / І. П. Березовский // Загадки. — К.: Вид-во АН УРСР, 1962. — 326 с.
2. Гейзінга Й. Homo Ludens / Й. Гейзінга: [Пер. з англ. О. Мокровольського]. — К.: Основи, 1994. — 256 с.
3. Говоркова О. Н. Русская народная загадка (История собирания и изучения): Дис. ... канд. филол. наук: 10.01.09 / О. Н. Говоркова. — М., 2004. — 162 с.
4. Гридіна В. Г. Добробут у рідному домі: Збірник кращих загадок для дітей 5—9 років / В. Г. Гридіна. — Донецьк, 2005. — 64 с.
5. *Детские загадки* [Електронний ресурс] / Внеклассные мероприятия: сайт для учителей и родителей. — Режим доступа: <http://school-work.net/>
6. Левин Ю. И. Семантическая структура загадки / Ю. И. Левин // Паремнологический сборник. — М.: Наука, 1978. — С. 283—314.
7. Поляков Ю. М. Загадки в стихах: Книга для чтения на англ. языке в младших классах средней школы / Ю. М. Поляков. — М.: Просвещение, 1981. — 48 с.
8. *Сборник загадок: пособие для учителя* / [Сост. М. Т. Карпенко]. — М.: Просвещение, 1988. — 80 с.
9. *Триста загадок на английском языке для школьников* / [Сост. Т. А. Соловьёва]. — М., 1963. — 48 с.
10. Шмаков С. А. Игры-шутки, игры-минутки / С. А. Шмаков. — М., 1993. — 121 с.
11. *Devinettes* [Електронний ресурс] / Le monde des petits et des. — Режим доступа: <http://www.monde-petits-grands.com/>
12. *Devinettes* [Електронний ресурс] / Le site des devinettes. — Режим доступа: <http://devinette.pooook.net/>
13. Rolland E. Devinettes ou énigmes populaires de la France / E. Rolland. — Paris: F. Vieweg, Libraire-éditeur, 1877. — 178 p.
14. *The Encyclopaedia of Language and Linguistics*. R. E. Asher (ed.). Vol. 6 — Oxford-NY-Seoul-Tokyo: Pergamon Press Ltd, 1994.

Т. А. Панасенко

ELEMENTS OF LINGUISTIC GAME IN RIDDLES IN LANGUAGES OF DIFFERENT SYSTEMS

The article deals with the elements and «mechanisms» of linguistic game in riddles in the Ukrainian, Russian, English and French languages, with the levels of these elements in riddles.

Key words: linguistic game, riddles, languages of different systems.

Т. А. Панасенко

ЭЛЕМЕНТЫ ЯЗЫКОВОЙ ИГРЫ В ЭНИГМАТИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ В РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКАХ

В статье рассматриваются элементы и «механизмы» языковой игры в загадках в украинском, русском, английском и французском языках, устанавливаются уровни, на которых проявляются данные элементы в энигматических текстах.

Ключевые слова: языковая игра, загадка, разносистемные языки.

Е. С. КОСТАРЕВ

ПРЕДВЫБОРНАЯ ЛИСТОВКА И ЛОЗУНГ КАК ЖАНРЫ ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

В статье выявлено своеобразие функционирования русского предвыборного лозунга в российских, украинских и белорусских предвыборных листовках конца XX — начала XXI века.

Ключевые слова: политический дискурс, предвыборный лозунг, предвыборная листовка.

Политическая дискурсология является одним из наиболее актуальных и активно развивающихся направлений лингвистики. Политический дискурс неоднороден в прагматическом, событийном, жанровом отношении. Разные ситуации политического дискурса требуют использования текстов разной целевой направленности и жанровой организации. В современной дискурсологии жанры политического дискурса дифференцируются по параметру институциональности / официальности; по субъектно-адресатным отношениям; по вариантам политических социолектов; по событийной локализации; по степени центральности или маргинальности того или иного жанра в поле политического дискурса; по характеру ведущей интенции [5]. Важное место в функционировании политического дискурса занимают жанры *предвыборной листовки* и *предвыборного лозунга*.

Цель данного исследования — выявить своеобразие функционирования этих жанров в конце XX — начале XXI века в российском, украинском и белорусском политическом дискурсе. Объект исследования — современные русскоязычные предвыборные лозунги, используемые в предвыборных листовках. Предмет исследования — способы взаимосвязи этих жанров.

Предвыборная листовка как жанр политического дискурса функционирует только в ситуации выборов в целях рекламы программы той или иной политической силы либо отдельного политика и диктует реципиенту модель поведения: необходимость сходить на избирательный участок и проголосовать за данную политическую силу либо за данного политика. В предвыборной листовке отражается суть предвыборной агитации: побуждение «*Проголосуй за меня*» и обоснование этого побуждения — обещание сделать жизнь лучшей, вознаградить избирателя определенными благами. Листовка невелика по объёму, её содержание ограничивается несколькими блоками: история политической силы либо биография политика, тезисы программы, сообщение о конкретных общественно полезных делах партии, блока, общественной организации, кандидата; могут вводиться отзывы авторитетных людей о кандидате или о политической силе. Совершенно необязательно, чтобы все блоки были отражены в листовке. Выбор блоков зависит от того, на каком из них авторам листовки выгоднее сделать акцент. Все блоки связаны одной идеей, которая заключается в том, что рекламируемый политик либо организация — наиболее достойны из всех участников предвыборной кампании.

Жанр листовки уходит своими корнями в глубину веков и становится основным носителем политических текстов в наше время. Традиционно предвыборная листовка — печатный текст суггестивной направленности, уместаемый на одной или двух страницах одного листа и содержащий информацию о происходящих политических акциях, призывы к конкретным действиям или донесение до избирателя основных положений программных документов политических партий или их кандидатов.

Характерные черты листовки — актуальность и доступность её содержания, демократичность тематики, простота композиционного и стилевого построения. В современных предвыборных кампаниях используются листовки различной функциональной направленности: имиджевые, презентационные, биографические, листовки в виде визитных карточек; встречаются также информационные листовки-приглашения или памятки; бывают листовки, отражающие основные положения программных политических документов. В реальной предвыборной практике применяются также дискредитирующие и поддерживающие листовки, направленные, соответственно, на освещение фактов, компрометирующих политического противника, или на поддержку имиджа своей политической силы, своего кандидата.

Предвыборная листовка — особый жанр политического дискурса. С одной стороны, как комбинированный текст она способна включать в себя такие первичные речевые жанры, как мнения, личные воспоминания, стихи, письма, опросы, анкеты, лозунги и другие. С другой стороны, как текст, имеющий ограниченный объём и относительно устойчивую композицию, листовка имеет меньше возможностей реализовать главную прагматическую функцию — убедить

избирателя прийти на выборы и проголосовать за политическую силу, являющуюся автором листовки. Однако листовка, в силу своего ограниченного объёма, имеет больше шансов быть прочитанной, чем другие письменные предвыборные тексты.

Предвыборный лозунг — это речевой жанр, который реализуется в устной и письменной форме как афористичное воплощение идеи рекламной предвыборной политической кампании: её основная мысль, выраженная в краткой, лаконичной форме и рассчитанная на неоднократное повторение в различных средствах, используемых в кампании. Назначение предвыборного лозунга — привлечь внимание избирателя и побудить его к действию. Повторение лозунга благоприятствует лучшему усвоению и усилению влияния на избирателя. Предвыборный лозунг соответствует требованиям императивных речевых жанров, так как выражает желание определённой политической силы вызвать осуществление или неосуществление тех или иных событий. Будучи первичным речевым жанром, лозунг может функционировать как самостоятельно, так и в тексте листовки. В языковой практике тексты многих речевых жанров функционируют в определённых отраслевых или профессиональных сферах коммуникации и используются в ограниченном круге дискурсов либо в одном дискурсе. Конфигурации структурных компонентов текстов таких жанров обычно являются «строго исчислимыми» [2, с. 92]. Тексты отраслевых жанров определённым образом структурированы и содержат закреплённые за ними структуры и клише. Отступление от обязательной формы выражения, регламентированности может вызвать дезорганизацию и привести к коммуникативной неудаче, а в связи с ней и к провалу действия, операции, определённым потерям [4, с. 112—113]. Предвыборный лозунг — речевой жанр, который осознаётся носителями русского языка как жанр политического дискурса.

В политической риторике *лозунг* выполняет функции призыва, побуждения к определённым действиям, а также функции знамени, символа, вокруг которого консолидируются определённые силы. Но в политической рекламе функция лозунга близка к слогану торговой рекламы. Этот лозунг нередко и называют слоганом. Как и в торговой рекламе, в нём преобладают имиджевые компоненты. Меньшую роль играет мотивирующий компонент. Обычно это аргументы к этосу и пафосу. Например: *Услышу каждого!* (Виктор Янукович, кандидат в Президенты Украины, 2009). *Победить сегодня — наш с вами долг!* (Там же).

Гораздо реже лозунги содержат логическую аргументацию, но и такие лозунги можно встретить в предвыборных кампаниях. Например: *Здоровые люди — уверенное будущее* (Виктор Янукович, кандидат в Президенты Украины, 2009). *Порядок во власти — стабильность в стране* (Там же). *Поднимем экономику — поднимем и страну* (Сергей Тигипко, кандидат в Президенты Украины, 2009). *Сильный президент — сильная страна* (Там же).

Предвыборный лозунг позволяет визуализировать основную идею политика или политической силы и повторяет эту идею бесчисленное количество раз. По мнению Б. Л. Борисова, «психотехнология политической власти во все времена требовала афористичных девизов и лозунгов. Их лаконизм должен быть запоминающимся, а сумма высказываний должна являть собой подобие художественного сюжета» [1, с. 268]. Имеются исследования, согласно результатам которых количество людей, замечающих слоганы, в 4—5 раз больше количества людей, читающих всю рекламу [3, с. 94].

Лозунг подчинён законам моделирования сознания. Его содержание и форма зависят от целей лозунга и программируемого результата; от сферы использования лозунга; от контингента предполагаемого воздействия.

Жанры предвыборной листовки и предвыборного лозунга взаимосвязаны в пространстве политического дискурса, однако различны по способам и цели функционирования. На оси институциональности / официальности предвыборная листовка обладает большей степенью институциональности, чем предвыборный лозунг, поскольку листовка — сугубо письменный жанр, а в условиях жёсткой конкуренции власти с оппозицией нередко издаётся и распространяется в обществе нелегально. Провластные силы реже используют жанр предвыборной листовки, поскольку имеют широкий доступ к официальным СМИ.

На оси институциональности/официальности жанр предвыборного лозунга может обладать высокой степенью институциональности, особенно оппозиционные лозунги в условиях жёсткой конкуренции власти с оппозицией. Например: *Если мы не остановим их сейчас, потом будет поздно!* (Виктор Янукович, кандидат в Президенты Украины, 2009). *Бандера придёт — порядок наведёт!* (Лозунг противников Президента Украины Виктора Януковича на акции во Львове 27 мая 2010 г.). *Сменим власть — возродим Россию!* (Лозунг КПРФ на митинге 1 мая 2010 г.). *Единая Россия» — партия жуликов и воров!* (Предвыборный лозунг оппозиции на выборах депутатов Госдумы РФ, 2011 г.).

Однако в ряде случаев лозунг обладает средней степенью институциональности: если используется на пресс-конференциях, в публичных политических дискуссиях, в публичных выступлениях политических лидеров. Например: *Мы не боремся с коммунизмом, мы боремся с нищетой!* (Яблоко, кампания по выборам в Госдуму, 1995). *Мы идём, чтобы остановить распад!* (Яблоко, кампания по выборам в Госдуму, 1995). *Вернуть выборы губернаторов!* (Лозунг

митинга оппозиции в Калининграде 30 января 2010 г.). *Семья, достаток, стабильность* (Сергей Тигипко, кандидат в Президенты Украины, 2009). *Родина. Честь. Народ* (Предвыборный лозунг Николая Статкевича на выборах Президента Беларуси, 2010 г.).

Предвыборный лозунг провластных сил, используемый как в устной форме в выступлениях на съездах, собраниях, митингах, пресс-конференциях, в публичных политических дискуссиях, в публичных выступлениях политических лидеров, так и в письменной форме в газетах, на плакатах, билл-бордах, обладает средней степенью институциональности. Например: *Гурвиц таки побеждает!* (Эдуард Гурвиц, кандидат на пост мэра Одессы, 2010 г.). *Журавлёв в Думе не хуже синицы в руках* (Лозунг на региональных выборах в РФ кандидата в депутаты по фамилии Журавлёв). *Нас пытаются запугать!* (Арсений Яценюк, кандидат в Президенты Украины, 2009). *План Путина — план победы!* (Лозунг партии «Единая Россия» на митинге в Москве 1 мая 2009 г.).

По параметру субъектно-адресатных отношений предвыборная листовка более универсальна, чем лозунг: она может функционировать как в коммуникативном направлении «общество — институт» (например, листовка-обращение к политической силе, в которую верит определённая часть общества), так и в направлении «институт — общество» (листовка-призыв к обществу голосовать за определённый политический институт либо его представителя). Предвыборный же лозунг обычно функционирует в коммуникативном направлении «институт — общество» как призыв к обществу голосовать за определённую политическую программу. Сфера функционирования предвыборного лозунга — общественная. Так, в лозунгах многих политических сил нередко чётко определены общественные слои, к которым обращён лозунг. Так, лозунг Всероссийской акции протеста сторонников КПРФ против политики правительства в Москве, Саратове, Перми, Чите 23 января 2010 г. *Монетизация льгот и повышение тарифов — нож в спину старшему поколению!* направлен на защиту старшего поколения россиян и является завуалированным призывом голосовать за коммунистов. Один из лозунгов «Партии Регионов» на выборах в Одесский городской совет (2010 г.) *Одесса — деловая столица!* рассчитан на голоса мелких, средних и крупных предпринимателей-одесситов. Целый ряд предвыборных лозунгов партии «Справедливая Россия» на выборах депутатов Госдумы РФ в 2011 г. имеет целью сделать своими сторонниками разные социальные слои российских граждан: *Нищий студент — нищая наука!* — научно-педагогическую интеллигенцию и студентов; *Дешёвый труд — нищая жизнь!* — наёмных рабочих; *Нищенская старость — преступление власти!* — пенсионеров, людей старшего поколения; *Больные граждане — больная страна!* — инвалидов, работников здравоохранения. Предвыборный лозунг Виталия Рымашевского на выборах в Президенты Беларуси в 2010 г. *Христианская Беларусь — справедливая власть!* обращён к христианскому большинству избирателей, прежде всего к тем, кто систематически посещает храмы. Лозунг партии «Автомобильная Россия» *Двигай с нами! Мы защищаем человека за рулём!* направлен на политическую поддержку поддержки автомобилистов.

Временной аспект функционирования и предвыборной листовки, и предвыборного лозунга цикличен, а пространственный — территориально ограничен, поскольку выборы — событие, регламентированное временными рамками и строго локализованное в пространстве. На местных выборах ряд лозунгов обычно направлен на получение голосов всех избирателей города либо той его части, в которой находится избирательный округ кандидата. Например: *Алексей Костусев — мэр всех одесситов!* (Алексей Костусев, кандидат на пост мэра Одессы, 2010 г.). *Сильная Одесса — Сильная Украина!* (Лозунг партии «Сильная Украина» на выборах в одесский городской совет, 2010 г.). *Партия «Родина» — партия с одесским характером!* (Лозунг партии «Родина» на выборах в одесский городской совет, 2010 г.). *Эдуард Гурвиц — единственная надежда одесситов!* (Эдуард Гурвиц, кандидат на пост мэра Одессы, 2010 г.). *Суворовский район — это моя жизнь!* (Влад Семенченко, лозунг на выборах в городской совет Одессы, 2010 г.).

Предвыборный лозунг в основной интенции политической коммуникации — борьбе за власть — является первичным жанром, так как прототипичен в предвыборном политическом дискурсе. Предвыборная же листовка, в отличие от предвыборного лозунга, несмотря на её важную роль в борьбе за власть, является вторичным жанром, так как текст листовки создан путём переработки первичных прототипических текстов предвыборного политического дискурса: выступлений, политических программ, дискуссий и др.

По характеру ведущей интенции предвыборный лозунг бифункционален: это прежде всего агональный жанр, так как выполняет функцию волитива и показывает избирателю цель предвыборной агрессивности той или иной политической силы, отдельного политика. Например: *Остановить геноцид народа!* (Лозунг Всероссийской акции протеста сторонников КПРФ против политики правительства в Москве, Саратове, Перми, Чите 23 января 2010 г.). *За Одессу без Гурвица!* (Лозунг Партии Регионов Украины на выборах мэра Одессы, 2010 г.). *За крепкую национальную валюту!* (Предвыборный лозунг Виктора Терещенко, кандидата в Президенты Беларуси, 2010 г.). *За соблюдение прав трудящихся!* (Лозунг партии «Единая Россия»

на митинге в Москві 1 мая 2010 г.). *За Алексея Гончаренко!* (Лозунг Алексея Гончаренко, кандидата на пост мэра Одесси, 2010 г.). Однако предвыборный лозунг выступает одновременно и как ассертивный, ориентационный жанр, показывая избирателю направление политики того, кто выступает с тем или иным лозунгом. Например: *Наша модернизация — это социализм!* (Лозунг Марша левых сил в Москве, 2009 г.). *Сделаем Беларусь настоящей Европой!* (Предвыборный лозунг Александра Милинкевича, лидера движения «За Свободу», Беларусь, 2010 г.). *Вернём Одессе статус морской столицы Украины!* (Лозунг партии «Сильная Украина» на выборах в Одесский городской совет, 2010 г.). *Объединим Украину!* (Виктор Янукович, кандидат в Президенты Украины, 2009 г.).

Предвыборная листовка, с нашей точки зрения, монофункциональна: она относится к ориентационным жанрам, так как сама по себе выполняет функцию ассертива, ориентации избирателя в программных положениях, планах той или иной политической силы, отдельного политика. Признаки агонального жанра могут придавать листовке лишь размещённые в ней лозунги и призывы, которые рассматриваются в политической жанрологии как самостоятельные речевые жанры.

Таким образом, исследовав более 300 русскоязычных предвыборных лозунгов, отобранных способом сплошной выборки из 70 предвыборных листовок, отражающих политический дискурс России, Украины и Беларуси конца XX — начала XXI вв., мы сравнили по ряду параметров предвыборный лозунг и предвыборную листовку, установив указанные в статье их жанровые особенности.

1. Борисов Б. Л. Технология рекламы и PR: Учеб. пособие / Б. Л. Борисов. — М.: Рефл-бук., 2001.
2. Масленникова А. А. Диалектика взаимодействия текстового жанра и авторской интенции / А. А. Масленникова, Т. П. Третьякова // Диалектика текста: научн. изд. / С.-Петербург. гос. ун-в. — СПб.: Изд-во СПбГУ, 2003. — Т. II. — С. 91—112.
3. Почепцов Г. Г. Имиджология: теория и практика / Г. Г. Почепцов. — Киев: АДЕФ-Украина, 1998. — 390 с.
4. Савицкий В. М. Концепция лингвистического континуума: Монография / В. М. Савицкий, О. А. Кулаева; Самарский госпедуниверситет. — Самара: НТЦ, 2004. — 178 с.
5. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Е. И. Шейгал. — Волгоград: Перемена, 2000. — 452 с.

Є. С. Костарев

ПЕРЕДВИБОРЧА ЛИСТІВКА І ЛОЗУНГ ЯК ЖАНРИ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

У статті виявлено своєрідні риси функціонування російськомовного передвиборчого лозунгу в російських, українських і білоруських передвиборчих листівках кінця XX — початку XXI ст.

Ключові слова: політичний дискурс, передвиборчий лозунг, передвиборча листівка.

Ye. S. Kostarev

THE PRE-ELECTION LEAFLETS AND SLOGANS AS THE GENRE OF POLITICAL DISCOURSE

The article deals with functioning of pre-election slogans and leaflets in Russian, Ukrainian and Belorussian pre-election campaigns of the late XXth — beginning XXIst centuries.

Key words: political discourse, campaign slogan, pre-election leaflet.

С. В. ПЛОТНИЦКАЯ, Н. П. ВИТ, О. И. ЕРЕМЕНКО**ЯЗЫК И СОЗНАНИЕ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ЛИНГВОДИДАКТИКИ**

В статье рассмотрены некоторые вопросы изучения процесса мышления человека и переработки им информации, а также аспекты языкового, коммуникативного и когнитивного сознания.

Ключевые слова: концепт, код, коммуникация, информация, память, сознание, лингводидактика.

Национальная ментальность может прерывать межкультурное общение, ибо «шум» в коммуникации связей может расчленивать коммуникативную цепь «посылающий информацию — информация — получающий информацию». С ментальностью связана идея языковой картины мира, которая составлена из концептов и связей между ними. Концепты идеальны и кодируются в сознании единицами универсального предметного кода, в основе которых лежат индивидуальные чувственные образы. Концепты обладают национальной спецификой, а их совокупность образует концептосферу. Особую трудность представляет сопоставление вербальных концептов родного и иностранного языков. У каждой культуры своё представление о мире, поэтому несовпадение национальных картин мира позволяет говорить о «национальных логиках». Юрий Лотман отмечал, что стандартный процесс коммуникации проходит в ситуации частичного несовпадения кодов, в этом он видел творческий характер общения. Существует достаточно гипотез, связанных с процессом мышления человека и переработки им информации.

По мнению З. Л. Рабиновича, процесс мышления происходит в памяти, причём память представляет собой нейросеть, состоящую из функционально специализированных взаимосвязанных участков — сенсорума и языковой системы, имеющих объединяющий участок: высшую ассоциативную память. Снизу память ограничивается элементарными компонентами, воспринимающими коды из внешней среды, а сверху — результатами их иерархического преобразования, причём эти результаты имеют обратные связи с нижними компонентами в виде так называемого «умственного взора» на исходную информацию.

Человек живёт в мире своего концептуального сознания, понятийного мышления. Внутренняя картина мира накладывается на внешнюю картину мира, благодаря чему становится возможным понимание. Можно предположить, что если на реальности «лежит печать мысли», то на мысли лежит «печать языка».

Концептуализация — это когнитивный процесс, который происходит в то время, когда слушающий или читающий, выходя за рамки эксплицитно выраженной текстовой информации и учитывая соответствующий контекст, конструирует новую ментальную семантическую и трансформированную грамматическую репрезентацию информации, т. е. новые понятия концептуализируются на основе подобных концептов, уже существующих в мозгу человека. *При работе над аутентичным профессионально значимым текстом на иностранном языке имеет место процесс порождения и трансформации семантических и грамматических концептов.*

Конечным результатом любого общения будет разница между значениями, которых придерживаются собеседники. Понимание состоит в истолковании реципиентом полученного сообщения. Концепт, проходя входной фильтр, должен стать ментальной репрезентацией и попасть в хранилище информации реципиента, а само сообщение должно укладываться в составленный заранее код. Овладение иностранным языком на основе коммуникативной лингвистики рассматривается как процесс, конечной целью которого являются возможность и способность участвовать в общении, то есть порождать и воспринимать иноязычную речь в соответствии с реальной ситуацией общения и заданной прагматической целью коммуникации.

Основным понятием коммуникативной лингвистики является коммуникативная компетенция, которая определяется как сумма умений и навыков говорящего/слушающего использовать иностранный язык в изменяющихся речевых ситуациях и порождать не только грамматически правильные, но и социально приемлемые высказывания. Эффективность коммуникации как одного из видов взаимодействия заключается в установлении строгих соответствий между речевыми единицами, мыслями и речевыми высказываниями. Для эффективной коммуникации характерны точность выражения, ясность, целенаправленность, строгий подбор слов, логичная организация материала, последовательность в изложении мысли.

При переводе с одного языка на другой меняется материальная сторона, но сохраняется смысловая. Для кодовой интерпретации языка важна частотность появления языковых элементов в речи и вероятностные связи между ними. Если в языке знаки одного яруса равноправны, то в речевой практике их положение становится ранговым. Канал связи пропускает

максимальное количество информации, если он согласован с кодом. Переход от одной системы связи к другой имеет в своей основе один из главных механизмов мышления — анализ через синтез. Концепция анализа через синтез, выдвинутая «активной теорией» Стивенса и Халле, основана на утверждении, что для понимания высказывания необходимо построить синтаксическую модель, соответствующую той, которая используется в процессе порождения речи.

Традиционная лингвистика изучает языковое сознание: правила употребления языка, нормы, упорядоченность языка в сознании и т. д., но при этом практически не исследует психологическую реальность выполняемых описаний. В какой-то период развития языкознания этого было достаточно, но не на современном этапе, когда коммуникативное, антропоцентрическое направление в лингвистике стало доминирующим и возник закономерный интерес к живому языку, функционирующему в реальной коммуникации. Это привело к бурному развитию исследований в области коммуникации, психических механизмов языка, ассоциативно-вербальных сетей, ассоциативных полей и др. Проблемы описания языка как реальности психики выдвигаются на передний план. В связи с этим под *языковым сознанием* предлагается понимать совокупность психических механизмов порождения, понимания речи и хранения языка в сознании, то есть психические механизмы, обеспечивающие процесс речевой деятельности человека.

Языковое сознание — это один из видов когнитивного сознания, обеспечивающий такой вид деятельности, как оперирование речью. Оно формируется у человека в процессе усвоения языка и совершенствуется на протяжении всей жизни, по мере пополнения им знаний о правилах и нормах языка, новых словах, значениях, по мере совершенствования навыков коммуникации в различных сферах, по мере усвоения новых языков. Если человек владеет иностранными языками, то сведения об этих языках тоже принадлежат его языковому сознанию.

Однако речевая деятельность человека сама является частью более широкого понятия — коммуникативной деятельности человека. В связи с этим возникает проблема разграничения языкового и коммуникативного сознания.

Коммуникативное сознание — это совокупность коммуникативных знаний и коммуникативных механизмов, которые обеспечивают весь комплекс коммуникативной деятельности человека. Это коммуникативные установки сознания, совокупность ментальных коммуникативных категорий, а также набор принятых в обществе норм и правил коммуникации. В коммуникативное сознание входит и информация об иностранных языках — отношение к ним, их оценка, характеристика степени трудности, знания о коммуникативном поведении носителей этих языков и др. Коммуникативное сознание включает языковое сознание как свою составную часть, но не исчерпывается им. Языковое сознание исследуют традиционная лингвистика, психолингвистика, нейролингвистика, психология, логопедия, в какой-то степени — методика обучения языку. Коммуникативное сознание не изучается до сих пор какой-либо специальной наукой, хотя исследование коммуникативного сознания, особенно его национальной специфики, уже назрело. Изучение коммуникативного сознания народа предполагает как изучение его языкового сознания, так и исследование чисто коммуникативных знаний, правил и закономерностей, входящих в сознание народа. Коммуникативное сознание народа, в единстве его языкового и коммуникативного аспектов, входит интегральной составной частью в когнитивное сознание нации. Функции коммуникативных категорий — это упорядочение сведений о нормах и правилах общения для их хранения в сознании, а также обеспечение, организация речевого общения индивида в рамках его родной коммуникативной культуры.

1. *Выготский Л. С.* Мышление и речь // Хрестоматия по общей психологии. Психология мышления / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. В. Петухова. — М., 1981. — С. 153—175.
2. *Жинкин Н. И.* Речь как проводник информации / Н. И. Жинкин. — М.: Наука, 1982. — 159 с.
3. *Леонтьев А. А.* Психолингвистика / А. А. Леонтьев. — Л.: Наука, 1979. — 116 с.
4. *Хомский Н.* Язык и мышление / Н. Хомский. — М.: МГУ, 1972. — 122 с.
5. *Стернин И. А.* Контрастная лингвистика и психолингвистика / И. А. Стернин. — Варшава, 2006.

S. V. Plotnitskaya, N. P. Vit, O. I. Yeremenok

LANGUAGE AND CONSCIOUSNESS FROM LINGUISTIC DIDACTICS POINT OF VIEW

The article deals with some questions of an individual thinking process, information converting and the aspects of linguistic, communicative and cognitive consciousness.

Key words: concept, code, communication, information, memory, consciousness.

С. В. Плотницька, Н. П. Віт, О. І. Єременок

МОВА І СВІДОМІСТЬ З ТОЧКИ ЗОРУ ЛІНГВОДИДАКТИКИ

У статті розглянуто деякі питання процесу мислення людини і переробки їм інформації, а також аспекти мовної, комунікативної та когнітивної свідомості.

Ключові слова: концепт, код, комунікація, інформація, пам'ять, свідомість, лінгводидактика.

А. Ю. АВДОНИНА

**РАБОТА В ОБЛАСТИ ЛЕКСИЧЕСКОЙ СИНОНИМИИ КАК ОДИН ИЗ ПУТЕЙ ФОРМИРОВАНИЯ РЕЧЕВОЙ КУЛЬТУРЫ УЧАЩИХСЯ
(на материале методического наследия К. Б. Бархина)**

В статье рассматривается актуальность методических идей К. Б. Бархина для решения современных проблем культуроречевого развития учащихся через овладение лексической синонимией родного языка.

Ключевые слова: развитие речи, связная речь, внешняя речь, внутренняя речь, словарная работа, лексическая синонимия, синонимический тематический словарь.

Известно, что в последние десятилетия в нашем обществе наблюдается снижение речевой культуры, в том числе и культуры речи молодёжи. Это проявляется в употреблении просторечных, жаргонных, бранных слов, в речевой агрессии, немотивированном использовании иноязычной лексики, в нарушении норм речевого этикета, речевой субординации, в обеднении языка. Сегодня одной из приоритетных задач преподавания русского языка в школе является формирование коммуникативной компетенции, что должно способствовать повышению речевой культуры школьников, нейтрализации речевой агрессии. Кроме того, развитие и совершенствование речевых навыков «является в школьном возрасте решающим моментом, определяющим всю умственную судьбу развития ребёнка» [5, с. 76].

Большое внимание вопросам формирования речевой культуры школьников уделял К. Б. Бархин, выдающийся педагог, филолог-языковед, переводчик, литературовед, наиболее ярко проявивший себя как методист. Он начал свою трудовую деятельность в Одессе, где с 1905 по 1917 гг. преподавал русский язык и литературу в Одесской общественно-торговой школе (училище) и в Еврейской гимназии Иглицкого. Наиболее значительный вклад учёный внёс в методику речевого развития учащихся. По меткому замечанию учёного, «из дверей школы должны выходить люди, умеющие при случае говорить и писать толково, убедительно, иногда — ярко и сильно» [3, с. 40]. На решение этих задач направлена, в первую очередь, работа над словарём учащихся.

Как известно, употребление слов наиболее точных, уместных осуществляется на этапе внутренней речи. Выбор слова из лексико-семантической системы происходит на основе принципа иерархической многоступенчатости. Сначала отбирается общий лексико-семантический класс, называемый семантическим полем. Это лексическая микросистема, обслуживающая тот или иной «кусочек» действительности, выделенный в человеческом опыте. Слова в нашем мозгу связываются не только по смысловому, понятийному сходству (парадигматические ассоциации, отражённые в тематической группировке лексики), но и по речевой смежности (синтагматические ассоциации, закреплённые в нормах лексической сочетаемости данного языка). Классическим литературным примером может служить рассказ А. П. Чехова «Лошадиная фамилия», в котором искомая фамилия *Осов* заменялась множеством других «лошадиных» слов: *Жеребцов, Кобылин, Тройкин, Уздечкин*. При назывании слова приходят в движение и другие связи — понятийные, логические: включение слова в какую-то категорию, подведение называемого явления под родовое понятие, противопоставление другим членам данного рода и многие другие. Проходя сквозь фильтры лексико-семантического плана, слово включается во всё более ограниченные множества: тематические группы, синонимические ряды и другие. Конечный этап отбора — конкретная лексема.

По образному выражению А. Р. Лурия, выбор слова — это «просеивание» говорящим имеющегося у него словаря сквозь несколько «решёток» разной степени частоты [8, с. 91]. В самые крупные из ячеек просеиваются слова, относящиеся к определенному жизненному явлению, «куску действительности» (на языке лингвистики — лексические единицы, принадлежащие к тому или иному семантическому полю). При «просеивании» сквозь более мелкие «решета» памяти возникают более мелкие множества слов: тематические группы, синонимические ряды и т. п. Выбор одного из синонимов — завершающая ступень отбора и наиболее сложная. Всё то, о чём многократно высказывались писатели как о «муках слова» — есть работа с синонимическими средствами.

Испытанный путь для активного обогащения словаря младших школьников — работа над синонимами, которая, по мнению К. Б. Бархина, является важной составляющей словарной работы в целом. Взглядам учёного созвучны мысли С. И. Абакумова, который считал, что работа

над синонимами — «это база вообще всей работы над словарём учащихся» [1, с. 93]. Чем лучше ребёнок знаком с синонимами языка, тем свободнее и точнее сможет он выражать тонкие оттенки своих мыслей и переживаний применительно к определённым условиям речи, поэтому практическое освоение синонимии играет большую роль в воспитании, привитии культуры речи. Работа над синонимами (как часть словарной работы) «...в школе есть раньше воспитательная работа посредством слова», — писал К. Б. Бархин [4, с. 175]. Вслед за К. Б. Бархиным профессор С. Г. Ильенко определяет работу в области синонимии (лексической и грамматической) как опорную в школьном курсе русского языка. «Опорные темы включают в себя тот языковой материал, который должен постоянно находиться в поле зрения обучающихся, так как именно он составляет основу основ в постижении теории языка и в осуществлении практической речевой деятельности (имеется в виду как её устная, так и письменная форма)» [7, с. 39].

На начальном этапе обучения лучше брать для анализа сравнительно небольшие «гнёзда» синонимов, — рекомендует К. Б. Бархин. Например: *бегать, мчаться, нестись, стремиться; беречь, сохранять, сторожить; беседа, разговор; бессильный, слабый, беспомощный; битва, бой, сражение, стычка; близко, недалеко, возле* и т. д.

Одно из принципиальных положений методики учёного заключается в том, что в качестве дидактического материала в работе над словом должен использоваться текст. Слово должно рассматриваться не изолированно, а «исходя всегда от связной речи (поэтического или прозаического произведения или устной речи учащихся)» [3, с. 27]. Кроме того, работу над синонимами следует проводить, используя тексты, чётко представляющие их значение. Например: найти синонимы в описании гавани у М. Горького: *звон цепей, грохот сцеплений у вагонов, металлический вопль падающих железных листов, глухой стук дерева, дребезжание извозчичьих телег, свистки пароходов, крики грузчиков* и т. д.

Природа синонимов двойственна, так как с одной стороны, это слова, обозначающие одно и то же, а с другой стороны, — это слова, имеющие некоторые различия. Двойственность природы синонимов лежит в основе употребления их в речи. В одних случаях используется, прежде всего, их смысловое тождество (или очень близкое сходство), а в других — основное внимание уделяется различию или берутся во внимание обе стороны: и смысловая близость, и различия. Наличие синонимов в активном словаре ребёнка даёт возможность выбора из нескольких, близких по смыслу слов наиболее точного и уместного в конкретной речевой ситуации. Понимание общего и различного у слов-синонимов опирается на сравнение и сопоставление этих слов. Работа по нахождению наиболее подходящего слова (синонима) может быть проведена следующим образом. На доске записывается какой-нибудь рассказ с пропусками и перечнем напротив пропусков синонимического ряда, из которых дети (при списывании с доски) выбирают те, которые им кажутся в данном случае наиболее подходящими. Свой ответ ученик должен обосновать:

Закуковала ... кукушка.	<i>отчётливо, громко, звонко</i>
Где-то свистнула ... птица	<i>неведомая, неизвестная, невидимая</i>
Из-за деревьев, подпрыгивая на ... выехала крестьянская телега.	<i>рытвинах, ухабах, выбоинах, неровностях</i>

При правильно организованной системе изучения синонимов дети получают очень важные, необходимые умения: ассоциируя вокруг какой-нибудь общей идеи несколько слов, они смогут составить синонимический ряд (среди слов будут и ранее не известные им) и ввести слова — синонимы в связный, составленный ими текст, избежав неуместных повторов (например, для классного журнала или школьной газеты). Начать можно, например, с такого задания: найдите синонимы к какому-либо часто употребляемому слову, например, к существительному *ученик*, к глаголу *стараться*, к прилагательному *усердный*, к наречию *весело* и т. п. и составьте с ними предложения.

Одной из важнейших ступеней, ведущих к глубокому и всестороннему познанию родного слова, по мнению К. Б. Бархина, является развитие в детях наблюдательности: синонимы могут различаться степенью сочетаемости с различными словами. Например, задание может быть сформулировано так:

А) подумайте и подберите к каждому синониму существительное в родительном падеже:

обрывок	(чего?)
огрызок	
отрезок	
обломок	
обрубок	
остаток	

Б) составьте с этими словосочетаниями предложения.

Весьма полезными для воспитания внимания и любви к родному языку учёный считает наблюдения над оттенками слов-синонимов в народной поэзии. Например:

*Он ходит по заячьим тропочкам,
По тем ли по лазечкам,
Он полями по запольницам,
Деревьями по задворницам.*

У поэтов, находящихся под влиянием народной речи, можно встретить соединение двух синонимов. Например, у Кольцова:

С радости-веселья
Хмелем кудри вьются.

Или:

С горести-печали
Русые (кудри) секутся...

и т. п.

По мнению К. Б. Бархина, наблюдения над языковыми средствами будут более эффективными, если организовать их как один из этапов деятельности, наполненный для ребёнка практическим смыслом. В этом случае проблема выбора слова из ряда синонимичных станет учебной проблемной ситуацией, а сам выбор обретёт мотивацию в содержании речи, а также в условиях и задачах общения. Ученик осознанно сможет дать объяснение своему выбору: из ряда синонимов я выбираю именно это слово, так как оно лучше других способно передавать содержание моей речи в данной речевой ситуации. Такой языковой опыт, как правило, не проходит для ребёнка бесследно, он оседает в памяти. Замечено, что ученики начальных классов лучше подбирают синонимы к существительным, поэтому в зависимости от уровня подготовленности класса учитель может предложить более сложное задание. Например, составить предложения и ввести в них:

1) синонимы-существительные, например, *кривизна* и *извилина*; *задача* и *вопрос*; *беда* и *неприятность*;

2) синонимы-прилагательные, например, *настойчивый* и *упрямый*; *дальновидный* и *меткий*;

3) синонимы-глаголы, например, *радовать* и *развлекать*; *говорить* и *излагать*; *искать* и *исследовать*;

4) синонимы-наречия, например, *громко* и *шумно*; *сердито* и *строго*; *опасно* и *страшно*.

В качестве одного из эффективных способов овладения богатством родного языка — его синонимией — К. Б. Бархин рекомендует составление синонимических тематических словариков. Методическая схема данной работы состоит из следующих этапов:

1) учащиеся записывают название рубрики, общую тему (т. е. указывается общее понятие, объединяющее ряд синонимов);

2) производят подбор синонимов;

3) дают их толкование;

4) приводят примеры из художественных произведений и свои собственные.

Важность работы в области синонимии осознаётся современной методической наукой и школьной практикой. Заметим, что в лингвистике до сих пор существуют разногласия как в самом определении синонима, так и вопросах классификации синонимов (А. Д. Григорьева, В. А. Звягинцева, А. П. Евгеньева и др.). А. П. Евгеньева во введении к «Словарю синонимов» пишет: «В литературе неоднократно делались попытки разделить синонимы на стилистические и идеографические. Однако материал показывает, что невозможно провести границу между теми и другими, зачислив одни в стилистические, а другие только в идеографические. Основная, подавляющая масса синонимов служит и стилистическим, и смысловым (оттеночным, уточнительным) целям» [6, с. 11]. Эти слова, подтверждающие современность лингвометодической позиции К. Б. Бархина, сохраняют актуальность и по сей день. Заметим также, что в действующих программах и учебниках по русскому языку для начальной школы либо не содержится никаких теоретических сведений о синонимах, либо эти сведения очень скудны. Как справедливо замечает И. Б. Голуб, школа в недостаточной мере использует имеющийся материал в работе над синонимией. В связи с этим весьма актуальным является использование методического наследия К. Б. Бархина, который, по меткому замечанию академика А. В. Текучёва, является талантливым методистом, внесшим большой вклад в теорию и практику школьного обучения родному языку. Проблемы, которые ставил и решал учёный в 1920—30-е годы, живо переключаются с требованиями и задачами современной школы и являются актуальными и значимыми в решении проблем методики культуры речи. К. Б. Бархин определил основные направления в работе над лексическими синонимами, описал методику работы над синонимическими рядами и при составлении тематических синонимических словариков самими учениками; разработал и рекомендовал различные виды упражнений и заданий.

ПИТАННЯ ГЛОТОДИДАКТИКИ І МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ МОВИ

1. *Абакумов С. К.* вопросу о работе над синонимами / С. Абакумов, М. Солонинов // Русский язык в советской школе. — 1929. — № 2. — С. 89—98.
2. *Бархин К. Б.* Культура слова: методическое пособие для преподавателей II ступени / К. Б. Бархин. — М.: Работник просвещения, 1929. — 229 с.
3. *Бархин К. Б.* Развитие речи и изучение художественных произведений: Рабочая книга по методике родного языка для учащихся педтехникумов и учителей. — 2-е изд. / К. Б. Бархин. — М.: Работник просвещения, 1928. — 181 с.
4. *Бархин К. Б.* Методика русского языка в средней школе: Учебник для высших учебных заведений и пособие для преподавателей / К. Б. Бархин, Е. С. Истрина. — М.: Учпедгиз, 1937. — 307 с.
5. *Выготский Л. С.* Избранные психологические исследования. Мышление и речь. Проблемы психологического развития ребёнка / Под ред. В. В. Давыдова / Л. С. Выготский. — М.: Педагогика, 1991. — 47 с.
6. *Евгеньева Е. П.* Словарь синонимов / Е. П. Евгеньева. — М.: Просвещение, 1985. — 289 с.
7. *Ильенко С. Г.* Основные вопросы обучения русскому языку в вечерней (сменной) школе / С. Г. Ильенко. — М.: Просвещение, 1977. — 166 с.
8. *Лурия А. Р.* Язык и сознание / А. Р. Лурия. — М.: Изд-во МГУ, 1979. — 319 с.

А. Ю. Авдоніна

РОБОТА З ЛЕКСИЧНИМИ СИНОНІМАМИ ЯК ОДИН ІЗ ШЛЯХІВ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ (на матеріалі методичної спадщини К. Б. Бархіна)

У статті розглядається актуальність методичних ідей К. Б. Бархіна для вирішення сучасних проблем культурно-мовного розвитку учнів через засвоєння лексичної синонімії рідної мови.

Ключові слова: розвиток мови, зв'язна мова, зовнішня мова, внутрішня мова, словникова робота, лексична синонімія, синонімічний тематичний словник.

A. Yu. Avdonina

WORK IN THE FIELD OF LEXICAL SYNONYMY AS A WAY OF GENERATION OF PUPILS' SPEECH CULTURE (based on the methodical heritage of K. B. Barkhin)

This article deals with the relevance of K. B. Barkhin's methodical ideas for solving present problems of students' speech and culture development through mastering of lexical synonymy of the native language.

Key words: speech development, connected speech, external speech, internal speech, vocabulary work, lexical synonymy, synonym thematic dictionary.

УДК 811.161.1'373.74—055:159.922.1:376.68

Н. Г. АРЕФЬЕВА

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ГЕНДЕРНЫХ КОНЦЕПТОВ В МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО (на материале фразеологии и паремиологии)

В статье на материале фразеологии выделяются гендерные концепты как наиболее значимые стереотипы мужчины и женщины в русской культуре. Подчеркивается их роль в формировании поликультурной компетенции иностранного учащегося в процессе преподавания РКИ.

Ключевые слова: гендерный концепт, фразеологическая единица, методика преподавания РКИ.

В настоящее время ведутся активные исследования в области гендерной фразеологии (В. М. Телия, А. В. Кирилина, О. Л. Бессонова, А. П. Мартынюк, А. М. Архангельская), под которой мы понимаем отражение внеязыковых категорий феминности/маскулинности фразеологическим корпусом того или иного языка [1]. Целью данной статьи является попытка определить место гендерной фразеологии как науки и объектов её исследования — гендерных фразеологизмов (в дальнейшем ГФ) в методике преподавания РКИ.

Как известно, базовые гендерные концепты — *мужчина и женщина* — занимают важное место в культуре любого народа. Одной из актуальных задач преподавания РКИ является ознакомление студента с русской культурой и менталитетом нации путём введения и репрезентации культурно значимой информации, т. е. формирование не только языковой и речевой, но и культурной компетенции иностранного учащегося. Как отмечает А. О. Костылёв, «при описании языковой картины мира культурологический аспект находит своё отражение на всех уровнях языка, но особенно ярко он проявляется в составе лексики и фразеологии» [4, с. 79].

Фразеологізми, являясь неотъемлемой частью культуры и менталитета нации, способны аккумулялировать её исторический опыт и отображать экстралингвальную действительность присутствующими им чертами. Именно поэтому одним из традиционных методических приёмов в преподавании РКИ считается «введение страноведческих сведений через семантику фразеологии и языковой афористики» [3, с. 22].

Концепт «женщина» в русской фразеологии традиционно представлен с помощью следующих стереотипов. Славянская женщина красива, что подтверждают такие ГФ: *стройная, как берёзка; как картинка, как цветочек, девушка-сказка, девушка мечты, жар-птица, писаная красавица, красная девица, топ-модель*. В русской фольклорной традиции *красная девица (девка, девушка)*, где в слове *красный* закреплено древнее славянское значение ‘красивый’, — «устойчивое обозначение молодой красавицы из простонародья» [2, с. 177]. Она умелая хозяйка. Ценит семью и отдаётся ей полностью. Может лидировать в семейной жизни, проявлять инициативу, настойчивость, упорство в достижении поставленных целей (*бой-баба; есть женщины в русских селеньях; коня на скаку остановит, в горящую избу войдёт; хваткая девка, девушка с характером, мужик в юбке, свой парень*). Однако не менее значимым нам представляется и введение негативно окрашенных фразеологизмов, характеризующих несамостоятельность, избалованность девушки/молодой женщины (*кисейная барышня, маменькина дочка*), а также её социальный статус (*старая дева, синий чулок, ночная бабочка, соломенная вдова* и т. п.).

На наш взгляд, суть материнского образа в менталитете славян раскрывают пословицы *Материнская ласка конца не знает; От солнышка тепло, от матери добро; Нет лучшего дружка, чем родная матушка* и др., где концепт матери характеризуется исключительно позитивными коннотациями и высокой степенью эмотивности.

Фразеологическое сочетание *мамино сердце* хорошо представлено в тексте одноимённой популярной песни:

Мамин о сердце / Хрустальная чаша / Вечно тревоги и ласки, / тревоги и ласки полно. / Мамин о сердце / Бьётся всё чаще, чаще / Как бы хотелось мне, / чтоб не разбилось оно.

Часть фразеологизмов отражает гендерные концепты имплицитно, по своей внутренней форме, и тем самым нуждается в развёрнутой интерпретации в иностранной аудитории. К примеру, ГФ *мазать дёгтем* соотносится со старинным славянским обычаем, согласно которому дёгтем измазывали ворота девушке, потерявшей невинность до свадьбы. Дёготь считался необходимым в крестьянском хозяйстве, но из-за его чёрного цвета стал со временем означать бесчестье, зло [2, с. 177]. Возникновение фразеологизма *Знай своё кривое веретено*, употребляющегося в качестве ‘совета не вмешиваться в чужие дела, заниматься своим делом (обычно в повел. форме)’ [2, с. 89] связывают с традиционным укладом жизни боярских и царских семей, когда молодая девушка жила под надзором родителей, редко показываясь на людях и занимаясь рукоделием как необходимым элементом семейного благополучия [2, с. 89].

Застывшее представление о женщине-знахарке, гадалке как отражение языческих верований наблюдаем в семантике ГФ *бабушка надвое сказала, бабушкины сказки, будто бабушка ворожит, как бабушка отшептала* и т. п. Резко отрицательным в русской культурной традиции является концепт *Бабы-яги*. В русском фольклоре присутствуют следующие стереотипные представления об этом главном отрицательном персонаже. Баба-яга живет в избушке на курьих ножках, летает в ступе, питается человеческим мясом, в основном, — детьми [2, с. 36]. Кумулятивным отражением данного образа является ГФ *Баба-яга (жостяная нога)* ‘о злой, сварливой и безобразной старой женщине’ [2, с. 36].

Как представлен мужчина в русской фразеологии? Насколько его образ в славянской культуре отличается от других культур?

Идеалом мужчины в славянской культурной традиции является мужчина высокого роста, широкоплечий: *косая сажень в плечах, сложен как Аполлон*. Символами красоты, силы и удали являются созданные на основе русского фольклора ГФ *добрый молодец, ясный сокол*. Положительными коннотациями отмечен и фразеологизм *суженый-ряженый* в значении ‘жених, предназначенный самой судьбой’ [2, с. 677]. Известный персонаж русских народных сказок Иванушка-дурачок также нашёл своё отражение во фразеологическом фонде языка. *Иванушкой-дурачком* называют глупого, несообразительного, но при этом крайне доверчивого человека [2, с. 264]. Вообще имя Иванушка в русской культуре — символ неиссякаемой доброты, доверчивости и одухотворённости.

В славянской культурной традиции, отражённой во фразеологическом корпусе языка, позитивная оценка мужественности, активности и инициативы часто выражена имплицитно и лишь подразумевается, тогда как неприемлемость в народном сознании таких черт у мужчины, как пассивность, зависимость от женщины, несамостоятельность вербализована целым рядом гендерно маркированных фразеологизмов: *кисейная барышня, домашний мальчик, маменькин сынок, папенькин сынок, красная девица, быть под каблучком у жены, цепляться за бабу*

юбку. Ср. отрывок одной из популярных песен, раскрывающий стереотипные представления об идеале маскулинности в наши дни:

Любите, девушки, простых романтиков, / Отважных лётчиков и моряков! / Бросайте, девушки, домашних мальчиков, / Не стоит им дарить свою любовь!

Часть ГФ-маскулинизмов является калькой с других языков. К примеру, калькой с французского является фразеологизм *рыцарь без страха и упрека* 'о человеке мужественном, высоких нравственных достоинств' [2, с. 619], а в основе ГФ *соломенный вдовец* 'мужчина, временно оставшийся без жены (напр., в командировке или в отпуске) или не живущий с ней' [2, с. 83] лежит калька с немецкого языка.

Личностно-значимыми темами в культуре любого народа являются темы «СЕМЬЯ», «БРАК», «ЛЮБОВЬ». Многие пословицы, отражающие данную тематику, интернациональны: *Жить как голубки, С глаз долой — из сердца вон, Старая любовь не ржавеет*. Однако целый ряд содержит в своей семантике и национально-культурный компонент: *С лица воду не пить, Милые бранятся — только тешатся, Насильно мил не будешь* и т. п. Сфера межличностных отношений, в основе которой лежит гендерная дихотомия, широко представлена в русской фразеологии: *сводить с ума, разбивать/разбить сердце, отдавать (руку и) сердце, просить руки, посылать сватов, арбуз поднести, арбуз получить* и т. д.

Особого внимания требует, на наш взгляд, и интерпретация ГФ литературного происхождения типа *герой чистой красоты, герой не моего романа, герой нашего времени, небесное создание, чистойшей прелести чистойший образец*.

Выводы: Введение и интерпретацию гендерных концептов как неотъемлемую часть славянской культуры лучше всего, на наш взгляд, проводить комплексно. В процессе преподавания РКИ наиболее эффективно включать гендерные фразеологизмы в прецедентные тексты, полилоги, использовать их при обсуждении актуальных тем и проблем, в создании условно-коммуникативных ситуаций, предварительно разъяснив их значение иностранным учащимся. Как показывает практика, хорошо усваиваются фразеологизмы в песенных и стихотворных текстах. Перспективным мы также считаем введение и интерпретацию гендерных фразеологизмов в дистанционном обучении РКИ.

1. *Арефьева Н. Г.* Гендерные концепты в болгарской фразеологии: Дисс. ... канд. филол. наук / Н. Г. Арефьева. — Киев, 2010.
2. *Бирих А. К.* Русская фразеология. Историко-этимологический словарь: ок. 6000 фразеологизмов / С.ПбГУ; Межкаф. словарный каб. им. Б. А. Ларина; А. К. Бирих, В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова. — 3-е изд., испр. и доп. — М.: Астрель: АСТ: Люкс, 2005. — 926, [2]с.
3. *Верещагин Е. М.* Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. — 4-е изд. / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. — М.: Рус. яз., 1990. — 246 с.
4. *Костылёв А. О.* Сопоставительное изучение фразеологических единиц в иноязычной аудитории // Русистика и современность: Материалы X междунар. научно-практ. конф. / А. О. Костылёв. — СПб.: ИД «МИРС», 2007. — С. 77—80.
5. *Матвеева Т. Н.* Изучение русской фразеологии в сопоставительном аспекте как принцип реализации диалога культур // Русистика и современность: Материалы X междунар. научно-практ. конф. / Т. Н. Матвеева, Л. П. Стычинина. — СПб.: ИД «МИРС», 2007. — С. 120—122.
6. *Новицкая О. В.* Формирование культурной компетенции при обучении русскому языку носителей нидерландского языка (на материале цветовой лексики) // Русистика и современность: Материалы X междунар. научно-практ. конф. / О. В. Новицкая. — СПб.: ИД «МИРС», 2007. — С. 38—43.
7. *Телия В. Н.* Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. — М., 1996.
8. *Елизарова Г. В.* Культура и обучение иностранным языкам / Г. В. Елизарова. — СПб.: КАРО, 2005.

Н. Г. Ареф'єва

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ГЕНДЕРНИХ КОНЦЕПТІВ У МЕТОДИЦІ ВИКЛАДАННЯ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ (на матеріалі фразеології та пареміології)

У статті на матеріалі фразеології виокремлюються гендерні концепти як найбільш значущі стереотипи чоловіка та жінки в російській культурі. Підкреслюється їхня роль у формуванні полікультурної компетенції іноземного учня у процесі викладання РМІ.

Ключові слова: гендерний концепт, фразеологічна одиниця, методика викладання РМІ.

N. G. Arefyeva

REPRESENTATION OF GENDER CONCEPTS IN THE METHODS OF TEACHING RAFL (based on phraseology and paremiology)

In this article gender concepts as the most important stereotypes of a man and a woman in the Russian culture are marked. Their role in forming of foreign students' polycultural competence in the process of teaching RAFL is underlined.

Key words: gender concept, phraseological unit, methods of teaching RAFL.

И. В. ЧЕРНОВАЛЮК

РЕФЕРИРОВАНИЕ ТЕКСТА В ИНОСТРАННОЙ АУДИТОРИИ

В статье рассмотрены программные требования и методические рекомендации по обучению иностранных учащихся реферированию, составлен перечень умений и навыков, необходимых для данного вида учебной деятельности, представлено методическое пособие по реферированию научного текста для иностранных студентов и аспирантов.

Ключевые слова: реферирование научного текста, обучение реферированию, реферативное чтение, реферативные умения и навыки, виды обработки научных текстов, аналитическая деятельность.

В процессе обучения в высшем учебном заведении иностранные учащиеся приобретают необходимые навыки работы с научной литературой, информацией научного характера, видами обработки научных текстов. В курсе русского языка как иностранного и обучения языку специальности одним из важнейших видов учебной, научно-исследовательской, научно-информационной деятельности является реферирование научных текстов.

Особая значимость реферативной деятельности в системе языковой и специальной подготовки иностранных учащихся обусловлена, во-первых, формированием специфических реферативных умений и навыков, способствующих «становлению универсальных навыков и умений научно-информационной деятельности, независимо от того, на каком иностранном языке она будет протекать» [1, с. 29], во-вторых, превалирующей ролью письменной формы коммуникации по отношению к другим видам речевой деятельности. В современной практике РКИ именно письменная коммуникация как фиксатор знаний учащихся в области изучаемого языка и реферирование как её составная часть становятся «отдельным аспектом обучения, со своими субцелями и субзадачами», а в условиях дистанционного обучения выходит на доминирующие позиции [1, с. 29], чем и объясняется актуальность предпринятого исследования.

Цель данной статьи — рассмотреть основные программные требования к обучению письменному реферированию иностранных учащихся, составить перечень умений и навыков, необходимых для данного вида учебной деятельности, представить методическое пособие по реферированию научного текста для иностранных студентов и аспирантов.

В «Программе по русскому языку» для студентов-иностранцев основных факультетов высших учебных заведений Украины III—IV уровней аккредитации, рекомендованной научно-методической комиссией по подготовке иностранных граждан Министерства образования и науки Украины [1, с. 4], сформулированы основные требования к уровню владения русским языком в соответствии с принципом поэтапного обучения:

1. Начальный этап (подготовительный факультет).
2. Основной этап — I—II курсы.
3. Завершающий этап — III—IV курсы.

Программные требования к уровню сформированности реферативных умений и навыков содержатся в разделе «Виды обработки научного текста» [1, с. 22, 38, 46, 54]. На основном этапе обучения в требованиях представлены следующие виды работы с научным текстом: составление тезисного плана, тезирование, составление аннотации и *индикативного реферата*. Иностранные учащиеся III курсов в соответствии с требованиями должны уметь составить *информационный реферат и реферат-резюме*. На итоговом контроле (зачёт в конце 5 семестра) на материале контрольного текста для реферирования из научно-профессиональной сферы (объёмом до 1000 слов) проверяются следующие умения: реферативное чтение, выделение структурно-смысловых блоков, трансформация текста в реферат и составление письменной реферативной работы. Напомним, что при обучении реферативному виду чтения иностранные учащиеся должны уметь читать и извлекать информацию исходного текста в соответствии с требованиями, предъявляемыми к составлению реферата, уметь минимизировать информацию исходного текста и передавать её устно и письменно в форме реферата, резюме и аннотации [7, с. 6]. Таким образом, в течение основного курса иностранные учащиеся должны получить теоретические представления о данных видах работ, приобрести необходимые практические навыки и уметь составить план, тезисы, аннотацию и индикативный реферат.

Для завершающего этапа обучения в программных требованиях в аспекте обучения реферированию называется составление *реферата-обзора*. На государственном экзамене (конец 7 семестра) учащимся предлагается три типа заданий, два из которых являются реферативными. На материале текстов общенаучного, научно-популярного характера или текстов, связанных со специальностью студентов (2—3 текста объёмом до 3000 слов), контролируются следующие

умения: реферативное чтение текстов и составление письменного реферата-обзора, составление отзыва на предложенный реферат и участие в диалоге-беседе по его содержанию, а также умение анализировать и синтезировать основную информацию текстов, извлекать информацию любого содержания из соответствующих текстов и передавать её письменно и устно с разной степенью свёрнутости.

На кафедре языковой подготовки иностранных студентов, аспирантов и стажёров ОНУ им. И. И. Мечникова обучению реферированию научных текстов уделяется большое внимание. Для иностранных аспирантов, владеющих русским языком в объёме основного курса, подготовлено учебно-методическое пособие «Методические рекомендации по обучению реферированию научного текста» в двух частях [5], направленное на формирование умений в чтении и смысловом анализе текста, трансформации, интерпретации и комментировании текста. Для развития и совершенствования необходимых навыков работы с научной литературой подготовлены методические рекомендации для иностранных студентов и аспирантов «Реферирование научного текста». Целью данного издания является формирование теоретических представлений об основных понятиях реферирования как научно-исследовательской деятельности, об особенностях работы с научной литературой, выявлении и презентации наиболее существенной информации текстисточника, а также о правилах написания и оформления реферата.

Методическое пособие состоит из двух основных разделов (теоретического и практического), образцов составленных рефератов, заданий для самостоятельной работы и приложений. В первом разделе систематизированы основные теоретические положения, определения базовых понятий реферативной презентации научного текста, в практической части представлены специально подобранные для реферирования научные и научно-популярные тексты. В теоретическом разделе приведены общепринятые в методической литературе определения основных понятий: реферата и реферирования. *Рефератом* (от лат. *refferere* — докладывать, сообщать) называется краткое изложение содержания статьи/текста (статей, монографии), включающее основные фактические сведения и выводы. Для сравнения приведем следующие определения: *Реферат* — это композиционно организованное, обобщенное изложение содержания источника информации (статьи, ряда статей, монографии и др.), включающее основные фактические сведения и выводы без дополнительной интерпретации или критических замечаний автора реферата (электронная страница www.grammar.ru). *Реферат* — краткое изложение содержания документа или его части, включающее основные фактические сведения и выводы, необходимые для первоначального ознакомления с документом и определения целесообразности обращения к нему [3, с. 55].

Реферирование представляет собой процесс аналитико-синтетической работы с целью анализа и извлечения необходимой информации с последующим созданием вторичного письменного речевого произведения — реферата. Под реферированием понимается процесс составления рефератов. Таким образом, термин «реферирование» имеет два значения, одно из которых обозначает процесс, а другое относится к продукту реферирования, к изложению содержания реферлируемого текста.

В первом разделе пособия представлена информация о различных видах рефератов в их жанровом многообразии, о содержательной и структурной стороне реферативной работы, о требованиях, предъявляемых к составлению рефератов, а также перечень необходимых реферативных средств и конструкций — языковых и речевых стандартов. С учетом программных требований особое внимание уделяется жанровому многообразию рефератов, представлены различные виды рефератов и даны их определения. В соответствии с такими параметрами, как полнота и объем изложения, количество первичных реферлируемых документов, назначение, различают информативные и индикативные, монографические и обзорные, общие и специализированные, авторефераты и др.

В разделе о содержании и структуре реферативной работы представлена модель реферата, включающая тему, проблему, предмет и цели реферлируемой статьи, методы и результаты исследования, выводы автора с оценками, предположениями и гипотезами. Реферат состоит из библиографического описания и собственно текста, имеющего четкую композицию: вступление, основная часть и заключение. К основным требованиям, предъявляемым к составлению реферата, относятся: объективность, точность, последовательность изложения всех существенных положений, единство стиля, литературный язык и логичная композиция. В методическом пособии содержатся практические рекомендации по выявлению разных видов информации и разграничению основной и дополнительной информации.

В конце первого раздела приводятся специальные средства языкового оформления реферата, речевые стандарты-клише, а также образцы рефератов, составленных по материалам оригинальных научных статей в соответствии с научными направлениями и специализацией студентов. Обязательными компонентами содержания и структуры текста реферата являются презентация тематики, проблематики и композиции статьи, а также иллюстрация позиции автора, заключение и выводы. В качестве образца работы с реферативными стандартами-клише приводится

реферат, составленный по статье «Китай: догоняющее развитие как антикризисный фактор», опубликованной в журнале «Мировое и национальное хозяйство» в разделе «Экономическая теория и практика», № 1 за 2009 год. Автор статьи — профессор В. В. Карлусов, доктор экономических наук, главный научный сотрудник Центра экономических и социальных исследований Китая Института Дальнего Востока РАН. В журнале «Мировое и национальное хозяйство», опубликованном в сети Интернет по адресу <http://mirec.ru>, разделы «Экономическая теория и практика», «Экономика зарубежных стран», «Научная жизнь» и др. представляют интерес для студентов и аспирантов экономических специальностей.

Во второй части содержится собственно текстовой материал для реферативного чтения и составления реферативных работ. Текстовый материал представлен оригинальными научными статьями известных ученых, специалистов и журналистов по актуальным научным проблемам, опубликованными в научных и научно-популярных журналах и газетах, а также на сайтах специализированных интернет-изданий. Приведём названия некоторых из них: «Демографическая революция и кризис идеологий», «Жизнь как постоянное учение», «О науке и нравственности», «Непрерывное образование: гибкость и рост», «Стоит ли заниматься научными исследованиями», «Биотехнология XXI века: чудеса, надежды и страхи» и др. Статьи сопровождаются комментариями об авторах, их достижениях и изобретениях, области научных интересов, открытиях, основных публикациях, дополнительной информацией о научных изданиях.

Второй раздел завершается заданиями для самостоятельной работы, для самоконтроля, проверки знаний и практических навыков по составлению рефератов. Некоторые из заданий ориентируют иностранных учащихся на работу с компьютером в информационном пространстве Интернет, на поиск необходимой информации, на самостоятельную, вдумчивую, творческую работу. В приложении к методическому пособию представлены языковые и речевые стандарты-клише, необходимые для оформления реферативной работы, образец оформления титульной страницы реферата и правила оформления библиографии.

В заключение можно сделать следующие выводы. Обучение реферированию иностранных учащихся предполагает чётко разработанные теоретические и практические аспекты данного вида деятельности, научно обоснованные методические рекомендации по формированию и совершенствованию реферативных умений и навыков, требования к уровню сформированности данных навыков, учебно-методическое программное обеспечение. В подборе текстового материала для реферирования следует руководствоваться материалами научных и отраслевых журналов, монографиями по проблемам общенаучного характера и научным проблемам, связанным со специальностью студентов и профессиональной направленностью обучения, а также соответствующими материалами интернет-изданий и веб-сайтов. С целью оптимизации и поиска эффективных путей обучения языку специальности и реферированию как важнейшему виду учебной, научно-исследовательской и информационной деятельности предлагается разработать и ввести в учебный процесс спецкурс «Теория и практика реферирования» для иностранных студентов и аспирантов.

1. Гапочка И. К. Цели и содержание реферативного вида чтения на русском (иностранном) языке / И. К. Гапочка // Преподавание русского языка аспирантам-иностранцам. — М.: Наука, 1981. — С. 28—35.
2. Грекова О. К. Русский язык как иностранный. Обсуждаем, пишем диссертацию и автореферат: Учеб. пособие / О. К. Грекова, Е. А. Кузьмина. — М.: Флинта: Наука, 2003. — 296 с.
3. Демидова А. К. Пособие по русскому языку. Научный стиль речи. Оформление научной работы: Учеб. пособие / А. К. Демидова. — М.: Русский язык, 1991. — 201 с.
4. Добровольская В. В. Роль и место письменной речи в гибких моделях обучения [Электрон. ресурс] / В. В. Добровольская. — Режим доступа: <http://www.gramota.ru/biblio/magazin>.
5. Ильницкая Т. В. Обучение реферированию научного текста для аспирантов-иностранцев: Ч. 1. / Т. В. Ильницкая, В. Я. Корнилова, В. Н. Смирнова. — Одесса: ОГУ, 1992. — 34 с.
6. Нагайцева Н. И. Программа по русскому языку для студентов-иностранцев основных факультетов высших учебных заведений Украины III—IV уровней аккредитации / Н. И. Нагайцева, Т. А. Снегурова, С. Н. Чернявская, М. Ю. Лухина и др. — Харьков, 2004. — 60 с.
7. Митрофанова О. Д. Программа по русскому языку для студентов-иностранцев, обучающихся на нефилологических факультетах вузов / О. Д. Митрофанова, А. И. Голубева. — М.: Русский язык, 1985. — 46 с.

І. В. Черновалюк

РЕФЕРУВАННЯ ТЕКСТУ В ІНОЗЕМНІЙ АУДИТОРІЇ

У статті розглянуто програмні вимоги та методичні рекомендації з навчання іноземних учнів реферуванню, складено перелік умінь і навичок, необхідних для даного виду навчальної діяльності, представлено методичний посібник з реферування наукового тексту для іноземних студентів і аспірантів.

Ключові слова: реферування наукового тексту, навчання реферуванню, реферативне читання, реферативні вміння і навички, види опрацювання наукових текстів, аналітична діяльність.

I. V. Chernovaliuk

ABSTRACTING OF THE TEXT IN FOREIGN AUDIENCE

The article is dedicated to the programmer requirements and methodological recommendations on teaching abstracting to foreign students; there is a list of skills and competencies needed for the given type of learning activity and a study guide on abstracting a scientific text for foreign students and postgraduates.

Key words: abstracting of a scientific text, teaching abstracting, abstract reading, skills and competencies of abstracting, types of processing of scientific texts, analytical activity.

УДК 378.147:372.48:376.68:93/94+008(477)

Н. М. МАТВЕЕВА

ПОЛИВАЛЕНТНАЯ ТЕХНОЛОГИЯ ОЦЕНИВАНИЯ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ДИСЦИПЛИНЫ «ИСТОРИЯ И КУЛЬТУРА УКРАИНЫ»

Исходя из опыта работы, автор обосновывает необходимость применения поливалентной технологии обучения, которая позволяет иностранному студенту максимально проявить и развить свои возможности в изучении языка и выработывает позитивную динамику мотивационных процессов.

Ключевые слова: учебная деятельность, мотивация, поливалентная технология, индивидуализация обучения.

Особенностью организации учебно-познавательного процесса по дисциплине «История и культура Украины» является системообразующий фактор, который складывается в самом начале её освоения и состоит из двух компонентов: первичной мотивации и целей деятельности [1: 45—46]. В качестве системообразующего фактора учащегося выступает ценностно-смысловая концепция образовательного процесса. В нашем случае в неё входят:

— Аккумулированный опыт выпускников подготовительного факультета: установки и закрепившиеся отношения (что можно делать и чего не стоит делать). Интересно, что эти установки и отношения выступают в качестве критериев, определённых правил разрешения важных учебных ситуаций на подготовительном факультете. Например: *лучше систематически выполнять домашние задания, чем сдавать отработки во внеурочное время; помогая в переводе словаря по дисциплине и участвуя в викторине, Вы получаете дополнительный балл и др.*

— Основные аргументы, «точки опоры» своего взаимодействия с преподавателем. Например: *посещая все занятия по дисциплине и выполняя все домашние задания, Вы можете получить зачёт-автомат; отвечая на занятиях только «на отлично», Вы освобождаетесь от контрольной работы; при выполнении контрольной работы Вы можете использовать тетради в конце урока в качестве самоконтроля.*

— Оценки настоящего: неудовлетворённые потребности и привлекательные примеры из учебной деятельности других. Например: «Какой я глупый, что не выполнял все домашние задания, теперь мне невозможно проверить, правильно ли я выполнил контрольную работу»; «Я бы тоже мог получить автомат, если бы не ленился» и др.

— Позиция личности, проявляющаяся в результатах её деятельности, которые, в свою очередь, зависят от мотивации обучаемого. К сожалению, практика показывает, что число учащихся с пониженной мотивацией обучения, недостаточно высоким уровнем способностей и подготовки, неправильно сформированными стратегиями превалирует. Основная часть иностранных студентов подготовительного факультета изучает дисциплину «История и культура Украины» только для того, чтобы получить удовлетворительную оценку, которая не препятствовала бы получению сертификата об окончании подготовительного факультета. И только 30—35 % проявляет интерес к изучаемому предмету.

Анализируя результаты учебной деятельности студентов, мы сталкиваемся с тем, что только малая их часть не формально, а сознательно подходит к обучению на подготовительном факультете, понимая, что ответственность за результаты учебной деятельности лежит на них.

Неудовлетворительные результаты студентов объясняются тем, что у них сформировано неправильное отношение к учебной деятельности и самостоятельной работе. Часть студентов склонна получить удовлетворительную оценку, чтобы избежать нареканий со стороны преподавателя. Интересно, что эта группа учащихся объясняет свои успехи помощью друзей, «везе-

нием», удачей. Другая часть студентов желает получить хорошую оценку для самоутверждения, чтобы не выглядеть хуже других успевающих студентов. Наивысших результатов в учебной деятельности добились студенты той группы, где мотивом является только стремление избежать неудачи, самоутвердиться, даже за счёт хороших оценок. Эти факты доказывают, что мотивация «избежать неудачи» стимулирует успешное обучение не в меньшей, а иногда и в большей степени, чем стремление к достижению успеха. Следовательно, оценочные и самооценочные факторы воздействия на мотивацию имеют большое значение и связаны с потребностью личности в самоутверждении и самореализации.

Для того чтобы осознанное отношение студента к учебной деятельности перешло в личностную потребность, необходимо повышать мотивацию, помогать студенту осознать, что успех его учёбы является результатом его способностей и трудолюбия. С этой целью нами разработана методика системной организации учебного материала по дисциплине «История и культура Украины», условно обозначенная как «поливалентные формы работы» или «поливалентная технология» в русле личностно-ориентированного подхода. Применение поливалентной технологии требует комплексного подхода к организации и оценке учебной деятельности каждого студента. Данная система опирается на формы коллективно-индивидуализированного обучения, основанного на оценочной мотивации [2: 134—140]. Оценка по дисциплине является комплексной и складывается в результате суммирования баллов, полученных за самостоятельное выполнение нескольких заданий, и основной оценки, выставленной на уроке. Эта информация доводится до сведения учащихся перед введением дисциплины «История и культура Украины» на первом занятии.

Студентам предлагается одновременно ряд заданий, содержащих и отрабатывающих изучаемый учебный материал. В этот комплекс входят все виды упражнений и заданий: обучающие, проверяющие, творческие, тестовые, письменные и устные. В соответствии с собственными мотивационными потребностями студенты выбирают либо лёгкие, но низкооцениваемые задания, либо задания средней сложности, либо очень сложные задания, но высокооцениваемые. Одна и та же сумма баллов может быть получена как в результате выполнения 2—3 более сложных заданий, так и при выборе 6—7 легких заданий разного плана, которые занимают примерно равное количество учебного времени. Наиболее высоко оцениваются творческие задания, а также задания, не соответствующие стратегическим предпочтениям учащегося. Например, при изучении темы «Географическая карта рассказывает» студентам предлагается свободный выбор заданий:

Выполнив правильно все задания, Вы получите оценку «хорошо»	Выполнив правильно 4 задания, Вы получите оценку «очень хорошо»	Выполнив правильно 4 задания, Вы получите оценку «отлично»
	Выполнив правильно все задания, Вы освобождаетесь от контрольной работы!	

<p>1. <i>Отвeтьте на вопросы, используя информацию из текста:</i> 1) Где расположена Украина? 2. <i>Из какого языка происходят эти слова и что они означают:</i> Украина, герб, гимн... и др. 3. <i>Напишите вопросы к предложениям:</i> ...? — Река Днепр — символ Украины... и др. 4. <i>Закончите предложения:</i> Климат в Украине... и др. 5. <i>С помощью какой информации из текста можно подтвердить, что Днепр — самая большая река в Украине.</i> 6. <i>Расскажите, что Вы узнали о Крыме.</i> 7. <i>Расскажите, что Вы узнали о географии Украины. Покажите на карте расположение Украины, реки, горы, моря...</i> 8. <i>Опишите климат города, в котором Вы сейчас живёте и учитесь.</i> 9. <i>Напишите 10 украинских имен.</i> 10. <i>Скажите, какие выражения из речевого этикета «Так говорят украинцы, когда здороваются и прощаются» Вы запомнили.</i></p>	<p>1. <i>Ваш друг давно учится в Украине, а Вы несколько месяцев. Вы хотите узнать об этой стране. Какие вопросы Вы ему зададите? (Не меньше 8 вопросов)</i> 2. <i>Напишите письмо своему другу. Расскажите в нем об Украине.</i> 3. <i>Расскажите, что Вы узнали об Одессе:</i> 1) Покажите на карте и расскажите о географическом положении Одессы. 2) С какими странами и областями граничит Одесская область? 3) На берегу какого моря расположена Одесса?... и др. 4. <i>Напишите 5 мужских и 5 женских украинских имен.</i> 5. <i>Скажите, какую украинскую поговорку Вы запомнили.</i></p>	<p>1. <i>Если бы Вы хотели узнать о географическом положении страны Вашего друга, какие вопросы Вы ему задали бы? Напишите эти вопросы (не меньше 8 вопросов).</i> 2. <i>Представьте себе, что Вы должны написать статью о своей стране в студенческую газету. Вам предложили план, но Вы можете его изменить:</i> План 1. Ваша страна на карте мира. 2. Природные зоны. 3. Климат. <i>Напишите статью о своей стране и прочитайте ее в классе.</i> 3. <i>Напишите письмо своему другу. Расскажите в нём об Украине. Что Вам особенно интересно было узнать об Украине.</i> 4. <i>Напишите 5 мужских и 5 женских украинских имен.</i> 5. <i>Скажите, какие выражения из речевого этикета «Так говорят украинцы, когда здороваются и прощаются» Вы запомнили.</i></p>
---	--	---

Выполнение максимального числа заданий стимулируется возможностью освобождения от текущих или итоговых контрольных работ, получением зачёта-автомата при определённом количестве дополнительных баллов помимо основной оценки.

Во втором семестре студентам предлагается участие в викторине «Знаешь ли ты Украину?», «Знаешь ли ты Одессу?». Данный вид задания рассчитан на 3 месяца самостоятельной работы и содержит около 90 вопросов. Выполнение данной работы стимулируется получением зачёта-автомата и освобождением от дальнейшего посещения занятий по дисциплине «История и культура Украины».

Что даёт внедрение данной системы? Известно, что уровень самооценки: адекватный, завышенный, заниженный — может непосредственно сказаться на успешности обучения. При завышенной самооценке, выбирая слишком сложные задания и не добившись успеха, у студента наблюдается понижение самооценки и возникает негативное отношение к предмету. При заниженной самооценке переоценка сложности предмета, представление о невозможности его усвоения ведут к не менее разочаровывающим последствиям. Таким образом, используя поливалентные формы работы при изучении дисциплины, удастся достичь подлинной индивидуализации обучения, развития самостоятельного познавательного интереса к изучаемой дисциплине, повышения самооценки учащегося. Выбирая доступные для себя задания, учащиеся добиваются не только хороших результатов, но и убеждаются в возможности успешного усвоения предмета, начинают выше оценивать свои возможности, выбирая более сложные задания. Следовательно, разработанная нами поливалентная технология обучения и оценивания по дисциплине «История и культура Украины» позволяет студенту максимально проявить и развить свои возможности и вырабатывает позитивную динамику мотивационных процессов.

1. *Калин В. К.* Анализ самоорганизации и самодетерминации активности личности с позиции системного подхода / В. К. Калин // Наука и образование. — 1999. — С. 45—48.

2. *Давер М. В.* Динамика мотивационных процессов в личностно-ориентированном подходе / М. В. Давер // Язык — образование — культура: от идеи к реализации. — Минск, 1999. — С. 134—140.

N. M. Matveeva

POLYVALENT TECHNOLOGY OF EVALUATING OF FOREIGN STUDENT'S EDUCATIONAL ACTIVITY WHILE STUDYING DISCIPLINE «HISTORY AND CULTURE OF UKRAINE»

On the basis of the work experience, the author substantiates the need for applying the polyvalent technology of education, which makes possible for the foreign student maximally develop his possibilities in the study of language and creates the positive dynamics of motivational processes.

Key words: study activities, motivation, polyvalent technology, individualization of study.

Н. М. Матвєєва

ПОЛІВАЛЕНТНА ТЕХНОЛОГІЯ ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ ПРИ ВИВЧЕННІ ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ І КУЛЬТУРА УКРАЇНИ»

Виходячи з досвіду роботи, автор обґрунтовує необхідність використання полівалентної технології оцінювання навчання іноземного студента, яка дозволяє йому максимально виявити та розвинути свої можливості у вивченні мови та історії і зумовлює позитивну динаміку мотиваційних процесів.

Ключові слова: навчальна діяльність, мотивація, полівалентна технологія, індивідуалізація навчання, навчальна дисципліна «Історія і культура України».

УДК 376.68'06.044:378.041

Е. Н. МИЛЮТИНА, Е. А. ЧУМАКОВА

КУРАТОР УЧЕБНОЙ ГРУППЫ И СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНАЯ АДАПТАЦИЯ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ ПОДГОТОВИТЕЛЬНОГО ФАКУЛЬТЕТА

В статье рассматривается роль куратора учебной группы в создании необходимых и достаточных педагогических условий для эффективной адаптации иностранных студентов подготовительного факультета к учебно-воспитательному процессу.

Ключевые слова: куратор, адаптация, взаимодействие, психологический климат.

Вопрос о создании наиболее эффективных педагогических условий, необходимых для социально-культурной адаптации иностранных граждан, в высшей школе стоит особенно остро. На наш взгляд, этот вопрос можно решить положительно благодаря потенциалу существующего в рамках учебно-воспитательного процесса вуза института кураторства. Куратору как ключевой фигуре учебно-воспитательного процесса подготовительного факультета, влияющей на процесс и результаты общения со студентами, необходимо заботиться о своём имидже, постоянном профессиональном росте, что включает быструю и правильную реакцию на изменяющиеся условия обучения, гуманитарную образованность, владение психотехнологиями.

В студенческой группе куратор выполняет разные роли: является связующим звеном между академической системой вуза и самими студентами; анализирует и оценивает результаты обучения; оказывает эмоциональную поддержку студентам, вселяет уверенность в их собственные силы; является регулятором психологического климата в учебной группе, способствуя созданию атмосферы доброжелательности, взаимоподдержки, взаимопомощи, творчества; организует участие студентов в различных мероприятиях группы, факультета, вуза, принимая активное участие в них или позволяя группе работать самостоятельно, являясь в этом случае наблюдателем.

Анализ деятельности кураторов учебной группы на подготовительном факультете позволил выделить следующие функции:

— аналитико-диагностическую: изучение индивидуальных особенностей студентов и студенческой группы в целом;

— организационно-коммуникативную: включение студентов в социальное пространство факультета и вуза, принятие требований и правил жизнедеятельности, построение межличностных отношений с профессорско-преподавательским составом (ППС), студенчеством и вспомогательным персоналом, включение студентов в социально и профессионально значимую деятельность;

— координационную: координация взаимодействия студентов с администрацией факультета и ППС;

— плано-прогностическую: совместное планирование со студентами деятельности группы, прогнозирование хода её развития;

— социально-профилактическую: профилактика вредных привычек и асоциального поведения;

— охранно-защитную: обеспечение прав и свобод студентов, оказание консультативной поддержки в ходе решения проблемных ситуаций;

— рефлексивную: анализ этапов развития студенческой группы, определение перспектив её развития, факторов позитивного и негативного влияния на процесс становления группы и социально-профессиональной адаптации студентов [1].

Функциональные обязанности куратора иностранной группы, задачи и цели его деятельности подробно рассматриваются в СКАПе (социально-культурной адаптационной программе), разработанной на ПФ для иностранных граждан Одесского национального политехнического университета (ОНПУ). Здесь предусмотрены такие обязанности:

- оказание помощи студентам в адаптации к требованиям системы высшего образования через знакомство со структурными подразделениями факультета и вуза, с новыми правами и обязанностями, правилами внутреннего распорядка, с традициями и историей подготовительного факультета;
- содействие повышению качества учебной деятельности в языковой среде;
- повышение и укрепление уровня учебной дисциплины;
- профилактика дезадаптации студентов и связанных с ней различных форм отклонений от норм поведения;
- повышение уровня социальной активности студентов;
- создание организованного сплочённого коллектива в группе и проведение работы по формированию актива группы; создание благоприятного социально-психологического климата в группе;
- повышение культурного уровня студентов;
- создание условий для полноценного межкультурного общения и участия иностранных граждан во внеаудиторных мероприятиях ПФ и ОНПУ;
- профориентационная работа со студентами;
- оказание помощи студентам в решении жилищно-бытовых вопросов, посещение студенческих общежитий;
- информирование заинтересованных лиц (в том числе и родителей) и структур университета об учебных делах в студенческой группе, о запросах, нуждах и настроениях студентов и т. п.

Для успешного педагогического общения и взаимодействия со студентами куратору необходимы такие психологические качества, как:

- наличие интереса к студентам, потребности и умения общаться с ними;
- эмоциональная эмпатия;
- оперативно-творческое мышление, обеспечивающее гибкость, быстрое и правильное ориентирование в меняющихся условиях общения;
- умение ощущать и поддерживать обратную связь при общении;
- умение управлять собой, своим настроением, мыслями, чувствами;
- способность к спонтанной неподготовленной коммуникации;
- умение прогнозировать педагогические ситуации и их последствия;
- владение коммуникативными умениями: вербальными и невербальными;
- способность к педагогической импровизации, умение применять всё разнообразие средств воздействия (убеждение, внушение и др.).

Куратору учебной группы иностранных студентов, на наш взгляд, должны быть знакомы различные стили педагогического управления студенческим коллективом:

- авторитарный, когда куратор осуществляет единоличное управление коллективом студентов, не позволяя им высказывать свои взгляды и критические замечания;
- авторитарный, который допускает возможность для студентов участвовать в обсуждении вопросов учебной и коллективной жизни, но решение, в конечном счёте, принимает куратор в соответствии со своими установками;
- демократический, предполагающий внимание и учёт мнений студентов куратором, который стремится понять их, убедить, а не приказывать, ведёт диалоговое общение «на равных»;
- игнорирующий, характеризующийся невмешательством куратора в жизнедеятельность студентов, практическим устранением от выполнения воспитательных функций, ограниченным административной информацией;
- попустительский, конформный, который проявляется в том случае, когда куратор отстраняется от руководства группой студентов либо идёт на поводу их желаний;
- непоследовательный, алогичный, когда куратор, в зависимости от внешних обстоятельств и собственного эмоционального состояния, осуществляет любой из названных стилей руководства, что ведёт к дезорганизации и ситуативности системы взаимоотношений куратора со студентами, к появлению конфликтных ситуаций [2].

Наиболее эффективно решать воспитательные задачи позволяет, конечно же, демократический стиль, при котором учитываются индивидуальные особенности студентов, их личный опыт, специфика их потребностей и возможностей. Куратор, владеющий этим стилем, ставит перед студентами осознанные задачи, не проявляя негативных установок; он разносторонен и инициативен в контактах. Этот стиль общения можно охарактеризовать как личностный, присущий человеку, имеющему высокий уровень профессионального самосознания, способного к постоянному анализу своего поведения и адекватной самооценке.

Для создания в учебной группе благоприятного психологического климата большое значение имеют личные качества преподавателя: спокойствие, педагогический такт, справедливость, требовательность. Напротив, предъявление завышенных требований, частая критика, редкое поощрение, угрозы, нежелание прислушиваться к мнению студентов, невнимание к их нуждам и интересам формируют нездоровую рабочую атмосферу. Отсутствие взаимного уважения и доверия заставляет студентов занимать оборонительную позицию. Куратор теряет рычаги управляемости студентами, сокращается частота контактов, возникают коммуникативные барьеры, конфликты, появляется желание покинуть группу и, как следствие, происходит снижение качества учёбы. Однако даже авторитарный стиль управления учебно-воспитательным процессом может быть позитивным, если, принимая решение, куратор учтёт интересы студентов, объяснит им свой выбор, сделает свои действия понятными и обоснованными.

Поскольку на начальной стадии обучения куратор делает всё возможное для сплочения коллектива группы, ему необходимо знать и учитывать национально-психологические особенности студентов разных стран. В связи с этим уже с первых дней обучения в многонациональной студенческой группе на подготовительном факультете происходит формирование культуры межнационального общения на основе рече-поведенческой этики русского языка как иностранного.

Опыт кураторской работы показывает, что в студенческой группе проявляется ряд социально-психологических явлений, среди которых нередко следующие:

— коллективные переживания и настроения как эмоциональные реакции на события в окружающем мире; это может как стимулировать, так и угнетать деятельность коллектива, приводить к конфликтам;

— коллективные мнения, выражающиеся в сходстве суждений, взглядов по вопросам повседневной жизни, в одобрении или порицании поступков членов группы либо каких-либо событий;

— случаи подражания, самовнушения, конформизма, при которых студенты попадают, как правило, в трудное положение;

— элементы соревнования, когда студенты эмоционально, ревностно относятся к результатам своей деятельности, стремятся добиться положительного успеха любым путём.

Куратору необходимо учитывать и уметь прогнозировать пути выхода студентов из трудных ситуаций.

О психологической атмосфере в группе можно судить по уровню текучести (стремление перейти в другую группу); качеству знаний; количеству прогулов и опозданий; претензий, жалоб со стороны студентов; аккуратности или небрежности в аудиторной и внеаудиторной работе.

Психологический климат в группе можно считать благоприятным, если преобладает жизне-радостный тон взаимоотношений; отношения строятся на принципах сотрудничества, взаимопомощи, доброжелательности, взаимоуважения; студентам нравится участвовать в совместных делах, вместе проводить свободное время; в отношениях преобладают одобрение и поддержка, критика высказывается с добрыми пожеланиями.

Куратор учебной группы на подготовительном факультете сможет создать в группе нужную атмосферу, руководствуясь следующими принципами:

- на протяжении учебного процесса доверять студентам;
- помогать им формулировать и уточнять поставленные цели и задачи;
- являться для студента источником опыта;
- чувствовать эмоциональный настрой группы;
- быть активным участником группового взаимодействия [3].

Как показывает практика и анализ деятельности кураторов учебных групп иностранных студентов подготовительного факультета ОНПУ, вышеперечисленные положения способствуют созданию необходимых педагогических условий для их эффективной и успешной социально-культурной адаптации.

1. *Потапов В. Е.* Организация внеаудиторной работы в процессе преподавания русского языка студентам-филологам на этапе включённого обучения / В. Е. Потапов // Русский язык за рубежом. — 1987. — № 5. — С. 40—43.
2. *Чеботарёв П. Г.* Роль преподавателя: социально-психологический взгляд на его деятельность / П. Г. Чеботарёв // Русский язык за рубежом. — 1982. — № 5. — С. 64.
3. *Фокин Ю. Г.* Преподавание и воспитание в высшей школе: методология, цели и содержание, творчество / Ю. Г. Фокин. — М.: Академия, 2002.

E. N. Milyutina, E. A. Chumakova

TUTOR OF STUDYING GROUP AND SOCIAL AND CULTURAL ADAPTATION OF FOREIGN STUDENTS OF PREPARATORY FACULTY

In the article there are investigated functional abilities and competence of the tutor necessary for organizing the effective training and educational process in the foreign students' groups on the preparatory course.

Key words: tutor, adaptation, co-operation, psychological climate, tutorship.

О. М. Мілютіна, О. А. Чумакова

КУРАТОР НАВЧАЛЬНОЇ ГРУПИ І СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНА АДАПТАЦІЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ ПІДГОТОВЧОГО ФАКУЛЬТЕТУ

У статті розглядається роль куратора навчальної групи у створенні необхідних і достатніх педагогічних умов для ефективної адаптації іноземних студентів підготовчого факультету до навчально-виховного процесу.

Ключові слова: куратор, адаптація, взаємодія, психологічний клімат, обов'язки куратора.

ДЕВЛЕТОВ Р. Р. Практический курс трилингвального обучения дисциплинам лингводидактического цикла: [Монография] / Ремзи Рефикович Девлетов. — Симферополь: Оджакъ, 2011. — 356 с.

Языковое образование в полилингвальном регионе диктует необходимость учёта синхронного контактирования разных языков. Происходящие в педагогической теории и образовательной практике существенные изменения нацелены на гармонизацию украинских и европейских вузов и обеспечение конкурентоспособности украинского высшего образования. Учитывая эти факты, лингводидакты находятся в постоянном поиске новых методических решений в оптимизации процесса профессионального обучения.

Предлагаемую Р. Р. Девлетовым монографию можно отнести к научным артефактам, обогащающим современную дидактику технологией взаимосвязанного обучения языкам, конечным результатом которого автор считает формирование у будущих преподавателей трилингвальной предметной компетенции. Полилингвальная коммуникативная деятельность учителей выдвигает особые требования к процессу педагогического образования, в котором должны использоваться все ресурсы интеграции основной и дополнительной специальностей. В связи с этим изучение русского, украинского и крымскотатарского языков впервые рассматривается как инструмент формирования и развития скоординированного профессионального трилингвизма обучаемых.

Одной из характерных особенностей современной методики изучения языков является возникновение и интенсивное развитие новых лингводидактических направлений в аспекте интегративных обогащающих технологий обучения дисциплинам языкового цикла. Лидирующее положение в этом плане занимают концептуальные исследования, которые находятся на пересечении трёх направлений — межъязыковое сравнение, взаимосвязанное изучение синхронно контактирующих языков в школе и специальная языковая подготовка будущих учителей в вузе для работы в школах с двумя (тремя) языками обучения. Данный факт особо актуален для поликультурного и в большинстве своём трилингвального Крыма.

Лингводидактическая подготовка будущих учителей на би- и трилингвальной основе посредством междисциплинарных связей в научно-методической литературе рассматривается впервые, и этим определяется актуальность монографии Р. Р. Девлетова. Научная новизна рецензируемого исследования заключается в комплексном описании разработанной концептуальной модели трилингвального обучения дисциплинам лингводидактического цикла.

Структура монографии определена целью работы и в полном объёме отражает логическую динамику научной мысли.

Первый раздел «Научные предпосылки становления и развития трилингвального обучения» посвящен описанию основных постулатов изучаемого научного направления в языковом образовании. Автор представил аналитический обзор основных интерпретаций понятийно-терминологического аппарата исследуемой темы. Отмечено, что лингвистический аспект изучения многоязычия предусматривает анализ соотношения структурных элементов не менее трёх языков, их взаимопроникновения на всех уровнях языковой системы; выявление дифференциальных признаков каждого из контактирующих языков. Таким образом устанавливаются общие и специфические, интегральные и дифференциальные черты в звуковом составе, лексической системе и грамматическом строе родного языка, второго языка и языка-посредника; иссле-

дугается содержание интерференции и транспозиции родного языка в процессе изучения второго и языка-посредника; объясняются причины интерференции и прогнозируются возможные ошибки в речи учащихся. Основным методом изучения контакта языков в этом аспекте является сопоставительно-типологический.

Во втором разделе «Развитие трилингвизма в теории и практике современного образовательного процесса» подчеркивается актуальность обучения на трилингвальной основе, что обусловлено всеобщей мировой тенденцией к интеграции в образовательной экономической, культурной и политической сферах. Заслуживает внимания детальное описание учебно-методического обеспечения трилингвального обучения. Автор предлагает анализ уровней владения синхронно изучаемыми языками в контексте Общеввропейских рекомендаций по языковому образованию.

В третьем разделе «Концептуальная модель трилингвального обучения дисциплинам лингводидактического цикла в педагогическом учебном заведении» трилингвальное обучение предстаёт как строго обоснованная концептуальная модель профессиональной подготовки будущих учителей начальных классов. В основе модели лежит комплекс всех дидактически и методически релевантных факторов, обусловленных спецификой преподаваемой дисциплины, характером будущей специальности, а также особенностями процесса её овладения. Совершенно справедливо автор считает, что широкопрофильная деятельность трилингвального специалиста, в частности учителя, характеризуется следующим: 1) числом языковых предметов, входящих в интегрированную профессию широкого профиля, при этом за основу берется ведущая стержневая профессия и перспективы ее развития; 2) совмещением, перераспределением функций, а в отдельных случаях нейтрализацией некоторых из них (учителя, осуществляющие билингвальное обучение в школе, должны выполнять совмещенные функции преподавателя нескольких предметов — ИЗО, математики, природоведения, украинского, русского и крымскотатарского языков и т. д.); 3) модификацией базовых функций в образовательном процессе: при трилингвальном обучении гностическая, воспитательная, конструктивная, организационная, информативная, контрольно-оценочная функции в равной мере должны реализовываться на трех языках.

Разработанная концептуальная модель предполагает достижение стратегической цели, направленной на формирование и развитие трилингвальной предметной компетенции по методике, представляющей собой открытую систему процедурных, ценностно-смысловых и декларативных знаний, включающей взаимодействующие между собой компоненты, которые активизируются (актуализируются) и обогащаются в деятельности по мере возникновения реальных проблем, с которыми сталкивается носитель языковой компетенции.

Четвёртый раздел «Реализация лингводидактической модели трилингвального обучения дисциплинам лингводидактического цикла в педагогическом вузе» посвящён описанию методических приемов практической реализации модели трилингвального обучения. В данной части монографии исследователем описаны этапы экспериментального обучения, разработана программа учебной дисциплины «Основы трилингвального обучения в начальной школе», представлен глубокий анализ результатов авторской методики, излагаются научно-методические предпосылки созданного учебного пособия «Практический курс трилингвального обучения дисциплинам лингводидактического цикла».

Необходимо отметить, что Р. Р. Девлетовым собран, проанализирован и использован богатейший терминологический и понятийный материал на русском, украинском и крымскотатарском языках, подготовлена система аутентичных методических текстов.

При решении ситуативно-тематических мыслительных задач студенты выполняют задания и упражнения лингводидактического содержания, которые направлены на формирование коммуникативных знаний, умений и навыков в ситуациях профессионального общения на трёх языках в зависимости от адресатов речи. Здесь интересной представляется методика воспроизведения реальной педагогической коммуникативной ситуации с использованием ролевых игр, элементов контекстного обучения. Решение частных методических задач связано с чтением аутентичных методических текстов, представленных в билингвальном варианте.

Лексический, грамматический и текстовый материал сконцентрирован вокруг 14 тем, каждая из которых представляет отдельный модуль. Изучение каждой темы начинается с билингвального минимума, на основе которого предлагается работа над словосочетаниями, предложениями и методическим текстом.

В заключении сделаны выводы о том, что разработанная и внедрённая в учебный процесс концептуальная модель представляет собой вариант эффективной современной технологии обучения в педагогическом учебном заведении, что данная методика не имеет аналогов в языковом образовании в связи с тем, что изучение трёх языков рассматривается как инструмент профессиональной подготовки конкурентоспособного учителя начальных классов в школах с полиэтничным составом обучаемых.

Монография Р. Р. Девлетова обладает высоким научным и методическим статусом и будет способствовать решению современных проблем трилингвального образования. Рецензируемая

работа носит актуальный характер, и с полной ответственностью её можно считать существенным вкладом в методику профессиональной подготовки будущих учителей начальных классов для работы в школах с двумя или тремя языками обучения.

Л. А. Петрова, доктор филологических наук, профессор, зав. кафедрой русского языка Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

КАИРЖАНОВ А. К. Византизм и ментальность Киевской Руси, часть I. Раздумья на степной дороге, часть II: [научное издание] / Абай Каиржанович Каиржанов. — Астана: КазУЭФМТ, 2011. — 304 с.; Киев: Издательский дом Дм. Бурого, 2012. — 312 с.

В 2011 году в Астане была опубликована монография «Византизм и ментальность Киевской Руси. Раздумья на степной дороге» Абая Каиржановича Каиржанова, доктора филологических наук, профессора. Рецензенты монографии — академик НАН Казахстана, доктор филологических наук, профессор М. С. Сергалиев и доктор филологических наук, профессор З. К. Темиргазина. Это очередная книга учёного, известного в Казахстане и в научных кругах государств Европы и Азии трудами в области лингвосинергетики, этнолингвистики, межкультурных коммуникаций. Сочетание методов лингвосинергетики, компаративистики, социолингвистики с глубоким хронологическим анализом и междисциплинарным подходом позволяет автору выдвинуть интересную научно обоснованную концепцию формирования в диахронии современных этносов Евразии, проживающих на огромных пространствах от Енисея до Карпат и от Балкан до Норвежского моря, их традиций, верований, языков, культур, ментальности, антропологических признаков. Книга вызвала чрезвычайно высокий интерес у научной общности Украины, поскольку затрагивает проблемы межкультурных и межъязыковых отношений Киевской Руси, рефлекслируемые в современную этнокультурную и языковую ситуацию страны. Вследствие этого она с некоторыми дополнениями была переиздана в Киеве в 2012 году.

Своим исследованием А. К. Каиржанов в очередной раз доказывает важность языка как аккумулятора цивилизационного, ментального, культурного, поведенческого развития человечества, недостаточно осознанную либо намеренно замалчиваемую, скрываемую, занижаемую ценность языка для незаангажированных, нетенденциозных, объективных исторических, культурно-антропологических и этнологических исследований. Вместе с тем, книге «Византизм и ментальность Киевской Руси. Раздумья на степной дороге» лишь частично, на наш взгляд, удалось заполнить вакуум, имеющийся в объективных исследованиях истории взаимоотношений народов и языков Восточной, Юго-восточной и Северной Европы с народами и языками Передней и Средней Азии, Казахстана, Сибири. Автор только намечает пути решения ряда проблем, пытаясь дать объективную оценку процессам и событиям громадного хронологического среза, повлиявшим на историческое развитие человечества; сравнивая свою точку зрения со взглядами других исследователей, в том числе лингвистов; давая разную оценку концепциям взаимоотношений народов на евроазиатском пространстве.

Метафизический подход к исследованию гуманитарной сферы жизни общества, преобладавший в европейской науке с эпохи средневековья до конца XIX века, стал основной причиной появления и популярности в Западной Европе ложной концепции К. Ясперса о неисторичности народов, живущих к востоку от Западной Европы, то есть славян, тюрков, монголов, многих финно-угорских народов. Кстати, по этой же причине в 1860-е годы львовский историк Кароль Шайноха выдвинул концепцию цивилизационной миссии поляков на востоке, подхваченную и развитую в Западной Галиции учёными краковской исторической школы Йозефом Шуйским, Михалом Бобрыньским и др. [Cesarz]. К катастрофическим последствиям такого заблуждения привела в недавнем прошлом фашистская идеология. По мнению А. К. Каиржанова, жители Западной Европы не могли простить гуннам своего бессилия и унижения и передавали из поколения в поколение своё отрицательное отношение к населению Восточной Европы и Средней Азии. Этот стереотип не изжит и сегодня.

По ряду объективных и субъективных причин от европейцев остаётся скрытой правда об истории межэтнических и межъязыковых связей средневековой Европы и Азии. Своей книгой А. К. Каиржанов приоткрыл завесу неизвестности, частично заполнил исследовательскую лауну взаимоотношений тюркских и европейских народов, греческого, тюркских, славянских и других языков, разных языческих и монотеистических верований на степных просторах от Тянь-Шаня до Карпат.

Первая часть монографии (с. 9—143) посвящена исследованию путей формирования ментальности Киевской Руси под влиянием преемственности византийских сакральных концептов. Ме-

тодологической основой исследования является диалектическое учение о синергии языковой системы, в разработке которого вслед за отечественными учёными С. В. Бураго, Н. Ф. Алефиренко, К. И. Белоусовым активно участвует сам автор. На примере ряда текстов, переведённых в эпоху средневековья со среднегреческого на древнерусский язык, А. К. Каиржанов показывает один из механизмов аккультурации, характерной при смешивании культурных парадигм в поликультурном сообществе Киевской Руси, а именно процесс взаимодействия генерации и диссипации в ситуации диглоссии, в условиях открытости древнерусской языковой системы и неустойчивости новой ценностной информации.

Результатом диахронического изучения А. К. Каиржановым семантического пространства ряда взаимодействовавших языков является весьма важное для лингвистической науки утверждение о том, что «семантическое пространство, членимое с помощью лексем на кванты разного денотативного и коннотативного свойства, обладает дискретностью, а на определённой точке эволюции языковой системы приобретает конкретные свойства «целостного образа»». За денотативными значениями, по мнению учёного, «стоят иконические представления конкретно-чувственной действительности, а за коннотативными семемами стоят образы, находящиеся на эфемерной линии семантических субстратов. Они переливаются друг в друга без осязаемых пересечений и интервалов при взаимодействии механизма генерации (трансформации) и диссипации языковой системы» [с. 71].

А. К. Каиржанов справедливо замечает необходимость использования в исследованиях семантического сдвига, непосредственно связанного с языковой синергией, типологического подхода к градуированию идиоматичности лексем и их сочетаний, который был выдвинут в 1970 году учителем А. К. Каиржанова профессором М. М. Копыленко и профессором Э. Д. Поповой. На некоторых примерах семантических сдвигов, которые произошли в средние века в результате влияния византийской ментальности на древнерусскую и зафиксированы в среднегреческо-древнерусских переводах «Хроники» Георгия Амартола, «Истории Иудейской войны» Иосифа Флавия, «Синайской псалтыри» и др., автор показывает методику реализации такого подхода. Здесь же предпринята попытка установить когнитивные основания развития коннотативных лексем *кротость* и *гордыня*; *неподдельность*; *страдание*; *смирение*; *хитрость*; *грех*; *порок*; *страсть* и пути их взаимодействия с денотатами в рамках византийского сакрального концепта *премудрости*, вошедшего в древнерусский язык, культуру, в сознание русского человека с христианскими ценностями. А. К. Каиржанов замечает случаи неточностей в древних переводах, объясняя большинство этих неточностей процессом развития у славян новой ментальной парадигмы под влиянием византийских сакральных ценностей (с. 72—97). В исследовании автор активно использует понятия семы, семемы, концепта, семантического статуса, семантического поля, семантического сдвига, ассимилятивной предикации, прецессии, фокуса выражения реальности, идиоматичности лексем и другие, необходимые при изучении диахронической семантики.

Вторая часть монографии (с. 145—292) состоит из десяти очерков, в которых представлен когнитивный анализ семиотических единиц, раскрывающий тесную связь культурных традиций тюркских народов с древней шумерской и другими цивилизациями. Автор справедливо затрагивает вопрос о влиянии на формирование византийской, древнерусской, тюркской ментальности древней монотеистической солярной религии тенгризма (веры в Бога Солнца — Дажьбога — Кострому — Белобога — Тенгри). Учёный исследует насущные проблемы культурогенеза славян, германцев, евреев, тюркских народов, греков, опираясь на авторитетные исследования В. А. Истрина, П. Я. Черныха, Н. А. Константинова, Н. И. Толстого, М. М. Копыленко, И. С. Улуханова, Ю. В. Рождественского, А. Ф. Лосева, Л. П. Потапова, М. Маккормака, Л. Витгенштейна, П. Рикёра, Г. Фреге и многих других исследователей.

Опираясь на работы Гегеля, Хайдеггера, Дильтея, Абай Каиржанов развивает учение о социальном времени, наполняя его дополнительным содержанием и представляя как онтологическую характеристику культуры, свидетельствующую о преодолении культурой статичности бытия и пребывании её в состоянии перманентной трансформации, непосредственно связанной с изменением содержания человеческого бытия (с. 149—151).

Интересны замечания А. К. Каиржанова о функционировании у тюркских народов в раннем средневековье двух письменностей: рунической, заимствованной затем норманнами, вероятнее всего, через посредничество тюркоязычных готов, и греко-кириллической, которая стала использоваться в эпоху эллинизма после завоевания Семиречья войсками Александра Македонского. Доказательством этого автор считает некоторые археологические находки на территории Казахстана (с. 156—157). Здесь же учёный поддерживает концепцию об изобретении Кириллом и Мефодием глаголицы, а не кириллицы, и предлагает версию о тюрко-греческом происхождении кириллицы, используемой славянами как запись своей речи греческими буквами до появления на Балканах тюркских племён и использовавшейся тюркоязычными булгарами до их прихода на Балканы с северо-востока (с. 157—161).

Ценными в исследовании межкультурных коммуникаций русского средневековья являются наблюдения над текстом «Слова о полку Игореве». На страницах монографии профессор Каиржанов приводит немало свидетельств того, что автор «Слова о полку Игореве» был талантливейшим язычником (с. 280 и др.), отразившим в тексте повести ещё бытовавшие у русичей и тюрков в XIII веке языческие традиции. Кроме того, в тексте повести в описании тесных контактов русичей с тюркскими племенами, в использовании калек и непосредственных заимствований из тюркского языка, выступавшего в Евразии до VIII века н. э. в функции международного, по свидетельству А. К. Каиржанова, находит своё выражение процесс славянско-тюркской аккумуляции, длившийся, по мнению учёного, с IV по XV век (с. 278—286) и, разумеется, оставивший след в языке и культурных традициях восточных славян.

Идиоматичность рассматривается в монографии как «своеобразие лексемы или сочетания лексем, сводимое к семантическим сдвигам семем в лексеме или в компонентах той или иной сочетаемости при внутриязыковой идиоматичности и к специфичности переводного эквивалента лексемы или компонентов фразеосочетания языка Я1 на язык Я2 при межъязыковой идиоматичности» (с. 170). При этом автор исследует понятие идиоматичности в когнитивном и психолингвистическом аспектах. Когнитивный процесс порождения семантического сдвига в лексических единицах представляется профессору Каиржанову как реализация эвристических механизмов соотношения языка и речи, семантики и дискурса, познания и культуры (с. 163).

Автор книги «Византизм и ментальность Киевской Руси. Раздумья на степной дороге» проявляет себя как серьёзный и принципиальный учёный-языковед, историк, культуролог, этнолог, политолог, продолжатель лучших традиций евразийской гуманитарной научной школы. Монография актуальна, поскольку восполняет те пробелы науки, которые столетиями были скрыты от человечества. Ряд теоретических положений данной монографии даёт возможность исследователям по-новому оценивать многие факты языка, межкультурной коммуникации, этнологии, истории, политики, психологии, теологии. В некоторых случаях новаторский подход автора ставит перед наукой новые вопросы и направляет исследователей на поиск путей их решения.

Примечание. [Cesarz] — Cesarz E. Ukraina i stosunki polsko-ukraińskie w syntezach historycznych szkoły krakowskiej / Elżbieta Cesarz // Stosunki kulturowo-literackie polsko-wschodniosłowiańskie / Pod red. K. Prusa. — Rzeszów: Wyd-wo WSP, 1995. — S. 53—61.

Е. Н. Степанов, кандидат филологических наук, доцент кафедры русского языка Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

КОНДРАТЕНКО Н. В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу: монографія / Наталія Василівна Кондратенко; [За ред. проф. К. Г. Городенської]. — К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. — 328 с.

Фундаментальна монографічна праця Н. В. Кондратенко репрезентує дослідження принципів синтаксичної організації художнього мовлення модерністських і постмодерністських творів. Авторка вводить поняття дискурсу неklasичної парадигми на позначення художнього мовлення, відзначаючи, що «особлива роль у процесі формування сучасного художнього мовлення належить синтаксису як конструктивному чиннику текстової організації та витлумаченню художнього тексту як дискурсу» (с. 276).

Певною сходиною до створення цього монографічного дослідження (етапом на шляху створення) стала монографія Н. В. Кондратенко «Український політичний дискурс: текстуалізація реальності», де було запропоновано й новий термін «текстуалізація», яким авторка оперує у рецензованій монографії.

Монографія репрезентує не лише аналіз художнього дискурсу неklasичної парадигми у функціонально-граматичному, академічному аспекті — системіцентричному, а й розкриває новітні аспекти дослідження синтаксису — вивчення тексту із застосуванням прагматичного та когнітивного підходів, адже сучасна наука потребує вивчення різноманітних явищ у динаміці з акцентуацією людського чинника у цьому процесі.

Теоретична частина подає серйозне представлення текстоцентричної, дискурсивної парадигми досліджень художнього тексту, а також вивчення художнього дискурсу неklasичної парадигми, ґрунтуючись на працях українських та зарубіжних учених: М. М. Бахтіна, Ф. С. Бацевича, Р.-А. де Богранда, Н. С. Валгіної, К. Г. Городенської, В. Дресслера, А. П. Загнітка, Ю. Кристєвої, О. О. Селіванової та ін. Авторка підкреслює, що визначальним чинником для окреслення статусу художнього дискурсу в комунікативному аспекті слугує прагматична настанова мовця-автора, а «дискурсивна діяльність читача актуалізує та розвиває авторські на-

міри, часом додаючи власні, вибудовуючи майже новий, інший художній текст» (с. 44—45). Н. В. Кондратенко наголошує на парадоксальності поєднання модерну та постмодерну на рівні текстуалізації реальності, що переважно репрезентовано порушенням мовної ієрархії, прагненням деконструкції єдності тексту тощо, називаючи такі тексти експериментальними.

Окресливши засадничі принципи синтаксичної організації художнього мовлення неklasичної парадигми — ігрового та діалогічного, концентром уваги дослідниця робить засоби створення лінгвістичної гри як карнавалізації та діалогічності. Зокрема розглянуто художній дискурс як ігрову діяльність, полікодовість і поліфонію як вияв карнавалізації, формально-синтаксичну, структурно-семантичну, комунікативну деструкцію, синтаксичну варіативність, де на синтаксичному рівні, як зазначає Н. В. Кондратенко, принцип гри реалізований через дві загальні тенденції: синтаксичну надмірність і синтаксичну компресію. Такий принцип характеризує *Homo ludens* (людину граючу), у якої гра — це вираження свободи, і таким чином, свободи творчості автора, у тому числі й авторської організації вираження смислу — актуалізації лінгвальних та екстралінгвальних засобів.

Крім того, на думку авторки, «відсутність діалогів у тексті актуалізує діалогічність як ознаку дискурсу, як інтерактивну взаємодію мовця (автора) та реципієнта (читача)» (с. 138). Таким чином, у ланцюгу *автор—текст—читач* текст постає у функції посередника між автором і читачем, а автор ніби спонукає, запрошує до діалогу, тим самим ніби «запрошуючи» до співавторства читача.

Рецензована праця презентує і новітні синтаксичні тенденції в українському художньому дискурсі: синтаксичну надмірність, реалізовану в непередикативній, передикативній, поліпередикативній і текстовій сурядності, та синтаксичну компресію, яка відбивається в текстовій фрагментації і синтаксичній лакунарності. Цікавим є детальний опис ігор з пунктуацією, що, на нашу думку, можна назвати графічними іграми, де пунктуаційне оформлення слугує додатковим спонуканням до інтерпретації авторського задуму, розкриття інтенції автора не лише за допомогою мовних засобів, а й екстралінгвальних — домінування/часткова (повна) відсутність деяких розділових знаків, які передають смисл не лише експліцитно, а й імпліцитно.

Невипадково в монографії для аналізу обрано твори письменників Ю. Андруховича, Л. Дереша, А. Дністрового, С. Жадана, О. Забужко, Ю. Ірванця, Т. Прохаська та ін., для яких «українська мова є живим, мінливим організмом, а не сталим комплексом вербальних знаків, підпорядкованих чітким нормам і правилам» (с. 7). Схильність названих авторів до текстових експериментів дала змогу Н. В. Кондратенко застосувати неординарний підхід до аналізу мовної тканини зазначених текстів.

Загалом вивчення тексту/дискурсу визначається інтердисциплінарністю, і тому для їх якісного, кваліфікованого аналізу потрібно мати ґрунтовну наукову базу. Монографічне дослідження Наталії Василівни Кондратенко стало знаковим явищем для одеської граматичної школи, демонструє високий науковий рівень, глибоку обізнаність із практичним матеріалом, і, сподіваємося, стане початком створення комплексної прагматико-комунікативною граматики української мови.

Н. В. Кутуза, кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

НАШІ АВТОРИ

АВДОНИНА Анна Юрійвна, канд. ф. наук, доцент каф. російської мови, культури мовлення та методики їх викладання Поволзької соціально-гуманітарної академії (Росія, Самара)

АРЕФ'ЄВА Наталія Георгіївна, канд. ф. наук, ст. викладач каф. лінгводидактики Одеського національного політехнічного ун-ту (Україна, Одеса)

БАЙТЕРЯКОВ Олег Зуфарович, канд. геогр. наук, доцент каф. економічної і соціальної географії та методики навчання географії Мелітопольського державного педуніверситету ім. Б. Хмельницького (Україна, Мелітополь)

БАЙТЕРЯКОВА Наталія Юрійвна, ст. викладач каф. іноземної філології Мелітопольського державного педуніверситету ім. Б. Хмельницького (Україна, Мелітополь)

БУБЛЕЙНИК Людмила Василівна, д-р ф. наук, професор, зав. каф. теорії та практики перекладу Волинського інституту економіки та менеджменту (Україна, Луцьк)

БУГА Тетяна Володимирівна, канд. ф. наук, ст. викладач каф. української філології і культури Донецького національного університету (Україна, Донецьк)

БУТКОВА Галина Василівна, канд. ф. наук, доцент, зав. каф. української мови та літератури, перший проректор Ізмаїльського державного гуманітарного ун-ту (Україна, Ізмаїл)

БУШЕВ Олександр Борисович, д-р ф. наук, професор Тверської філії Санкт-Петербурзького державного інженерно-економічного ун-ту (Росія, Твер)

ВАЛЄЄВА Людмила Володимирівна, канд. ф. наук, доцент, докторант каф. російського, слов'янського та загального мовознавства Таврійського національного ун-ту ім. В. І. Вернадського (Україна, Сімферополь)

ВАЛІХМЕТОВА Анна Разифівна, аспірант Інституту російської мови ім. В. В. Виноградова РАН (Росія, Москва)

ВИСОЦЬКА Зоряна Іванівна, викладач каф. мовної та психолого-педагогічної підготовки Одеського національного економічного ун-ту (Україна, Одеса)

ВІТ Надія Петрівна, канд. ф. наук, доцент, зав. каф. іноземних мов гуманітарних факультетів Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)

ВОЙЦЕВА Олена Андріївна, канд. ф. наук, доцент каф. загального та слов'янського мовознавства Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)

ГЕЙНА Оксана Володимирівна, канд. ф. наук, доцент каф. мовної та психолого-педагогічної підготовки Одеського національного економічного ун-ту (Україна, Одеса)

ГЕОРГІЄВА Світлана Іванівна, канд. ф. наук, доцент каф. болгарської філології Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)

ГРИГОРЧУК Юлія Миколаївна, аспірант Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (Україна, Київ)

ДЕЛЮСТО Марина Сергіївна, канд. ф. наук, ст. викладач каф. української мови та літератури Ізмаїльського державного гуманітарного ун-ту (Україна, Ізмаїл)

ДЕРІК Ілона Морисівна, канд. ф. наук, доцент каф. перекладу, теоретичної та прикладної лінгвістики Південно-українського національного педагогічного ун-ту ім. К. Д. Ушинського (Україна, Одеса)

ДМИТРИВ Сергій Вікторович, викладач каф. загального та слов'янського мовознавства Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)

БРЕМЕНОК Оксана Ігорівна, канд. ф. наук, доцент каф. іноземних мов гуманітарних факультетів Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)

ІЛБІН Дмитро Юрійович, канд. ф. наук, доцент каф. російської мови Волгоградського держуніверситету (Росія, Волгоград)

КАІРЖАНОВ Абай Каіржанович, д-р ф. наук, професор, зав. каф. світових мов Казахського ун-ту економіки, фінансів і міжнародної торгівлі (Казахстан, Астана)

КАСІМ Галина Юрійвна, канд. ф. наук, доцент, зав. каф. загального та слов'янського мовознавства Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)

КОВАЛЬЧУК Галина Вікторівна, ст. викладач каф. мовної та психолого-педагогічної підготовки Одеського національного економічного ун-ту (Україна, Одеса)

КОЛЕСНИКОВА Лідія Володимирівна, канд. ф. наук, доцент, зав. каф. загального мовознавства та слов'янських мов Ізмаїльського державного гуманітарного ун-ту (Україна, Ізмаїл)

КОНДРАТЕНКО Наталія Василівна, канд. ф. наук, доцент, зав. каф. прикладної лінгвістики Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)

КОНДРАЦЬКА Ольга Володимирівна, аспірант каф. загального та слов'янського мовознавства Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)

КОРОГЛУ Ленура Аблямівна, аспірант каф. російської філології Кримського інженерно-педагогічного ун-ту (Україна, Сімферополь)

КОСМЕДА Тетяна Анатоліївна, д-р ф. наук, професор кафедри мовної і міжкультурної комунікації Дрогобицького державного університету ім. І. Франка (Україна, Дрогобич)

КОСТАРЄВ Євген Станіславович, студент 5 курсу філологічного ф-ту Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)

- КОСТЬ Соломія Степанівна**, викладач каф. іноземних мов Львівської комерційної академії (Україна, Львів)
- КУЗИК Оксана Андріївна**, аспірантка каф. англійської філології Львівського національного університету ім. І. Франка (Україна, Львів)
- КУТУЗА Наталія Валеріївна**, канд. ф. наук, доцент каф. журналістики Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)
- ЛУЦЕГВА Юлія Миколаївна**, аспірант каф. російської мови Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)
- МАТВЄГВА Наталя Михайлівна**, доцент каф. лінгводидактики Одеського національного політехнічного ун-ту (Україна, Одеса)
- МАТУЗКОВА Олена Прокопівна**, канд. ф. наук, доцент каф. теорії та практики перекладу Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)
- МЕЖЕНСЬКА Наталія Олександрівна**, канд. ф. наук, заст. директора з науково-методичної роботи Алексєєвського державного педагогічного коледжу Білгородської області (Росія, Алексєєвка)
- МИРОШНИЧЕНКО Марія Іванівна**, ст. викладач каф. українознавства Одеського національного морського ун-ту (Україна, Одеса)
- МІЛЮТІНА Олена Миколаївна**, ст. викладач каф. лінгводидактики Одеського національного політехнічного ун-ту (Україна, Одеса)
- МОЙСЄЄНКО Наталія Григорівна**, канд. ф. наук, доцент каф. граматики англійської мови Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)
- МУРАДЯН Грина Володимирівна**, канд. ф. наук, доцент каф. російської мови Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)
- НАЗАРЕНКО Оксана Миколаївна**, канд. ф. наук, викладач каф. загальних дисциплін та мовної підготовки іноземних громадян Південноукраїнського національного педагогічного ун-ту ім. К. Д. Ушинського (Україна, Одеса)
- НЕКЛЕСОВА Валерія Юріївна**, канд. ф. наук, доцент каф. іноземних мов гуманітарних факультетів Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)
- НІКУЛЬШИНА Тетяна Миколаївна**, канд. ф. наук, доцент, докторант каф. теорії та практики перекладу з англійської мови Київського національного ун-ту ім. Т. Г. Шевченка (Україна, Київ)
- ПАНАСЕНКО Тетяна Антонівна**, канд. ф. наук, викладач каф. перекладу, теоретичної та прикладної лінгвістики Південноукраїнського національного педагогічного ун-ту ім. К. Д. Ушинського (Україна, Одеса)
- ПАЧЕВ Олег Миколайович**, бакалавр філологічного ф-ту Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)
- ПЕЙЧЕВА Ольга Миколаївна**, канд. ф. наук, доцент каф. загального та слов'янського мовознавства Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)
- ПЕТРОВ Андрій Васильович**, д-р ф. наук, доцент каф. історії російської мови та діалектології Поморського державного університету ім. М. В. Ломоносова (Росія, Архангельськ)
- ПЕТРОВ Олександр Володимирович**, канд. ф. наук, доцент каф. російського, слов'янського та загального мовознавства Таврійського національного ун-ту ім. В. І. Вернадського (Україна, Сімферополь)
- ПЕТРОВА Луїза Олександрівна**, д-р ф. наук, професор, зав. каф. російської мови Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)
- ПЛИСАК Діана Володимирівна**, асистент каф. англійської філології Прикарпатського національного ун-ту ім. В. Стефаника (Україна, Івано-Франківськ)
- ПЛОТНИЦЬКА Світлана Валеріївна**, канд. пед. наук, доцент каф. іноземних мов гуманітарних факультетів Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)
- ПОЖАРИЦЬКА Олена Олександрівна**, аспірант каф. граматики англійської мови Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)
- РОМАНЕНКО Вікторія Андріївна**, канд. ф. наук, доцент каф. функціональної лінгвістики Придністровського державного ун-ту ім. Т. Г. Шевченка (Молдова, Тирасполь)
- РУДИК Грина Миколаївна**, канд. ф. наук, доцент каф. міжкультурної комунікації Житомирського державного ун-ту ім. І. Я. Франка (Україна, Житомир)
- САВЧЕНКО Євгенія Юріївна**, аспірантка каф. перекладу, теоретичної та прикладної лінгвістики Південноукраїнського національного педуніверситету ім. К. Д. Ушинського (Україна, Одеса)
- СЕМЕНЕНКО Олександра Юріївна**, канд. ф. наук, викладач каф. прикладної лінгвістики Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)
- СІЗОВА Любов Володимирівна**, ст. викладач каф. мовної підготовки іноземних студентів, аспірантів і стажистів Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)
- СОБЧЕНКО Ганна Сергіївна**, аспірант каф. російської мови Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)
- СПІВАК Оксана Миколаївна**, вчитель одеської загальноосвітньої школи № 61, здобувач каф. української філології та методики навчання фахових дисциплін Південноукраїнського національного педуніверситету ім. К. Д. Ушинського (Україна, Одеса)
- СТЕПАНОВ Євгеній Миколайович**, канд. ф. наук, доцент каф. російської мови Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)

НАШИ АВТОРИ / НАШИ АВТОРЫ

ТКАЧЕНКО Ганна Володимирівна, викладач каф. іноземних мов природничих факультетів Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)

ХАРИСОВА Тетяна Євгенівна, викладач уфимської середньої загальноосвітньої школи № 98 (Росія, Уфа)

ЧЕРНОВАЛЮК Ірина Володимирівна, канд. ф. наук, доцент каф. мовної підготовки іноземних студентів, аспірантів і стажистів Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)

ЧУМАКОВА Олена Анатоліївна, ст. викладач каф. лінгводидактики Одеського національного політехнічного ун-ту (Україна, Одеса)

ШВЕЦЬ Альона Іванівна, канд. ф. наук, ст. викладач каф. культурології та мистецтвознавства Одеського національного політехнічного ун-ту (Україна, Одеса)

ШЕВЧУК Лілія Володимирівна, здобувач каф. української мови Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)

ШУМАРІНА Тетяна Федорівна, канд. ф. наук, доцент каф. російської мови Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)

НАШИ АВТОРЫ

АВДОНИНА Анна Юрьевна, канд. ф. наук, доцент каф. русского языка, культуры речи и методики их преподавания Поволжской государственной социально-гуманитарной академии (Россия, Самара)

АРЕФЬЕВА Наталья Георгиевна, канд. ф. наук, ст. преподаватель каф. лингводидактики Одесского национального политехнического ун-та (Украина, Одесса)

БАЙТЕРЯКОВ Олег Зуфарович, канд. геогр. наук, доцент каф. экономической и социальной географии и методики обучения географии Мелитопольского государственного педуниверситета им. Б. Хмельницкого (Украина, Мелитополь)

БАЙТЕРЯКОВА Наталья Юрьевна, ст. преподаватель каф. иностранной филологии Мелитопольского государственного педуниверситета им. Б. Хмельницкого (Украина, Мелитополь)

БУБЛЕЙНИК Людмила Васильевна, д-р ф. наук, профессор, зав. каф. теории и практики перевода Волинского института экономики и менеджмента (Украина, Луцк)

БУГА Татьяна Владимировна, канд. ф. наук, ст. преподаватель каф. украинской филологии и культуры Донецкого национального университета (Украина, Донецк)

БУТКОВА Галина Васильевна, канд. ф. наук, доцент, зав. каф. украинского языка и литературы, первый проректор Измаильского государственного гуманитарного ун-та (Украина, Измаил)

БУШЕВ Александр Борисович, д-р ф. наук, профессор Тверского филиала Санкт-Петербургского государственного инженерно-экономического ун-та (Россия, Тверь)

ВАЛЕЕВА Людмила Владимировна, канд. ф. наук, доцент, докторант каф. русского, славянского и общего языкознания Таврического национального ун-та им. В. И. Вернадского (Украина, Симферополь)

ВАЛИАХМЕТОВА Анна Разифовна, аспирант Института русского языка им. В. В. Виноградова РАН (Россия, Москва)

ВЫСОЦКАЯ Зоряна Ивановна, преподаватель каф. языковой и психолого-педагогической подготовки Одесского государственного экономического ун-та (Украина, Одесса)

ВИТ Надежда Петровна, канд. ф. наук, доцент, зав. каф. иностранных языков гуманитарных факультетов Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)

ВОЙЦЕВА Елена Андреевна, канд. ф. наук, доцент каф. общего и славянского языкознания Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)

ГЕЙНА Оксана Владимировна, канд. ф. наук, доцент каф. языковой и психолого-педагогической подготовки Одесского государственного экономического ун-та (Украина, Одесса)

ГЕОРГИЕВА Светлана Ивановна, канд. ф. наук, доцент каф. болгарской филологии Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)

ГРИГОРЧУК Юлия Николаевна, аспирант Института литературы им. Т. Г. Шевченко НАН Украины (Украина, Киев)

ДЕЛЮСТО Марина Сергеевна, канд. ф. наук, ст. преподаватель каф. украинского языка и литературы Измаильского государственного гуманитарного ун-та (Украина, Измаил)

ДЕРИК Илона Морисовна, канд. ф. наук, доцент каф. перевода, теоретической и прикладной лингвистики Южноукраинского национального педагогического ун-та им. К. Д. Ушинского (Украина, Одесса)

ДМИТРИЕВ Сергей Викторович, преподаватель каф. общего и славянского языкознания Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)

ЕРЕМЕНОК Оксана Игоревна, канд. ф. наук, доцент каф. иностранных языков гуманитарных факультетов Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)

ИЛЬИН Дмитрий Юрьевич, канд. ф. наук, доцент каф. русского языка Волгоградского госуниверситета (Россия, Волгоград)

КАИРЖАНОВ Абай Каиржанович, д-р ф. наук, профессор, зав. каф. мировых языков Казахского ун-та экономики, финансов и международной торговли (Казахстан, Астана)

КАСИМ Галина Юрьевна, канд. ф. наук, доцент, зав. каф. общего и славянского языкознания Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)

КОВАЛЬЧУК Галина Викторовна, ст. преподаватель каф. языковой и психолого-педагогической подготовки Одесского государственного экономического ун-та (Украина, Одесса)

КОЛЕСНИКОВА Лидия Владимировна, канд. ф. наук, доцент, зав. каф. общего языкознания и славянских языков Измаильского государственного гуманитарного ун-та (Украина, Измаил)

КОНДРАТЕНКО Наталья Васильевна, канд. ф. наук, доцент, зав. каф. прикладной лингвистики Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)

КОНДРАЦКАЯ Ольга Владимировна, аспирант каф. общего и славянского языкознания Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)

КОРОГЛУ Ленура Аблямитовна, аспирант каф. русской филологии Крымского инженерно-педагогического ун-та (Украина, Симферополь)

КОСМЕДА Татьяна Анатольевна, д-р ф. наук, профессор кафедры языковой и межкультурной коммуникации Дрогобычского госуниверситета им. И. Франко (Украина, Дрогобыч)

КОСТАРЕВ Евгений Станиславович, студент 5 курса филологического ф-та Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)

КОСТЬ Соломея Степановна, преподаватель каф. иностранных языков Львовской коммерческой академии (Украина, Львов)

КУЗЫК Оксана Андреевна, аспирант каф. английской филологии Львовского национального университета им. И. Франко (Украина, Львов)

КУТУЗА Наталья Валерьевна, канд. ф. наук, доцент каф. журналистики Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)

ЛУЦЕЕВА Юлия Николаевна, аспирант каф. русского языка Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)

МАТВЕЕВА Наталья Михайловна, доцент каф. лингводидактики Одесского национального политехнического ун-та (Украина, Одесса)

МАТУЗКОВА Елена Прокофьевна, канд. ф. наук, доцент каф. теории и практики перевода Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)

МЕЖЕНСКАЯ Наталья Александровна, канд. ф. наук, зам. директора по научно-методической работе Алексеевского государственного педагогического колледжа Белгородской области (Россия, Алексеевка)

МИРОШНИЧЕНКО Мария Ивановна, ст. преподаватель каф. украиноведения Одесского национального морского ун-та (Украина, Одесса)

МИЛЮТИНА Елена Николаевна, ст. преподаватель каф. лингводидактики Одесского национального политехнического ун-та (Украина, Одесса)

МОЙСЕЕНКО Наталья Григорьевна, канд. ф. наук, доцент каф. грамматики английского языка Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)

МУРАДЯН Ирина Владимировна, канд. ф. наук, доцент каф. русского языка Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)

НАЗАРЕНКО Оксана Николаевна, канд. ф. наук, преподаватель кафедры общих дисциплин и языковой подготовки иностранных граждан Южноукраинского национального педуниверситета им. К. Д. Ушинского (Украина, Одесса)

НЕКЛЕСОВА Валерия Юрьевна, канд. ф. наук, доцент каф. иностранных языков гуманитарных факультетов Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)

НИКУЛЬШИНА Татьяна Николаевна, канд. ф. наук, доцент, докторант каф. теории и практики перевода с английского языка Киевского национального ун-та им. Т. Г. Шевченко (Украина, Киев)

ПАНАСЕНКО Татьяна Антоновна, канд. ф. наук, преподаватель каф. перевода, теоретической и прикладной лингвистики Южноукраинского национального педагогического ун-та им. К. Д. Ушинского (Украина, Одесса)

ПАЧЕВ Олег Николаевич, бакалавр филологического ф-та Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)

ПЕЙЧЕВА Ольга Николаевна, канд. ф. наук, доцент каф. общего и славянского языкознания Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)

ПЕТРОВ Александр Владимирович, канд. ф. наук, доцент каф. русского, славянского и общего языкознания Таврического национального ун-та им. В. И. Вернадского (Украина, Симферополь)

ПЕТРОВ Андрей Васильевич, д-р ф. наук, доцент каф. истории русского языка и диалектологии Поморского госуниверситета им. М. В. Ломоносова (Россия, Архангельск)

ПЕТРОВА Луиза Александровна, д-р ф. наук, профессор, зав. каф. русского языка Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)

ПЛОТНИЦКАЯ Светлана Валерьевна, канд. пед. наук, доцент каф. иностранных языков гуманитарных факультетов Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)

ПЛЫСАК Диана Владимировна, ассистент каф. английской филологии Прикарпатского национального ун-та им. В. Стефаника (Украина, Ивано-Франковск)

НАШИ АВТОРИ / НАШИ АВТОРЫ

ПОЖАРИЦКАЯ Елена Александровна, аспирант каф. грамматики английского языка Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)

РОМАНЕНКО Виктория Андреевна, канд. ф. наук, доцент каф. функциональной лингвистики Приднестровского государственного ун-та им. Т. Г. Шевченко (Молдавия, Тирасполь)

РУДЫК Ирина Николаевна, канд. ф. наук, доцент каф. межкультурной коммуникации Житомирского государственного ун-та им. И. Я. Франко (Украина, Житомир)

САВЧЕНКО Евгения Юрьевна, аспирант каф. перевода, теоретической и прикладной лингвистики Южноукраинского национального педуниверситета им. К. Д. Ушинского (Украина, Одесса)

СЕМЕНЕНКО Александра Юрьевна, канд. ф. наук, преподаватель каф. прикладной лингвистики Одесского национального университета им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)

СИЗОВА Любовь Владимировна, ст. преподаватель каф. языковой подготовки иностранных студентов, аспирантов и стажёров Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)

СОБЧЕНКО Анна Сергеевна, аспирант каф. русского языка Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)

СПИВАК Оксана Николаевна, учитель одесской общеобразовательной школы № 61, соискатель каф. украинского языка Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)

СТЕПАНОВ Евгений Николаевич, канд. ф. наук, доцент каф. русского языка Одесского национального университета им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)

ТКАЧЕНКО Анна Владимировна, преподаватель каф. иностранных языков естественных факультетов Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)

ХАРИСОВА Татьяна Евгеньевна, преподаватель уфимской средней общеобразовательной школы № 98 (Россия, Уфа)

ЧЕРНОВАЛЮК Ирина Владимировна, канд. ф. наук, доцент каф. языковой подготовки иностранных студентов, аспирантов и стажёров Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)

ЧУМАКОВА Елена Анатольевна, ст. преподаватель каф. лингводидактики Одесского национального политехнического ун-та (Украина, Одесса)

ШВЕЦ Алёна Ивановна, канд. ф. наук, ст. преподаватель каф. культурологии и искусствоведения Одесского национального политехнического ун-та (Украина, Одесса)

ШЕВЧУК Лилия Владимировна, соискатель каф. украинского языка Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)

ШУМАРИНА Татьяна Фёдоровна, канд. ф. наук, доцент каф. русского языка Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)

Наукове видання

М О В А

**НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЧАСОПИС
З МОВОЗНАВСТВА**

№ 18

2012

Українською та російською мовами

Зав. редакції *Т. М. Забанова*
Технічний редактор *Д. М. Островеров*

Здано у виробництво 18.06.2012. Підп. до друку 17.08.2012. Формат 60×84 ¼.
Папір офсетний. Гарнітура «New Standard». Друк офсетний. Ум. друк. арк. 28,83.
Тираж 300 прим. Вид. № 127. Зам. № 463.

Видавництво і друкарня «Астропринт». 65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21
Тел.: (0482) 37-07-95, 37-14-25, 33-07-17, (048) 7-855-855

www.astroprint.odessa.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1373 від 28.05.2003 р.

